శ్రీ

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

శ్రీమద్భగవద్గీత

చదలువాడ సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన గీతార్థసర్వస్వరూపమగు

పరమార్థచంద్రిక

యను నాంధ్రవ్యాఖ్యానముతోఁ గూడినది.

త్రయోదశ చతుర్దశ పంచదశ షోడశాధ్యాయములు

సంపుటము ౫.

చెన్నపురి:

శారదాంబావిలాస ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితమయి ప్రకటింపఁబడెను.

1924

శ్రీ కృష్ణాయనమః.

విజ్ఞాపిక.

దేయాద్భద్రాణి వశ్శ్రీమాన్ మాయామానుషవేషభృత్
కిరిపద్మలసత్తోత్రో వరదః పార్థసారథిః.

శ్రీమద్భగవత్ప్రసాదమున నింతకాలమునకు వెండియుఁ బరమార్థచంద్రికా సహితంబగు నీ శ్రీమద్భగవద్గీతను బ్రకటించుభాగ్యంబు గంటిని. వెండియు నీ పరమపవిత్ర గ్రంథమును నిరీక్షించుచుండు పరమభాగవతులకు హృదయా నందము గలిగింప నవసరము లభించె నని పరమసంతోషము నొందుచున్నాను. శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని అను న్యాయంబున నాప్రయత్నమున కెన్నియో విఘ్నములు నాకును ఎన్నియో కష్టములు సంభవించినవి. ఇరువదాఱు సంవత్సరములు బహువిధవిఘ్నములవలన నిమ్మహాకార్యము దుర్వహంబై యుండినను ఇప్పటికి నేతదారంభము సేయ మహాభాగ్యము కలిగెను. భావికల్యాణులగు పుణ్యవంతుల సాహాయ్యమున త్రయోదశ చతుర్దశ పంచదశ షోడశాధ్యాయముల పూర్తి గావింపఁ జాలితిని.

ఇందులకుఁ బాటిల్లిన మహావిఘ్నములు పెక్కండ్రకుఁ దెలియనివి కావు. పాశ్చాత్యమహాసమరసంరంభమువలనఁ గాగితములకును ఇతరములయిన ముద్రోప కరణములకును అశక్యక్రయణం బగు మూల్యము హెచ్చెను. కుటుంబము నందు నాకు దుస్సహము లయిన కష్టములు సంభవించెను. ఇన్నిటికిని దోడు నాకుఁ గన్నులు కానరాక రెండుసంవత్సరములు చేవ్రాలు సయితము చేయఁజాలక యుంటిని. ఇప్పు డితరకష్టము లనువర్తించుచునే యున్నను నయనంబులకు భగవ దనుగృహీతం బగు చికిత్సచే దర్శనశక్తి లభించెను. మరల నయనానందముగా గ్రంథములు చదువను వ్రాయనుం జాలు సంపదను బ్రాపించితిని. ఈ భగవత్ప్రసా దంబునకు ముఖ్య ఫలముగా శ్రీమద్భగవద్గీత యవశిష్టాధ్యాయము లన్నిటికిఁ బూర్వ నియమంబునఁ బరమార్థచంద్రిక యను నాంధ్రవ్యాఖ్యానమును వ్రాసి సమగ్ర ముగా గ్రంథపూర్తి గావించితిని.

ఏతద్గ్రంథ ప్రకటనము [illegible] మొదటనుండి ద్వాదశాధ్యాయ పరిపూర్తివఱకు నిర్విఘ్నముగా జరగెను. [illegible] త్రయోదశాధ్యాయము మొదటి సంచిక అనఁగా ౪౮ వ సంచికను [illegible]రించి చందాదారులకుఁ బం[illegible]. అటుపిమ్మటఁ

గాగితములు దొరకనందునఁ గార్యము నిలుపవలసి వచ్చెను. అప్పు డప్పుడు దొరకినను మూల్యము కొన నశక్య మయ్యెను. కాలము జరిగెను. అంత మహారాజశ్రీ విడవలపాటి సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారును తత్పుత్రు లగు తన్మిత్రులును అప్పటికిఁ బని జరగించుటకుఁ దగు ధనసాహాయ్యము గావించిరి. మఱియు వేలూరు జిల్లా వందవాసి తాలూకా మరుదాడు గ్రామ వాస్తవ్యులగు మహారాజశ్రీ దే - ఆదినారాయణరెడ్డిగారును పెల్లేటి కృష్ణారెడ్డిగారును నన్నుఁ దమగ్రామమునకుఁ దోడ్కొనిపోయి యక్కడ సన్న్యాసనిష్ఠాపరినిష్ఠితులై యున్న శ్రీ గురుస్వామిగారును తామును స్వహస్త పరహస్తముల బహు ధనము సేకరించి యొసంగి బహువిధముల సంభావించిరి. వారిసాధుస్వభావ మసాధారణము. అయినను త్రయోదశాధ్యాయము మూఁడుభాగములకన్నను ఇంచుక యధికముగా ముద్రిత మయ్యెను గాని నాకు నానాఁటికి నేత్రమాంద్య మధికమగుటవలనఁ జేయునదిలేక కార్యము నిలుపవలసి వచ్చెను. ఇట్లు రమారమి మూఁడుసంవత్సరములు చెల్లెను. అనంతరము భగవత్సంకల్ప మనుకూలించుటవలన నా నేత్రములు చికిత్సితములై సమగ్రదర్శన పాటవము నొందెను. అంతకుమున్నె నేను నామిత్రులగు బ్రహ్మశ్రీ కొండగుంట ఆదిశేష శాస్త్రుల వారిచే మూలగ్రంథములను వారిచేతనే చదివించి విని యందులకుఁ దెనుఁగు చెప్పి చతుర్దశ పంచదశాధ్యాయములకుఁ బరమార్థచంద్రిక వ్రాయించి యుంటిని. ఇందులకు నొకసంవత్సరము పట్టెను. భగవంతుఁడు నాకుఁ గన్నులొసంగిన పిదప వేంకటగిరినగరమున వసించి యుండి తక్కిన షోడశ సప్తద శాష్టాదశాధ్యాయముల కాంధ్రవ్యాఖ్యానము నేనే వ్రాసి యిమ్మహాగ్రంథము పరిపూర్తి గావించి ధన్యుఁడనైతిని. ఈ నాలుగుసంవత్సరములును నన్నును నాకుటుంబమును మహాధనవ్యయముచే నత్యంత సమ్మానపూర్వకముగాఁ బోషించి యాదరించినవారును సౌశీల్యాది కల్యాణ గుణగణాలంకృతులు నగు వేంకటగిరి సంస్థానము కుమారరాజాగారైన మహారాజరాజశ్రీ శ్రీ రాజా వెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమారకృష్ణ యాచేంద్ర బహదరు వారే యేతచ్ఛ్రేయోమూలంబగు పరమేశ్వరప్రసాదమునకు ద్వారభూతులగుటవలన నక్కుమారరాజునందు నిరతిశయములగు సకల శ్రేయంబులును నిరపాయముగా నెలకొని యుండునట్లు ప్రసాదింపవలయునని యప్పరమేశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

ఎంత ధనమైనను సహస్రావధి గాని లక్షావధి గాని క్షణములోన లభింపవచ్చును. కాని మహాగ్రంథము సావధానబుద్ధితో విచారపూర్వకముగా విషయము పరిశీలించి రచియించినం గాని లభింపనేరదు గదా! కావున గ్రంథరచన పరిసమాప్తమయినంతనె పరమానందము నొంది[illegible]. ఇఁక నేతత్ప్రకటనము సిద్ధప్రాయంబని చిత్తమున ధైర్యము కలిగెను. అ[illegible] నేను చెన్నపట్టణమునకు వచ్చిన తరువాత న[illegible]త్రులును వేదాంతశాస్త్రము[illegible] గాఢశ్రద్ధాభక్తి సమన్వితులు

నగు మహారాజశ్రీ నాతా నంబెరుమాళ్లుసెట్టిగారితో నేతద్విషయముఁ బ్రస్తావించు తఱి వారు గ్రంథమంతయు సమగ్రముగా సిద్ధమగుటకు నత్యంతసంతోషము నొంది యనుపదమే యేతన్ముద్రణము నారంభింప నుత్సుకులైరి. వారు పంచదశాధ్యాయ ముద్రణవ్యయము వహింప నిశ్చయించిరి. వారి ప్రేరణమువలన వారి యనుజులగు మహారాజశ్రీ నాతా ఆళ్వారుసెట్టిగారు చతుర్దశాధ్యాయముద్రణంబునకును తత్పితృవ్యపుత్త్రులగు మహారాజశ్రీ నాతా చెల్వపిళ్ళసెట్టిగారు షోడశాధ్యాయముద్రణంబునకును వలయు ధనం బొసంగిరి. ఇట్టి యసాధారణం బగు భగవత్ప్రసాదము నాతా వంశరత్నము లగు నీ ముగ్వురియందు సంక్రాంత మగుటవలన నేతద్ద్వారమునఁ ద్రయోదశాధ్యాయ శేషమును జతుర్దశ పంచదశ షోడశాధ్యాయములను ముద్రించి యీ మహాగ్రంథమునభ్యుదయము నిరీక్షించుచుండు మహాభాగవతులకు నయన హృదయానందము గలిగించు భాగ్యము నాకుఁ బ్రాప్తించెను. ఏతాదృశులగు పరమేశ్వరానుగ్రహ భాజనభూతు లగు మహాపురుషుల యాదరమునే నిరీక్షించి సప్తదశాధ్యాయము ముద్రింపించుచున్నాను.

త్రయోదశము మొదలు సప్తదశాంత మగు గ్రంథము జ్ఞానయోగం బనం బడుచున్నది. అందుఁ ద్రయోదశము ప్రకృతిపురుషు లనంబరఁగు క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞుల విభజించి క్షేత్రజ్ఞాత్మైక్యము బోధించునది యగుటవలన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోగం బనఁ బడును. చతుర్దశము క్షేత్రజ్ఞాత్మైక్యజ్ఞానమునకు సాధనం బగు గుణాత్యయము బోధించునది యగుటవలన గుణత్రయవిభాగయోగం బని చెప్పఁబడుచున్నది. పంచదశము గుణాత్యయమునకు సంసారవృక్షచ్ఛేదంబునకు నుపాయ మగు వైరాగ్యమును బోధించి విభూతిసంక్షేపకథనపూర్వకముగా క్షరాక్షరపురుషుల విభజించి పురుషోత్తమ తత్త్వమును బ్రతిపాదించునది యగుటవలనఁ బురుషోత్తమయోగం బను నామము నొందెను. షోడశాధ్యాయము పురుషోత్తమప్రాప్తికి సాధనం బగు దైవసంపదను నిరూపించుచుఁ దత్ప్రతిబంధక మగు నాసురసంపదను బ్రతిపాదించి యాసురసంపత్పరిత్యాగపూర్వకముగా దైవసంపత్సంపాదనంబున కుపాయమును బోధించునది యగుటవలన దైవాసురసంపద్విభాగయోగం బనం బరఁగుచున్నది.

ఈ నాలుగధ్యాయములును సంపుటమునకుం దగు పరిమాణము గలవి యగుటవలన నివి యొకసంపుటముగాఁ గట్టింపఁబడెను. దీని క్రయము రు. ౧-౮-౦
వి. పి. రు. ౬-౪-౦

ఈ యారంభము నిర్విఘ్నమై సమగ్రగ్రంథ పరిసమాప్తి సిద్ధించునట్లు భగవంతుఁడును తద్రూపులగు భాగవతులును బ్రసాదింతురు గాత.

తేషాం సమ్మానా ది[illegible]మయతా మృద్ధిం కృతి ర్మోదారామ్
యేషాం దర్శనపథ[illegible] మేష్యతి భగవత్కృపా యోగాత్.

శ్రీరస్తు.

అకారాదిశ్లోకానుక్రమణిక.

త్రయోదశాధ్యాయము.

చతుర్దశాధ్యాయము.

పంచదశాధ్యాయము.

షోడశాధ్యాయము.

శ్రీరస్తు.
శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః.

పరమార్థచంద్రికాసహిత

శ్రీభగవద్గీత, త్రయోదశాధ్యాయము.

తత్త్వంపదార్థశోధనసిద్ధైక్యస్ఫూర్తిరూపిణీ సాక్షాత్
బన్ధచ్ఛేదఫలా యా తాం విద్యాం మద్విబకాం వన్దే.
ఉపదిశ్య కర్మభక్తీ భక్తౌ నైక్యం తథా వివక్షుర్యః
క్షేత్రజ్ఞతత్త్వ మూచే కృష్ణం వన్దే త మాత్మానమ్.

శ్రీభగవా నువాచ.—

ఇదం శరీరం కౌన్తేయ క్షేత్ర మి త్యభిధీయతే
ఏత ద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ మితి తద్విదః.

శంకరభాష్యము.—

సప్తమాధ్యాయంబున రెండుప్రకృతు లీశ్వరునివి సూచింపఁబడినవి. అందుఁ ద్రిగుణాత్మకమై యెనిమిదివిధంబుల భిన్న మయినది యపర ప్రకృతి, సంసారహేతు వగుటవలన; ఇతరము జీవభూతము క్షేత్రజ్ఞలక్షణం బీశ్వరాత్మకము పరప్రకృతి. ఆ రెండుప్రకృతులచేతనే యీశ్వరుఁడు జగదుత్పత్తిస్థితిలయహేతుత్వము నొందుచున్నాఁడు. అట్లు కావున, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణం బగు ప్రకృతిద్వయము నిరూపించుద్వారంబునఁ దద్విశిష్టుం డగునీశ్వరునితత్త్వము నిర్ధారించుకొఱకు క్షేత్రమ్ ఇత్యాది శాస్త్రం ఆరంభింపఁ బడుచున్నది. అతీతానంతరాధ్యాయమునయిన దేహమును సర్వభూతానా మిత్యాదిగా నధ్యాయపరిసమాప్తిదున్నారు ఏత దిత్యాదిగా. న్యాసుల నిష్ఠ, వా రెట్లు వర్తించుచున్నా రెట్టివారికము— దేహము ఆత్మ కాదని తత్త్వజ్ఞానముతోఁ గూడినవారై వారికి తనకంటె భిన్నముగా నని యత్యంతునకుఁ బ్రియు లగుచున్నారో దా[illegible]ద నితిశబ్దము క్షేత్రజ్ఞశబ్దవిషయ[illegible] మూరది

భింపఁబడుచున్నది. త్రిగుణాత్మక మగుప్రకృతియును సర్వకార్యకరణ విషయాకారంబునఁ బరిణతమై పురుషునకు భోగాపవర్గముల సాధించుట కై దేహేంద్రియాద్యాకారంబున సంహత మగుచున్నది. ఆయాసంఘాతమే యీశరీరము; అదియే.—ఇదమ్ = ఇది; శరీరమ్ = శరీరము, ఇద మ్మని సర్వనామముచేఁ జెప్పఁబడినదానికి శరీర మ్మని విశేషణము చేయుచున్నాఁడు; కౌన్తేయ=ఓయర్జునా! క్షతత్రాణంబువలన * క్షయమునలన క్షరణమువలన, లేక, క్షేత్రమునందుంబోలె దీనియందుఁ గర్మఫలము నిర్వృత్త మగుటవలన, క్షేత్ర మితి=ఇతిశబ్ద మేవంశబ్దార్థకము, క్షేత్ర మని; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది. ఏతత్=ఈశరీరమును; యః=ఎవ్వఁడు; వేత్తి=ఎఱుంగుచున్నాఁడో, ఆపాదతలమస్తకమును స్వాభావిక మగుజ్ఞానముచే విషయీకరించు చున్నాఁడో, ఔపదేశిక మగుజ్ఞానముచేఁ గాని విభాగమున విషయీకరించుచున్నాఁడో; తమ్=అజ్ఞాతను; క్షేత్రజ్ఞ ఇతి=ఇతిశబ్ద మేవంశబ్దార్థకము పూర్వమునందువలె, క్షేత్రజ్ఞుఁడని; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు. ఎవరు? తద్విదః=ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులను ఎవ్వరు ఎఱుంగుదురో వారు.

శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.—అర్జునా! ఈశరీరము క్షేత్ర మని చెప్పఁబడుచున్నది, దీని నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల నెఱింగినవారు చెప్పుచున్నా రని తాత్పర్యము.

ఆనందగిరికృత టీక.—

ప్రథమమధ్యమషట్కములయందుఁ ద్వంతత్పదార్థములు నిరూపింపఁబడినవి. ఇఁక నంతిమం బగుషట్కము వాక్యార్థనిష్ఠము సమ్యగ్దర్శనప్రధానం బిప్పుడారంభింపఁబడుచున్నది. అందు అంతిమషట్కంబున మొదటి దగు క్షేత్రాధ్యాయమువతరింపఁజేయఁ [illegible] వ్యవహిత మయినవృత్తమును గీర్తించుచున్నారు సప్తమాధ్యాయ [illegible] ప్రకృతిద్వయమునకు స్వాతంత్ర్యము నివారించుచున్నారు [illegible] త్యాదికముచేఁ జెప్పఁబడిన సత్త్వాదిరూపము యినప్రకృతి [illegible] చున్నారు సంసారహేతు వగుటవలన నని. ఇత [illegible] నప్రకృతి నను క్రమించుచున్నారు

* [illegible] సంస్కృతాంధ్రగ్రంథము [illegible]

ఇతరము ఇత్యాదిగా. అది పరం బనుటకు హేతువును సూచించుచున్నారు ఈశ్వ రాత్మకము అని. ఎందు కీశ్వరునకుఁ బ్రకృతిద్వయము ? అని యాశంకించి కార ణత్వముకొఱ కని చెప్పుచున్నారు ఆరెండుప్రకృతులచేతనే ఇత్యాదిగా. వృత్తము ననువదించి వర్తిష్యమాణ మగునధ్యాయమున కారంభప్రకారముఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు కావున నిత్యాదిగా. వ్యవహితముతో సంబంధముఁ బ్రతిపాదించి యవ్యవహిత ముతో సంబంధముఁ బ్రతిపాదింపఁ గోరినవారై యవ్యవహిత మగువృత్తము ననువ దించుచున్నారు అతీ తేత్యాదిగా. నిష్ఠ చెప్పఁబడినది యని యన్వయము. నిష్ఠనే వివరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. వర్తించుచున్నారో—ధర్మజాతము ననుష్ఠించు చున్నారో, అట్లు పూర్వోక్తప్రకారంబున సర్వంబును జెప్పఁబడిన దని యర్థము. ఇట్లు అవ్యవహితము ననువదించి దానితో నుత్తరాధ్యాయమునకు సంబంధముఁ జెప్పుచున్నారు ఎట్టి ఇత్యాదిగా. సుఖదుఃఖాదిభేదమునొంది ప్రతిక్షేత్రంబును భిన్ను లయిన జీవుల కతీరముతో నైక్యము సంభవింప దని యాశంకించి సంసారమున కాత్మధర్మత్వము నిరాకరించి యది సంఘాతనిష్ఠం బని చెప్పుటకై సంఘాతోత్పత్తి ప్రకారముఁ జెప్పుచున్నారు త్రిగుణాత్మకము ఇత్యాదిగా. ఓయీ! మీఁదిశ్లోకము నందు శరీరము నిర్దిష్ట మగుటవలన దానియుత్పత్తి చెప్పవలయును, ఏల సంఘాతో త్పత్తిని జెప్పుచున్నా వనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు ఆయీ ఇత్యాదిగా. చెప్పిన యర్థమునందు భగవద్వచనము నుదించుచున్నారు అదియే ఇత్యాదిగా. అందు ద్రష్ట యగుటచే నాత్మకన్నను సంఘాతదృశ్యమును భిన్నముగా నిర్దేశించుచున్నారు ఇద మ్మని. చెప్పఁబడినదానికి—ప్రత్యక్షదృశ్య మయిన యొకానొకదాని కని శేషము. శరీరము ఆత్మకంటె అన్యం బనుటను క్షేత్రనామనిర్వచనముచేఁ జెప్పుచున్నారు క్ష తేత్యాదిగా. క్షయము—నాశము. క్షరణము—అపక్షయము. ఎట్లు క్షేత్రమునందుఁ నాటఁబడినబీజము ఫలించునో అట్లు అని చెప్పుచున్నారు క్షేత్రమునందుఁబోలె నిత్యాదిగా. క్షేత్రపదమునకు మీఁదనున్న యితిపదము క్షేత్రశబ్దవిషయము, లోక చో వ్యర్థ మగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు ఇతిశబ్దము ఇత్యాదిగా. క్షేత్రజ్ఞుగా చేఁ జెప్పఁబడుచున్న దని యర్థము. దృశ్య మయినదేహమును బ్రతిపాదిస్తు యునిః కన్న నతిరిక్తుం డగుద్రష్టను బ్రతిపాదించుచున్నారు ఏత దిత్యాదిగా. స్నారు. లేకః మనుష్యుఁడ నే ననుజ్ఞానము. ఓ[illegible]దేశికము—దేహము ఆత్మ కాదను, ప్రకాశ్యత్వ వలన నిత్యాదికము. విభాగము[illegible]తనకంటె భిన్నముగా నని లగుల క్షణములచేఁ మ్మనుచోట నితిశబ్దమువలె నిట[illegible]డ నితిశబ్దము క్షేత్రజ్ఞశబ్దవిషయ[illegible] ఆత్మానాత్మ

చున్నారు. క్షేత్రజ్ఞశబ్దముచే నతనిఁ జెప్పుచున్నా రని యర్థము. చెప్పువారిని బ్రశ్న పూర్వకముగా నిర్దేశించుచున్నారు ఎవరు ఇత్యాదిగా.

వాసుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.—

మున్ను భూమి రాప ఇత్యాదిగ్రంథముచే భూమ్యాద్యష్టవిధమయిన యపరప్రకృతి యీశ్వరశక్తిరూపము ప్రతిపాదింపఁబడినది. అట్లు ఈశ్వరునకు స్వ రూపభూతమై జీవభూత మయిన పరప్రకృతియుఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది అపరేయ మిత స్త్వన్యా మిత్యాదిగ్రంథముచేత. కావున క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞరూప మగు నాప్రకృతి ద్వయమును ఈశ్వరతత్త్వజ్ఞానార్థమే చక్కఁగా నర్జునునకుఁ జెప్పవలయు నని శ్రీ భగవంతుఁ డి ట్లనియె ఇదంశరీర మిత్యాదిగా.

శంకరానందీయ గీతా తాత్పర్యబోధిని.—

ముముక్షువులు సత్త్వశుద్ధికొఱకు నీశ్వరోపాసనం బవశ్యము చేయ వలయు నని మందాతిమందాత్యంతమందప్రజ్ఞు లగువారి యధికారిభేదము ననుస రించి యుపాసనభేదంబును, తదుపాసనముచేఁ బరిశుద్ధాత్ము లైనవార లక్షరోపాసనము విదేహముక్తికొఱకుఁ జేయవలయు నని సూచించుటకై శ్రవణాదుల కుత్తరోత్కర్షం బును బ్రతిపాదించి, బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానంబుచే ననాత్మబంధవిర్ముక్తులును జీవన్ముక్తులు నగు బ్రహ్మవిదులకు అద్వేష్టృత్వాదికము లక్షణం బనియు నదియె సాధకు లగువారి కనుష్ఠాతవ్యం బగుసాధనం బనియు బోధించి, ఇప్పుడు మోక్షైకకాముఁడై జిజ్ఞాసు వగువానికి “ఎట్లు బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానము? ఏది బ్రహ్మము? ఎవ్వఁ డాత్మ? ఏది యనాత్మ? తత్కృత మైనబంధం బేది? అది యెట్లు జ్ఞానముచే నివర్తిల్లును? ఏది జ్ఞానము? జ్ఞానసాధనం బేది? జీవన్ముక్తి యెట్టిది?” అని యాకాంక్ష కలు గ, ఆత్మానాత్మశబ్దార్థము లయిన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞరూపు లగుప్రకృతిపురుషుల వివే బను, వివిక్తుఁ డైనయాత్మకు బ్రహ్మముతో నైక్యంబును, వివిక్తు లైనను క్షేత్ర వైలక్షణ్యజ్ఞానము దృఢం బగుటకై పునఃపునర్వివేచనంబును, ప్రకృతికి బను, ఆత్మకు బంధం బధ్యాసకృతం బని బోధించుటకై యాత్మ డనుటయు, చక్కఁగాఁ బ్రతిపాదించుటకై త్రయోదశాధ్యాయం న్నది. అందు మొదట [illegible] తజ్ఞుని క్షేత్రమునుండి సంక్షే వివిక్తుఁ డైనయాత్మకు బ్ర[illegible]ముతో నేకత్వంబు బోధించుటకై

వ డార మువతరి వ ష్టమాఢ రించుచున్నా ముయినప్రకృతి వలన నని. ఇత

---

* [illegible] ట్లనియె.—సత్త్వాదిగుణత్రయ[illegible] యొక్క సామ్యావస్థాలక్షణ మైన

యపరప్రకృతి యేది గలదో అదియే భోక్త యగుపురుషునియదృష్టద్వారంబున నీశ్వరప్రేరణచే గుణవైషమ్యము నొంది సుఖదుఃఖానుభవంబునకును బంధమునకును మోక్షమునకును సాధనంబై తానే దేహేంద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యాదిరూపంబునను రాగద్వేషాదిరూపంబునను శమదమాదిరూపంబునను శబ్దాదివిషయరూపంబునను జాగరాద్యాకారంబునను బహువిధంబులఁ బరిణమించుచున్నది. అదే, ఇదమ్= ఈ, కార్యకరణసంఘాతలక్షణంబై ప్రత్యక్షంబున ననుభవింపఁబడుచున్నట్టి; శరీరమ్= శరీరము; క్షేత్రమ్=రాగద్వేషాదిదోషవిశిష్టుం డగుపురుషుఁడు క్షయించుచున్నాఁడు దీనిచేత, లేక, క్షతివలననుండి—క్షయమువలననుండి—సంసారాత్మక మయిన యనర్థమునుండి శమాదియుక్తుం డగుపురుషుని త్రాయతే—రక్షించుచున్నది, లేక, సర్వదా దీపశిఖవలెఁ దనయంతన క్షిణోతి—హింసించుచున్నది, సుఖదుఃఖాదిఫలోత్పాదనమునందు క్షేత్రమువలె నాచరించుచున్నది, అనువ్యుత్పత్తిచే క్షేత్రము; ఇతి= అని—క్షేత్రశబ్దముచే; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది, విద్వాంసులచేత నని యర్థము. ప్రకృతియును ప్రాకృతంబును దృశ్యజాతము సర్వంబును క్షేత్రము, అదియే యాశరీరం బని క్షేత్రశబ్దముచే ననాత్మస్వరూపంబు నిరూపించి యిఁక నాత్మస్వరూపమును బోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతత్ = ఈ యనుభవింపఁబడుచున్నశరీరలక్షణమయినక్షేత్రమును; యో వేత్తి = స్వాభావికజ్ఞానముచే ఆపాదతలమస్తకమును నేనని విషయీకరించి గురూపదేశజన్యజ్ఞానముచేఁ దనకు విషయభూతము బుద్ధ్యాదిస్థూలాంతం బిది శరీరము, ఇది చక్షువు, ఇది ప్రాణము, ఇది శబ్దము, ఇది గంధం బని యెవ్వఁడు ప్రత్యక్షమున ఇదంశబ్దప్రత్యయార్థ మయినసమస్తదృశ్యజాతమును ఎఱుంగుచున్నాఁడో; తమ్ = అతని, క్షేత్రమును—అనాత్మ యగుదృశ్యజాతమును ఎఱుంగుచున్నవానిని, అహంప్రత్యయార్థ మైనచేతనుం డగుపురుషుని; క్షేత్రజ్ఞ ఇతి=క్షేత్రమును—ప్రకృతిని ప్రాకృతమును సమస్తదృశ్యజాతంబును తనకన్నభిన్నమునుగా నెఱుంగుచున్నాఁడు కావున క్షేత్రజ్ఞుఁ డని ఆత్మ యని, వెలుపలను లోపలను సర్వత్ర దృశ్యము సమస్తంబును ప్రత్యక్షాదిప్రమాణంబులచే సాక్షాత్తుగా వ్యవధానము లేక యెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడే క్షేత్రజ్ఞుఁడు ఆత్మ యని; తద్విదః = ఆత్మస్వరూపజ్ఞు లగుసత్పురుషులు; ప్రాహుః = చెప్పుచున్నారు. లేక; తద్విదః=అక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులస్వరూప[illegible]ను—జ్ఞేయత్వమును జ్ఞాతృత్వమును, ప్రకాశ్యత్వమును ప్రకాశకత్వమును, వికారి[illegible]మును అవికారిత్వమును మొదలగులక్షణములచేఁ బరస్పరవిలక్షణమునుగా ఎవ్వ రె[illegible]చున్నారో వారు తద్విదులు, ఆత్మానాత్మ

స్వరూపజ్ఞు లగువసిష్ఠాదులు జ్ఞేయము సర్వంబును అనాత్మ యనియు, తజ్జ్ఞాత యగు నహంపదార్థమే యాత్మ యనియుఁ జెప్పుచున్నా రని యర్థము. ఓయీ! కార్యకరణసంఘాతవ్యతిరిక్తుఁ డెవ్వఁడును అహంపదార్థ మయినజ్ఞాత కనఁబడఁడు, ఎట్లు ఈశరీరము క్షేత్ర మనియు దీని నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డనియుఁ జెప్పవచ్చును? ప్రత్యక్షాదిప్రమాణములు విరోధించుచున్నవి గదా! నేను నడచుచున్నాను నేను భుజించుచున్నా నని గంతవ్యభోక్తవ్యపదార్థజ్ఞాతృత్వంబును క్రియయుఁ గరణంబును సంఘాతమునకే కనఁబడుచున్నది. « ఈతం డతనిపుత్త్రుఁడు వీనికి సదృశుం డగుటవలన " నిత్యా ద్యనుమానంబుచేతను ఉపమానంబుచేతను ఇదంశబ్దార్థము సంఘాతమే యగుచున్నది. « ఆయు రాశాస్తే యజమానో ఽసౌ » * అని సంఘాతమునకే యాయురాద్యాశంసను శ్రుతి చెప్పుచున్నది, అసౌ అను పదశ్శబ్దము ప్రత్యక్షార్థవాచకం బగుటవలన. అందు వేని; ఇట ని న్నడుగవలయును. ఇట జ్ఞాత దేహమా? ఇంద్రియగణమా? ప్రాణమా? మనస్సా? బుద్ధియా? అహంకారమా? లేక, సముదాయమా? అని. మొదటిది కాదు, నిద్రాపారవశ్యాదులయందు దేహమునకు జ్ఞానము కనఁబడమివలనను, నాపాదమున నొప్పి నాశిరస్సునందు సుఖం బని దేహముయొక్క సుఖదుఃఖముల నెఱుంగువాఁడు దేహముకన్న భిన్నుఁడుగాఁ దెలియవచ్చుటవలనను. రెండవది కాదు, నాదృష్టి మందము నావాక్కు స్పష్ట మని యింద్రియములసౌష్ఠవాస్వాస్థ్యముల నెఱుంగువాఁడు తద్భిన్నుఁడుగాఁ దెలియవచ్చుటవలన. మూఁడవది కాదు, నిద్రాదులయందు స్వపరజ్ఞానము కనఁబడమివలన. అట్లు చతుర్థపంచమషష్ఠంబులును కావు, నామనస్సు వ్యాకులము నాబుద్ధి చపలము నాయహంకారము దుష్టం బని మనఆదులు తమకంటె నితరునిచే జ్ఞేయములుగాఁ దెలియవచ్చుటవలన, ఏది జ్ఞేయమో అది జడం బని జ్ఞేయం బగు ఘటాదికమునకు జడత్వము కనఁబడుటవలన జడము లగు మనఆదులకు జ్ఞాతృత్వము సంభవింపమివలన. సంభవించు నన్నచో ఘటాదికమునకును జ్ఞాతృత్వము సంభవించును, జ్ఞేయత్వ ముభయసాధారణం బగుటవలన. సప్తమంబును గాదు, అవయవంబులచేతనములై యుండఁగా నవయవియుఁ గట్టెలమోపువలె నచేతనం బగుటంజేసి దానికి జ్ఞాతృత్వం బనుపపన్నం బగుటవలన. అప్పుడు చైత్రునిచే జ్ఞాతుం డగు మైత్రునకును అచేతనత్వము ప్రసక్తించునందు వేని, అ[illegible] మాకిష్టమే. చైత్రునిచే మైత్రుని

---

* ఈ [illegible]మానుఁ డాయువును గోరుచున్నాఁడు

శరీరమే జ్ఞాత మగుటవలన శరీరాదుల కచేతనత్వము సాధిత మగుటంజేసి మూఁడవ దీన హానిలేదు. మఱియును, « దేహాదికము నెఱుంగువాఁడు దేహాదికముకంటె భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు, జ్ఞాత యగుటవలన, ఘటాదిజ్ఞాతవలె " ఇత్యాది యుక్తుల చేతను, « చక్షుషో ద్రష్టా శ్రోత్రస్య ద్రష్టా వాచో ద్రష్టా మనసో ద్రష్టా బుద్ధేర్ద్రష్టా తమసో ద్రష్టా సర్వస్య ద్రష్టా » ఇత్యాది శ్రుతులచేతను బక్కఁగా విచారింపఁగా అనాత్మ యగుక్షేత్రమును తద్ధర్మములను తదవస్థలను నెఱుంగువాఁడు క్షేత్రముకన్న భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు కాని క్షేత్రమునకేమో జ్ఞాతృత్వము లేదు. కలుగునెడ నాది యీశరీరము చక్షువు అని శరీరాదులయందు స్వభిన్నత్వజ్ఞానము సంభవింపదు. స్వభిన్నత్వజ్ఞానమో వివేకిప్రసిద్ధ మగుటవలన క్షేత్రముకన్న క్షేత్రజ్ఞుఁడు భిన్నుఁడే. అందువలననే చెప్పుచున్నాఁడు సర్వజ్ఞుఁ డగుభగవంతుఁడు, « ఈశరీరము క్షేత్రము, దీని నెవ్వఁ డెఱుఁగుచున్నాఁడో అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁడు " అని. నీవు చెప్పిన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ మవివేకివిషయము కావున నిట విరోధమేమియు లేదు. ఓయీ! క్షేత్రముకన్న వ్యతిరిక్తుఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డను క్షేత్రజ్ఞాత యితఁ డని యెవ్వఁడును గనఁబడఁడు, కనఁబడమివలన నతఁడు లేఁడనియే చెప్పవలయు నందు వేని; నిన్నిట నడుగవలయును, ఏమి క్షేత్రము లేదని చెప్పెదవా? లేక, క్షేత్రజ్ఞుఁడు లేఁ డని చెప్పెదవా? అని. మొదటిది సరికాదు, ప్రత్యక్షమునఁ గనఁబడుచున్నక్షేత్రము లేదనుట యసంగతంబగుటవలన. రెండవదియుఁ గాదు, క్షేత్రము నెఱుంగునట్టి క్షేత్రజ్ఞుఁడులేనిచో « ఇది శరీరము ఇది ఘటం బిది పటము » ఇత్యాది దృశ్యప్రత్యయములకే యభావము ప్రసక్తించుటవలన. సూర్యుఁడు లేకున్నంబోలె క్షేత్రజ్ఞుఁడు లేకున్నయెడ జగదాంధ్యము సంభవించును. క్షేత్రజ్ఞునిచేతఁ గదా సూర్యునిచేతంబోలె స్వతేజస్సుచే మహదాదిస్థూలాంత మగు నీదృశ్యజాతము సమస్తంబును వెలుపలను లోపలను వ్యాపించి భాసింపఁ జేయఁబడుచున్నది, ఇది యది యని సర్వంబు నెఱుంగబడుచున్నదియు. అట్లు కానిచో ఆంతరమహదాదులయు బాహ్యఘటాదిపదార్థములయు సుఖాదిప్రత్యయములయు జాగ్రదాద్యవస్థలయు స్వరూపవివేకవిజ్ఞానము సిద్ధింపకపోవును. ప్రత్యక్షాది సర్వప్రమాణంబులకును అహమాది సర్వప్రమేయంబులకును ప్రామాణ్య మెవ్వనివలన సిద్ధించుచున్నదో తదభావం బెవ్వఁడు సాధింపఁగలఁడు? అతఁడు లేఁ[illegible]నెడ తానే లేఁ డనుట సంభవించుటవలన. ఓయీ! చిదాభాసుఁ డుండనే[illegible]న్నాఁడు ప్రమాత సర్వప్రామాణ్యములకును ప్రామాణ్యము నిర్వహించువాఁ[illegible] అందువేని, అది యుక్తము గా[illegible] అతఁడును

వికార్యంతఃపాతి యగుటచే వానికి సర్వజ్ఞత్వ మనుపపన్న మగుటవలన, అంతఃకరణ వికారములతోఁగూడ క్షణక్షణమును వికారము నొందుచున్న చిదాభాసుండును వికారి యగుటవలనను తద్భావానుసారి యగుటవలనను అతనికి జాగ్రదాద్యవస్థల యందు సర్వవ్యవహారవిజ్ఞానము సంభవింపమివలన. ఓయీ! అవస్థావిజ్ఞాతలు విశ్వాదు లుండనేయున్నారు, అందువేని, అదియు యుక్తముకాదు, క్షేత్రజ్ఞు లనేకు లని ప్రసక్తించుటవలన, ఏతద్యో వేత్తి అని యేకవచనముచే క్షేత్రజ్ఞుఁ డొక్కఁడే యని చెప్పఁబడుటవలన, అభిమానము వికార మగుటచే జాగ్రదాద్యవస్థాభిమానవంతు లగువిశ్వాదులు వికారవంతు లగుటంజేసి వారలకు నిత్యత్వము సంభవింపమిచే నొక్కని కవస్థాత్రయజ్ఞాన మనుపపన్నం బగుటవలన, "ఎవ్వఁడను జాగర మనుభవించితినో ఎవ్వఁడను స్వప్నముఁ జూచితినో ఎవఁడను సుఖముగా నిద్రించితినో అట్టి నే నున్నాను" అని అవస్థల నెఱుంగువాఁడు విశ్వాదులకన్న భిన్నుఁడుగాఁ దెలియవచ్చుటవలన. విశ్వాదులకు అవికారిత్వమును నిత్యత్వంబును సిద్ధింపదు. అది సిద్ధింపనియప్పుడు అవస్థాత్రయవిజ్ఞానముగూడ సిద్ధింపదు. అందువలన వారలకన్న భిన్నుఁడు అవికారి నిత్యుఁడు ఒక్కఁడు చేతనుఁడు క్షేత్రము సమస్తంబును ఎఱుంగువాఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డాత్మయే యని సిద్ధము. ఓయీ! ఆత్మకు క్షేత్రజ్ఞత్వ మగుఁగాక, అయినను ఇతఁ డని క్షేత్రజ్ఞుఁడు కనఁబడఁడు, అది యెట్లు? అందువేని చెప్పెదము. ఇతరుఁడు జ్ఞాత లేమివలన తదుపలంభము కలుగదు. ఇతరుఁడు జ్ఞాత కలఁ డని యంగీకరించునెడ ననవస్థ సంభవించును. క్షేత్రజ్ఞుఁడుగూడ ఇతఁ డని యెఱుంగఁబడునేని యతనికిని క్షేత్రత్వము సంభవించుటచే క్షేత్రజ్ఞత్వమే సిద్ధింపకపోవును. అనిత్యత్వాచేతనత్వాదిదోషంబులును సంభవించును. "ఏకో దేవః, ఏక ఏవ సాక్షీ స్వప్రకాశః, అజో నిత్య శ్శాశ్వతః" ఇత్యాది శ్రుతివిరోధముగూడ ప్రసక్తించును. అందువలన ఆత్మ ఘటాదికమువలె జ్ఞానవిషయము కాఁడు. ఓయీ! "తరతి శోక మాత్మవిత్" అని యాత్మజ్ఞానము గలవానికి శోకతరణమును శ్రుతి చెప్పుచున్నది, ఎట్లు ఇతఁడు నే నని యాత్మ యెఱుంగఁబడనియెడ విద్వాంసునకు శోకతరణము సిద్ధించును? అందువలన ఇతఁ డని యాత్మ యెట్లెఱుంగఁబడును? అందువేని, శ్రోత మగుజ్ఞానముచేతనే యాత్మ యెఱుంగఁబడుచున్నాఁడు. అది యెట్లందువేని, చెప్పెదము. "నాన్తఃప్రజ్ఞం న బహిఃప్రజ్ఞం నోభయతఃప్రజ్ఞం న ప్రజ్ఞానఘనం న ప్రజ్ఞం నాప్రజ్ఞ మదృశ్య మవ్యవహార్య మగ్రాహ్య మలక్షణ మచిన్త్య మవ్యపదేశ్య మైకాత్మ్యప్రత్యయసారం ప్రపఞ్చోపశమం శివ మద్వైతం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా

నవిజ్ఞేయః" అను శ్రుతిచేత, నాన్తః ప్రజ్ఞ మిత్యాదికముచే తైజసవిశ్వాదులకంటె భిన్నుం డనియు వార లనాత్మ లనియుఁ బ్రతిపాదించి, అదృశ్య మ్మనుటచే అహమాదిసర్వదృశ్యభిన్నత్వంబును, అవ్యవహార్య మ్మనుటచే కర్మేంద్రియావిషయత్వంబును, అగ్రాహ్య మ్మనుటచే జ్ఞానేంద్రియావిషయత్వంబును, అలక్షణ మ్మనుటచే అనుమానాగమ్యత్వంబును, అచిన్త్య మ్మనుటచే మనస్సునకును అగోచరత్వంబును, అవ్యపదేశ్య మ్మనుటచే వాక్కునకు అవిషయత్వంబును, ఏకాత్మప్రత్యయసార మ్మనుటచే చిదేకరసత్వంబును స్వగతభేదరహితత్వంబును, ప్రపంచోపశమ మ్మనుటచే విజాతీయభేదరహితత్వంబును, అద్వైత మ్మనుటచే సజాతీయభేదరహితత్వంబును, శివ మ్మనుటచే ఆనందఘనత్వంబును, చతుర్థ మ్మనుటచే స్వాభాసవిశ్వాదులు మువ్వుర నపేక్షించి తుర్యత్వంబును సర్వదృశ్యవిలక్షణత్వంబును జక్కఁగా ఆత్మకుఁ బ్రతిపాదించి, ఎవ్వఁ డిట్లు సర్వదృశ్యవిలక్షణుఁడు చిదానందైకరసుఁడో అతఁడే యాత్మయనియు, స్వలక్షణలక్షితుఁ డగునతఁడే « ఇతఁడు నేనే » యని విద్వాంసులచే స్వస్వరూపంబున నెఱుంగవలసినవాఁ డనియు బోధింపఁబడుచున్నది. శ్రౌతం బగు నీజ్ఞానముచే అవిద్యాతత్కార్యసంబంధరహితుఁ డగునాత్మను తన్నుఁగా నెఱింగి విద్వాంసుఁడు సంసారమువలన ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు. అందువలన, సర్వదృశ్యవిలక్షణత్వంబును క్షేత్రజ్ఞత్వంబును ఆత్మకు లక్షణ మని సిద్ధము.

మధుసూదనసరస్వతీరచిత గూఢార్థదీపిక.—

ధ్యానాభ్యాసవశీకృతం బగువిశుద్ధాత్మంబుతో నిర్గుణం
బై నిష్కర్మను నైనజ్యోతి యతు లొయ్య న్గాంచిన న్గాంత్రు గా
కైన న్నాకుఁ గలిందజాపులినసమ్యగ్ధావనాత్యుత్సుకం
బానీలం బగు తేజమే చిరము నేత్రానందముం జేయుతన్.

ప్రథమమధ్యమషట్కములయందు తత్త్వంపదార్థములు చెప్పఁబడినవి. ఇఁకమీఁదిషట్కము వాక్యార్థనిష్ఠము సమ్యగ్ధీప్రధానం బిప్పు డారంభింపఁబడుచున్నది. అందు, « తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్, భవామి » అని మున్ను చెప్పఁబడినది. మఱి ఆత్మాజ్ఞానలక్షణ మయినమృత్యువునుండి యాత్మజ్ఞానముచేఁ దక్క నుద్ధరణము సంభవింపదు. అందువలన, ఎట్టి యాత్మజ్ఞానముచే మృత్యుసంసారమునుండి నివృత్తి [illegible]చునో, ఎట్టి తత్త్వజ్ఞానముతోఁ గూడినవారు అద్వేష్టృత్వాదిగుణసంపన్నులు [illegible]న్న్యాసులు మున్ను వక్కాణింపఁబడిరో. అట్టి

యాత్మతత్త్వజ్ఞానము వక్తవ్యము. అదియో యద్వితీయుం డగుపరమాత్మతోఁ గూడ జీవున కభేదమునే విషయీకరించుచున్నది, సర్వానర్థంబును తద్భేదభ్రమ హేతుకం బగుటవలన. అందు, సంసారియై ప్రతిక్షేత్రంబును భిన్ను లగుజీవులకు అసంసారియు నొక్కఁడు నగుపరమాత్మతో నెట్లభేదం బగు నని యాశంక కలుగుచున్నది. అందుకు, సంసారంబును భిన్నత్వంబును అవిద్యాకల్పితానాత్మధర్మములగుటవలన జీవునకు సంసారిత్వంబును భిన్నత్వంబును లేవని వివేచింపవలయును. అందుకొఱకు దేహేంద్రియాంతఃకరణరూపము లైనక్షేత్రములనుండి వివేచించి క్షేత్రజ్ఞుఁ డగుపురుషుఁడు జీవుఁడు ప్రతిక్షేత్రము నొక్కఁడే నిర్వికారుం డని ప్రతిపాదించుటకై క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవివేకము చేయఁబడుచున్న దీయధ్యాయమునందు. అందు, ఏవి రెండుప్రకృతులు భూమ్యాదిక్షేత్రరూపంబును జీవలక్షణక్షేత్రజ్ఞరూపంబును బరాపరశబ్దవాచ్యంబులు సప్తమాధ్యాయంబున సూచింపఁబడినవో తద్వివేకంబునఁ దత్త్వంబు నిరూపింపఁ గోరినవాఁడై శ్రీభగవంతుఁ డి ట్లనియె.—ఇదమ్= ఈ యింద్రియాంతఃకరణసహితమై భోగాయతన మగు; శరీరమ్=శరీరము; ఓకౌంతేయుఁడా! క్షేత్రమిత్యభిధీయతే, దీనియందు మాటిమాటికి సస్యమునకుంబోలె కర్మమునకు ఫలము నిర్వృత్తం బగుటవలన. ఏతత్ యః; వేత్తి=నేను నాది యని యభిమానించుచున్నాఁడో; తం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి ప్రాహుః, కృషీవలుఁడుంబోలెఁ దత్ఫల భోక్త యగుటవలన; తద్విదః=క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవివేకము నెఱిఁగినవారు. ఇట, అభిధీయతే అని కర్మప్రయోగము చేయుటచే క్షేత్రమునకు జడ మగుటవలనఁ గర్మత్వంబును, క్షేత్రజ్ఞశబ్దమునందో ద్వితీయను బ్రయోగింపకయే యితిశబ్దమును బ్రయోగించుటచే స్వప్రకాశ మగుటవలనఁ గర్తృత్వాభావంబును సూచించుచున్నాఁడు. అందును, «క్షేత్రము ఎవ్వరిచేనని చెప్పఁబడుచున్నది, అందుఁ గర్తృగతవిశేషాపేక్ష లేదు, క్షేత్రజ్ఞునో కర్తృత్వము లేకయే వివేకులే చెప్పుచున్నారు, స్థూలబుద్ధుల కగోచరుం డగుటవలన.» అని తెలుపుటకై విలక్షణవచనవ్యక్తిచేతను ఒక్కచోఁ గర్తృపదప్రయోగముచేతను నిర్దేశించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.

శ్రీధరస్వామిప్రణీత సుబోధిని.—

భక్తగణముల సంసారవార్ధినుండి
యోన యుద్ధరించెద నంచు యత[illegible]
దానిసిద్ధికై యుఁక[illegible]గ్రాహ్య[illegible]డు
[illegible]త్త్వవిజ్ఞానము[illegible]ప్రకటము శివ[illegible]డు.

"తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్, భవామి" అని పూర్వము ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినది. ఆత్మజ్ఞానము లేక సంసారమునుండి యుద్ధరణము సంభవింప దని తత్త్వజ్ఞానోపదేశార్థమై ప్రకృతిపురుషవివేకాధ్యాయ మారంభింపఁ బడుచున్నది. అందు, సప్తమాధ్యాయంబున అపరయనియు పరయనియు రెండు ప్రకృతులు చెప్పఁబడినవి. ఆరెంటియవివేకమువలన జీవభావాపన్న మైనచిదంశమున కీసంసారము. ఆప్రకృతులచేతనే జీవోపభోగార్థం బీశ్వరుఁడు సృష్ట్యాదుల యందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞశబ్దవాచ్యము లయిన యాప్రకృతు లనే యొండొంటిని వివేచించి తత్త్వంబున నిరూపింపఁ గోరినవాఁడై శ్రీభగవంతుం డిట్లనియె.—ఇదమ్ = ఈభోగాయతన మయిన; శరీరమ్; క్షేత్రమి త్యభిధీయతే, సంసారమునకుఁ బ్రరోహభూమి యగుటవలన. ఏతత్; యః; వేత్తి=నేను నాది యని తలఁచుచున్నాఁడో; తం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి ప్రాహుః, కృషీవలునివలెఁ దత్ఫల భోక్త యగుటవలన; తద్విదః=క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవివేకముఁ దెలిసినవారు.

పరమార్థప్రప త్రైవజ్ఞసూర్యపండిత ప్రణీతము.—

పూర్వాధ్యాయంబున సగుణనిర్గుణోపాసకభేదంబున బ్రహ్మప్రాప్తియందు అధికారిద్వయము చెప్పఁబడినది. అందు సగుణోపాసకునకు ముక్తి సుఖసాధ్యం బని యుఁ జెప్పఁబడినది. మఱియు సుఖరూపసాధనవంతుఁ డగు సగుణోపాసకునకు ధర్మములు ఎనిమిదిశ్లోకములచే నుపదేశింపఁబడినవి. ఇఁక, క్లేశరూపసాధనవంతుం డగు నిర్గుణోపాసకునకు బహుసామగ్రీసాధ్యతత్త్వజ్ఞానపూర్వకము బ్రహ్మప్రాప్తి యని ప్రదర్శించుటకై మొదట క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులస్వరూపమును భగవంతుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు.—ఇదమ్ = ఈ భోగాయతన మయిన; శరీరమ్; సంసారవృక్షప్రరోహభూమి యగుటవలన, క్షేత్ర మితి; అభిధీయతే=నామనిర్దేశము చేయఁబడుచున్నది. ఇఁక సామాన్యముగా క్షేత్రజ్ఞస్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతత్ = ఈక్షేత్రమును; యః; వేత్తి = ఎఱుంగుచున్నాఁడో. తం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః ప్రాహుః. ఇందుచే దేహాతిరిక్తుఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డొకం డున్నాఁ డని సూచితము. ఎందువలన ననఁగా. అన్వయవ్యతిరేకములవలన దేహము ఘటాదికమువలె జడం బని నిశ్చితం బగుటచే దానికి స్వద్రష్టృత్వము సంభవింపదు, మృతశరీరమునందు దాహదుఃఖ జ్ఞానము కనఁబడమివలన. ఎట్లు ఘటద్రష్ట ఘటముకన్న భిన్నుఁ డగునో అట్లు దేహ ద్రష్టయు నని యర్థము.

రామానుజభాష్యము.—

పూర్వాధ్యాయషట్కమునందుఁ బరమప్రాప్యుఁడు పరబ్రహ్మ మగుభగవంతుఁడు వాసుదేవునిప్రాప్తి కుపాయభూత మయిన భక్తిరూపభగవదుపాసనమున కంగభూతంబును జ్ఞానయోగ కర్మయోగలక్షణనిష్ఠాద్వయసాధ్యంబు నగు ప్రాప్తృప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యదర్శనము ప్రతిపాదింపఁబడినది. మధ్యమషట్కమునందుఁ బరమప్రాప్యభూతభగవత్తత్త్వయాథాత్మ్యతన్మాహాత్మ్యజ్ఞానపూర్వక మగు నైకాంతికాత్యంతికభక్తియోగనిష్ఠ ప్రతిపాదింపఁబడినది. సమృద్ధైశ్వర్యకాములకును ఆత్మకైవల్యమాత్రకాములకును భక్తియోగము తత్తత్కామితంబులకు సాధన మనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పు డుత్తరషట్కమునందుఁ బ్రకృతిపురుషులయుఁ దత్సంసర్గరూపప్రపంచమునొక్కయు నీశ్వరునియొక్కయు యాథాత్మ్యంబును గర్మజ్ఞానభక్తిస్వరూపంబులును దదుపాదానప్రకారంబులును షట్కద్వయప్రతిపాదితములు పరిశోధింపఁబడుచున్నవి. అందుఁ ద్రయోదశంబున దేహాత్మలస్వరూపంబును దేహయాథాత్మ్యశోధనంబును దేహవియుక్తాత్మప్రాప్త్యుపాయంబును వివిక్తాత్మస్వరూపసంశోధనంబును అట్టియాత్మకు నచిత్సంబంధకారణంబును దానినుండి వివేకానుసంధానప్రకారంబును జెప్పఁబడుచున్నవి.—ఇదంశరీరమ్=దేవత నేను మనుష్యుఁడ నేను స్థూలుఁడ నేను కృశుఁడ నేను అని భోక్త యగునాత్మతోఁ గూడ సామానాధికరణ్యంబునఁ బ్రతీయమానం బగునీశరీరము; క్షేత్ర మితి = అర్థాంతరభూతుఁ డైనభోక్త యగునాత్మయొక్కభోగక్షేత్ర మని; అభిధీయతే=శరీరయాథాత్మ్యవిదులచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఏతత్=దీనిని; అవయవరూపంబునను సంఘాతరూపంబునను «దీని నే నెఱుంగుచున్నా» నని, యో వేత్తి= ఎవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో; తమ్=వానిని, వేద్యభూత మైన దీనికంటె వేదిత యగుటచే నర్థాంతరభూతుఁ డైనవానిని; క్షేత్రజ్ఞ ఇతి=క్షేత్రజ్ఞుఁ డని; తద్విదః=ఆత్మయాథాత్మ్యవిదులు; ప్రాహుః = చెప్పుచున్నారు. దేహవ్యతిరిక్తఘటాద్యర్థానుసంధానసమయమునందు « దేవత నేను మనుష్యుఁడ నేను ఘటాదికము నెఱుంగుచున్నా" నని దేహసామానాధికరణ్యంబున జ్ఞాత యగునాత్మ ననుసంధించుచున్నాఁడు వాస్తవమే. అయినను, దేహానుభవసమయమునందు దేహమును గూడ ఘటాదికమునుం బోలె «దీని నే నెఱుంగుచున్నా» నని వేద్యమునుగా జ్ఞాత యనుభవించుచున్నాఁడు, కావున వేదిత యగునాత్మకు వేద్య మగుటచే శరీరము గూడ ఘటాదికమువలె నర్థాంతర మగుచున్నది. అట్లు ఘటాదికము కంటెం బోలె వేద్యభూత మయినశరీరముకంటె వేదిత యగుక్షేత్రజ్ఞుఁడు నర్థాంతర

మగుచున్నాఁడు. సామానాధికరణ్యంబునఁ బ్రతీతియో వాస్తవంబున శరీరము గోత్వాదికమువలె నాత్మవిశేషణతయే స్వభావముగాఁ గల దగుటచే నాత్మకంటె వేఱుగా నసిద్ధం బగుటవలన నుపపన్నము. అందు వేదితయొక్క యసాధారణాకారము చక్షురాదికరణముల కవిషయం బగుటవలనను యోగసంస్కృత మగు మనస్సునకే విషయం బగుటవలనను బ్రకృతిసన్నిధిచేతనే మూఢులు ప్రకృత్యాకారునిగానే వేదితను జూచుచున్నారు. అట్లు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.—"ఉత్క్రామన్తం స్థితం వాఽపి భుఞ్జానం వా గుణాన్వితమ్। విమూఢా నానుపశ్యన్తి పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః" అని.

మాధ్వభాష్యము.—

పూర్వోక్త జ్ఞానజ్ఞేయక్షేత్రపురుషులను బిండీకరించి వివేచించి ప్రదర్శించుచున్నాఁ డీయధ్యాయముచేత. ♦

క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్జ్ఞానం యత్త ద్జ్ఞానం మతం మమ. ౨

భా. ఇట్లు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులు ప్రతిపాదింపఁబడిరి. ఏమి యింతమాత్రపుజ్ఞానముచేతనే వారల నెఱుంగుట చాలునా? చాల దని చెప్పుచున్నాఁడు.—క్షేత్రజ్ఞమ్ = యథోక్తలక్షణుం డగుక్షేత్రజ్ఞుని; మాం చాపి=పరమేశ్వరుఁడను అసంసారి నగు నన్నుఁగాఁ గూడ; విద్ధి=ఎఱుంగుము; సర్వక్షేత్రేషు = సమస్తక్షేత్రములందును, ఎవ్వఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డొక్కఁడే బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతము లైన యనేకక్షేత్రోపాధులచేఁ బ్రవిభక్తుఁడుగాఁ దోఁచుచున్నాఁడో అతని నిరస్తసమస్తోపాధిభేదుని సదసదాదిశబ్దప్రత్యయాఽగోచరునిఁగా నెఱుంగు మని యభిప్రాయము. భారత=ఓభారతుఁడా! ఎందువలన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞేశ్వరుల యాథాత్మ్యము దక్క నింకొకటి జ్ఞానగోచరం బవశిష్టము లేదో అందువలన, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః=జ్ఞేయభూతు లగు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క; జ్ఞానం యత్=జ్ఞాన మేది గలదో, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞు లేజ్ఞానముచే విషయీకరింపఁబడుచున్నారో; తత్=అది; జ్ఞానమ్=సమ్యక్ జ్ఞాన మని; మమ=నాయొక్క ఈశ్వరునియొక్క విష్ణువుయొక్క; మతమ్=అభిప్రాయము.

♦ ౧-౨-౩ శ్లోకముల కీభాష్యము లేదు.

సర్వక్షేత్రంబుల నున్న క్షేత్రజ్ఞుఁడు నేనే యనియు నెఱుంగుము. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులజ్ఞానం బేది గలదో అదియే సమ్యక్ జ్ఞాన మని నాయభిప్రాయ మని తా.

ఆ. భేదకంబులును యావద్దేహభావులు నగు దుఃఖాదిదృశ్యములు అనాత్మ ధర్మంబు లని సిద్ధించుటకై ద్రష్టను దేహముకంటె భిన్నునిఁగాఁ బ్రతిపాదించి, సాంఖ్యమతమునందుం బోలె సంతమాత్రనే ముక్తి యనుశంక నివర్తిల్లుటకై, ఆ ద్రష్టకు సర్వదేహములయందును ఐక్యంబును, పరమార్థభూతుఁడు అక్షరుఁ డగు తనతో నైక్యంబును చెప్పుచున్నాఁ డని, వృత్తము ననువదించి ప్రశ్నద్వారంబునఁ బ్రదర్శించుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. యథోక్తలక్షణుండు—దృశ్య మయిన దేహము నుండి నిష్కృష్టుఁ డైనద్రష్ట యని యర్థము. చ అపి అనునిపాతములు జీవుఁ డక్షరుం డనుజ్ఞానమునకు దేహముకంటె భిన్నుం డనుజ్ఞానముతో సముచ్చయము దెలుపుచున్నది. వీనికి మామ్ అనుదానితో నన్వయము. క్షేత్రజ్ఞుని సాంఖ్యుఁడువోలె దృశ్యముకంటె భిన్నునిఁగామాత్రమె యెఱుంగకుము, మ తే మనఁగా, మాం చాపి—నన్నుఁగాఁ గూడ నెఱుంగుము, అని యర్థము. ఎవ్వఁడు సర్వక్షేత్రములయందును ఒక్కఁడే క్షేత్రజ్ఞుఁడు గలఁడో అతని నన్నుఁగానే యెఱుంగు మని సంబంధమును సూచించుచున్నారు సర్వక్షేత్రేషు ఇత్యాదిగా. తత్తత్క్షేత్రోపాధికభేదనిర్దిష్టుండై తత్తచ్ఛబ్దప్రత్యయగోచరుఁ * డైనవానికి. ఎట్లు తద్విపరీతబ్రహ్మత్వజ్ఞానము? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు బ్రహ్మో దీత్యాదిగా. ఉత్తరార్ధమును విభజించుచున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. దానినే వివరించుచున్నారు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రిత్యాదిగా. అది భేదవిషయం బగుటవలన సమ్యక్ జ్ఞానము కా దనుట యుక్తము గాదు, తద్వివేకజ్ఞానమునకు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారంబున మోక్షోపాయత్వము కలుగుటచే సమ్యక్త్వము సిద్ధించుటవలన నని భావము.

భా. పూర్వపక్షము.—ఓయీ! సర్వక్షేత్రములయందును ఒక్కఁడే యీశ్వరుఁడు, ఇతరుఁడు తద్వ్యతిరిక్తుఁ డైనభోక్త లేఁడేని, అప్పు డీశ్వరునకు సంసారిత్వము ప్రాప్తించుచున్నది. ఈశ్వరుఁడు దక్క సంసారి మఱియొకండు లేమివలన సంసారాభావముగాని ప్రసక్తించుచున్నది. ఆ రెండును ఇష్టములు గావు, బంధమోక్షతద్ధేతుశాస్త్రానర్థక్యము సంభవించుటవలనను ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధమువలనను. ప్రత్యక్షంబున

* ఆయాశబ్దములచే బిలువఁబడువాఁ డని యర్థము.

సుఖదుఃఖతద్ధేతులక్షణ మయినసంసార ముపలబ్ధ మగుచున్నది. జగ
ద్వైచిత్ర్యోపలబ్ధివలన ధర్మాధర్మనిమిత్త మగుసంసార మనుమానింపనుం
బడుచున్నది. ఆత్మేశ్వరైకత్వపక్షంబున నిదియంతయు ననుపపన్నము.

సమాధానము.—కాదు. జ్ఞానాజ్ఞానంబు లన్యము లగుటచే నుప
పన్నం బగుటవలన. « దూర మేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యాచ
విద్యేతి జ్ఞాతా " అని శ్రుతి. అట్లు అవిద్యా౽విద్యావిషయములకు విరుద్ధ
ఫలభేదంబును నిర్దేశింపఁ బడినది « శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ » అని. విద్యా
విషయము శ్రేయము, ప్రేయమో అవిద్యాకార్య మని. వ్యాసుఁడును
జెప్పుచున్నాఁడు « ద్వా విమా వథ పన్థానౌ » ఇత్యాదిగాను, « ఇమా
ద్వావేవ పన్థానౌ " ఇత్యాదిగాను. ఇందును రెండునిష్ఠలు చెప్పఁబడినవి.
అవిద్యను గార్యసహితముగా విద్యచేఁ దొలఁగింపవలయు ననియు శ్రుతి
స్మృతిన్యాయములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అందు శ్రుతులు.—
« ఇహ చే దవేదీ దథ సత్య మస్తి, నచే దిహా వేదీ న్మహతీ వినష్టిః, త
మేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా విద్యతే౽యనాయ,
విద్వా న్న బిభేతి కుతశ్చన; " ఇఁక నవిద్వాంసునకు « అథ తస్య భయం
భవతి, అవిద్యాయా మన్తరే వర్తమానాః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి,
అన్యో౽సావన్యో౽హ మస్మీతి న స వేద యథాపశు రేవం స దేవా
నామ్, ఆత్మవిద్య స్స ఇదం సర్వం భవతి, యదాచర్మవత్ " ఇత్యా
దులు వేనవేలు గలవు. స్మృతులును.—« అజ్ఞానేనా౽౽వృతం జ్ఞానం
తేన ముహ్యన్తి జన్తవః, ఇహైవ తై ర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం
మనః, సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర " ఇత్యాదులు. న్యాయంబును.
« సర్పాన్ కుశాగ్రాణి యథోదపానం జ్ఞాత్వా మనుష్యాః పరివర్జయన్తి,
అజ్ఞానత స్తత్ర పతన్తి కేచిత్ జ్ఞానే ఫలం పశ్య యథా విశిష్టమ్ »
అనియు. అట్లు దేహాదులయం దాత్మబుద్ధి గల యవిద్వాంసుఁడు రాగ
ద్వేషాదిప్రయుక్తుఁడై ధర్మాధర్మముల ననుష్ఠించుచుఁ బుట్టుచున్నాఁడు
గిట్టుచున్నాఁ డని తెలియుచున్నది. దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మదర్శులు రాగద్వే
షాదివినాశమువలన ధర్మాధర్మప్రవృత్తి యుపశాంత మగుటంజేసి ముక్తు
లగుచున్నారు. ఇది యెవ్వనికిని నిరాకరింప శక్యము కాదు న్యాయము
వలన, అట్లు కావున, క్షేత్రజ్ఞునకు ఈశ్వరుఁడై యున్నవానికే యవిద్యా

కృతోపాధిభేదమువలన సంసారిత్వమువోలెఁ గనఁబడుచున్నది. ఎట్లు ఆత్మకు దేహాద్యాత్మత్వమో అట్లు. ప్రసిద్ధము గదా సర్వజంతువులకును దేహాదులగునవాత్మలయం దాత్మభావము. అది యవిద్యాకృతం బని నిశ్చితము. స్థాణువునందుఁ బురుషనిశ్చయముపోలె. ఇంతమాత్రమునఁ బురుషధర్మము స్థాణువునకుఁ గాదు, స్థాణుధర్మంబును బురుషునకుఁ గాదు ఎట్లో అట్లు చైతన్యము దేహధర్మము గాదు, దేహధర్మంబును జేతనునకుఁ గాదు. ఇట్లు సుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాదికం బాత్మకు యుక్తము గాదు, అవిద్యాకృతత్వము సమానం బగుటవలన, జరామరణంబులువోలె.

ఆ. జీవేశ్వరైక్యమును జెప్పినదాని నాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. జీవేశ్వరుల కేకత్వపక్షమున జీవున కీశ్వరునియం దంతర్భావమా? లేక యీశ్వరునకు జీవునం దంతర్భావమా? మొదటిది కాదు, జీవుం డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు కానిచో సంసారము నిరాలంబ మనుట యనుపపన్న మగుటంజేసి యీశ్వరునికే సంసారాశ్రయత్వము ప్రసక్తించుటవలన నని యర్థము. "అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" అనుశ్రుతివలన నీశ్వరునకు సంసారిత్వము లేదని యాశంకించి ద్వితీయమును దూషించుచున్నాఁడు ఈశ్వరుఁడు ఇత్యాదిగా. జీవునియం దీశ్వరుఁ డంతర్భవించునందువేని అప్పుడును ఈశ్వరునికంటె నితరుఁడు సంసారి యగువాఁడు లేమివలనను ఈశ్వరునకే సంసారం బనుట యనిష్టం బగుటవలనను సంసారమే లోకంబున నస్తమించు నని యర్థము. ఈరెండుప్రసంగములును ఇష్టంబు లనుటను నిరాకరించుచున్నాఁడు ఆరెంటను ఇత్యాదిగా. సంసారమే లేనియెడ "తయో రన్యః పిప్పలం స్వా ద్వత్తి" ఇత్యాదిబంధశాస్త్రంబును తద్ధేతుకర్మవిషయకర్మకాండంబును అనర్థకంబు లగును, సంసార మీశ్వరాశ్రితం బగునెడ ఈశ్వరుం డభోక్త యని వచించుశ్రుతియును మోక్షతద్ధేతుజ్ఞానార్థమైనజ్ఞానకాండంబును అనర్థకంబు లగును, అందువలన నారెండుప్రసంగములును ఇష్టములు కా వని యర్థము. సంసారాభావప్రసంగం బనిష్ట మనుటకు మఱియొకహేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు ప్రత్యక్షా దీత్యాదిగా. అందుఁ బ్రత్యక్షవిరోధమును బ్రకటించుచున్నాఁడు ప్రత్యక్షమున నిత్యాదిగా. ఆదిశబ్దోపాత్త మయిన యనుమానవిరోధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు జగ దిత్యాదిగా. విమతము విచిత్రహేతుకము, విచిత్రకార్య మగుటవలన, ప్రాసాదాదికము వలె నని యర్థము. ప్రత్యక్షానుమానాగమవిరోధమువలన నయుక్త మైక్యం బని యుపసంహరించుచున్నాఁడు అతేశఁ శేత్యాదిగా.

ఐక్యమునందును అవిద్యవలన సంసారిత్వంబును విద్యవలన అసంసారిత్వంబు ననువిభాగమువలన ననుపపత్తి లేదని యుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. అజ్ఞానాఽజ్ఞానంబులు స్వరూపంబున విలక్షణంబు లనుటకు శ్రుతి నుదాహరించుచున్నారు దూర మిత్యాదిగా. విద్య యనియు అవిద్య యనియుఁ బ్రసిద్ధములయిన యీవిద్యాఽవిద్యలు రెండును, దూరం విపరీతే—మిక్కిలి విరుద్ధము లని యర్థము; విషూచీ—నానావిధ మయినగతి గలవి, భిన్నఫలము లని యర్థము. స్వరూపముచే విరోధమువలె ఫలముచేఁ గూడ విరోధము కల దని చెప్పుచున్నారు అస్తు ఇత్యాదిగా. ఫలభేదోక్తినే వ్యక్తీకరించుచున్నారు విద్యావిషయము ఇత్యాదిగా. అవి విలక్షణంబు లనుటకు వేదవ్యాసులసమ్మతిం జూపుచున్నారు వ్యాసుఁడును ఇత్యాదిగా. ఈ చెప్పినయర్థమునందు భగవత్స్మృతినిం దెలుపుచున్నారు ఇందును ఇత్యాదిగా. రెండునిష్ఠలును సమానముగా నుపాదేయంబు లనుశంకను నిరాకరించుచున్నారు అవిద్యను ఇత్యాదిగా. అవిద్యను గార్యసహితముగాఁ దొలఁగింపవలయు ననుటకు శ్రుతుల నుదాహరించుచున్నారు అందు శ్రుతులు ఇత్యాదిగా. ఇహ—జీవదవస్థయందు, చేత్ అనునది విద్యోదయము దుర్లభం బని తెలుపుచున్నది, అవేదీత్—నేనే బ్రహ్మ మని యెఱింగె నని యర్థము. విద్యానంతరమే సత్యము—అవితథము పునరావృత్తివర్జిత మయినకైవల్యము సిద్ధించు నని చెప్పుచున్నది అథేత్యాదిగా. అవిద్యావిషయంబునను శ్రుతిఁ జెప్పుచున్నారు నచే దిత్యాదిగా. జన్మమరణాదిరూప మగుసంసారము వినష్టి, అది మహతి—సమ్యక్ జ్ఞానము లేక నివర్తింపనశక్య మని యర్థము. విద్యావిషయంబున శ్రుత్యంతరముఁ జెప్పుచున్నారు త మేవ మిత్యాదిగా. పరమాత్మను ఇక్కడ నెవ్వఁడు సాక్షాత్కరించునో ఆదేహి జీవించియున్నపుడే ముక్తుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము. విద్య లేకున్నను కాలాంతరమున ముక్తి కలుగవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నాన్య ఇత్యాదిగా. భయహేతువగు నవిద్యను నిరాకరించువానికి తజ్జన్య మయినభయమునుగూడ విద్యనిరసించు ననుటకు వాక్యాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు విద్వా న్నేత్యాదిగా. అవిద్యావిషయంబున వాక్యాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు ఇతర నవిద్వాంసునకు ఇత్యాదిగా. ఏకరస మయినప్రత్యగాత్మయందు స్వల్పమైనను భేదముఁ దలంచువానికి భేదదృష్టి కలిగినవెంటనె సంసారము ధ్రువం బగు నని యర్థము. అందే శ్రుత్యంతరముఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యాయా మిత్యాదిగా. అవిద్యామధ్యంబునఁ దత్పరవశులై యుండి తత్త్వమెఱుంగనివారలై దేహాద్యభిమానవంతులగు మూఢులు సంచరించుచున్నా

రని యర్థము. విద్యావిషయంబున శ్రుత్యంతరముఁ జెప్పుచున్నారు బ్రహ్మేత్యాదిగా. అవిద్యావిషయంబున శ్రుత్యంతరముఁ జెప్పుచున్నారు అన్యోఽసా విత్యాదిగా. భేద దృష్టిననువదించి తన్మూల మవిద్యయని చెప్పుచున్నది ననవేద అని. అతఁడు మను ష్యులకుఁ బశువువలె దేవాదులకుఁ బ్రేష్యుఁ ♦ డగుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నది యథేత్యాదిగా. విద్యావిషయంబున వాక్యాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు ఆత్మవి దిత్యాదిగా. ఇదం సర్వమ్–ప్రత్యగ్భూతము పూర్ణ మయినబ్రహ్మ మని యర్థము. జ్ఞానము వలననే కైవల్యం బనుటకు శ్రుత్యంతరముఁ జెప్పుచున్నారు యదా చర్మవత్ అని. ఆకాశమును జర్మమునువలె మనుష్యుఁడు చుట్టుటకు సమర్థుండు కాఁడు గదా! అట్లు పరమాత్మను బ్రత్యగాత్మనుగా ననుభవింపక ముక్తుఁడు గాఁ డని యర్థము. ఆదిశబ్దముచే అనుక్తములు విద్యాఽవిద్యాఫలభేదార్థములు శ్రుతులు గ్రహింపఁబడు చున్నవి. అవి పెక్కులగుటచేఁ బ్రమాణము లని సూచించుచున్నారు వేసవేలు అని. విద్యాఽవిద్యావిషయము లగుస్మృతుల నుదాహరించుచున్నారు స్మృతులును ఇత్యాదిగా. అందవిద్యావిషయ మయినవాక్యముఁ జెప్పుచున్నారు అజ్ఞానే నేత్యాదిగా. విద్యావిషయము లయిన రెండువాక్యములఁ బ్రదర్శించుచున్నారు ఇహై వేత్యాదిగా. విద్యాఫలం బనర్థధ్వంసము అవిద్యాఫలం బనర్థప్రాప్తి యను నీయర్థము అన్వయవ్యతిరేకాఖ్యన్యాయమువలనఁ గూడ సిద్ధించుచున్న దని చెప్పుచున్నారు న్యాయంబును అని. అందే పురాణసమ్మతిం బ్రదర్శించుచున్నారు సర్వా విత్యాదిగా. ఉదపానము–నూయి. ఎట్లు ఆత్మజ్ఞానమునందు ఉత్తమ మయినఫలము కలుగునో అట్లు * ఎఱుంగు మని యన్వయము. న్యాయంబును అని చెప్పినదాని అన్వయ వ్యతిరేకాఖ్యన్యాయమును వివరించుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. అందు మొదట నన్వయముఁ జెప్పుచున్నారు దేహాదులయందు ఇత్యాదిగా. అనాద్యనిర్వాచ్యాఽవిద్యావంతుఁ డైనచిదాత్మ దేహాదిక మయినయనాత్మయం దాత్మబుద్ధి నుంచు చున్నాఁడు, దానితోఁ గూడినవాఁడై రాగాదులచేఁ బ్రేరింపఁబడుచున్నాఁడు, తత్ప్రియుక్తుండై కర్మము ననుష్ఠించుచున్నాఁడు, దాని ననుష్ఠించినవాఁడు ఆకర్మము చొప్పున నూతనదేహమును గ్రహించుచున్నాఁడు పురాతనమును విడుచుచున్నాఁడు–ఇట్లు అవిద్యకలుగునపుడు సంసారిత్వము సిద్ధ మని యర్థము. వ్యతిరేకము నిప్పుడు ప్రదర్శించుచున్నారు దేహా దిత్యాదిగా. శ్రుతియుక్తులవలన భేదము తెలిసి

♦ పరిచారకుఁడు.

* [illegible]జ్ఞానమువలన నుత్తమఫలము సిద్ధించు నని.

నపుడు రాగాదులు ధ్వస్తంబు లగుటచేఁ గర్మమునుండి యుపరతి గలుగుటవలన నశేషసంసారము వినష్ట మగుం గావున నవిద్యలేనపుడు బంధధ్వంసం బగు నని యర్థము. చెప్పిన యన్వయవ్యతిరేకముల కన్యథాసిద్ధిని నిరాకరించుచున్నారు ఇది యెవ్వనికిని ఇత్యాదిగా. చెప్పినయర్థము అన్వయవ్యతిరేకవాది కెవ్వనికిని న్యాయమువలన నిరాకరింప శక్యముగాదు, తదన్యథాసిద్ధిసాధకము లేమివలన నని యర్థము. అన్వయాదిక మన్యథాసిద్ధిరహిత మయినపుడు మున్ను చేసిన పూర్వపక్షముగూడ నిరాకరింపఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు అట్లు కావున నిత్యాదిగా. ఈచెప్పినన్యాయంబున జ్ఞానాఽజ్ఞానంబులకు స్వరూపభేదంబును గార్యభేదంబును గలుగుటవలన, స్వారస్యంబున •• బరాపరుల కైక్యము సిద్ధమ యయినను బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదమువలన నాత్మకాభాసరూపంబై ప్రాతిభాసిక మగు నావిద్యక మయిన సంసారిత్వము సిద్ధించుచున్నది యని యర్థము. ఆత్మకు బ్రహ్మత్వము స్వాభావిక మైనయెడ నే నని యాత్మభావంబున బ్రహ్మత్వముగూడ భాసిల్లవలయు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. దేహాదివ్యతిరేకం బాత్మకు వైదికపక్షమున స్వాభావికమైనను అది నే నని భాసిల్లుచుండఁగానే తదతిరిక్తత్వము భాసిల్లదు, మ తే మనఁగా, అవిద్యవలన విపరీత మయిన దేహాద్యాత్మత్వమే భాసిల్లుచున్నది; అట్లు ఆత్మకు బ్రహ్మత్వము స్వాభావికం బైనను అది భాసిల్లుచుండఁగానే బ్రహ్మత్వము భాసిల్లదు, అవిద్యవలన అబ్రహ్మత్వమే భాసిల్లుచున్న దని యర్థము. ఆత్మకు ఆవిద్యక మయిన దేహాద్యాత్మత్వము భాసిల్లుచున్న దని చెప్పినదాని ననుభవముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ప్రసిద్ధము గదా ఇత్యాదిగా. అది కానిదానియం దది యనుబుద్ధి యవిద్యాకృతం బనుటకు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు స్థాణువునందు ఇత్యాదిగా. ఎదుటనున్న స్థాణువునందు అవిద్యచేఁ బురుషుం డనునిశ్చయము గలుగుచున్నది. అట్లు దేహాదిక మగు ననాత్మయం దాత్మబుద్ధి యవిద్యవలన నిశ్చిత మని యర్థము. దేహాత్మల కైక్యము దలఁచినయెడ దేహధర్మ మయిన జరాదికమున కాత్మయందును ఆత్మధర్మ మయిన చైతన్యమునకు దేహమునందును వినిమయం బగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇంతమాత్రమున నిత్యాదిగా. స్థాణువునందుఁ బురుషత్వము భ్రాంతిచేఁ దోఁచుచున్నది, ఇంతమాత్రమున శిరోహస్తాదిపురుషధర్మము స్థాణువునకు సిద్ధింపదు, స్థాణుధర్మము గాని వక్రత్వాదికము పురుషునకుఁ గనఁబడదు, మిథ్యాధ్యస్తతాదాత్మ్యమువలన వాస్తవధర్మసంబంధము కలుగమివలన. దృష్టాంతముఁ జెప్పి దార్ష్టాంతికముఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు

•• పరమార్థంబున.

ఇత్యాదిగా. జరాదికం బనాత్మధర్మ మైనను సుఖాదికం బాత్మధర్మ మని కొందఱు చెప్పెదరు, వారికిఁ జెప్పుచున్నారు ఇట్లు- ఇత్యాదిగా. కామసంకల్పాదిశ్రుతివలన అనాత్మధర్మం బని తెలియుటవలన నని యర్థము. మఱియును, వివాదము ఆత్మ ధర్మము కాదు, అవిద్యాకృత మగుటవలన, జరాదికమువలె; హేతువు సిద్ధింపన దశక్యము గాదు, అది కానిదానియందుఁ దద్బుద్ధివిషయం బగుటచే స్థాణువునందుఁ బురుషత్వమువలె నవిద్యాకృతత్వము చెప్పఁబడిన దగుటవలన-అనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యాకృతత్వము ఇత్యాదిగా.

భా. ఆక్షేపము.—అది సరికాదు, అసమానం బగుటవలన. స్థాణు పురుషులు ఇద్దఱు జ్ఞేయములే జ్ఞాతచేఁ బరస్పరమునం దధ్యసింపఁబడుచున్నా రవిద్యచేత. దేహాత్మలకో జ్ఞేయజ్ఞాతలకే యితరేతరాధ్యాసము. కావున సమము గాదు దృష్టాంతము. అందువలన దేహధర్మము జ్ఞేయం బైనను జ్ఞాత యగునాత్మకుఁ గావచ్చును.

సమాధానము.—కాదు, అచైతన్యాదులు ప్రసక్తించుటవలన. జ్ఞేయం బగుదేహాదిక్షేత్రముయొక్క ధర్మములు సుఖదుఃఖమోహేచ్ఛాదులు జ్ఞాతకుఁ గల వనునెడ, అప్పుడు జ్ఞేయం బగుక్షేత్రముయొక్క ధర్మములు అవిద్యాధ్యారోపితములు కొన్ని యాత్మకుఁ గలవు, జరామరణాదులుమాత్రము లే వనుటకు విశేషహేతువు చెప్పవలయును గదా! లే వనుటకుఁ గల దనుమానము, అవిద్యాధ్యారోపితంబు లగుటవలన జరాదికమువలె నని. హేయము లగుటవలనను ఉపాదేయంబు లగుటవలనను ఇత్యాదికమువలనఁ గూడ.

ఆ. స్థాణువునందుఁ బురుషత్వమువలె నావిద్యకత్వము దేహాదుల కయుక్తము, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికములు విషమంబు లగుటవలన నని శంకించుచున్నాఁడు అది సరికాదు ఇత్యాదిగా. దానినే ప్రపంచించుచున్నాఁడు స్థాణుపురుషులు ఇత్యాదిగా. జ్ఞేయమే జ్ఞేయాంతరమునం దధ్యస్త మగుటవలన నిట రెండును జ్ఞేయములు, వ్యాపకవ్యాప్తిచే వ్యాప్యాధ్యాసమునకును వ్యావృత్తి * యని యర్థము. దేహాత్మ

* వ్యాపకమునకు—జ్ఞేయత్వమునకు వ్యావృత్తిచే వ్యాప్యాధ్యాసమునకు—జ్ఞాతృజ్ఞేయముల పరస్పరాధ్యాసమునకు వ్యావృత్తి.

బుద్ధికి భ్రమత్వము లే దని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా.

ఉపాధిధర్మము లగుసుఖాదు లుపహితుఁ డైనజీవునియందు వాస్తవంబు లనుట యయుక్తము, అతిప్రసంగమువలన నని పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. అతిప్రసంగమునే ప్రకటించుచున్నారు జ్ఞేయంబు ఇత్యాదిగా. ఉపాధిధర్మంబు లగుటవలన సుఖాదు లాత్మధర్మము లగునేని అచైతన్యంబును జరాదికంబును ఆత్మకు దుర్వారం బగు నని యర్థము. సుఖాదిక మాత్మధర్మము కా దనుపక్షమునందును లేదు విశేషహేతు వని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు లే వనుటకు ఇత్యాదిగా. ఆ యనుమానమునే సాధించుచున్నాఁడు అవి ద్యేత్యాదిగా. విమతము ఆత్మధర్మము కాదు, ఆగమాపాయి యగుటవలన, సంసారమువలె నని యనుమానాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు హేయంబు లగుటవలనను ఇత్యాదిగా. ఆదిశబ్దముచే దృశ్యత్వజడత్వాదికము గ్రహింపఁబడుచున్నది.

భా. అట్లు కావున, కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణ మయిన సంసారము జ్ఞేయస్థము జ్ఞాతయం దవిద్యచే నధ్యారోపింపఁబడినది. అందువలన దానిచే జ్ఞాత కేమియు దోషము లేదు. బాలురచే నధ్యారోపింపఁబడిన తలమల వత్త్వాదికముచే నాకాశమున కెట్లో అట్లు. కావున సర్వక్షేత్రములందు నున్నట్టి భగవంతుఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డగునీశ్వరునకు సంసారిత్వగంధమాత్ర మేనియు నాశంకింప శక్యము గాదు. లోకమున నెచ్చటనేనియు నవిద్యాధ్యస్త మయినధర్మముచే నెవ్వనికిని నుపకారము గాని యపకారము గాని గానంబడదు గదా! దృష్టాంతము సమముగా దని యేది చెప్పఁబడినదో అది సరిగాదు. ఎట్లు? అవిద్యాధ్యాసమాత్రము గదా దృష్టాంతదార్ష్టాంతికములయందు సాధర్మ్యము వివక్షింపఁబడినది. అది వ్యభిచరింపదు. ఇఁక జ్ఞాతయందు వ్యభిచరించు నని శంకించితివి, దానికిని అనైకాంతికత్వము ప్రదర్శింపఁబడినది జరాదులచేత.

పూర్వపక్షము.—అవిద్యావంతుఁ డగుటవలన క్షేత్రజ్ఞునకు సంసారిత్వము.

సమాధానము.—కాదు, అవిద్య తామస మగుటవలన. తామస మయినప్రత్యయము గదా ఆవరణాత్మక మగుటవలన నవిద్య, విపరీత

గ్రాహకము గాని సంశయావస్థాపకము గాని అగ్రహణాత్మకము గాని, వివేకప్రకాశము కలుగునప్పు డది లేమివలనను, తామస మైన యావరణాత్మక మగు తిమిరాదిదోష మందునపుడు అగ్రహణాదిక మవిద్యాత్రయము కనఁబడుటవలనను.

పూర్వపక్షము.—ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్లయినయెడ జ్ఞాతృధర్మం బవిద్య—అని.

సమాధానము.—కాదు, కరణ మయినచక్షువునందుఁ దైమిరికత్వాదిదోషము కనఁబడుటవలన. మఱి నీవేది తలఁచుచున్నావో—జ్ఞాతృధర్మం బవిద్య, అయ్యవిద్యాధర్మవత్త్వమే క్షేత్రజ్ఞునకు సంసారిత్వము, అందువలన, ఈశ్వరుఁడే క్షేత్రజ్ఞుఁడు, కాఁడు సంసారి యని చెప్పినది అయుక్తము—అని. అది సరికాదు. ఎట్లు కరణ మయినచక్షువునందు విపరీతగ్రాహకాదిదోషము కనఁబడుటవలన విపరీతాదిగ్రహణము గాని తన్నిమిత్త మయిన తైమిరికత్వాదిదోషము గాని గ్రహీతది కాదో, చక్షువునకు సంస్కారము చేయుటచేఁ దిమిరం బపనీత మయినపుడు గ్రహీతయందుఁ గనఁబడమివలన నది యెట్లు గ్రహీతృధర్మము కాదో, అట్లు సర్వత్రయును అగ్రహణవిపరీతసంశయప్రత్యయములు తన్నిమిత్తములు కరణమునకే దేనికో యుండవలయుం గాని జ్ఞాత యగు క్షేత్రజ్ఞునివి కావు. సంవేద్యము లగుటవలననే స్వవ్యతిరిక్తసంవేద్యము * లగుచున్నవి. సర్వకరణవియోగము కలిగినపుడు కైవల్యమునందు సర్వవాదులును అవిద్యాదిదోషవత్త్వము నంగీకరింపమివలనఁ గూడ. ఆత్మ యగుక్షేత్రజ్ఞునకు అగ్ని కుష్ణమువలె నది స్వధర్మ మగునేని ఎప్పుడును దానితో నతనికి వియోగము సంభవింపదు. అవిక్రియుఁడు ఆకాశము వలె సర్వగతుఁడు అమూర్తుఁ డగునాత్మకు దేనితోను సంయోగవియోగము లనుపపన్నములు. అందువలన సిద్ధము క్షేత్రజ్ఞునకు నిత్యమే యీశ్వరత్వము. అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వా దిత్యాదిక మగుభగవద్వచనమువలనఁ గూడ.

ఆ. సుఖాదులు జరాదులుంబోలె నాత్మధర్మములు కావని యేర్పడినపుడు ఆత్మకు వాస్తవంబున అసంసారిత్వ మని ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు

* తమకంటె భిన్నునిచే తెలియంగఁదగినవి.

కావున నిత్యాదిగా. ఆరోపితముతో నధిష్ఠానమునకు వాస్తవంబగు స్పర్శము లేమికి దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు బాలురచే నిత్యాదిగా. ఈశ్వరాభిన్నుం డగు నాత్మకు సంసారిత్వ మధ్యస్తం బని యేర్పడినపుడు, ఈశ్వరునకు సంసారిత్వాపత్తి యేది చెప్పఁబడినదో అది యయుక్త మని చెప్పుచున్నారు కావున నిత్యాదిగా. ఆత్మయందు సంసారిత్వ మారోపితం బగుటవలనఁ దదభిన్నుఁ డగునీశ్వరునియందు సంసారిత్వాశంకయే యయుక్తం బనుట నుపపాదించుచున్నారు లోకమున నిత్యాదిగా. స్థాణువునందుఁ బురుషత్వనిశ్చయమువలె ఆత్మయందు దేహాద్యాత్మత్వనిశ్చయ మధ్యస్తం బనుట యుక్తము గాదు, దృష్టాంతము జ్ఞేయమాత్రవిషయం బగుట వలనను దార్ష్టాంతికము జ్ఞేయజ్ఞాతృవిషయం బగుటవలనను—అని పూర్వపక్షి చెప్పిన దాని ననువదించుచున్నారు దృష్టాంతము ఇత్యాదిగా. వైషమ్యమును నిరాకరించుచున్నారు అది సరిగాదు అని. అప్పుడు దేనిచే సాధర్మ్యము? అని యడుగుచున్నాఁడు ఎట్లు? అని. సమ్మత మయినసాధర్మ్యమును బ్రదర్శించుచున్నారు అవిద్యేత్యాదిగా. అది యుభయస్థలంబులందును అనుగతం బని చెప్పుచున్నారు అది వ్యభిచరింపదు అని. జ్ఞేయాంతరమునందు జ్ఞేయమున కారోపం బనునియమంబువలన జ్ఞాతయం దారోపము సంభవింప దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు జ్ఞాతయందు ఇత్యాదిగా. ఇది నియమము గాదు, జ్ఞాతయందు జరాద్యారోపము చెప్పఁబడుట వలన నని చెప్పుచున్నారు దానికిని ఇత్యాదిగా. దానికిని—జ్ఞేయమునకే జ్ఞేయాంతరమున కధ్యాసనియమంబునకును. అందువలన జ్ఞాతయం దారోపవ్యభిచారశంక యుక్తము గా దని యర్థము.

ఆత్మయం దవిద్య యధ్యస్త మనుపక్షమునందు అవిద్య స్వాభావికం బగుటవలన ఆత్మకు తదధీనత్వంబును అట్లు సంసారిత్వంబును సిద్ధించు చున్నది యని శంకించుచున్నాఁడు అవిద్యావంతుఁ డగుటవలన నిత్యాదిగా.

అవిద్య యనఁగా నేమి? విపరీతగ్రహణాదికమా? అనాద్యనిర్వాచ్యాజ్ఞానమా? మొదటిది కాదు, విపరీతగ్రహణాదికము అనాద్యనిర్వాచ్యాజ్ఞానకార్యం బగుటవలన తన్నిష్ఠం బగునది యాత్మధర్మం బనుట యుక్తము గామివలన నని చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. దానినే ప్రపంచించుచున్నారు తామసము ఇత్యాదిగా. ఆవరణాత్మకము—వస్తువునందు సమ్యక్ప్రకాశమునకుఁ బ్రతిబంధకము. విపరీతగ్రహణాదికము అవిద్యాకార్యం బనుటను విద్యానాశ్యం బగుటచే సాధించుచున్నారు విపరీతేత్యాదిగా. అనాద్యనిర్వాచ్య మయినకారణావిద్యయు నాత్మ

ధర్మం బనుట చెల్లదు, అనిర్వాచ్యం బగుటవలననే దాని కాత్మధర్మత్వము దుర్వ చం * బగుటవలన నని భావము. మఱియును, విపరీతగ్రహణాదికము అన్వయవ్యతి రేకములవలన దోషజన్య మని తెలియుటవలనఁ గూడ ఆత్మధర్మము కా దని చెప్పు చున్నారు తామసమై ఇత్యాదిగా. తమ స్సనుపేరు గల యజ్ఞానమువలనఁ బుట్టినదై వస్తుప్రకాశప్రతిబంధక మగునది తిమిరకాచాదిదోషము, అది యుండునపుడు అజ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానము సంశయము అను నీమూఁడును గనఁబడుటవలనను అది లేనపుడు కనఁబడమివలనను అన్వయవ్యతిరేకములవలన విపరీతజ్ఞానాదికము దోషాధీనం బని తెలియుటవలనఁ గేవలాత్మధర్మము కా దని యర్థము.

దోషము నిమిత్త మగుటవలనను భావకార్యమున కుపాదానము నియతం బగుటవలనను అనిర్వాచ్యావిద్య మాకసమ్మతం బగుటవలనను ఆత్మయే విపర్య యాదుల కుపాదానం బని యాక్షేపించుచున్నాఁడు ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁను అని. ఇట—విపరీతగ్రహణాదులు దోషజన్యము లనుపక్షమునందు. అవిద్య—అగ్రహణాది త్రయము.

విపర్యయాదులకు ఉపాదానము సత్యమగునెడ సత్యత్వము ప్రసక్తించుట వలన ఆత్మ వాని కుపాదానము కాఁడు, మ తే మనఁగా, దోషము చక్షురాదిధర్మం బని తెలియుటవలన అగ్రహణాదికము గూడ దోషం బగుటవలన నది కరణధర్మం బని యేర్పడుచున్నది, అందుకుఁ గరణము అవిద్యాజన్య మయినయంతఃకరణము, తత్కారణ మయినయవిద్య యసిద్ధం బన శక్యము గాదు, అజ్ఞుఁడను నేనను నను భవమువలనను సుషుప్తియందు అజ్ఞానపరామర్శమువలనను నది తెలియుటవలన, కార్యలింగకానుమానమువలనను ఆగమమువలనను అది ప్రసిద్ధం బగుటవలన, అని పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. పూర్వపక్షమును వివరించుచున్నాఁడు మఱి నీవు ఇత్యాదిగా. అవిద్యావత్త్వ మున్నను జ్ఞాతకు అసంసారి యగుటవలనఁ గోటలు వెలికినసర్పమువలె నవిద్య యేమి చేయఁగల దని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అవిద్యావత్త్వమే ఇత్యాదిగా. మిథ్యాజ్ఞానాదిమత్త్వమే యాత్మకు సంసారిత్వ మని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా. కరణ మయిన చక్షువునందు ఇత్యాదిగాఁ జెప్పినపరిహారమునే ప్రపంచించుచున్నారు . అది సరికాదు ఇత్యాదిగా. తిమిరాదిదోషంబును తత్కృత మైనవిపరీతగ్రహణాదికంబును గ్రహీత యగునాత్మకు లే దనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు చక్షువునకు ఇత్యాదిగా. చక్షు

* చెప్ప శక్యము కానిది.

గ్గత మయిన యంజనాదిసంస్కారము ... గ్రహింపఁబడినపుడు గ్రహీత యగు దేవదత్తునందు దోషాదికము కనఁబడమివలన వానిది గాదు తద్ధర్మము. అందు వలన విపరీతము తత్త్వంబున ఆత్మధర్మము గాదు, దోష మగుటవలన, లేక, దోష కార్య మగుటవలన, సంప్రతిపన్నమువలె. అని యర్థము. మఱియును, విపరీతగ్రహ దికము తత్త్వంబున నాత్మధర్మము కాదు, వేద్యం బగుటవలన, సంప్రతిపన్నమువలె నని చెప్పుచున్నారు సంవేద్యము లగుటవలనఁ గూడ నిత్యాదిగా. మఱియును ఏది వేద్యమో అది స్వాతిరిక్తవేద్యము, దీపాదికమువలె–అనువ్యాప్తిచే విపరీతగ్రహ ణాదులును వేద్యంబు లగుటచే స్వాతిరిక్తవేద్యంబు లగుటం జేసి, జ్ఞాత జ్ఞేయధర్మవం తుఁడు కాఁడు, జ్ఞాత యగుటవలన, ఎట్లు దేవదత్తుఁడు జ్ఞేయరూపాదిమంతుఁడు కాఁడో అట్లు–అను ననుమానాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు సంవేద్యము లగుటవలననే ఇత్యాదిగా. మఱియును, విపరీతగ్రహాదులు తత్త్వంబున నాత్మధర్మములు కావు, వ్యభిచారు లగుటవలన, కృశత్వాదులవలె నని చెప్పుచున్నారు సర్వకరణవియోగము ఇత్యాదిగా. చెప్పినదానినే వివరించుచు ఆత్మకు విపరీతగ్రహాదికము స్వాభావికమా? ఆగంతుకమా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును నిరాకరించుచున్నారు ఆత్మ ఇత్యాదిగా. అందువలన మోక్షమే లేకపోవును అవిద్యాతత్కార్యధ్వంసము సంభ వింపమివలన నని భావము. ఆగంతుకం బన్నను తనయందునే యున్నచో మోక్షము లేకపోవును, ఇతరముచే నన్నయెడ నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అవిక్రియుఁడు ఇత్యా దిగా. విభు వగుటవలనను అవిక్రియుఁ డగుటవలనను అమూర్తుఁ డగుటవలనను ఆత్మ ఆకాశమువలె దేనిచేతను సంయోగవిభాగములఁ బొందఁడు; విక్రియారహిత మయిన యాకాశమునందు వాస్తవంబున సంయోగవిభాగములు సంభవింపవు గదా! అసం గుఁ డగుటవలనఁగూడ ఆత్మకు విపరీతగ్రహాదికముతో సంయోగము సంభవింపమి వలన ఇతరముచేఁ గూడ నతని కది లే దని యర్థము. అది యాత్మధర్మము గా దని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. ఆత్మ నిర్ధర్మకుఁ డనుటకు భగవదనుమతిం జెప్పుచున్నారు అనాదిత్వా దిత్యాదిగా.

భా. పూర్వపక్షము.—ఓయీ! ఇట్లయిన యెడ సంసారంబును సంసారిత్వంబును లే కుండుటం జేసి శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషం బగును.

సమాధానము.—కాదు, అందఱిచేతను అంగీకృతం బగుటవలన. ఆత్మవాదులందఱిచేతను అంగీకృత మయినదోషం బొక్కరుఁడు పరిహ రింపవలసినది కాదు. ఎట్లంగీకరింపఁబడిన దంటేని? ముక్తాత్మలకు సంసా

సారసంసారిత్వవ్యవహారాభావం శాస్త్రపాదుల కందఱకును సమ్మతము. వారికి శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషప్రాప్తియూ సమ్మతము కాదు. అట్లు మాకును క్షేత్రజ్ఞుల కీశ్వరైకత్వము కలుగునపుడు శాస్త్రానర్థక్యం బగుఁ గాక. అవిద్యావిషయంబుననో అర్థవత్త్వము సిద్ధించుచున్నది. ఎట్లు ద్వైతుల కందఱకును బంధావస్థయందే శాస్త్రాదుల కర్థవత్త్వము, ముక్తావస్థయందు లేదో, అట్లు.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ! ద్వైతులకు మాకందఱకును ఆత్మకు బంధముక్తావస్థలు పరమార్థంబుననే వాస్తవములు. అందువలన హేయోపాదేయతత్సాధనములు కలుగుటంజేసి శాస్త్రాదుల కర్థవత్త్వము సిద్ధించుచున్నది. అద్వైతులకో ద్వైతం బపరమార్థం బగుటవలనను అవిద్యాకృతం బగుటవలనను బంధావస్థ యాత్మకపరమార్థమైనప్పుడు నిర్విషయ మగుటంజేసి శాస్త్రాదుల కానర్థక్యం బగును.

సమాధానము.—కాదు, ఆత్మ కవస్థాభేదం బనుపపన్న మగుటవలన. ఆత్మకు బంధముక్తావస్థ లగు ననునెడ, ఏకకాలంబుననా? క్రమంబుననా? ఏకకాలంబుననో విరోధమువలన నొక్కనియందు సంభవింపవు, స్థితిగతులుంబోలె. క్రమభావిత్వమునందును నిర్నిమిత్తము లనునెడ అనిర్మోక్షప్రసంగము. అన్యనిమిత్తంబు లన్నచో నపరమార్థత్వప్రసంగము. అప్పు డభ్యుపమహాని యగును. మఱియును. బంధమోక్షావస్థలకుఁ బౌర్వాపర్యము నిరూపించునపుడు బంధావస్థ మొదటఁ గల్పింపవలయును, అనాదిమంతేమును అంతవంతమును అని. అది ప్రమాణవిరుద్ధము. అట్లు మోక్షావస్థయు ఆదిమంతము ననంతము నని ప్రమాణవిరుద్ధమే యంగీకరింపవలయును. అవస్థావంతుఁడై యవస్థాంతరము నొందువానికి నిత్యత్వముగూడ నుపపాదింప శక్యము గాదు. ఇఁక, అనిత్యత్వదోషపరిహారముకొఱకు నవస్థాభేదము కల్పింపరు, అప్పుడు ద్వైతులకుఁ గూడ శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషం బపరిహార్యమే యగును. కావున సమానం బగుటవలన నద్వైతవాదిచేఁ బరిహర్తవ్యము గాదీదోషము.

ఆ. ఆత్మ కీశ్వరత్వంబును అసంసారిత్వమును జెప్పునెడ విధిశాస్త్రంబును ప్రత్యక్షాదికంబును అనర్థకం బగుటవలనఁ దార్కికమే యతనికి సంసారిత్వ మని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా.

విద్యావస్థయందా అవిద్యావస్థయందా శాస్త్రార్థక్యము? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును నిరాకరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. విద్యావస్థయందు ముక్తుఁ డయినవానికి సంసారసంసారిత్వములు లేవనుట సర్వవాదిసమ్మతం బగుట వలన నందు శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషము నేను మాత్రమే పరిహరింపవలసినది కా దని యర్థము. సంగ్రహవాక్యమును వివరించుచున్నారు ఆత్మేత్యాదిగా. అభిప్రాయము తెలియమివలనఁ బ్రశ్నము చేయఁగా స్వాభిప్రాయముఁ జెప్పుచున్నారు ఎట్లన ఇత్యాదిగా. అప్పుడు ముక్తులవిషయంబున విధిశాస్త్రంబునకును ప్రత్యక్షాదులకును ఆనర్థక్యం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు వారికి నిత్యాదిగా. వ్యవహారాతీతు లగు వారివిషయమున గుణదోషాశంక సంభవింపదు గదా యని యర్థము. ద్వైతులమతమున ముక్తాత్మలవిషయమునందుంబోలె నస్మత్పక్షమునందును క్షేత్రజ్ఞున కీశ్వరత్వ మయినను తద్విషయమున శాస్త్రాద్యానర్థక్యము విద్యావస్థయం దంగీకృత మని ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు మాకును ఇత్యాదిగా. ద్వితీయపక్షమును దూషించుచున్నారు అవిద్యావిషయంబునన్ ఇత్యాదిగా. దానినే దృష్టాంతముచే వివరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అట్లు అద్వైతులకుఁ గూడ విద్యోదయంబు వరకు మున్ను శాస్త్రాధికంబున కర్థవత్త్వము కల దని శేషము.

అద్వైతులకు ద్వైతులతో సామ్యము లే దని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. అవస్థలు వాస్తవము లగుటచేఁ దన్మతమునందు శాస్త్రార్థవత్త్వము ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా. అద్వైతసిద్ధాంతమునందో అవస్థలకు వాస్తవత లే దని వైషమ్యముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అద్వైతులకో ఇత్యాదిగా. వ్యావహారికం బగుద్వైతము అద్వైతిమతమునందును అంగీకృతం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అవిద్యాకృతం బగుటవలన నని. కల్పితద్వైతముచే వ్యవహారమువలన దానికి వస్తుత లే దని యర్థము. బంధావస్థ వాస్తవము కా దన్నచో దోషాంతరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు బంధేత్యాదిగా.

ఆత్మకుఁ దత్త్వంబున నవస్థాభేదము ద్వైతులకును లే దని పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. అనుపపత్తిని బ్రదర్శించుటకై వికల్పించుచున్నారు ఆత్మకు ఇత్యాదిగా. అందు మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు ఏకకాలంబునన్ ఇత్యాదిగా. ద్వితీయపక్షమునందును క్రమభావు లగునవస్థలు నిర్నిమిత్తములా? సనిమిత్తములా? అని వికల్పించి ప్రథమకల్పంబున సదా ప్రసక్తించుటవలన బంధమోక్షముల కవ్యవస్థ వాటిల్లు నని చెప్పుచున్నారు క్రమభావిత్వమునందును ఇత్యా

దిగా. కల్పాంతరము నిరసించుచున్నారు అన్యనిమిత్తంబులు ఇత్యాదిగా. బంధ మోక్షావస్థలు పరమార్థములు గావు, అస్వాభావికము లగుటవలన, స్ఫటికరక్తిమ వలె, అని యేర్పడంగా ఫలితము చెప్పుచున్నారు అప్పుడు ఇత్యాదిగా. అవస్థలు వాస్తవము లని చెప్పదలంచి యవాస్తవము లని యంగీకరించుటవలన నని యర్థము. ఇందువలనం గూడ నవస్థలు వాస్తవములు గావని చెప్పుచున్నారు మఱియును ఇత్యాదిగా. అవస్థలకు వస్తుత్వముం గోరువాఁడు వాని కైకాలికత్వము సంభవింప కుండం జేసి క్రమము చెప్పవలయుటవలన నందు బంధము పూర్వం బనియు ముక్తి పశ్చిమం బనియు నంగీకరింపవలయును. అప్పుడు బంధము మొదటి దనుటచే వచ్చు దోషముం జెప్పుచున్నారు బంధావస్థ ఇత్యాదిగా. అది యకృతాభ్యాగమకృత వినాశదోషనివృత్తికొఱ కనాది యని యంగీకరింపవలయును, ముక్తికొఱ కంతవంత మని యంగీకరింపవలయును; అదియో, ఏది యనాదిభావరూపమో అది నిత్యము ఆత్మవలె ననువ్యాప్తికి విరుద్ధం బని యర్థము. మోక్షము పశ్చిమం బనుటచే వచ్చు దోషముం జెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. అది జ్ఞానాదిసాధ్యం బగుటవలన ఆది మంత మనియుం బునరావృత్తి నంగీకరింపమివలననంత మనియుం గదా చెప్పవల యును. అదియు, ఏది సాదిభావరూపమో అది యంతవంతము, ఘటాదికమువలె ననువ్యాప్త్యంతరమునకు విరుద్ధ మని యర్థము. మఱియును, క్రమభావు లగునవస్థల తో నాత్మ సంబంధించునా? సంబంధింపఁడా? మొదటిపక్షమునం బూర్వావస్థతోం గూడియే యుత్తరావస్థనొందు నేని యుత్తరావస్థయందును బూర్వావస్థాసంబంధము వలన అనిర్మోక్షము. పూర్వావస్థను విడిచి యుత్తరావస్థనొందు నేని యప్పుడు పూర్వ త్యాగోత్తరప్రాప్తులయందు ఆత్మకు సాతిశయత్వ మేర్పడుటవలన నిత్యత్వం బనుప పన్న మని చెప్పుచున్నారు అవస్థావంతుఁడై ఇత్యాదిగా. ఆత్మ కవస్థాద్వయసంబం ధము లే దనుద్వితీయపక్షము ననువదించి దూషించుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా.

భా. శాస్త్రానర్థక్యంబును లేదు, శాస్త్రము యథాప్రసిద్ధావిద్వత్పురుషవిషయం బగుటవలన. కలదు గదా అవిద్వాంసుల కనాత్మ లగుఫల హేతువులం దాత్మబుద్ధి. లేదు విద్వాంసులకు, విద్వాంసులకు ఫలహేతు వులకంటె నాత్మ భిన్నుండని తెలియుటంజేసి వానియందు నే నని యాత్మ బుద్ధి యనుపపన్నం బగుటవలన. అత్యంతమూఢు లున్మత్తాదులు గూడ జలాగ్నులయందుం గాని ఛాయాప్రకాశములందుం గాని యేకాత్మతను దలంపరు గదా! ఇఁక వివేకి తలంపఁ డని చెప్పవలయునా? కావ

దత్తా! నీవు దీనిఁ జేయు మని దేవదత్తుఁడొకానొకకర్మమునందు నియుక్తుఁడుకాఁగా విష్ణుమిత్త్రుఁడు నేను నియుక్తుఁడ నని తత్త్రిస్థుఁడై నియోగము వినుచున్నను బ్రతిపన్నుఁడు ♦ కాఁడు గదా! నియోగవిషయవివేక గ్రహణము లేనియెడ మాత్రము గావచ్చును బ్రతిపత్తి. అట్లు ఫలహేతువులందును.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ! ఫలహేతువులకంటె భిన్నుం డాత్మ యనుబుద్ధి యున్నను బ్రాకృతసంబంధాపేక్షచే శాస్త్రార్థవిషయం బగు ప్రతిపత్తి యుక్తమే యగుచున్నది. ఇష్టఫలహేతువునందుఁ బ్రవర్తితుఁడ నగుచున్నాను అనిష్టఫలహేతువునుండి నివర్తితుఁడ నగుచున్నా నని. ఎట్లు పితృపుత్త్రాదుల కితరేతరాత్మభిన్నత్వబుద్ధియున్నను అన్యోన్య నియోగప్రతిషేధార్థప్రతిపత్తి యగుచున్నదో అట్లు.

సమాధానము.—కాదు, వ్యతిరిక్తాత్మదర్శనప్రతిపత్తికి మున్ను మాత్రమే ఫలహేతువులం దాత్మాభిమానము కలుగుటవలన. నియోగ ప్రతిషేధార్థముల ననుష్ఠించినపిదపఁ గదా ఫలహేతువులకంటె నాత్మ భిన్నుం డని యెఱుంగుచున్నాఁడు. మున్నెఱుంగఁడు. అందువలన విధిప్రతిషేధశాస్త్రం బవిద్వద్విషయం బని సిద్ధము

ఆ. అప్పుడు పక్షద్వయంబునందును దోషము సమానం బగుటవలన నద్వైతమతమునం దనురాగమునకు హేతువు లేదని యాశంకించి « అవిద్యావిషయంబుననో అర్థవత్త్వము సిద్ధించుచున్నది » అని చెప్పినదాని వివరించుచున్నారు శాస్త్రేత్యాదిగా. దానినే స్ఫుటీకరించుచున్నారు కలదు గదా ఇత్యాదిగా. ఫలము భోక్తృత్వము, హేతువు కర్తృత్వము. లేక, ఫలము దేహవిశేషము, హేతువు అదృష్టము. అనాత్మ లగువానియందు భోక్తను నేను కర్తను నేను మనుష్యుఁడ నేను ఇత్యాదిగా ఆత్మదర్శనము అధికారకారణము. అందుచే అవిద్వద్విషయము విధినిషేధశాస్త్ర మని యర్థము. విద్వాంసులకుఁ గూడ మనుష్యుఁడ నేను ఇత్యాది వ్యవహారము కలుగుటవలనఁ దద్విషయము శాస్త్రం బేల కారా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు లేదు ఇత్యాదిగా. భోక్తృకర్తలకన్నను బ్రాహ్మణ్యాదివిశిష్ట మయిన దేహముకన్నను ధర్మాధర్మములకన్నను ఆత్మ యన్యుం డని తెలిసిగినవానికి లేదు విధినిషేధశాస్త్రాధికారము, ఈ చెప్పినఫలాదికమునందు ఆత్మాత్మీయాభిమానము సంభ

♦ తలంచుటలేదు.

వింపమివలన నని యర్థము. ఆత్మ దేహాదులకంటె నన్యం డని యెఱింగినవానికి దేహాదులం దాత్మబుద్ధి సంభవింప దనుట నుపపాదించుచున్నారు అత్యం తేత్యాదిగా. శాస్త్రమున కవిద్వద్విషయత్వమువలె విద్వద్విషయత్వంబును గ్రహింపవలయును, ఇద్దఱకును శాస్త్రశ్రవణము సమానం బగుటవలన నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దేవదత్తా ఇత్యాదిగా. తత్రస్థుడై—ఏప్రదేశమునందు దేవదత్తుఁ డుండెనో అందే యున్నవాఁడై యని యర్థము. ఓయీ! దేవదత్తుఁడు నియుక్తుఁడు కాఁగా విష్ణుమిత్రుఁడును ఒకానొకప్పుడు నియుక్తుఁడ నని తలంచుచున్నాఁడు! సత్యము తలంచుచున్నాఁడు, నియోగమునకు విషయము—నియోజ్యుఁడైన వానివలననుండి తనకు వివేకముయొక్క—భేదముయొక్క జ్ఞానము లేనప్పుడు తాను నియోజ్యుఁడ నను భ్రాంతివలన నని చెప్పుచున్నారు నియో గేత్యాదిగా. అవివేకికి నియోజ్యబుద్ధి సంభవించుననుటకు దృష్టాంతముఁ బ్రతిపాదించి ఫలమునందును హేతువునందును ఆత్మదృష్టివిశిష్టుం డగు నవిద్వాంసునకు విధినిషేధాధికారము సంభవింపనేసంభవించు నని దార్ష్టాంతికము చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా.

విధినిషేధశాస్త్రం బవిద్వద్విషయ మని ప్రతిపాదించుటచే శాస్త్రానర్థక్యదోషము సమాహిత మయ్యెను. ఇప్పుడు శాస్త్రమునకు విద్వద్విషయత్వంబునే యర్థవత్త్వము సమర్థింప శక్యం బని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. ప్రకృతి యనఁగా అవిద్య, దానివలనఁ గలిగినది దేహాదికమునం దభిమానరూప మయిన సంబంధ మేది గలదో అది ప్రాకృతసంబంధము, విద్య యుదయించుటకు మున్ననుభవింపఁబడినది, తదపేక్షచే, విధిచేతఁ బ్రవర్తితుఁడ నైతిని నిషేధముచేత నివర్తితుఁడ నైతిని అను విధినిషేధవిషయ మయి బుద్ధి విద్య యున్నపుడును యుక్తమే యని యర్థము. విద్వాంసునకును బూర్వముండిన యావిద్యకసంబంధము నపేక్షించి విధినిషేధవిషయ మయినబుద్ధి యుక్తం బని చెప్పినదానినే వ్యక్తీకరించుచున్నాఁడు ఇష్టేత్యాదిగా. ఓయీ! అవిద్వాంసునకు మిథ్యాభిమానము కలుగునట్లు విద్వాంసున కది యనువర్తింపదు కావున అవిద్యాసంబంధాపేక్షచే విద్వాంసునకు విధినిషేధబుద్ధి గల దనుట యుక్తము కా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. తండ్రి పుత్రుఁడు భ్రాత మొదలగువారలకుఁ బరస్పరభిన్నత్వజ్ఞానమున్నను ఒకరివిషయ మయిననియోగార్థమునందుఁ గాని నిషేధార్థమునందుఁ గాని మఱియొకరికి బుద్ధి కనఁబడుచున్నది, తండ్రి నుద్దేశించి విధిగాని నిషేధముగాని ప్రవర్తించినపుడు యతనికిఁ దదనుష్ఠానమునందు శక్తి లేనియెడఁ బుత్రునకుఁ దద్విషయ

మయినబుద్ధి సమ్మతము, «అథా తస్సం పత్తి ర్యదా ప్రైష్య న్మన్యతే ఽథ పుత్త్ర మాహ త్వం బ్రహ్మ త్వం యజ్ఞ స్త్వం లోకః» ఇత్యాదిసంపత్తిశ్రుతిచే అశేషానుష్ఠానంబును బుత్త్రకార్యం బని ప్రతిపాదింపఁబడుటవలన; పుత్త్రునుద్దేశించి గాని విధినిషేధములు ప్రవర్తించినపుడు అతనికిఁ దదనుష్ఠానంబున శక్తి లేనియెడఁ దండ్రికిఁ దద్విషయ మయినబుద్ధి యంగీకృతము, అట్లు భ్రాత్రాదులయందును గ్రహింపవలయును. ఇట్లు విద్వాంసునకు హేతుఫలములకంటె భిన్నత్వబుద్ధి యున్నను బూర్వ ముండిన యావిద్యకదేహాదిసంబంధమువలన విధినిషేధవిషయబుద్ధి యవిరుద్ధ మని యర్థము.

పుత్త్రాదులకు మిథ్యాభిమానము కలుగుటవలనఁ బరస్పరనియోగవిషయబుద్ధి యుక్తము, తత్త్వదర్శికో అది లేమివలన దేహాదిసంబంధాధీన మయిననియోగవిషయబుద్ధి సంభవింప దని పరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. మఱియును, «సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవత్» * అని సర్వాపేక్షాధికరణమునందు సమ్యగ్దర్శనము అదృష్టసాధ్యం బని చెప్పుటవలన విధినిషేధార్థానుష్ఠానము సమ్యగ్దర్శనముకంటెఁ బూర్వం బగుటచే విద్వాంసునకుఁ దదనుష్ఠానము సంభవింప దని చెప్పుచున్నారు నియోగేత్యాదిగా. అదృష్ట మున్నయెడ సమ్యగ్దర్శనము కలుగుటవలనను అది లేనియెడ నశుద్ధబుద్ధి కది కలుగమివలనను, ఇట్లన్వయవ్యతిరేకములవలనను వివిదిషావాక్యమువలనను విధినిషేధార్థానుష్ఠానమునకుఁ బూర్వము సమ్యగ్దర్శనము సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నారు మున్నెఱుంగఁడు అని. విధినిషేధములు విద్వద్విషయములు కావని సిద్ధింపఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

భా. పూర్వపక్షము.—«స్వర్గకామో యజేత, న కలఞ్జం భక్షయేత్» ఇత్యాదికమునందు ఆత్మవ్యతిరేకదర్శులకుఁ బ్రవృత్తి లేవండువేని, కేవల దేహాద్యాత్మదృష్టులకును బ్రవృత్తి సంభవింపదు గదా! అందువలనఁ గర్త లేమివలన శాస్త్రానర్థక్యం బగును.

* బ్రహ్మసూ. అ-3. పా-4. సూ-26—విద్యయందు, సర్వాపేక్షా చ- సర్వకర్మములయపేక్షయుఁ గలదు, యజ్ఞాదిశ్రుతేః—యజ్ఞేనదానేనేత్యాదిగా యజ్ఞాదులు వివిదిషాజనకంబు లని శ్రుతి చెప్పుటవలన. అశ్వవత్—అశ్వమువలె, యోగ్యతావశంబువలన నెట్లశ్వము నాఁగలిలాగుటయం దుపయుక్తముగాదో రథములాగుటయం దుపయుక్తమగునో, అట్లు కర్మములు విద్యకు నుత్పత్తియం దుపయోగించును, ఫలసిద్ధియం దుపయోగింపవు.

సమాధానము.—కాదు, యథాప్రసిద్ధిగనే ప్రవృత్తినివృత్తు లుపపన్నము లగుటవలన. ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞైకత్వాదర్శి యగుబ్రహ్మవిదుఁడే మో ప్రవర్తింపఁడు. అట్లు నైరాత్మ్యవాదియును, లేదు పరలోకం బని, ప్రవర్తింపఁడు. యథాప్రసిద్ధుఁడో విధిప్రతిషేధశాస్త్రశ్రవణాన్యథానుపపత్తిచే • ననుమానముచేత నాత్మాస్తిత్వము గ్రహించినవాఁడు ఆత్మవిశేషానభిజ్ఞుఁడు, కర్మఫలములందుఁ దృష్ణ గలవాఁడై శ్రద్ధావంతుఁడై ప్రవర్తించుచున్నాఁ డని మనకందఱకును బ్రత్యక్షము. అందువలన లేదు శాస్త్రానర్థక్యము.

పూర్వపక్షము.—వివేకులకుఁ బ్రవృత్తిలేమి కనఁబడుటవలన వారి ననువర్తించువారును ప్రవర్తింపరు. అందువలన శాస్త్రానర్థక్యం బగును.

సమాధానము.—కాదు, ఒకానొకనికే వివేకము కలుగుటవలన. అనేకులగు ప్రాణులయం దొకానొకఁడే గదా వివేకి యగును, ఇప్పటి వలె. వివేకిని మూఢు లనువర్తింపరు గూడ, ప్రవృత్తి రాగాదిదోషాధీనం బగుటవలన, అభిచారాదికమునందును * బ్రవృత్తి కనఁబడుటవలన, ప్రవృత్తిస్వాభావికం బగుటవలనఁ గూడ. « స్వభావస్తు ప్రవర్తతే » అని గదా చెప్పఁబడినది.

ఆ. శాస్త్ర మవిద్వద్విషయం బగుటచే సర్థవంత మని చెప్పినదాని నాక్షేపసమాధానములచేఁ బ్రపంచించుటకై యాక్షేప[illegible]చుచున్నారు ఓయీ ఇత్యాదిగా. ఆత్మ దేహాదులకంటె నతిరిక్తుం డని యెఱిం[illegible] దేహాద్యభిమానరూప మయినయధికారహేతువు లేమిం జేసి విధివలన యా[illegible]యందుఁ బ్రవృత్తియు నిషేధమువలన నభక్ష్యభక్షణాదులనుండి నివృత్తియు [illegible]భవింపవు, అప్పుడు వారికిఁ బ్రవృత్తినివృత్తులు లే వనునెడ, దేహాదికమే యాత్మయని తలంచువారికిని బ్రవృత్తినివృత్తులు యుక్తములు కావు వారికిఁ బారలౌకికమునందు విశ్వాసము లేమివలన నని యర్థము. విద్వాంసులకును అవిద్వాంసులకును బ్రవృత్తినివృత్తులు లేని యప్పుడు ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా.

ఆత్మకు దేహాద్యతిరేకమును బరోక్షముగను దేహాద్యాత్మత్వము నపరోక్షముగను జూచువానికి శాస్త్రానురోధమువలననే ప్రవృత్తినివృత్తు లుపపన్నంబు లగుట

• ఆత్మాస్తిత్వజ్ఞానాదులు లేనివానికి విధిప్రతిషేధశాస్త్రశ్రవణ మనుపపన్న మగుటచే.

* శత్రువధాదులకొఱకుఁ జేయుమంత్రప్రయోగాదికము అభిచార మనఁబడును.

వలన లేదు శాస్త్రానర్థక్యం బని యుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. ప్రసిద్ధి యిట శాస్త్రీయతుం బభిమతము. దీనినే వివరించుటకై, బ్రహ్మవిదునకా నైరాత్మ్యవాదికా పరోక్షజ్ఞానవంతునకా ప్రవృత్తినివృత్తుల వివక్షించితివి ? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు ఈశ్వ రేత్యాదిగా. నివర్తిల్లఁడు గూడ అనియు నెఱుంగవలయును. ద్వితీయపక్షమును నిరసించుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. పూర్వమునందువలె నిటఁ గూడ నివర్తిల్లఁడు గూడ అని సంబంధము. మూఁడవ పక్షము నంగీకరించుచున్నారు యథే త్యాదిగా. యథాప్రసిద్ధుఁడు—విధినిషేధాధీనమయినప్రసిద్ధి ననుసరించువాఁ డని యర్థము. నివర్తిల్లును గూడ అనియు గ్రహింపవలయును. బ్రహ్మవిదుని నైరాత్మ్యవాదిని విడిచి దేహాద్యతిరిక్తుఁ డైనయాత్మను బరోక్షముగను దేహాద్యాత్మత్వమును అపరోక్షముగను జూచువానికి విధినిషేధాధికారిత్వము సిద్ధించుచుండఁగా ఫలముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

మఱియొకవిధముచే శాస్త్రానర్థక్యము సమర్థింపఁ జూచుచున్నాఁడు వివేకులకు ఇత్యాదిగా. చూచుచున్నాము గదా వారలకు విధినిషేధములయందుఁ బ్రవృత్తి లేమిని. దేహాదులకంటె నిష్కృష్టుఁ డైనయాత్మ నెఱింగినట్టివారికిఁ బ్రవృత్తినివృత్తులయం దధికారము లేదు గదా! అందుచే వారివిషయమున శాస్త్రం బర్థవంతము కాదు. దేహాద్యాత్మదర్శులుగూడ శాస్త్రమునం దధికృతులు కారు, వారికిఁ గూడ యద్య దాచరతి అనున్యాయంబున వివేకుల ననువర్తించువారికి విధ్యాది శాస్త్రమునందుఁ బ్రవృత్తి సంభవింపమివలన. అందువలన నధికారి లేమివలన విధ్యాదిశాస్త్రంబునకును దదనుసారిశిష్టాచారమునకును ఆనర్థక్యం బని యర్థము.

ఏమి యందఱును వివేకు లగుటవలన నధికారి లేమిం జేసి శాస్త్రమునకానర్థక్యముఁ జెప్పెదవా ? లేక, ఒకానొకఁడు వివేకి యయినను వాని ననువర్తించునట్టి యితరులకును బ్రవృత్తి లేమివలన ఆనర్థక్యము చెప్పెదవా ? అని వికల్పించి మొదటిపక్షము నిరాకరించుచున్నారు కాదు, ఒకానొకనికే ఇత్యాదిగా. మనుష్యాణాం సహస్రేషు అనున్యాయంబునఁ జెప్పినదానినే స్ఫుటీకరించుచున్నారు అనేకులు ఇత్యాదిగా. అందు కనుభవమునుబట్టి దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు ఇప్పటివలె నని. ద్వితీయపక్షము దూషించుచున్నారు వివేకిని ఇత్యాదిగా. మఱియును, వివేకులకుఁ బ్రవృత్తి లేనియెడ నితరులకును బ్రవృత్తి కలుగ దనునాశంకను నిరసించుటకై శ్యేనయాగాదులందు వివేకులకుఁ బ్రవృత్తి లే కున్నను ఇతరులకుఁ బ్రవృత్తి కనఁబడుటవలన నని చెప్పుచున్నారు అభిచా రేత్యాదిగా. అవివేకులకు రాగాది

ద్వారమునఁ బ్రవృత్తివిషయమును సమస్తమును సంగ్రహించుటకై యాదిపదము. ఇందువలనఁ గూడ వివేకులకుఁ బ్రవృత్తి లేకున్నను అజ్ఞులకుఁ బ్రవృత్తి లేకపోదని చెప్పుచున్నారు ప్రవృత్తి ఇత్యాదిగా. ప్రవృత్తి స్వభావాఖ్య మయినయజ్ఞానము యొక్క కార్యం బనుటకు భగవద్వచనమును బ్రమాణీకరించుచున్నారు స్వభావస్తు ఇత్యాదిగా.

భా. అందువలన అవిద్యామాత్రము సంసారము, యథాదృష్టవిషయంబే. కేవలుం డగుక్షేత్రజ్ఞున కవిద్య గాని తత్కార్యము గాని లేదు. మిథ్యాజ్ఞానము పరమార్థవస్తువునకు దోషము ఘటింప సమర్థము గాదు. ఊషరదేశమును స్నేహముచేఁ బంకముగాఁ జేయ మృగతృష్ణికాజలము సమర్థము కాదు గదా! అట్లవిద్య క్షేత్రజ్ఞున కేమియుఁ జేయ సమర్థము కాదు. అందువలన నిది చెప్పఁబడినది « క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి » అని, « అజ్ఞానేనా ఽఽవృతం జ్ఞానమ్ " అనియు.

ఆ. ప్రకృతి యజ్ఞానజం బని యేర్పడినపుడు విధినిషేధాధీనప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మక మయినబంధము అవిద్యామాత్రం బగుటవలన శాస్త్రమునకు అవిద్వద్విషయత్వము సిద్ధం బని ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. దృష్టమునే యనుసరించునట్టియవిద్వాంసుఁడు యథాదృష్టుఁడు, తద్విషయము— తదాశ్రయము సంసారము. అందువలన, ప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మకసంసారం బవిద్వద్విషయ మగుటవలన తద్ధేతుకవిధిశాస్త్రంబును అవిద్వద్విషయం బని యర్థము. ఓయీ! అవిద్య క్షేత్రజ్ఞు నాశ్రయించినదై స్వకార్య మగుసంసారమును గూడ నతనియందుంచుచున్నది, అందుచే నతనికే శాస్త్రాధికారము. అనఁగా లేదని చెప్పుచున్నారు కేవలుండు ఇత్యాదిగా. అవిద్యాదికమునకు శుద్ధుఁ డగుక్షేత్రజ్ఞునందు వాస్తవంబున సంబంధము లేకున్నను, అది యతనియం దారోపితంబై యతనినే దుఃఖినిగాఁ జేయుచున్నది, అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు మిథ్యాజ్ఞానము ఇత్యాదిగా. దానినే దృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఊషరదేశమును ఇత్యాదిగా. క్షేత్రజ్ఞునకు వాస్తవంబున నవిద్యాసంబంధము లేదనుటను భగవద్వచనము గూడ బ్రకటించుచున్న దని చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. క్షేత్రజ్ఞేశ్వరుల కైక్య మగునెడ, ఎందువలన నితఁడు తన్ను నేనని యెఱుంగుచున్నను తనయీశ్వరత్వమును నేనీశ్వరుఁడనని యెఱుంగఁడు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అజ్ఞానే నేత్యాదిగా.

భా. పూర్వపక్షము.—మఱి యేమి యిది? సంసారులకుంబోలె "నే నిట్టివాఁడను, నాదే యిది? అని పండితులకును సంసారిత్వము కనఁబడుచున్నది,

సమాధానము.—వినుము, ఇది వారిపాండిత్యము—క్షేత్రమునందే యాత్మదర్శనము. మఱి వారు క్షేత్రజ్ఞు లవిక్రియు నెఱుంగుదు రేని అప్పుడు భోగమును గాని కర్మమును గాని కాంక్షింపరు, నాకుఁ గావలయు నని. విక్రియయే గదా భోగకర్మములు. ఇఁక నిట్లుండఁగా ఫలార్థి యగుటవలన నవిద్వాంసుఁడు ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. అవిక్రియాత్మదర్శి యగు విద్వాంసునకో ఫలార్థిత్వము లేమివలనఁ బ్రవృత్తి యనుపపన్న మగుటచే కార్యకరణసంఘాతవ్యాపారం బుపరతము కాఁగా నివృత్తి యుపచరింపఁబడుచున్నది. ఇదియు మఱియొకపాండిత్యము ఒకానొకనికిఁ గావచ్చును—"క్షేత్రజ్ఞుఁ డీశ్వరుఁడే, క్షేత్రమో యన్యము క్షేత్రజ్ఞునకు విషయము, నేనో సంసారిని సుఖిని దుఃఖిని, సంసారోపరమంబు నాకుఁ గర్తవ్యము క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిజ్ఞానముచేతను ధ్యానముచేతను క్షేత్రజ్ఞునీశ్వరుని సాక్షాత్కరించి తత్స్వరూపావస్థానముచేత నని. ఎవ్వఁ డిట్లెఱుంగుచున్నాఁడో ఎవ్వఁడు మఱి యితరులకు బోధించుచున్నాఁడో, అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁడు కాఁ డని. ఎవ్వఁ డిట్లు సంసారమోక్షములకును శాస్త్రమునకును అర్థవత్త్వము సాధించెద నని తలంచుచున్నాఁడో అతఁడు పండితాపసదుఁడు, ఆత్మఘ్నుఁడు, తాను మూఢుఁడై యితరులను గూడ వ్యామోహింపఁజేయుచున్నాఁడు, శాస్త్రార్థసంప్రదాయరహితుం డగుటవలన శ్రుతహానిని అశ్రుతకల్పలనునుం జేయుచు. అందువలన సంప్రదాయానభిజ్ఞుఁడు సర్వశాస్త్రవిదుఁడైనను మూర్ఖునియట్లు పేక్షణీయుఁడు.

ఆ. ఆత్మకు వాస్తవంబున సంసారస్పర్శము లేదను నెడ విద్వదనుభవము విరోధించు నని యాక్షేపించుచున్నాఁడు మఱి ఇత్యాదిగా. ఇట్టివాఁడను అనుటచే అభిజాత్యాదివిశేషము చెప్పఁబడినది. ఇది యనుటచే క్షేత్రకలత్రాదికము చెప్పఁబడినది.

ఈపాండిత్యము దేహాదికమునం దాత్మదర్శనమా? కూటస్థాత్మదర్శనమా? లేక, సంసారిత్వాదిబుద్ధియా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును నిరాక

రించుటకై చెప్పుచున్నారు వినుము ఇత్యాదిగా. అదియు వాస్తవం బగు నసంసారిత్వమున కవిరోధి యగు ప్రాతిభాసికసంసారిత్వ మైననో యిష్టం బని శేషము. రెండవపక్షమును నిరాకరించుచున్నారు మఱి ఇత్యాదిగా. కూటస్థాత్మవిషయ మయిన సంసారిత్వము ప్రతీతము కాదు, అది ప్రతీత మైనంగదా వాస్తవ మగునసంసారిత్వము విరుద్ధ మగును, కూటస్థాత్మబుద్ధివిరుద్ధ మయినసంసారిత్వబుద్ధి కవకాశము లేమివలన నని యర్థము. ఆత్మను అవిక్రియునింగా నెఱింగినవానికిఁ గూడ భోగకర్మము లేల కారాదు? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు. విక్రియయే ఇత్యాదిగా. అవిక్రియాత్మదర్శికి భోగకర్మకాంక్ష లేనియెడ నెవనికి శాస్త్రమునందుఁ బ్రవృత్తి కలుగును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇంక నిత్యాదిగా. ఫలార్థిత్వము లేమివలన విద్వాంసునకుఁ గర్మమునందుఁ బ్రవృత్తి లే దనుట యిట్లుండఁగా నింక నవిద్వాంసుఁడు ఫలార్థి యగుటవలనఁ గర్మమునందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు, అతఁడు శాస్త్రాధికారి యని యర్థము. విద్వాంసునకు విధిప్రయుక్తప్రవృత్తి లే దనునెడ నిషేధప్రయుక్తనివృత్తియుఁ జెప్ప శక్యము గామివలన నివృత్తినిష్ఠత సిద్ధింప దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవిక్రియా త్మేత్యాదిగా. తృతీయపక్షము నెత్తుచున్నారు ఇదియు నిత్యాదిగా. సిద్ధాంతముతో సమానం బని యాశంకించి క్షేత్రమును క్షేత్రజ్ఞునికంటె వాస్తవంబున భిన్నంబునుగాను క్షేత్రజ్ఞునకు విషయమునుగాను అంగీకరించుటవలనఁ గాదు సమానం బని చెప్పుచున్నారు క్షేత్రమో ఇత్యాదిగా. అహంబుద్ధివేద్యుం డగునాత్మకు వాస్తవంబున సంసారిత్వంబును స్వీకరించుటవలనఁ గూడ సిద్ధాంతమునకు భేదము కల దని చెప్పుచున్నారు నేనో ఇత్యాదిగా. సంసారిత్వమునే ప్రకటించుచున్నారు సుఖని ఇత్యాదిగా. సంసారిత్వము వాస్తవం బన్నయెడ నది నివర్తిల్లమింజేసి పురుషార్థము సిద్ధింప దని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు సంసారోపరమంబు ఇత్యాదిగా. ఎట్లు సంసారోపరమము హేతువు లేక కర్తవ్యమగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిజ్ఞానముచేతను అని. క్షేత్రము నెఱింగి దానినుండి నిష్కృష్టుం డగుక్షేత్రజ్ఞువిజ్ఞాన మెట్లు సంసారోపరమముఁ గలిగించును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు ధ్యానముచేతను అని. తాను సంసారి యని యెఱింగినవానికి సంసారరహితుం డగునీశ్వరునికంటె భేదం బని తెలుపుటకై అని యనుశబ్దము. ఆభేదమునే యుపపాదించుచున్నారు ఎవ్వఁడు ఇత్యాదిగా. సంసారి నగు నాకు అసంసారీశ్వరత్వము పొందవలయు నని యెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో, ఎవ్వఁ డట్టిజ్ఞానము నీవు సంపాదింపవలయు నని యితరుల కుపదేశించుచున్నాఁడో అతఁడు

క్షేత్రజ్ఞుఁ డగునీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడుగా నెఱుంగవలయును, కానిచో నుపదేశం బనర్థక మగుటవలన నని యర్థము. ఆత్మ సంసారి, పరమాత్మకంటె అన్యుఁడు, అతనికిఁ దద్ధ్యానాధీనజ్ఞానముచే నీశ్వరత్వము సంపాదింపవలయు నను నిట్టిజ్ఞానము పాండిత్యం బనుమతమును దూషించుచున్నారు ఎవ్వఁ డిట్లు ఇత్యాదిగా. «అయమాత్మా బ్రహ్మ» అని యాత్మకు బ్రహ్మత్వము ప్రతిపాదించునట్టిశ్రుతికి విరుద్ధం బగుటవలన నని యర్థము. ఓయీ! సంసారము వాస్తవం బని యంగీకరించుటవలనఁ దత్ప్రతీత్యవస్థయందుఁ గర్మకాండ కర్థవత్త్వంబును ధ్యానాదికముచే సంసారిత్వమును నిరసించి యాత్మకు బ్రహ్మత్వము సాధింపఁబడినపుడు మోక్షావస్థయందు జ్ఞానకాండ కర్థవత్త్వమును సిద్ధించుచున్నది. ఇట్టి జ్ఞానము గలవాఁడు పండితాపసదుఁ డని యెట్లాక్షేపింపవచ్చును? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు సంసారమోక్షములకు ఇత్యాదిగా. కర్మకాండము కల్పితం బగుసంసారిత్వము నధికరించి సాధ్యసాధనసంబంధము బోధించునదైనను యర్థవంత మనుట గదా యిష్టము, జ్ఞానకాండంబును అట్టి సంసారిత్వమును నిరాకరించి యఖండైకరసం బగుప్రత్యగ్బ్రహ్మమునందుఁ బర్యవసించునదియైనను యర్థవంత మగు నని యర్థము. మఱియు నాత్మకు శాస్త్రప్రసిద్ధం బగు బ్రహ్మత్వమును బరిత్యజించి అబ్రహ్మత్వమును గల్పించుటచే ఆత్మఘ్నుఁడై యుభయలోకబహిష్కృతుఁ డగు నని చెప్పుచున్నారు ఆత్మఘ్నుఁడు అని. ఓయీ! «క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి» అనుటచే సర్వక్షేత్రాంతర్యామి యైనయీశ్వరుఁడు జీవునికంటె నన్యుఁడు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, కాని యిట జీవున కీశ్వరత్వము ప్రతిపాదితము కాదు, ఇట్లుండఁగా నేల యిటు లాక్షేపించుచున్నావు? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు తాను మూఢుఁడై యని. మఱియును, తత్త్వమసి యనుచోటం బోలె నిటఁ బ్రసిద్ధక్షేత్రజ్ఞానువాదముచే నతనికి అప్రసిద్ధం బగు నీశ్వరత్వ ముపదేశమువలన శ్రుతము, దానియొక్క హానిని*, అశ్రుత మయినజీవేశ్వరులతాత్త్వికభేదముయొక్క కల్పనను జేయుచు నెట్లు వ్యామూఢుఁడు కాఁడు? అని చెప్పుచున్నారు శ్రుతేత్యాదిగా. ఓయీ! కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు ఇట్టిపాండిత్యముఁ బురస్కరించి క్షేత్రజ్ఞం చాపీత్యాదిశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేసి యున్నారు, అట్లుండఁగా ఇట్టి పాండిత్యము నవలంబించువాఁడు వ్యామూఢుం డని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

* విడుచుటను.

భా. ఇఁక, « ఈశ్వరునకు క్షేత్రజ్ఞైకత్వము చెప్పునెడ సంసారిత్వము ప్రాప్తించుచున్నది, క్షేత్రజ్ఞులకును ఈశ్వరైకత్వము వచించునెడ సంసారి లేమివలన సంసారాభావము ప్రసక్తించుచున్నది » అని యేవి చెప్పఁబడెనో, ఆదోషములు రెండును నిరాకరింపఁబడినవి, విద్యాఽవిద్యలకు వైలక్షణ్యము నంగీకరించుటవలన నని. ఎట్లు? అవిద్యాపరికల్పితదోషముచేఁ దద్విషయ మయినవస్తువు పారమార్థికముగా దోషవంతము కాదని. అందుకు దృష్టాంతమునుం జూపఁబడినది—మృగతృష్ణికాజలముచే నూషరదేశము పంకీకరింప శక్యము గాదని. సంసారి లేమివలన సంసారాభావప్రసంగదోషము కూడ సంసారసంసారుల కవిద్యాకల్పితత్వము నుపపాదించి పరిహరింపఁబడియె.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ! అవిద్యావత్త్వమే క్షేత్రజ్ఞునకు సంసారిత్వదోషము, తత్కృత మయినదుఃఖిత్వాదికంబును బ్రత్యక్షముగా నుపలబ్ధ మగుచున్నది.

సమాధానము.—కాదు, జ్ఞేయము క్షేత్రధర్మం బగుటవలన జ్ఞాతయగుక్షేత్రజ్ఞునకుఁ దత్కృతదోషం బనుపపన్న మగుటవలన. నీ వెంత దోషజాతము నైనను లేనిదానిని క్షేత్రజ్ఞున కారోపించుచున్నావో అది యంతయు జ్ఞేయం బగుటవలన క్షేత్రధర్మ మగుంగాని క్షేత్రజ్ఞధర్మము గాదు. దానిచేత క్షేత్రజ్ఞునకేమో దోషము లేదు, జ్ఞేయముతో జ్ఞాతకు సంసర్గం బనుపపన్నం బగుటవలన. సంసర్గము కలదేని, జ్ఞేయత్వమే యనుపపన్న మగును గదా! అవిద్యావత్త్వంబును దుఃఖిత్వాదికంబును ఆత్మధర్మ మగునేని, ఎట్లయ్యా అది ప్రత్యక్షముగా నుపలబ్ధ మగుచున్నది? ఎట్లు మఱి క్షేత్రజ్ఞధర్మ మగును? జ్ఞేయము సమస్తంబును క్షేత్రము జ్ఞాతయే క్షేత్రజ్ఞుఁ డని యవధారితమయి యుండఁగా, అవిద్యాదుఃఖిత్వాదికము క్షేత్రజ్ఞధర్మం బనియు నది ప్రత్యక్షోపలభ్యం బనియు విరుద్ధముఁ జెప్పుచున్నావు, కేవల మవిద్యామాత్రావష్టంభమువలన.

ఆ. క్షేత్రజ్ఞం చాపి యనుచో క్షేత్రజ్ఞేశ్వరులనైక్యమును స్వాభీష్టమును స్పష్టీకరించుటకై నిరాకృత మయినయాక్షేపమునే యనువదించుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. ఏకత్వము తాత్త్వికం బనియు సంసారిత్వం బతాత్త్విక మనియు నం

గీకరించి చెప్పినసమాధానమునే స్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నారు అదోషములు ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరునకు సంసారిత్వంబును సంసారిలేమిచే సంసారాభావంబును అనునీదోషములు విద్యాఽవిద్యలకు వైలక్షణ్య మున్నను ఎట్లు నిరాకరింపఁబడినవి ? అని యడుగు చున్నాఁడు ఎట్లు అని. కల్పితసంసారముతోఁ గల్పనాధిష్ఠాన మయి యద్వయం బగు వస్తువు వాస్తవంబున సంబంధింప దని పరిహరించుచున్నారు అవి ద్యేత్యాదిగా. త ద్విషయము—కల్పనక కాస్పదము—అధిష్ఠాన మని యర్థము. కల్పితముతో నధిష్ఠాన మునకు వాస్తవంబున సంబంధము లే దనుటకుఁ జెప్పినదృష్టాంతమును స్మరింపఁజేయు చున్నారు అందుకు ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరునకు సంసారిత్వప్రసంగనిరాసమును బ్రక టించి ప్రసంగాంతరనిరాసమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నారు సంసారి ఇత్యాదిగా.

సంసారమును సంసారిని గల్పించునట్టియవిద్య స్వతంత్ర కాదు, స్వతంత్ర యను నెడ సిద్ధాంతవ్యాఘాత మగును; ఇఁకఁ బరతంత్ర యను నెడ ఆశ్రయాంతరము లేమివలన క్షేత్రజ్ఞుఁడే యవిద్యావంతుఁ డనవలయును, అప్పు డతనికి సంసారిత్వము సిద్ధించుచున్న దని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. అవిద్యావత్త్వము గూడ అవిద్యాకృత మన శక్యము గాదు, అనవస్థ కలుగుటవలన నని భావము. కో అలు పెట్టినసర్పమువలె నవిద్య యేమి చేయఁగల దని యేది చెప్పఁబడెనో అందుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు తత్కృతము ఇత్యాదిగా.

అవిద్యయుఁ దజ్జన్యంబును జ్ఞేయ మగుటవలన ఆత్మధర్మము కా దని యుత్తరము చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. దానినే ప్రపంచించుచున్నారు నీవు ఇత్యాదిగా. జ్ఞేయము క్షేత్రధర్మ మయినను క్షేత్రద్వారమున క్షేత్రజ్ఞునకుఁ దత్కృతదోషం బగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దానిచేత నిత్యాదిగా. క్షేత్రము గూడ జ్ఞేయం బగుటవలన దానితో నాత్మకు వాస్తవంబున స్పర్శము లే దని యుపపాదించుచున్నారు సంసర్గము ఇత్యాదిగా. ధర్మధర్మిభావంబున సంసర్గ మున్నను జ్ఞేయత్వమున కేమి క్షతి యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవిద్యా వత్త్వంబును ఇత్యాదిగా. ఆత్మధర్మము ఆత్మచే జ్ఞేయ మన్నపక్షమునఁ దనకును దనచే జ్ఞేయత్వ మాపాదిల్లుటం జేసి కర్మకర్తృవిరోధం బగు నని యర్థము. మఱి యును, విమతము క్షేత్రజ్ఞాశ్రితము కాదు, తద్వేద్యం బగుటవలన, రూపాదికము వలె నని చెప్పుచున్నారు ఎట్లు మఱి ఇత్యాదిగా. మఱియును, మహాభూతా నీత్యా దికముచే జ్ఞేయమాత్రము క్షేత్రమునం దంతర్భవించుటవలన అవిద్యాదికము జ్ఞాత్మ ధర్మము కా దని చెప్పుచున్నారు జ్ఞేయము ఇత్యాదిగా. మఱియును, ఏత ద్దో

వేత్తి యని చెప్పుటచే క్షేత్రజ్ఞుఁడు జ్ఞాత యని నిశ్చితం బగుటవలన నతనియందు జ్ఞేయము కొంచెమేనియుఁ బ్రవేశింప దని చెప్పుచున్నారు జ్ఞాతయే ఇత్యాదిగా. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు ఇట్టిలక్షణము సిద్ధ మగుటచే నవిద్యాదికమునకు క్షేత్రధర్మత్వము సిద్ధం బని ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అని యవధారితమై యుండఁగా నని. విరోధమువలనఁ గూడ నవిద్యాదికమునకు క్షేత్రజ్ఞధర్మత్వము లేదని చెప్పుచున్నారు అవిద్యాదుఃఖిత్వాదికము ఇత్యాదిగా. విరుద్ధవాది యగుటకు మూలముఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యామాత్రేత్యాదిగా. మాత్రపదమునకు వ్యావర్త్యము ప్రమాణయుక్త్యాఖ్య మయిన యవష్టంభాంతర మని బోధించుటకై కేవలపదము.

భా. పూర్వపక్షము.—ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆయవిద్య యెవ్వనికి ?

సమాధానము.—ఎవ్వనికిఁ గనఁబడుచున్నదో వానికే.

పూర్వపక్షము.—ఎవనికిఁ గనఁబడుచున్నది ?

సమాధానము.—ఇటఁ జెప్పుచున్నాము. అవిద్య యెవనికిఁ గనఁబడుచున్న దనుప్రశ్నము నిరర్థకము. ఎట్లు ? అవిద్య కనఁబడుచున్నచో నియవిద్యావంతునిఁగూడఁ జూచుచున్నావు. అవిద్యావంతుఁడు కనఁబడుచుండఁగా నది యెవని దనుప్రశ్నము యుక్తము గాదు. గోమంతుఁడు కనఁబడుచుండఁగా గోవు లెవని వనుప్రశ్నం బర్థవంతము కాదు గదా !

పూర్వపక్షము.—ఓయీ ! విషమము దృష్టాంతము. గోవులును గోమంతుఁడును బ్రత్యక్షు లగుటవలన సంబంధముగూడఁ బ్రత్యక్షము. కావునఁ బ్రశ్నము నిరర్థకము. అట్లవిద్యయు నవిద్యావంతుఁడును బ్రత్యక్షులు కారు, ప్రత్యక్షులైనంగదా ప్రశ్నము నిరర్థకం బగును.

సమాధానము.—అప్రత్యక్షుఁడైనయవిద్యావంతునితో నవిద్యాసంబంధము తెలియుటచే నీ కేమిప్రయోజనము ?

పూర్వపక్షము.—అవిద్య యనర్థహేతు వగుటవలన దానిఁ బరిహరింపవలయును.

సమాధానము.—అవిద్య యెవనికో యతఁడు దానిఁ బరిహరింపఁగలఁడు.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ ! నాకే యవిద్య.

సమాధానము.—ఎఱుంగుచున్నా వప్పు డవిద్యను అవిద్యావంతుఁ డయినయాత్మను గూడ.

పూర్వపక్షము.—ఎఱుంగుచున్నానుగాని ప్రత్యక్షమున నెఱుఁగను.

సమాధానము.—అనుమానముచే నెఱుంగుదువేని, ఎట్లు సంబంధగ్రహణము? జ్ఞాత వగు నీకు జ్ఞేయభూతం బగునవిద్యతోఁ దత్కాలంబున సంబంధము గ్రహింప శక్యము గాదు గదా! అవిద్య విషయంబై గదా జ్ఞాత యుపయుక్తుం డగుచున్నాఁడు. జ్ఞాతకును అవిద్యకును సంబంధమును గ్రహించువాఁడు సంభవింపఁడు, తద్విషయ మయినజ్ఞానము గూడ మఱియొకటి సంభవింపదు, అనవస్థ కలుగుటవలన. జ్ఞేయసంబంధి యగుజ్ఞాతయును జ్ఞాతుం డగునేని మఱియొకని జ్ఞాతను గల్పింపవలయును, అతనికిని మఱియొకజ్ఞాతను, అతనికిని మఱియొకజ్ఞాతను గల్పింపవలయును—ఇట్లనవస్థ దుష్పరిహారము. మఱి యవిద్య జ్ఞేయం బగునేని, ఇతరము గాని జ్ఞేయం బగునేని, అది జ్ఞేయమే యగుచున్నది. అట్లు జ్ఞాతయును జ్ఞాతయే యగుచున్నాఁడు గాని జ్ఞేయము కాఁడు. అందువలన నవిద్యాదుఃఖిత్వాదికములచే జ్ఞాత యగుక్షేత్రజ్ఞున కేమియు దోషము లేదు.

ఆ. ఏయవిద్యచే విరుద్ధముగూడ నిర్వహింప శక్య మగునో ఆయవిద్య స్వతంత్రము గామివలన దాని కాశ్రయ మొకటి యుండవలయును. చిత్తుకంటె నితరము లేమింజేసి యది దాని కాశ్రయం బనుట చెల్లదు, చిత్తు విద్యాస్వభావం బగుటచే నది యవిద్య కాశ్రయం బనుట వ్యాఘాతం బగును, కావున నాశ్రయజిజ్ఞాసచే నడుగుచున్నాఁడు.—ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఇత్యాదిగా.

ఆశ్రయమాత్రమునా తద్విశేషమునా యడుగుచున్నావు? మొదటి పక్షమునఁ బ్రశ్నమున కవకాశము లేదనునభిప్రాయంబునఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఎవ్వనికి ఇత్యాదిగా. అవిద్య దృశ్యమా? అదృశ్యమా? దృశ్యం బగునెడఁ బరతంత్రం బగుటవలన యత్కించిదాశ్రయంబై యే యది కనఁబడుటవలన నాశ్రయమాత్రం బడుగవలసినది కాదు. అదృశ్యం బగునెడ నప్రకాశ మగుటవలన నవిద్యయే సిద్ధింపక పోవు నని యర్థము.

ద్వితీయపక్షము నాలంబించుచున్నాఁడు 'ఎవనికి ఇత్యాదిగా.

అవిద్య దృశ్యమానం బగుటవలనను ఆశ్రయవిశేషం బగునాత్మయు స్వానుభవసిద్ధుం డగుటవలనను ప్రశ్నము నిరవకాశం బని యుత్తరము చెప్పుచున్నారు ఇట నిత్యాదిగా. ప్రశ్న మనర్థకం బనుటను ప్రశ్నద్వారమునఁ దెలుపుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అట్లయినను ఎట్లు ప్రశ్న సిద్ధింపదు ? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యావంతుఁడు ఇత్యాదిగా. దానినే దృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు గోమంతుఁడు ఇత్యాదిగా.

దృష్టాంతదార్ష్టాంతికములు విషమంబు లని యాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా.

అవిద్యాశ్రయుఁడు పరోక్షుం డైనను ప్రశ్ననిరర్థకం బని చెప్పుచున్నారు అప్రత్యక్షుఁడు ఇత్యాదిగా. అవిద్యావంతుఁ డప్రత్యక్షుఁ డైనను అతనితో నవిద్యాసంబంధము సిద్ధ మయినపుడు నీప్రశ్న నిరర్థకం బనుటకు సమాధాన మేదియు సిద్ధింప దని యర్థము.

సిద్ధాంతియొక్క యభిసంధి నెఱుంగక శంకించుచున్నాఁడు అవిద్య ఇత్యాదిగా.

అవిద్యావంతుఁడు దానిఁ బరిహరించుకోవలయును, అందుకై యితరుఁడు యత్నింపవలసినది లే దని చెప్పుచున్నారు అవిద్య యెవనికో ఇత్యాదిగా.

నేనే యవిద్యావంతుఁడ నగుటవలనఁ దత్పరిహారమునకై నేనే యత్నింపవలయు నని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా.

అప్పుడు ప్రశ్న నిరర్థకం బని స్వాభిసంధిని జెప్పుచున్నారు ఎఱుంగుచున్నావు ఇత్యాదిగా.

నేనవిద్యావంతుఁడ నని యెఱుంగుచున్నను తద్విషయప్రత్యక్షము లేమివలన నడుగుచున్నా నని శంకించుచున్నాఁడు ఎఱుంగుచున్నాను ఇత్యాదిగా.

అవిద్యావంతున కప్రత్యక్షత్వము వచించువానికి, «నే నవిద్యావంతుఁడను, అవిద్యాకార్యవంతుఁడ నగుటవలన, వ్యతిరేకంబున ముక్తాత్మవలె» * అని యనుమేయత్వము సమ్మతం బని యంగీకరించి దూషించుచున్నారు అనుమానముచే నిత్యాదిగా. ఆత్మకు అవిద్యాసంబంధగ్రహణమునందు ఏమి యనుపపత్తి ? అని యాశంకించి, జ్ఞాత యగునాత్మయే తనయవిద్యాసంబంధము నెఱుంగుచున్నాఁడా ?

* ఎవఁ డవిద్యావంతుఁడు కాఁడో అతఁ డవిద్యాకార్యవంతుఁడు కాఁడు ముక్తాత్మవలె—అని వ్యతిరేకము.

లేక, మఱియొకజ్ఞాత యెఱుంగుచున్నాఁడా? అని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నారు జ్ఞాతవు ఇత్యాదిగా. తత్కాలంబున—తా నవిద్యకు జ్ఞాత యగు నవస్థయం దని యర్థము. అవిద్యను విషయముగా గ్రహించి తద్జ్ఞాతృత్వంబుననే యుపయుక్తుం డగునాత్మకు దానికిఁ దనయందు సంబంధము నెఱుంగ నెట్లు శక్యం బగును? ఒకనికిఁ గర్మకర్తృత్వములు విరోధించుటవలన నని చెప్పుచున్నారు అవిద్య ఇత్యాదిగా. ద్వితీయపక్షమును నిరసించుచున్నారు జ్ఞాతకును ఇత్యాదిగా. తద్విషయము—జ్ఞాతకును అవిద్యకును సంబంధము విషయముగాఁ గలది. అనవస్థనే ప్రపంచించుచున్నారు జ్ఞే యేత్యాదిగా. ఆత్మకు స్వపరజ్ఞేయత్వము సంభవింపమివలన నతనియం దవిద్యాసంబంధం బప్రామాణికం బగుటవలన నిత్యానుభవగమ్యత్వము సిద్ధ మగుచుండఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు మఱి యవిద్య ఇత్యాదిగా.

భా॥ పూర్వపక్షము.—ఓయీ! ఇదే దోషము—దోషవంత మగు క్షేత్రమునకు విజ్ఞాత యగుటయే.

సమాధానము.—కాదు, విజ్ఞానస్వరూపుఁడై యవిక్రియుఁ డైన వానికే విజ్ఞాతృత్వ ముపచరించుటవలన. ఎట్లు ఉష్ణతామాత్రంబున నగ్నికిఁ దపఃక్రియ యుపచరితం బగుచున్నదో అట్లు. అట్లిట భగవంతుం డాత్మయందుఁ గ్రియాకారకఫలాత్మత్వాభావమును దానే ప్రదర్శించెను. అవిద్యాధ్యారోపితమే క్రియాకారకాదికం బాత్మయం దుపచరింపఁబడుచున్నది. అట్లు అచ్చటచ్చట «య ఏనం వేత్తి హన్తారమ్, ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః, నా ఽఽదత్తే కస్య చి త్పాపమ్» ఇత్యాది ప్రకరణంబులయందుఁ బ్రదర్శింపఁబడియె. అట్లే మేమును వ్యాఖ్యానము చేసినారము. ఉత్తరప్రకరణంబులయందును బ్రదర్శించెదము.

పూర్వపక్షము.—హాహా! అప్పుడు, ఆత్మయందుఁ గ్రియాకారకఫలాత్మత స్వభావంబున లేనియెడ నవిద్యచేతనే యధ్యారోపితం బైనయెడఁ గర్మము లవిద్వాంసులకే గాని విద్వాంసులకు లే వని ప్రాప్తించినది.

సమాధానము.—సత్య మిట్లు ప్రాప్తించినది. దీనినే నహి దేహభృతాశక్య మ్మనుచో ప్రదర్శించెదము. సర్వశాస్త్రార్థోపసంహారప్రకరణమునందును, «సమాసే నైవ కౌన్తేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా»

అనుచోట విశేషించి ప్రదర్శించెదము. ఇట బహువిస్తరం బేల యని యుపసంహరించుచున్నాము.

ఆ. జ్ఞాత యగునాత్మకు ఏమియు దోషము లేదనుటను సహింపనివాఁడై శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా.

ఏమి జ్ఞాతృత్వ మనఁగా జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమా? జ్ఞానస్వరూపత్వమా? మొదటిది కాదు, దాని నంగీకరింపమింజేసి తత్కృతదోషము లేమివలన. ద్వితీయ పక్షమునందును జ్ఞాతృత్వమే యౌపచారికం బగుటవలన లేదు తత్కృత మయిన దోషం బని చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. క్రియ లేకున్నను గ్రియోపచారము దృష్టాంతముచే స్ఫుటీకరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఆత్మయందు వాస్తవం బున విక్రియ లేదనుటకు భగవదనుమతిం జూపుచున్నారు అట్లిట ఇత్యాదిగా. ఇట—గీతాశాస్త్రమునందు. అప్పుడు ఎట్లు క్రియాదిక మాత్మయందుఁ దోఁచుచున్నది? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అవిద్యేత్యాదిగా. ఎట్లు వాస్తవంబున నాత్మయందుఁ గ్రియాదికము లేదో, ఉపచారమున నే తోఁచుచున్నదో, అట్లు అచ్చటచ్చటఁ గడచినప్రకరణములయందు భగవంతుఁడు ప్రదర్శించె నని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. కడచినప్రకరణములయందుమాత్రమే కాదు, ఉత్తరప్రకరణముల యందుఁగూడ ఆత్మయందు వాస్తవక్రియాదికము లేమివలన తద్బుద్ధి యాధ్యాసికం బని భగవదభిప్రాయము తెలియఁగల దని చెప్పుచున్నారు ఉత్తరప్రకరణంబులయందును ఇత్యాదిగా.

ఆత్మయందు వాస్తవక్రియాదికము లేనియెడ అధ్యాసమువలన నది సిద్ధించు ననునెడఁ గర్మకాండమునందు అవిద్వాంసుఁడే యధికారి యని ప్రాప్తించుచున్నది; అప్పుడు "విద్వా న్యజేత, జ్ఞాత్వా కర్మా ఽఽరభేత" ఇత్యాదిశాస్త్రవిరోధం బగు నని శంకించుచున్నాఁడు హాహా ఇత్యాదిగా.

శాస్త్రము వ్యతిరేకవిజ్ఞానాభిప్రాయం బగుటవలన అశనాయాదిరహితాత్మజ్ఞానవిహీనునకే కర్మకాండమునం దధికార మని యంగీకరించుచున్నారు సత్యము ఇత్యాదిగా. అజ్ఞునకే కర్మాధికారం బనుట యెట్లుపపన్నము? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దీనినే ఇత్యాదిగా. జ్ఞానికి జ్ఞాననిష్ఠయందే యధికారము, నిష్ఠాంతరమునందో యజ్ఞునకే యధికారం బని యుపసంహారప్రకరణమునందు విశేషించి ప్రతిపాదింపఁబడు నని చెప్పుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా. దానినే యెత్తు

చున్నారు సమాసే నేత్యాదిగా. జీవబ్రహ్మముల కైక్యము నంగీకరించుటయుం దే దోషంబును లేదని యుపసంహరించుచున్నారు ఇట నిత్యాదిగా.

హ. •

శ్లో౦. ఇట్లు, "ఈశరీరము క్షేత్రము, దీని నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁడు" అని యనాత్మయొక్కయు నాత్మయొక్కయు స్వరూపమును గృహప్రదీపములవలె విభజించి ప్రదర్శించి క్షేత్రజ్ఞుం డగు నాత్మకు శ్రుత్యాదిప్రమాణసిద్ధం బగు బ్రహ్మాఽభిన్నత్వంబును బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు బ్రహ్మమునకుఁ బరోక్షత్వసద్వితీయత్వనివృత్తికొఱకును ఆత్మకు నాత్యంతికసంసారనివృత్తికొఱకును ఆనందరూపత్వసిద్ధికొఱకును.—భారత=భా—అఖండవృత్తియందే, రత—సదా రమించువాఁడవు కావున ఓభారతుఁడా! సర్వక్షేత్రేషు = సమస్తము లయినబ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతము లగు క్షేత్రములందు, చెప్పినలక్షణము గలశరీరములయందు; ఏక్షేత్రజ్ఞుఁడు తత్తత్క్షేత్ర తద్ధర్మ తత్కర్మ తదవస్థల నెఱుంగువాఁడు తా నొక్కఁడే పరిపూర్ణుఁడై నను ఘటాదులచే నాకాశమువలె నవిద్యచే స్వాత్మయందుఁ గల్పితము లయిన తత్తదుపాధులచేతను సుఖదుఃఖాదిప్రత్యయములచేతను విభక్తుఁడుంబోలెఁ బ్రతిశరీరంబును నేను నేను అని అహంప్రత్యయార్థమై సర్వప్రత్యయసాక్షియై ప్రత్యగ్లక్షణుఁడై యున్నాఁడో, అట్టి, క్షేత్రజ్ఞమ్=ఈలక్షణముచే సర్వక్షేత్రములనుండి చక్కగా విభక్తుఁడై తత్తదుపాధి తద్ధర్మతత్కర్మాదులచే అస్పృష్టుండై తత్తచ్ఛబ్దప్రత్యయముల కగోచరుండై ఆకాశమువలె నిరాకారుండై నిర్వికారుండై నిరంజనుండై కూటస్థుఁడై యసంగచిద్రూపుండైనయాత్మను; మామ్= నన్నుఁగా, సర్వశ్రుతిప్రసిద్ధమును సత్యజ్ఞానాదిలక్షణమును నిర్విశేషము నగుపరబ్రహ్మమునుగా; విద్ధి= ఎఱుంగుము, "అయ మాత్మా బ్రహ్మ" అనుశ్రుతివలన ఆత్మను బరబ్రహ్మమునుగా నెఱుంగు మని యర్థము. సర్వశరీరములందును ఆత్మ యొక్కఁడే యనుట మున్నె ప్రతిపాదింపఁబడినది, సర్వక్షేత్రములందును అహ మర్థమైయున్నయాత్మ బ్రహ్మమే యని యెఱుంగు మని యర్థము. క్షేత్రజ్ఞం చాపి అనుటచే, ఎట్లు క్షేత్రమునుండి విభక్తుఁడైనక్షేత్రజ్ఞుని నన్నుఁగానే యెఱుంగుచున్నావో అట్లు క్షేత్రముగూడ అవిద్యాకార్యం బగుటచే స్వతస్సత్త లేని దగుటవలన అధిష్ఠానబ్రహ్మమ నగు నాయందుఁ గల్పిత మగుటంజేసి దానినిగూడ నన్నుఁగానే యెఱుంగుము, అని క్షేత్రమునకును క్షేత్రజ్ఞునకుంబోలె బ్రహ్మాఽభిన్నత్వ

• ఈశ్లోకమున కేతద్వ్యాఖ్యానము లేదు.

మును బోధించుచున్నాఁడు. కానిచో ద్వైతహేతు వగుదేహాదిప్రపంచము వేఱుగా నుండునెడ బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము సిద్ధింపదు, అది సిద్ధింపనియెడ నద్వైతశ్రుతి విరోధం బగును. అందువలన క్షేత్రమును క్షేత్రజ్ఞుని నన్యుఁగా నెఱుంగు మని యిద్దఱకును బ్రహ్మత్వముఁ బ్రతిపాదించుట యుక్తము. అందుకు ఆయిద్దఱకును బ్రహ్మాభిన్నత్వజ్ఞానదృఢీకరణమే యపేక్షిత మయిన ప్రయోజనము అందువలన క్షేత్రమును క్షేత్రజ్ఞుఁడును సమస్తమును బ్రహ్మమే యని సిద్ధము. అట్లు శ్రుతియును స్మృతియును—“భోక్తా భోజ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమే తత్ *, వాసుదేవాత్మకా న్యాహుః క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ ఏవచ” అని. ప్రియా! క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞు లిర్వురును బ్రహ్మమే యనుటచేతనే సర్వంబును బ్రహ్మమాత్రం బనుట సిద్ధించుచుండఁగా ఇదం శరీరం కౌన్తేయ యిత్యాదిగ్రంథగౌరవం బేల? అందు వేని యట్లు శంకింపవలదు. ఈశరీరము క్షేత్రం బని ప్రకృతియును ప్రాకృతమును దృశ్యము సమస్తంబును క్షేత్రమే యని యనాత్మస్వరూపంబు నిరూపించి, దీని నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు క్షేత్రజ్ఞుఁ డని క్షేత్రజ్ఞుం డగునాత్మకు క్షేత్రతద్ధర్మతత్కర్మతదవస్థాసంబంధలేశరాహిత్యము ప్రతిపాదించుటంజేసి, క్షేత్రము కంటె భిన్నుఁడై యకర్తయు నభోక్తయు నవికారుఁడును గూటస్థాసంగచిద్రూపుఁడు నగుక్షేత్రజ్ఞునిఁగానే తన్ను సాక్షాత్కరించినవాఁడై దేహేంద్రియాదివ్యాపారంబు లున్నను లేకున్నను సర్వదా తటస్థునిఁగానే తన్నుఁ బ్రత్యగ్వృత్తిచేఁ జూచుచుండువిద్వాంసునకు క్షేత్రధర్మము లగు కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులచేతను జరారోగాదులచేతను దత్కర్మము లగు పుణ్యపాపములచేతను దద్గోచరము లగు మానావమానములచేతను విక్షేపము సంభవింపదు, ఇట్లు జీవన్ముక్తిసుఖంబును ఆగామిసంచితాదిసర్వకర్మక్షయంబును సిద్ధించుచున్నది. క్షేత్రం చాపి మాం విద్ధి యనున్యాయంబున క్షేత్రంబును క్షేత్రజ్ఞుం డగుతన్నును సర్వంబును బ్రహ్మమునుగానే చూచువానికి సర్వదా ద్వైతప్రత్యయము లేమివలన వాసనాక్షయమును మనోనాశమును గలిగి ప్రారబ్ధక్షయాంతమున విదేహకైవల్యము సిద్ధించుచున్నది. ఈయర్థమును సూచించుటకై క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవిభజనముఁ జేసి వారియిర్వురకును బ్రహ్మమాత్రత్వము ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఇఁక క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు బ్రహ్మాభిన్నత్వలక్షణమయినజ్ఞానమే ముక్తికిఁ బరమకారణం బని నిశ్చయించుచున్నాఁడు త్తరార్ధముచేత.

* భోక్తయు భోజ్యమును ప్రేరితయును—సాక్షియును ఈత్రివిధ మయినప్రపంచము సమస్తంబును బ్రహ్మమే యని నాశఁ జెప్పఁబడినది.

పురుషుఁడు ప్రకృతికంటె భిన్నుఁడు, తద్గుణకర్మసంబంధలేశశూన్యుఁడు, సదా అసంగ చిద్రూపుఁడు—ఇట్లు ప్రకృతిపురుషులు పరస్పరభిన్ను లనుజ్ఞానము ముక్తికిఁ బరమ కారణ మని సాంఖ్యులు తలంచుచున్నారు, అయినను ప్రకృతిసన్నిధివలన బాధితానువృత్తిచేఁ బురుషునకు మాటికి సంసారము ప్రతీత మగుచుండుంగాని నిశ్శేషముగా నివర్తిల్లదు, నిశ్శేషసంసారనివృత్తిగదా మోక్షము బ్రహ్మరూపావస్థావలక్షణము, "నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధము; అది పరావరైకత్వజ్ఞానముచేతనే లభ్యము, "తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" అనుశ్రుతివలన. అందువలనఁ బరావరైకత్వవిషయకజ్ఞానమే నిశ్శేషసంసారధ్వాంతవిధ్వంసకము, ముక్తికిఁ బరమకారణం బనునభిప్రాయంబునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః=ప్రకృతిపురుషులయొక్క; జ్ఞానం యత్=యాథాత్మ్యదర్శనము, ఇది సర్వంబును నేనును బ్రహ్మమే యని ప్రత్యగ్దృష్టిచే క్షేత్రంబును క్షేత్రజ్ఞుండును బ్రహ్మమాత్రమే యని యెఱుంగుట యనునది, ఏది గలదో; తత్=అదియే; జ్ఞానమ్=సమ్యక్ జ్ఞానము, అత్యంతికసంసారనివృత్తికారణం బని; మమ=సర్వజ్ఞుఁడను ఈశ్వరుఁడ నగునాయొక్క; మతమ్=అభిమతము, నిశ్చయ మని యర్థము. లేక. ఏజ్ఞానముచే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞల తత్త్వము—జ్ఞాతయు జ్ఞేయంబును సర్వమును బ్రహ్మమే యని యెఱుంగఁబడుచున్నదో అదియే, మమ—బ్రహ్మముయొక్క; జ్ఞానమ్=జ్ఞాన మని; మతమ్—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులను అప్రతిబద్ధవృత్తిచే బ్రహ్మమాత్రం బని యెఱుంగుటయే బ్రహ్మజ్ఞానము కైవల్యకారణం బని ఋషులయొక్క యభిమతము—నిశ్చయ మని యర్థము. ఓయీ! సర్వక్షేత్రంబులయందును క్షేత్రజ్ఞుం డగునాత్మ బ్రహ్మమే యని జీవేశ్వరుల కేకత్వము చెప్పుట యనుపపన్నము, ప్రత్యక్షాదిసర్వప్రమాణవిరోధమువలన. ప్రత్యక్షంబున జీవునకు జన్మమృత్యుసుఖదుఃఖాదిలక్షణ మగుసంసారము కర్మైకనిబంధన ముపలబ్ధ మగుచున్నది గదా! అట్టి సంసారవంతుం డగుజీవునితో నీశ్వరున కేకత్వ మన్ననో, ఈశ్వరుఁడు దక్క నితరుఁడు భోక్త లేమివలన నీశ్వరునకే సంసారము ప్రసక్తించుచున్నది. అప్పుడు "అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధంబును సంభవించుచున్నది. జీవుఁ డీశ్వరాఽభిన్నుఁ డన్నను, జీవవ్యతిరిక్తేశ్వరుఁడు లేమివలన జీవునకే సర్వనియంతృత్వము సంభవించును. స్వతంత్రుం డగునతనికి సంసారము సంభవింపమివలన సంసారమున కత్యంతాభావము ప్రసక్తించును. సంసారంబును సంసారియు లే రనునెడఁ బ్రత్యక్షవిరోధంబును, "కర్మానుగా న్యనుక్రమేణ

దేహీ స్థానేషు రూపా ణ్యభిసంప్రపద్యతే§ , తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి ॥ ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధంబును, « ద్వా సుపర్ణా సయుజా » ఇత్యాదిభేదశాస్త్రవిరోధంబును గలుగును. « మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్య పశ్యన్ తాని త్రేతాయాం బహుధా సంతతాని । తా న్యాచరథ నియతం సత్యకామాః » ♦♦ ఇత్యాది కర్మశాస్త్రంబునకును, « తరతి శోక మాత్మవిత్, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యః " ఇత్యాదిజ్ఞానశాస్త్రంబునకును ఆనర్థక్యం బగును. జీవుఁడు ఈశ్వరుని కంటె భిన్నుఁడు, జన్మాదిమంతుఁ డగుటవలనను కించిద్జ్ఞుఁ డగుటవలనను మలినోపాధిమంతుఁ డగుటవలనను నిత్యదుఃఖి యగుటవలనను నియామ్యుఁ డగుటవలనను— ఇత్యా ద్యనుమానవిరోధంబును సంభవించును. అందువలన జీవేశ్వరుల కైకత్వము సిద్ధింపదు. అందువేని అది యుక్తము కాదు, బహుశ్రుతిస్మృతివిరోధము సంభవించుటవలన. ఎట్లనఁగా. « అయ మాత్మా బ్రహ్మ, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ, అహం బ్రహ్మాస్మి, తద్వా ఏత ద్బ్రహ్మ ఉద్వయం సదానన్దచిన్మాత్ర మాత్మైవ బ్రహ్మ త దేత త్సత్య మాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవ, అత్ర హ్యేవ న విచికిత్స్యమ్ ♦, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరం నిత్యం తత్త్వ మేవ త్వ మేవ తత్, తత్త్వ మసి, స ఏకః » ఇత్యాదిశ్రుతులచేతను, « సో உహం సచ త్వం సచ సర్వ మేతత్ *, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేద మసన్తం కః కరిష్యతి ♦♦, ఏక స్త్వ మాత్మా పురుషః పురాణః ?, సకల మిద మహంచ వాసుదేవః, జీవో బ్రహ్మైవ నా உపరః, సర్వేవయ మతః పరమ్, భోక్తారం యజ్ఞతపసామ్, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాంవిద్ధి, ఉపద్రష్టా உనుమన్తాచ » ఇత్యాదిస్మృతులచేతను, బ్రహ్మాత్మల కైకత్వమే నియమంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. ఆత్మ బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడు, సద్రూపుఁ డగుటవలనను చిద్రూపుఁ డగుటవలనను ఆనందరూపుఁ డగుటవలనను అవిక్రియుఁ డగుటవలనను పరిపూర్ణుఁ డగుటవలనను, ఏది బ్రహ్మము గాదో అది సద్రూపత్వాదిమంతము గాదు, బుద్ధ్యాదికమువలె; జీవేశ్వరులభేదం బసత్యము,

---

§ దేహి యాయాస్థానములయందుఁ గర్మము ననుసరించి కలుగురూపములను క్రమంబునఁ బొందుచున్నాఁడు.

♦♦ కవులు మంత్రములం దేకర్మములను జూచిరో అవి త్రేతాయుగమునందు బహువిధంబుల విస్తీర్ణము లయ్యెను. ఓసత్యకాములారా! వాని నియతముగా నాచరింపుఁడు.

♦ ఇందు సందేహింపఁదగినది లేదు.

* అతఁడే నేను, అతఁడే నీవును, అతఁడే ఇది యంతయును.

♦♦ ఆత్మకును బ్రహ్మమునకును భేదమును లేనిదానిని ఎవ్వఁడు చేయఁగలఁడు?

? నీవు ఒక్కఁడవు ఆత్మవు పురాణపురుషుఁడవు.

ఉపాధికల్పితం బగుటవలన, ఘటాకాశమహాకాశములకుంబోలె; జీవోపాధి మిథ్య; మాయాకార్యం బగుటవలన, స్వప్నపదార్థమువలె.—ఇత్యాదియుక్తులచేతను జక్కఁగా విచారించినప్పుడు జీవేశ్వరుల కభేదమే తెలియవచ్చుచున్నది, కొంచెమేనియు భేదము కనఁబడదు, భేదము కలదేని భేదదర్శననిషేధం బనుపపన్న మగుటవలన. "నాత్ర కాచనభిదాస్తి నైవాత్ర కాచనభిదాస్తి। అత్రభిదా మివ మన్యమాన శ్శతధా సహస్రధా భిన్నో మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి" § అని శ్రుతిచేతనే మాటిమాటికి భేదదర్శనము నిషేధింపఁబడుచున్నది, భేదదర్శికి మహానర్థముగూడఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అందువలన జీవేశ్వరాభేదమునే జక్కఁగా నెఱుంగవలయును ముముక్షువులు. ఓయీ! నేను సుఖిని దుఃఖిని అని ప్రత్యక్షంబున జీవునకు సంసారముపలబ్ధ మగుచున్నది, ఎట్లు సంసారికిని అసంసారికిని ఏకత్వము సిద్ధించును? అందువేని, అట్లు కాదు, ఆత్మకు సంసారము మిథ్య, అవిద్యాధ్యారోపితం బగుటవలన, జరాదికమువలె—అను ననుమానమువలన నాత్మయందుఁ బ్రతీత మయినసంసారం బవిద్యాకార్య మగుటచే మిథ్య యగుటవలన. "అమూఢో మూఢ ఇవ వ్యవహర న్నాస్తే మాయ యైవ" ♦ అను శ్రుతివలన, ఆత్మ తాను అసంసారియే యయ్యు నవిద్యచే సంసారివలెఁ బ్రతీతుఁ డగుచున్నాఁడు, కరణదోషమువలన శంఖము పీతవర్ణముగాఁ దోఁచునట్లు. వాస్తవంబుననో "అయ మాత్మా సన్మాత్రో నిత్యశ్శుద్ధో బుద్ధ స్సత్యో ముక్తో నిరఞ్జనో విభు రద్వయాత్మా ఽఽనన్దః పరః ప్రత్యగేకరసః" అనుశ్రుతివలన నాత్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుఁడే యగుచున్నాఁడు. సంసారమో అనాత్మధర్మము, అవిద్యచే నాత్మయం దధ్యారోపింపఁబడినది, చక్షుర్ధర్మ మయినపీతత్వము శంఖమునందుంబోలె. సంసారం బనాత్మధర్మము, జ్ఞేయం బగుటవలన, రూపాదికమువలె—అను ననుమానమువలన సంసారమున కనాత్మధర్మత్వమే సిద్ధ మగుచున్నది కాని యాత్మధర్మత్వము కాదు. అది యాత్మధర్మ మగునెడ నాత్మకు మోక్షం బెప్పుడును సిద్ధింపదు. మోక్షమో శ్రుతి యుపదేశించుచున్నది గదా! "తరతి శోక మాత్మవిత్, విముక్తశ్చ విముచ్యతే, బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి" అని. అందువలన, ఆత్మకు నవిద్యారోపితసంసారిత్వప్రతీతిదశయందు

§ ఇం దేభేదమును లేదు, ఇం దేభేదము కలుగనే కలుగదు, ఇందు భేద ముండునట్లు తలంచువాఁడు నూఱువత్యాలుగాను వేయివత్యాలుగాను బద్ధుఁడై అవిద్యారూపమృత్యువువలన సంసారరూపమృత్యువు నొందుచున్నాఁడు.

♦ మూఢుఁడు కానివాఁడు మాయచేతనే మూఢునియట్లు వ్యవహరించుచున్నాఁడు.

స్వప్నమునందుంబోలెఁ బ్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధద్వైతవ్యవహారము సమస్తంబును సంభవించుటవలన విరోధ మేమియు లేదు. కర్మజ్ఞానశాస్త్రముల కానర్థక్యముగూడ సంభవింపదు. విద్యావిద్యాభావదశయందుఁ బ్రబోధమునందు స్వప్నసంసారము లేని యట్లు అవిద్యకసంసారము లేమివలన నిత్యశుద్ధబుద్ధస్వభావుఁడు పరిపూర్ణుఁ డగు నాత్మకు బ్రహ్మాభిన్నత్వము విరుద్ధము గాదు. అందువలననే, ప్రమాణశిరోమణియు సర్వజ్ఞయు నగుశ్రుతియును "ఐత దాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వ మసి శ్వేతకేతో" అని యాత్మకు సంసారనిమిత్తమై యవిద్యాకార్యమై యధిష్ఠాన సత్తైకాలంబనమై స్వతస్సత్తాశూన్య మయినయాకాశాదిస్థూలాంతద్వైతప్రపంచము సమస్తంబును ఐతదాత్మ్య మ్మనుటచే సన్మాత్రం బని బోధించి భేదహేతు వగువిశేషము లేమివలనఁ జిదేకరసుం డగునాత్మకు తత్త్వమసి యనుటచే బ్రహ్మత్వముఁ బ్రతిపాదించుచున్నది బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వసిద్ధికొఱకు. ద్వైతము కల దనుపక్షమునకో అద్వైతశ్రుతిస్మృతులకు విరోధం బగును. "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, ఏక మేవా ఽద్వితీయం బ్రహ్మ, ఏకో రుద్రో నద్వితీయో ఽవతస్థే, ఏకో దేవో నారాయణః, ఏక ఏవహి భూతాత్మా, ఏకం స ద్విప్రా బహుధా వదన్తి, ఏక స్సన్ బహుధా విచచార, ఏకం సన్తం బహుధా కల్పయన్తి, ఏకోదాధారభువనానివిశ్వా, ఏకోదేవో బహుధా సన్నివిష్టః, త్వ మేకో ఽసి బహూ ననుప్రవిష్టః, త దేత ద్బ్రహ్మా ఽపూర్వ మనపర మనన్తర మబాహ్యమ్, ఈశావాస్య మిదం సర్వమ్, సద్ధీదం సర్వం చి ద్ధీదం సర్వమ్, పురుష ఏవేదం సర్వమ్, బ్రహ్మైవేదం విశ్వ మిదం వరిష్ఠమ్, మాయామాత్ర మిదం ద్వైతమ్, నేహ నానా ఽస్తి కించన, న హ్యస్తి ద్వైతసిద్ధిః" ఇత్యాదిశ్రుతులచేతను, "తస్మా న్న విజ్ఞాన మృతే ఽస్తికించిత్, జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమ్, ఏక స్సమస్తం య దిహా ఽస్తి కించిత్, విశుద్ధం జ్ఞాన మే వైకమ్, మత్తః పరతరం నాన్యత్, వాసుదేవ స్సర్వమితి, సర్వభూతస్థితం యో మామ్, పదార్థః పరమాద్వైతమ్" ఇత్యాదిస్మృతులచేతను, "బ్రహ్మము అద్వితీయము, అనంత మగుటవలనను, సర్వాత్మం బగుటవలనను, ఏది యద్వితీయము గాదో అది అనంతమును సర్వాత్మకమును గాదు, ఆకాశమువలె; బ్రహ్మము అద్వితీయము, వస్త్వంతరశూన్య మగుటవలన, సుషుప్తివలె" ఇత్యాదియుక్తులచేతను బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. అందువలన సర్వశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధమే క్షేత్రజ్ఞం డగునాత్మకు బ్రహ్మత్వము. అందువలననే క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి యని సర్వజ్ఞం డగుభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఓయీ! ఇట జీవేశ్వరుల

ఏకత్వము ప్రతిపాదితము గాదు భగవంతునిచేత, మతే మనఁగా, "ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ఽర్జున తిష్ఠతి" అనున్యాయంబున సర్వక్షేత్రములయందును అంతర్యామినై యున్న స్వస్వరూపమునకే యేకత్వము ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది, సర్వభూతములందు నంతర్యామియగు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే యని మూఢులకు నీశ్వరైకత్వవిజ్ఞానముకొఱకు. అందువేని, నిన్నిట నడుగవలయును. ఏమి యీశ్వరుఁడు తాను సావయవుఁడై భూతములను యమించుచున్నాఁడా? నిరవయవుఁడై యే యమించుచున్నాఁడా? లేక, ఉభయాత్మకుఁడై యమించుచున్నాఁడా? అని. మొదటిపక్షము కాదు, సావయవుఁ డను నెడ నీశ్వరునకు వికారిత్వాఽనిత్యత్వాది దోషప్రసంగమువలనను శ్రుతివిరోధమువలనను, "యస్యా ఽఽదిత్యశ్శరీరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిచే నీశ్వరునకుఁ దదతిరిక్తశరీరము లేమి ప్రతిపాదిత మగుటవలన. సావయవత్వపక్షమందుఁ బరిచ్ఛేదంబును, దానిచేఁ బూర్ణత్వవ్యాఘాతంబును ఏకత్వానుపపత్తియును సంభవించును. రెండవదియుఁ గాదు, "యః ప్రాణేన ప్రాణితి... స త ఆత్మా సర్వాన్తరః, ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరః" అనుశ్రుతివలన నీశ్వరునకుఁ బ్రాణిత్వంబును బ్రాణనక్రియావత్త్వంబును బ్రసక్తించుటం జేసి యశరీరత్వము సంభవింపమివలన. అది యంగీకరించునెడ, "అశరీరం శరీరేషు, అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రః" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధం బగును. తృతీయపక్షమును గాదు, నిరవయవత్వసావయవత్వములకు సామానాధికరణ్యము సిద్ధింపమివలన. మఱియును, ఈశ్వరుఁడే క్షేత్రజ్ఞుం డను నెడ, పురుష స్సుఖదుఃఖానా మ్మని చెప్పిన న్యాయంబున నీశ్వరునకు సుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వంబును జీవత్వంబును సంభవించును. కారణం గుణసఙ్గోఽస్య యనువచనమువలన సదసద్యోనిజన్మంబుగూడఁ బ్రసక్తించును. ఓయీ! క్షేత్రజ్ఞుం డాత్మ యనుపక్షమునందును ఈదోష ముండనేయున్నది. అందువేని లేదు, అవిద్యచే నాత్మకు జన్మాద్యనర్థము నంగీకరించుటవలనను విద్యచేఁ దన్నివృత్తి యుపపన్నం బగుటవలనను. అందుచే బ్రహ్మత్వమునకు హాని లేదు, "బన్ధో మోక్ష ఇతి వ్యాఖ్యా గుణతో మే న వస్తుతః। గుణస్య మాయామూలత్వాన్న మే మోక్షో నబన్ధనమ్" ♦ అని యీశ్వరునిచేతనే చెప్పఁబడుటవలన. అందువలన, ఆత్మ కవిద్యచే జీవత్వ మంగీకరించినపుడు నీవు చెప్పినదోషమున కవకాశము లేదు. విద్యచే బ్రహ్మత్వంబును సిద్ధించుచున్నది. అందువలన నిందే యనుపపత్తియు లేదని సిద్ధము.

♦ బంధము మోక్షము అనుమాట నాకు గుణమువలనఁ గాని వాస్తవంబున లేదు. గుణము మాయామూలం బగుటవలన నాకు మోక్షమును లేదు బాధము లేదు.

మ. ఇట్లు దేహేంద్రియాదివిలక్షణుండై స్వప్రకాశుం డగుక్షేత్రజ్ఞునిం బ్రతిపాదించి యతనిపారమార్థికతత్త్వమును--అసంసారి యగుపరమాత్మతో నైక్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వక్షేత్రేషు = సమస్తక్షేత్రములయందును; ఎవ్వఁడు ఒక్కఁడే స్వప్రకాశచైతన్యరూపుఁడు విభువు నిత్యుఁడు గలఁడో అట్టి యవిద్యాధ్యారోపితకర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసంసారధర్మం డగు, క్షేత్రజ్ఞమ్=క్షేత్రజ్ఞుని; అవిద్యరూపము విడిచి, మామ్=నన్నుఁగా, ఈశ్వరుని అసంసారిని అద్వితీయబ్రహ్మానందరూపునిఁగా; విద్ధి=ఎఱుంగుము. ఓభారతుఁడా! ఇట్లు, « క్షేత్రము మాయాకల్పితము మిథ్య, క్షేత్రజ్ఞుఁడో పారమార్థికసత్యుఁడు తద్భ్రమాధిష్ఠానం » బని, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః యత్ జ్ఞానమ్ = క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులజ్ఞానం బేది గలదో; తత్=అదియే; మోక్షసాధనం బగుటవలన, జ్ఞానమ్ = అవిద్యావిరోధిప్రకాశరూపం బని; మమ మతమ్. ఇతరమో అజ్ఞానమే, అవిద్యకు అవిరోధి యగుటవలన నని యభిప్రాయము. ఇట జీవేశ్వరుల కావిద్యకము భేదము, పారమార్థికమో యభేద మను విషయమునందు యుక్తులు భాష్యకారులు వర్ణించి యున్నారు. మేమో గ్రంథవిస్తరభయమువలనను మున్నే బహువిధంబులఁ బ్రతిపాదితం బగుటవలనను ఇట నుపన్యసింప లేదు.

శ్రీ. ఇట్లు సంసారిస్వరూపము చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డతనికే పారమార్థికం బగునసంసారిస్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—క్షేత్రజ్ఞమ్ = ఆక్షేత్రజ్ఞుని సంసారినై యున్నవానిని; వాస్తవంబున, సర్వక్షేత్రేషు = సమస్తక్షేత్రములయందును; అనుగతుఁడైనవానిని; మామ్=నన్నుఁగానే; విద్ధి, తత్త్వమసి యనుశ్రుతిచే లక్షితమయినచిదంశముచేత మద్రూపత్వము ప్రతిపాదింపఁబడుటవలన. ఆదరార్థము ఈ జ్ఞానమును స్తుతించుచున్నాఁడు.—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః; యత్ జ్ఞానమ్=ఇట్లు వైలక్షణ్యంబున జ్ఞాన మేది గలదో; అదియే మోక్షహేతు వగుటవలన, మమ జ్ఞానమ్=నాయొక్కజ్ఞానం బని; మతిమ్=ఇతరమో వృథాపాండిత్యము బంధహేతు వగుటవలన నని యర్థము. అది చెప్పఁబడినది.—« తత్కర్మ యన్న బన్ధాయ సా విద్యా యా విముక్తయే । ఆయాసా యా2పరం కర్మ విద్యా2న్యా శిల్పనైపుణమ్ » * అని.

ప. ఇఁక విశేషించి క్షేత్రజ్ఞుని నిరూపించుచున్నాఁడు.—క్షేత్రజ్ఞంచాఽపి=శరీరాభిమానినై శారీరభోగము భుజించుచున్న క్షేత్రజ్ఞునిఁగూడ; వాస్తవంబున,

* ఏది బంధమునకుఁ గాదో అది కర్మము. ఏది ముక్తికొఱకగునో అది విద్య. ఇతరమయినకర్మము ఆయాసముకొఱకు. ఇతర మయినవిద్య శిల్పచాతుర్యము.

సర్వక్షేత్రేషు = సమస్తక్షేత్రములయందును, అనుగతుండైనవానిఁ; మాం విద్ధి. తత్త్వమసి శ్రుతిచేత లక్షితచిదంశముచే మద్రూపత్వము చెప్పఁబడుటవలె అది చెప్పఁబడినది.—“ కార్యోపాధి రయం జీవః కారణోపాధి రీశ్వరః । కార్యకారణతాం హిత్వా పూర్ణబోధో ఽవశిష్యతే ” * అని. ఇట్లు ఉపాధిద్వయమును బరిత్యజించుటచే శేషించునఖండబోధస్వరూపమే నారూపము. తత్పదలక్ష్యార్థమునకుఁ ద్వంపదలక్ష్యార్థమునకు నేకత్వ మని యర్థము. ఇఁక జ్ఞానస్వరూపమును బ్రదర్శించుచున్నాఁడు.—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క వైలక్షణ్యంబున నేజ్ఞానము గలదో అది, జ్ఞానమ్=జ్ఞాన మని; మతమ్=అభిమతము. అందువలన ఆత్మానాత్మవివేకము జ్ఞాన మని ప్రతిపాదిత మగుచున్నది.

రా. సర్వక్షేత్రేషు=దేవమనుష్యాదిసర్వక్షేత్రములయందును; జ్ఞాతృత్వమే యాకారముగాఁగల, క్షేత్రజ్ఞంచ = క్షేత్రజ్ఞుని; మాం విద్ధి=మదాత్మకునిఁగా నెఱుంగుము. క్షేత్రజ్ఞం చాపి యని యపిశబ్దమువలన క్షేత్రమునుగూడ నన్నుఁగా నెఱుంగు మని చెప్పఁబడిన దని తెలియవచ్చుచున్నది. ఎట్లు క్షేత్రము క్షేత్రజ్ఞవిశేషణత్వమే స్వభావముగాఁ గల దగుటచే క్షేత్రజ్ఞునికంటె వేఱుగా సిద్ధింపమివలనఁ దత్సామానాధికరణ్యముననే నిర్దేశింపఁ దగియున్నదో, అట్లు క్షేత్రమును క్షేత్రజ్ఞుఁడును మద్విశేషణత్వమే స్వభావముగాఁ గలవార లగుటచే నాకంటె వేఱుగా సిద్ధింపమివలన మత్సామానాధికరణ్యముననే నిర్దేశింపఁదగినవా రని యెఱుంగుము. పృథివ్యాదిసంఘాతరూపం బగుక్షేత్రంబును క్షేత్రజ్ఞుండును భగవచ్ఛరీరత్వైకస్వభావు లగుటచే భగవదాత్మకు లని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి, “ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా ఽన్తర్యా మ్యమృతః ” అని యారంభించి “ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యా ఽఽత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా ఽన్తర్యా మ్యమృతః ” ♦ ఇత్యాదిగా. ఇట్లు అంతర్యామిత్వమె సర్వక్షేత్ర

* ఈజీవుఁడు కార్యోపాధి, ఈశ్వరుఁడు కారణోపాధి, కార్యకారణభావమును విడిచిన యెడ అఖండబోధరూపము తేలుచున్నది.

♦ ఎవఁడు పృథివియం దున్నవాఁడై పృథివికి అంతరుఁడో ఎవనిఁ బృథివి యెఱుంగదో ఎవ్వనికిఁ బృథివి శరీరమో ఎవ్వఁడు పృథివిని అంతరుఁడై యమించుచున్నాఁడో అతఁడు నీకు ఆత్మ అంతర్యామి అమృతుఁడు....ఎవఁడు ఆత్మయం దున్నవాఁడై ఆత్మకంతరుఁడో ఎవ్వని ఆత్మ యెఱుంగదో ఎవని కాత్మ శరీరమో ఎవఁ డాత్మను అంతరుఁడై యమించుచున్నాఁడో అతఁడు నీకు ఆత్మ అంతర్యామి అమృతుఁడు.

జ్ఞులకును ఆత్మత్వంబున నుండుటయే భగవంతునిఁ దత్సామానాధికరణ్యంబున నిర్దే శించుటకు హేతువు. "అహ మాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః, న త ద స్తి వినా య త్స్యా న్మయా భూతం చరాచరమ్, విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాం శేన స్థితో జగత్" అని ముందును వెనుకనుం జెప్పి మధ్యంబున సామానాధికరణ్య ముచే వ్యపదేశించుచున్నాఁడు ఆదిత్యానా మహం విష్ణుః ఇత్యాదిగా. యత్ క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః జ్ఞానమ్ = క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవివేకంబును వారు మదాత్మకు లనియు విష యీకరించి యీజ్ఞాన మేది చెప్పఁబడినదో, తత్=అదియే; జ్ఞానమ్ = ఉపాదేయం బగుజ్ఞాన మని; మమ మతమ్=నాయొక్క నిశ్చయము. కొందఱు చెప్పుచున్నారు.— క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి అను సామానాధికరణ్యముచే నేకత్వము దెలియవచ్చు చున్నది. అందువలన ఈశ్వరుఁడై యున్నవానికే యజ్ఞానమువలన క్షేత్రజ్ఞత్వము పోలెఁ దోఁచుచున్నది యని యంగీకరింపవలయును. తన్నివృత్త్యర్థం బీయేకత్వోప దేశము. ఆప్తతముం డగుభగవంతుని యీయుపదేశముచే "రజ్జు విది సర్పము గాదు" అను నాప్తోపదేశముచేత సర్పత్వభ్రమ నివర్తిలునట్లు క్షేత్రజ్ఞత్వభ్రమ నివ ర్తిల్లుచున్నది—అని. వారి నడుగవలయును—ఈయుపదేష్ట యగుభగవంతుఁడు వాసు దేవుఁడు పరమేశ్వరుం డాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారముచే నజ్ఞానము నివర్తిల్లిన వాఁడా? లేక, కాఁడా? అని. అజ్ఞానము నివర్తిల్లినవాఁ డగునేని, నిర్విశేష చిన్మాత్రైకస్వరూపుఁ డగుతనయందు అతద్రూపాధ్యాసం బసంభావిత మగుటం జేసి కౌంతేయాదిభేదదర్శనంబును వారినుద్దేశించి యుపదేశాదివ్యాపారంబులును సంభవింపవు. ఇఁక, ఆత్మసాక్షాత్కారము లేమివలన నజ్ఞానము నివర్తిల్లినవాఁడు కాఁ డందురేని, అప్పు డజ్ఞుం డగుటవలననే యాత్మజ్ఞానోపదేశము సంభవింపదు. "ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శినః" అని గదా చెప్పఁబడినది. అందు వలన, ఏవమాదివాదములు శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయస్వోక్తివిరోధంబుల విచారింపక యజ్ఞానులచే జగన్మోహనంబుకొఱకుఁ బ్రవర్తితంబు లని యనాదరణీయం బులు. ఇందు, ఇది తత్త్వము.—అచిద్వస్తువునకును జిద్వస్తువునకును బరబ్రహ్మమున కును గ్రమంబున భోగ్యత్వంబునను భోక్తృత్వంబునను ఈశితృత్వంబునను స్వరూప వివేకముఁ జెప్పుచున్నవి కొన్నిశ్రుతులు.—"అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వ మేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః, మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయి నంతు మహేశ్వరమ్, క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానా వీశతే దేవ ఏకః"—ఇట అమృతాక్షరం హరః అని భోక్త నిర్దేశింపఁబడుచున్నాఁడు;

ప్రధానమును దనకు భోగ్యముగా హరించుచున్నాఁడు కావున హరుఁడు—" సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాఽస్య కశ్చిజ్జనితా నచాఽధిపః, ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివ మచ్యుతమ్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజావీశానీశౌ, నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్, భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారంచ మత్వా, పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్ట స్తత స్తేనాఽమృతత్వమేతి, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్య నశ్నన్నన్యో ఽభిచాకశీతి, అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాంజనయన్తీం సరూపామ్ । అజో హ్యేకో జుషమాణో ఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజో ఽన్యః" ఇత్యాదులు. ఇందుఁగూడ, "అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా । అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ ॥ జీవభూతామ్, సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజా మ్యహమ్ । ప్రకృతిం స్వా మవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః । భూతగ్రామ మిమం కృత్స్న మవశం ప్రకృతే ర్వశాత్, మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరాఽచరమ్ । హేతునాఽనేన కౌన్తేయ జగ ద్విపరివర్తతే, ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి, మమ యోనిర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధా మ్యహమ్ । సంభవ స్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత" అని. జగద్యోనిభూతం బగు, మహత్ బ్రహ్మ—మదీయం బగు ప్రకృత్యాఖ్య మయినభూతసూక్ష్మము అచిద్వస్తు వేది గలదో, దానియందుఁ జేతనాఖ్య మగుగర్భమును గూర్చుచున్నాను, అట్టి మత్సంకల్పకృత మయినచిదచిత్సంసర్గమువలననే దేవాదిస్థావరాంతము లయిన యచిన్మిశ్రము లగు సర్వభూతంబులకు సంభవం బగుచున్న దని యర్థము. ఇట్లు భోక్తృభోగ్యరూపంబున నవస్థితంబులు సర్వావస్థావస్థితంబు లగు చిదచిత్తులు పరమపురుషునకు శరీరంబులై తన్నియామ్యము లగుటం జేసి పరమపురుషునికంటె అపృథక్సిద్ధంబు లనియుఁ బరమపురుషుం డాత్మ యనియుఁ జెప్పుచున్నవి కొన్ని శ్రుతులు.—" యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయతి" అని యారంభించి "య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద య స్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యా మ్యమృతః" అని. మఱియు, "యః పృథివీ మన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద" అని యారంభించి, "యో ఽక్షర మన్తరే సంచర న్యస్యాఽక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద..."

ర్యో మృత్యు మన్తరే సంచరన్ యస్య మృత్యు శ్శరీరం యం మృత్యు ర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః"—ఇట మృత్యుశబ్దముచే దమశ్శబ్దవాచ్యం బగు సూక్ష్మావస్థ మైనయచిద్వస్తువు చెప్పఁబడుచున్నది, ఈ యుపనిషత్తునందే «అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" అని వచించుటవలన.—« అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" అనియు. ఇట్లు సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరుం డగుటచేఁ దత్ప్రకారుం డగుపరమపురుషుఁడే కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపంబున నున్నవాఁ డను నీయర్థము తెలుపుటకై కొన్నిశ్రుతులు కార్యావస్థంబును గారణావస్థంబు నగు జగత్తు అతఁడే యని చెప్పుచున్నవి —« స దేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవా ఽద్వితీయమ్, త దైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి త త్తేజో ఽసృజత" అని యారంభించి « సన్మూలా స్సోమ్యేమాః ప్రజా స్సదా యతనా స్స త్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం త త్సత్యం స ఆత్మా త త్త్వ మసి శ్వేతకేతో » అని. మఱియు, « సో ఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి, స తపో ఽతప్యత, సతప స్తప్త్వా, ఇదం సర్వ మసృజత » అని యారంభించి—« సత్యం చా ఽనృతంచ సత్య మభవత్ » అనియు. ఇచ్చటఁ గూడఁ జదచిత్తులకును బరమపురుషునకును స్వరూపవివేకము శ్రుత్యంతర సిద్ధము స్మారితం బగుచున్నది. « హన్తా ఽహ మిమా స్తి స్రో దేవతా అనేన జీవేనా ఽఽత్మనా ఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, తత్సృష్ట్వా త దేవా ఽనుప్రావిశత్, త దనుప్రవిశ్య, స చ్చ త్యచ్చా ఽభవత్, విజ్ఞానం చా ఽవిజ్ఞానంచ, సత్యం చానృతంచ సత్య మభవత్ » అనియు. ఇట్టి నామరూపవ్యాకరణమే « తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్త న్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" అనుచోటను జెప్పఁబడినది. అందువలనఁ గార్యావస్థుండును గారణావస్థుండును స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరుం డగుపరమపురుషుఁడే యగుటను, కారణముకంటెఁ గార్యం బనన్యమగుటచేఁ గారణవిజ్ఞానంబునఁ గార్యము జ్ఞాతం బగుటచే నేకవిజ్ఞానంబున సర్వవిజ్ఞానము గూడ నపేక్షితం బుపపన్నతర మగుచున్నది. « హన్తాహ మిమా స్తి స్రో దేవతా అనేన జీవేనా ఽఽత్మనా ఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" అని తి స్రో దేవతాః అనుటచే సమస్త మయిన యచిద్వస్తువును నిర్దేశించి యందు స్వాత్మక జీవానుప్రవేశముచే నామరూపవ్యాకరణము చెప్పుటవలన సమస్తము లయినవాచక శబ్దములును అచిజ్జీవవిశిష్టపరమాత్మకే వాచకములు కావునఁ గారణావస్థపరమాత్మ వాచకం బగుశబ్దముతోఁ గార్యావస్థపరమాత్మవాచకశబ్దమునకు సామానాధికర

ణ్యము ముఖ్యవృత్తము. అందువలన స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బగుబ్రహ్మమే కార్యంబును గారణంబు నగుటంజేసి బ్రహ్మోపాదానము జగత్తు. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరం బగుబ్రహ్మమే కారణం బగుటను జగత్తు బ్రహ్మోపాదానం బైనను సంఘాతమే యుపాదానం బగుటచేఁ జిదచిత్తులకును బ్రహ్మమునకును స్వభావాఽసంకరముగూడ నుపపన్నతరము. ఎట్లు శుక్లకృష్ణరక్తతంతుసంఘాత ముపాదాన మైనను జిత్రపటమునకుఁ దత్తత్తంతుప్రదేశమునందే శుక్లత్వాదిసంబంధము కలుగుటంజేసి కార్యావస్థయందును సర్వత్రవర్ణసంకరము కలుగదో, అట్లు చిదచిదీశ్వరసంఘాతం బుపాదానం బైనను జగత్తునకుఁ గార్యావస్థయందును భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియంతృత్వాదులకు సంకరము కలుగదు. తంతువులకుఁ బృథక్స్థితియోగ్యంబు లయినవానికే పురుషేచ్ఛచే నొకానొకప్పుడు సంహతము లయినప్పుడు కారణత్వంబును గార్యత్వంబును సిద్ధించుచున్నది. ఇటనో, సర్వావస్థంబు లయినచిదచిత్తులు పరమపురుషశరీరం బగుటచేఁ దత్ప్రకారత్వంబుననే పదార్థం బగుటవలనఁ దత్ప్రకారుం డగుపరమపురుషుఁడే కారణమును గార్యమును అగుచున్నాఁడు, అతఁడే సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్యుఁడని విశేషము. స్వభావభేదంబును తదసంకరంబును అందును ఇందును సమానము. ఇట్లగునపుడు పరబ్రహ్మమునకుఁ గార్యానుప్రవేశమునందును స్వరూపాన్యథాభావము లేమివలన అవికృతత్వ ముపపన్నతరము. స్థూలావస్థమై నామరూపవిభాగవిభక్తమైనచిదచిద్వస్తువున కాత్మయై యుండుటచేఁ గార్యత్వంబును ఉపపన్నము. అవస్థాంతరాపత్తియే గదా కార్యత్వము. నిర్గుణవాదములును బరబ్రహ్మమునకు హేయగుణసంబంధము లేమివలన నుపపన్నము లగుచున్నవి. "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సో ఽపిపాసః" అని హేయగుణంబులను బ్రతిషేధించి "సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః" అని కల్యాణగుణంబులను విధించునట్టి యాశ్రుతియే యితరస్థలంబుల సామాన్యంబున శ్రుతం బగు గుణనిషేధము హేయగుణవిషయం బని వ్యవస్థాపించుచున్నది. "జ్ఞానస్వరూపము బ్రహ్మము" అనువాదంబును సర్వజ్ఞంబును సర్వశక్తియును నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణాకరంబు నగుబ్రహ్మము యొక్క-స్వరూపము జ్ఞానైకనిరూపణీయంబును స్వప్రకాశ మగుటచే జ్ఞానస్వరూపంబు వని యంగీకరించుటవలన నుపపన్నతరము. "య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్, పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ, విజ్ఞాతార మరేకేన విజానీయాత్" ఇత్యాదిశ్రుతులు జ్ఞాతృత్వముఁ దెలుపుచున్నవి. "సత్యం జ్ఞానమ్" ఇత్యాదులు జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుటచేతను స్వప్రకాశ మగుటచేతను జ్ఞానస్వరూపతను దెలుపు

చున్నవి. “సో ఽకామయత, బహుస్యామ్, తదైక్షత బహుస్యామ్, త న్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే” ఇత్యాదిశ్రుతిచొప్పున బ్రహ్మమే స్వసంకల్పమువలన విచిత్రస్థిరత్రము* వలె నానాప్రకార మయి యున్నది కావునఁ దత్ప్రత్యనీకాబ్రహ్మాత్మకవస్తు నానాత్వం బతత్త్వ మని ప్రతిషేధింపఁబడుచున్నది—“మృత్యో స్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి, నేహ నానా స్తి కించన,” యత్ర హి ద్వైత మివ భవతి। తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవా ఽభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్” ఇత్యాదిశ్రుతులచేత. మఱి, బ్రహ్మమునకు స్వసంకల్పకృత మైననానా నామరూపభాక్త్వప్రయుక్త మగు నానాప్రకారత్వమేమో “బహుస్యాం ప్రజాయేయే”త్యాదిశ్రుతిసిద్ధము నిషిద్ధము కాదు. “యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవా ఽభూత్” అను నిషేధవాక్యముయొక్క యారంభముననే యది స్థాపింపఁబడినది—“సర్వం తం పరా దాద్యో ఽన్య త్రాత్మన స్సర్వం వేద, తస్య హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేదః” ఇత్యాదికముచేత. ఇట్లు చిదచిదీశ్వరులకు స్వరూపభేదంబును స్వభావభేదంబునుం బ్రతిపాదించు వానికిని కార్యకారణభావంబును కార్యకారణముల కనన్యత్వంబునుం బ్రతిపాదించువానికిని సర్వశ్రుతులకును విరోధము లేదని శ్రుతులచేతనే తెలియవచ్చుచున్నది. కావున, అపన్యాయమూలంబును సకలశ్రుతివిరుద్ధంబు నగు బ్రహ్మాఽజ్ఞానవాదంబునకుఁ గాని యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదంబునకుఁ గాని యితరమునకుఁ గాని కొంచెమేని యవకాశము కనఁబడదు. కావున నతివిస్తరం బేల?

మూ. ♦

తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్
సచ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు. 3

భా. ఇదం శరీర మిత్యాదిశ్లోకముచే నుపదిష్ట మయిన క్షేత్రాధ్యాయార్థమునకు సంగ్రహశ్లోకం బిది యుపన్యసింపఁబడుచున్నది, వ్యాచిఖ్యాసిత మయిన§ యర్థమునకు సంగ్రహోపన్యాసము న్యాయ్యము గదా యని.—తత్—ఇదం శరీర మ్మని యేది నిర్దేశింపఁబడెనో దానిఁ దచ్ఛబ్దముచేఁ బరామర్శించుచున్నాఁడు, అట్టి; క్షేత్రమ్—క్షేత్రశబ్దముచే నిర్దే

* పటము.

♦ ఈశ్లోకమునకు భాష్యము లేదు.

§ వ్యాఖ్యానము చేయఁ గోరఁబడిన.

శింపఁబడినది; యచ్చ=ఏరూపము గలదో. యాదృక్చ = స్వకీయధర్మములచే నెట్టిదో. చశబ్దము సముచ్చయార్థము; యద్వికారి=ఏవికారము గలదో. యతశ్చ=ఏక్షేత్రమువలనను; యత్=ఏది; కార్యమై పుట్టుచున్నదో అని వాక్యశేషము. సచ=ఆక్షేత్రజ్ఞుఁ డని నిర్దిష్టుఁ డైనవాఁడును; యః=ఏరూపము గలవాఁడో; యత్ప్రభావశ్చ = ఏప్రభావములు—ఉపాధికృతములయినశక్తులు గలవాఁడో. తత్=ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయాథాత్మ్యమును; యథావిశేషితముగా, సమాసేన = సంక్షేపముచేత; మే = నాయొక్క, వాక్యమువలన; శృణు=వినుము, విని యవధారణము చేసికొనుమని యర్థము.

ఆక్షేత్ర మెట్టిదో యేధర్మములు గలదో యెట్టివికారము గలదో యెట్టియాక్షేత్రమువలన నేకార్యము పుట్టుచున్నదో, మఱియు నాక్షేత్రజ్ఞుఁ డెట్టివాఁడో యెట్టి యుపాధికృతప్రభావములు గలవాఁడో అది యంతయు సంక్షేపంబునఁ జెప్పెద వినుమని తాత్పర్యము.

ఆ. ఇట్లు శ్లోకద్వయమునకు వ్యాఖ్యానము గావించి మీఁదిశ్లోకము దించుచున్నారు ఇద మిత్యాదిగా. ఎచ్చట సంగ్రహవచన ముపయోగించును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు వ్యాఖ్యాసితము ఇత్యాదిగా. గ్రహణసౌకర్యముకొఱకు సంగ్రహవచనం బర్థవంత మని యర్థము. చెప్పఁబోవునర్థమునందు శ్రోతకు మనస్సమాధానము కలుగుటకై సూత్రిత మయినవాక్యార్థోపాయమును వివరించుట యిటఁ బ్రతిజ్ఞాత మగుచున్న దను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు ఇదం శరీర మిత్యాదిగా. ప్రకృతార్థం బగుటవలన నని యర్థము. క్షేత్ర మ్మనుచో జ్ఞాతవ్య మ్మని యధ్యాహారము. ఆక్షేత్రమునకు స్వకీయధర్మములు జన్మాదులు, తద్విశిష్ట మయినక్షేత్రము జ్ఞేయం బనుటచే నది హేయం బని ఫలితము. చశబ్దము లైదును అన్యోన్యసముచ్చయార్థంబు లని చెప్పుచున్నారు చశబ్దను ఇత్యాదిగా. వికారి యగుటచేఁ గూడ హేయం బని సూచించుచున్నారు యద్వికారి ఇత్యాదిగా. ఏది కార్యమో అది సర్వంబును దేనివలనఁ బుట్టుచున్నదో అది కారణం బగుటవలన జ్ఞాతవ్య మని చెప్పుచున్నారు యత శ్చేత్యాదిగా. క్షేత్రమునుంబోలె క్షేత్రజ్ఞునింగూడ జ్ఞాతవ్యునిఁగాఁ బ్రదర్శించుచున్నారు సచ అని. జ్ఞాతవ్యుఁ డని సంబంధము. చక్షురాద్యుపాధికృతదృష్ట్యాదిశక్తివశమువలన నతఁడు జ్ఞాతవ్యుఁ డని సూచించుచున్నారు యత్ప్రభావశ్చ

అని. ఈచెప్పినప్రభావముచే నతఁడు జ్ఞాతవ్యుఁ డని శేషము. ఇట్టిలక్షణము గల క్షేత్రమును గాని క్షేత్రజ్ఞునిఁ గాని యెట్లు తెలియశక్య మగు నని యాశంకించి భగవద్వచనమువలన నని చెప్పుచున్నారు తత్ ఇత్యాదిగా.

హ॰ తత్ అని ప్రకృత మయినక్షేత్రమును నిర్దేశించుచున్నాఁడు. యత్ = యదాత్మకమో. చశబ్దము సముచ్చయార్థము. యాదృక్ = స్వకీయధర్మములచే నెట్టిదో. చశబ్దము పూర్వమువలె. యద్వికారి=వికారము గలది వికారి, దేనిచే వికారియో, సహసుపా అని యోగవిభాగమువలన సమాసము. యతః; యత్ = ఏకార్యము; పుట్టుచున్నదో అని వాక్యశేషము. చశబ్దము పూర్వమువలె. తత్; సమాసేన; మే; శృణు.

శ్రీ॰ ఇట్లు «ఏత ద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః» అనుటచే క్షేత్రజ్ఞుం డగునాత్మకు ధర్మము జ్ఞత్వమే కాని యహంకారమమకారకర్తృత్వభోక్తృత్వాది లక్షణం బగుసంసారము కాదు, అదియో జ్ఞేయం బగుటచే క్షేత్రమునకే ధర్మ మని సూచించి «క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి» అనుటచే సర్వక్షేత్రములనుండి విభక్తుఁడై చిదేకరసుఁడైనయాత్మ పరిచ్ఛిన్నుఁడు గామింజేసి పూర్ణుం డగుటవలన «అయ మాత్మా బ్రహ్మ» అనున్యాయంబున బ్రహ్మమే యగు నని ప్రతిపాదించి, ఇప్పుడు శ్రుతియుక్తులచే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవివేకము చక్కఁగాఁ జేయఁబడిననే పురుషునకు సంసారిత్వభ్రమ నిశ్శేషంబుగా నివర్తిల్లును, వేఱువిధంబున నివర్తిల్ల దని బోధించుటకై వెండియు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులస్వరూపమును విశేషించి చక్కఁగా విభజించి ప్రదర్శించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—ఇదం శరీర మ్మని యేది చెప్పఁబడినదో, తత్ క్షేత్రమ్=ఆక్షేత్రము; యచ్చ=ఎట్టిస్వరూపము గలదో. యాదృక్చ=స్వాభావిక మగు రూపముచే నెట్టి దగునో. యద్వికారి=ఏవికారములచే—స్వపరిణామాత్మకము లయి మహదాదిలక్షణము లగువానిచే వికారి—అవయవి యగుచున్నదో. లేక, స్వధర్మములచే, యాదృక్ = ఎట్టిధర్మములు గలదో; ఏధర్మములచేఁ దాను ధర్మి యగుచున్నదో. యతశ్చ యత్ = క్షేత్రాఖ్య మయిన యేకారణమువలన నేకార్యము పురుషునకు సంభవించుచున్నదో, క్షేత్రజ్ఞున కుపాధియై తాను ఏకార్యమును బుట్టించుచున్నదో యని యర్థము. అట్టిక్షేత్రము క్షేత్రజ్ఞునకు సంసారకారణం బగుటచే ముముక్షువు దానిఁ జక్కఁగా నెఱుంగవలయును. దాని నెఱింగినయెడఁ దాను సంసారి కాఁడు. మఱియును, సచ=ఏత ద్యో వేత్తి యని చెప్పఁబడినట్టి యాక్షేత్రజ్ఞుఁ

డును; యః=స్వరూపంబున నెట్టివాఁ డగుచున్నాఁడో, తత్త్వంబునఁ దా నెట్టిస్వరూపము గలవాఁడై యున్నాఁడో యని యర్థము. యత్ప్రభావశ్చ = ఉపాధియోగము వలన నెట్టిస్వభావము గలవాఁ డగుచున్నాఁడో. అందువలన అతని నెఱుంగవల యును. వాని నెఱింగుటవలననేఁ దాను ముక్తుఁ డగును. తత్ = ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల స్వరూపమును; సమాసేన=సంక్షేపముననే, విస్తరంబునఁ గాదు, చెప్పఁబడుచున్న దానిని; మే=నావలన; శృణు=వినుము. విని యాయర్థమును జక్కఁగా నవధారణము చేసి తన్నిష్ఠుఁడ వగుము. అదియే శ్రవణమునకు ఫలము, ఉపేక్షణము గాని విస్మరణము గాని చేయవల దని యర్థము.

మ. సంక్షేపంబునఁ జెప్పినదాని వివరింప నారంభించుచున్నాఁడు.—తత్=ఇదం శరీర మ్మని మున్ను చెప్పినట్టి జడవర్గరూప మయిన; క్షేత్రమ్; యచ్చ=స్వరూపంబున నెట్టి జడదృశ్యపరిచ్ఛిన్నాదిస్వభావము గలదో. యాదృక్చ = ఎట్టి యిచ్ఛాదిధర్మములు గలదో; యద్వికారి=ఎట్టి యింద్రియాదివికారములతోఁ గూడి నదో. యతశ్చ=కారణ మయిన యేక్షేత్రమువలన; యత్=ఏ కార్యము; ఉత్పన్న మగుచున్నదో అని శేషము. లేక. యతశ్చ=ఏప్రకృతి పురుషసంయోగమువలన కలుగుచున్నదో; యత్=ఏస్థావరజంగమాదిభేదములచే భిన్న మగుచున్నదో అని యర్థము. ఇట అనియమంబునఁ జకారములు ప్రయోగించుటవలన సర్వసముచ్చయము గ్రహింపవలయును. సచ=ఆక్షేత్రజ్ఞుఁడును; యః=స్వరూపంబున నెట్టి స్వప్రకాశ చైతన్యానందస్వభావము గలవాఁడో. యత్ప్రభావశ్చ = ఎట్టిప్రభావములు—ఉపాధి కృతము లయినశక్తులు గలవాఁడో. తత్=అట్టిక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యమును సర్వ విశేషణవిశిష్టమును; సమాసేన=సంక్షేపముచేత; మే=నావాక్యమువలన; శృణు—విని యవధారణము చేసికొను మని యర్థము.

శ్రీ. ఇట, చతుర్వింశతిభేదంబుల భిన్న మయినప్రకృతియే క్షేత్ర మని యభిప్రేతము వాస్తవమే, అయినను దేహరూపంబునఁ బరిణమించిన యాప్రకృతి యందే యహంభావముచే నవివేకము స్ఫుట మగుచున్నది. కావున తద్వివేకార్థం బీశరీరము క్షేత్ర మనునది మొదలుగా చెప్పఁబడినది. దానిఁ బ్రపంచించుటకై ప్రతి జ్ఞఁ జేయుచున్నాఁడు.—ఏది నాచే క్షేత్ర మని చెప్పఁబడినదో, తత్ క్షేత్రమ్=ఆ క్షేత్రము; యత్=స్వరూపంబున నెట్టి జడదృశ్యాదిస్వభావము గలదో. యాదృక్= ఎట్టి యిచ్ఛాదిధర్మములు గలదో. యద్వికారి = ఎట్టి యింద్రియాదివికారములతోఁ

గూడినదో. యతశ్చ=ఏప్రకృతిపురుషసంయోగము వలనఁ గలుగుచున్నదో. యత్=ఏస్థావరజంగమాదిభేదములచే భిన్నమో. సచ=ఆక్షేత్రజ్ఞుఁడును; యః=స్వరూపంబున నెట్టివాఁడో. యత్ప్రభావశ్చ=అచింత్యైశ్వర్యయోగముచే నేప్రభావములతోఁ గూడినవాఁడో. దాని సమస్తంబును సంక్షేపమున నావలన వినుము.

ప. దానిఁ బ్రపంచించుటకై ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాఁడు.—♦

రా. తత్ క్షేత్రమ్; యచ్చ = ఎట్టిద్రవ్యమో; యాదృక్చ = ఎట్టివానికి * ఆశ్రయభూతమో. యద్వికారి=ఏవికారములు గలదో. యతశ్చ = ఏహేతువువలన నిది యుత్పన్నమో, ఏప్రయోజనముకొఱకు నుత్పన్నమో యని యర్థము. యత్ = ఏది యేస్వరూపము గలదో. సచ=ఆక్షేత్రజ్ఞుఁడును; యః=ఏస్వరూపము గలవాఁడో. యత్ప్రభావశ్చ=ఏప్రభావములు గలవాఁడో. తత్=దానినంతను; సమాసేన=సంక్షేపముచేత; నావలన వినుము.

మా. యద్వికారి = ఏవికారములతోఁ గూడినదో. యతశ్చ = ఎవ్వనివలన; యత్=ప్రవర్తించుచున్నదో. సచ=ఆప్రవర్తకుఁడును. యతశ్చ యత్ అనుటచే వీనివలన ♦♦ క్షేత్రము ప్రవర్తించుచున్న దనియు, సచయః అనుటచే ప్రవర్తకస్వరూపమాత్రంబును జెప్పఁబడినది.

ఋషిభి ర్బహుధా గీతం ఛన్దోభి ర్వివిధైః పృథక్
బ్రహ్మసూత్రపదై శ్చైవ హేతుమద్భి ర్వినిశ్చితైః. ౪

భా. ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయాథాత్మ్యమును వివక్షితమును స్తుతించుచున్నాఁడు శ్రోతృబుద్ధిప్రరోచనముకొఱకు.—ఋషిభిః = వసిష్ఠాదులచేత; బహుధా=బహువిధముగా; గీతమ్=ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఛన్దోభిః=ఛందస్సులు ఋగాదులు, వానిచేత; వివిధైః=నానావిధము లగువానిచేత; పృథక్=వివేకంబున; గీతమ్=ప్రతిపాదింపఁబడినది. మఱియును. బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ=బ్రహ్మముయొక్క సూచకము లైనవాక్యములు బ్రహ్మసూత్రములు, పద్యతే—ఎఱుఁగఁబడుచున్నది బ్రహ్మము వానిచేతఁ గావున

♦ తక్కినది శ్రీధరీయములో సమానము.

* ఇంద్రియములకు.

♦♦ ఈశ్వరునివలన.

నవియే పదము లని చెప్పఁబడుచున్నవి, వానిచేతఁ గూడ; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యాథాత్మ్యము, గీత మ్మని యనువర్తించుచున్నది, "ఆత్మే త్యే వోపాసీత" ఇత్యాదు లగుబ్రహ్మసూత్రపదములచేతఁ గదా యాత్మ యెఱుంగఁబడుచున్నాఁడు; హేతుమద్భిః = యుక్తియుక్తము లగు వానిచేత; వినిశ్చితైః—సంశయరూపము లయినవానిచేతఁ గాదు, నిశ్చితప్రత్యయముఁ బుట్టించువానిచేత నని యర్థము *.

ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయాథాత్మ్యము వసిష్ఠాదిమహర్షులచే బహువిధంబులఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. నానావిధశాఖాయుక్తంబు లయిన ఋగ్వేదాదివేదములచే వివేకంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. యుక్తియుక్తంబులును నిశ్చితార్థబోధకంబులు నగు బ్రహ్మసూత్రపదములచేతఁ గూడఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది యని తాత్పర్యము.

ఆ॰ మీఁదిశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు ఆక్షేత్రేత్యాదిగా. వివక్షితమును--జిజ్ఞాసితము నని యర్థము. స్తుతిఫలముఁ జెప్పుచున్నారు శ్రోత్రిత్యాదిగా. ఆప్తవాక్యమువలనమాత్రమే కాదు క్షేత్రాదియాథాత్మ్యము సంభావితము, మఱే మనఁగా, వేదవాక్యమువలనఁగూడ నని చెప్పుచున్నారు ఛన్దోభి రిత్యాదిగా. ఋగాదివేదములు నాలు గైనను వానికి నానావిధత్వము శాఖాభేదమువలన సమ్మతము. శ్రుతిస్మృతిసిద్ధముమాత్రమే కాదు ఈచెప్పఁబడినయాథాత్మ్యము, మఱే మనఁగా, యుక్తియుక్తము గూడ నని చెప్పుచున్నారు మఱియును ఇత్యాదిగా. ఏవి యాసూత్రములు ? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఆత్మేత్యే వేత్యాదిగా. ఆదిపదముచేత "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్, అథ యో ఽన్యాం దేవతామ్" ఇత్యాదులు విద్యాఽవిద్యాసూత్రములు చెప్పఁబడుచున్నవి. ఆత్మా అనుటచే క్షేత్రజ్ఞుఁడు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, అది క్షేత్రోపలక్షణము. "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యాదిసూత్రములు గూడ నిట గ్రహింపఁబడినవి, కానిచో ఛన్దోభిః అనుటచేఁ బునరుక్తి సంభవించుటవలన నని తలఁచి విశేషణము చేయుచున్నారు హేతుమద్భి రిత్యాదిగా.

హ॰ ఋషిభిః=వసిష్ఠాదులచేత; గాయత్ర్యాదులు ఛందస్సులు, తన్మూలకములచే, వివిధైః=నానాప్రకారము లగువానిచే; పృథక్=వివేకమున; గీతమ్=తెలుపఁబడినది. మఱియును. బ్రహ్మముయొక్క ప్రతిపాదకములు సూత్రములు, పద్యతే—పొందఁబడుచున్నది వీనిచేతఁ గావున పదములు, వానిచేతఁ గూడ.

---

* ఈరెండును బ్రహ్మసూత్రపదములకు విశేషణములు.

శ్లో ౦. శ్రుతులచేతను సూత్రములచేతను మహాత్ములచేతను ఈతత్త్వము సునిశ్చితం బని వివక్షితార్థము సర్వశాస్త్రంబులకును దదర్థజ్ఞులకును సమ్మతం బగుటను జెప్పుచున్నాఁడు, శ్రోతకు ఆస్థాశ్రద్ధలతోఁ బ్రవృత్తి సిద్ధించుటకై.— క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులస్వరూపము వాసిష్ఠవిష్ణుపురాణాదులయందు, ఋషిభిః = వసిష్ఠపరాశరాదులచేత; బహుధా=బహుప్రకారముగా; గీతమ్=ప్రతిపాదింపఁబడినది. వివిధైః=శాఖాభేదంబున బహుప్రకారము లగు; ఛన్దోభిః=ఋగ్వేదాదివేదములచేత; « స ఏషత కథం త్విదం మద్భృతే స్యాత్, స వా ఏష పురుషో ఽన్నరసమయః అన్యో ఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః, ఏతస్మి న్న దృశ్యే ఽనాత్మ్యే » ఇత్యాదిగా తత్స్వరూపము, పృథక్ = విభజించి; గీతమ్=చెప్పఁబడినది. హేతుమద్భిః=హేతువు లనఁగా అర్థసాధకము లయిన యుక్తులు, అవి గలవియు; వినిశ్చితైః = తత్త్వమును నిశ్చయించునవియు, నిశ్చితార్థములు నగు; బ్రహ్మసూత్రపదైః=బ్రహ్మముయొక్క సూచకములు బ్ర[illegible] సూత్రములు, అవియే పదములు, పద్యతే-వస్తుతత్త్వ మెఱుంగఁబడుచున్నది [illegible] ఎవ్వనివలన, అట్టిబ్రహ్మసూత్రరూపము లగుపదములచేత, జన్మాద్యస్య యతః ఇ[illegible] అనుటచే [illegible] సూత్రములచేత; తద్యాథాత్మ్యము, గీతమ్=వివేచించి చక్కఁగా [illegible] చే ప్రవ[illegible] దని యర్థము.

మ. ఎవ్వరిచే విస్తరంబునఁ బ్రతిపాదిత మగుదాని కిది సంక్షేప మని యాకాంక్షింపఁగా శ్రోతృబుద్ధిప్రరోచనార్థము స్తుతించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.— ఋషిభిః=వసిష్ఠాదులచేత; యోగశాస్త్రములయందు ధ్యానధారణావిషయత్వంబున, బహుధా; గీతమ్=నిరూపింపఁబడినది. ఇందుచే యోగశాస్త్రప్రతిపాద్యత్వము చెప్పఁబడినది. వివిధైః=నిత్యనైమిత్తికకామ్యకర్మాదివిషయము లగు; ఛన్దోభిః=ఋగాదిమంత్రములచేతను బ్రాహ్మణములచేతను; పృథక్=వివేకంబున; గీతమ్. ఇందుచేఁ గర్మకాండప్రతిపాద్యత్వము చెప్పఁబడినది. బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ=బ్రహ్మము సూత్ర్యతే—సూచింపఁబడుచున్నది—కొంచెము వ్యవధానంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది వీనిచేతఁ గావున బ్రహ్మసూత్రము లనఁగా « యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయ న్త్యభిసంవిశన్తి" ఇత్యాదు లగు తటస్థలక్షణపరము లయినయుపనిషద్వాక్యములు, అట్లు, పదములు—పద్యతే—బ్రహ్మము సాక్షాత్తుగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నవి వీనిచేత ననువ్యుత్పత్తిచే « సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిస్వరూపలక్షణపరవాక్యములు, అట్టి బ్రహ్మసూత్రములచేతను బ్రహ్మపదములచే

చేతను; హేతుమద్భిః = “స దేవ సౌమ్యే దమగ్ర ఆసీ దేక మేవా ఽద్వితీయమ్” అని యుపక్రమించి, “త ద్ధైక ఆహు రస దేవేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవా ఽద్వితీయం తస్మా దసత స్సజ్జాయేత” ‡ అని నాస్తికమతము నుపన్యసించి “కుతస్తు ఖలు సౌమ్యైవం స్యా దితి హోవాచ కథ మసత స్సజ్జాయేత” * ఇత్యాదియుక్తులను ప్రతిపాదించువానిచేత; వినిశ్చితైః = ఉపక్రమోపసంహారముల నేకవాక్య మగుటచే సందేహరహిత మయినయర్థముఁ బ్రతిపాదించువానిచేత; బహుధా గీతమ్. ఇందుచే జ్ఞానకాండ ప్రతిపాద్యత్వము చెప్పఁబడియె. ఇట్లు వీనిచే నతివిస్తరంబునఁ జెప్పఁబడినదాని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యమును సంక్షేపంబున నీకుఁ జెప్పెదను వినుమని యర్థము. లేక. బ్రహ్మసూత్రము లగుపదములచేత నని కర్మధారయము గూడ కావచ్చును, అందు విద్యాసూత్రములు “ఆత్మే త్యే వోపాసీత” ఇత్యాదులు, అవిద్యాసూత్రములు “న స వేద యథా పశుః” ఇత్యాదులు, వానిచేత; గీతమ్.

శ్రీ. ఎవ్వరిచే విస్తరంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినదాని కీసంక్షేప మని యపేక్షింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు — ఋషిభిః=వసిష్ఠాదులచేత: యోగశాస్త్రములయందు ధ్యానధారణావిషయత్వంబున నైరాజాదిరూపంబున, బహుధా; గీతమ్=నిరూపింపఁబడినది. వివిధైః=నిత్యనైమిత్తికకామ్యకర్మాదివిషయము లగు; ఛన్దోభిః = వేదములచేత; నానావిధయజనీయదేవతాదిరూపంబున, బహుధాగీతమ్. బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ = బ్రహ్మముయొక్క-సూత్రములచేతను పదములచేతను, బ్రహ్మము సూత్రింపఁబడుచున్నది — సూచింపఁబడుచున్నది వీనిచేతఁ గావున బ్రహ్మసూత్రము లనఁగా “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే” ఇత్యాదు లయినతటస్థలక్షణపరము లగునుపనిషద్వాక్యములు, అట్లు, బ్రహ్మము పద్యతే — సాక్షాత్తుగా నెఱుంగఁబడుచున్నది వీనిచేతఁ గావున బ్రహ్మపదము లనఁగా “సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ” ఇత్యాదు లగు స్వరూపలక్షణపరము లయినయుపనిషద్వాక్యములు, అట్టివానిచేతఁ గూడ; బహుధా గీతమ్; మఱియును; హేతుమద్భిః=స దేవ సౌమ్యే దమగ్ర ఆసీత్, కథ మసత స్సజ్జాయేత, కో హ్యేవాఽన్యా త్కః ప్రాణ్యాత్ । య దేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్, ఏష హ్యేవాఽఽనన్దయాతి” ఇత్యాదియుక్తులు గలవానిచేత;

‡ అందుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు — మున్ను ఇది యసత్తే యొకటి యద్వితీయమై యుండెను, అందువలన నసత్తువలన సత్తు జనియింపవలయును.

* సౌమ్యుఁడా! ఏకారణమువలన నిట్లగును? అని యాచార్యుఁడు చెప్పెను. ఎట్లు అసత్తువలన సత్తు పుట్టును?

కో హ్యేవ అన్యాత్ – అపానవ్యాపారము నెవఁడు చేయును? కః ప్రాణ్యాత్ – ఎవ్వఁడు ప్రాణవ్యాపారముఁ జేయును? అని శ్రుతిపదంబుల కర్థము; వినిశ్చితైః= ఉపక్రమోపసంహారముల నేకవాక్యంబు లగుటచే అసందిగ్ధార్థప్రతిపాదకము లగువాని చేత నని యర్థము. అట్లు, వీనిచే విస్తరంబునఁ జెప్పఁబడినదాని సంగ్రహింప నశక్య మైనదాని సంక్షేపంబున నీకుఁ జెప్పెదను విను మని యర్థము. లేక. «అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా» ఇత్యాదులు బ్రహ్మసూత్రములు, బ్రహ్మము పద్యతే–నిశ్చయింపఁ బడుచున్నది వీనిచేతఁ గావున అవియే పదములు, వానిచేత; హేతుమద్భిః= «ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్, ఆనన్దమయో ఽభ్యాసాత్" ఇత్యాదిగా యుక్తిమంతము లగు వానిచేత; వినిశ్చితార్థము లగువానిచేత. శేషము సమానము.

ప. ఇఁక నెవ్వరిచే విస్తరించి చెప్పఁబడినదాని కీసంక్షేప మనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—ఋషిభిః = యాజ్ఞవల్క్యవసిష్ఠాదులచేతను; అష్టాంగయోగధారణా వైరాగ్యనిత్యనైమిత్తికకర్మవ్రతోపవాసాదమర్యాదచేత, బహుధా; గీతమ్=నిరూపితము. ఛన్దోభిః=వేదములచేత; వివిధైః = మంత్రబ్రాహ్మణాదిరూపము లగువానిచేత; నానాయజనీయదేవతాదిరూపంబున, గీతమ్. బ్రహ్మసూత్రపదైః = బ్రహ్మమునకు సూత్రము లగుపదములచేత, బ్రహ్మము సూత్రింపఁబడుచున్నది యేపదములచేతనో, అట్టి «విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే» ఇత్యాద్యుపనిషద్భాగములచేత; హేతుమద్భిః=«సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, కథ మసతస్సజ్జాయేత» ఇత్యాది యుక్తిమంతము లగువాని చేత; వినిశ్చితార్థము లగువానిచేత; గీతమ్.

రా. ఆయీ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞతత్త్వము, ఋషిభిః=పరాశరాదులచేత; బహుధా=అనేకప్రకారముగా; గీతమ్ = ప్రతిపాదింపఁబడినది.—«అహం త్వం చ తథా ఽన్యే చ భూతై రుహ్యామ పార్థివ। గుణప్రవాహపతితో భూతవర్గో ఽపి యాత్యయమ్॥ కర్మవశ్యా గుణా హ్యేతే సత్త్వాద్యాః పృథివీపతే। అవిద్యాసంచితం కర్మ తచ్చాఽశేషేషు జన్తుషు॥ ఆత్మా శుద్ధో ఽక్షర శ్శాన్తో నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః» ♦ అని. మఱియు, "పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః। తతో ఽహ మితి

♦ రాజా! నేనును నీవును ఇతరులును భూతములచే వహింపఁబడుచున్నాము. ఈభూతవర్గము కర్మప్రవాహమునఁ బడినదై చరించుచున్నది రాజా! సత్త్వాదిగుణములు కర్మవశ్యములు గదా! ఆకర్మమును అవిద్యాసంచితమై యశేషజంతువులందును గలదు. ఆత్మ శుద్ధుఁడు అక్షరుఁడు శాంతుఁడు నిర్గుణుఁడు ప్రకృతికంటెఁ బరుఁడు.

కుత్రైతాం సంజ్ఞాం రాజన్కరోష్యహమ్ ॥ * అని. మఱియు, "కిం త్వమేత చ్ఛిరః కిన్ను శిరస్తవ తథోదరమ్ । కిము పాదాదికం త్వం నై తవైతత్కిం మహీపతే॥ సమస్తావయవేభ్యస్త్వం పృథగ్భూప వ్యవస్థితః । కోహమిత్యేవ నిపుణో భూత్వా చిన్తయ పార్థివ" ** అని. ఇట్లు వివిక్తము లయిన రెంటికిని వాసుదేవాత్మకత్వమునుగూడఁ జెప్పుచున్నారు.—"ఇన్ద్రియాణి మనోబుద్ధిస్సత్త్వం తేజో బలం ధృతిః । వాసుదేవాత్మకాన్యాహుః క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞమేవచ" † అని. ఛన్దోభిః వివిధైః=నానావిధము లయిన ఋగ్యజుస్సామాథర్వవేదములచేతను; దేహాత్మలస్వరూపము, పృథక్=భిన్నముగా; గీతమ్.—"తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః । ఆకాశాద్వాయుః । వాయోరగ్నిః । అగ్నేరాపః । అద్భ్యః పృథివీ । పృథివ్యా ఓషధయః । ఓషధీభ్యోఽన్నమ్ । అన్నాత్పురుషః । సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః" అని దేహస్వరూపమును నిరూపించి దానికన్న నంతరమునుగా మనోమయమును బ్రతిపాదించి, "తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" అని క్షేత్రజ్ఞస్వరూపమును వచించి "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః" క్షేత్రజ్ఞునకును అంతరాత్మనుగా ఆనందమయుఁడగు పరమాత్మను బ్రతిపాదించుచున్నవి. ఇట్లు ఋక్సామాథర్వవేదములందును అచ్చటచ్చట క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకుఁ బృథగ్భావంబును వారు బ్రహ్మాత్మకు లనుటయును స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది. బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ=బ్రహ్మప్రతిపాదకము లగుసూత్రము లనుపేరు గల పదములచేత, శారీరకసూత్రములచేత; హేతుమద్భిః=హేతుయుక్తము లయినవానిచేత; వినిశ్చితైః=నిర్ణయాంతము లగువానిచేత; "న వియదశ్రుతేః" అని యారంభించి క్షేత్రప్రకారనిర్ణయము చెప్పఁబడినది. "నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః" అని యారంభించి క్షేత్రజ్ఞస్వరూపనిర్ణయము చెప్పఁబడినది. "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః" అని భగవత్ప్రవర్త్యము లగుటచే

---

* రాజా! శిరఃపాదాదిరూప మయినదేహము, ఎందువలనఁ బురుషునికంటె భిన్నమై యున్నదో, అందువలన నేను అనునీసంజ్ఞను దేనియందుఁ జేయుదువు?

** నీవీ శిరస్సా? నీ బొజ్జా నీవు! లేక యుదరమా? నీవు పాదాదికమా? రాజా! లేక, ఇది నీదా? రాజా! నీవు సమస్తావయవములకంటె భిన్నుఁడవై యున్నావు. రాజా! నే నెవ్వఁడ ననియె నిపుణుఁడవై యాలోచింపుము.

† ఇంద్రియములను మనస్సును బుద్ధియు సత్త్వమును తేజస్సును బలమును ధైర్యమును — వీనిని క్షేత్రమును క్షేత్రజ్ఞుని వాసుదేవాత్మకులనుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

భగవదాత్మకత్వము చెప్పఁబడినది. ఇట్లు అధికముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞస్వరూపమును నాచే సంక్షేపమునఁ జెప్పఁబడుచున్న దానిని విను మని యర్థము.

మూ. బ్రహ్మసూత్రము లనఁగా శారీరకము.

మహాభూతా న్యహఙ్కారో బుద్ధి రవ్యక్త మేవ చ
ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః. ౫
ఇచ్ఛా ద్వేష స్సుఖం దుఃఖం సఙ్ఘాత శ్చేతనా ధృతిః
ఏత త్క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్. ౬

భా. స్తుతిచే నభిముఖీకరింపఁబడిన యర్జునునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— మహాభూతాని=సర్వవికారవ్యాపకంబు లగుటవలన గొప్ప వైనభూతములును, సూక్ష్మము లయినభూతములును; స్థూలములను ఇంద్రియగోచరశబ్దముచేఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు; అహఙ్కారః = మహాభూతములకుఁ గారణము, అహం ప్రత్యయరూపము; బుద్ధిః=అహంకారకారణ మయినబుద్ధి, అధ్యవసాయలక్షణము; అవ్యక్త మేవచ=బుద్ధికిఁ గారణ మయినయవ్యక్తము, వ్యక్తము కానిది, అవ్యాకృతము, ఈశ్వరశక్తి మమమాయా దురత్యయా అని చెప్పఁబడినది; ఏవకారము ప్రకృత్యవధారణార్థము, ఇంతమాత్రమే యెనిమిదివిధములభిన్న మయినప్రకృతి యని; చకారము భేదసముచ్చయార్థము; ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు; దశ=పది—జ్ఞానోత్పాదకము లగుటవలన జ్ఞానేంద్రియము లనునవి శ్రోత్రాదు లైదు, కర్మనిర్వర్తకంబు లగుటవలనఁ గర్మేంద్రియము లనునవి వాక్పాణ్యాదు లైదు, అవి పది; ఏకంచ=ఒక్కటియు, ఏది యది ? మనస్సు పదునొకండవది సంకల్పాదిలక్షణము; ఇన్ద్రియగోచరాః=శబ్దాదివిషయములు; పఞ్చచ= అయిదును. వీనినే సాంఖ్యులు చతుర్వింశతితత్త్వము లని చెప్పెదరు. ఇఁక, ఆత్మగుణము లని వేనిని వైశేషికులు చెప్పుచున్నారో అవియు క్షేత్రధర్మములే కాని క్షేత్రజ్ఞునిధర్మములు కా వని చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—ఇచ్ఛా=ఏజాతిలోని ♦ యర్థమును సుఖహేతువును బూర్వము చూచినాఁడో ఆజాతిలోనియర్థమును వెండియుఁ జూచినపుడు

♦ ఏ తెగలోని.

దాని సుఖహేతు వని గ్రహింపఁగోరుచున్నాఁడు—అది యిచ్ఛ అంతఃకరణధర్మము జ్ఞేయం బగుటవలన క్షేత్రము. అట్లు, ద్వేషః=ఏజాతిలోని యర్థమును బూర్వము దుఃఖహేతువునుగా ననుభవించినాఁ డని ఆజాతిలోనిదాని వెండియుఁ జూచి ద్వేషించుచున్నాఁడు, అది ద్వేషము, జ్ఞేయం బగుటవలన క్షేత్రమే. అట్లు, సుఖమ్=అనుకూలము, ప్రసన్నమై సత్త్వాత్మక మయినది, జ్ఞేయ మగుటవలన క్షేత్రమే. దుఃఖమ్=ప్రతికూలాత్మకము, అదియు జ్ఞేయ మగుటవలన క్షేత్రము సంఘాతః=దేహేంద్రియములసంహతి *, అదియు క్షేత్రము. చేతనా=ఆదేహేంద్రియసంహతియందుఁ దప్తలోహపిండమం దగ్నివలె నభివ్యక్తమై చైతన్యాంశరసవిద్ధ మయినయంతఃకరణవృత్తి చేతన, అదియు క్షేత్రము జ్ఞేయ మగుటవలన. ధృతిః=దేనిచే అవసాదమును ♦ బొందినదేహేంద్రియములు ధరింపఁబడుచున్నవో అది ధృతి, అదియు క్షేత్రము జ్ఞేయ మగుటవలన. సర్వాంతఃకరణధర్మోపలక్షణార్థము ఇచ్ఛాద్గ్రహణము, కావునఁ జెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఏతత్=ఇది; క్షేత్రమ్=క్షేత్రము; సమాసే=సంక్షేపముచేత; సవికారమ్=వికార మయినమహదాదికముతోఁ గూడినది యని; ఉదాహృతమ్=చెప్పఁబడినది. ఏక్షేత్రభేదజాతముయొక్క సంఘాతము ఈశరీరము క్షేత్ర మని చెప్పఁబడినదో ఆ క్షేత్రము మహదాదిభేదభిన్నము ధృత్యంతము ప్రతిపాదింపఁబడినది.

ఐదు సూక్ష్మమహాభూతంబులును తత్కారణ మయినయహంకారమును అహంకారకారణ మయినబుద్ధియును బుద్ధికారణ మయినమూలప్రకృతియు పదియింద్రియంబులును మనస్సును శబ్దాదివిషయము లైదును — స్థూలమహాభూతంబు లైదును, ఇచ్ఛయును ద్వేషమును సుఖమును దుఃఖమును దేహేంద్రియసంఘాతమును అందభివ్యక్త మైనయంతఃకరణవృత్తియును ధృతియును — ఇవి మొదలగు నంతఃకరణధర్మములును ఇవియన్నియు సంక్షేపంబున వికారసహితము క్షేత్ర మని చెప్పఁబడినది యని తాత్పర్యము.

ఆ. క్షేత్రాదితత్త్వమును స్తుతించుటచే నర్జునున కాశకొలిపి యని మొట్టి దని యతఁడు తెలియఁగోరఁగా నుద్దేశించిన చొప్పున నతనికి క్షేత్రమును జెప్పి

* కూడిక.

♦ కృశించుటను.

చున్నాఁ డని చెప్పుచున్నారు స్తుతిచే నిత్యాదిగా. గొప్ప వనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు సర్వవికారవ్యాపకంబు లగుటవలన నని. భూతశబ్దముచే స్థూలములను గూడ విశేషము లేమివలన గ్రహించినయెడ నేమి హాని యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు స్థూలములను ఇత్యాదిగా. భూతంబులు ప్రాతీతికంబు లగుటవలన నభిమానమాత్రంబు లనునభిప్రాయముతో నహంకారమునకు విశేషణము చేయుచున్నారు మహాభూతములకు నిత్యాదిగా. మహతః పర మవ్యక్త మిత్యాదికమునందుఁ బ్రసిద్ధ మైన మహచ్ఛబ్దార్థము నహంకార హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు బుద్ధిః ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరశక్తి యన్నపుడు చైతన్య మని గూడ శంకింతు రని దానియర్థముఁ జెప్పుచున్నారు మమ మా యేత్యాదిగా. అవధారణరూప మయినయర్థమునే స్ఫుటీకరించుచున్నారు ఇంతమాత్రమే ఇత్యాదిగా. ఐదుతన్మాత్రములును అహంకారమును మహత్తత్త్వమును అవ్యాకృతము నని యెనిమిదివిధముల భిన్నము. మూలప్రకృతితోఁ దన్మాత్రాదిభేదముల సముచ్చయించుచున్నది చకారము. పదియింద్రియములను విభజించి చూపుచున్నారు జ్ఞానోత్పాదకములు ఇత్యాదిగా. ఆయొక్కటినే ప్రశ్నద్వారంబున స్ఫుటీకరించుచున్నారు ఏది యది ఇత్యాదిగా. శబ్దాదివిషయశబ్దముచే స్థూలభూతములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. చెప్పినతన్మాత్రాదులయందుఁ దంత్రాంతరసమ్మతిని జెప్పుచున్నారు వీనినే ఇత్యాదిగా. "మూలప్రకృతి రవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త । షోడశక శ్చ వికారః" * అని సాంఖ్యులు పఠించుచున్నారు. పఞ్చేన్ద్రియ గోచరా యని శబ్దాదులనుమాత్రము గ్రహించినపుడు కర్మేంద్రియవిషయముల గ్రహింపమిచే వైరూప్యము కలుగుచున్నది, క్షేత్రనిరూపణమే ప్రకృతము, కావున, అవ్యక్తాహంకారాదులు త్రైగుణ్యాభిమానాదిధర్మకంబు లని ప్రసిద్ధ మగుటవలన స్వరూపనిర్దేశముచేతనే తత్క్షేత్రం యచ్చ యాదృచ్చ యనుభాగము వ్యాఖ్యాత మయ్యె నని యెఱుంగవలయును. ఇప్పుడు, ఇచ్ఛాదుల కాత్మవికారత్వము నివర్తించుటకై క్షేత్రవికారత్వము నిరూపించి యద్వికారి యనుదానియర్థము నిరూపించువాఁడై మతాంతరనివృత్తిపరంబుగా మీఁదిశ్లోకము దించుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. సర్వజ్ఞునివచనమునకు విరుద్ధంబగుటవలన హేయము వైశేషికమతం బనునభిప్రాయముతో భగవంతుఁ డని చెప్పఁ

* వికారము కాని మూలప్రకృతియును, ప్రకృతులును వికారములు నగు మహదాదులు—బుద్ధి అహంకారము అయిదు తన్మాత్రములు—ఇవి యేడును, పదునాఱువికారములును — ఇంద్రియములు పదియు మనస్సును విషయము లైదును—ఇవి యిరువదినాలుగు.

బడినది పూర్వము చూచినయర్థముతో సజాతీయ మయినయర్థమును జూచినపుడు గ్రహింపఁ గోర్కి కలుగుటకు హేతువు చెప్పుచున్నారు సుఖహేతు వని అని. ఇచ్ఛను సుఖతద్ధేతువిషయంబుగా వివరించి దాని క్షేత్రధర్మత్వము నిరాకరించుచు న్నారు అది యిచ్ఛ ఇత్యాదిగా. అట్లయినను అది క్షేత్రాంతర్భూతం బెట్లగును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు జ్ఞేయం బగుటవలన నని. ఇచ్ఛవలె ద్వేషంబును బుద్ధిధర్మం బని చెప్పుచున్నారు అట్లు అని. బుద్ధిధర్మం బని నీవు చెప్పుద్వేష మెట్టిది? అనఁ గాఁ జెప్పుచున్నారు ఏజాతిలోని ఇత్యాదిగా. అదియును ఇచ్ఛవలె క్షేత్రాంత ర్భూతం బని చెప్పుచున్నారు అది ద్వేషము ఇత్యాదిగా. ఇచ్ఛాద్వేషంబులవలె సుఖముగూడ బుద్ధిధర్మ మని చెప్పుచున్నారు అట్లు అని. దానికిని స్వరూపము చెప్పి క్షేత్రాంతర్భావముఁ జెప్పుచున్నారు అనుకూలము ఇత్యాదిగా. దుఃఖమున కును స్వరూపముఁ బ్రతిపాదించి క్షేత్రాంతఃపాతిత్వముఁ జెప్పుచున్నారు దుఃఖమ్ ఇత్యాదిగా. దేహేంద్రియాత్మవాదంబుల నిరాకరించుటకై క్షేత్రాంతర్భూతమును గానే సంఘాతమును విభజించుచున్నారు దేహేత్యాదిగా. విజ్ఞానవాదమును నిరాకరించుచున్నారు చేత నేత్యాదిగా. తప్తలోహపిండమునం దగ్ని యభివ్యక్త మగునట్లు ఈసంహతియందు బుద్ధివృత్తి యభివ్యక్త మగుచున్నది, అం దగ్ని యభి వ్యక్తమై లోహపిండమునందే యగ్నిబుద్ధిఁ గలిగించుచున్నది, అట్లాత్మచైతన్యము బుద్ధివృత్తియం దభివ్యక్తమై యాబుద్ధివృత్తినే యాత్మనుగాఁ దోఁపఁజేయుచున్నది, అందువలనఁ దదాభాసానువిద్ధ మైనయాబుద్ధివృత్తియే చేతన యని చెప్పఁబడుచు న్నది, అట్టిచేతనయు ముఖ్యచేతనాపేక్షచే జ్ఞేయం బగుటవలనను అతద్రూపం బగుటవలనను క్షేత్రమే యని యర్థము. ధృతిస్వరూపము నుగ్గడించి యదియు క్షేత్ర మని ప్రదర్శించుచున్నారు ధృతిః ఇత్యాదిగా. ఓయీ! ఇతరములుగూడ సంక ల్పాదులు మనోధర్మములు కలవు, అవి యేల యిట క్షేత్ర మని చెప్పఁబడినవి కావు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు సర్వేత్యాదిగా. అది యుపలక్షణార్థం బనుటకు హేతువు జెప్పుచున్నారు కావున నిత్యాదిగా. ఇచ్ఛాదులుంబోలె నియ్యవసరము నందు సంకల్పాదులుగూడ ప్రదర్శితంబు లగుట సిద్ధముగా నెంచి ప్రకరణవిభాగా ర్థము భగవంతుఁడు ప్రతిపాదితం బగుక్షేత్రము నుపసంహరించుటవలన, ఇచ్ఛాది గ్రహణము చెప్పునిన్నిబుద్ధిధర్మంబులకు నుపలక్షణార్థం బనుట యుక్త మని యర్థ ము. విరక్తునకు జ్ఞానమునం దధికారము గలుగుటకై వైరాగ్యార్థము క్షేత్రవ్యా

ఖ్యానం బని యనువదించుచున్నారు ఏతత్క్షేత్రేత్యాదిగా. క్షేత్రభేదజాతము యొక్క—
వ్యష్టి దేహవిభాగముయొక్క యని యర్థము. సంఘాతము—సమష్టిశరీరము.

౫. అహఙ్కారః=మహాభూత కారణము. అవ్యక్తమ్=అహంకార కారణ మయిన యీశ్వరశక్తి, మమ మాయా దురత్యయా అని చెప్పఁబడినది. దశ ఇన్ద్రియాణి=అయిదు జ్ఞానేంద్రియములును అయిదు కర్మేంద్రియములును; ఇన్ద్రియగోచరాః పఞ్చ చ = శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు అయిదును. వీనిని సాంఖ్యులు చతుర్వింశతి తత్త్వము లని చెప్పెదరు. ఇంక, వేనిని ఆత్మగుణంబు లని వైశేషికులు చెప్పెదరో అవియు క్షేత్రధర్మములే కాని క్షేత్రజ్ఞునివి కావని చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు — సంఘాతః=కార్యకరణసంఘాతాత్మక మయిన శరీరము. చేతనా=శరీరముయొక్క నిత్యసిద్ధ మైన యాత్మచైతన్యప్రకాశము. ధృతిః=ఉత్సాహము. ఏతత్ అనునది సర్వాంతఃకరణధర్మోపలక్షణార్థము. సవికారమ్=వికారములతోఁ గూడినది. వికారము లనఁగా ఇంద్రియములు.

౬. ఇట్లు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులస్వరూపవివేచనము సర్వశాస్త్రములయందును తదర్థజ్ఞులయందును ప్రసిద్ధం బని ప్రతిపాదించి, అందు మొదట నుద్దేశించినక్షేత్రమును బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—మహాభూతాని = భవన్తి— అగుచున్నవి కావున భూతములు ఆకాశాదులు, అపంచీకృతము లయినసూక్ష్మములు, స్థూలభూతములను పఞ్చచేన్ద్రియగోచరా యని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు కావున నిట భూతశబ్దముచే తన్మాత్రములే గ్రహింపవలయును, మహత్తులైనభూతములు మహాభూతములు, సర్వకార్యవ్యాపకంబు లగుటవలన భూతములకు మహత్త్వము. అహఙ్కారః=మహాభూతకారణము, « అహఙ్కారాత్ పఞ్చతన్మాత్రాణి » అనుశ్రుతివలన. బుద్ధిః=మహత్తత్త్వము, అహంకారకారణము, « మహతో ఽహఙ్కారః » అను శ్రుతివలన. అవ్యక్తమ్ = మహత్కారణ మయినమూలప్రకృతి, మహదాదికమువలె వ్యక్తము కాదు కావున అవ్యక్తము, అవ్యాకృతము జగద్బీజము త్రిగుణాత్మకము నగుపరమేశ్వరశక్తి అపరప్రకృతి. « భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా, అపరేయమ్ " అనియు, « దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా " అనియు అష్టధాభిన్నముగాఁ జెప్పఁబడినయపరప్రకృతియే యని ప్రకృతిస్వరూపావధారణార్థ మేవకారము. చకారము సముచ్చయార్థము. అవ్యక్తమె క్షేత్రముయొక్కస్వాభావికరూపము, మహదాద్యులయేడింటితోను « ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చచేన్ద్రియగోచ

రాః" అని చెప్పఁబోవు పదునాఱువికారంబులతోను యుద్వికారి యని చెప్పినవిశేషణము గలక్షేత్రమునకే వైకారికరూపము. ఇన్ద్రియాణిదశ=చక్షురాదులు వాగాదులు నదియింద్రియములు ఏకంచ=అంతరింద్రియ మగుమనస్సు పదునొకండవది. పఞ్చఇన్ద్రియగోచరాః చ=శబ్దాదులు ఐదును. ఈ పదునాఱువికారములును అయిదు మహాభూతములును మహదహంకారములును అవ్యక్తమును కలసి యిరువదినాలుగు పదార్థములు "మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త। షోడశక శ్చ వికారో న ప్రకృతి ర్న వికృతిః పురుషః" అను సాంఖ్యులచతుర్వింశతి తత్త్వము లగుచున్నవి. యూ దృక్చ అని చెప్పినవిశేషణమును స్పష్టీకరించుచున్నాడు.—ఇచ్ఛా=దీనిచే భోగ్యముల నిచ్ఛించుచున్నాఁడు అనువ్యుత్పత్తిచే ఇచ్ఛ యనఁగా రాగము, విషయములయందుఁ బ్రీతి; ద్వేషః=అప్రీతి; ఇచ్ఛాద్వేషః అనుట శమదమదయాదులు మూఁడు లగు సాత్త్వికగుణంబులకును నిద్రాలస్యమోహాది తామసగుణంబులకు నుపలక్షణము; రాజససాత్త్వికతామసంబు లగు నిచ్ఛాద్వేషాదులన్నియు క్షేత్రాంతర్భూతములు అంతఃకరణధర్మము లగుటవలనఁ; క్షేత్రమే యీనిచేతను జన్మాదులచేతను ధర్మి యగుచున్నది, ఇచ్ఛాద్వేషాదులచేఁ బుణ్యపాపకర్మహేతు వగుటవలనఁ దానే కర్త యగుచున్నది; ఇచ్ఛాదులును బుణ్యాదికర్మంబులును క్షేత్రధర్మము లగుటవలనను జ్ఞేయము లగుటవలనను క్షేత్రమే యగును. ఇష్టానిష్టవస్తుసాన్నిధ్యమువలనఁ బ్రతీయమానము లగు సుఖదుఃఖములును అంతఃకరణపరిణామవిశేషము లగుటవలన క్షేత్రధర్మములే కాని యాత్మధర్మములు కావు, ఇది రాగం బిది ద్వేష మిది సుఖం బిది దుఃఖ మని జ్ఞేయము లగుటవలన, సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మము లాత్మధర్మము లన్నచో జ్ఞేయత్వం బనుపపన్న మగుటవలన; ఘటమువలె సుఖదుఃఖేచ్ఛాదిధర్మంబులును జ్ఞాయమానంబు లగుచున్నవి గదా! కావున నవి రూపమువలె అనాత్మధర్మములే యగును. సుఖదుఃఖాదులాత్మధర్మము లని తార్కికు లంగీకరించినను అవి యంతఃకరణధర్మములే కాని యాత్మధర్మములు కావు, నిరవయవమునకును సావయవమునకును సంయోగసంబంధము కాని సమవాయసంబంధము కాని సంభవింపమివలనను, వానికి అయుతసిద్ధత్వము * లేమివలనను. ఆత్మ గుణి కాఁడు గదా! "కేవలో నిర్గుణశ్చ" అను శ్రుతివలన. క్రియావంతుఁడును గాఁడు, "నిష్కలం నిష్క్రియం" అను శ్రుతివలన.

* ఏరెంటిలో వినాశకారణము లేనియపుడు ఒకటి యితరము నాశ్రయించియే యుండునో ఆరెండును అయుతసిద్ధము లని వైశేషికులు.

నిష్కలుం డగుటవలన అవయవియుఁ గాఁడు అసంగుఁ డగుటవలన ఆత్మకు దేని తోను సంయోగముగాని సమవాయముగాని సంభవింపదు. అవి యాత్మధర్మములే యగునేని అప్పుడు నిత్యంబులును చైతన్యమువలె సదోపలభ్యమానంబులును గావలసి వచ్చును. అందువలన రాగద్వేషసుఖదుఃఖాదిధర్మంబులును జన్మజరాదిధర్మంబులును క్షేత్రమునకే యని సిద్ధము. అందువలననే భగవంతుఁడు గూడ ఇచ్ఛాద్వేష స్సుఖం దుఃఖ మ్మని యిచ్ఛాదులు క్షేత్రాంతర్భూతములే యని ప్రతిపాదించెను. మఱియు. సంఘాతః=కరచరణాదిసంహతిరూప మైనదేహంబును, క్షేత్రమే. తప్తాయఃపిండమునం దగ్నివలె బుద్ధియందు బుద్ధివృత్తివిశిష్టమై శబ్దాదివిషయావభాసక మైనయేయాత్మచైతన్యాభాసము గలదో అదియే చేతన, అదియు బుద్ధితోఁ గూడ సాక్షికి విషయమయి జ్ఞేయం బగుటవలనను తద్భాసభావి * యగుటవలనను క్షేత్రమే. ధృతిః=ధైర్యం బను బుద్ధివృత్తివిశేషము, అదియు జ్ఞేయం బగుటవలన క్షేత్రమే. ధృతిః అనునది కామసంకల్పవిచికిత్సాదులకును ఇదంకార మమకారాది సర్వప్రత్యయములకు నుపలక్షణము. అందుచే ఏ దేది యాత్మకు జ్ఞేయ మగునో అది యంతయు క్షేత్రమే యని సిద్ధము. సవికారమ్=వికారములైనమహదాదులతోను శబ్దాదులతోను గూడినది, ధర్మసహిత మైనది; ఏతత్=ఇది; క్షేత్రమ్; సమాసేన; నీకు, సముదాహృతమ్—చక్కఁగా నిరూపింపఁబడిన దని యర్థము.

మం॥ ఇట్లు రుచిఁబుట్టించి యర్జునునకు క్షేత్రస్వరూపమును మొదటఁ జెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—మహాభూతాని = గొప్ప వైనభూతములు, భూమ్యాదు లైదు. అహఙ్కారః=వానికిఁ గారణభూత మైనయభిమానము. బుద్ధిః=అహంకారకారణ మైనమహత్తత్త్వము అధ్యవసాయరూపము. అవ్యక్తమ్=దానికిఁ గారణ మయినసత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మగుప్రధానము, సమస్తమునకుఁ గారణమై దేనికిని గార్యము కానిది. ఏవకారము ప్రకృత్యవధారణార్థము, ఇంతమాత్రమే యష్టధాభిన్న మగుప్రకృతి. చశబ్దము భేదసముచ్చయార్థము. ఇది సాంఖ్యమతంబున వ్యాఖ్యానము. ఇఁక నౌపనిషదమతంబునందో—అవ్యక్తమ్=అవ్యాకృతము అనిర్వచనీయ మగుమాయాఖ్య మయినపరమేశ్వరునిశక్తి, మమ మాయా దురత్యయా అని చెప్పఁబడినది. బుద్ధిః=సర్గాదియందు తద్విషయ మయినయీక్షణము. అహంకారః=ఈక్షణానంతరము. అహం బహుస్యామ్ ♦ అనుసంకల్పము. అందువలన ఆకా

* బుద్ధి యున్నప్పుడే యుండునది.

♦ నేను అనేకము గావలయును.

కాదిక్రమంబునఁ బంచభూతోత్పత్తి అని. అవ్యక్తమహదహంకారములను సాంఖ్యులు చెప్పువానిని ఔపనిషదు లంగీకరింపరు అశబ్దత్వాము * మొదలగు హేతువుల చేత—అనుట సర్వసమ్మతము. “మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వరమ్, తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణై ర్నిగూఢామ్” అను శ్రుతులచేఁ బ్రతిపాదితం బవ్యక్తము. “తదైక్షత” అని చెప్పఁబడినది యీక్షణరూపము బుద్ధి. “బహుస్యాం ప్రజాయేయ” అని చెప్పఁబడినది బహుభవనసంకల్పరూపం బహంకారము. “తస్మా ద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సంభూతః । ఆకాశా ద్వాయుః । వాయో రగ్నిః । అగ్నే రాపః । అద్భ్యః పృథివీ” అని పంచభూతోత్పత్తి శ్రుతిచేఁ జెప్పఁబడినది ఈపక్షమే యుక్తము. ఇన్ద్రియాణి దశ—శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వా ఘ్రాణంబు లనుజ్ఞానేంద్రియము లైదును వాక్పాణిపాదపాయూపస్థంబు లనుకర్మేంద్రియము లైదును ఏకంచ=సంకల్పవికల్పాత్మక మయినమన స్సొకటియు. పఞ్చచేన్ద్రియగోచరాః = శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లైదును, అవి జ్ఞాప్యంబు లగుటచే జ్ఞానేంద్రియములకును గ్రాహ్యంబు లగుటచేఁ గర్మేంద్రియములకును విషయములు. ఈ చెప్పినవానికే సాంఖ్యులు చతుర్వింశతితత్త్వము లని చెప్పెదరు. ఇచ్ఛా=సుఖమునందును దత్సాధనమునందును ఇది నాకుఁ గావలయును అనుస్పృహారూప మయినచిత్తవృత్తి, కామ మనియు రాగ మనియుఁ జెప్పఁబడును. ద్వేషః=దుఃఖమునందును దత్సాధనమునందును ఇది నాకు వలదు అనుస్పృహావిరోధిచిత్తవృత్తి, క్రోధ మనియు ఈర్ష్య యనియుఁ జెప్పఁబడును. సుఖమ్=నిరుపాధీచ్ఛకు విషయ మయినదియు ధర్మమే యసాధారణకారణముగాఁ గలదియు నగుచిత్తవృత్తి, పరమాత్మసుఖవ్యంజకము. దుఃఖమ్=నిరుపాధిద్వేషమునకు విషయ మైనచిత్తవృత్తి, అధర్మమే యసాధారణకారణముగాఁ గలది. సంఘాతః=పంచమహాభూతపరిణామమయి యింద్రియసహిత మగుశరీరము. చేతనా=స్వరూపజ్ఞానవ్యంజకమై ప్రమాణమే యసాధారణకారణముగాఁ గల దగుజ్ఞానాఖ్యచిత్తవృత్తి. ధృతిః=అవసాదము నొందినదేహేంద్రియముల కవష్టంభము కలిగించుప్రయత్నము. ఈయిచ్ఛాదిగ్రహణము సర్వాంతఃకరణధర్మముల కుపలక్షణము. అట్లు శ్రుతి “కామ స్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా ఽశ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీ రిత్యేత త్సర్వం మన ఏవ” అని మృత్తికఘటం బన్నట్లు కారణాభేదంబునఁ గార్యంబు లగు కామాదులకు మనోధర్మత్వము చెప్పుచున్నది. ఏతత్ =ఈపరిదృశ్యమాన మగుసమ[illegible]త్వం

* వేదోక్తములు గా వుండుట.

తము సాక్షి యగుక్షేత్రజ్ఞునిచే నవభాస్యం బగుటవలన తద్రూపము కానిది? క్షేత్రమ్=భాస్యము అచేతనము; సమాసేన; ఉదాహృతమ్=చెప్పఁబడినది. ఓయీ! శరీరేంద్రియసంఘాతమే చేతనుండు క్షేత్రజ్ఞుఁడని లోకాయతికులు, చేతన యగు క్షణిక మయినజ్ఞానమే యాత్మ యని బౌద్ధులు, ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నసుఖదుఃఖ జ్ఞానంబు లాత్మకు లింగ మని నైయాయికులు, అట్లుండఁగా క్షేత్రమే యిదియంతయు నని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు —సవికారమ్=వికార మనఁగా జన్మాదినాశాంతము నైరుక్తులచేఁ జెప్పఁబడినది, దానితోఁ గూడినది యీమహాభూతాదిధృత్యంతము, కావున వికారసాక్షి కాదు, తనయుత్పత్తివినాశములు తనకుఁ జూడ నశక్యము లగుటవలనను, ఇతరము లైనస్వధర్మములను గూడ తన్నుఁ జూడక చూచుట యనుపపన్న మగుటవలనను, తానే తన్నుఁ జూచు నన్నఁ గర్తృకర్మవిరోధము కలుగుటవలనను సర్వవికారసాక్షి నిర్వికారుఁడే కావలయును. అది చెప్పఁబడినది—« నర్తే స్యాద్విక్రియాం దుఃఖీ సాక్షితా కా వికారిణః । ధీవిక్రియాసహస్రాణాం సాక్ష్యతో௨హ మవిక్రియః" * అని. అందుచే వికారిత్వమే క్షేత్రమునకు లక్షణము, ఉపలక్షణము కా దని యర్థము.

౬. అందు క్షేత్రస్వరూపము చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—మహాభూతాని—భూమ్యాదు లైదు. అహంకారః—తత్కారణమయము. బుద్ధిః=విజ్ఞానాత్మక మయినమహత్తత్త్వము. అవ్యక్తమ్=మూలప్రకృతి. ఇన్ద్రియాణిదశ=బాహ్యము లయినయింద్రియములు శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణ వాక్పాణి పాద పాయూపస్థములు పది. ఏకంచ—మనస్సును. ఇన్ద్రియగోచరాశ్చ పఞ్చ=తన్మాత్రరూపము లైనశబ్దాదులే యాకాశాదివిశేషగుణత్వంబున వ్యక్తంబులై యింద్రియవిషయము లగునవి యయిదు. ఇట్లు చతుర్వింశతితత్త్వములు చెప్పఁబడినవి. ఇచ్ఛాదులు ప్రసిద్ధములు. సంఘాతః = శరీరము. చేతనా=జ్ఞానాత్మక మయినమనోవృత్తి. ధృతిః=ధైర్యము. ఈ యిచ్ఛాదులు దృశ్యంబు లగుటవలన ఆత్మధర్మములు కావు, మ తే మనఁగా మనోధర్మములే, కావున క్షేత్రాంతర్భూతములే యగును. ఇది యుపలక్షణముసంకల్పాదులకు. అట్లు శ్రుతి—« కామ స్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా௨శ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీ రిత్యేత త్సర్వం మన ఏవ" అని. ఇందుచే యాదృక్ అని ప్రతిజ్ఞాతంబు లగు క్షేత్రధర్మములు ప్రదర్శింపఁబడినవి. ఏతత్ క్షేత్రమ్=

* వికారము లేక దుఃఖి కాఁడు, వికారవంతునకు సాక్షిత్వ మెక్కడిది? నేను బుద్ధివికారసహస్రములకు సాక్షిని, కావున అవిక్రియుఁడను.

ఇది క్షేత్రము; సవికారమ్=ఇంద్రియాదివికారసహితముగా, సంక్షేపముగ నీకు నాచేఁ జెప్పఁబడినది యని క్షేత్రోపసంహారము.

ప. అందు మొదట క్షేత్రస్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకముల చేత—మహాభూతాని=భూమ్యాదులు, అనుభవవిషయము లగుటవలన మొదట నుపన్యసింపఁబడినవి. అహంకారము తత్కారణభూతము, అది సాత్త్వికాదిభేదంబున మూఁడువిధములు, అది క్రమంబున జ్ఞానశక్తి క్రియాశక్తి ద్రవ్యశక్తుల కుత్పాదకము. బుద్ధిః=విజ్ఞానాత్మక మయినమహత్తత్త్వము. అవ్యక్తమ్ = మూలప్రకృతి. ఇన్ద్రియాణి దశ=బాహ్యేంద్రియములు పది. ఏకంచ=మనస్సును ఇన్ద్రియగోచరాశ్చ పఞ్చ=అయిదుతన్మాత్రములు శబ్దాదులు, అవి యాకాశాదులకు విశేషగుణము లయి యింద్రియవిషయము లగుచున్నవి. ఇట్లు చతుర్వింశతితత్త్వములు ప్రతిపాదింపఁబడినవి *

రా. మహాభూతా న్యహఙ్కారో బుద్ధి రవ్యక్త మేవ చ అని క్షేత్రారంభకము లగుద్రవ్యములు చెప్పఁబడినవి. మహాభూతాని—పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు. అహఙ్కారః=భూతాది. బుద్ధిః=మహత్తత్త్వము. అవ్యక్తమ్=ప్రకృతి. ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చేన్ద్రియగోచరాః అని క్షేత్రాశ్రితము లయినతత్త్వములు చెప్పఁబడినవి. శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణము లైదు జ్ఞానేంద్రియములు, వాక్పాణిపాదపాయూపస్థము లైదు కర్మేంద్రియములు, అవి పది. ఏకంచ=మనస్సును. ఇన్ద్రియగోచరాశ్చ పఞ్చ=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లైదు. ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖ మ్మనవి క్షేత్రకార్యములు క్షేత్రవికారములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ఇచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖంబు లాత్మధర్మభూతములే యయినను ఆత్మకు క్షేత్రసంబంధముచేఁ గలుగునవి కావున క్షేత్రకార్యము లగుటచే క్షేత్రవికారములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. అవి పురుషధర్మము లనుటను పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే అని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. సంఘాతః చేతనా ఉ-ధృతిః—అధృతి యనఁగా నాధారము, సుఖదుఃఖములను భుజించువాఁడును భోగాపవర్గములను సాధించువాఁడు నగు చేతనున కాధారముగా నుత్పన్నమైనభూతసంఘాతము. ప్రకృత్యాదిపృథివ్యంతద్రవ్యములచే నారబ్ధమై యింద్రియముల కాశ్రయభూతమై యిచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖములు వికారములుగాఁ గలదై భూతసంఘాతరూపమై చేతనునకు

* తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

సుఖదుఃఖోపభోగమున కాధార మగుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది క్షేత్ర మని ప్రతిపాదిత మగుచున్నది. ఏతత్ క్షేత్రమ్; సమాసేన=సంక్షేపముచే; సవికారమ్= కార్యసహితము; ఉదాహృతమ్=చెప్పఁబడినది.

తా. ఇచ్ఛాదులు వికారములు.

అమానిత్వ మదమ్భిత్వ మహింసా క్షాన్తి రార్జవమ్
ఆచార్యోపాసనం శౌచం స్థైర్య మాత్మవినిగ్రహః 8

భా. క్షేత్రజ్ఞుఁడు చెప్పఁబోవువిశేషణములు గలవాఁడు. ప్రభావ సహితుం డగు నెవ్వానిపరిజ్ఞానమువలన నమృతత్వము సిద్ధించునో అట్టి క్షేత్రజ్ఞుని జ్ఞేయం యత్ తత్ ప్రవక్ష్యామి యిత్యాదిగ్రంథముచే విశేషణ సహితముగాఁ దానే చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు. ఇప్పుడో, తద్జ్ఞానసాధనసముదాయమును, ఏది యున్న నే జ్ఞేయుం డగునాక్షేత్ర జ్ఞునివిజ్ఞానమునందు యోగ్యుం డధికృతుఁ డగుచున్నాఁడో, దేనియందు నిష్ఠ గలవాఁడు సన్న్యాసి జ్ఞాననిష్ఠుం డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడో, అట్టి యమానిత్వాది సముదాయమును, జ్ఞానసాధన మగుటచే జ్ఞానశబ్ద వాచ్యం బగుదాని విధించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు —అమానిత్వమ్= మానియొక్కభావము మానిత్వము ఆత్మశ్లాఘనము, అది లేమి యమా నిత్వము. అదమ్భిత్వమ్ = స్వధర్మమును ప్రకటీకరించుట దంభిత్వము, అది లేమి యదంభిత్వము. అహింసా = హింసింప కుండుట, ప్రాణులఁ బీడింపకుండుట. క్షాన్తిః=తనయెడ నితరు లపరాధము చేసినపుడు వికా రము లేక యుండుట. ఆర్జవమ్=ఋజుభావము, అవక్రత. ఆచార్యోపాస నమ్=మోక్షసాధనము నుపదేశించునట్టియాచార్యుని శుశ్రూషాదులు చేయుటచే సేవించుట. శౌచమ్=దేహమలంబులను మృత్తికచేతను జల ముచేతను జక్కగాఁ గడుగుట, లోపలఁగూడ మనస్సునందలి రాగాది మలంబులను బ్రతిపక్షభావనచేఁ దొలఁగించుట, ఇది శౌచము. స్థైర్యమ్= స్థిరభావము, మోక్షమార్గమునందే పట్టుదల గలిగి యుండుట. ఆత్మవిని గ్రహః=ఆత్మ కపకారకంబై యాత్మశబ్దవాచ్య మైన కార్యకరణసంఘాత మును చక్కగా నిగ్రహించుట, స్వభావముచే నంతటను బ్రవృత్త మైన దాని సన్మార్గమునందే నిరోధించుట ఆత్మవినిగ్రహము.

ఆత్మశ్లాఘనము లేకుండుటయు, తా నాచరించుధర్మమును వెల్లడి చేయకుండుటయు, ప్రాణులఁ బీడింపకుండుటయు, తనకుఁ బరు లపకారము చేసినను వికారము నొందకుండుటయు, కపటము లేకుండుటయు, మోక్షసాధనము నుపదేశించు నట్టిగురువును శుశ్రూషాదులచే సేవించుచుండుటయు, దేహమును మనస్సును బరిశుద్ధముగా నుంచుకొనుటయు, మోక్షమార్గమునందే నిలుకడ గలుగుటయు, దేహేంద్రియములను తప్పుద్రోవఁ బోనీయక సన్మార్గమునందే నిలుపుటయు నని తా.

ఆ. ఓయీ! క్షేత్రముఁ జెప్పినపిదప క్షేత్రజ్ఞునిఁ గదా చెప్పవలయును. వేఱువిషయ మేల చెప్పుచున్నాఁడు? అనఁగా నందుకుఁ జెప్పుచున్నారు క్షేత్రజ్ఞుఁడు ఇత్యాదిగా. అనాదిమ దిత్యాదిగాఁ జెప్పఁబోవువిశేషణములు గల క్షేత్రజ్ఞునిఁ దానే భగవంతుఁడు చెప్పఁదలఁచినవిశేషణములతో జ్ఞేయం యత్త దిత్యాదిగా. జెప్పఁబోవుచున్నాఁ డని సంబంధము. క్షేత్రజ్ఞు నేల చెప్పవలయును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు ప్రభ వేత్యాదిగా. జ్ఞేయం యత్త దిత్యాదికమునకుఁ బూర్వ మగు గ్రంథమునకుఁ దాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు ఇప్పుడో ఇత్యాదిగా. జ్ఞానసాధనసముదాయబోధనంబున కేట నుపయోగ మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు ఏది ఇత్యాదిగా. యోగ్యం డగునధికృతునే వివరించుచున్నారు దేనియందు ఇత్యాదిగా. ఏతత్ జ్ఞాన మ్మని భగవంతుఁడు చెప్పఁబోవుచుండఁగా ఎట్లు దీని జ్ఞానసాధనం బనవచ్చును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అట్టి యమానిత్వాది ఇత్యాదిగా. తద్విధానంబునకు వక్తృద్వారంబున దార్ఢ్యమును సూచించుచున్నాఁడు భగవంతుఁ డని. అమానిత్వాది నిష్ఠుండై యంతర్బుద్ధి యగువానికి జ్ఞానము సిద్ధించు నని నియమించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు అమానిత్వ మిత్యాదిగా. మాన మనఁగా ప్రచ్ఛన్న మయినయవలేపము ✦ అది తనయందు ఉత్కర్షారోపమునకు హేతువు, అది గలవాఁడు మాని, మాని కానివాఁడు అమాని, తద్భావము అమానిత్వము అని వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అమానిత్వ మిత్యాదిగా. ప్రతియోగిముఖంబున అదంభిత్వమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అదంభిత్వ మిత్యాదిగా. వాఙ్మనోదేహములచేఁ బ్రాణులఁ బీడింపకుండుట అహింసనము, అదియే అహింస యని చెప్పుచున్నారు అహిం సేత్యాదిగా. చిత్తవికారకారణం బగుపరాపరాధము ప్రాప్తించినపుడుగూడ చిత్తమునందు వికారము నొందక యపకారమును సహించుట క్షాంతి యని చెప్పుచున్నారు క్షాంతి రిత్యాదిగా. ఆర్జవత — కుటిలుఁడుగా నుండుట, మనస్సున నుండు

✦ గర్వము.

నట్లు వ్యవహరించుటయు ఎల్లప్పుడు నేకరూపముగఁ బ్రవర్తించుటయు నని యర్థము. “ఉపనీయ తు యః శిష్యమ్” ఇత్యాదిగాఁ జెప్పినయాచార్యుని వ్యవచ్ఛేదించుచున్నారు మోక్షసాధనము నిత్యాదిగా. శుశ్రూషాదులచే అనుచోట యాదిపదము నమస్కారాదివిషయము. బాహ్యమును అభ్యంతరము నని ద్వివిధ మయినశౌచమును క్రమంబున విభజించుచున్నారు శౌచ మిత్యాదిగా. రాగాదిమలంబులఁ దొలఁగించునుపాయము నుపదేశించుచున్నారు ప్రతిపక్షభావనచే నని. రాగాదుల ప్రతికూలమును భావించుట — విషయములయందు దోషదృష్టి చేయుట, దానిచేత అని యర్థము. స్థిరభావమునే విశదీకరించుచున్నారు మోక్షే త్యాదిగా. నిత్యసిద్ధుఁడై యనాధేయాతిశయుఁ డగునాత్మను ఎట్లు నిగ్రహించుట? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు ఆత్మను నిత్యాదిగా.

హా. మాన మనఁగా ఆత్మశ్లాఘనము, అది లేమి అమానిత్వము. దంభ మనఁగా ధర్మము వెల్లడించుట, అది లేమి అదంభిత్వము. క్షాన్తిః=క్షమ. శౌచమ్=శుచిత్వము, శరీరమలము దొలఁగించుట. స్థైర్యమ్=స్థిరత్వము. ఆత్మవినిగ్రహః=శరీరముయొక్క ప్రవృత్తిని నియమించుట.

శ్రీ౦. ఇట్లు, మహాభూతా న్యహంకార ఇత్యాదిగా క్షేత్రస్వరూపము నిరూపించి యిఁక క్షేత్రజ్ఞుని నిరూపింపవలసి యుండఁగా, క్షేత్రజ్ఞజ్ఞానము తత్సాధనము లేనియెడ సిద్ధింపదు జిజ్ఞాసువునకు తన్నియతసాధనసంపత్తి గలవానికే తజ్జ్ఞానము సులభం బని మొదటనే యాత్మజ్ఞానసాధనములను జెప్పుచున్నాఁ డైదుశ్లోకములచేత.— తా నుత్కృష్టుం డనుబుద్ధి మానము, ప్రతిష్ఠార్థము తనయం దుత్కర్షారోపమునకు హేతువు, అది గలవాఁడు మాని, మానిభావము మానిత్వము, అది లేమి యమానిత్వము. జ్ఞానోత్పత్తిహేతు వగుచిత్తశుద్ధికిఁ బ్రతిబంధకము మానము, అట్లే దంభాదులు గూడ, కావున ముముక్షువు అవి లేనివాఁడు కావలయు నని యర్థము. వేషభాషాక్రియాచాతుర్యాదులచేఁ దనమాహాత్మ్యమును బ్రకటించుట దంభము, అది గలుగుట దంభిత్వము, అది లేనివాఁ డగుట అదంభిత్వము. మనోవాక్కాయకర్మములచేఁ బ్రాణులఁ బీడింపకుండుట అహింస, భూతదయైకలక్ష్యము, బ్రహ్మచర్యాదుల కిది యుపలక్షణము. చింతయు విలాపంబును లేక యాధ్యాత్మికాద్యుపద్రవముల సహించుట క్షాంతి. స్వధర్మమునందు మనోవాక్కాయములకు సదా యేకరూప మయినప్రవృత్తి యార్జవము. ఆచార్యోపాసనమ్=జ్ఞానము నుపదేశించు

నాచార్యుని శ్రద్ధాభక్తులతో శుశ్రూషాదులు చేయుచు నారాధించుట యాచార్యోపాసనము. శౌచము ద్వివిధము బాహ్యమును ఆభ్యంతరము నని; మృత్తికాజలములతో దేహమును గడుగుటయు అస్పృశ్యమును అభక్ష్యమును అగ్రాహ్యమును విడుచుటయు బాహ్యశౌచము, రాగద్వేషలోభమోహగర్వకాఠిన్యాదిమలంబులను తత్ప్రతికూలగుణావలంబంబునఁ గడుగుట యాభ్యంతరశౌచము. ఆత్మవినిగ్రహః=విషయభోగవాసనాగ్రస్త మయినయాత్మకు-అంతఃకరణమునకు విషయధ్యానశ్రవణదర్శనాదులయందు ప్రవృత్తిని నిరోధించుట. స్థైర్యమ్=నిగ్రహింపఁబడినమనస్సును నిశ్చలముగా మోక్షేచ్ఛచే శ్రవణాదికమునందే నిలుపుట.

మ. ఇట్లు క్షేత్రముఁ బ్రతిపాదించి తత్సాక్షి యగుక్షేత్రజ్ఞుని క్షేత్రమునుండి వివేకించి విస్తరంబునఁ బ్రతిపాదించుటకై, తద్జ్ఞానయోగ్యత కలుగుకొఱకమానిత్వాదిసాధనములం జెప్పుచున్నాఁడు జ్ఞేయం యత్త దిత్యాదిశ్లోకమునకుఁ బూర్వము లగు నైదుశ్లోకములచేత.—ఉన్నవానిచేఁగాని లేనివానిచేఁగాని గుణములచే నాత్మశ్లాఘనము మానిత్వము, లాభపూజాఖ్యాతులకొఱకు స్వధర్మమును బ్రకటముఁ జేయుట దంభిత్వము, వాక్కాయమనస్సులచేఁ బ్రాణులఁ బీడించుట హింస—ఈమూటిని విడుచుట యమానిత్వము అదంభిత్వము అహింస యని చెప్పఁబడినది. చిత్తవికారహేతు వగుపరాపరాధము ప్రాప్తించినను నిర్వికారం బగుచిత్తముతోఁ దదపరాధమును సహించుట క్షాంతి. ఆర్జవమ్=కుటిలతలేమి, మనసున నున్నట్లు వ్యవహరించుట, పరుల మోసపుచ్చకుండుట యని యర్థము. ఆచార్యుఁడు మోక్షసాధనము నుపదేశించువాఁ డిట వివక్షితుఁడు, మనువు చెప్పిన యుపనయనాధ్యాపనకర్త కాఁడు, అతని శుశ్రూషానమస్కారాదులచే సేవించుట యాచార్యోపాసనము. శౌచము ద్వివిధము, అందు బాహ్యము కాయమలంబుల మృజ్జలంబులతోఁ గడుగుట, ఆభ్యంతరము మనోమలంబు లగురాగాదుల విషయదోషదర్శనరూప మయినప్రతిపక్షము భావించుటచేఁ దొలఁగించుట. స్థైర్యమ్=మోక్షసాధనమునందుఁ బ్రవర్తించినవాఁడై యందుల కనేకవిధవిఘ్నములు సంభవించినను దాని విడువక మాటిమాటి కధికయత్నము చేయుచుండుట. ఆత్మవినిగ్రహః=దేహేంద్రియసంఘాతమునకు స్వభావప్రాప్త మయినమోక్షప్రతికూలమునందలిప్రవృత్తిని నిరోధించి దాని మోక్షసాధనమునందే వ్యవస్థాపించుట.

శ్రీ. ఇప్పుడు, అట్టిలక్షణము గలక్షేత్రముకంటె వివేకంబున జ్ఞేయుఁడు శుద్ధుం డగుక్షేత్రజ్ఞుని విస్తరంబున వర్ణింపఁబోవువాఁడై తద్జ్ఞానసాధనంబులం

జెప్పుచున్నాఁ డైదుశ్లోకములచేత —అమానిత్వమ్=స్వగుణశ్లాఘనము లేకుండుట. అదమ్భిత్వమ్=దంభము లేకుండుట. అహింసా=పరపీడనము విడుచుట. క్షాన్తిః= ఓర్పు. ఆర్జవమ్=అవక్రత. ఆచార్యోపాసనమ్=సద్గురుసేవ. శౌచమ్—బాహ్యమును అభ్యంతరమును, అందు బాహ్యము మృజ్జలాదులచేత, అభ్యంతరము రాగాదిమల క్షాలనము. అట్లు స్మృతి.—“శౌచం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్య మాభ్యన్తరం తథా । మృజ్జలాభ్యాం స్మృతం బాహ్యం భావశుద్ధి స్తథాఽఽన్తరమ్” ♦ అని. స్థైర్యమ్=సన్మార్గమునందుఁ బ్రవర్తించి తి దేకనిష్ఠ కలుగుట. ఆత్మవినిగ్రహః = శరీర సంయమము. ఏతత్ జ్ఞాన మితి ప్రోక్త మ్మను నైదవశ్లోకముతో నన్వయము.

ప. ఇప్పుడీ క్షేత్రమునుండి క్షేత్రజ్ఞుని శుద్ధుని జ్ఞేయుని వివేచించి సవిస్తరముగఁ బ్రతిపాదించువాఁడై తద్జ్ఞానసాధనముల నైదింటిచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— అమానిత్వమ్=స్వగుణశ్లాఘనము లేకుండుట. అది చెప్పఁబడినది.—“మానాపమానే దుఃఖీ స్యా న్నైవ సాధారణో జనః । అతో దుఃఖనిదానత్వా న్మానం యోగీ పరిత్యజేత్” * అని. అదమ్భిత్వమ్=దంభము లేకుండుట, అది చెప్పఁబడినది.—“కృతం దమ్భా దదమ్భా ద్వా కర్మ తుల్యశ్రమం భవేత్ । శ్రమైకఫల మాద్యం స్యా ద్ద్వితీయం సుఖసాధనమ్” ♦♦ అని. అట్లు, అహింసా=పరపీడానివృత్తి, అది చెప్పఁబడినది.—“స్వయం బిభేతి హింస్రేభ్య స్తాన్ పాపా న్వేది త్తై ర్హతైః । సుఖీ స్యామితి విజ్ఞాయ పరపీడాం వివర్జయేత్” § అని. క్షాన్తిః=సహనము. ఆర్జవమ్=అకుటిలత. ఆచార్యోపాసనమ్=సద్గురుసేవనము, “ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద” అను శ్రుతి వలన. అది చెప్పఁబడినది శతశ్లోకియందు.—“యద్య ప్యస్త్యామబుద్ధిః పఠనపరిణమ ద్వేదశాస్త్రార్థతో, న హ్యాచార్యం వినా ఽన్తా తదపి పరిచినో త్యే తదుక్తం

♦ శౌచము బాహ్యమును అభ్యంతరము నని రెండువిధములుగాఁ జెప్పఁబడినది, మృజ్జలంబులచేఁ జేయునది బాహ్యము, అట్లు చిత్తశోధనము అంతరము.

* మానమునందును అవమానమునందును దుఃఖి యగుచున్నాఁడు, ఏల యనఁగా జనము సాధారణము కానేకాదు—రెంటియందును దుఃఖమునే పొందును. కావున దుఃఖహేతు వగుటవలన మానమును యోగి విడువవలయును.

♦♦ దంభమువలనఁ జేసినను దంభము లేక చేసినను కర్మమునకు శ్రమము సమానము, మొదటిదానికి శ్రమమే ఫలము, రెండవది సుఖసాధనం బగును.

§ తానును హింసకులవలన భయపడుచున్నాఁడు. అట్టివారిని అహింసకుల వధించి తామును వారిచే వధింపఁబడువారిని బాపులం జూచుచున్నాను. నేను సుఖిని గావలయు నని యెఱింగి పరపీడను విడువవలయును.

రహస్యమ్। బ్రూతే నామాని యద్య ప్యజిరనివసతా మన్యవక్త్రాచ్ఛ్రితాని, ప్రాయ స్తం తం పదార్థం నహి కథక మృతే వేత్త్యుపోద్ఘాయకో౽పి ॥ [1] అని. శౌచమ్—« శౌచం చ ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్య మాభ్యన్తరం తథా। మృజ్జలాభ్యాం స్మృతం బాహ్యం భావశుద్ధి స్తథా౽౽న్తరమ్ " అని చెప్పఁబడినది. స్థైర్యమ్=తదేకనిష్ఠ. ఆత్మవినిగ్రహః=శరీరసంయమము. ఏతత్ జ్ఞాన మితి ప్రోక్త మ్మను దానితో నన్వయము.

రా. ఇఁక క్షేత్రకార్యములయం దాత్మజ్ఞానసాధనంబు లగుటచే నుపాదేయంబు లగుగుణంబులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అమానిత్వమ్=ఉత్తమజనులయెడఁ దిరస్కారబుద్ధి లేక యుండుట. అదమ్భిత్వమ్ = ధార్మికత్వకీర్తికొఱకు ధర్మానుష్ఠానము దంభము, అది లేకయుండుట అహింసా=వాఙ్మనఃకాయములచే పరపీడ చేయ కుండుట. క్షాన్తిః=పరులచేఁ బీడింపఁబడుచున్నను వారియెడఁ జిత్తమునందు వికారము నొందకుండుట. ఆర్జవమ్=పరులయెడ వాఙ్మనఃకాయప్రవృత్తు లేకరూపముగా నుండుట. ఆచార్యోపాసనమ్ = ఆత్మజ్ఞానము నొసంగునట్టి యాచార్యునియందుఁ బ్రణిపాతము పరిప్రశ్నము సేవ మొదలగునవి నిరంతరము చేయుట. శౌచమ్=ఆత్మజ్ఞానమునందును తత్సాధనమునందును యోగ్యత మనోవాక్కాయగతము శాస్త్రసిద్ధము. స్థైర్యమ్=అధ్యాత్మశాస్త్రమునఁ జెప్పినయర్థమునందు నిశ్చలత. ఆత్మవినిగ్రహః=ఆత్మస్వరూపవ్యతిరిక్తము లయినవిషయములనుండి మనస్సును మరలించుట.

మా. స చ యో యత్ప్రభావ శ్చ యనుదాని వివరించుటకై తద్జ్ఞానసాధనములం జెప్పుచున్నాఁడు.—తా నల్పుఁడయి యెఱింగియు గొప్పతనముఁ గనఁబఱచుట దంభము. « జ్ఞాత్వాపి స్వాత్మనో౽ల్పత్వం దంభో మాహాత్మ్యదర్శనమ్ » అని నిఘంటువు. ఆర్జవమ్=మనోవాక్కాయకర్మములు విపరీతములుగా కుండుట.

ఇన్ద్రియార్థేషు వైరాగ్య మనహఙ్కార ఏవ చ
జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖ దోషా౽నుదర్శనమ్. ౮

౧ గొప్పబుద్ధి గలిగి వేదశాస్త్రములు పఠించి తదర్థము నెఱిఁగినవాఁ డయ్యును, ఆచార్యుఁడు లేనియెడ ఈచెప్పినరహస్యముఁ దెలియఁజాలఁడు, ముంగిట నున్నపదార్థములను నితరముఖమువలన విన్నపేళ్లను జెప్పవచ్చును గాని ఆయాపదార్థస్వభావము నుపదేశించువాఁడు లేక యెంతమాటలు నేర్చినవాఁ డైన నెఱుంగఁజాలఁడు.

భా. మఱియును.—ఇన్ద్రియార్థేషు=శబ్దాదులయందు, దృష్టాదృష్ట ము లయినభోగములందు; వైరాగ్యమ్=విరాగభావమును. అనహఙ్కార ఏవచ=అహంకారము లేమియును. జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషాను దర్శనమ్=జన్మమును మృత్యువును జరయును వ్యాధులును దుఃఖములును—జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖములు, వానియం దొక్కొకటియందును దోషము నాలోచించుట; జన్మమునందు గర్భవాసాదికముచే వెడలుట దోషము, దానిం దలఁచుట, అట్లు మృత్యువునందును దోషముఁ దలఁచుట, అట్లు జరయందును — వార్ధకమునందును ప్రజ్ఞాశక్తితేజోనిరోధంబును పరిభవంబును అనుదోషము నాలోచించుట, అట్లు వ్యాధులందును శిరోరోగాదులందు దోషానుదర్శనము, అట్లు దుఃఖములందును అధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవనిమిత్తములందు దోషానుదర్శనము. లేక. దుఃఖములే యనుదోషము దుఃఖదోషము, దాని జన్మాదులందు అనుదర్శించుట—దుఃఖముజన్మము దుఃఖముమరణము దుఃఖమువార్ధకము దుఃఖము వ్యాధులు అని. దుఃఖనిమిత్తము లగుటవలన జన్మాదులు దుఃఖము, స్వరూపముననే దుఃఖ మని కాదు. ఇట్లు జన్మాదులందు దుఃఖదోషానుదర్శనంబువలన దేహేంద్రియవిషయభోగములందు వైరాగ్యము పుట్టుచున్నది. అంతఁ గరణంబుల కాత్మదర్శనంబుకొఱకుఁ బ్రత్యగాత్మయందుఁ బ్రవృత్తి కలుగుచున్నది. ఇట్లు జ్ఞానహేతు వగుటవలన జన్మాది దుఃఖదోషానుదర్శనము జ్ఞానం బని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇహలోకమునందుఁగాని పరలోకమునందుఁగాని శబ్దాదిభోగములందు వైరాగ్యంబును అహంకారము లేమియు జన్మమునందును మరణంబునందును వార్ధకమునందును వ్యాధులయందును ఇవి దుఃఖరూపములు దుఃఖమే వీనివలన నెల్లప్పుడుఁ గలుగు నని యనుసంధించుటయు నని తాత్పర్యము.

ఆ. అమానిత్వాదులుమాత్రమె కావు జ్ఞానమున కంతరంగసాధనములు, మ తే మనఁగా, వైరాగ్యాదులు గూడ నట్టి వని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. దృష్టాదృష్టము లయిన యనేకార్థములందు రాగము కలిగినయెడఁ దత్ప్రతిబద్ధమై జ్ఞాన ముదయింప దని తలంచి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు ఇన్ద్రియేత్యాదిగా. మనస్సునఁ బ్రాదుర్భవించినగర్వం బహంకారము, అది లేమియు జ్ఞానహేతు వని

చెప్పుచున్నారు అనహంకార ఇత్యాదిగా. ఇంద్రియార్థములందుఁ జెప్పినవైరాగ్యము నుపపాదించుచున్నారు జన్మేత్యాదిగా. ఒక్కొక్కటియందును దోషము నాలోచించుట యని చెప్పఁబడినది. అందు జన్మమునందు దోషానుదర్శనమును విశదీకరించుచున్నారు జన్మమునందు ఇత్యాదిగా. ఎట్లు జన్మమునందు దోషానుసంధానము చేయవలయునో అట్లు మృత్యువునందును సర్వమర్మచ్ఛేదనాదిదోషముల యనుసంధానము చేయువలయు నని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. జన్మమునందును మృత్యువునందును దోషానుసంధానము చేయునట్లు జరాదులందును దోషానుసంధానము చేయవలయు నని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. వ్యాధులందు అసహ్యాతారూపమయినదోషముయొక్క యనుసంధానము. త్రివిధము లయినదుఃఖములందును దోషానుసంధానము ప్రసిద్ధము. వ్యాఖ్యానాంతరము చెప్పుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. ఎట్లు జన్మాదిదుఃఖాంతములందు దోషదర్శనము చెప్పఁబడినదో అట్లు వానియందే దుఃఖాఖ్యదోషముయొక్క యనుదర్శనమును స్పష్టీకరించుచున్నారు దుఃఖము ఇత్యాదిగా. బాహ్యేంద్రియగ్రాహ్యము లగుజన్మాదు లెట్లు దుఃఖ మగును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు దుఃఖేత్యాదిగా. జన్మాదులందు దోషానుదర్శనముచేఁ గలుగుఫలముఁ జెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. వైరాగ్యము కలిగినమొడ ఆత్మదర్శనంబునకై కరణంబులకుఁ దదాభిముఖ్యంబునఁ బ్రవృత్తి కలుగు నని వైరాగ్యఫలముఁ జెప్పుచున్నారు అంత నిత్యాదిగా. జన్మాదిదుఃఖదోషానుదర్శనము జ్ఞానసాధనములందేల గణియింపఁబడియె నని యాశంకించి వైరాగ్యద్వారంబున జ్ఞానహేతు వగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా.

హ॰ ఇన్ద్రియార్థేషు=శబ్దాదివిషయములందు. అనహఙ్కారః=అహంకారము లేమి ఇట్లు జన్మాదులందు దోషదర్శనంబును.

శ్లో॰ స్థైర్యసిద్ధికి సాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇన్ద్రియార్థేషు = శబ్దాదిభోగ్యపదార్థములయందు, అవి వినఁబడినను గనఁబడినను అన్నిటియందును; వైరాగ్యమ్=నిశ్శేషముగా రాగము విడుచుట, ఇది మనోనిగ్రహమునందును దన్నిశ్చలతయందును గారణము, కావున యతి దీనిఁ జక్కఁగా సంపాదింపవలయును. అట్లే, అనహఙ్కారఏవచ=జాతివర్ణాశ్రమాచారవిద్యాకులశీలాదులచేఁ దాను శ్రేష్ఠుం డను నభిమానము అహంకారము, అహంకారహేతువు లగుజాత్యాదు లున్నను బంధకంబనుబుద్ధిచే అహంకారము లేక యుండుట అనహంకారము, ఇదియే జ్ఞానసిద్ధియందు,

ముఖ్యకారణం బని నిశ్చయార్థ మేవకారము, చకారము సముచ్చయార్థము. జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనమ్ — ఇదియే యన్నిటను వైరాగ్యము జనియించుటకును దత్కార్యసిద్ధికిని బరమకారణము, జన్మమునందును మృత్యువునందును జరయందును వ్యాధులయందును దుఃఖంబును దోషంబును అనుదర్శించుట—శాస్త్రంబును స్వానుభవంబు ననుసరించి యాలోచించుట, జన్మశబ్దముచేఁ దత్సన్నిహితమయినగర్భవాసముఁగూడ గ్రహింపఁబడుచున్నది, గర్భమునందు నవమాసము పిండాకారంబున వసించుటయు మలమునందలి క్రిములు కఱచుటయుఁ దల్లిజఠరాగ్ని దహించుటయు తల్లి విషమముగాఁ బరుండుట నడుచుట మొదలగువానిచే బాధపడుటయు దృఢముగా జరాయువు చుట్టి యుండుటయు మహాదుఃఖము, మలమూత్రములనడుమ నుండుటయుఁ ద్రవపానంబును దోషము; జన్మమునందుఁ బ్రసూతివాయువుచే నాకర్షింపఁబడుటయు యోనియంత్రమున నలంగుటయు మహాదుఃఖము, తద్ద్వారంబున వెడలుట దోషము; మరణమునందు సర్వనాడు లాకర్షించుటయు మర్మచ్ఛేదంబును బ్రాణంబులు ముడుఁగుటయు నూర్ధ్వశ్వాసంబును మరణతాపంబును మహాదుఃఖము, యామ్యాకర్షణంబునను వ్యథచేతను మలమూత్రపాతాదికము దోషము; మృత్యుశబ్దముచేఁ దత్సన్నిహితం బగునరకవాసముఁగూడ గ్రహింపఁబడుచున్నది, కుంభీపాకము రౌరవము అసిపత్రవనము వైతరణి మొదలగువానియందు యమదూతలచేఁ ద్రోయఁబడుటయు, శ్లేష్మరక్తపూయరేతోమలమూత్రహ్రదంబులయందు వాసంబును మహాదుఃఖము, అందు శ్లేష్మాదిపానము దోషము; జరయందు సర్వాంగశిథిలతయు ఆంధ్యంబును బాధిర్యంబును గద్గదవాక్కును కంపాదికంబును లేచుట మొదలగువానియందుఁ బడుటయు స్వజనులచేఁ బరిభవింపఁబడుటయు మహాదుఃఖము, మలమూత్రలాలాదిసంపర్కము దోషము; వ్యాధులయందు దౌర్బల్యంబును జ్వరవేగతాపాదికంబును గషాయపానాదికంబును మహాదుఃఖము, స్నానాభావదుర్గంధస్వేదాదికము దోషము. ఇట్లు జన్మాదులయందు మాటికిమాటికి దుఃఖదోషానుదర్శనముచేఁ బుణ్యశీలుం డగువివేకి కన్నిటను దీవ్రవైరాగ్యంబును మోక్షేచ్ఛయుఁ దత్సిద్ధికిఁ బ్రవృత్తియు సిద్ధించు చున్నది, అందువలన నీదుఃఖదోషానుదర్శనంబును ముముక్షువు చక్కఁగాఁ జేయవలయు నని యర్థము.

౯. మఱియును.—ఇన్ద్రియార్థేషు = శబ్దాదులయందు దృష్టములందుఁ గాని ఆనుశ్రవికములందుఁ ♦ గాని భోగములందు; వైరాగ్యమ్ = రాగవిరోధి యగు

♦ వేదబోధితము లగు పారలౌకికములందు.

అస్పృహాత్మకచిత్తవృత్తి. ఆత్మశ్లాఘనము లేకున్నను మనస్సునందు నేను సర్వోత్కృష్టుఁడ నని ప్రాదుర్భవించినగర్వము అహంకారము, అది లేకుండుట యనహంకారము. అయోగవ్యవచ్ఛేదార్థ మేవకారము, సముచ్చయార్థము చకారము, అందుచే అమానిత్వాదుల యిరువదింటిసముచ్చితయోగమే * జ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది, ఒక్కటి లేకున్నను జ్ఞానము కా దని యర్థము. గర్భవాసయోనిద్వారనిర్గమనరూప జన్మమును, సర్వమర్మచ్ఛేదనరూప మయినమృత్యువును, ప్రజ్ఞాశక్తితేజోనిరోధమును పరిభవంబును గల్గించునట్టి జరను, జ్వరాతిసారాదిరూపంబు లైనవ్యాధులను, ఇష్టవియోగానిష్టసంయోగజన్యములు అధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవనిమిత్తంబు లగుదుఃఖంబులను, వాతపిత్తశ్లేష్మమలమూత్రాదిపరిపూర్ణం బగుటచే దేహమునందు జుగుప్సారూపం బగుదోషమును, అనుదర్శించుట — మాటిమాటి కాలోచించుట; లేక, జన్మాదిదుఃఖాంతములందు దోషము ననుదర్శించుట యని గాని, జన్మమృత్యుజరావ్యాధులందు దుఃఖరూపదోషము ననుదర్శించుట యని గాని చెప్పవచ్చును. ఇది విషయవైరాగ్యహేతు వగుటచే నాత్మదర్శనంబున కుపకరించుచున్నది.

శ్రీ. మఱియును — జన్మాదులందు దుఃఖదోషములను అనుదర్శించుట — మాటిమాటి కాలోచించుట, లేక, దుఃఖరూపదోషము ననుదర్శించుట. ఇతరము స్పష్టము.

ప. మఱియును — ఇన్ద్రియార్థేషు=రూపరసగంధాదివిషయములందు; వైరాగ్యమ్=తృష్ణ లేమియు. అట్లు, ఇంతటివాఁడ నే ననునహంకారము లేమియు. జన్మాదులందు దుఃఖదోషములను మాటిమాటి కాలోచించుటయు. అది చెప్పఁబడినది.— "ఆరమ్భా ద్వపురామయై రుపహతం జ్ఞాత్వాపి నో పేక్షసే, కచ్చి ల్లగ్న హుతాశవేశ్మని సుఖం స్థాతుం చిరం వాఞ్ఛసి। త్యక్ష్య స్యేవ ఘనాప దీద మసకృ ద్వ్యాక్రోశమానః క్షణాత్, భ్రశ్య ద్ధైర్యవివేకసంప దభితో వ్యామూఢచిత్త స్సఖే" ♦ అని.

రా. ఇన్ద్రియార్థేషు వైరాగ్యమ్ = ఆత్మవ్యతిరిక్తము లగువిషయములందు దోషవిశిష్టము లని యనుసంధించి జుగుప్సపడుట. అనహఙ్కారః = అనాత్మ యగు

---

* అన్నిటియొక్కయు కూడికయే.

♦ చెలికాఁడా! ఆరంభమునుండి దేహము రోగములచేఁ గొట్టఁబడుచుండునది యని యెఱింగియు దాని నుపేక్షింపవు. అగ్ని యంటుకొన్నయింటిలో బహుకాలము సుఖముగా నుండఁ గోరెదవా యేమి? మరణకాలమునందుఁ బలుమాఱు పెద్దగా నఱచుచు ధైర్యవివేకములు వీడి వ్యామూఢచిత్తుండవై దీని విడువకనే విడువఁగలవు.

దేహమునందు దాత్మాభిమానము లేకుండుట, ప్రదర్శనార్థం బిది, అనాత్మీయముల యందు ఆత్మీయాభిమానము లేకుండుటయు వివక్షితము. జన్మమృత్యుజరావ్యాధి దుఃఖదోషానుదర్శనమ్ = శరీర ముండునపుడు జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖరూప మయినదోషము అనివార్యం బని యనుసంధించుట.

మూ. *

అసక్తి రనభిష్వఙ్గః పుత్రదారగృహాదిషు
నిత్యం చ సమచిత్తత్వ మిష్టానిష్టోపపత్తిషు. ౯

భా. మఱియును.—అసక్తిః=సక్తి యనఁగా సంగనిమిత్తంబు లైన విషయములయందుఁ బ్రీతిమాత్రము, అది లేమి అసక్తి; అనభిష్వఙ్గః= అభిష్వంగము లేమి, అభిష్వంగ మనఁగా సక్తివిశేషమే యనన్యాత్మభావనారూపము ♦, ఎట్లనఁగా, ఇతరుఁడు సుఖియైనను దుఃఖియైనను నేనే సుఖిని దుఃఖి ననియు వాఁడు జీవించి యున్నను మృతుఁడైనను నేనే జీవించి యున్నాను మృతిఁ బొందెదను అనియు. ఎందు ? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు —పుత్రదారగృహాదిషు=పుత్త్రులయందును భార్యల యందును గృహములయందును, ఆదిశబ్దముచే ఇతరములయందును మిక్కిలి యిష్టము లైనదాసవర్గాదులయందును. ఈరెండును జ్ఞానార్థంబు లగుట వలన జ్ఞాన మని చెప్పఁబడుచున్నవి. నిత్యమ్=స్థిర మయిన; సమచిత్తత్వం చ=తుల్య మయినచిత్తము గలుగుటయు; వేనియందు ? ఇష్టానిష్టోప పత్తిషు=ఇష్టములయొక్కయు అనిష్టములయొక్కయు ప్రాప్తులయందు; వీనియందు నిత్యంబును తుల్యచిత్తత; ఇష్టప్రాప్తులయందు హర్షింపఁడు, అనిష్టప్రాప్తులయందు కోపింపఁడు. ఈనిత్యమైనసమచిత్తత్వంబును జ్ఞానము.

విషయములయందుఁ బ్రీతి లేకుండుటయుఁ బుత్త్రులు భార్యలు గృహములు మొదలగువారియందుఁ దానే వారనుభావనము లేకుండుటయు ఇష్టము ప్రాప్తించినను అనిష్టము ప్రాప్తించినను నిత్యంబును హర్షవిషాదములు లేక సమచిత్తము గలిగి యుండుటయు నని తాత్పర్యము.

* ఈశ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

♦ ఇతఁడు నాకంటె భిన్నుఁ డనుభావనము.

ఆ. జ్ఞానమున కంతరంగ మగుసాధనాంతరమునే చెప్పుచున్నారు మఱి యును అని. ఓయీ! అసక్తియే కదా యనభిష్వంగము, కావునఁ బునరుక్తి యని యాశంకించి యభిష్వంగవివరణద్వారంబున నిరసించుచున్నారు అభిష్వంగ మనఁగా నిత్యాదిగా. ఇతరు లగుపుత్త్రాదులయందే వారు తనకంటె భిన్నులు కా రనుబుద్ధిచే వారికిఁ గల సుఖాదికమును దనయందు భావించుట యనుసక్తివిశేషమునే యుదాహ రించుచున్నారు ఎట్లనఁగా నిత్యాదిగా ఈయసక్త్యనభిష్వంగములరెంటికిని ఆ కాంక్షాద్వారమున విషయము చెప్పుచున్నారు ఎందు ఇత్యాదిగా. వీనియందు జ్ఞానశబ్దమున కుపపత్తి చెప్పుచున్నారు ఈరెండును ఇత్యాదిగా. ఎల్లప్పుడును హర్ష విషాదశూన్యచిత్తుం డగుటయు జ్ఞానహేతు వని చెప్పుచున్నారు నిత్య మిత్యాదిగా. దానినే విభజించుచున్నారు ఇష్టేత్యాదిగా. అది జ్ఞానహేతు వని నిగమనము చేయు చున్నారు ఈ నిత్య మైన ఇత్యాదిగా.

హ. అసక్తిః=సంగము లేమి. అనభిష్వఙ్గః = అభిష్వంగము లేమి, అభి ష్వంగ మనఁగా నితరమునం దహంబుద్ధి.

శ్రీ. జన్మాదులయందు దుఃఖదోషానుసంధానమునకు ఫలముఁ జెప్పుచు న్నాఁడు.—అసక్తిః=సక్తి యనఁగా భోగములయం దంతఃకరణమునకు సంగము— రాగము, అది లేకుండుట అసక్తి, అప్రాప్తమునందుంబోలెఁ బ్రాప్త మయినవస్తువు నందును విషయమాత్రమునం దంతటను బ్రీతిలేకుండుట యసక్తిశబ్దార్థము. అనభి ష్వఙ్గః = అభిష్వంగ మనఁగా ఇది సమీచీనం బనుబుద్ధిచే మమకారంబునఁ జిత్త మెల్లప్పుడును ఇష్టవిషయమును బట్టుకొని యుండుట, అది లేమి యనభిష్వంగము, ముముక్షువుల కవశ్యసంపాదనీయము. ఎందు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పుత్త్ర దారగృహాదిషు — ఆదిశబ్దముచే ధనక్షేత్రాదికము గ్రహింపఁబడుచున్నది, వాని యందుఁ జిత్తము లగ్నముగాఁ జేయఁగూడ దని యర్థము. ఓయీ! అనభిష్వఙ్గః పుత్త్రదారగృహాదిషు అనుటచే గృహస్థులకే శ్రవణాద్యధికారము గాని యతుల కును లే దని తెలియవచ్చుచున్నది, వారలకు నధికారము కల దనుపక్షమునఁ బుత్త్రాదులం దభిష్వంగము చేయఁగూడ దని వ్యతిరేకంబున నిషేధం బనుపపన్నం బగుటవలన. పుత్త్రాదు లున్ననే కదా యభిష్వంగము ప్రసక్తించును. ప్రసక్త మునకే నిషేధము యుక్త మగుం గాని యప్రసక్తమునకుఁ గాదు. అగ్నిని ద్రావఁ గూడ దని నిషేధము సంభవింపదు గదా! అందువలనఁ బ్రసక్తనిషేధబలమువలన

గృహస్థులకే శ్రవణాద్యధికారము గాని యాశ్రమాంతరనిష్ఠులకు లేదు. అందు వేని ని న్నిట నడుగవలయును. గృహస్థులకు వేదాంతశ్రవణము మోక్షార్థమా? అక్షరలాభార్థమా? లేక విలాసార్థమా? మొదటిది కాదు, సాధనము లేనియప్పుడు సాధ్యము సిద్ధింపమివలన శ్రవణము అంగరహిత మైనపుడు తత్సాధ్యమయినజ్ఞానసిద్ధి సంభవింపదు, సన్న్యస్య శ్రవణం కుర్యాత్ అని సన్న్యాసము శ్రవణాంగ మని స్మృతి చెప్పుచున్నది, «అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా» అనుచోట అథశబ్దమునకు సన్న్యాసాదిసాధనసిద్ధి కలిగినయనంతరంబె బ్రహ్మజిజ్ఞాస చేయవలయు నని యానంతర్యార్థకత చెప్పఁబడినది. అందువలన సన్న్యాసాద్యంతరంగసాధనశూన్యు లగుగృహస్థులకే శ్రవణంబునం దధికారము లేదు, కాని మోక్షేచ్ఛచే సన్న్యస్త సర్వకర్మ తత్సాధను లగుయతులకు లే దనరాదు. ముఖ్యాధికారి యగు పరమహంస యతికే వేదాంతశ్రవణాదికముచే బ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానము సిద్ధించుం గాని యాశ్రమాంతరనిష్ఠునకు సిద్ధింపదు, కావుననే శ్రవణము చేసినను అంగశూన్యులకు జ్ఞానము సిద్ధింప దని స్మృతి వచించుచున్నది. అందువలనఁ బరమహంసయతులకే శ్రవణాధికారంబును జ్ఞానతత్ఫలప్రాప్తియు నని సిద్ధము, «వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః సన్న్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకేషు పరాన్తకాలే పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వే» అనుశ్రుతివలన. రెండవదియుఁ గాదు, నిరంతరము విక్షేపవంతు లగు సంసారులకుఁ జక్కఁగా నక్షరలాభము సిద్ధింపమివలన. తృతీయపక్షంబును జెల్లదు, కావ్యనాటకాదులయందుంబోలె నిందుఁ జమత్కారము లేమివలన. అందువలన శ్రవణాదియోగ్యత యతులకే యని సిద్ధము. ఓయీ! మోక్షేచ్ఛచే సన్న్యస్తసర్వకర్ము లగు యతులకే శ్రవణాధికారమేని పుత్త్రదారాదులయం దభిష్వంగము సేయుఁగూడ దనునిషేధవచనం బనర్థకం బగు నందు వేని, కాదు, వారలకును విడువఁబడినను బుత్త్రదారాదులయందుఁ బూర్వవాసనచే నభిష్వంగము ప్రసక్తించుటచేఁ దన్నిషేధపరం బగుటవలన. «మనసో వశే సర్వ మిదం బభూవ భీష్మో హి దేవ స్సహస స్సహీయాన్ ♦, బన్ధాయ విషయాసక్తమ్, ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్, ధ్యాయతో విషయాన్ పుంస స్సఙ్గ స్తేషూపజాయతే, విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్, జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా» అని కామసంకల్పాదివికారవంతంబై యనాదిదుర్వాసనావాసితం బైనయంతఃకరణము దుర్ధర్షం బనియు దుర్నిగ్రహం బనియు బంధకం బని

♦ ఇది సమస్తంబును మనస్సుయొక్క వశంబునం దుండెను. ఏల యనఁగా మనస్సు అను దేవుఁడు భీష్ముఁడు, వేగవంతులకన్నను వేగవత్తరుఁడు.

యు విషయస్మరణమాత్రంబున ననర్థాకరం బనియు జ్ఞానులయెడ బద్ధవైరం బనియు శ్రుతియందును స్మృతియందును జెప్పఁబడుచున్నది. అందువలన సన్న్యాసులకును బరిత్యక్తము లైనను బుత్త్రదారాదికములయందుఁ దత్తద్వార్తాశ్రవణాదులు కలిగినపుడు దుర్వాసనచే నభిష్వంగము సంభవించుచున్నది. ఎట్లు సన్న్యాసాశ్రమంబున స్వీకృతము లయినవానియందుఁ దుచ్ఛము లైనను గౌపీనకంథాదులయందు ఇది మంచిది ఇది చెడ్డది యని సంగము కలుగుచున్నదో అట్లు. అందువలన నవి రెండును బ్రమాదముచే నైనను జేయఁగూడ దని వ్యతిరేకముఖంబున నుపదేశింపఁబడుచున్నది అసక్తి రనభిష్వఙ్గః పుత్త్రదారగృహాదిషు అని. గృహస్థుల కధికారము కలదనుపక్షంబున నీ చెప్పఁబోవువిశేషణం బనుపపన్న మగును.—నిత్యంచ సమచిత్తత్వమిష్టానిష్టోపపత్తిషు—ఇష్ట మనఁగా సుఖమును తత్సాధనంబును, అనిష్ట మనఁగా దుఃఖంబును తత్సాధనంబును, వానియుపపత్తులయందు—ప్రాప్తులయందు, నిత్యంబును—ఎల్లప్పుడును సమచిత్తత్వము, సమము—హర్షవిషాదముఖవికాసవైవర్ణ్యాదులగుబాహ్యాంతరవికారములు లేనిది చిత్తము ఏవిద్వాంసునకో అతఁడు సమచిత్తుఁడు, తద్భావము సమచిత్తత్వము—అవిక్రియాత్మకంబున నవస్థానము. ఇది సంసారుల కుపపన్నము కాదు, పుత్త్రోత్పత్తి యయినపుడు హర్షము వారింప శక్య మగునా? తన్మరణమునందు విషాదాదికంబును వారింప శక్య మగునా? అందువలన వీరి కధికారము కలుగనే కలుగ దని సిద్ధము.

౯. మఱియును.—సక్తి యనఁగా నాది యిది యను నింతమాత్రపుఁ బ్రీతి, అభిష్వంగ మనఁగా నేనే యితఁ డని యనన్యభావనముతోఁ గూడిన ప్రీత్యతిశయము, అతఁడు సుఖియైనను దుఃఖియైనను నేనే సుఖిని దుఃఖిని ఇత్యాదిగాఁ గలుగు ప్రీత్యతిశయము, తదభావములు అసక్తి యనభిష్వంగ మని చెప్పఁబడినవి; ఎందు సక్త్యభిష్వంగముల వర్జింపవలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పుత్త్రదారగృహాదిషు=పుత్త్రులయందును భార్యలయందును గృహములయందును, ఆదిశబ్దముచే ఇతరులయందును స్నేహవిషయము లయినభృత్యాదులయందఱియందు నని యర్థము. నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడును; సమచిత్తత్వమ్ = హర్షవిషాదశూన్య మయినమనస్సు గలిగి యుండుట; ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు=ఉపపత్తి యనఁగా ప్రాప్తి, ఇష్టప్రాప్తులయందు హర్షము లేమియు అనిష్టప్రాప్తులయందు విషాదము లేమియు నని యర్థము. చకారము సముచ్చయార్థము.

శ్రీ. మఱియును.—అసక్తిః=పుత్త్రాదిపదార్థములందుఁ బ్రీతిని విడుచుట. అనభిష్వఙ్గః=పుత్త్రాదులకు సుఖదుఃఖములు కలిగినపుడు నేనే సుఖిని దుఃఖిని అను నధ్యాసాతిశయము లేమి. ఇష్టానిష్టములయుపపత్తులయందు—ప్రాప్తులయందు, నిత్యమును సదా సమచిత్తుఁడై యుండుటయు.

ప. మఱియును.—పుత్త్రాదులయందు, అసక్తిః=ప్రీతిని విడుచుట; అనభిష్వఙ్గః=పుత్త్రదారగృహాదిగతమైనసుఖదుఃఖములను దనయం దారోపింపకుండుట. శాతపథశ్రుతియును.—« ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీ దేక ఏవ సో ఽకామయత జాయా మే స్యా దథ ప్రజాయేయా ఽథ విత్తం మే స్యా దథ కర్మ కుర్వీ యేత్యే తావా న్వై కామో నే చ్ఛంశ్చ నాతో భూయో విన్దేదిత్ » అని. ఇందుకు భాష్యము.—అగ్రే=వయోవస్థకుఁ బూర్వము; ఆత్మా=ఆత్మ; ఇద మేవ=ఈదేహమాత్రముగానే; ఏకఏవ=ఒక్కఁడుగానే; ఆసీత్=ఉండెను. సః=ఆయాత్మ; అకామయత=కోరెను; జాయా మే స్యాత్=భార్య నాకుఁ గావలయు నని. అథ=అంత మరలఁ గోరెను; ప్రజాయేయ=సంతానరూపంబున నుండవలయు నని. అథ=అంత మరలఁ గోరెను; విత్తం మే స్యాత్=తద్రక్షణార్థము ధనము నాకుఁ గావలయు నని. అథ=వెండియుఁ గోరెను; కర్మ కుర్వీయ=ధనముకొఱకు కర్మము చేయుదు నని. ఏతావా న్వై కామః= ఇంతమాత్రము కామము. నేత్ సత్=సత్తు కాదు, పరిణామంబున దుఃఖరూప మగుటవలన. అతః=ఈ జాయాదిప్రపంచముకంటె; ఇతరము, భూయః=అధిక మయినదాని; నవిన్దేత్=ఎఱుంగఁడు, బాహ్యగార్హస్థ్యముచే మోహితుం డగుటవలన, అందువలన దీనికంటె ఆంతర మగుగార్హస్థ్యము శ్రేయం బని చెప్పుచున్నది శ్రుతి. అట్లు, ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు; ఎల్లప్పుడును, సమచిత్తత్వమ్.

రా. అసక్తిః=ఆత్మవ్యతిరిక్తము లయినపరిగ్రహములయందు సంగము లేకుండుట. అనభిష్వఙ్గః పుత్త్రదారగృహాదిషు=పుత్త్రాదులయందు శాస్త్రీయకర్మంబులకు ఉపకరణంబు లగుటకుఁ గావలసినంతకంటె నధికముగా శ్లేషము లేక యుండుట. సంకల్పప్రభవంబు లగు నిష్టానిష్టోపపత్తులయందు హర్షోద్వేగములు లేకయుండుట.

మా. సక్తి యనఁగా స్నేహము. అదియే యతిపక్వమై యభిష్వంగ మనఁబడును. « స్నేహ స్సక్తి స్స ఏవా ఽతిపక్వో ఽభిష్వఙ్గ ఉచ్యతే » అని నిఘంటువు.

మయి చా ఽనన్యయోగేన భక్తి రవ్యభిచారిణీ
వివిక్తదేశ సేవిత్వ మరతి ర్జనసంసది. ౧౦

భా. మఱియును.—మయి=నాయందు, ఈశ్వరునియందు; అనన్య
యోగేన=వేఱు లేదను సమాధిచేత, భగవంతుఁ డగు వాసుదేవునికంటె
అన్యుఁడు లేఁడు కావున నతఁడే మాకు గతి యని నిశ్చితమై యవ్యభి
చారి యగుబుద్ధి యనన్యయోగము, దానిచేత; అవ్యభిచారిణీ = వ్యభిచ
రించుస్వభావము గలది కానిది యగు; భక్తిశ్చ = భక్తియును. అదియు
జ్ఞానము. వివిక్తదేశసేవిత్వమ్=వివిక్తము—స్వభావంబున సంస్కారమునం
గాని యశుచ్యాదులును సర్పవ్యాఘ్రాదులును లేనిదై యరణ్యనదీపులిన
దేవాలయాదులచే నేకాంతపవిత్ర మైనదేశము, దాని సేవించుట స్వభా
వముగాఁ గలవాఁడు వివిక్తదేశసేవి, తద్భావము వివిక్తదేశసేవిత్వము,
వివిక్తము లగుదేశములందుఁ గదా చిత్తము ప్రసన్న మగును, అందు
వలన ఆత్మాదిభావనము వివిక్తదేశమునందు సిద్ధించుచున్నది, కావున
వివిక్తదేశసేవిత్వము జ్ఞాన మని చెప్పఁబడుచున్నది. అరతిః=రతి లేకుం
డుట; జనసంసది = ప్రాకృతులు సంస్కారశూన్యులు అవినీతు లగుజనుల
యొక్కసమూహమునందు, సంస్కారవంతులు వినీతు లగువారిసమూ
హమునందుఁ గాదు, అది జ్ఞానోపకారకం బగుటవలన; అందువలనఁ
బ్రాకృతజనసమూహమునందు రతి లేకుండుట జ్ఞానార్థం బగుటవలన
జ్ఞానము.

నాయందు నాకంటె నితరుఁడు లేఁ డని నేనే గతి యని నిశ్చయముచేఁ
గూడిననిశ్చల మయినభక్తియును నిర్భయ మయి పవిత్ర మయినయేకాంతప్రదేశ
మున నుండుటయుఁ బ్రాకృతు లగుజనులసహవాసము విడుచుటయు నని తా.

ఆ. సాధనాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు మఱియును అని. అనన్యయోగ
మునే సంక్షేపమునఁ జెప్పినదాని స్పష్టీకరించుచున్నారు భగవంతుఁడు ఇత్యాదిగా.
చెప్పిన బుద్ధిమూలమునఁ బుట్టినభక్తికి భగవంతునందు స్థైర్యమును దెలుపుచున్నారు
వ్యభిచరించు ఇత్యాదిగా. అందును జ్ఞానశబ్దము జ్ఞానహేతు వగుటవలన నని చెప్పు
చున్నారు అదియును ఇత్యాదిగా. దేశముయొక్కవివిక్తత్వమును ద్వివిధము నుదాహ
రించుచున్నారు వివిక్తము ఇత్యాదిగా. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నారు అర త్యేత్యా
దిగా. వివిక్తదేశసేవిత్వం బెట్లు జ్ఞానహేతు వగును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు వివిక్త
ములు ఇత్యాదిగా. ఆత్మాది యనుచోటియాదిశబ్దముచే పరమాత్మయు వాక్యార్థం

బును జెప్పఁబడుచున్నవి. ఓయీ! అరతి విషయముగా విశేషములేక సర్వజనసముదాయము నేల గ్రహింపఁగూడదు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అది ఇత్యాదిగా. "సన్తస్సఙ్గస్య భేషజమ్" * అని చెప్పఁబడుటవలన నని యర్థము.

హ. వివిక్తదేశసేవిత్వమ్=రహస్యదేశమును సేవించువాఁ డగుట.

శం. మఱియును—అనన్యయోగేన=పరమేశ్వరునికన్న నితరుఁడు నాకు శరణము లేఁ డనునిశ్చయము గలది యనన్యము, యోగము—భక్తియోగము, అట్టి అనన్యమైనయోగముచే; మయి=సర్వేశ్వరుఁడును సర్వలోకశరణ్యుఁడును సర్వాత్ముఁడ వగు నాయందు; అవ్యభిచారిణీ=నియత మయిన; భక్తిశ్చ=భజనంబును. ఇదియు జ్ఞానసాధనము, జ్ఞానము మత్ప్రసాదైకలభ్యం బగుటవలన. కావున ముముక్షువు మదేకశరణుఁడై మద్భజనమును సదా చేయవలయు నని యర్థము. లేక; వివిక్తదేశసేవిత్వ మ్మనువచనముసామర్థ్యంబువలన నిది యర్థము.—అనన్యయోగేన=అన్యము—విజాతీయప్రత్యయము దేనియందు లేదో అది యనన్యము, యోగ మనఁగా సమాధి, అనన్య మగుయోగము అనన్యయోగము, దానిచేత, సజాతీయప్రత్యయావృత్తిలక్షణ మయినసమాధిచేత; మయి=నాయందు, నన్ను నిర్విశేషపరబ్రహ్మమును విషయీకరించి బ్రహ్మమే నేను నేనే బ్రహ్మము నని; భక్తిః=భజనము, అనుసంధానము; ఇది సర్వదా చేయవలయును. జ్ఞానము ప్రతిబంధకరహితం బగుటకుఁ గారణం బగుటవలన నిది జ్ఞాన మని చెప్పఁబడుచున్నది. మఱియును. వివిక్తదేశసేవిత్వమ్ = వివిక్తము లగుదేశములను—జనసమ్మర్దరహితము లయిన నదీపులినగిరిగుహాఽఽరామాఽరణ్యాదు లగు నేకాంతప్రదేశములను నిదిధ్యాసనసిద్ధికొఱకు సేవించుస్వభావము గలవాఁడు వివిక్తదేశసేవి, "శూన్యాగారే దేవతాగృహ తృణకూట వల్మీక వృక్షమూల కులాలశాలా ఽగ్నిహోత్ర నదీపులిన గిరికుహర కన్దరకోటర నిర్ఝరస్థణ్డిలేష్వ నికేతవాసీ" అను శ్రుతివలన, వానిభావము వివిక్తదేశసేవిత్వము. జనసంసది = బహిర్ముఖులైనజనులయొక్కసమూహమునందు; వసించుటకు, అరతిః=అరుచియును.

మ. మఱియును—మయి = నాయందు, భగవంతుఁడను బరమేశ్వరుఁడ వగు వాసుదేవునియందు; భక్తిః=సర్వోత్కృష్టత్వజ్ఞానపూర్వక మయినప్రీతి; అనన్యయోగేన=భగవంతుఁ డగువాసుదేవునికన్నను బరుఁ డితరుఁడు లేఁడు కావున నతఁడే

* సత్పురుషులు సంగమునకు మందు.

మాకు గతి యనునిశ్చయముచేత; అవ్యభిచారిణీ=ప్రతికూలహేతువుచే దేనిచేనేనియు నివారింప నశక్య మయినది. అట్టిభక్తియు జ్ఞానసాధనము, « ప్రీతి ర్న యావ న్మయి వాసుదేవే నముచ్యతే దేహయోగేన తావత్ » * అని చెప్పుటవలన. వివిక్తము—స్వభావంబునఁ గాని సంస్కారంబునఁ గాని శుద్ధము, అశుచివస్తువులచేతను సర్పవ్యాఘ్రాదులచేతను రహితము, గంగాపులినాదికం బగు చిత్తప్రసాదకరం బయినదేశము, దానినే సేవించువాఁ డగుట; అట్లు శ్రుతి.—« స మే శుచౌ శర్కరా వహ్నివాలుకా వివర్జితే శబ్ద జలాశ్రయాదిభిః । మనోనుకూలే నతు చక్షుపీడనే గుహానివాతాశ్రయణేన యోజయేత్ » అని. ఆత్మజ్ఞానవిముఖులును విషయభోగపరత నుపదేశించువారు నగుజనులయొక్క సంసత్తునందు—చేరికయందు తత్త్వజ్ఞానమునకుఁ బ్రతికూల మయినదానియందు, అరతి—ప్రీతి లేమి; తత్త్వజ్ఞానానుకూల మయినసాధుసంగమునందో రతి యుచితము యగును. అట్లు చెప్పఁబడినది.—« సఙ్గ స్సర్వాత్మనా హేయ స్సచే త్త్యక్తుం నశక్యతే । స సద్భి స్సహ కర్తవ్య స్సన్త స్సఙ్గస్య భేషజమ్ » ♦ అని.

శ్రీ. మఱియును.—మయి = నాయందు పరమేశ్వరునియందు; అనన్యయోగేన=సర్వాత్మదృష్టిచేత; అవ్యభిచారిణీ భక్తిశ్చ=ఏకాంతభక్తియును. వివిక్తము—శుద్ధమై చిత్తప్రసాదకర మయినదేశమును సేవించుటయు. ప్రాకృతు లగు జనులసభయందు, అరతిః=రతి లేకుండుటయు.

ప. వివిక్తము=చిత్తమునకు శుద్ధిని బ్రసాదమును గలిగించునది. ♦♦

రా. మయి=నాయందు సర్వేశ్వరునియందు; అనన్యయోగేన=ఏకాంతత్వయోగముచేత, అవ్యభిచారిణీ=స్థిర మయిన, భక్తిశ్చ=భక్తియును. వివిక్తదేశసేవిత్వమ్=జనవర్జిత మయినదేశమునందు వసించుటయు. జనసంసది; అరతిః=అప్రీతియును.

అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్
ఏతద్ జ్ఞాన మితి ప్రోక్త మజ్ఞానం య దతో ఽన్యథా. ౧౧

---

* నాయందు వాసుదేవునియందు ఎంతవఱకుఁ బ్రీతి కలుగదో అంతవఱకు దేహయోగముచే—జన్మముచే విడుతఁబడఁడు.

♦ సంగమును సర్వవిధంబున విడువవలయును. అది విడువ నశక్య మగునేని, అసంగమును సత్పురుషులతోఁ గూడఁ జేయవలయును. సత్పురుషులు సంగమున కౌషధము—సంగదోషమును బరిహరింతు రని భావము.

♦♦ తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

భా. మఱియును.—అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వమ్= ఆత్మాదివిషయ మైన జ్ఞానము అధ్యాత్మజ్ఞానము, దానియందు స్థైర్యమును. తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్ = అమానిత్వాదిజ్ఞానసాధనంబులభావనాపరిపాకముచేఁ గలుగునది తత్త్వజ్ఞానము, దానియొక్కయర్థము మోక్షము సంసారోపరమము, దాని నాలోచించుట తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనము. తత్త్వజ్ఞానముయొక్క ఫలము నాలోచించుచున్నం గదా తత్సాధనానుష్ఠానమునందుఁ బ్రవృత్తి కలుగును. ఏతత్=అమానిత్వము మొదలుగాఁ దత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనము వఱకుఁ జెప్పిన యీసముదాయము; జ్ఞాన మితి=జ్ఞానం బని; ప్రోక్తమ్= చెప్పఁబడినది, జ్ఞానార్థం బగుటవలన. అతః = దీనికంటె; అన్యథా=విపరీతము; యత్=ఏది గలదో, మానిత్వము దంభిత్వము హింస అక్షాంతి అనార్జవము ఇత్యాదికము. అది, అజ్ఞానమ్=అజ్ఞానము; అని యెఱుంగవలయును, పరిహరించుకొఱకు, సంసారప్రవృత్తికారణం బగుటవలన.

ఆత్మానాత్మవివేకం బెల్లప్పుడు విడువక కలిగి యుండుటయు తత్త్వజ్ఞానఫల మైనమోక్షము నాలోచించుచుండుటయు — అమానిత్వ మొదలుగా తత్త్వజ్ఞానఫలాలోచనమువఱకుఁ జెప్పిన యీసాధనసముదాయము జ్ఞానార్థం బగుటవలన జ్ఞానం బని చెప్పఁబడుచున్నది. దీనికి విరుద్ధ మయినమానిత్వము మొదలగునది సంసారకారణం బగుటవలన అజ్ఞానం బని చెప్పఁబడుచున్నది యని తాత్పర్యము.

ఆ. సాధనాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఆత్మాది యను చోట యాదిశబ్దమున కనాత్మ యర్థము, తద్విషయ మయినజ్ఞానము — వివేకము, దానియందు నిత్యత్వము—దానియందే నిష్ఠ గలిగి యుండుట. వివేకనిష్ఠుండు గదా వాక్యార్థజ్ఞానసమర్థుం డగును. భావనాపరిపాక మనఁగా యత్నంబునఁ బ్రకర్షపర్యంతము * సాధించుట, దానిచే గలుగుతత్త్వజ్ఞానము—ఐక్యసాక్షాత్కారము. తత్ఫలాలోచన మెందు కని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు తత్త్వేత్యాదిగా. జ్ఞానమునకంతరంగసాధనముఁ జెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నారు ఏత దిత్యాదిగా. అజ్ఞానము నేల యెఱుంగవలయు ? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు. పరిహరించుకొఱకు అని. అందుకు హేతువు సంసా రేత్యాదిగా. సంసారముయొక్కప్రవృత్తి—ఉత్పత్తి, దానికిఁ గారణం బగుటవలన మానిత్వాదికము విడువవలయును, అది యెఱింగినయెడ విడువ నగును, అందుచే దాని నెఱుంగవలయు నని యర్థము.

---

* పూర్తిగా.

హ ◆

శం. మఱియును — "ఆత్మా వా ఇద మేక ఏ వాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్, పురుషవిధః, ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదిగా ఆత్మ నధికరించి ప్రవర్తించినది యధ్యాత్మము, ఆత్మతత్త్వ మిందుచే నెఱుంగఁబడుచున్నది కావున జ్ఞానము, అధ్యాత్మమును జ్ఞానమును అధ్యాత్మజ్ఞానము — వేదాంతశాస్త్రము, దాని యందు నిత్యత్వము — నిరతుఁడై యుండుట, దానియందే యెల్లప్పుడు నాసక్తుండై యుండుటయే జ్ఞానోత్పత్తికి ముఖ్య మయినసాధనము, అందువలననే జ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది. తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్ = తత్త్వజ్ఞానముయొక్క యర్థము — ఫలమగు మయినమోక్షము, దానియొక్క దర్శనము — అది సిద్ధించుప్రక్రియ నాలోచించుట. బ్రహ్మరూపంబున నవస్థానము గదా మోక్షము, అది శ్రవణంబుననా మననంబుననా నిదిధ్యాసనంబుననా సమాధిచేతనా సర్వకామత్యాగంబుననా సిద్ధించు నని యుక్తిచేతను స్వానుభవముచేతను జ్ఞానము పుష్కలం బగుటకుఁ దగు సాధనసంపత్తి నాలోచించి తనయధికారమున కనురూపం బగు తత్సాధనంబును గ్రమంబున ననుష్ఠింపవలయు నని బోధించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనం బనుటచే. అందువలన మోక్షైకకాముం డగుయతి యమానిత్వాదిజ్ఞానసాధనమును బ్రయత్నంబున సంపాదింపవలయును, అది సిద్ధించిననే జ్ఞానము సిద్ధించును, జ్ఞానము సిద్ధించిననే మోక్షము కలుగును, కావున జ్ఞానమున కంతరంగసాధనమును జెప్పి నదాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు. — అమానిత్వము మొదలుగా తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనము వఱకు ఏది చెప్పఁబడినదో అట్టి, ఏతత్ = ఈ వింశతిసంఖ్యాక మయినజ్ఞానసాధనము, జ్ఞానోత్పత్తికారణం బగుటవలన, జ్ఞాన మితి = జ్ఞాన మని; మహర్షులచేత, ప్రోక్తమ్ = చెప్పఁబడినది. అతః = ఈ యమానిత్వాదిక మగుజ్ఞానసాధనముకంటెను. యత్ = ఏది; అన్యథా = విపరీతమో, మానిత్వము దంభిత్వము హింస అక్షాంతి అనార్జవము మొదలగురజస్తమోగుణజాతము గలదో, అది యంతయు; అజ్ఞానమ్ = అజ్ఞానవృద్ధిసాధనము, సంసారకారణంబును జ్ఞానప్రతిబంధకంబును. అందువలన మానిత్వాదికమును జక్కఁగా నెఱింగి ముముక్షువులు నిశ్శేషముగాఁ బరిహరింపవలయు నని యర్థము.

మ. మఱియును — అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వమ్ = ఆత్మ నధికరించి ప్రవర్తించినయాత్మానాత్మవివేకజ్ఞాన మధ్యాత్మజ్ఞానము, దానియందు నిత్యత్వము — అందే

◆ ఇందు వ్యాఖ్యానము లేదు.

నిష్ఠ గలిగి యుండుట. వివేకనిష్ఠుండు గదా వాక్యార్థజ్ఞానసమర్థుం డగును. తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్=వేదాంతవాక్యజన్యంబును అమానిత్వాదిసర్వసాధనపరిపాకఫలంబు నగు తత్త్వజ్ఞానముయొక్క—అహం బ్రహ్మాస్మి యనుసాక్షాత్కారముయొక్క-అర్థము—ప్రయోజనము, అవిద్యాతత్కార్యాత్మకనిఖిలదుఃఖనివృత్తిరూపంబును పరమానందావాప్తిరూపంబు నగుమోక్షము, దానియొక్క-దర్శనము—ఆలోచనము. తత్త్వజ్ఞానఫలము నాలోచించినం గదా తత్సాధనములందుఁ బ్రవృత్తి కలుగును. ఏతత్=అమానిత్వము మొదలుగా తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమువఱకుఁ జెప్పినది వింశతిసంఖ్యాకము; జ్ఞాన మితి; ప్రోక్తమ్, జ్ఞానార్థం బగుటవలన. అతః=దీనికంటె; అన్యథా=విపరీత మగున మానిత్వాదికము; యత్=ఏది గలదో అది; అజ్ఞానమ్=అజ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది, జ్ఞానవిరోధి యగుటవలన. అందువలన నజ్ఞానమును విడిచి జ్ఞానమునే సంపాదింపవలయు నని భావము.

శ్రీ. మఱియును.—ఆత్మను అధికరించి వర్తించుజ్ఞానము అధ్యాత్మజ్ఞానము, దానియందు నిత్యత్వము—నిత్యభావము, తత్త్వంపదార్థములశోధనమునందు నిష్ఠ యని యర్థము. తత్త్వజ్ఞానముయొక్క-అర్థము—ప్రయోజన మయినమోక్షము, దానియొక్క-దర్శనము, మోక్షము సర్వోత్కృష్ట మని యనుసంధించుట యని యర్థము. ఏతత్=అమానిత్వము అదంభిత్వము ఇత్యాదిగా నిరువదింటిసముదాయ మేది చెప్పఁబడినదో ఇది; జ్ఞాన మితి ప్రోక్తమ్=జ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది, జ్ఞానసాధన మగుటవలన. అతః=దీనికంటె; అన్యథా=విపరీత మయిన మానిత్వాదికము; యత్=ఏది గలదో; అది, అజ్ఞానమ్—అజ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది వసిష్ఠాదులచేత, జ్ఞానవిరోధి యగుటవలన. కావున సర్వవిధంబుల మానిత్వాదికము త్యాజ్య మని యర్థము.

ప. ♦

రా. ఆత్మయందు జ్ఞానము అధ్యాత్మజ్ఞానము, దానియందు నిష్ఠ గలిగి యుండుట. తత్త్వజ్ఞానార్థచింతనమ్ *=తత్త్వజ్ఞానము ప్రయోజనముగాఁ గలచింతన మేది గలదో అది, దానియందే నిరతుం డగుట యని యర్థము. జ్ఞాయతే—ఎఱుఁగఁబడుచున్నది దీనిచేత ఆత్మ, కావున జ్ఞానము, ఆత్మజ్ఞానసాధన మని యర్థము. క్షేత్రసంబంధి యగుపురుషుఁకు. ఈ చెప్పఁబడిన యమానిత్వాదిగుణబృందమే యాత్మ

♦ శ్రీధరీయముతో సమానము.

* పాఠాంతరము తత్త్వజ్ఞానార్థచింతన మ్మని పాఠము.

జ్ఞానోపయోగి. ఇందులకు వ్యతిరిక్త మగుసమస్తంబును క్షేత్రకార్యము ఆత్మజ్ఞాన విరోధి కావున అజ్ఞానము.

అవ. తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్ — అపరోక్షజ్ఞానమునకొఱకు శాస్త్రదర్శనము.

జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే
అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే. ౧౨

భా. ఈ చెప్పినజ్ఞానముచే నెఱుంగవలసిన దేది? అని యాకాంక్షింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు జ్ఞేయం యత్తదిత్యాదిగా. ఓయీ! అమానిత్వాదులు యమనియమములు, వానిచే జ్ఞేయం బెఱుంగఁబడదు. అమానిత్వాదికం బొకానొకవస్తువునకుఁ బరిచ్ఛేదకముగా* దృష్టము కాదు గదా! అంతటను గూడ విజ్ఞానము యత్స్వవిషయముగాఁ గలుగుచున్నదో అజ్ఞానమే ఆజ్ఞేయవిషయమునకుఁ బరిచ్ఛేదక మనుట దృష్టము. అన్యవిషయం బగుజ్ఞానముచే అన్యం బెఱుంగఁబడదు గదా! ఎట్లు ఘటవిషయం బగుజ్ఞానముచే అగ్ని యెఱుంగఁబడదో అట్లు. కాదిది దోషము, జ్ఞాననిమిత్తం బగుటవలన అమానిత్వాదికము జ్ఞాన మనఁబడుచున్న దని చెప్పినారము గదా! జ్ఞానమునకు సహకారికారణం బగుటవలనఁ గూడ జ్ఞాన మని చెప్పఁబడుచున్నది.—జ్ఞేయమ్=ఎఱుంగవలసినది; యత్=ఏదో; తత్=దాని; ప్రవక్ష్యామి=ప్రకర్షంబున—చక్కఁగాఁ జెప్పెదను. ఏఫలము గల దది యనఁగాఁ బ్రరోచనంబున శ్రోతనభిముఖీకరించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—యత్=ఏజ్ఞేయమును; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; అమృతమ్ = అమృతత్వమును; అశ్నుతే = పొందుచున్నాఁడో, వెండియు మరణము నొందఁడో యని యర్థము. అట్టి జ్ఞేయమును చెప్పెదను. అనాదిమత్ = ఆది గలది ఆదిమంతము, ఆదిమంతము కానిది యనాదిమంతము. అది యేది? పరమ్ = నిరతిశయ మయిన; బ్రహ్మ= బ్రహ్మము, అది జ్ఞేయము. ఇటఁ గొందఱు అనాది మత్పర మ్మని పదచ్ఛేదము చేయుచున్నారు బహువ్రీహిచేఁ జెప్పఁబడినయర్థమునందు మతుప్పున కార్థక్యము కారా దని. అర్థవిశేషమును గూర్పఁ బ్రద

* మఱియొకవస్తువునుండి వేఱుపఱచునదిగా — వేఱుపఱచి యావస్తువును దెలియఁజేయునదిగా నను ట.

ర్శించుచున్నారు.—నేను — వాసుదేవుఁ డనుపేరు గల పరయయినశక్తి దేనికిఁ గాదో అది మత్పరం బని. ఇట్లపునరుక్తత లేకపోవచ్చును సత్యమే, అర్థము సంభవింపవలయును గదా! అట్టియర్థ మేమో సంభవింపదు, న సత్తన్నాఽసదుచ్యతే అని బ్రహ్మమును సర్వవిశేషప్రతిషేధమునకే తెలుపఁబోవుటవలన. విశిష్టశక్తిమత్త్వము ప్రదర్శించుటయు విశేషప్రతిషేధంబును — ఈరెండు పరస్పరవిరుద్ధములు. అందువలన మతుప్పు బహువ్రీహితో సమానార్థం బైనను తత్ప్రయోగము శ్లోకపూరణార్థము. అమృతత్వఫల మైనజ్ఞేయమును జెప్పెద నని ప్రరోచనముచే నభిముఖీకరించి చెప్పుచున్నాఁడు —తత్ = అజ్ఞేయము; సత్ = ఉన్న దని; నోచ్యతే = చెప్పఁబడదు. అసత్ = లేని దనియు; నోచ్యతే = చెప్పఁబడదు.

ఇఁక నెఱుంగవలసిన దేదో దానిం జక్కఁగాఁ జెప్పెదను. దాని నెఱింగినయెడ వెండియు మరణము నొందఁడు — మోక్షము నొందును. అది అనాదియగు నిరతిశయ మైనబ్రహ్మము, దాని సత్తనిగాని అసత్తనిగాని చెప్ప శక్యము గాదు, అది సర్వశబ్దములకును అవిషయ మని తాత్పర్యము.

ఆం॥ మీఁది గ్రంథమును దించుచున్నారు ఈచెప్పిన ఇత్యాదిగా. అమానిత్వాదులకు జ్ఞానత్వము నాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. వస్తుపరిచ్ఛేదకం బగుటవలన జ్ఞానము గావచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అమానిత్వాదికంబు ఇత్యాదిగా. పరిచ్ఛేదకం బగుటవలన జ్ఞానత్వము జ్ఞానం బగుటవలనఁ బరిచ్ఛేదకత్వం బని యాన్యోన్యాశ్రయం బగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అంతటను ఇత్యాదిగా. స్వవిషయజ్ఞానమే స్వపరిచ్ఛేదకం బనుదాని వ్యతిరేకద్వారంబున విశదీకరించుచున్నాఁడు అన్యత్యాదిగా. వ్యతిరేకదృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అమానిత్వాదులకు జ్ఞానత్వము నాక్షేపించినదాని నిరాకరించుచున్నారు కాదిది ఇత్యాదిగా. అందుకు హేతువుగాఁ జెప్పినదాని స్ఫుటికిఁ జెప్పుచున్నారు జ్ఞానేత్యాదిగా. అమానిత్వాదికము జ్ఞానశబ్దవాచ్యం బగుటకు మఱియొక హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు జ్ఞానమునను ఇత్యాదిగా. అమానిత్వాదులకు జ్ఞానత్వముఁ బ్రతిపాదించి జ్ఞాతవ్యమును దీయుచున్నారు జ్ఞేయ మిత్యాదిగా. ప్రశ్నద్వారంబున జ్ఞేయప్రవచనమునకు ఫలముఁ జెప్పి ప్రరోచనము గావించి

శ్రోత్రాభిముఖ్యము గలిగించుటకై ప్రవచనఫలోక్తిపరం బనంతరవాక్యం బని చెప్పుచున్నారు ఏఫలము ఇత్యాదిగా. దానికే విశేషణము చేయుచున్నారు అనామత్ అని. ఆదిమత్త్వము లేమి యవ్యాకృతంబునకును గలదు కావున విశేషముం జూపుచున్నారు అది యేది అని. భోక్తకుం గూడ భోగ్యముకంటెం బరత్వము గలదు కావున విశేషణముం జేయుచున్నారు బ్రహ్మ యని. అనాది యని యొక పదంబును మత్పర మ్మని యొకపదంబునుగా ఛేదించినచోం బునరుక్తి కలుగ దను మతాంతరము నెత్తుచున్నారు ఇట ఇత్యాదిగా. ఏకపదత్వము సంభవించునపుడు పదద్వయము వేల చేయవలయు? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు బహువ్రీహిచే నిత్యాదిగా. ఆది లేనిది అనాది యని బహువ్రీహిచేఁ జెప్పఁబడినయర్థ మేది గలదో దానియం దాదిమత్త్వము నిషేధించుటచే మతుప్పు అర్థవంతము కాదు కావున మతుప్పునకానర్థక్యము కారా దని తలఁచి యట్లు పదచ్ఛేదము చేయుచున్నా రని పూర్వముతో సంబంధము. ఆది లేనిది యనాది యని చెప్పినచో మత్పర మ్మనుట కేమియర్థ మని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు అర్థవిశేషమును ఇత్యాదిగా. ఈ వ్యాఖ్యానం బయుక్త మగుటవలన నిది పునరుక్తికి సమాధానము కా దని చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. అర్థాసంభవమును సమర్థించుచున్నారు నసత్ ఇత్యాదిగా. అట్లయినను విశిష్టశక్తిమత్త్వ మేల కారా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు విశిష్టేత్యాదిగా. అట్లయినను బహువ్రీహితో సమానార్థ మయిన మతుప్పునకానర్థక్యం బెట్లు పరిహరింపవలయును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ యనుచోటఁ బక్షాంతరము నిరాకరించి స్వపక్షము సమర్థింపఁబడినది, ఇప్పుడు బ్రహ్మము బ్రహ్మం బగుటవలననే కార్యకారణాత్మకం బని ప్రాప్తింపఁగాఁ బూర్వోక్తానువాదద్వారంబున నసదిత్యాదిభాగము నెత్తుచున్నారు అమృత త్వేత్యాదిగా. సత్—కార్యము, అభివ్యక్తనామరూపం బగుటవలన; అసత్—కారణము, తద్విపరీతం బగుటవలన నని విభాగము.

భా. పూర్వపక్షము.—ఓయీ! గొప్పపరికరబంధముతోను గంతరవముతోను జ్ఞేయం ప్రవక్ష్యామి యని యుద్ఘోషించి యననురూపముగాఁ జెప్పఁబడినది నస త్తన్నా స దుచ్యతే అని.

సిద్ధాంతము—కాదు. అనురూపమే చెప్పఁబడినది.

పూర్వపక్షము.—ఎట్లు?

సిద్ధాంతము.—సమస్తము లయినయుపనిషత్తులయందును జ్ఞేయం బగు బ్రహ్మము « నేతి నేత్యస్థూల మనణు » ఇత్యాదివిశేషప్రతిషేధం బుననే కదా నిర్దేశింపఁబడుచున్నది, ఇది అది యని కాదుగదా, వాఙ్మన సాగోచరం బగుటవలన.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ! ఏవస్తువు అస్తిశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడదో అది లేదు. ఇఁక అస్తిశబ్దంబునఁ జెప్పఁబడ దందువేని ఆజ్ఞేయము లేదు. జ్ఞేయం బది, అస్తిశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడ దనుట విరుద్ధము గూడ.

సిద్ధాంతము.—లే దనరాదు, నాస్తిబుద్ధి కవిషయం బగుటవలన.

పూర్వపక్షము.—ఓయీ! సర్వబుద్ధులును అస్తినాస్తిబుద్ధ్యనుగతంబులే యగుచున్నవి. అట్లుండఁగా, జ్ఞేయంబును అస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయము గాని కావలయును, నాస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయము గాని కావలయును.

సిద్ధాంతము —కాదు, అతీంద్రియం బగుటచే నుభయబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయంబులకును అవిషయం బగుటవలన. ఏది యింద్రియగమ్యం బగువస్తువు ఘటాదికలదో అది గదా యస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయము గాని నాస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయము గాని యగును. ఈజ్ఞేయమో అతీంద్రియ మగుటచే శబ్దైకప్రమాణగమ్యం బగుటవలన ఘటాదికమువలె నుభయబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయము కాఁజాలదు. అందువలన నసత్తన్నాసత్ అని చెప్పఁబడుచున్నది. విరుద్ధం బని యాశంకించితివి, జ్ఞేయం బది సత్తనిగాని యసత్తనిగాని చెప్పఁబడ దనుట. కాదు విరుద్ధము, « అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితా దధి » అనుశ్రుతివలన. శ్రుతియును విరుద్ధార్థం బందువా, యజ్ఞమునకు శాల నారంభించి « కోహి తద్వేద యద్యముష్మిఁల్లోకే ఽస్తివా నవేతి » అనుశ్రుతివలె? కాదు, విదితావిదితంబులకన్న నన్యం బనుశ్రుతి యవశ్య విజ్ఞేయార్థప్రతిపాదనపరం బగుటవలన. కోహి తద్వేద యనునదియో విధిశేషం బర్థవాదము. ఉపపత్తివలనఁగూడ సదసదాదిశబ్దములచే బ్రహ్మము వచియింపఁబడదు. శబ్దము సర్వంబునుం గదా అర్థప్రకాశనంబుకొఱకుఁ బ్రయుక్తమై శ్రోతలచే శ్రూయమాణంబునై జాతిగుణ

క్రియాసంబంధద్వారంబున సంకేతగ్రహణంబు నపేక్షించి యర్థముం దెలియఁజేయుచున్నది. వేఱువిధంబునం గాదు, అదృష్టం బగుటవలన. అది యెట్లనఁగా.—గోవు అశ్వము ఇత్యాదికము జాతివలన, పచించుచున్నాఁడు పఠించుచున్నాఁడు ఇత్యాదికము క్రియవలన, శుక్లము కృష్ణము ఇత్యాదికము గుణమువలన, ధనికుఁడు గోమంతుఁడు ఇత్యాదికము సంబంధమువలన. బ్రహ్మమో జాతిమంతము కాదు, కావునం గాదు పదాదిశబ్దవాచ్యము. గుణవంతంబునుం గాదు, కావున గుణశబ్దముచే వచియింపఁబడదు, నిర్గుణ మగుటవలన. క్రియాశబ్దవాచ్యమునుం గాదు. నిష్క్రియం బగుటవలన, «నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్» అను శ్రుతివలన. సంబంధియుఁ గాదు, ఏకం బగుటవలన. అద్వయం బగుటవలనను అవిషయ మగుటవలనను ఆత్మయగుటవలనను ఏశబ్దముచేతనుం జెప్పఁబడదు, «యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యాదిశ్రుతులవలననుం గూడ.

౭. జ్ఞేయప్రవచనం బనిర్వాచ్యవిషయ మగుటవలనఁ బ్రక్రమానుకూలము గాదని యాక్షేపించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా.

నిర్విశేషం బగువస్తువు జ్ఞేయం బగుటవలనఁ దద్విషయ మయినప్రవచనము ప్రక్రమానుకూలమే యని యుత్తరము చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా.

అనిర్వాచ్యముగా నసత్తన్నాసత్ అనుట యెట్లనురూప మని యడుగుచున్నాఁడు ఎట్లు అని.

బ్రహ్మాత్మప్రకాశము సిద్ధ మగుటవలన దానికొఱకు విధిముఖంబున నుపదేశము సంభవింపమిం జేసి అధ్యస్తతద్ధర్మనివృత్తి నిషేధద్వారమున నుపదేశించె వేదాంతములయందుఁ బ్రసిద్ధం బగుటవలన ఆరోపితవిశేషనిషేధరూపం బయిన యీప్రవచనం బుచిత మని పరిహరించుచున్నారు సమస్తము లయిన ఇత్యాదిగా. జ్ఞేయం బగుబ్రహ్మమును విధిముఖంబున నుపదేశించుట సంభవింపమికి హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు వాక్కునకు ఇత్యాదిగా.

బ్రహ్మము అస్తిశబ్దమునకు వాచ్యము కా దనునపుడు బ్రహ్మమునకు నరవిషాణమునకుంబోలె నాస్తిత్వము వచ్చు నని యనిష్టము నాశంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. ఇట్లు నిశ్చయించినను బ్రహ్మమున కేమి వచ్చు నని యాశంకించి

చెప్పుచున్నాఁడు ఇఁక నిత్యాదిగా. జ్ఞేయం బస్తివాచ్యము కాదన్నచో వ్యాఘాతముగూడ నని చెప్పుచున్నాఁడు జ్ఞేయంబు ఇత్యాదిగా.

అస్తిశబ్దమున కవాచ్య మగుటవలన అవస్తువు బ్రహ్మం బనుట యప్రయోజక మని చెప్పుచున్నారు లేదు ఇత్యాదిగా.

నాస్తిబుద్ధివిషయత్వమే యవస్తుత్వమునకు నిమిత్తము, కావున నది లేమివలన బ్రహ్మం బవస్తువు కా దనుదానినే వ్యక్తీకరించుటకై యాక్షేపము దీయుచున్నారు ఓయీ ఇత్యాదిగా. సర్వబుద్ధులును అస్తిబుద్ధిత్వమునం గాని నాస్తిబుద్ధిత్వమునం గాని అనుగతములై యుండునపుడు బ్రహ్మ మన్యతరబుద్ధిగోచరము గా దన్నపక్షమున బ్రహ్మమునకు అనిర్వాచ్యత్వము దుర్వారం బని ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అట్లుండఁగా నిత్యాదిగా.

బ్రహ్మము ఘటాదికముఁ గంటె విలక్షణం బగుటవలన నుభయబుద్ధ్యవిషయం బైనను అనిర్వాచ్యము కా దని చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. ఇంద్రియగ్రాహ్య మయినఘటాదికము ఉభయబుద్ధివిషయ మయినను ఇంద్రియగ్రాహ్యము కానియట్టిబ్రహ్మము ఉభయబుద్ధివిషయము కాదు, అట్లు దాని కనిర్వాచ్యము సంభవింపదు, సచ్చిదేకతానం బగుబ్రహ్మము శబ్దప్రమాణాదివిషయం బగుట దృష్టం బగుటవలన నని చెప్పినదానినే ప్రపంచించుచున్నారు ఏది ఇత్యాదిగా. పూర్వపక్షి చెప్పినవిరోధము ననువదించుచున్నారు విరుద్ధంబు ఇత్యాదిగా. శ్రుతిబలంబున నిరాకరించుచున్నారు కాదు విరుద్ధము ఇత్యాదిగా. అశ్రుతియును విరుద్ధార్థం బగుటవలనఁ బ్రమాణము కాదు, బోధకము * అవిరోధాపేక్షం బగుటవలన నని శంకించుచున్నాఁడు శ్రుతియును ఇత్యాదిగా. అది విరుద్ధార్థం బగుటచే నప్రమాణం బనుటకు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు యజ్ఞమునకు ఇత్యాదిగా. ప్రాచీనవంశంకరోతి యని పారలౌకికఫల మయినయజ్ఞము ననుష్ఠించుటకు శాలానిర్మాణమును బ్రస్తుతించి పరలోకసత్త్వంబున సందేహముఁ దెలుపునట్టి కోహితద్వేద యనుశ్రుతి విరుద్ధార్థం బగుటచే నెట్లు అప్రమాణమో అట్లు విదితావిదితాన్యత్వశ్రుతియు నని యర్థము. ఈశ్రుతి విరుద్ధార్థ మని యప్రమాణముగాఁ దలంపఁ గూడదు, అద్వితీయం బగు బ్రహ్మమునందుఁ బ్రత్యక్త్వము ప్రతిపాదించుటచేఁ బ్రమాణ మగుటవలన నని యుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. విరుద్ధార్థమునకు దృష్టాంతముఁగా కోహి యనునది యుదాహరించుట యుచితముగాదు, అది యర్థవాదమై విధిశేషం

* ప్రమాణము.

బగుటవలన స్వార్థమునందుఁ దాత్పర్యము లేని దగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు లోహిత్యాదిగా. ఎట జాత్యాదిమత్త్వము గలదో అట గవాదికమునందుం బోలె వాచ్యత్వము సంభవించును, బ్రహ్మమునందు జాత్యాదిమత్త్వము లేదు, కావున నది యవాచ్య మగుటవలన నిషేధముచేతనే బోధ్యం బని చెప్పుచున్నారు ఉపపత్తి వలనఁ గూడ నిత్యాదిగా. వచియింపఁబడదు — నిషేధముచేతనే తదుపదేశం బని శేషము. జాత్యాదిమంతం బగునర్థమే వాచ్యము, అందే సంగతిగ్రహణము గలుగుటవలన ననుటను బ్రపంచించుచున్నారు శబ్దము ఇత్యాదిగా. శబ్దమునకు బ్రహ్మమునకుఁ గాని జాత్యాదిద్వారంబున అగృహీతసంగతికిఁ గాని బోధకత్వము సంభవింపదు అదృష్టం బగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు వేఱువిధంబున నిత్యాదిగా. జాత్యాదికమునకు సచ్ఛబ్దవిషయత్వము నుదాహరించుచున్నారు అది యెట్లనఁగా నిత్యాదిగా. బ్రహ్మమునకో అగోత్రము అవర్ణము ఇత్యాదిగా శ్రుతి వచించుటవలన జాత్యాదిమత్త్వము లేమింజేసి శబ్దవాచ్యత లే దని చెప్పుచున్నారు బ్రహ్మమో ఇత్యాదిగా. కేవలో నిర్గుణశ్చ యను శ్రుతివలన గుణద్వారంబున బ్రహ్మమునకు వాచ్యత లే దని చెప్పుచున్నారు గుణవంతంబును నిత్యాదిగా. నిష్క్రియం బనుటకుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు నిష్కల మిత్యాదిగా. బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము సర్వోపనిషత్తులయందును సిద్ధ మగుటవలన విశిష్ట మగుసంబంధము బ్రహ్మమునందు సంభవింపమివలన తద్ద్వారంబునఁ గూడ దానికి వాచ్యత లే దని చెప్పుచున్నారు సంబంధియు నిత్యాదిగా. బ్రహ్మమునం దభిధానవృత్తిచే శబ్దము ప్రవర్తింప దనుటకు హేత్వంతరములఁ జెప్పుచున్నారు అద్వయం బగుటవలనను ఇత్యాదిగా. బ్రహ్మ మవాచ్యం బనుటకు శ్రుతిసంవాదమును జూపుచున్నారు యతో ఇత్యాదిగా.

హ. మత్పరమ్=మదాత్మకము.

శం. ఇట్లు జ్ఞానోత్పత్తికి సహకారికారణసామగ్రిని అమానిత్వాదికమును నిరూపించి యేతత్సాధనసంపత్తితోఁ జేయఁబడి శ్రవణాదికముచే జ్ఞానము నొందునట్టియతికి ఏది జ్ఞాతవ్యం బగువస్తువో దాని నిరూపించుచున్నాఁడు — మాను యుక్తుఁడై శ్రవణముచేసి దానిచే జ్ఞానము గలిగినయతికి, యత్=ఏది; జ్ఞేయమ్=శ్రీగురుముఖంబున నెఱుంగవలసినవస్తువో; తత్=దాని; ప్రవక్ష్యామి=ఉపదేశించెదను ఓయీ! దాని నెఱుంగుటచే నా కేమి కలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తత్త్వమస్యాది వాక్యార్థమును విచారించి విచారజన్యజ్ఞానముచే, యత్=ఏవస్తువును; జ్ఞాత్వా=

ఎట్టిదంగి; అమృతమ్=చెప్పఁబోవులక్షణము గలపరబ్రహ్మమును, "వేత మమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మ" అను శ్రుతివలన, అమృతాఖ్య మయినబ్రహ్మమును విద్వాంసు డు; అశ్నుతే = పొందుచున్నాఁడో, "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్" అను శ్రుతి వలన. ఇట్లు ఫలవాదంబున శ్రోత నభిముఖీకరించి ప్రవక్ష్యామి యని యేది ప్రతిజ్ఞాతమో దానిఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—ముముక్షు వెఱుంగవలసిన యాబ్రహ్మము, అనాదిమత్ = ఆది యనఁగా కారణము లేక జన్మము, అది గలది యాదిమంతము మహదాదిస్థూలాంత మైనకార్యము, దానికంటె విలక్షణం బగుటవలన బ్రహ్మము అనాదిమంతము, సర్వవికారజాతముకంటె అన్య మని యర్థము. అనాదిమత్త్వ మక్షరం బగుటవలన అవికృతియు అవ్యాకృతాఖ్యంబు నగుమూలప్రకృతికిని గలదు, కావున దాని వ్యావర్తించుటకై విశేషణము పర మ్మని నిరవయవత్వంబునను నిత్య కూటస్థాసంగచిద్రూపత్వంబునను జ్ఞత్వంబునను అంతరత్వంబునను బరమమహత్త్వం బునను బ్రహ్మము అవ్యక్తముకంటె పరము — ఇతరమే. "అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రో హ్యక్షరా త్పరతః పరః" అను శ్రుతివలనను అనాదిమత్త్వమునవలనను పరత్వమువలనను బ్రహ్మము వ్యక్తావ్యక్తము లయినకార్యకారణములకంటె అన్యంబే యని సిద్ధము, "అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితా దధి" అను శ్రుతివలన. ఓయీ! "తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్ । సచ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు" అని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యాథాత్మ్యముఁ బ్రతిపాదింప నుపక్రమించి మహాభూతా న్యహంకారో ఇత్యాదికముచే క్షేత్రస్వరూపము ప్రతిపాదింపఁబడినది. పిదప క్షేత్రజ్ఞునిస్వరూపమును బ్రతిపాదింపవలసి యుండఁగా దాని విడిచి అనాది మత్పరం బ్రహ్మ యని యుపక్రమింపఁబడినది. ఎట్లు ఉపక్రమింపనిబ్రహ్మస్వరూపముఁ బ్రతిపాదింప వచ్చును? ఉపక్రమవిరోధ మగుచున్నది. అందు వేని. కాదు, క్షేత్రజ్ఞ బ్రహ్మముల కభేదనిశ్చయమువలన విరోధము సంభవింపమివలన. "నా ఽయం హన్తి న హన్యతే" అని క్షేత్రజ్ఞుఁ డగునాత్మ కవిక్రియత్వము బోధింప నుపక్రమించి, దానినే "నజాయతే మ్రియతే వా" ఇత్యాదికముచే స్పష్టీకరించి, "నిత్యః సర్వగతః" అని నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపత్వంబును వ్యాపకత్వంబును నిరూపించి, "యేన భూతా న్యశేషేణ" అని బ్రహ్మాఽభిన్నత్వము సూచించి, "భోక్తారం యజ్ఞతపసామ్, సర్వభూతస్థ మాత్మానమ్, యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర" అని యాక్షేత్రజ్ఞ బ్రహ్మముల కేకత్వమునే తెలిపి, "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" అని కంఠరవంబున నైక్యమునే వచించి, శ్రుతిస్మృతికోటిప్రసిద్ధ మయిన యీ చెప్పినబ్రహ్మాత్మైక్యమును

“క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి” అని మిక్కిలి స్పష్టతరముగాఁ బ్రతిపాదించి, భగ
వంతుఁడు, క్షేత్రజ్ఞుఁడే బ్రహ్మము బ్రహ్మమే క్షేత్రజ్ఞుఁ డని క్షేత్రజ్ఞబ్రహ్మములయభే
దమునే మూఢులును అమూఢులును ఎల్లరు నెఱుంగవలయు నని, “సచ యో య
త్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు” అని జ్ఞేయునిఁగా నుపక్రమించినక్షేత్రజ్ఞుని
విధేయప్రాధాన్యమును బట్టి నపుంసకలింగంబున “జ్ఞేయం య త్తత్ప్రవక్ష్యామి”
అని పరామర్శించి తద్యాథాత్మ్యము బోధించుటకై అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ యని
ప్రతిపాదించినవాఁడు. అందుచే క్షేత్రజ్ఞబ్రహ్మశబ్దముల కొక్కటే యర్థ మని యిట్లు
డుపపాదించినయుపక్రమవాక్యార్థము వివేకంబున నెఱుంగ సమర్థు లగువిద్వాంసు
లెఱుంగవలయు నని సిద్ధము. ఇట్లు, అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ యనుటచే బ్రహ్మము
సర్వదృశ్యవిలక్షణం బని సూచించి, సచ యో యత్ప్రభావశ్చ యనుచో యచ్ఛబ్ద
వివక్షిత మయినదానియాథాత్మ్యమును “నేతి నేతీ త్యాత్మా గృహ్యో నహి గృహ్య
తే, అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థము ననుసరించుచు అతద్వ్యావృత్తి
ద్వారమున బోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు నస త్తన్నాఽస దుచ్యతే అని. ఏది
యిది యది యని నామరూపక్రియాజాతిగుణములచే నిర్దేశింపయోగ్య మగునో
అట్టి యభివ్యక్తనామరూపాదివిశేషం బగు మహదాదికార్యజాతము సర్వంబును
స త్తని చెప్పఁబడుచున్నది. దానికి విలక్షణం బగుటవలన దానికారణ మగునవ్య
క్తము అస త్తని చెప్పఁబడు చున్నది. ఈచెప్పిన లక్షణము గలసత్తు బ్రహ్మము కాదు
ఘటమువలె జన్మవంత మగుటవలనను నామరూపాదిమంత మగుటవలనను దృశ్య
మగుటవలనను. బ్రహ్మము తద్విలక్షణం బగుటవలన. బ్రహ్మమునకు జన్మము లేదు
గదా! “అజో నిత్యః” అనుశ్రుతివలన. నామరూపాదికంబును లేదు “అగ్రాహ్య
మగోత్ర మశబ్ద మస్పర్శ మరూపమ్” అనుశ్రుతివలన. దృశ్యత్వంబును లేదు
“అదృశ్య మవ్యవహార్యమ్” అనుశ్రుతివలన అందువలన బ్రహ్మము మహదాది
సర్వవికారజాతముకంటె భిన్నమే యని యర్థము. ఇట్లు నస త్తత్ అని కార్యము
నకు బ్రహ్మత్వము నిషేధించి కారణమునకును బ్రహ్మత్వము నిషేధించు చున్నాఁడు
నాఽసదుచ్యతే అని. సద్విలక్షణంబై సర్వజగత్కారణం బగు నవ్యాకృతం బేది
గలదో అదియు బ్రహ్మము గాదు, బీజమువలె సావయవం బగుటవలనను జ్ఞేయం
బగుటవలనను జడ మగుటవలనను. కార్యము సావయవత్వాదిధర్మవిశిష్టముగాఁ
గనఁబడుటవలనఁ గారణంబును తద్ధర్మవిశిష్ట మనుట యుక్తము, మృదాదులయందు
అట్లు కనఁబడుటవలనను, కారణగుణములు కార్యగుణంబుల నారంభించుచున్న

ననున్యాయంబువలనను, ఏది సావయవమో అది వికారి ఏది వికారియో యది యని
త్యము కావున అనిత్య మగుటవలనను జ్ఞేయ మగుటవలన జడము. నేనజ్ఞుడ
నను ననుభవమువలన అవ్యక్తమునకు జ్ఞేయత్వము స్పష్టము. తద్విలక్షణము పర
బ్రహ్మము. బ్రహ్మము సావయవము కాదు గదా, "నిష్కలం నిష్క్రియమ్" అను
శ్రుతివలన. జడంబునను గాదు, "సాక్షీ చేతా" అనుశ్రుతివలన. జ్ఞేయంబునుం
గాదు, "స వేత్తి వేద్యం నచ తస్యాఽస్తి వేత్తా" అనుశ్రుతివలన. ఓయీ!
సదసచ్ఛబ్దవాచ్యము లయిన వ్యక్తావ్యక్తములు కార్యకారణములు రెంటికిని బ్రహ్మ
త్వము నిషేధించినచో తదభావమె శేషించుం గాని తన్నిషేధావధిభూత మయిన
వస్తువు మ రేదియుం గానరాదు కావున జ్ఞేయనిర్దేశం బప్రామాణికము. అందు
వేని, నిన్నిట నడుగవలయును. తన్నిషేధావధిభూత మయిన యభావము సత్తా?
అసత్తా? లేక యుభయవిధమా? అది తనంతటం దానే భాసిల్లుచున్నదా?
లేక యితరమువలన భాసిల్లుచున్నదా? అని. మొదటిది కాదు, సత్తయు నెడ
సదంతర్భూత మగుటవలన సత్తు కాదని నిషేధించినపుడు తానే తన్నిషేధమున
కవధి యగుట యుపపన్నము గామినలన. రెండవది కాదు, స్వాత్మసత్తారహిత
మయిన యసత్తు శశవిషాణమువలె శూన్య మగుటవలన దానికి నిషేధావధిత్వము
సంభవింపమివలన. మూడవదియుం గాదు, పరస్పరవిరుద్ధంబు లగుసత్త్వాసత్త్వంబుల
కేకాధికరణవృత్తిత్వం బనుపపన్న మగుటం జేసి యొకవస్తువునందు రెండు నుండుట
యసిద్ధం బగుటవలన. అభావం బున్న దన్నచో నభావం బస్తిమంత మైనయపుడు
సత్తావంత మగుటచే భావం బగుటవలన అభావం బున్న దని నిర్దేశమే యుపపన్నము
కాదు. ఇది యున్న దని ప్రత్యక్షంబున నిర్దేశము భావమునకే కాని యభావంబున
కుపపన్నము కాదు, విషయవిషయుల కన్యోన్యాన్వయసంయోగము సంభవింపమి
వలన. అన్యోన్యాన్వయసంయోగము గలుగునపుడే ఘటాదులకు విషయత్వము
దృష్టము. అసత్తునకుం గాదు. ఏది యస్తిమంతమై చక్షుర్విషయ మగునో అది
భావమే కాని యభావము కాదు. అస్తిత్వాఽభావత్వముల కేకాధికరణవృత్తిత్వ
మనుపపన్నము. అది యంగీకరించినను, నాలవపక్షము కాదు, అభావము జ్ఞేయ
మగుటచే జడం బగుటవలన దానికి ఘటమునకుం బోలె స్వతోభానము సంభవింపమి
వలన. ఇంక నితరమువలననే భాసిల్లు నందువేని, అభావభాసక మయినవస్తువున్న
దా? లేదా? రెండవది కాదు, లే దనునెడ సూర్యుండు లేనియప్పుడు ఘటాదిక
మునకుంబోలె అభావమునకు భాసనాభావము ప్రసక్తించుటవలన. ఉన్న దందువేని,

ఏది యథావభాసకం బగువస్తువో అదియే బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నారము. తత్స
ద్భావమునకు నీవె మాకుఁ బ్రమాణము. శ్రుతియును, "అన్య దేవ త ద్విదితాత్,
అన్యత్ర ధర్మా దన్య త్రా ఽధర్మాత్" ఇత్యాదికము. "న ప్రకృతి ర్న వికృతిః పురు
షః, సుషుప్తవ చ్ఛూన్యవ దతర్క్యం నిర్మూలభూతం పద మామనని" ఇత్యాది
స్మృతియును. ఇట్లు "అదృశ్యే ఽనాత్మ్యే, అస్థూలమనణు" ఇత్యాదిశ్రుతులచే అధ్య
స్తాశేషవిశేష నిషేధమున నే బ్రహ్మము బోధిత మగుటవలన సర్వశ్రుతిప్రసిద్ధ మయిన
యీజ్ఞేయశబ్దార్థము ప్రామాణిక మే యగును. అందువలన, సదసత్తులకు భిన్నమై
తన్నిషేధావధిభూతమై సదభావావభాసకమై నిర్విశేషమై నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తసత్య
పరమానందాద్వితీయ మైనపరబ్రహ్మమే యిదియే నే నని ముముక్షువు స్వస్వరూపం
బున నెఱుంగవలసినవస్తువు, సత్తును గాదు అసత్తును గా దని సిద్ధము.

ము. జ్ఞానశబ్దితము లయినయీసాధనములచే నేది జ్ఞేయము? అని యపే
క్షింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁ డాఱుశ్లోకములచేత.—యత్ =ఏది; జ్ఞేయమ్=ముముక్షువు
చే నెఱుంగవలసినదో; తత్ =దాని; ప్రవక్ష్యామి=ప్రకర్షంబున — స్పష్టముగాఁ జెప్పె
దను. శ్రోత నభిముఖీకరింపకొఱకు ఫలముచే స్తుతించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—
యత్=వక్ష్యమాణ మయిన యేజ్ఞేయమును; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; అమృతమ్=అమృతత్వ
మును; అశ్నుతే—సంసారమునుండి ముక్తుఁ డగుచున్నాఁడో యని యర్థము. అది
యేది? అనాదిమత్ = ఆదిమంతము కానిది యనాదిమంతము; పరమ్ = నిరతిశయ
మగు; బ్రహ్మ=అన్నిటను అనవచ్ఛిన్న మయినపరమాత్మవస్తువు ఇట అనాదియన్న
మాత్రమునే బహువ్రీహిచే నర్థము లభించుచున్నను అతిశాయనమునందుఁ గాని
నిత్యయోగమునందుఁ గాని మతుప్పుకుఁ బ్రయోగము. అనాది యనియు మత్పర
మ్మనియుఁ గొందఱు పదచ్ఛేదము చేయుచున్నారు. మత్పరమ్ — మత్ = నాకంటె
సగుణబ్రహ్మముకంటె, పరము నిర్విశేషరూప మయినబ్రహ్మ మని యర్థము. నేను—
వాసుదేవుండను అనుపర మయినశక్తి గలది యనుటమాత్ర మనువ్యాఖ్యానము,
నిర్విశేష మయినబ్రహ్మము ప్రతిపాద్యం బగుటచే నందు శక్తిమత్త్వము చెప్పుట
యనుపపన్నం బగుటవలన. నిర్విశేషత్వము నే చెప్పుచున్నాఁడు.—న సత్తన్నాస
దుచ్యతే—విధిముఖంబునఁ బ్రమాణమునకు విషయము సచ్ఛబ్దముచేఁ జెప్పఁబడు
చున్నది, నిషేధముఖంబునఁ బ్రమాణమునకు విషయ మసచ్ఛబ్దముచేఁ జెప్పఁబడు
చున్నది. ఇది యీ రెంటికి విలక్షణము, నిర్విశేష మగుటవలనను స్వప్రకాశ

చైతన్యరూపం బగుటవలనను, «యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ» ఇత్యాదిశ్రుతివలన. ఎందువలన ఆబ్రహ్మము సత్తు కాదో—భావత్వమున కాశ్రయము కాదో, అసత్తు కాదో—అభావత్వమున కాశ్రయము కాదో, అందువలన ఏశబ్దము చేతను జెప్పఁబడదు ముఖ్యవృత్తిచేత, శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తము లందు సంభవింపమి వలన. ఎట్లనఁగా. గోవు అశ్వం బని జాతిచేతను, పచించుచున్నాఁడు పఠించుచున్నాఁ డను క్రియచేతను, శుక్లము కృష్ణం బని గుణముచేతను, ధనికుఁడు గోమంతుఁ డని సంబంధముచేతను శబ్ద మర్థమును బ్రతిపాదించుచున్నది. ఇట క్రియాగుణసంబంధములకంటె విలక్షణ మయినధర్మము సర్వంబును జాతిరూపము గాని యుపాధిరూపము గాని జాతిపదముచే సంగ్రహింపఁబడినది. డిత్థకపిత్థాదిక మయిన యదృచ్ఛాశబ్దము * కూడ ఒకానొకధర్మమును గాని స్వాత్మను గాని ప్రవృత్తినిమిత్తీకరించి ప్రవర్తించుచున్నది కావున నదియు జాతిశబ్దము. ఇట్లు ఆకాశశబ్దంబును తార్కికమతంబున శబ్దాశ్రయత్వాదిరూపం బగు నొకానొకధర్మమును బురస్కరించి ప్రవర్తించుచున్నది అస్మన్మతంబుననో, పృథివ్యాదులుంబోలె జన్యము లైనయాకాశవ్యక్తు లనేకంబు లగుటవలన ఆకాశత్వము కూడ జాతియే కావున నదియు జాతిశబ్దము. ఆకాశాతిరిక్త మైనదిక్కు లేదు. కాలము ఈశ్వరాతిరిక్తము కాదు. అతిరిక్తము లన్నను దిక్కాలశబ్దంబులును ఉపాధివిశేషప్రవృత్తినిమిత్తకంబులు కావున జాతిశబ్దంబులే. అందువలనఁ బ్రవృత్తినిమిత్తము చతుర్విధం బగుటవలనఁ జతుర్విధమే శబ్దము. అందు, నసత్తన్నా ఽసత్ అని జాతినిషేధము క్రియాగుణసంబంధములకును నిషేధోపలక్షణార్థము. ఏక మేవా ఽద్వితీయమ్ అనుటచే జాతినిషేధము, అనేకవ్యక్తివృత్తి యైనజాతి యేకవస్తువునందు సంభవింపమివలన. నిర్గుణం నిష్క్రియం శాన్తమ్ అనుటచేఁ గ్రమంబున గుణక్రియాసంబంధములకు నిషేధము. అసఙ్గో హ్యయం పురుషః అనుటచేఁ గూడ. అథాత ఆదేశో నేతి నేతి యనుశ్రుతిచే సర్వనిషేధము. అందువలన బ్రహ్మ మేశబ్దముచేతనుం జెప్పఁబడ దనుట యుక్తము. ఆపక్షమున, ఎట్లు ప్రవక్ష్యామి యని చెప్పఁబడినది? ఎట్లు మఱి శాస్త్రయోనిత్వాత్ అనుసూత్రం బుపపన్నము? అందువేని, ఎట్లో యొక విధంబున లక్షణచే శబ్దమునం బ్రతిపాదించుటవలన నని యెఱుంగునది. ప్రతిపాదనప్రకారము ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేన మనుచోట వ్యాఖ్యాతము. విస్తరము భాష్యంబునం జూచునది.

* అవ్యుత్పన్న మయినశబ్దము.

శ్రీ. ఈసాధనంబులచే నేది జ్ఞేయమో దానిం జెప్పుచున్నాఁ డాలుశ్లోకములచేత.—యత్ జ్ఞేయం తత్ ప్రవక్ష్యామి శ్రోత కాదరము గలుగుటకై జ్ఞానఫలము దెలుపుచున్నాఁడు.—యత్ = చెప్పఁబోవునట్టిదేనిని, జ్ఞాత్వా; అమృతమ్= మోక్షమును; అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు ఏది యది? అనాదిమత్ =అనాదిమంతము కానిది యనాదిమంతము. పరమ్=నిరతిశయ మయిన; బ్రహ్మ. అనాదియన్నమాత్రముననే బహువ్రీహిచే అనాదిత్వము సిద్ధ మగుచుండఁగా వెండియు మతుప్ప్రయోగము ఛాందసము. లేక. అనాది యనియు మత్పర మ్మనియు రెం డుపదములు. మత్పరమ్=నాయొక్క—విష్ణువుయొక్క పరము— నిర్విశేష మయినస్వరూపము బ్రహ్మమని యని యర్థము. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు—నస త్తన్నా స దుచ్యతే—విధిముఖంబునఁ బ్రమాణమునకు విషయము సచ్ఛబ్దార్థము, నిషేధమునకు విషయ మస చ్ఛబ్దార్థము. ఇదియో ఆరెంటికి విలక్షణము అవిషయం బగుటవలన నని యర్థము.

ప. ఈసాధనములచే నేది జ్ఞేయమో దానిఁ జెప్పుచున్నాఁ డాలుశ్లోకములచేత.—యత్ జ్ఞేయం తత్ ప్రవక్ష్యామి. శ్రోత కవధానము కలుగుటకై జ్ఞానఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు —యత్ = చెప్పఁబోవునట్టిదేనిని; జ్ఞాత్వా; అమృతమ్= మోక్షమును; అశ్నుతే= పొందునో. అది యేది? అనాదిమత్ = ఆదిమంతము కానిది; పరమ్=నిరతిశయము అగు; బ్రహ్మ. లేక. మత్పరమ్=నాకంటెపరము—నిర్విశేషమగుబ్రహ్మము. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ =ఆబ్రహ్మము; నసత్ =సత్తు కాదు. న అసత్ =అసత్తును గాదు. విధిముఖమునఁ బ్రమాణమునకు విషయ మగునది సత్తు, నిషేధమునకు విషయము అసత్తు. బ్రహ్మము రెంటికంటెవిలక్షణము అవిషయ మగుటవలన.

రా. ఇఁక ఏతద్యోవేత్తి అని జ్ఞాతృత్వలక్షణమునిఁగాఁ జెప్పిన క్షేత్రజ్ఞునిస్వరూపము శోధింపఁబడుచున్నది.—అమానిత్వాదిసాధనములచే, జ్ఞేయమ్=పొందఁదగినట్టి; యత్ =ప్రత్యగాత్మస్వరూపము గలదో తత్ =దాని; ప్రవక్ష్యామి=చెప్పెదను. యత్ =దేని; జ్ఞాత్వా; జన్మజరామరణాదిప్రాకృతధర్మరహితుఁ డైన, అమృతమ్=ఆత్మను; అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడో. అనాది=ఆది దేనికి లేదో అది యనాది; ఈప్రత్యగాత్మకు ఉత్పత్తి లేదు గదా, అందువలననే అంతమును లేదు, శ్రుతియును « నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ " అని. నేను పరుఁడను దేనికో అది మత్పరము, « ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ । జీవభూతామ్ " అని గదా చెప్పఁబడి

వది, భగవంతునకు శరీర మగుటచే భగవచ్ఛేషత్వైకరసము గదా ఆత్మస్వరూపము. అట్లు శ్రుతి « య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో౽న్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి " అని శ్రుతియు సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః, ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః " ఇత్యాదికము గూడ. బ్రహ్మ=బృహత్త్వగుణమును గూడినది, శరీరాదులకంటె భిన్నము, తాను శరీరాదులచేఁ బరిచ్ఛేదము లేనిది క్షేత్రజ్ఞతత్త్వమని యర్థము. « స చానన్త్యాయ కల్పతే " అని గదా శ్రుతి. దీనికి శరీరపరిచ్ఛేదము కర్మకృతము, కర్మబంధమునుండి ముక్తమైనదాని కనంతత్వము. ఆత్మయందును బ్రహ్మశబ్దము ప్రయోగింపఁబడుచున్నది.-« సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ మమృతస్యావ్యయస్య చ, బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాఙ్క్షతి, సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్ " అని నసత్తన్న ఉపదుచ్యతే- కార్యకారణరూపము లైనట్టి దశలను లేనిదగుటచే ఆత్మస్వరూపము సదసచ్ఛబ్దములకు వాచ్యము కాదు, కార్యావస్థయందుఁ గదా దేవాదినామరూపభాగియై సత్తని చెప్పఁబడును, దాని కనర్హ మగుటం జేసి కారణావస్థయందు అసత్తనఁబడును. అట్లు శ్రుతి « అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ । తతో వై సదజాయత, తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే " ఇత్యాదికము. కార్యకారణావస్థాసంబంధమో ఆత్మకుఁ గర్మరూపావిద్యావేష్టనమువలన గలిగినది కాని స్వరూపంబువలనఁ గాదు. కావున సదసచ్ఛబ్దములచే ఆత్మస్వరూపము చెప్పఁబడదు. « అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ " అనుటచేఁ గారణావస్థ నగుపరబ్రహ్మము చెప్పఁబడుచున్నది వాస్తవమే. అయినను నామరూపవిభాగానర్హము లైనసూక్ష్మచిదచిద్వస్తువులు శరీరముగాఁ గల పరబ్రహ్మము కారణావస్థము కావునఁ గారణావస్థయందు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞస్వరూపము గూడ అసచ్ఛబ్దవాచ్యము, క్షేత్రజ్ఞున కాయవస్థ కర్మకృతము కావునఁ బరిశుద్ధస్వరూపము సదసచ్ఛబ్దవాచ్యము కాదు.

మా. సచయః అని ప్రతిజ్ఞాత మయినవిషయమును పరంబ్రహ్మ అనుటచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఇతరములచే యత్ప్రభావః అనుదానిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అనాదిమత్ =ఆదిమంత మగుదేహము లేనిది. కానిచో అనాది అనియే యుండును.

సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతో౽క్షిశిరోముఖమ్
సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి. ౧౩

భా. జ్ఞేయము సచ్ఛబ్దప్రత్యయమున కవిషయ మైనపుడు అసత్తే కావలయు నని యాశంక గలుగఁగా సర్వప్రాణికరణోపాధులద్వారంబున దాని కస్తిత్వము ప్రతిపాదించుచు నయ్యాశంకను నివర్తించుచున్నాఁడు —తత్ = ఆజ్ఞేయము పరబ్రహ్మము; సర్వతః పాణిపాదమ్= అంతటను చేతులును పాదములును గలది. సర్వప్రాణికరణోపాధులచే క్షేత్రజ్ఞుని యస్తిత్వము విభావింపఁబడుచున్నది. ఎట్లనఁగా. క్షేత్రోపాధివలన క్షేత్రజ్ఞుఁడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. క్షేత్రమో పాణిపాదాదులచే ననేక విధముల భిన్నమై యున్నది. క్షేత్రోపాధిభేదకృత మగువిశేషజాతము క్షేత్రజ్ఞునకు మిథ్యయే కావున దానిఁ దొలఁగించి జ్ఞేయుం డని చెప్పఁబడినది నస త్తన్నాసదుచ్యతే అని. ఉపాధికృతము మిథ్యారూపమైనను అస్తిత్వగ్రహణమునకై జ్ఞేయధర్మమువలెఁ బరికల్పించి చెప్పఁబడు చున్నది సర్వతః పాణిపాద మిత్యాదిగా. అట్లు సంప్రదాయవిదుల వచనము "అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం నిష్ప్రపఞ్చం ప్రపఞ్చ్యతే" ◆ అని. అంతటను సర్వదేహావయవములుగాఁ గనఁబడుచున్న పాణిపాదాదులు జ్ఞేయశక్తిసద్భావమూలముననే స్వకార్యములు చేయుచున్నవి కావున నవి జ్ఞేయసద్భావమునందు లింగములు *, అందువలన నవి జ్ఞేయునివి యని యుపచారమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అట్లే తక్కినస్థలములయందును వ్యాఖ్యానము చేయవలయును. ఆజ్ఞేయము సర్వతః పాణిపాదము. సర్వతః అక్షిశిరోముఖమ్=అంతటను నేత్రములును శిరస్సులును ముఖములును గలది. సర్వతః శ్రుతిమత్ =అంతటను చెవులు గలది; లోకే=ప్రాణిసమూహమునందు. సర్వమ్=సమస్తమును; ఆవృత్య= చక్కఁగా వ్యాపించి; తిష్ఠతి=స్థితి గలిగి యున్నది.

ఆబ్రహ్మము ప్రాణిసమూహమునం దంతటను పాణిపాదములు గలది, అంతటను నేత్రములును శిరస్సులును పాదములును గలది, అంతటను చెవులు గలది. అది సమస్తంబును వ్యాపించి యున్నది. ఈసర్వదేహములయందలి పాణిపాదాదీంద్రియము లన్నియు క్షేత్రజ్ఞునిసన్నిధానమహిమవలననే గదా స్వవ్యాపార

◆ అధ్యారోపముచేతను—అనాత్మధర్మముల నారోపించి చూపుటచేతను, అపవాదముచేతను—ఆయనాత్మధర్మములను మిథ్య యని నిషేధించుటచేతను ప్రపంచాతీత మగునాత్మ తెలుపఁబడుచున్నది.

* హేతువులు.

ములు చేయంగలిగి యున్నవి. కావున వీనివలన క్షేత్రజ్ఞుఁ డున్నాఁ డనుట సిద్ధ మగుచున్నది. క్షేత్రజ్ఞుఁడే బ్రహ్మము. అని తాత్పర్యము.

ఆ. సర్వవిశేషరహితంబును అవాఙ్మనసగోచరంబును అదృష్టికిని దృష్టికిని విపరీతంబు నగుబ్రహ్మమునకు శూన్యతాప్రాప్తి వచ్చెంగా, ప్రత్యక్షగుటచేతను ఇంద్రియప్రవృత్త్యాదులకు హేతు వగుటచేతను కల్పిత మగుద్వైతమునకు సత్తాస్ఫూర్తి ప్రదం బగుటచేతను ఈశ్వరం బగుటచేతను బ్రహ్మమునకు సత్త్వము ప్రదర్శించుటకై, మొదల రథాదులవలె నచేతనములై ప్రవృత్తిమంతము లగుదేహాదులు ప్రేక్షాపూర్వక మయినప్రవృత్తి గలవి యగుటవలన చేతనాధిష్ఠితము లని సాధించుచు వానికిఁ బ్రత్యక్చైతన్యము బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నారు జ్ఞేయము ఇత్యాదిగా. ఓయీ! పాణులును పాదములును దేహస్థములై యుండఁగా సర్వదేహములందును పాణులును పాదములును గలది యని యెట్లు వాని నాత్మధర్మములనుగాఁ జెప్పవచ్చును? అనఁగా చెప్పుచున్నారు సర్వప్రాణికరణోపాధులచే నిత్యాదిగా. కరణములప్రవృత్తి రథాదిప్రవృత్తివలె ప్రేక్షాపూర్వక మయినప్రవృత్తి యగుటవలన చేతనుం డధిష్ఠాతగాఁ గలది యని యర్థము. కరణములప్రవృత్తిచే చేతనాస్తిత్వము సిద్ధించినను క్షేత్రజ్ఞాస్తిత్వం బెట్లు అని యాశంకించి చేతనుఁడే క్షేత్రోపాధివే క్షేత్రజ్ఞుం డగుటవలన చేతనాస్తిత్వమే క్షేత్రజ్ఞాస్తిత్వ మని చెప్పుచున్నారు ఎట్లనఁగా నిత్యాదిగా. చేతనుఁడు క్షేత్రోపాధికుం డైనను పాణిపాదాక్షిశిరోముఖాదిమత్త్వం బెట్లని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు క్షేత్రమో ఇత్యాదిగా. ఈయుపాధివలననే యతని యందు విశేషము చెప్పఁబడిన దని శేషము. అప్పుడు ఎట్లు నస త్తన్నాస దుచ్యతే అని నిర్విశేషత్వము చెప్పఁబడినది? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు క్షేత్రోపాధీత్యాదిగా. ఔపాధికం బగు పాణిపాదాదిమత్త్వము మిథ్య యగునెడ జ్ఞేయప్రవచనప్రకరణమునందు దాని నెట్లు చెప్పవచ్చును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఉపాధికృతము ఇత్యాదిగా. మిథ్యారూప మయినను జ్ఞేయవస్తుజ్ఞానమునం దుపయోగించు ననుటకు వృద్ధసమ్మతిని చెప్పుచున్నారు. అట్లు ఇత్యాదిగా. అన్యగతము లగు పాణిపాదాదులను ఆత్మధర్మములనుగా నారోపించి చెప్పుట కేమి హేతువు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అంతటను ఇత్యాదిగా. జ్ఞేయ మగుబ్రహ్మముయొక్క శక్తి—సన్నిధానమాత్రంబునఁ బ్రవర్తింపఁజేయుసామర్థ్యము, దానియునికివలననే పాణ్యాదులు స్వకార్యములు చేయుచున్నవి కావున నని యర్థము. సర్వతోఽక్షీత్యాదిస్థలంబున విటఁ జెప్పినదాని నతిదేశించుచున్నారు అట్లే ఇత్యాదిగా. సర్వతోఽక్షీత్యాదిక

మున కత్తురార్థము జెప్పుచున్నారు సర్వతః ఇత్యాదిగా. అక్షిశ్రోత్రము అవశిష్టజ్ఞానేంద్రియములకును పాణిపాదముఖము అవశిష్టకర్మేంద్రియములకును మనోబుద్ధ్యాదులకును ఉపలక్షణము. బ్రహ్మ మొక్కటి సర్వత్ర పాణ్యాదిమంత మనుటను సాధించుచున్నారు సర్వ మిత్యాదిగా.

హ*

శం. ఇట్లు «సచ నో యత్ప్రభావశ్చ" అనుచోట యచ్ఛబ్దముచే వివక్షిత మగు క్షేత్రజ్ఞుని పరమార్థతత్త్వమును ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణ మయినదాని యతులు విదేహముక్తికొఱకు స్వాత్మరూపముగ నెఱుంగవలయు నని నిరూపించి, ఇప్పుడు సర్వశ్రుతిప్రసిద్ధ మైనను బ్రహ్మము విదితముకంటెను అవిదితముకంటెను అన్య మగుటచేఁ బరోక్ష మగుటవలన గానిసత్త్వముగుఱించి సంశయము గలుగఁగాఁ దేహసన్నిధిమాత్రముచేత దేహేంద్రియాదులు చేష్టించుచున్నవో అట్టి తచ్చేష్టాకారణమే బ్రహ్మ మని యుక్తిచే బ్రహ్మముయొక్క సత్త్వం బనుమానమువలన నెఱుంగవచ్చు నని బోధించుటకై, „యత్ప్రభావశ్చ" అను విశేషణముచే వివక్షిత మగు సర్వప్రాణికరణోపాధిభూతలక్షణ మయిన క్షేత్రజ్ఞునివిశేషితరూపమును శ్రుతిప్రసిద్ధ మయినదానిఁ బ్రతిపాదించుచున్నారు —తత్ =ఏది జ్ఞేయం బని యుపక్రమింపఁబడినదో అట్టి యనాదిమత్త్వాదిలక్షణ మయినబ్రహ్మము; సర్వతః పాణిపాదమ్=అంతటను—సర్వప్రాణిసంబంధులైన పాణులును పాదములును గలది, పాణిపాదపదము ఇతరకర్మేంద్రియముల కుపలక్షణము సర్వతః అక్షిశిరోముఖమ్=అంతటను నేత్రములును శిరస్సులును ముఖములును గలది, అక్షిపదము ఇతరజ్ఞానేంద్రియములకును మనోబుద్ధ్యాదులకు నుపలక్షణము. శిరస్సు లనుటచే దేహము లనేకము లని సూచింపఁబడుచున్నది. ఘటమఠాదివిశేషణములచే నాకాశం బెట్లో యట్లు బ్రహ్మాదిపిపీలికాంత దేహవిశేషణములచే నామరూపములచేత బ్రహ్మము విశేషిత మగుచున్న దని యర్థము. సర్వతః శ్రుతిమత్ =అంతటను శ్రోత్రములు గలది. లోకే =లోకింపఁబడుచున్నది — చూడఁబడుచున్నది కావున లోక మనఁగా ప్రాణివర్గము, దానియందు, ద్వితీయార్థమున సప్తమి, లోకమును—ప్రాణిసముదాయమును ప్రకృతిని ప్రాకృతమును; సర్వమ్ = సమస్తమును; వెలుపలను లోపలను అంతటను స్వరూపచైతన్యము చేత, ఆవృత్య = ఘటమఠాదికమును ఆకాశము వలె వ్యాపించి;

* ఈశ్లోకమున కీవ్యాఖ్యానము లేదు.

తిష్ఠతి=ఉన్నది. అది తాను వ్యాపించిన దేహేంద్రియాదికమును అయస్సును అయస్కాంతమువలెఁ జేష్టింపఁజేయుచున్నది, తాను చలింపదని యర్థము. నిర్విశేషమగు బ్రహ్మమునకు ఈపాణిపాదాదివిశేషణవిశేషిత మగురూపము ఔపాధికము మాయికం బని యెఱుంగవలయును. స్వాభావిక మేమో కాదు. స్వాభావిక మగు నేని నిషేధించుట సంభవింపదు. నిషేధింపఁబడుచున్నది గదా సవిశేషరూపము «నసత్తన్నాసదుచ్యతే» అని. అప్పు డిది యప్రామాణిక మందువేని, కాదు. «సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్। సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి॥ సర్వేన్ద్రియగుణాభాసం సర్వేన్ద్రియవివర్జితమ్। సర్వస్య ప్రభుమీశానం సర్వస్య శరణం సుహృత్" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రమాణకం బగుటవలన. అది మాయేశ్వరరూపము, వ్యవహారమున సత్యమే, దాని నారాధించి తత్ప్రసాదంబున ముముక్షువు ముక్తిని బొందుచున్నాఁడు. అట్లు చెప్పఁబడి యది కూడ «మత్యార్త్ర స్తత్పరమః" అని. నిర్విశేషుం డగుక్షేత్రజ్ఞాత్మకు సవిశేషస్వరూపము నుపన్యసించుట తత్సద్భావము నిరూపించుకొఱకు. సర్వతః పాణిపాదాదిలక్షణ మయిన క్షేత్రమును ఎఱుంగుచున్నాఁడు, లేక, తత్క్షేత్రధర్మములచేఁ దా నెఱుంగఁబడుచున్నాఁడు, కావున ఆత్మ క్షేత్రజ్ఞుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు. పాణిపాదబుద్ధీంద్రియాదులు చేతనశక్తివలననే స్వవ్యాపారములు చేయుచున్నవి, తాము జడము లగుటవలన, చర్మదారుమయప్రతిమాదులవలె. జడము లయిన దేహేంద్రియాదులు చేతనుం డధిష్ఠాతగాఁ గలవి, బుద్ధిపూర్వక మగుప్రవృత్తి గలవి యగుటవలన, రథాదులవలె. ఇవ్విధముగా సర్వప్రాణిదేహేంద్రియాద్యుపాధులచే జ్ఞేయ మగు బ్రహ్మముయొక్క అస్తిత్వము తెలియవచ్చుచున్నది. ఇంతకొఱకే క్షేత్రజ్ఞుఁ డగునాత్మ యసంగుఁడైనను అతనికి ఔపాధికములై మిథ్యాభూతములైనను పాణిపాదాదిమత్త్వము నంగీకరించి చెప్పినాఁడు భగవంతుఁడు ముముక్షువులకు ఆత్మసత్త్వము దెలియుటకొఱకు, శాఖాగ్రమునందుఁ జంద్రుఁ డున్నాఁ డన్నట్లు. అందువలన «నసత్తన్నాసదుచ్యతే» అని చెప్పఁబడినదియే పారమార్థికరూపము. ఇందుచే పరస్పరభిన్నము లయినసర్వక్షేత్రములయందును క్షేత్రజ్ఞుఁ డగునాత్మకు నేకత్వంబును స్వసన్నిధిమాత్రంబున తత్తద్దేహేంద్రియాదిప్రవృత్తినిమిత్తత్వంబును తాను ప్రవర్తకుం డగుటచేఁ దనచేఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁబడునా దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నత్వంబును నిరవయవత్వంబును నిత్యత్వంబును చేతనత్వంబును అసంగత్వంబును అసంసారిత్వంబును పూర్ణత్వంబును బోధింపఁబడినది.

మ. ఇట్లు నిరుపాధికంబగు బ్రహ్మము సచ్ఛబ్దప్రత్యయములకు విషయము గా దని చెప్పుటచేఁ గలుగు నసత్త్వాశంక నాసత్ అనుటచే నిరాకరింపఁబడినను విస్తరంబున నయ్యాశంకను నివర్తించుటకై సర్వప్రాణికరణోపాధిద్వారంబునఁ జేతన క్షేత్రజ్ఞరూపతచే బ్రహ్మముయొక్క యునికిని బ్రతిపాదించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వతః—సమస్తము లయిన దేహములయందును, పాణులును పాదములును అచేతనములు తమతమవ్యాపారములయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁ దగినవి యే చేతనునకు క్షేత్రజ్ఞునకుఁ గలవో అట్టి సర్వతఃపాణిపాదము జ్ఞేయ మగు బ్రహ్మము. సమస్తము లయినయచేతనములప్రవృత్తులును చేతనాధిష్ఠానపూర్వకంబు లగుటవలన, అట్టి సర్వాచేతనప్రవృత్తిహేతు వగు చేతనము క్షేత్రజ్ఞ మయిన బ్రహ్మమునందు నాస్తితాశంక సంభవింప దని యర్థము. ఇట్లు, సర్వదేహములయందును అక్షులును శిరస్సులును ముఖములును దేనికిఁ బ్రవర్తనీయములై కలవో అది సర్వతోఽక్షిశిరోముఖము. ఇట్లు, సర్వతః శ్రుతులు—శ్రవణేంద్రియములు దేనికిఁ బ్రవర్తనీయములు గలవో అది సర్వతశ్శ్రుతిమంతము. లోకే=సర్వప్రాణిసమూహమునందు. నిత్యంబును విభువును ఏకమే యగు తాను, సర్వమ్ = సమస్త మయినయచేతనవర్గమును; ఆవృత్య=తనసత్తచేతను స్ఫూర్తిచేతను ఆధ్యాసికసంబంధమున వ్యాపించి; తిష్ఠతి= నిర్వికారమై యున్నది, కాని స్వాధ్యస్త మగు జడప్రపంచముయొక్క దోషముతోఁ గాని గుణములతోఁ గాని యణుమాత్రముతో నైనను సంబంధింప దని యర్థము. సర్వదేహములయందును నిత్యంబును విభువు నగు చేతన మొక్కటే గాని ప్రతిదేహమును భిన్నము గా దని మున్నె ప్రపంచింపఁబడినది.

శ్రీ. ఓయీ! ఇట్లు బ్రహ్మము సదసద్విలక్షణం బందువేని "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యాదిశ్రుతులు విరోధించును. అని యాశంకించి "పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధ మయినయచింత్యశక్తిచే బ్రహ్మముయొక్క సర్వాత్మతను బ్రతిపాదించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—సర్వతః— అంతటను పాణులును పాదములును గలదియు, సర్వతః అక్షులును శిరస్సులును ముఖములును గలదియు, సర్వతః శ్రుతిమత్ — శ్రవణేంద్రియములు గలదియునై, లోకే, సర్వమ్, ఆవృత్య—వ్యాపించి, తిష్ఠతి—సర్వప్రాణివృత్తులైనపాణ్యాద్యుపాధులచే సర్వవ్యవహారాస్పదమై యున్న దని యర్థము.

బడుచున్నది. పురుషుఁడు— జీవుఁడు దానిచేఁ జేయఁబడినసుఖదుఃఖములభోక్తృత్వ మునందు హేతు వని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇది భావము.—అచేతన మగుప్రకృతికిఁ దనయంతఁ దనకుఁ గర్తృత్వము సంభవింపదు, అట్లు పురుషునకును అవిక్రియునకు భోక్తృత్వము సంభవింపదు వాస్తవమే. అయినను, కర్తృత్వ మనఁగా క్రియానిర్వర్తకత్వము. అది యచేతనమునకును జేతనాదృష్టవశమువలన సంభవించుచున్నది. అగ్నియందు ఊర్ధ్వజ్వలనంబును వాయువునందుఁ దిర్యగ్గమనంబును శిశువుయొక్క యదృష్టవశమువలన స్తన్యము స్రవించుటయుఁ జూచుచున్నాము గదా! అందువలనఁ బురుషసన్నిధానమువలనఁ బ్రకృతికిఁ గర్తృత్వము చెప్పఁబడుచున్నది. భోక్తృత్వ మనఁగా సుఖదుఃఖముల నెఱుంగుట, అది చేతనధర్మమే కావునఁ బ్రకృతిసన్నిధానమువలనఁ బురుషునకు భోక్తృత్వము చెప్పఁబడుచున్నది.

ప. *

రా. కార్యము—శరీరము, కారణములు— మనస్సహితము లైనజ్ఞానకర్మేంద్రియములు, అవి క్రియాకారు లగుటయందుఁ బురుషాధిష్ఠిత మయినప్రకృతియే హేతువు. పురుషాధిష్ఠితక్షేత్రాకారపరిణత మైనప్రకృతి భోగసాధనభూతము లగు క్రియల కాశ్రయ మని యర్థము. పురుషుం డధిష్ఠాతమాత్రమే గదా! దాని నపేక్షించియే « కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ » • ఇత్యాదికము చెప్పఁబడినది. శరీరాధిష్ఠానప్రయత్నహేతుత్వమే గదా పురుషునకుఁ గర్తృత్వము. ప్రకృతిసంసృష్టుఁ డగుపురుషుఁడు, సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతుః — సుఖదుఃఖానుభవమున కాశ్రయ మని యర్థము.

మా. కార్యము—శరీరము, « శరీరం కార్య ముచ్యతే » అని నిఘంటువు. కారణములు—ఇంద్రియములు. భోగము—అనుభవము. పురుషుఁడు గదా చిద్రూపుఁ డగుటవలన ననుభవించుచున్నాఁడు. ప్రకృతియో జడ మగుటవలనఁ బరిణామి. « కార్యకారణకర్తృత్వే కారణం ప్రకృతిం విదుః । భోక్తృత్వే సుఖదుఃఖానాం పురుషం ప్రకృతేః పరమ్ " ‖ అని భాగవతమునందు.

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

• శారీరకము, అ—౨. పా—3. సూ—33.

‖ కార్యకారణములకర్తృత్వమునందుఁ బ్రకృతిని గారణమనుమే [illegible] చెంగిరి. సుఖదుఃఖముల యనుభవమునందు ప్రకృతికంటెఁ బరుం డగు పురుషుని గారణముగా [illegible].

పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్
కారణం గుణసఙ్గో ఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు. ౨౧

భా. పురుషునకు సుఖదుఃఖములభోక్తృత్వమే సంసారిత్వ మని చెప్పఁబడినది, అది యతని కెందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు —పురుషః= భోక్త; ప్రకృతిస్థః = అవిద్యాలక్షణ మయినప్రకృతియందు కార్యకరణరూపంబునఁ బరిణమించినదానియందు ఉన్నవాఁడు, ఆప్రకృతినే తా నని పొందినవాఁ డని యర్థము; హి=ఎందువలననో; అందువలన, భుఙ్క్తే— ఎఱుంగుచున్నాఁ డని యర్థము; ప్రకృతిజాన్ =ప్రకృతివలనఁ బుట్టిన వగు; గుణాన్ = సుఖదుఃఖమోహాకారముగ నభివ్యక్తము లయినగుణములను; నేను సుఖిని దుఃఖిని మూఢుఁడను పండితుఁడను ఇత్యాదిగా అవిద్య యున్నను సుఖదుఃఖమోహాదిగుణములు భుజింపఁబడు చుండు నప్పుడు వాని యందు సంగము—ఆత్మభావ మేది గలదో అది ప్రధానకారణము జన్మాది సంసారమునకు, «స యథా కామో భవతి తత్క్రతుర్భవతి» ఇత్యాది శ్రుతివలన. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.—అస్య = ఈభోక్త యగుపురుషునకు; సదసద్యోనిజన్మసు = ఉత్తమములును అధమములు నగుయోను లందుఁ బుట్టుకలయందు; గుణసఙ్గః=గుణములయం దాసక్తి; కారణమ్= హేతువు. లేక. సదసద్యోనిజన్మములయందు వీనికి సంసారమునకు గుణసంగము కారణ మని సంసారపదము నధ్యాహరింపనగును. సద్యోనులు—దేవాదియోనులు, అసద్యోనులు—పశ్వాదియోనులు, సామర్థ్యమువలన సదసద్యోనులు మనుష్యయోను లనుటయు నవిరుద్ధ మని యెఱుంగునది. ఇది యభిప్రాయము— ప్రకృతిస్థత్వరూప మయినయవిద్యయు గుణములయందు సంగమును—కామమును సంసారమునకుఁ గారణ మని. అదియు వర్జించుటకొఱకుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. దీనికి నివృత్తికారణము వైరాగ్యముచే సన్న్యాససయుక్త మగుజ్ఞానము గీతాశాస్త్రమునం బ్రసిద్ధము. ఆజ్ఞానము క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిషయ మగు ముందే యుపన్యసింపఁబడినది. «యద్జ్ఞాత్వా ఽమృత మశ్నుతే» ఇత్యాదిగా అన్యాపోహముచేతను అతద్ధర్మాధ్యారోపముచేతను బ్రతిపాదింపఁబడినది కూడ.

పురుషుఁడు దేహేంద్రియాదిరూపములఁ బరిణమించి యుండుప్రకృతిని అది తానే యని తలఁచి పొంది యున్నవాఁ డగుటవలనఁ బ్రకృతివలనఁ గలుగుసుఖ

దుఃఖాదిగుణములను నేను సుఖిని నేను దుఃఖిని ఇత్యాదిగా భుజించుచున్నాఁడు. వీనికి అవిద్యమాత్రమే గాక యీప్రకృతిగుణములందు ఆసక్తికూడ దేవబ్రాహ్మణాద్యుత్తమయోనులందును పశ్వాద్యధమయోనులందును జన్మాదిసంసారమునకుఁ గారణము. కావున దాని వర్జింపవలయు నని తా.

ఆ. మీఁదిశ్లోకమును బ్రశ్నముగ నుత్తరముగా దించుచున్నారు పురుషునకు ఇత్యాదిగా. నిమిత్తమును జెప్పుటకై మొదట వీనికి సంసారిత్వము అవిద్యతో నైక్యాధ్యాసమువలన నని చెప్పుచున్నారు పురుషః ఇత్యాదిగా. గుణవిషయము నుఁ భోగమునే వివరించుచున్నారు నేను ఇత్యాదిగా. అవిద్య భోగహేతువై యుండఁగా కారణము నేల విచారింపవలయు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవిద్య ఇత్యాదిగా. సంగము జన్మాదిసంసారమునకుఁ బ్రధానహేతు వనుటకుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు స యథే త్యాదిగా. చెప్పినయర్థమునందు ఉత్తరార్థము దించి వ్యాఖ్య చేయుచున్నారు దానినే ఇత్యాదిగా. అధ్యాహారసహితముగా వ్యాఖ్యానాంతరము చేయుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. సదసద్యోనులను వివేచించి వివరించుచున్నారు సద్యోనులు – ఇత్యాదిగా. యోనిద్వయము నిర్దేశించుటవలన మధ్యవర్తు లగుమనుష్యయోనులు గూడ ధ్వనితము లని చెప్పుచున్నారు సామర్థ్యమువలన నిత్యాదిగా. సంగమే ప్రధానకారణ మగునేని అవిద్య తత్కారణ మనుటకు లేదు, ఇక్కారణమువలననే సంసార మువపన్న మగుటవలన నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇది యభిప్రాయము ఇత్యాదిగా. అవిద్య యుపాదానకారణము, సంగము నిమిత్తకారణము, కావున రెంటికిని కారణత్వము సిద్ధించుచున్నది యని యర్థము. రెండువిధము లయినహేతువులు చెప్పుటకు వివక్షిత మయినఫలముఁ జెప్పుచున్నారు అదియు ఇత్యాదిగా. సంగసహిత మగునజ్ఞానము తనంత నివర్తిల్లదు కావునఁ దన్నివర్తకముఁ జెప్పవలయు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దీనికి ఇత్యాదిగా. వైరాగ్యముచే సన్న్యాసము సిద్ధించును, తత్పూర్వక మయినజ్ఞానము సంగసహితాజ్ఞాననివర్తక మని యర్థము. ఈజ్ఞానమునందుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు గీ తేత్యాదిగా. అధ్యాయాదియందును ఈజ్ఞాన ముదాహరింపఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు ఆజ్ఞానము ఇత్యాదిగా. ఆజ్ఞానమే యద్జ్ఞాత్వేత్యాది నసత్తన్నా౽స దిత్యంతగ్రంథముచే అతన్నిషేధముచేతను సర్వతః పాణిపాద మిత్యాదిగ్రంథముచే, అతద్ధర్మాధ్యాసముచేతను చెప్పఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు యద్జ్ఞాత్వేత్యాదిగా.

౨౧. ఓయీ! ప్రకృతిపురుషులు నిత్యు లగుటవలన తత్సంబంధమును ఆత్మకు నిత్యము కాఁబలయును అందుచే సంసారముగూడ నిత్యమే యగును. ఇఁక ఎప్పుడు ఎట్లు లాత్మకు సంసారమోక్షము సిద్ధింపఁ గలదు? అని యాశంకింపఁగా, ఆత్మకు బుద్ధ్యాదిసంబంధము నిత్యము కాఁజాలదు, నిరవయవమునకును సావయవమునకును సంయోగసమవాయాదిసంబంధ మేదియు సంభవింపమివలన. మఱి యే మనఁగా అధ్యాసికసంబంధ మని చెప్పవలయును. అది స్వాజ్ఞానముచేతనే కలిగినది కావున వివేకవిజ్ఞాన ముదయింపఁగానే తప్పక నివర్తిల్లును—అని బోధించుటకై యాత్మకుఁ బ్రకృతిసంబంధమువలన సంసారంబును దత్కారణంబును విశదీకరించుచున్నాఁడు.—పురుషః=చెప్పినలక్షణములు గల ఆత్మ, తాను కూటస్థాసంగచిద్రూపుఁడైనను, ప్రకృతిస్థః = ప్రకృతి యనఁగా కార్యకరణసంఘాతము, తన్నుఁ దెలియక యదియే నేనని తదాత్మకుండై యున్నవాఁడు ప్రకృతిస్థుఁడు, శరీరతాదాత్మ్యము నొందుటచే స్వస్థుఁడు కాఁడని యర్థము; అందువలననే తద్ధర్మములును తత్కర్మములును గలవాఁడై, ప్రకృతిజాన్ = బుద్ధ్యాదిస్థూలాంతరూప మయిన ప్రకృతివలనఁ బుట్టిన; గుణాన్=ప్రాకృతగుణములను, దేహగుణములు బాల్యస్థౌల్యాదులు, ఇంద్రియగుణములు కాణత్వఖంజత్వాదులు, ప్రాణగుణములు క్షుధితత్వాదులు, మనోగుణములు సమీచీనత్వాదులు, బుద్ధిగుణములు కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులు, ఈస్థూలసూక్ష్మకారణదేహధర్మములను సుఖదుఃఖాదిప్రత్యయములను తనవిగాఁదలఁచి; భుఙ్క్తే—నేను మనుష్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడను గృహస్థుఁడను యతిని మూఢుఁడను పండితుఁడను శిష్టుఁడను భ్రష్టుఁడను కర్తను భోక్తను సుఖిని దుఃఖిని అనియు నాది యిది యనియు దాను బ్రకృత్యాత్మకుండై తద్ధర్మములైనజన్మజరా జాతివర్ణాశ్రమాదులను పుణ్యపాపాదులను స్వధర్మములనుగా ననుభవించుచున్నాఁడని యర్థము. «ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః» ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది హిశబ్దము. తాను అన్యాత్మకుఁడై యన్యధర్మములను సమీచీనములను అసమీచీనములను తనవిగాఁ దలంచుచున్నాఁ డనునది యేది గలదో అదియే క్షేత్రజ్ఞుఁ డగువాత్మకు సంసారము. ఓయీ! అవిక్రియుఁడై యసంగుఁ డగువాత్మకుఁ బ్రకృతితాదాత్మ్యము కలుగుటకును తదీయధర్మకర్మములను దనవిగా ననుభవించుటకును ఏమి హేతువు? అని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అస్య=విద్వాంసులచే ప్రాకృతునిగా ఆత్మ యని యనుభవింపఁబడుచున్న కూటస్థాసంగచిద్రూపుఁ డగునియాత్మకు; సదసద్యోనిజన్మసు = సద్యోనులు దేవఋషి

బ్రాహ్మణాదిపుణ్యయోనులు, అసద్యోనులు రక్షః పిశాచ శ్వపాక పశ్వాదిపాప యోనులు, వానియందు జనించుటలయందు: నేను నాది ఇత్యాదిసంసారమునకు, కారణమ్ = హేతువు; గుణసఙ్గః = గుణములయందు — దృష్టాదృష్టములగు భోగ్యముల యందు, సజ్యతే — సక్తుఁడగుచున్నాఁడు పురుషుఁడు దీనిచేతఁ గావున సంగమనఁగా కామము, కామము గదా పురుషునకు బంధము, అవిద్య యుండునపుడు పురుషుఁడు కామముచేతనే నానావిధములగు కర్మములను జేయుచున్నాఁడు, సుఖదుఃఖాత్మకములగు తత్ఫలములను గూడ నానాజన్మములందే యనుభవించుచున్నాఁడు, అట్లు శ్రుతి.— "స యథాకామో భవతి, కామాన్ యః కామయతే మన్యమానః" ఇత్యాదికము. అందువలన స్వావిద్యైకమూలకంబగు కామమే పురుషునకు నానాయోనులందు జన్మజరామరణాదిదుఃఖానుభవమునకుఁ గారణంబని సిద్ధము. లేక. గుణసఙ్గః = సజ్యతే — బంధింపఁబడుచున్నాఁడు దీనిచేత, కావున సంగము అనఁగా గుణములయందు — దేహేంద్రియాదులయందు ఇది నేను అని అహంత్వాభిమానరూపంబును శబ్దాదులయందు ఇది భోగ్య మని భోగ్యత్వాభిమానరూపంబు నగు నధ్యాససంబంధము. దీనినే యవిద్య యని పండితులు వక్కాణించెదరు. అవిద్యావంతుఁడగు పురుషునకే గదా కామంబును కర్మంబును సదసద్యోనులందు జన్మాదిదుఃఖకారణములు సంభవించుచున్నవి. తన్నివృత్తికారణము ఆత్మతత్త్వవిజ్ఞానము. అదియును, "న సత్తన్నాసదుచ్యతే" అని గూఢ ప్రకృతి సర్వకార తద్ద్వయ తత్కార్య సంబంధరాహిత్యంబును తెలిసివాఁ డని తెలియుటకు అతినిషేధగ్రాహ్యంబునను, తత్సద్భావావబోధముకొఱకు "జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యమ్" అని స్వరూపనిరూపణద్వారంబునను చక్కఁగా నిరూపింపఁబడినది.

మం. పురుషునకు సుఖదుఃఖభోక్తృత్వమే సంసారిత్వమని యేది చెప్పఁబడినదో యది యాతని కెందువలన నగునో చెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రకృతి యనఁగా మాయ, దానిని మిథ్యాభూతమైనదానినే తాదాత్మ్యమునఁ బొందినవాఁడు ప్రకృతిస్థుఁడు, ప్రకృతిస్థుఁడైనట్టి పురుషుఁడు; ప్రకృతిజాన్ గుణాన్. భుఙ్క్తే = అనుభవించుచున్నాఁడు. అందువలనఁ బ్రకృతిజగుణోపభోగ హేతువు లయిన, సదసద్యోనిజన్మసు — సద్యోనులు దేవాదులు, వానియందు ఇష్టమయినసాత్త్వికఫలము గదా భుజింపఁబడును, అసద్యోనులు పశ్వాదులు, వానియందుఁ దామసమగు ననిష్టఫలము గదా భుజింపఁబడుచున్నది, సదసద్యోనులు ధర్మాధర్మమిశ్రములగుటవలన బ్రాహ్మణాదిమనుష్యయోనులు, వానియందు రాజసమగు మిశ్రఫలము గదా భుజిం

పఁబడును, అట్టివానియందు; అస్య=ఈపురుషునకు; గుణసఙ్గః=సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకప్రకృతి తాదాత్మ్యాభిమానమే; కారణము. కాని యసంగుఁడగు నతనికి స్వతస్సంసారము లేదని యర్థము. లేక గుణసఙ్గః = గుణములయందుఁగా—సుఖదుఃఖమోహాత్మకము లగు శబ్దాదులయందు, సంగము—అభిలాష, కామ మని యర్థము; అదియే యితనికి సదసద్యోనిజన్మములయందుఁ గారణము, "స యథా కామో భవతి తత్క్రతుర్భవతి యత్క్రతుర్భవతి తత్కర్మ కురుతే యత్కర్మ కురుతే తదభిసంపద్యతే" ♦ అను శ్రుతివలన. ఈశ్లోకమునందును ప్రకృతితాదాత్మ్యాభిమానము మూలకారణముగా నెఱుంగవలయును.

శ్రీ. అయినను అవికారియు జన్మరహితుఁడు నగువానికి భోక్తృత్వ మెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి=ఎందుకనఁగా; ప్రకృతిస్థః=ప్రకృతికార్య మగుదేహమునందు తాదాత్మ్యమున నున్నవాఁడై; అందువలన, పురుషః=పురుషుఁడు; ప్రకృతిజనితము లయినసుఖాదులను భుజించుచున్నాఁడు. అస్య=వీనికి; ఉత్తమము లయిన దేవాదియోనులందును అధమము లైన తిర్యగాదియోనులందును జన్మము లేవి గలవో వానియందు; గుణసఙ్గః=గుణములతో—శుభాశుభకర్మకారు లగునింద్రియములతో సంగము; కారణమ్=హేతువు.

ప. *

రా. ఈప్రకారముగా అన్యోన్యసంసృష్టు లగు ప్రకృతిపురుషుల కార్యభేదము చెప్పఁబడినది. పురుషుఁడు తాను స్వాభావికసుఖి యైనను అతనికి వైషయికసుఖోపభోగహేతుత్వముఁ జెప్పుచున్నాఁడు —గుణశబ్దము తత్కార్యములం దౌపచారికము. తాను స్వానుభవసుఖుఁడగు, పురుషః=పురుషుఁడు; ప్రకృతిస్థః=ప్రకృతిసంసృష్టుఁడు. కావున, ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ = ప్రకృతిసంసర్గోపాధికంబు లగుసత్త్వాదిగుణకార్యభూతము లయినసుఖదుఃఖాదులను; భుఙ్క్తే = అనుభవించుచున్నాఁడు. ప్రకృతిసంసర్గహేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు —పూర్వపూర్వము లైన ప్రకృతిపరిణామరూపము లగు దేవమనుష్యాదిరూపవిశేషములయం దుండినవాఁ డగు నీపురుషుఁడు తత్తద్యోనిప్రయుక్తసత్త్వాదిగుణమయము లైనసుఖాదులయందు సక్తుఁడై తత్సాధన

♦ అతఁడు ఎట్టికామము గలవాఁడగుచున్నాఁడో అట్టిసంకల్పము గలవాఁడగుచున్నాఁడు ఎట్టిసంకల్పము గలవాఁడగుచున్నాఁడో అట్టికర్మము చేయుచున్నాఁడు ఎట్టికర్మము చేయుచున్నాఁడో అట్టిఫలము నొందుచున్నాఁడు.

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

భూతము లయినపుణ్యపాపకర్మములయందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అంత ఆపుణ్యపాపములఫలము ననుభవించుకొఱకు సగసద్యోనులయందు—ఉత్తమాధమయోనులందు పుట్టు చున్నాఁడు. అంత వెండియు కర్మము చేయు చున్నాఁడు. వెండియుఁ బుట్టు చున్నాఁడు. అమానిత్వాదికంబు లగు నాత్మప్రాప్తిసాధనభూతము లయిన గుణముల సేవించువఱకు నిట్లు సంసరించు చుండును. ఈయర్థము చెప్పఁబడినది. « కారణం గుణసఙ్గో ఽస్య సదసద్యోని జన్మసు » అని.

మూ. ♦

ఉపద్రష్టా ఽనుమన్తా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః
పరమాత్మేతి చా ఽప్యుక్తో దేహే ఽస్మిన్ పురుషః పరః. ౨౨

భా. దానినే వెండియు సాక్షాత్తుగా నిర్దేశించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు—ఉపద్రష్టా=సమీపముననుండి చూచువాఁడు తాను వ్యాపృతుఁడు గాక, ఎట్లు ఋత్విజులును యజమానుఁడును యజ్ఞకర్మమునందు వ్యాపృతు లగు చుండఁగా తటస్థుఁడు మఱియొకఁడు యజ్ఞవిద్యాపండితుఁడు తా నవ్యాపృతుఁడై ఋత్విగ్యజమానులవ్యాపారములందు గుణదోషములఁ జూచునో అట్లు కార్యకరణవ్యాపారములందు అవ్యాపృతుఁడై తద్విలక్షణుఁడై వ్యాపారయుక్తము లగు నాకార్యకరణముల సామీప్యంబునఁ జూచువాఁడు ఉపద్రష్ట. లేక. దేహచక్షుర్మనోబుద్ధ్యాత్మలు ద్రష్టలు, వారిలో బాహ్యద్రష్ట దేహము, దాని నారంభించి యంతరతముఁడై నద్రష్ట — సమీపస్థుఁ డయినద్రష్ట ప్రత్యగాత్మ, ఎవ్వనికంటె అంతరుఁడై నమఱియొకద్రష్ట లేఁడో అతఁడు అతిశయసామీప్యంబున ద్రష్ట యగుటవలన ఉపద్రష్ట యగు చున్నాఁడు. లేక, యజ్ఞోపద్రష్టవలె సర్వమును విషయీకరించుటవలన ఉపద్రష్ట. అనుమన్తా చ = అనుమనన మనఁగా అనుమోదించుట—చేయువారికార్యములందుఁ బరితోషము, దానిఁ జేయువాఁడు. లేక. అనుమన్తా = కార్యకరణప్రవృత్తులయందు దాను ప్రవృత్తుఁడు కాక యున్నను ప్రవృత్తునియట్లు తదనుకూలుఁడై కనఁబడు చున్నాఁడు కావున అనుమంత. లేక. స్వవ్యాపారములయందుఁ బ్రవృత్తము లైనకార్యకరణములను తత్సాక్షిభూతుఁడై యెవ్వ

♦ దీని కిభాష్యము లేదు.

డును నివారింపఁడు కావున అనుమంత. భర్తా = భరణ మనఁగా చైతన్యాత్మాధీనప్రయోజనత్వము నిమిత్తముగాఁ జైతన్యాభాసము లగు సంహతములైన దేహేంద్రియమనోబుద్ధులకు స్వరూపధారణము, అది చైతన్యాత్మకృతమే కావున, భర్త — భరించువాఁ డని యాత్మ చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. భోక్తా — అగ్ని యుష్ణమువలె నిత్యచైతన్యస్వరూపంబున బుద్ధియొక్క సుఖదుఃఖమోహాత్మకము లైన సర్వవిషయగోచరము లగు ప్రత్యయములు చైతన్యాత్మచే గ్రస్తములుం బోలెఁ బుట్టుచు విభక్తములై విభావింపఁబడు చున్నవి కావున భోక్త — ఎఱుంగువాఁ డని ఆత్మ చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. మహేశ్వరః = సర్వాత్మ యగుటవలనను స్వతంత్రుఁ డగుటవలనను గొప్పవాఁడును ఈశ్వరుఁడును కావున మహేశ్వరుఁడు. పరమాత్మా = అవిద్యచే ప్రత్యగాత్మత్వంబునఁ గల్పితము లగు దేహాదిబుద్ధ్యంతములకు పరముఁడు — ఉపద్రష్ట్రాదిలక్షణుఁ డగు ఆత్మ కావున పరమాత్మ, ఇతిచాఽపి = అనియును, "అన్తః పరమాత్మా" అనియును; ఉక్తః = పరమాత్మశబ్దముచేతఁ గూడ చెప్పఁబడెను శ్రుతియందు. ఎందున్నాఁడతఁడు? అస్మిన్ దేహే = ఈదేహమునందు. పరః = అవ్యక్తముకంటెఁ బరుఁ డగు; పురుషః = పురుషుఁడు, "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" అని యెవ్వఁడు చెప్పఁబడఁబోవుచున్నాఁడో. "క్షేత్రజ్ఞం చాఽపి మాం విద్ధి" అని యెవ్వఁడు చెప్పఁబడినాఁడో, మాచే వ్యాఖ్యానముచేసి యుపసంహరింపఁబడెనో, అతఁడు ఈదేహమునం దున్న పరుఁ డగుపురుషుఁడు.

ఈదేహమునం దున్న యవ్యక్తాతీతుం డగుపరమపురుషుఁడు, కార్యకరణములవ్యాపారము లన్నియుఁ దాను నిర్వికారుండై సమీపంబున నుండి చూచువాఁ డగుటవలన ఉపద్రష్ట యనియు, తద్వ్యాపారములను దాను నివారింపక యనుమోదించుటవలన అనుమంత యనియు, తనచైతన్యముచేతనే వానికి స్వరూపధారణము చేయుటవలన భర్త యనియు, తద్వృత్తుల నన్నిటిని విభాగముతో నెఱుంగుటవలన భోక్త యనియు, తాను వాని కన్నిటికిని అతీతుఁడై స్వతంత్రుఁ డగుటవలన మహేశ్వరుఁ డనియు, అవిద్యచే ఆత్మత్వంబునఁ గల్పితము లైనదేహేంద్రియాదుల యన్నిటికంటె ఉత్కృష్టుం డగుటవలనఁ బరమాత్మ యనియుఁ జెప్పఁబడు చున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

వ్యా. ప్రకృతమైన మోక్షహేతు వగుజ్ఞానమునే సాక్షాత్తుగా నిర్దేశించుటకై యుత్తరశ్లోకంబును దాని కవతారిక చేయుచున్నారు దానినే ఇత్యాదిగా. వ్యాపారవంతము లగు కార్యకరణంబులసమీపంబున నున్నవాఁడై సన్నిధిమాత్రంబున వానికి సాక్షి యని యర్థము. ఉపద్రష్ట యనుపదమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు సమీపమున నిత్యాదిగా. లోకమునందలి ద్రష్టవలె నితఁడు గూడ వ్యాపారవిశిష్టుఁ డగుటచే నిష్క్రియుం డనుట విరోధించు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు తాను ఇత్యాదిగా. తాను వ్యాపారవంతుఁడు గాక సన్నిధిమాత్రమున ద్రష్ట యగుటను దృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఉపద్రష్టా యనుపదమున కర్థాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. అనేకులు ద్రష్టలైనను వారిలో నెవ్వఁ డుపద్రష్ట? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు వారిలో నిత్యాదిగా. ఉపయను నుపసర్గము సామీప్యార్థక మగుటచే దానికి ప్రత్యక్కు అర్థము, అందే సామీప్యము సమాప్త మగుటవలన. ప్రత్యగాత్మయు ద్రష్టయు నగువాఁ డుపద్రష్ట, సర్వసాక్షి యగు ప్రత్యగాత్మ యని యర్థము. చెప్పినయర్థమునే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఎవ్వనికంటె నిత్యాదిగా. ఎట్లు యజ్ఞకర్మమునందు యజమానుని యొక్కయు ఋత్విజులయొక్కయు గుణమును గాని దోషమును గాని సర్వయజ్ఞాభిజ్ఞుఁ డగు నుపద్రష్ట యెఱుంగుచున్నాఁడో అట్లు చిన్మాత్రస్వభావుం డగు నీయాత్మ సర్వంబును విషయీకరించుచున్నాఁడు కావున నుపద్రష్ట యని పదాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు యజ్ఞేత్యాదిగా. అనుమన్తా చ యనుదానికి వ్యాఖ్య చేయుచున్నారు అనుమన్తా చ ఇత్యాదిగా. ఎవ్వరు కామము చేయుచున్నారో—వ్యాపారవంతు లగుచున్నారో వారు చేయుచుండఁగా వారికార్యము లేవి గలవో వానియందుఁ బార్శ్వస్థునకుఁ బరితోషము అనుమననము, అదియే యనుమోదించుట, దాని సన్నిధిమాత్రంబున నెవ్వఁడు చేయుచున్నాఁడో అతఁడు అనుమంత. వ్యాఖ్యాంతరము చేయుచున్నారు లేక అపి. దానినే స్ఫుటీకరించుచున్నారు నా గ్యేత్యాదిగా. అర్థాంతరము చెప్పుచున్నారు స్వవ్యాపారములయందు ఇత్యాదిగా. భర్తా యనుపదమునకు వ్యాఖ్యానము చేయును భరణమును నిరూపించి యాత్మకు భర్తృత్వము సాధించుచున్నారు భర్తేత్యాదిగా. భోక్త యనుటచే క్రియావత్త్వము ప్రాప్తింపఁగా «భోగశ్చిదవసానతా» అను న్యాయమున వివరించుచున్నారు అగ్నిత్యాదిగా. విశేషణాంతరము దీని వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు మహేశ్వరః ఇత్యాదిగా. పరమాత్మత్వము నుపపాదించుచున్నారు అవిద్యచే నిత్యాదిగా. పరముఁడు — ఉత్కృష్టుఁడు అతఁడే

పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టుఁ డని భావము. పరమాత్మశబ్దము ప్రత్యగాత్మవిషయమగుటయందు శ్రుతిని ప్రమాణీకరించుచున్నారు అస్మిన్ పరమాత్మా అని. అతనికిఁ బ్రశ్నద్వారమునఁ దటస్థత్వము నిరాకరించుచున్నారు ఏవం ఇత్యాదిగా. దేనికంటెఁ బరుఁడు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు అవ్యక్తముకంటె నిత్యాదిగా. అందే వాక్యశేషము ప్రదర్శించుచున్నారు ఉత్తమ ఇత్యాదిగా. శోధితము లగు తత్త్వంపదార్థముల నైక్యజ్ఞానమును మున్ను చెప్పినదానిని ఫలప్రతిపాదనముచే స్తుతించు చున్నారు క్షేత్రజ్ఞం చేత్యాదిగా.

హ.

శం. వెండియు నావరణత్వమునే ముముక్షువులకుఁ జక్కఁగాఁ దెలుపుటకై యాత్మకుఁ బ్రకృతితత్కార్యసంబంధరహితత్వంబును అందుచే నసంగుఁడై విదేకరసుండైనవానికి బ్రహ్మాభిన్నత్వంబును బోధించుచున్నాఁడు — అస్మిన్ దేహే = ఈ కార్యకరణసంఘాతరూప మయిన శరీరమునందు; ఎవ్వఁడు అస్మత్ప్రత్యయార్థముయిన, పురుషః=ఆత్మ గలఁడో అతఁడు; పరః=దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు. అది యెందువలన ననఁగా. ఉపద్రష్టా = సర్వమునకును ద్రష్ట చిదాభాసుఁడు, వానిని వానివ్యాపారమును సాక్షియై మీఁదనుండి చూచుచున్నాఁడు కావున ఉపద్రష్ట. లేక. ఉప—సమీపమునందు బుద్ధికన్నను అంతరుండై ప్రత్యక్త్వంబున నున్నవాఁడై బుద్ధిని తద్వ్యాపారంబును దృశ్యజాతమును సర్వంబును సాక్షాత్తుగా నవిక్రియస్వరూపంబున చూచుచున్నాఁడు కావున ఉపద్రష్ట. హేతుగర్భితం బీవిశేషణము. ఆత్మ బుద్ధ్యాదులకన్న భిన్నుఁడు, ఉపద్రష్ట యగుటవలన, యజ్ఞోపద్రష్టవలె. యజ్ఞోపద్రష్ట యజమానఋత్విజులలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు గదా! వారిలోఁ జేరినవాఁ డగునేని యుపద్రష్టృత్వ మనుపపన్న మగుటవలన. ఉపద్రష్ట యనఁగా వ్యాపారవంతులకంటె భిన్నుఁడై తా నవ్యాపృతుఁడై తాటస్థ్యంబున వ్యాపారవంతులను తద్వ్యాపారములను జూచుచుండువాఁడు. కావున నెట్లుపద్రష్ట ద్రష్టవ్యు లగు యజమానాదుల యందఱికంటె భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడో అట్లీయాత్మయు నుపద్రష్ట యగుటవలన బుద్ధ్యాదులకంటె భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు. ఇట్లగుటచే ఆత్మకు అవికారిత్వంబును నిత్యత్వంబును అకర్తృత్వమును అభోక్తృత్వంబును సూచితమగుచున్నది. మఱియును. అనుమన్తా=స్వస్వవిషయములందుఁ బ్ర

* శ్రీశంకరభాష్యముచే గతార్థము.

వృత్తములు నివృత్తములు నగుబుద్ధ్యాదులను అను — వెంటనే మనుతే — ఎఱుంగు చున్నాఁడు కావున అనుమంత, బుద్ధ్యాదుల ప్రవృత్తిని నివృత్తి తత్ఫలములను తదన్యుఁడైయే యెఱుంగుచున్నవాఁడని యర్థము, "ఉపద్రష్టా ఽనుమన్తాచ ఆత్మా" అను శ్రుతివలన. ఇందుచే, ఆత్మ దేహాదులకంటెఁ బరుఁడే యగుచున్నాఁడు, అనుమంత యగుటవలన, తటస్థునివలె—అని యాత్మకుఁ బ్రకృతి ప్రాకృతములకంటె భిన్నత్వమును సాధించునట్టి యనుమానము సూచితము. చకారమునకు సముచ్చయ మర్థము. మఱియును. భర్తా=స్వావిద్యచేఁ దనయం దధ్యస్తము లయిన మహదాది సర్వవికారములను సత్తాస్ఫూర్తుల నొసంగుటచే భరించుచున్నాఁడు కావున భర్త. జలతరంగఫేనబుద్బుదాదులకు మఱుభూమివలెఁ దనయం దారోపితము లయిన దేహాది శబ్దప్రత్యయములకుఁ దానే యర్థమై సత్తను స్ఫూర్తిని గలిగించుచున్నాఁ డాత్మ యని యర్థము. భర్త భరణీయములకంటె భిన్నుఁడే కావున భర్తృత్వముగూడ ఆత్మ దేహాదులకంటె భిన్నుఁ డనుటకుఁ బూర్వమువలె వ్యావర్తకవిశేషణము. మఱియును. భోక్తా=తనయం దధ్యస్తమైన యవ్యక్తాదిస్థూలాంతమును సర్వంబును చైతన్యాత్మక మగు స్వతేజస్సుచేఁ దమస్సును సూర్యుఁడుంబోలె భుజించుచున్నాఁడు—తనయందే తిరోభూతముగాఁ జేయుచున్నాఁడు కావున భోక్త, భ్రాంతిదశయందు నానారూపంబునఁ దానే ప్రతీతుఁడైనను సమ్యగ్జ్ఞానదశయందుఁ దానుమాత్రమే మిగిలినవాఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము. భోక్త భోజ్యముకంటె భిన్నుఁడే కావున భోక్తృత్వముగూడ ఆత్మకు దేహాదిభిన్నత్వమునందుఁ బూర్వమువలె వ్యావర్తక విశేషణము. మఱియును. మహేశ్వరః = అవ్యక్తము కన్నను స్థూలతముఁ డగుట వలన, మహాన్— గొప్పవాఁడు "మహతో మహీయాన్" అను శ్రుతివలన, మహత్త్వము గూడ ఆత్మకు దేహాదిభిన్నత్వమునందు హేతువు, ఆత్మ దేహాదులకంటె భిన్నుఁడు, మహత్త్వమువలన ఆకాశమువలె, మహత్త్వమనఁగా అపరిచ్ఛిన్నత్వము, పరిపూర్ణవస్తువునకుఁ బరిచ్ఛిన్నత్వము గాని దేహాద్యన్యతమత్వము * గాని సంభవింపదు గదా! మఱియును, ఈశ్వరః—సూదంటురాయిసన్నిధిని అయస్సువలె నెవ్వని సన్నిధిమాత్రంబున జడ మగుబుద్ధ్యాదిక మగు సర్వంబును చేష్టించుచున్నదో అట్టి యాత్మ యీశ్వరుఁడు — ఈశనశీలుఁడు సమస్తముయొక్క ప్రవృత్తులకును హేతువైనవాఁడు "ఈశానో భూత భవ్యస్య" అను శ్రుతివలన, ఆత్మ ప్రకృతితత్కార్యములకంటె భిన్నుఁడు ఈశ్వరుఁ డగుటవలన రాజువలె కావున నీశ్వరత్వము గూడ

* దేహాదులలోఁ జేరినవాఁ డగుట.

ఆత్మకు ఇతర భిన్నత్వమునందు హేతువు, ఇందుచే ఆత్మ ప్రకృతితద్వికార తద్ధర్మ తత్కార్య తదవస్థాలేశశూన్యుఁడని సిద్ధము, మహాంశ్చ—గొప్పవాఁడును, ఈశ్వరశ్చ—ఈశ్వరుఁడును కావున మహేశ్వరుడు. పరిపూర్ణుఁడును కూటస్థుఁడును అసంగుఁడును చిదేకరసుఁడును ఆత్మ యని యీ వ్యాఖ్యావిశేషణములచే వ్యవస్థాపింపఁబడినది. ఓయీ! ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ యని ద్వైవిధ్య ముండునప్పు డెట్లు ద్వైతము సిద్ధించును? అందువేసి అట్లాశంకింపవలదు, పరిపూర్ణ మయిన బ్రహ్మమునందే ఆరోపితావిద్యాకార్యములచే పరిచ్ఛేదము తోఁచుటవలన. పరిచ్ఛిన్నత్వమును క్షేత్రజ్ఞత్వమును కల్పితము. ఎట్లు ఒక్కటే యగు నాకాశమునకు కల్పితఘటోపాధిచే పరిచ్ఛిన్నత్వమును ఘటాకాశత్వంబును కల్పితమో అట్లు. కావున బ్రహ్మమునందు అవిద్యచేఁ గల్పితము లగు ప్రకృతియుఁ బ్రాకృతమును సర్వంబును మిథ్యయే యగుం గాని సత్యము కాదు. «త్రయమస్యైతత్సుషుప్తం స్వప్నం మాయామాత్రమ్, చిదేకరసో హ్యయమాత్మా, వికల్పో నహివస్తు, అసత్త్వాదన్యస్య" ఇత్యాది శ్రుతులచేతను, ఇది సర్వంబును మిథ్య మాయాకార్య మగుటవలన ఐంద్రజాలికమునవలె—ఇత్యాదియుక్తులచేతను విచారింపఁగా దేహాదిద్వైతప్రపంచము సర్వంబును మాయాకార్య మగుటచే మిథ్య యగుటవలన ద్వైతకారణము లేమివలనను బ్రహ్మాత్మలకు భేదము మహాకాశఘటాకాశములకుంబోలె నుపాధిపరికల్పిత మగుటవలన నుపాధియు నవిద్యాకార్య మగుటచే మిథ్య యగుటవలనను అది లేనియపుడు బ్రహ్మాత్మల కభేదమే యగును. అందువలన బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము నిరంకుశ మని బోధించుటకై బ్రహ్మాత్మల కేకత్వముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పరమాత్మేతి చాప్యుక్తః—ఎవ్వఁడు ఈ దేహమునందుఁ బురుషుఁడు అస్మత్ప్రత్యయార్థ మైనవాఁడు బుద్ధితద్వృత్తిసాక్షియై యున్నాఁడో ఎవ్వనియందుఁ బ్రకృతిసాన్నిధ్యమువలనఁ గర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసంసారము కల్పితమో ఉపద్రష్టృత్వాదిలక్షణములచే విచారింపఁగా నెవ్వఁడు ప్రకృతితద్వికార తద్ధర్మ తత్కార్యసంబంధలేశశూన్యుఁడును అసంసారియును నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపుఁడు నని నిశ్చితుఁ డగుచున్నాఁడో అట్టియాత్మ పరమాత్మయే—బ్రహ్మమే యని సర్వశ్రుతులచేతను చెప్పఁబడెను. «తదేతదాత్మానమేవ మిత్యపశ్యన్తః పశ్యన్తి, తదేతత్సత్యమాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవాత్ర హ్యేవ న విచికిత్స్యమ్ ♦, స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో, అయమాత్మా బ్రహ్మ» ఇత్యాది శ్రుతు

♦ అట్టి దీనిని ఆత్మను ఓమ్మని యెఱుంగనివారు ద్వైతము చూచుచున్నారు, అట్టియిది సత్యము ఆత్మ బ్రహ్మమే బ్రహ్మము ఆత్మయే ఇందు సంశయింపవలసినదేమి లేదు.

లచే బ్రహ్మాత్మల కభేదమే స్పష్టముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన దని యర్థము. అందువలన క్షేత్రజ్ఞునకు బ్రహ్మభావము స్వాభావికమే కాని కల్పితము కాదు, అట్లు సర్వజ్ఞయు సత్యవాదినియుఁ బ్రమాణశిరోమణియు నగు శ్రుతి "తదేతత్ సత్యమాత్మా బ్రహ్మైవ బ్రహ్మాత్మైవ" అని బ్రహ్మాత్మల కభేదము [illegible] అట్లు భగవంతుఁడును క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి యని యుపదేశించెను, దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః అని యుపదేశించుచున్నాఁడుగూడ. అందువలన బ్రహ్మాత్మల కేకత్వము సిద్ధించుటం జేసి ద్వైతహేతు వేదియు లేమివలన బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము సిద్ధము.

ఘ॰ ఇట్లు ప్రకృతితో మిథ్యాతాదాత్మ్యమువలనఁ బురుషునకు సంసారము కాని స్వరూపంబునఁ గాదని చెప్పఁబడినది. సంసారమునందు సంభవింపనట్టి పురుషుని స్వరూపమెట్టిది? అని [illegible] తత్స్వరూపమును సాక్షాత్తుగా నిర్దేశించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు — అస్మిన్ = ఈ ప్రకృతిపరిణామ మయిన; దేహే = దేహమునందు; జీవరూపంబున వర్తించుచున్నను, పురుషః = పురుషుఁడు; పరః = ప్రకృతిగుణములచే అసంస్పృష్టుఁడు, పరమార్థంబున అసంసారి స్వరూపముచే నని యర్థము. ఎందువలన ననఁగా. ఉపద్రష్టా = ఎట్లు ఋత్విగ్యజమానులు యజ్ఞకర్మమునందు వ్యాపృతు లగుచుండఁగా తత్సమీపస్థుఁడు మఱియొకఁడు తా నవ్యాపృతుఁడై యజ్ఞవిద్యాకుశలుఁ డగుటవలన ఋత్విగ్యజమానుల వ్యాపారములందు గుణదోషములఁ జూచుచుండునో అట్లు కార్యకరణములు వ్యాపారవంతము లగుచుండఁగా తా నవ్యాపృతుఁడై తద్విలక్షణుఁడై ఆ వ్యాపారసహితము లగు కార్యకరణముల సమీపస్థుఁడై చూచుచుండువాఁడు కాని పురుషుఁడు కర్త కాఁడు, "స యత్తత్ర కించిత్ పశ్యత్యనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగో హ్యయం పురుషః" * అను శ్రుతివలన. లేక. ద్రష్ట లగు దేహచక్షుర్మనోబుద్ధ్యాత్మలలో బాహ్యము లగు దేహాదులకంటె మిక్కిలి యవ్యవహితుఁడై ద్రష్ట ఆత్మ కావున పురుషుఁడు ఉపద్రష్ట, ఉపశబ్దము సామీప్యార్థక మగుటవలన నది యవ్యవధానరూప మగుటచేఁ బ్రత్యగాత్మయందే పర్యవసన్న మగుటవలన. అనుమన్తా చ = కార్యకరణ ప్రవృత్తులయందుఁ దాను బ్రవృత్తుఁడు కాకున్నను బ్రవృత్తునియట్లు సన్నిధిమాత్రంబునఁ దదనుకూలుం డగుటవలన అనుమంత, లేక, స్వవ్యాపారములయందుఁ బ్రవృత్తము లగు దేహేంద్రియాదులను తత్సాక్షిభూతుఁడై పురుషుఁ డెన్నఁడును నివారింపఁడు కావున అనుమంత, "సాక్షీ

* అతఁడందు ఏమైనను దేనిఁ జూచుచున్నాఁడో దానితో అన్వాగతుఁడు - చేరినవాఁడు కాక యుండుచున్నాఁడు, కావున అసంగుఁడు గదా యీ పురుషుఁడు.

చేతా" అను శ్రుతివలన. భర్తా = సంఘాతమాత్రై చైతన్యాభాసవిశిష్టము లయిన దేహేంద్రియమనోబుద్ధులను దనసత్తచేతను స్ఫూర్తిచేతను ధరించువాఁడును బోషించువాఁడును. భోక్తా = బుద్ధియొక్క సుఖదుఃఖమోహాత్మకము లగువృత్తులను స్వరూపచైతన్యముచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవాఁడు కావున నిర్వికారుఁ డయ్యు భోక్తయైయుండువాఁడు. మహేశ్వరః = సర్వాత్మ యగుటవలనను స్వతంత్రుఁ డగుటవలనను గొప్పవాఁడును * ఈశ్వరుఁడును గావున మహేశ్వరుఁడు. పరమాత్మా = అవిద్యచే ఆత్మత్వంబునఁ గల్పితము లగు దేహాదిబుద్ధ్యంతములకంటె ఉపద్రష్ట్రాద్యపూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టుఁ డగుటచే పరముఁడు — శ్రేష్ఠుఁ డగుఆత్మ కావున పరమాత్మ. ఇతిఅపి = ఈపరమాత్మశబ్దముచేతఁ గూడ; ఉక్తః = చెప్పఁబడినాఁడు శ్రుతియందు. చకారమువలన ఉపద్రష్ట్రాదిశబ్దములచేతఁ గూడ చెప్పఁబడినాఁ డని యర్థము. "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః" అని ముందును ఆపురుషునే చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఈప్రకారముగఁ బ్రకృతిని వివేచింపమివలనఁ బురుషునకు సంసారమే కాని స్వరూపంబున లే దనునభిప్రాయముతో తత్స్వరూపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు — అస్మిన్ దేహే = ఈప్రకృతికార్యమగు దేహమునందు; వర్తించుచున్నను, పురుషః; పరః = భిన్నుఁడే, దానిగుణములతో సంబంధపడఁ డని యర్థము. అందులకు హేతువులు. — ఉపద్రష్టా = తాను వేఱైయున్నవాఁ డయ్యు సమీపమునుండి చూచుచుండువాఁడు, సాక్షి యగుటయు. అట్లు, అనుమంతా = అనుమోదించువానివలె సన్నిధిమాత్రమున ననుగ్రహించువాఁడు "సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ఇత్యాది శ్రుతివలన. అట్లు విశ్వరూపంబగురూపమున, భర్తా = విధారకుఁ డనియు చెప్పఁబడియె; భోక్తా = పాలకుఁ డనియు మహేశ్వరః = మహాన్ ఈశ్వరశ్చ — బ్రహ్మాదులకును అధిపతి యనియును. పరమాత్మా = అంతర్యామి యనియు. చెప్పఁబడినాడు శ్రుతిచేత. అట్లు శ్రుతి — "ఏష భూతాధిపతి రేష లోకేశ్వర ఏష లోకపాలః" ఇత్యాదికము.

[illegible] ప్రకృతివివేకమువలననే పురుషునకు సంసారముకాని స్వరూపముచేఁ గాదని తెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు — అస్మిన్ దేహే = ఈప్రకృతికార్యమగు దేహమునందు వర్తించుచున్నను; పురుషః పరః = పురుషుఁడు భిన్నుఁడే, కాని దానిగుణములతో సంటఁ డని యర్థము. ఉపద్రష్టా అనుమన్తా భర్తా భోక్తా *.

---

* సర్వవ్యాపకుఁడును.

* ఈపదములకు వ్యాఖ్యానము శ్రీధరీయముతో సమానము.

ఇందు శాతపథశ్రుతి—“అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మన్తాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతా నాఽన్యోఽస్తి ద్రష్టా నాఽన్యోఽస్తి శ్రోతా నాఽన్యోఽస్తి మన్తా నాఽన్యోఽస్తి విజ్ఞాతైష త అన్తర్యామ్యమృతోఽతోఽన్యదార్తమ్” అని. భాష్యము.—అదృష్టః= దర్శనమునకు అయోగ్యుఁడై ♦, ద్రష్టా= విశ్వసాక్షి. ఇట్లంతటను. వానికంటె, అన్యః=ఇతరుఁడు, ద్రష్ట లేఁడు, అట్లు శ్రోతయు మంతయు విజ్ఞాతయు లేఁడు. ఇట్టివాఁ డగు, ఏషః తే అన్తర్యామీ = ఈ నీయాత్మ; అమృతః = నిత్యముక్తుఁడు. అతః=ఈయాత్మకంటె, అన్యత్ =ఇతరము, ఆత్మవిలక్షణ మయిన దృశ్యజాతము, ఆర్తమ్=బాధితము శుక్తిరజతమువలె నని యర్థము. మహేశ్వరః—బ్రహ్మాదులకును అధిపతి; పరమాత్మా=అంతర్యామి యనియు, ఉక్తః. శ్రుతియును. “ఏష భూతాధిపతి రేష లోకేశ్వర ఏష లోకపాలః” అని. ఇట అధిపతి యనఁగా ఈశ్వరుఁడు—నియామకుఁడు, లోకపాలుఁ డనఁగా భర్త.

రా. అస్మిన్ దేహే = ఈదేహమునందు, ఉన్నట్టి యీపురుషుఁడు, దేహప్రవృత్తి కనుగుణము లయిన సంకల్పములచే దేహమున కుపద్రష్టయు అనుమంతయు నగుచున్నాఁడు అట్లు దేహమునకు భర్తయు నగుచున్నాఁడు, అట్లు దేహప్రవృత్తిజనితము లగుసుఖదుఃఖములకు భోక్తయు నగుచున్నాఁడు. ఇట్లు దేహమును నియమించుటచేతను భరించుటచేతను దేహమునకు శేషియగుటచేతను దేహేంద్రియమనస్సులకు మహేశ్వరుఁ డగుచున్నాఁడు అట్లు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు—“శరీరం యద వాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధా నివాశయాత్” అని. ఈదేహమునందు దేహేంద్రియమనస్సులకుఁ బరమాత్మ యనియుఁ జెప్పఁబడియె. దేహమునందును మనస్సునందును ఆత్మశబ్దము వెంబడిగానే ప్రయోగింపఁబడుచున్నది—“ధ్యానే నాత్మని పశ్యన్తి కేచి దాత్మాన మాత్మనా” అని. అపిశబ్దమువలన మహేశ్వరుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడె నని తెలియవలయును. పురుషః పరః — అనాదిమత్పర మిత్యాదిగ్రంథముచేఁ జెప్పఁబడిన యపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానశక్తి యగు నీపురుషుఁడు అనాది ప్రకృతిసంబంధకృత మైంగుణసంగము వలన ఈ దేహమాత్రమునకు మహేశ్వరుఁడును బరమాత్మయు నగుచున్నాఁడు.

మూ. యతశ్చయత్ అని చెప్పినదాని వివరించుచున్నాఁడు.—అనుమన్తా—అను—మాటిమాటికి—విశేషమున నిరూపకుఁడు. పురుషః సుఖదుఃఖానామ్ అను

♦ ఈయాత్మను జూచుటకు శక్యము కాదు, అట్టివాఁడై యనుట.

టచే జీవుఁడు చెప్పఁబడినాఁడు. పురుషం ప్రకృతిమ్ అనుచో పురుషశబ్దముచే జీవేశ్వరులు ఏకశబ్దమునఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. అట్లుగాక జీవేశ్వరుల కైక్యము చెప్పు పక్షమునందు మహాతాత్పర్యవిరోధ మగును. ఈశ్వరోత్కర్షమునందుఁ గదా మహాతాత్పర్యము. అట్లు సౌకరాయణశ్రుతి — "అవాచ్యోత్కర్షే మహాత్మా స్సర్వవాచాం సర్వన్యాయానాం చ మహాతాత్పర్యత్వమ్। విష్ణోరనన్తస్య పరాత్పరస్య తచ్చాపి వాక్యేష్వేవ న చాత్ర శఙ్కా॥ అతో విరుద్ధం తు యదప్రమాణం తదత్ర బాధా యథవాఽపి యుక్తిః। న తత్ప్రమాణం కవయో వదన్తి న చాఽపి యుక్తిర్వ్యాహతిర్హి దృష్టేః" ♦ అని. అందువలన యుక్తులచేతఁ గూడ దీని నపలపించుట యుచితము గాదు. కావున నేయుక్తిచే నవిద్యమానత్వాదికము కల్పించుచున్నారో అదియు నాభాసరూపమే కావున నెల్లప్పుడును మాహాత్మ్యమే వేదములచేఁ జెప్పఁబడుచున్న దని సిద్ధించుచున్నది. అందవాంతరతాత్పర్యముఁగూడఁ గలదు. దానియందే చెప్పఁబడినది "అవాన్తరం తత్పరత్వం చ సత్యే మహాద్వాప్యైకత్వా త్త్రయో రనన్తే" అని. శ్యామత్వాదికము చెప్పఁబడుటవలనఁ గూడ. పురుష మతికల్పిత మగు యుక్త్యాదికం భాస మనుట యుక్తము, అజ్ఞానము సంభవించుటవలన. కాని స్వతఃప్రమాణ మగు వేద మాభాస మనఁ దగదు. అజ్ఞానమో పురుషులకు సంభవించుచునే యున్నది, పెక్కండ్రకుఁ గూడ అజ్ఞానము కనఁబడుట వలన. అప్పుడు మనమధ్యయనింపని వేదమునందు ఏతద్విరుద్ధార్థ ముండవచ్చు నని చెప్ప శక్యము గాదు. ఎందువలన ననఁగా. అందే చెప్పఁబడినది "నైవ తద్విరుద్ధా వాచో నైవ తద్విరుద్ధా యుక్తయ ఇతిహ ప్రజాపతి రువాచ ప్రజాపతి రువాచ" అని. జీవేశ్వరైక్యము తద్విరుద్ధము. "ఆభాస ఏవచ" అని బ్రహ్మసూత్రము గూడ. జనమేజయుఁ డడిగెను "బహవః పురుషా బ్రహ్మన్నుతాహో ఏక ఏవతు। కో హ్యత్ర పురుషశ్రేష్ఠ స్తం భవాన్ వక్తు మర్హతి" అని. అందులకు శ్రీవైశంపాయనుఁడు చెప్పెను "నైత దిచ్ఛన్తి పురుష మేకం కురుకులోద్వహ। బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోని రుచ్యతే॥ తథా తే పురుషం విశ్వ మాఖ్యాస్యామి

♦ అనంతుఁడును పరాత్పరుఁడు నగువిష్ణువు సర్వోత్కృష్టుఁ డగుటవలన అనిర్వచనీయుఁ డగుననెడి సర్వోత్కర్షమునందే సర్వవేదములకును సర్వన్యాయములకును మహాతాత్పర్యము. ఆయుత్కర్షమే మేమో యుండనే యున్నది. కావున నిందు శంక లేదు. అందువలన ఇందులకు విరుద్ధ మగు ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ మేది గలదో యుక్తియు నేది గలదో అది ప్రమాణము గా దని కవులు చెప్పుచున్నారు. కేవలయుక్తియుఁ బ్రమాణము గాదు. అది దృష్టికన్నను—శ్రుతికన్నను దుర్బలము గదా!

గుణాధికమ్ ” అని మోక్షధర్మమునందు. అది యంతయు స్వప్నేంద్రజాలమువంటి దనియుఁ జెప్ప శక్యము గాదు. « వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ” అని గదా శ్రీ వ్యాసభగవద్వచనము. మఱియు స్వప్నమువలె నేఁ జీవకల్పితం బనుటకుఁ బ్రమాణము కానరాదు. సత్యం బనుటకుఁ బ్రమాణములు ద్వితీయాధ్యాయమునఁ జెప్పినారము. అయాస్యశాఖయందును జెప్పఁబడెఁగదా « స్వప్నో హా వా అయం చఞ్చలత్వాన్న స్వప్నో నహి విచ్ఛేద ఏతదితి ” * అని. ఇదియు దోషము కాదు. ఈశ్వరునకు జీవునితో నైక్యము చెప్పఁబడదు గదా! జీవుఁడుఁ గదా యీశ్వరునితో నైక్యము ధ్యానింపవలయును. అదియు నిరుపాధికము గాదు. అందువలనఁ బ్రతిబింబమునకుఁ దద్విరోధి యగు బింబముతో నైక్యము లేదు. అట్లు మాధుచ్ఛన్దసశ్రుతి « ఐక్యం చాఽపి ప్రతిబిమ్బస్య విష్ణో జీవస్యైతే దృష్టయో వదన్తి ” అని. అహం గ్రహోపాసనమునందు ఫలాధిక్య మగ్నివేశ్యశ్రుతిసిద్ధము « అహం గ్రహోపాసక స్తస్య సామ్యమభ్యాశోహా వా ఽశ్నుతే నాత్ర శఙ్కా ” ♦ అని « తదీయోఽహ మితి జ్ఞాన మహం గ్రహ ఇతీరితః ” అని వామనమునందు. « తద్వశత్వా త్త్వోఽస్మీతి భృత్యత్వేనైవ నతు స్వతః ” అనియును. ప్రతిబింబము నగుటచే నతఁడే నేను, భృత్యుఁడను గూడ — అని భావన. అట్లే యాస్యశాఖయందు « భృత్యో వా ఽహం ప్రాతిబిమ్బ్యవ సోఽస్మీత్యేవం హ్యుపాస్యః పుమాన్ సః ” అని. ప్రాతిబింబ్య మనఁగా తత్సామ్యమే.

యః ఏవం పురుషం వేత్తి ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ
సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే. ౨౩

భా. అట్టి యీయుక్తోక్తలక్షణుం డగునాత్మను, యః = ఎవ్వఁడు; ఏవమ్=యుక్తప్రకారమున; పురుషమ్=పురుషునిఁగా, సాక్షాత్తుగా నేనని; వేత్తి=ఎఱుంగుచున్నాఁడో; ప్రకృతించ=యుక్తమయిన యవిద్యాలక్షణ మగుప్రకృతినిగూడ; గుణైస్సహ=స్వవికారములతోఁ గూడ; విద్యచే నివర్తిత మైనదానిఁగా — అభావమును బొందింపఁబడినదానిఁగా, యః వేత్తి=ఎవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో; సర్వథా=సర్వవిధంబున; వర్త

* ఇది చంచల మగుటవలన స్వప్నమువలె నున్నది, కాని స్వప్నము కాదు, దీనికి బాధ లేదు గదా.

♦ అహం గ్రహోపాసకుఁడు అవిష్ణువుయొక్క సామ్యమును శీఘ్రముగాఁ బొందుచున్నాఁడు. ఇందు సందేహము లేదు.

మానోఽపి= వర్తించుచున్నవాఁడైనను; సః= అతఁడు; భూయః= మరల; ఈవిద్వచ్ఛరీరము పతితమైనపిదప దేహాంతరము గొనఁడు, నాభిజాయతే= పుట్టఁడు, దేహాంతరము నొందఁడని యర్థము. అపిశబ్దమువలన ఇఁక స్వకర్మమునందున్నవాఁడు పుట్టఁడని చెప్పనేమి? అని యభిప్రాయము.

పూర్వపక్షము —ఓయీ! వాస్తవమే, జ్ఞానోత్పత్త్యనంతరము పొండియు జన్మము లేదని చెప్పఁబడినది. అయినను జ్ఞానోత్పత్తికిఁ బూర్వము చేసినకర్మములును తదుత్తరము చేసినవియు అతిక్రాంతానేకజన్మములందుఁ జేసినవియును నీకర్మము లన్నియు ఫలము నొసంగక నశించు ననుట యుచితము గాదు. కావున మూఁడు జన్మములు సంభవించును. కృతవిప్రణాశము యుక్తము కాదు గదా! ఫలమునందుఁ బ్రవృత్తము లయిన యారబ్ధజన్మము లగు కర్మములకుంబోలె. కర్మములలో విశేషముగల దనుటయు శక్యము గాదు. అందువలన మూఁడువిధము లయినకర్మములును మూఁడుజన్మముల నారంభించును. లేక, సర్వకర్మములును సంహతములై యొక్కజన్మమునే యారంభించును. అట్లుగాదను నెడ కృతవినాశము సంభవించుటంజేసి సర్వత్ర యనాశ్వాసము ప్రసక్తించును. శాస్త్రానర్థక్యము గూడ సంభవించును. అందువలన న స భూయోఽభిజాయతే యని చెప్పుట యనుచితము.

సిద్ధాంతము.—కాదు. «క్షీయన్తే చాఽస్య కర్మాణి, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తస్య తావదేవ చిర మిషీకాతూలవ త్సర్వకర్మాణి ప్రదూయన్తే» * ఇత్యాదిశ్రుతిశతములవలనఁ జెప్పఁబడినది విద్వాంసునకు సర్వకర్మదాహము. ఇందును జెప్పఁబడినది యథైధాంసీత్యాదిగా సర్వకర్మదాహము. చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు గూడ ఉపపత్తివలనను. అవిద్యాకామక్లేశబీజనిమిత్తము లగుకర్మములు గదా జన్మాంతరాంకురము నారంభించుచున్నవి. ఇందుఁగూడ అహంకారాభిసంధిపూర్వకము లగుకర్మములు ఫలారంభకము లనియు ఇతరములు కావనియు నచ్చటచ్చట భగవంతునిచేఁ జెప్పఁబడినది. «బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని నరోహన్తి

* వీనికర్మములును క్షయించుచున్నవి, బ్రహ్మను నెఱుంగుచున్నాఁడు బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడు, అతని కంతమాత్రమే చిరకాలము, తెల్లుపుదక యందలి దూదివలె సర్వకర్మములును వీడుచున్నవి.

యథా పునః। జ్ఞానదగ్ధై స్తథా క్లేశై ర్నాత్మా సంపద్యతే పునః ॥*

అనియును.

పూర్వపక్షము.—కాని జ్ఞానోత్పత్త్యనంతరము చేయుకర్మములకు జ్ఞానముచే దాహము, జ్ఞానసహభావు లగుటవలన. ఈజన్మమున జ్ఞానోత్పత్తికిఁ బూర్వము చేసినవానికిని అతీతానేకజన్మాంతరములఁ జేసినవానికిని మాత్రము దాహము యుక్తము కాదు.

సిద్ధాంతము—అట్లనఁ దగదు, సర్వకర్మాణి యను విశేషణము వలన.

పూర్వపక్షము—జ్ఞానోత్తరకాలమునందుఁ జేయు సర్వకర్మములని దానికర్థము.

సిద్ధాంతము—కాదు, సంకోచమునకుఁ గారణము లేమివలన. మఱి యేది చెప్పఁబడినదో—జ్ఞానమున్నను ఎట్లు ఫలదానమునకుఁ బ్రవృత్తములే వర్తమానజన్మారంభకము లగు కర్మములు నశింపవో అట్లు అనారబ్ధఫలము లగుకర్మములుగూడ నశింపవనుట యుక్తము — అని. అది యసంగతము. ఎట్లు? అవి ముక్తబాణమువలెఁ బ్రవృత్తఫలము లగుటవలన. ఎట్లు మొదట లక్ష్యము వేధించుటకై ధనువునుండి విడువఁబడినబాణము లక్ష్యమును వేధించినపిదపఁగూడ ఆరబ్ధవేగము నశించువఱకుఁ బోవుచుండి పతనముచేతనే నివర్తిల్లునో అట్లు శరీరారంభక మగు కర్మము శరీరస్థితిప్రయోజనము నివృత్తమయినను సంస్కారవేగము క్షయించువఱకు నెప్పటియట్లు వర్తించుచున్నది. ఎట్లు మఱి ధనుస్సునందు సంధింపఁబడినను విడువఁబడని బాణము ప్రవృత్తినిమిత్త మగు వేగము అనారబ్ధ మగుటచే నుపసంహరింపఁబడుచున్నదో అట్లనారబ్ధఫలంబులై స్వాశ్రయంబునందే యుండుకర్మములు జ్ఞానముచే నిర్బీజములుగాఁ జేయఁబడుచున్నవి. అందువలన ఈవిద్వచ్ఛరీరము పతితమైనపిదప న స భూయోఽభిజాయతే అని యుక్తమే చెప్పఁబడినది యని సిద్ధము.

ఇట్లు లాత్మయే తాననియుఁ బ్రకృతియుఁ దత్కార్యములును ఆత్మసంబంధులు కావనియు మిథ్యాకల్పితము లనియు నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో

---

* ఎట్లు అగ్నిదగ్ధము లగువిత్తనములు మరల మొలుచవో అట్లు జ్ఞానదగ్ధము లగుక్లేశములచే ఆత్మ వెండియు పొందఁబడఁడు—జన్మము పొందఁడు.

అట్టి క్షత్రియాచారము గలవాఁడైనను మరియు జన్మము నొందఁడు. ఇఁక సదాచారము గలవాఁడైనయెడఁ జెప్పవలయునా? అని తాత్పర్యము.

టీ. యథోక్తప్రకారమున – శ్వేతద్వీపాదిసర్వకల్పనాధిష్ఠానం బని యని యర్థము. సాక్షాత్తుగా – అపరోక్షముగా. యథోక్తమగున – అనాద్యనిర్వాచ్యమగు సర్వానర్థోపాధిభూత మగున యని యర్థము. విద్యచే – మున్ను చెప్పిన మోక్షజ్ఞానముచేత. సర్వప్రకారమున – విహితాచారముచేతఁ గాని నిషిద్ధాచారము చేతఁ గాని యని యర్థము. అపిశబ్దసూచిత మగున్యాయముఁ జెప్పుచున్నారు అపిశబ్దమువలన నిత్యాదిగా.

న స భూయో ఽభిజాయతే అని చెప్పినదాని నాక్షేపించుచున్నాఁడు ననుఁ ఇత్యాదిగా. జ్ఞానోత్పత్తితరువాత జన్మము లేదని చెప్పుటవలన మొదటియు దేహారంభము నంగీకరించి యాక్షేపించుట యుచితము గాదని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు వాస్తవము ఇత్యాదిగా. వర్తమానదేహమునందు జ్ఞానోదయమునకు ముందును వెనుకను జేసినకర్మములకు ఫలము నొసంగక నాశము సంభవింపమివలన జన్మద్వయ మావశ్యకము, అట్టి తానే దేహములందుఁ జేసినకర్మములకును "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ" అనుస్మృతివలన ఫల మొసంగక నాశము సంభవింపమి వలన మూఁడవజన్మము సంభవింపఁ గలదని చెప్పుచున్నాఁడు జ్ఞానోత్పత్తికి ఇత్యాదిగా. ఫలము నొసంగకయే కర్మములకు నాశము నంగీకరించినపక్షమున దోషముఁ జెప్పుచున్నాఁడు కృత ఇత్యాదిగా. అకర్మములు ఫల మియ్యక నశింపవు గనుక కర్మము లగుటవలన ఆరబ్ధకర్మమువలె నని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు ఫలమునందు ఇత్యాదిగా. జ్ఞానమువలన నవి యెట్లు నశింపవో యట్లు అని యర్థము. అనారబ్ధకర్మములు జ్ఞానము వలన నశించు ననుట యుక్తము అప్రవృత్తఫలములు లగుటవలన, ఆరబ్ధకర్మములో ప్రవృత్తఫలంబు లగుటచే బలవత్తరము లగుటవలన జ్ఞానమువలన నివర్తింపవు. అనఁగా నది యుక్తము గాదని చెప్పుచున్నాఁడు కర్మములంగో ఇత్యాదిగా. అజ్ఞానజన్యంబులై జ్ఞానవిరోధు లగుట సమానము కావునఁ బ్రవృత్తాప్రవృత్తఫలత్వము ఉపయోగింప దని భావము. కర్మములకు ఫల మియ్యక నాశము లేదనుటకు ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా. కీయాడ! కర్మము లనేకములై యుండఁగా తత్ఫలము లైనజన్మములు మూఁడే యని యెట్లు చెప్పవచ్చును? ఆరంభకకర్మములు మూఁడువిధము లగుటవలన నందువేసి యది యుక్తము కాదు, అనారబ్ధము లగుటచే నేకవిధత్వము సంభవించుటవలన – అనఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు లేక

ఇత్యాదిగా. జ్ఞానమునకు జన్మానారంభకరూపఫలము నిశ్చితము గాదని శేషము. ఈ కర్మములు జన్మముల నొసంగ వనుపక్షమున మున్ను చెప్పినదోషము ననువదించి దానిచేఁ గలుగు నతిప్రసంగము చెప్పుచున్నాఁడు అట్లు గాదు ఇత్యాదిగా. సర్వత్ర— ఆరబ్ధకర్మములందుఁగూడ నని యర్థము. అనాశ్వాసము — ఫలజనకత్వము లనువిశ్వాసము లేమి. కర్మములు జన్మారంభకములు కావనునెడ కర్మనాశానర్థక్యము దోషాంతరముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు శాస్త్రేత్యాదిగా. అనారబ్ధకర్మములు జ్ఞానమున్నను జన్మారంభకము లని నిశ్చిత మగుటకు ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు అందువలన నిత్యాదిగా.

శ్రుతిబలముచేఁ బరిహరించుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. జ్ఞానము వలన ననారబ్ధకర్మములు దగ్ధము లగు ననుటకు భగవంతుని స్మృతిఁగూడఁ జూపుచున్నారు ఇందును ఇత్యాదిగా. జ్ఞానమువలన సర్వకర్మదాహ మగుననుటకు సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య యను వాక్యశేషముగూడ ప్రమాణ మని చెప్పుచున్నారు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు గూడ అని. మఱియు జ్ఞానమువలన ననారబ్ధశేషకర్మక్షయం బగు ననుటకు యుక్తిగూడఁ గలదని చెప్పుచున్నారు ఉపపత్తివలనను అని. దానినే వివరించుచున్నారు అవిద్యేత్యాదిగా. అజ్ఞునకు అవిద్యాఽస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాఖ్యక్లేశాత్మకము లగు సర్వానర్థబీజము లేవి గలవో తన్నిమిత్తము లైనధర్మాధర్మకర్మము లేవి గలవో అవి జన్మారంభకములు, ఏవి మఱి విద్యాదగ్ధక్లేశబీజం డగు విద్వాంసుని ప్రతిభాసమాత్రరూపము లగుకర్మములు గలవో అవి శరీరారంభకములు కావు, దగ్ధపటమువలె నర్థక్రియాసమర్థములు కామివలన నని యర్థము. ప్రతీతిమాత్రరూపము లగు కర్మాభాసములు ఫలారంభకములు కావనుటకు భగవత్స్మృతినిగూడఁ బ్రదర్శించుచున్నారు ఇందుఁ గూడ నిత్యాదిగా. తత్త్వజ్ఞానమునకుఁ బిదపఁ బ్రతీతిమాత్రరూపము లగు క్లేశములు కర్మద్వారంబున దేహారంభకములు కావనుటకు వాక్యాంతరము గూడ ప్రమాణీకరించుచున్నారు బీజా నిత్యాదిగా.

జ్ఞానానంతరభావికర్మములకు జ్ఞానముచే దాహము నంగీకరించుచున్నాఁడు కానీ ఇత్యాదిగా. విరోధిగ్రస్తము లయ్యే పుట్టుటవలన నని హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు జ్ఞానేత్యాదిగా. ఈజన్మమునందుఁ గాని జన్మాంతరమునందుఁ గాని జ్ఞానమునకుఁ బూర్వము చేసినకర్మములకు దానివలన దాహము యుక్తము కాదు విరోధి లేనప్పుడు పుట్టిన వగుటవలన నని చెప్పుచున్నాఁడు ఈజన్మమున నిత్యాదిగా.

శ్రుతిస్మృతివిరోధమువలన నట్లు కాదని పరిహరించుచున్నారు ఆట్లనఁదగ దని.

సర్వశబ్దశ్రుతికి సంకోచము శంకించుచున్నాఁడు జ్ఞానేత్యాదిగా.

ప్రకరణాదిసంకోచకారణము లేమివలన నట్లు కాదని చెప్పుచున్నారు కాదు ఇత్యాదిగా. పూర్వపక్షి చెప్పిన యనుమానము ననువదించుచున్నారు నను శుద్ధి ఇత్యాదిగా. ఆభాస మగుటవలన నది సాధకము కాదని దూషించుచున్నారు అది యసంగత మను. వ్యాప్త్యాదికము నుపపన్న మెట్లాభాస మని యడుగుచున్నాఁడు ఎట్లు అను. ప్రవృత్తఫలత్వోపాధిచే హేతువునకు వ్యాప్తి భగ్న మగుటవలన నాభాస మని చెప్పుచున్నారు అపి ఇత్యాదిగా. దానినే ప్రపంచించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఎట్లు ధనుస్సునుండి ప్రయోగింపఁబడిన బాణము బలవత్ప్రతిబంధకము లేనపుడు నడుమఁ బతితము కాదో అట్లు ప్రబలప్రతిబంధకము లేక ప్రవృత్తఫలంబు లగుకర్మములు భోగము నొసంగక నశింపవు, తత్త్వజ్ఞానము అట్టి ప్రతిబంధకము కాఁ జాలదు పుట్టినపుడే పూర్వప్రవృత్త మగుకర్మముచే దానిశక్తి ప్రతిబద్ధ మగుటవలన నని యర్థము. ఏది జ్ఞానదాహ్యము కాదో అది ప్రవృత్తఫల మని యన్వయము సిద్ధించినను ఏది యప్రవృత్తఫలమో అది జ్ఞానదాహ్య మని వ్యతిరేకము సిద్ధింప దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఎట్లు ముజ్జి ఇత్యాదిగా. స్వాశ్రయమునందు—సాభాసాంతఃకరణమునం దని యర్థము. అప్రవృత్తఫలకర్మములు తత్త్వజ్ఞానముచే నివర్తిల్లుచున్నవి, తత్కారణము తత్త్వజ్ఞానముచే నివర్తిల్లుటవలన, రజ్జుసర్పమువలె—అని వ్యతిరేకము సిద్ధించుచున్న దని భావము. విద్వాంసునకు వర్తమాన దేహము పతిత మైనపిదప దేహహేతువు లేమివలనఁ దత్త్వజ్ఞాన మైకాంతికఫల మని యుపసంహరించుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

హా. గుణైః సహ=వికారములతోఁ గూడ.

శం. ఇట్లు ప్రకృతిపురుషులవిభాగంబును బురుషునకుఁ బ్రకృతిసంబంధశూన్యత్వంబును బ్రహ్మాభిన్నత్వంబును బ్రతిపాదించి యిట్టిలక్షణము గలయాత్మ నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో వాఁడు విదేహకైవల్యము నొందుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—అనేకజన్మసహస్రములు పరమేశ్వరు నారాధించి తత్ప్రసాదము నొందినవాఁడై శుద్ధాత్ముఁ డగు, యః=ఏవముముక్షువు అధికారి యగుపురుషుఁడు; తాను సదసద్వివేక తీవ్రవైరాగ్య శమదమసన్న్యాసాద్యంతరంగసాధనసంపన్నుఁడై బ్రహ్మ

ని గ్గురుసన్నిధిని శ్రవణాదులు చేసి తజ్జన్యజ్ఞానముచే, ఏవమ్=చెప్పినవిధమున; ప్రకృతిమ్=అధిష్ఠానాజ్ఞానమువలన కార్యకారణకర్తృకర్మఫలరూపమున విజృంభించినదానిని అనాద్యనిర్వాచ్యను సర్వానర్థమూలభూత మయినయవిద్యను; గుణైః సహ=భోక్తృభోగ్యరూపమున నున్న మహదాదిస్థూలాంతము లగు గుణకార్యములతోఁ గూడ; మరుభూమిని జూచుటచే జలప్రవాహమునుంబోలె అధిష్ఠానసందర్శనముచే మిథ్యాభూతనుగా, వేత్తి=ఎఱుంగుచున్నాఁడో. అట్లు పురుషంచ=క్షేత్రజ్ఞునిఁ గూడ, చిదాభాసధర్మము లైనకర్తృత్వభోక్తృత్వాదిధర్మముల యాధ్యారోపమున కధిష్ఠానభూతుని; విద్యచే నిరస్తాశేషవిశేషుండును సర్వోపాధివినిర్ముక్తుండును ఉపద్రష్టృత్వాదిలక్షణలక్షితుండును ఆద్యంతరహితుండును ఆకాశమువలె నత్యంతవిశుద్ధుండును ఆనందఘనుఁడును చిదేకరసుఁ డగు నాత్మనుగా—పరబ్రహ్మమునుగా, వేత్తి=ఇతఁడే నేను, కర్తను గాను భోక్తను గాను సంసారిని గాను అని యతన్నిషేధపూర్వకముగాఁ బ్రత్యగభిన్న మగుపరబ్రహ్మమును బ్రత్యగ్దృష్టిచే స్వస్వరూపంబున నెవ్వఁడెఱుంగుచున్నాఁడో; సః=అట్టి బ్రహ్మవిదుఁ డగు యతి; సర్వథా=సర్వప్రకారమున; వర్తమానోఽపి=వర్తించుచున్న వాఁ డైనను; శుద్ధాత్ముఁడును సర్వాత్మదర్శియు నగు విద్వాంసునకు ఆత్మకన్న నితరము గ్రాహ్యము లేమివలనఁ బ్రవృత్తియే సంభవింపదు, భేదదర్శియై రాగాదిమంతుఁ డైనవానికిఁ బ్రవృత్తి సంభవించుం గాని విశుద్ధవృత్తిచే సర్వంబును బ్రహ్మమునుగానే చూచువానికి సంభవింపదు గదా! అయినను దుష్టాదృష్టప్రారబ్ధవశమువలన దేహము తదనురూపముగాఁ బ్రవర్తించుచుండు నపుడు ఇతరులదృష్టికిఁ దానును బ్రవర్తించినట్లు తోఁచుచుండును, అట్లున్నను నిష్క్రియుఁ డగుటవలనను నిత్యముక్తుఁ డగుటవలనను నిర్లేపుఁ డగుటవలనను నిర్మూలితాశేషకర్ముఁ డగుటవలనను స్వదృష్టిచేఁ దాను బ్రవృత్తుఁడు కానే కాఁడు. కావున, ప్రారబ్ధక్షయమువలన నీదేహము పతిత మైనపిదప, భూయః=మరల; నాభిజాయతే=పుట్టఁడు, పునర్జన్మమునకుఁ గారణము లైన యవిద్యాకామాదులు నిశ్శేషముగా జ్ఞానాగ్నిదగ్ధము లగుటచేఁ గారణము లేమివలనఁ గైవల్యము నొందుచున్నాఁ డని యర్థము. ఇఁకఁ జెప్పెడి దేమి సదాచారుఁడు జన్మము నొందఁ డని — అని యపి శబ్దార్థము. ప్రకృతిపురుషులస్వరూపమును క్షీరనీరములంబోలెఁ జక్కఁగా వివేచించి యెఱింగి ప్రకృతిని తద్గుణములతో విద్యచేఁ బ్రవిలయము నొందించి బ్రహ్మమే నేనని యవిక్రియబ్రహ్మరూపమున నున్నయతికి సర్వథా వర్తనము—యథేష్టాచరణము సంభవింపదు, అనాత్మయం దహంమమాభిమానము లేమివలన. అనాత్మ యగు

దేహేంద్రియాదికమునందు అహంమమాభిమాన ముండినసే ఇది కర్తవ్యము ఇది భోక్తవ్యము అని యిచ్ఛావేగము గలుగుటచేఁ బురుషునకు దృష్టమునందుఁ గాని యదృష్టమునందుఁ గాని కర్మమునందుఁ బ్రవృత్తి కనఁబడుచున్నది. అది లేనిచోఁ గనఁబడదు. అందువలన నట్టి యభిమానము లేక సర్వంబును బ్రహ్మమును గానే చూచుచున్న బ్రహ్మవిదునకు సత్కర్మమునందుఁ గాని యసత్కర్మమునందుఁ గాని ప్రవృత్తి యుపపన్నము గాదు, సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమును బ్రపంచదర్శనమును బరస్పరవిరుద్ధము లగుటవలన. అప్పుడు సర్వథా వర్తమానోఽపి యనువచనమునకు వ్యాఘాత మగు నందువేని, చెప్పెదము. బ్రహ్మవిదుఁడు బ్రహ్మరూపమున నున్నను అతనికి దేహప్రారబ్ధవశమువలన నొకానొకప్పు డాహారాదులందు నియమాతిక్రమము సంభవింపవచ్చును. అందుచే నతని జ్ఞానమును దత్ఫలంబును బ్రతిహత మగు నని మూఢులు తలంతురు. వారి భ్రాంతి నివారించుటకై సర్వథా వర్తమానోఽపి యను నీభగవద్వచనము. కావున దీనికి వ్యాఘాతము సంభవింపదు.

వ్యా. ఇట్లు సచయోఽయత్వాభావస్థ యనునది వివరింపఁబడినది. ఇదివరకు యద్జ్ఞాత్వాఽమృత మశ్నుతే యని చెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నాఁడు.— యః; ఏవమ్—చెప్పినవిధంబున; పురుషమ్; వేత్తి—ఇతఁడే నేనని సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; ప్రకృతించ—అవిద్యనుగూడ; గుణైస్సహ—తద్వికారములతోఁ గూడ; మిథ్యాభూతనుగా ఆత్మవిద్యచే బాధితనుగా, వేత్తి—నశించినవి నాకజ్ఞానతత్కార్యము లని యెఱుంగుచున్నాఁడో; సః; సర్వథా—ప్రారబ్ధకర్మవశమువలన ఇంద్రునివలె విధి నతిక్రమించి; వర్తమానోఽపి; భూయో నాభిజాయతే—ఈ విద్వచ్ఛరీరము పతితమైనపిమ్మట మరల దేహగ్రహణమును జేయఁడు. అవిద్య విద్యచే నాశము నొందినపిదపఁ దత్కార్యము సంభవింపదని బహువిధంబులఁ బ్రతిపాదింపఁబడుటవలన, "తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్" * అనున్యాయమువలన. అపిశబ్దమువలన, విధి నతిక్రమింపక స్వకర్మమునం దున్నవాఁడు మరల జన్మము నొందఁడని చెప్పెడి దేమి? అని యభిప్రాయము.

---

* బ్ర-సూ. అ-౪. పా-౧ సూ-౧౩. తదధిగమే—బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగఁగానే, ఉత్తరపూర్వాఘయోః—జ్ఞానోత్తరము చేయు పాపములకును జ్ఞానమునకుఁ బూర్వము చేసినపాపములకును, అశ్లేషవినాశౌ—మొదటిదానికి అసంబంధమును రెండవదానికి నాశమును గలుగును, తద్వ్యపదేశాత్—అట్లు చెప్పుటవలన.

శ్రీ. ఇట్లు ప్రకృతి పురుషుల నెఱింగినవారిని స్తుతించుచున్నాఁడు.—ఏవమ్—ఉపద్రష్టృత్వాదిరూపంబున, యః; పురుషం వేత్తి. ప్రకృతించ; గుణైః సహ=సుఖదుఃఖాదిపరిణామములతోఁ గూడ; యః వేత్తి. సః = ఆపురుషుఁడు; సర్వథా—విధి నతిక్రమించి; వర్తమానోఽపి; భూయః నాభిజాయతే — ముక్తుఁడు కానే యగు నని యర్థము.

ప. •

రా. ఏవమ్ ‖ — చెప్పిన స్వభావము గల; పురుషమ్ = పురుషుని; చెప్పిన స్వభావము గల, ప్రకృతించ=ప్రకృతిని గూడ; గుణైః సహ—చెప్పఁబోవు స్వభావము గల సత్త్వాదిగుణములతోఁ గూడ; యః=ఎవ్వఁడు; వేత్తి= యథార్థక్రమముగా వివేకమున నెఱుఁగుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; సర్వథా — దేవమనుష్యాదిదేహములందు మిక్కిలి క్లేశము నొందుచు; వర్తమానోఽపి = వర్తించుచున్నను; భూయః; నాభిజాయతే=ప్రకృతిసంసర్గము నొందఁడు. అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానలక్షణుండును అపహతపాప్ముఁడు నగు నాత్మను తద్దేహావసానసమయముననే పొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

మూ. ••

ధ్యానేనాఽఽత్మని పశ్యన్తి కేచి దాత్మాన మాత్మనా
అన్యే సాఙ్ఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే. ౨౪

భా. ఈ యాత్మదర్శనమునందు ఉపాయవికల్పములు ధ్యానాదులు చెప్పుచున్నాఁడు.—ధ్యానేన=ధ్యానమనఁగా, శబ్దాదివిషయములనుండి శ్రోత్రాదికరణములను మనస్సునం దుపసంహరించి మనస్సును గూడ నేకాగ్రముగాఁ బ్రత్యగాత్మయం దుపసంహరించి చింతించుట యేది గల దో అది ధ్యానము; అట్లు "ధ్యాయతీవ బకో ధ్యాయతీవ పృథివీ ధ్యాయన్తీవ పర్వతాః" * అని సాదృశ్యము చెప్పుటవలన తైలధారవలె

• శ్రీధరీయముతో సమానము

‖ వీరిమతమున య ఏవం వేత్తి యని పాఠము.

•• దీని కీభాష్యము లేదు.

* బకము ధ్యానించుచున్నట్లున్నది, భూమి ధ్యానించుచున్నట్లున్నది, పర్వతములు ధ్యానించుచున్నట్లున్నవి.

సంతతమైన యవిచ్ఛిన్న మైన ప్రత్యయము ధ్యానము, అట్టి ధ్యానము చేత; ఆత్మని = బుద్ధియందు; ఆత్మనా = ధ్యానసంస్కృతమైన అంతఃకరణముచేత; ఆత్మానమ్ = ప్రత్యగాత్మను; పశ్యన్తి = చూచుచున్నారు; కేచిత్ = కొందఱు యోగులు. అన్యే = మఱికొందఱు; సాంఖ్యేన యోగేన = సాంఖ్య మనఁగా — ఈసత్త్వరజస్తమోగుణములు నాకు దృశ్యములు, నేను వానికంటె భిన్నుఁడను తద్వ్యాపారసాక్షిని నిత్యుఁడను గుణవిలక్షణుఁడను ఆత్మను అని చింతించుట, ఇది సాంఖ్యయోగము, దాని చేత; ఆత్మానమ్ ఆత్మనా పశ్యన్తి = ప్రత్యగాత్మను అంతఃకరణముచేఁ జూచుచున్నా రని యనుషక్తమగుచున్నది. కర్మయోగేన = కర్మమే యోగము కర్మయోగము, ఈశ్వరారాధనబుద్ధితో ననుష్ఠింపఁబడుకర్మము ఘటనరూపమగు యోగార్థమగుటవలన గౌణవృత్తిచే యోగ మని చెప్పఁబడుచున్నది, అట్టి కర్మయోగముచే; సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానోత్పత్తిద్వారమున, అపరే = మఱికొందఱు గూడ; ఆత్మానమ్ ఆత్మనా పశ్యన్తి.

ఉత్తమాధికారులు కొందఱు మనస్సు నేకాగ్రముగాఁ బ్రత్యగాత్మయందే నిలిపి ధ్యానముచేఁ బ్రత్యగాత్మయే పరమాత్మ యని యెఱుంగుచున్నారు. మధ్యమాధికారులు మఱికొందఱు గుణములు దృశ్యము లనియుఁ దాను ద్రష్టయై తద్విలక్షణుఁ డగు నాత్మ యనియు విమర్శించి యిట్టి సాంఖ్యయోగముచేఁ గ్రమంబున నద్వైజ్ఞానము నొందుచున్నారు. ఇఁకఁ గొంద ఱధమాధికారులు కర్మయోగముచే చిత్తశుద్ధిజ్ఞానోత్పత్తిద్వారమున నద్వైజ్ఞానము సంపాదించుచున్నా రని తాత్పర్యము.

అ. జ్ఞేయం యత్త దిత్యాదిగ్రంథముచే తత్పదార్థమును త్వంపదార్థమును వెంబడిగానే శోధింపఁబడినవి. తదైక్యముగాడ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి యని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు తద్దర్శనసాధనములను అధికారమును బట్టి చెప్పుచున్నారు ధ్యానే త్యాదిగా. ధ్యానాఖ్యసాధనమును వివరించుచున్నారు ధ్యాన మనఁగా నిత్యాదిగా. ఆ చింతించుట యెట్టి దనఁగా దృష్టాంతద్వారమును శ్రుత్యవష్టంభముచే ధ్యానమును బ్రపంచించుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. అట్లు—చెప్పఁదలఁచిన ధ్యానము ననుసరించి యని యర్థము. చూచుచున్నారు— పరమాత్మనుగా నని శేషము. కేచిత్ అనుటచే నుత్తమాధికారులు గ్రహింపఁబడుచున్నారు. మధ్యమాధికారుల నిర్దేశించుచున్నారు అన్యే అని. సాంఖ్య మను సాధనమును వివరించుటకై, విచార

జన్యము జ్ఞానము కాఁబట్టి విచారరూప మగు సాంఖ్యము జ్ఞానహేతు వగుటచే యోగశబ్దవాచ్య మగుటవలన యోగశబ్దవాచ్య మని చెప్పుచున్నారు సాంఖ్య మనఁగా నిత్యాదిగా. అధికారులను సంగ్రహించుచున్నారు కర్మయోగేన ఇత్యాదిగా. యోగ మనఁగా చిత్తైకాగ్ర్యము, కర్మము శుద్ధిహేతు వగుటవలన చిత్తైకాగ్ర్య సాధన మగుచున్నది. కాఁబట్టి గౌణవృత్తిచే యోగశబ్దవాచ్యము కర్మ మని చెప్పు చున్నారు గుణవృత్తిచే నిత్యాదిగా. పశ్య న్త్యాత్మాన మాత్మనా యనువృత్తి సంగ్రహించి చెప్పుచున్నారు సత్త్వశు ద్ధ్యాదిగా.

పు.సం.

ప. చిత్తము ఎడతెగక యేకప్రకారముగా నుండుట ధ్యానము, దాని చేత. సాంఖ్యేన=ఆత్మ సాక్షి నిత్యుఁడు విలక్షణుఁడని చింతించుటచేత. కర్మయోగేన= ఈశ్వరార్పితమై యనుష్ఠేయంబగు కర్మముచేత.

శం. ఇట్లు క్షేత్రజ్ఞ యత్తి త్వ్యవత్వ్య విస్తారాదిగ్రంథముచే నిరూపిత మగు బ్రహ్మస్వరూపము నెఱింగించి, ప్రకృతిని ప్రవిలయము నొందించి యిది యంత యు నేనును బ్రహ్మమే యని సర్వంబును బ్రహ్మముగానే చూచుచుండు యటికిఁ ది ద్వి జ్ఞానఫలమును విదేహకైవల్యముం బ్రతిపాదించి, యిప్పుడు ముముక్షువులకే యుత్తమ మధ్యమాధికారులకు నిర్విశేషబ్రహ్మప్రాప్తికొఱకు వారివారియధికారముల కనురూ పము లయిన సాధనములం జెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.— కేచిత్ = కొం దఱు ఉత్తమాధికారు లగు యతులు; “ వివిక్తదేశేచ సుఖాసనస్థ శ్శుచి స్సమగ్రీవ శిర శ్శరీరః, ఏకాన్తే సుఖ మాస్యతాం పరతరే చేత స్సమాధీయతామ్ ” అని చెప్పినరీతిని తీవ్రమోక్షేచ్ఛా వైరాగ్యములతో సర్వవిషయములనుండి యింద్రియ ముల మరలించి మనస్సును బ్రత్యగాత్మయందే యేకాగ్రము గావించి, ధ్యానేన = శ్రవణాదిసంస్కారజన్యజ్ఞానసాధ్య మగు ధ్యానముచేత, విజాతీయప్రత్యయముచే నెడ తెగని సజాతీయప్రత్యయప్రవాహముచేత; ఆత్మని = బుద్ధియందే; సర్వదృశ్య ప్రకాశకుఁడై యున్నవాఁడును నిర్విశేషుఁడును నిరాకారుఁడును ఆకాశమువలెఁ బరి పూర్ణుఁడు నగు, ఆత్మానమ్=పరమాత్మను; ఆత్మనా=స్వస్వరూపమున; పశ్యన్తి—భేద వాసనానివృత్తికొఱకు శ్రవణాదికముచే నెఱింగిన తత్త్వమును—బ్రహ్మమే నేను నేనే బ్రహ్మ మని యాత్మను సర్వదా బ్రహ్మమునుగానే భావించుచున్నా రని యర్థము. లేక, “ సోమ్యే మా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః ” అని మాయా కార్యము సర్వంబును సదాస్పద మని శ్రుతి చెప్పుటవలన భ్రాంతిచేఁ గల్పిత మగు

నవ్యక్తాదిస్థూలాంతము సర్వంబు సర్వాధిష్ఠాన మగు, ఆత్మని – పరమాత్మయందుఁ బ్రతిలోమముగాఁ బ్రవిలయము నొందించి; అందుచే నిరస్తాశేషవిశేషుండు సద్ఘనుండు చిద్ఘనుండు ఆనందఘనుండు నగు, ఆత్మానమ్ = పరమాత్మను పరబ్రహ్మమును; ధ్యానేన=తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నమై న్యవృత్త్యంతరరహిత మైనబ్రహ్మాకారాంతఃకరణవృత్తిచేత; బ్రహ్మామే నే నని, ఆత్మనా – స్వస్వరూపత్వమున; పశ్యన్తి–తన్నే బ్రహ్మమునుగా సర్వదా భావించుచున్నా రని యర్థము. అన్యే–మధ్యమాధికారము గలవారు, ఈధ్యానయోగమునం దసమర్థులైనవారు; సాంఖ్యేనయోగేన–సాంఖ్యమనఁగా, సర్వానర్థలయాంతరు నేను నిత్యకూటస్థుఁడనగు చిద్రూపుఁడ నద్వయుఁడనై యున్నాను, ఎప్పుడును చలింపను చేయను పొందను అని ప్రత్యగ్వృత్తిచేఁ దాను సాక్షిన్యాకారమాత్రుఁ డనియు ప్రకృతిత్రిగుణతద్వికారతద్ధర్మతత్కార్యతదవస్థాసంబంధరహితుఁ డనియు సర్వదా బుద్ధియందు భావించుచుండుట, సంసారమోక్షమునకుపాయమగుటచే సాంఖ్యమే యోగము, దానిచేత; ఆత్మని=బుద్ధియందు; ఆత్మానం పశ్యన్తి–తన్ను అకర్తనుగాను అభోక్తనుగాను నిష్క్రియునిఁగాను సర్వదా భావించుచున్నా రని యర్థము. అపరేచ–సదసద్వివేకవైరాగ్యసన్న్యాసైకసాధ్యము లగు ధ్యానసాంఖ్యయోగములయం దనధికారు లగుగృహస్థులును; కర్మయోగేన – "మత్కర్మకృన్మత్పరమః" అని చెప్పినరీతిని పరమేశ్వరార్థము కర్మానుష్ఠానము కర్మయోగము, మోక్షోపాయం బగుటవలన కర్మమే యోగము, చిత్తశుద్ధిహేతు వగు కర్మయోగముచే; ఆరాధించుచు, ఆత్మానమ్ పరమాత్మను విశ్వరూపుని, ఆత్మని–బుద్ధియందు; పశ్యన్తి – వాసుదేవస్సర్వమ్మను బుద్ధిచేత సర్వంబును విష్ణువునుగాఁ జూచుచున్నారు. లేక. పరమేశ్వరార్పణబుద్ధిచే శ్రద్ధాభక్తులంతో ననుష్ఠించినకర్మయోగముచేఁ జిత్తశుద్ధి నొంది దానిచే సంపాదితం బగు శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానముచే, ఆత్మని–బుద్ధియందు; ఆత్మాన మాత్మనా పశ్యన్తి. క్రమమున నని యర్థము.

వ. ఈ యాత్మదర్శనమునం దివి సాధనవికల్పములు చెప్పఁబడుచున్నవి. లోకమునందుఁ జతుర్విధులు గదా జనులు, కొంద ఱుత్తములు కొందఱు మధ్యములు కొందఱు మందులు కొందఱు మందతరులని. అం దుత్తముల కాత్మజ్ఞానసాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ధ్యానేన = విజాతీయప్రత్యయముచే నెడతెగనిసజాతీయప్రత్యయప్రవాహముచేత, శ్రవణమననఫలభూత మగు నిదిధ్యాసనం బను పేరు గల యాత్మచింతనముచేత; ఆత్మని = బుద్ధియందు; పశ్యన్తి= సాక్షాత్కరించుచున్నారు; ఆత్మానమ్= ప్రత్యక్చేతనుని; ఆత్మనా=ధ్యానసంస్కృత మయిన యంతః

కరణముచేత; కేచిత్=కొందఱు ఉత్తము లగు యోగులు. మధ్యముల కాత్మజ్ఞాన సాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అన్యే—మధ్యములు; సాఙ్ఖ్యేన యోగేన=నిదిధ్యాసన పూర్వభావియు నిత్యానిత్యవివేకానన్తరభావియు నగు శ్రవణమననరూప మైన సాంఖ్యయోగముచేత, ఈ గుణత్రయపరిణామములు అనాత్మలు అన్నియు మిథ్యా భూతములు, తత్సాక్షిభూతుఁడు నిత్యుఁడు విభుఁడు నిర్వికారుఁడు సత్యుఁడు సమస్త జడసంబంధశూన్యుఁ డగు నాత్మ నేను—అని వేదాంతవాక్యవిచారజన్య మగు చింత నముచేత; పశ్యన్త్యాత్మాన మాత్మని అని యనువర్తించుచున్నది. ధ్యానోత్పత్తి ద్వారంబున నని యర్థము. మందులకు జ్ఞానసాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కర్మ యోగేన = ఫలాభిసంధిరహితముగా నీశ్వరారాధనబుద్ధితోఁ జేయునట్టి వేదవిహితం బగు తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితకర్మకలాపముచేతఁ గూడ; అపరే — మందులు; పశ్య న్త్యాత్మాన మాత్మని యని యనువర్తించును. సత్త్వశుద్ధిచే శ్రవణమనన ధ్యానోత్పత్తి ద్వారమున నని యర్థము.

శ్రీ. ఇట్టి వివిక్త మయిన యాత్మజ్ఞానమునకు సాధనవికల్పములఁ జెప్పు చున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—ధ్యానేన ఆత్మాకారప్రత్యయావృత్తిచే; ఆత్మని దేహమునందు; ఆత్మనా మనస్సుచేతనే; ఆత్మానమ్; కేచిత్ పశ్యన్తి. అన్యే = మఱి కొందఱు; సాఙ్ఖ్యేన-ప్రకృతిపురుషుల వైలక్షణ్యము నాలోచించుటచేత. మఱికొం దఱు, యోగేన-అష్టాంగయోగముచేత. అపరేచ; కర్మయోగేన. పశ్యన్తి అని సర్వత్ర యనువర్తించును. ఈ ధ్యానాదులకు యథాయోగ్యముగా క్రమముబున సముచ్చయం బావశ్యకి మైనను తత్తన్నిష్ఠాభేదాభిప్రాయంబున వికల్పములుగాఁ జెప్పఁబడినది.

వే. ఇఁక నిత్యవివేకముఁగల ఆత్మజ్ఞానము నొందుటకు సాధనవికల్పములఁ జెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత —ధ్యానేన = ఆత్మాకారవృత్తిచేత; ఆత్మని= దేహమునందు; ఆత్మనా = మనస్సుచేతనే; ఆత్మానం కేచిత్పశ్యన్తి. శ్రుతియును.— "శ్రద్ధా విత్తో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాఽఽత్మానం పశ్యతి సర్వస్యాఽఽత్మా భవతి" అని. అర్థము స్పష్టము. అట్లు, అన్యే = ఇతరు లయిన యధికారులు; సాఙ్ఖ్యేన యోగేన = ప్రకృతిపురుషులవైలక్షణ్యము నాలోచించుటచేత; పశ్యన్తి. శ్రుతియును ఋగ్వేదమునందు.— "పతఙ్గ మక్త మసురస్య మాయయా హృదా పశ్యన్తి మనసా విపశ్చితః । సముద్రే అన్తః కవయో విచక్షతే మరీచీనాం పద

మిచ్ఛన్తి వేధసః” అని. భాష్యము.— అసురస్య = బలవంతుఁడగు పరమేశ్వరుని యొక్క; మాయయా=మాయచే; ఆక్తమ్ = వ్యాపింపఁబడినవాని; కావుననే, పతఙ్గమ్ = అనేకదేహపతనశీలుఁడగు క్షేత్రజ్ఞుని; విపశ్చితః=జ్ఞానవంతులు; మొదట, మనసా= సంకల్పాత్మకమైన మనస్సుచేత; అనంతరము, హృదా= నిశ్చయాత్మకమైన బుద్ధిచేతను; పశ్యన్తి—ఇట్లు ఆత్మచేతనే ఆత్మను జూచుచున్నారని యర్థము. అతనినే, కవయః=క్రాంతదర్శులు; సముద్రే=సముద్రయతి—వ్యాపించుచున్నది కావున సముద్ర మనఁగా ప్రపంచము, దానియందు; అన్తః=లోపల; విచక్షతే—పాల లోపల నున్న స్థితిమునువలె జూచుచున్నారని యర్థము. అంతట, వేధసః=హిరణ్యగర్భునియొక్క; మరీచీనామ్=ప్రకాశములయొక్క; పదమ్=స్థానమును; ఇచ్ఛన్తి=పదార్థపతిస్వరూపమును గ్రహించుచున్నారు. అపరే; కర్మయోగేన; చిత్తశుద్ధిద్వారమున పశ్యన్తి. ఇట్లు అధికారిభేదముచే నుపాయవికల్పత్వము.

టీ. కేచిత్=యోగనిష్ఠగలవారు కొందఱు; ఆత్మని=దేహమునందు; మనస్యేవ, ఆత్మానమ్=ఆత్మను; ఆత్మనా=మనస్సుచేత; ధ్యానేన=ధ్యానయోగముచేత; పశ్యన్తి. అన్యే=యోగనిష్ఠలేనివారు కొందఱు; సాంఖ్యేన యోగేన=జ్ఞానయోగము చేత; యోగయోగ్యమనుగా మనస్సును గావించి, ఆత్మానం పశ్యన్తి. అపరే=జ్ఞానయోగమునందు వినష్టకాములును అనధికారులయ్యు సులభోపాయము గోరువారును కర్మయోగాధికారులును; కర్మయోగేన=కర్మయోగముచేత; అంతర్గతజ్ఞాన మగు మనస్సుచే యోగయోగ్యత నొంది, ఆత్మానం పశ్యన్తి.

మహా. సాంఖ్యేన=వేదోక్తభగవత్స్వరూపజ్ఞానముచేత. కర్ములకును శ్రవణముచేతను జ్ఞానముచేతను ధ్యానముచేతను దర్శనము కలుగును. శ్రవణము చేయువారికి జ్ఞానముచేతను ధ్యానముచేతను, సాంఖ్యులకు ధ్యానముచేతను దర్శనము కలుగును. అట్లు గారుడశ్రుతి.— “కర్మకృచ్ఛ్రావపి తచ్ఛ్రుత్వా జ్ఞాత్వా ధ్యాత్వాఽనుపశ్యతి । శ్రావకోఽపి తథా జ్ఞాత్వా ధ్యాత్వా జ్ఞాన్యపి పశ్యతి॥ అన్యథా తస్య దృష్టిర్న కథంచిన్నోపజాయతే” * అని. అన్యే అనుట యశక్తులకును ఉపాయదర్శనార్థము.

* కర్మము చేయువాఁడు భగవత్స్వరూపమును విని యెఱింగి ధ్యానించి చూచుచున్నాఁడు, విను వాఁడును ఎఱింగి ధ్యానించి చూచుచున్నాఁడు, జ్ఞానియు ధ్యానించి చూచుచున్నాఁడు. కానియెడల వేఱేవిధమునను దర్శనము కలుగదు.

అన్యే త్వేవ మజానన్తః శ్రుత్వాఽన్యేభ్య ఉపాసతే
తే ఽపి చాఽతితరన్త్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః. ౨౫

భా. అన్యేతు - ఇతరులును; ఈవికల్పములయందు దేనిచేతను, ఏవమ్ - యథోక్తప్రకారమున; ఆత్మను, అజానన్తః - ఎఱుఁగనివారై; అన్యేభ్యః - ఇతరు లగు నాచార్యులవలన; శ్రుత్వా - విని, దీని నిట్లు చింతింపుఁ డని యుపదేశింపఁబడినవారై; ఉపాసతే - శ్రద్ధ గలవారై చింతించుచున్నారు. తే ఽపిచ - వారు గూడ; శ్రుతిపరాయణాః - శ్రవణమే పరమ మైన యయనముగా—మోక్షమార్గప్రవృత్తియందు ముఖ్య మైన సాధనముగాఁ గలవారు, కేవలము పరోపదేశమే ప్రమాణముగాఁ గలవారు, తాము వివేకరహితు లైన వారుగూడ నని యభిప్రాయము. మృత్యుమ్ - మృత్యువును, మృత్యుయుక్త మగు సంసారము ననుట; అతితరన్త్యేవ - అతిక్రమింపఁగ యతిక్రమించుచున్నారు. ఇఁక ప్రమాణమునందు స్వతంత్రులై వివేకవంతు లగువారు మృత్యువు నతిక్రమింతు రని చెప్పనేల యని యభిప్రాయము.

పూర్వోక్తసాధనములలో దేనిచేత నేనియు నాత్మ నెఱుంగుటకు శక్తి లేని వారు పెద్దలవలన శ్రవణము చేసి వా రుపదేశించినదాని శ్రద్ధతో నుపాసింతురు. అట్టి తమకు వివేకశక్తి లేక పరోపదేశమే ప్రమాణముగా నమ్మి యుపాసించువారుగూడ క్రమముగ సంసారమును దప్పక తరింతు రని తాత్పర్యము.

ప్ర. అధమతము లైన యధికారులకు మోక్షమార్గమునందుఁ బ్రవృత్తిప్రాయముఁ జెప్పుచున్నారు అన్యే త్విత్యాదిగా. ఆచార్యులవలన శ్రవణమునే వివరించుచున్నారు దీని నిత్యాదిగా. ఉపాసనమును వివరించుచున్నారు శ్రద్ధ ఇత్యాదిగా. పరోపదేశమువలనఁ బ్రవర్తించినవారికిఁగూడ ప్రవృత్తి సఫల మగు నని చెప్పుచున్నారు తే ఽపిచ ఇత్యాదిగా. వారికి ముఖ్యాధికారిత్వము వ్యావర్తించుచున్నారు శ్రుతీత్యాదిగా. అపిశబ్దముచే సూచిత మైనయర్థముఁ జెప్పుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా.

హా.

* దీనికిని మీఁది మూఁడుశ్లోకములకును ఈవ్యాఖ్యానము లేదు.

౮౦ ఇట్లు ధ్యానసాంఖ్యయోగములందును కర్మయోగమునందును అధికారు లగు యతులకును గృహస్థులకును బ్రాహ్మణాదులకు వారివారి యధికారము చొప్పున మోక్షసాధనము నుపదేశించి పరమదయాళు వగుటచే శ్రీభగవంతుఁడు కర్మములయందును అనధికారు లగువారికి ముక్తిసాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— కర్మాధికారు లైన త్రైవర్ణికు లగు బ్రాహ్మణాదులకంటె, అన్యేతు - ఇతరులుగూడ, కర్మములం దనధికారు లైన కేవలపామరు లగు స్త్రీశూద్రులు గూడ; ఏవమ్- చెప్పినసాధనములయం దొకదానినైనను; అజానన్తః - శాస్త్రాధ్యయనమునకును తివిజ్ఞానమునకును యోగ్యత లేమివలన సాధనములలో దేనినేని చక్కఁగా నెఱుంగుటకును జేయుటకును అసమర్థులై; అన్యేభ్యః - ఇతరు లగు బ్రాహ్మణాదు లయిన గురువులవలన; నిట్లు నిదిఁ జేయుము, దీని నిట్లనుసంధింపు మని; శ్రుత్వా - విని; శ్రద్ధాభక్తులతో, శ్రుతిపరాయణాః వినఁబడుచున్నది కావున శ్రుతి యనఁగా వినఁబడినయర్థము, తత్పరాయణు లై - తదేకనిష్ఠులై; ఉపాసతే - విన్న యర్థమును చక్కఁగా ననుష్ఠించుచున్నారు. తే - పిదప వారుగూడ, అపి - పరోపదేశానువర్తులుగూడ; ఈశ్వరప్రసాదమును చిత్తశుద్ధిని తత్త్వజ్ఞానమును బొంది క్రమంబున, మృత్యుమ్ - మృత్యువుయొక్క ప్రధాన మగు సంసారమును; అతితరన్త్యేవ - అతిక్రమింపనే యతిక్రమించుచున్నారు, క్రమమున ముక్తిని బొందుచున్నా రని యర్థము.

మి. మందబుద్ధులకు జ్ఞానసాధనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అన్యేతు మిక్కిలి మందబుద్ధులైనవారో, తు శబ్దము పూర్వశ్లోకోక్తత్రివిధాధికారులకంటె విలక్షణతను సూచించుచున్నది; ఈ యుపాయములందు దేనిచేతను, ఏవమ్ చెప్పినప్రకారమున ఆత్మను; అజానన్తః; అన్యేభ్యః—కారుణికు లగు నాచార్యులవలన; శ్రుత్వా— విని, దీని నిట్లుపాసింపుఁ డని చెప్పఁబడినవారై; ఉపాసతే-శ్రద్ధతో చింతించుచున్నారు. తే అపిచ - వారును; మృత్యుమ్=సంసారమును; అతితరన్త్యేవ; శ్రుతిపరాయణాః = తాము విచారము చేయ నసమర్థులైనను శ్రద్ధతో గురూపదేశశ్రవణమాత్రపరాయణులు. అపిశబ్దమువలన, ఎవరు తమయంతఁ దాము విచారము చేయ సమర్థులో వారు మృత్యువు నతిక్రింతు రని చెప్పనేల యని యభిప్రాయము

శ్రీ. మిక్కిలి మందు లైనయధికారులకుఁ దగు నుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అన్యేతు; సాంఖ్యయోగాదిమార్గమున, ఏవమ్=ఇట్టి యుపద్రష్ట్రాత్మాది

లక్షణుఁడగునాత్మను; సాక్షాత్కరించుటకు, అజానన్తః; అన్యేభ్యః — ఆచార్యుల వలన; శ్రుత్వా = ఉపదేశముచేత విని; ఉపాసతే = ధ్యానించుచున్నారు. వారు గూడ శ్రద్ధతో నుపదేశశ్రవణపరాయణులై, మృత్యుమ్ = సంసారమును; తిన్నగా, అతితరన్త్యేవ.

ప. *

రా. అన్యేతు — కర్మయోగాదు లగు నాత్మావలోకనసాధనములం దనధికృతులు; అన్యేభ్యః = తత్త్వదర్శు లగుజ్ఞానులవలన; శ్రుత్వా; కర్మయోగాదులచే ఆత్మను, ఉపాసతే. వారునుగూడ ఆత్మదర్శనముచే మృత్యువు నతితరించుచున్నారు. ఎవరనఁగా, ఎవ్వరు, శ్రుతిపరాయణాః=శ్రవణమాత్రనిష్ఠులో వారుగూడ. శ్రవణనిష్ఠు లయినవారు గూడ పాపరహితులై క్రమంబునఁ గర్మయోగాదికము నారంభించి మృత్యువును దాఁటనే దాఁటుదురు. అపిశబ్దమువలనను అధికారిభేదము తెలియవచ్చుచున్నది.

మా. ♦

యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజఙ్గమమ్
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి భరతర్షభ. ౨౬

భా. క్షేత్రజ్ఞేశ్వరైకత్వవిషయ మగుజ్ఞానము మోక్షసాధన మని యదిజ్ఞాత్వా ఽమృతమశ్నుతే అను గ్రంథముచేఁ జెప్పఁబడినది. అది యేహేతువువలన ననఁగా నాహేతువుఁ బ్రదర్శించుటకై యీశ్లోక మారంభింపఁబడుచున్నది.—యావత్ = ఏది; కించిత్ = ఒకానొకటియైనను; సత్త్వమ్ = వస్తువు; ఏది యావస్తువు? సమస్తవస్తువు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—స్థావరజఙ్గమమ్=స్థావరమును జంగమమును; సంజాయతే = పుట్టుచున్నదో; తత్ = ఆవస్తువు; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్ = క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల సంయోగమువలన; పుట్టుచున్న దని, విద్ధి = ఎఱుంగుము. భరతర్షభ = ఓభరతశ్రేష్ఠుఁడా!

పూర్వపక్షము.—ఏది మఱి యీక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులసంయోగము? రజ్జువుతో ఘటమునకుంబోలె నవయవసంశ్లేషద్వారక మగు సంబంధ

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

♦ దీనికిభాష్యము లేదు.

విశేష మేమో సంయోగము క్షేత్రమునకు క్షేత్రజ్ఞునకు సంభవింపదు, ఆకాశమువలె నిరవయవుం డగుటవలన. తంతుపటములకుం బోలె సమవాయలక్షణ మగు సంబంధంబును క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకుం జెల్లదు, ఇతరేతరకార్యకారణభావము నంగీకరింపమివలన.

సిద్ధాంతము.—చెప్పెదము. భిన్నస్వభావులును విషయవిషయిరూపులు నగు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు నితరేతరతద్ధర్మాధ్యాసలక్షణము సంయోగము, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞస్వరూపవివేకాభావమువలనం గలిగినది, రజ్జుశుక్తికాదులకుం దద్వివేకజ్ఞానాభావమువలన నధ్యారోపితసర్పరజతాదిసంయోగమువలె. అట్టిది యధ్యాసరూపం బీక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము మిథ్యాజ్ఞానలక్షణము. యథాశాస్త్రముగా క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణభేదము నెఱింగి పూర్వోదర్శితలక్షణ మగు క్షేత్రమునుండి ముంజనుండి యిషీకనుం బోలె యథోక్తలక్షణుం డగు క్షేత్రజ్ఞుని విభజించి న సత్తన్నాసదుచ్యతే యని నిరస్తసమస్తోపాధివిశేషం బగు జ్ఞేయమైనబ్రహ్మమును స్వరూపంబున నెవ్వండు చూచుచున్నాండో, క్షేత్రంబును మాయానిర్మితహస్తియుంబోలె స్వప్నదృష్టవస్తువుంబోలె గంధర్వనగరాదికముంబోలె నసత్తై సత్తువలె నవభాసించుచున్న దని యెవండు నిశ్చితజ్ఞానము నొందుచున్నాండో అతనికి యథోక్తసమ్యగ్దర్శనవిరోధమువలన నశించుచున్నది మిథ్యాజ్ఞానము, దానిజన్మహేతువు నశించుటవలన. "య ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ" అను గ్రంథముచే విద్వాంసుండు వెండియు జనియింపం డని యేది చెప్పంబడినదో అది యుపపన్నముగాం జెప్పంబడినది.

భరతశ్రేష్ఠా! స్థావరము గాని జంగమము గాని యేయేవస్తువు పుట్టుచున్నదో అది యంతయు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యధ్యాసరూప మయిన సంయోగమువలననే పుట్టుచున్న దని యెఱుంగుము. అధ్యాసము స్వరూపజ్ఞానమువలన నశించుం గావున జ్ఞానికి సర్వప్రపంచనివృత్తియై మోక్షము సిద్ధించు నని తా.

అ. ఐక్యజ్ఞానము ముక్తిహేతు వని మున్ను చెప్పినదాని ననువదించి ప్రశ్నపూర్వకముగా జిజ్ఞాసితహేతువును బ్రతిపాదించునది యని మీఁదిశ్లోకమును దించుచున్నారు క్షేత్రేత్యాదిగా. సర్వప్రాణిజాతంబునకును ఉత్పత్తి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ

సంబంధాధీనం బగుటవలన క్షేత్రజ్ఞాత్మకపరమాత్మకు భిన్నముగాఁ బ్రాతీజాతము లేమింజేసి యైక్యజ్ఞానమువలననే ముక్తి యని చెప్పుచున్నారు అది ఇత్యాదిగా.

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంబంధమును జెప్పినదాని నాక్షేపించుచున్నాఁడు ఏది మఱి ఇత్యాదిగా. క్షేత్రజ్ఞునకు క్షేత్రమునకు సంబంధము సంయోగమా సమవాయమా యని వికల్పించి మొదటిపక్షమును దూషించుచున్నాఁడు రజ్జుఘటాది త్యాదిగా. రెండవపక్షము నిరసించుచున్నాఁడు తంతు ఇత్యాదిగా.

వాస్తవసంబంధము లేకున్నను క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు అధ్యాసరూప మైన సంబంధము కల దని పరిహరించుచున్నారు చెప్పెదము అని. భిన్నస్వభావు లనుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు విష యేత్యాదిగా. ఇతరేతరతద్ధర్మాధ్యాసలక్షణము—ఇతరేతర = ఒండొంటియందు, తద్ధర్మ = వాసిధర్మములకు, క్షేత్రమునందు లేనిదియు క్షేత్రజ్ఞగతంబు నగు చైతన్యమునకు క్షేత్రమునందును క్షేత్రజ్ఞునందు లేనిదియు క్షేత్రనిష్ఠంబు నగు జాడ్యాదికమునకు క్షేత్రజ్ఞునందును, అధ్యాసలక్షణము—ఆరోపరూపము. అట్టి యారోపరూపము క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు సంబంధ మని యర్థము. అందుకు నిమిత్తముఁ జెప్పుచున్నారు క్షే త్రేత్యాదిగా. అవివేకము వలన ఆరోపితసంయోగమునకు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నారు రజ్జు ఇత్యాదిగా. చెప్పినసంబంధమును నిగమనము చేయుచున్నారు అట్టిది ఇత్యాదిగా. అది నివృత్తి యోగ్యం బని సూచించుచున్నారు మి థ్యేత్యాదిగా. ఎట్లు మఱి మిథ్యాజ్ఞానము నకు నివృత్తి యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు య థేత్యాదిగా. యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే ష్విత్యాదిక మగు త్వంపదార్థవిషయమైనశాస్త్రము నను సరించి వివేకజ్ఞానము నొంది మహాభూతాదిధృత్యంత మగు క్షేత్రమునుండి మున్ను చెప్పిన యుపద్రష్ట్రత్యాదిలక్షణుం డగు క్షేత్రజ్ఞుని ముంజేషీకాన్యాయంబున వివేచించి సర్వోపాధివినిర్ముక్తం బగు బ్రహ్మమును స్వరూపంబున జ్ఞేయము నెవ్వఁ డనుభవించుచున్నాఁడో అతనికి మిథ్యాజ్ఞానము నశించుచున్న దని సంబంధము. ఎట్లీ క్షేత్రజ్ఞునకు నిర్విశేషత్వము సవిశేషత్వమునకు హేతు వుండఁగా? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు క్షేత్రంబును ఇత్యాదిగా. బహుదృష్టాంతములు చెప్పుట క్షేత్రము బహువిధం బనుటను సూచించు చున్నది. ఈజ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము నశించు ననుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు య థో క్తేత్యాదిగా. అయినను బురుషార్థసిద్ధి యెట్లు? కాలాంతరమున నిట్టి మిథ్యాజ్ఞానము మరల నుదయింపవచ్చును గదా? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దాని ఇత్యాదిగా. సమ్యగ్దర్శనమువలన అజ్ఞానతత్కార్యనివృత్తిచే ముక్తియని సిద్ధింపఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు య ఏవ మిత్యాదిగా.

శ౦. ఏతద్యోనీని భూతాని యనుగ్రంథముచే భూతముల సంసారమునకు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణ ప్రకృతిద్వయసంబంధము కారణం బని యేది చెప్పఁబడినదో దాని నిప్పుడు విశదీకరించుచున్నాఁడు మోక్షకాము లగు పండితులు ప్రకృతిద్వయ సంబంధము ప్రయత్నమునఁ బరిహరింపవలయు నని సూచించుటకై.—స్థావరజఙ్గమమ్ – స్థావరరూపమును జంగమరూపమును; యావత్ = ఎంతపరిమాణము గలది యైనను; కించిత్ సత్త్వమ్ = ఏయే ప్రాణి; సంజాయతే – పుట్టుచున్నదో, మూఁడులోకములయందును; తత్ – అది, సమస్తమును; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్ = క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులసంబంధమువలననే; పుట్టుచున్నది. ఏయేప్రాణి యని యవిశేషగ్రహణముచేత దేవమనుష్యాదులయందును సర్వత్ర జన్మము సాధారణ మని సూచిత మగుచున్నది. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞు లగు ప్రకృతిపురుషులకు సంబాధ మున్ననే ప్రాణిజాతము సర్వంబును బుట్టుచున్నది.— అపరిచ్ఛిన్న మగు జన్మాదిదుఃఖము ననుభవించుచున్నది, లేనిచోఁ గాదని; విద్ధి – ఎఱుంగుము సుమీ. ఓ భరతర్షభుఁడా! ప్రకృతిపురుషులకు సంబాధ మున్ననే జన్మాదిదుఃఖహేతువు లగు నవిద్యాదిస్మితాదులును వానివలన జన్మబీజము లగుకర్మములును విజృంభించుచున్నవి, అది లేనియెడ నివి సంభవింపవు, కావునఁ బ్రకృతిపురుషసంబంధమును తత్త్వజ్ఞులును మోక్షసుఖకాములు నగు యతులు ప్రయత్నమునఁ బరిహరింపవలయు ననియర్థము.

సరియా! ఏది యున్నయెడఁ బురుషునకు సంసారము కలుగునో ఏది లేనియెడఁ గలుగదో ఆప్రకృతిపురుషులసంబంధ మేది? ప్రకృతిపురుషులకుఁ బరస్పరావయవసంశ్లేషకమూలకం బగు సంయోగము సంభవింపదు, సావయవనిరవయవములకు సంయోగము సంభవింపమివలన, "నిష్కలం నిష్క్రియ" మ్మని పురుషుం డగు నాత్మ నిరవయవుం డని శ్రుతి చెప్పుటవలన. నిరవయవ మైనను ఆకాశమునకు విభుత్వసిద్ధికై సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వము విభుత్వ మని సర్వమూర్తద్రవ్యములతో సంయోగి మంగీకరింపఁబడిన దందువేని, అట్లయినచో ఆకాశమునకు సావయవత్వమును వర్షవాతాగ్నిసంయోగమువలన క్లేదశోషదాహాద్యనర్థమును అనిత్యత్వంబును సంభవించును. సూక్ష్మ మగుటవలన స్థూలములతో సంయుక్తము గా దందువేని అట్లు చెప్ప శక్యము గాదు, జలాదులసూక్ష్మావయవములతో సూక్ష్మమునకుఁ గూడ సంయోగమును పైచెప్పిన యనర్థమును దప్పవు. కావున మూర్తద్రవ్యసంయోగిత్వకల్పనము భ్రాంతిమాత్రమే. మఱేమనఁగా, నిరవయవ మగు నాకాశమునకుఁ గల సర్వమూర్తద్రవ్యవ్యాపకత్వమే తత్సంయోగిత్వ మని వ్యపదిష్టము

కాని సావయవసంశ్లేషిత్వము కాదు, నిరవయవం బగుటచే నాకాశమున కది సంభవింపమివలన. అట్లు క్షేత్రజ్ఞునకును క్షేత్రములతో సంయోగము సంభవింపదు. సమవాయముగూడ సంభవింపదు, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల కయుతసిద్ధత్వము లేమివలన. ఈ రెండుసంబంధములును సంభవింపనియప్పుడు సంబంధాంతరము లేమివలన ఏ సంబంధము చెప్పవలయును? ఇందులకుఁ జెప్పుచున్నాము. యుష్మదస్మత్ప్రత్యయార్థములై విషయవిషయిరూపులై యన్యోన్యవిరుద్ధస్వభావు లగు ప్రకృతిపురుషులు విపరీతముగా గ్రహింపఁబడుటవలన వారి కొండొరులయం దొండొరులధర్మముల యధ్యాసరూప మగు తద్వివేకజ్ఞానాభావమూలక మయినసంబంధము అనాదిసంస్కారజన్యము సంభవించు చున్నది, శుక్తిరజతములకుం బోలె. అది స్వరూపాజ్ఞానమూలక మగుటవలన మిథ్యాజ్ఞానరూపము. అదియే పురుషునకు సంసారకారణము. తత్స్వరూపవివేచనమే సంసారనివృత్తికారణము. తద్వివేచనప్రకారము చెప్పుచున్నాము. ఘటమును తద్ద్రష్టయుం బోలెఁ బ్రకృతిపురుషులు అన్యోన్యవిలక్షణులు. ప్రకృతి విషయము, పురుషుఁడు విషయి. ప్రకృతి జ్ఞేయము, పురుషుఁడు జ్ఞాత. ప్రకృతి ప్రకాశ్యము, పురుషుఁడు ప్రకాశకుఁడు. ప్రకృతి వికారి, పురుషుఁడవికారి. ప్రకృతి యనిత్యము, పురుషుఁడు నిత్యుఁడు. ప్రకృతి సావయవము, పురుషుఁడు నిరవయవుఁడు. ప్రకృతి యనేకము, పురుషుఁ డొక్కఁడు. కావున తత్స్వరూపము పరస్పరవిలక్షణము. “ ఇదం శరీరం కౌన్తేయ క్షేత్రమ్, ఏత ద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి, సర్వేన్ద్రియగుణాభాసం సర్వేన్ద్రియవివర్జితమ్, జ్యోతిషా మపి త జ్జ్యోతిః, తమసః పరమ్, జ్ఞానమ్, హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్ ” అని చెప్పినవిధంబునను, క్షేత్రజ్ఞుఁడు క్షేత్రముకంటె భిన్నుఁడు జ్ఞాత యగుటవలన ఘటజ్ఞాతవలె నిత్యాదియుక్తులచేతను వివేచించి తిలతండులములం బోలె విభజించి క్షేత్రమునుండి పృథక్కృతుఁ డైనక్షేత్రజ్ఞుని ఇతఁడే నేనని స్వ స్వరూపంబున నెఱుంగవలయును. ప్రకృతిని “ నస త్తన్నా౽స దుచ్యతే ” అని చెప్పినరీతిని ఆత్మయందుఁ బ్రవిలయము నొందింపవలయును. వెండియు నాభాసరూపమై యనువర్తించి యుండు ప్రకృతియు తద్ధర్మకర్మములును ఆహారాదులయందు అంటనియట్లు ఎల్లప్పుడును ఆత్మనిష్ఠయందే యుండవలయును. ఇట్లున్న బ్రహ్మవిద్యతికి దుఃఖహేతువు లగు నవిద్యా౽స్మితాదులును తత్కార్యము లైన జన్మబీజము లగు కర్మములును సంభవింపవు. విదేహముక్తియు హస్తగతం బగును. అందువలన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులసంయోగ మెట్లు గలుగదో అట్లు బ్రహ్మవిదుఁడు బ్రహ్మనిష్ఠయందే యుండవలయు నని

సూచించుటకై క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులసంయోగమే విద్వాంసులకును అవిద్వాంసులకును ఎల్లరకును జన్మాదిదుఃఖకారణం బని యావత్సంజాయతే కించి దిత్యాదిగ్రంథముచే జగద్గురు వుపదేశించుచున్నాఁడు. అందువలన సర్వదా సదాత్మరూపుండుననే యుండవలయు నని సిద్ధము.

మ. సంసారమావిద్యకే మగుటవలన విద్యచే మోక్షం బుపపన్న మను నీయర్థమును దృఢీకరించుటకై సంసారంబును తన్నివర్తకజ్ఞానంబును బ్రపంచించుచున్నాఁ డధ్యాయపరిసమాప్తివఱకు. అం దిప్పుడు కారణం గుణసఙ్గో ఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు అని మున్ను చెప్పినదాని వివరించుచున్నాఁడు.—యావత్ కించిత్ = ఏది యేమికానొక టైనను; సత్త్వమ్ = వస్తువు; సంజాయతే = పుట్టుచున్నదో; స్థావరము గాని జంగమము గాని; తత్ = అది సర్వంబును; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్ = అవిద్యాత్మకా-ర్యాత్మకంబును జడంబును అనిర్వచనీయంబు నగు దృశ్యజాతము క్షేత్రము, తద్విలక్షణమును తద్భాసకమును అసంగోదాసీనంబును నిర్విశేషకంబును అద్వితీయంబు నగు స్వప్రకాశపరమార్థసచ్చైతన్యము క్షేత్రజ్ఞము, వానియొక్క-సంయోగము — మాయావశమువలన నితరేతరావివేకముసం గలుగు సత్యానృతమిథునీకరణాత్మక మగు మిథ్యాతాదాత్మ్యాధ్యాసము, దానివలననే; సంజాయతే - పుట్టుచున్నదని; విద్ధి; భరతర్షభ! అందువలన స్వరూపాజ్ఞానజన్య మగు సంసారము స్వరూపజ్ఞానమువలన నశించును స్వప్నాదికమువలె నని యభిప్రాయము.

శ్రీ. అట్టి సంయోగము తృతీయచతుర్థపంచమములయందుఁ బ్రపంచింపఁబడినది. ధ్యానంబును యోగంబును షష్ఠాష్టమములయందుఁ బ్రపంచింపఁబడినవి. ధ్యానాదికము సాంఖ్యవివిక్తాత్మవిషయం బగుటవలన సాంఖ్యమునే యధ్యాయపరిసమాప్తివఱకుఁ బ్రపంచించుచున్నాఁడు.—యావత్ కించిత్, సత్త్వమ్ = వస్తుమాత్రము; పుట్టుచున్నదో అది యంతయు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులసంయోగమువలన — అవివేకకృత మైన తాదాత్మ్యాధ్యాసమువలనఁ బుట్టుచున్న దని యెఱుంగుము.

ప. ఇఁక అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన అని మున్ను చెప్పినదానిని ప్రకటించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—యావత్ కించిత్; సత్త్వమ్ = వస్తుమాత్రము; స్థావరము గాని జంగమము గాని పుట్టుచున్నదో, అది యంతయు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల సంయోగమువలన—అవివేకకృత మయిన తాదాత్మ్యాధ్యాసమువలనఁ బుట్టుచున్నది యని యెఱుంగుము, ప్రకృతిపురుషయోగమువలన బుద్ధితత్త్వ మిత్యాదిగ.

రా. ఇటఁకఁ బ్రకృతిసంసృష్టుం డగు నాత్మను వివేకంబున ననుసంధించు ప్రకారము ప్రతిపాదించుటకై సమస్తమైన స్థావరజంగమవస్తువులును క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంసర్గమువలనఁ బుట్టిన వని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏయే సత్త్వము స్థావరజంగమ రూపమునఁ బుట్టుచున్నదో అది యంతయు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల యితరేతరసంయోగము వలననే పుట్టుచున్నది—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయుక్తమయ్యే పుట్టుచున్నది గాని తద్వియుక్తమై కా దని యర్థము.

మా. మఱియుఁ బ్రకృతిపురుషస్వరూపమును సామ్యాదిధర్మయుక్తమునుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు యావ దిత్యాదిగా.

సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమ్
వినశ్యత్స్వవినశ్యన్తం యః పశ్యతి స పశ్యతి. ౨౭

భా. న స భూయోఽభిజాయతే యనుటచే సమ్యగ్దర్శనఫలము అవిద్యాదిసంసారబీజనివృత్తిద్వారంబున జన్మాభావం బని చెప్పఁబడినది. జన్మకారణంబును అవిద్యామూలకం బగు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగం బని చెప్పఁబడినది. అందువలన నాయవిద్యకు నివర్తకం బగు సమ్యగ్దర్శనము చెప్పఁబడినను మఱియు శబ్దాంతరమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది.—సమమ్ = నిర్విశేషుని; తిష్ఠన్తమ్ = ఉన్నవానిని; వేనియందు? సర్వేషు భూతేషు = బ్రహ్మాదిస్థావరాంతము లగు ప్రాణులందు; ఎవనిని? పరమేశ్వరమ్ = దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యవ్యక్తాత్మల నపేక్షించి పరమేశ్వరుఁడైనవానిని; సర్వభూతములయందును నిర్విశేషుఁడై యున్న పరమేశ్వరుని; ఆభూతములకు విశేషణము చేయుచున్నాఁడు.— వినశ్యత్సు = నశించువాని యందు; ఆపరమేశ్వరునికిని విశేషణము చేయుచున్నాఁడు.— అవినశ్యన్తమ్=నశింపకున్నవాని అని, భూతములకును బరమేశ్వరునకును అత్యంత వైలక్షణ్యముఁ బ్రదర్శించుచున్నాఁడు; ఎట్లు? సర్వభావవికారములకును జనిరూప మయిన భావవికారము గదా మూలము, ఇతరము లయిన వినాశాంతములగు సర్వభావవికారములును జన్మోత్తరము కలుగునవి, వినాశముకన్నఁ బర మైన భావవికార మేదియు లేదు భావమే లేమివలన, ధర్మియున్నం గదా ధర్మము లుండును, అందువలనఁ జరమభావవికారాభావము ననువదించుటచేఁ బూర్వభావు లగు సర్వభావవికారములును

కార్యసహితముగాఁ బ్రతిషిద్ధము లగుచున్నవి. అందువలన సర్వభూతములతో నత్యంతము వైలక్షణ్యము—నిర్విశేషత్వమును ఏకత్వమును బరమేశ్వరునకు సిద్ధము. ఇట్లు యథోక్తుం డగు పరమేశ్వరుని; యః—ఎవఁడు; పశ్యతి — చూచుచున్నాఁడో; సః — అతఁడు, పశ్యతి — చూచుచున్నాఁడు. ఓయీ! సర్వలోకము గూడఁ జూచుచున్నది, ఏల విశేషణము? సత్యము, చూచుచున్నది. మఱీ మనఁగా, విపరీతముగాఁ జూచుచున్నది. అందువలన విశేషించుచున్నాఁడు, వాఁడే చూచుచున్నాఁడని. ఎట్లు అనేకచంద్రులను జూచు తిమిరదృష్టి నపేక్షించి యేకచంద్రదర్శి విశేషింపఁబడుచున్నాఁడో వాఁడే చూచుచున్నాఁ డని, అట్లు ఇందును ఒక్కఁడును అవిభక్తుండు నగు యథోక్తుఁడైన యాత్మ నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అతఁడు విభక్తానేకాత్మ విపరీతదర్శుల నపేక్షించి విశేషింపఁబడుచున్నాఁడు, వాఁడే చూచుచున్నాఁ డని. ఇతరులు చూచుచున్నను చూడకున్నారు, విపరీతదర్శు లగుటవలన, అనేకచంద్రదర్శివలె నని యర్థము.

బ్రహ్మాదిస్థావరాంతసర్వప్రాణులయందును నిర్విశేషుండై యుండి నశించుచున్నను దాను నశింపక యేకరసుండై యుండునట్టియాత్మను స్వరూపమున నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అతఁడే యాత్మజ్ఞుఁ డని తాత్పర్యము.

టీ. మీఁదిగ్రంథము నవతరింపఁజేయుటకై వ్యవహితముగాఁ గడచిన యర్థముఁ గీర్తించుచున్నారు నన ఇత్యాదిగా. అవిద్య యనఁగా అనాద్యనిర్వాచ్యమయిన యజ్ఞానము మిథ్యాజ్ఞానము, తత్సంస్కార మాదిశబ్దార్థము. వ్యవహితమనువదించి యవ్యవహితము ననువదించుచున్నారు జన్మేత్యాదిగా. వ్యవహితావ్యవహితోక్తులనుబట్టి యజ్ఞానము సర్వానర్థమూలం బని యేర్పడుటవలన తన్నివర్తకమగు సమ్యగ్జ్ఞానము చెప్పవలయు నని చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. దానిఁ బలుమాఱు చెప్పి యుండుటవలనఁ జెప్పినయర్థమును వెండియుఁ జెప్పుట వ్యర్థ మని యాశంకించి యతిసూక్ష్మ మయినయర్థమును శబ్దభేదంబునఁ బలుమాఱు చెప్పుట మందాధికార్యనుగ్రహార్థ మని తలఁచి చెప్పుచున్నారు చెప్పఁబడినను ఇత్యాదిగా. సర్వత్ర పరమాత్మ యొక్కఁడే కావున నుత్కర్షాపకర్షములు లేనివాఁడని చెప్పుచున్నారు సమ మ్మని. పరమత్వమును ఈశ్వరత్వమును ఉపపాదించుచున్నారు దేహేంద్రి యేత్యాదిగా. ఇట ఆత్మ యనఁగా జీవుఁడు. ఆశ్రయనాశము

వలన ఆశ్రితులకును నాశము నాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఆపరమేశ్వరునికి ఇత్యాది గా. ఉభయస్థలములందును విశేషణద్వయమునకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు భూతములకును ఇత్యాదిగా. నాశానాశములచే వైలక్షణ్య మున్నను అత్యంతవైలక్షణ్య మెట్లు సవిశేషత్వభిన్నత్వములు తుల్యములై యుండఁగా? అని శంకించుచున్నాఁడు ఎట్లు అని. భూతములకు సవిశేషత్వాదు లున్నను పరున కవి లేమివలన నత్యంతవైలక్షణ్య మని చెప్పుటకై జన్మము భావవికారములయందు మొదటి దని చెప్పుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా. అందు హేతువుఁ జెప్పుచున్నారు ఇతరములు ఇత్యాదిగా. జన్మము లేక మీఁదివికారములు సంభవింపవు, జన్మము గలవాని యందే గదా యవి కనఁబడుచున్నవి యని యర్థము. వినాశానంతరముగూడ మఱి యొకవికార ముపపన్నమై యుండఁగా నది కడపటివికార మనుట యెట్లని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు వినాశముకన్న నిత్యాదిగా. అదియే కడపటివికార మని సిద్ధము కాఁగా ఫలితము చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. పరమేశ్వరునకు భూతములకంటె నత్యంతవైలక్షణ్యమును జెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. నిర్విశేషత్వమును — సర్వభావవికారరహితత్వమును కూటస్థత్వమును. ఏకత్వమును — అద్వితీయత్వమును. యః పశ్య తీత్యాదికమునకు వ్యాఖ్య చేయుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. ఉక్తవిశేషణం డగు నీశ్వరునిఁ జూచుచున్నవాఁడే చూచుచున్నాఁ డని చెప్పినదాని నాక్షేపించుచున్నాఁడు కీయం ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరపరాఙ్ముఖుఁ డయిన యనాత్మనిష్ఠుఁడు అతనిఁ జూచుచున్నను విపరీతముగాఁ జూచుటవలన ఈశ్వరప్రవణుఁడే సమ్యగ్దర్శి యను వివక్షచే విశేషణం బని పరిహరించుచున్నారు సత్యము ఇత్యాదిగా. చెప్పినదానినే దృష్టాంతముచే వివరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. యః పశ్య తీత్యాద్యర్థము నుపసంహరించుచున్నారు ఇతరులు ఇత్యాదిగా. పరమాత్మనిష్ఠులకంటె నితరు లని యర్థము.

౩౦. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల వివేచించినను రెండియుఁ దద్వివేకంబు దృఢ మగుటకై తత్తన్నియతవిశేషణములచే వివేచించుచు నిట్లు వివిక్తుం డగునాత్మ నెవ్వాఁడు సాక్షాత్తుగా నెఱుంగుచున్నాఁడో అట్టి యతియె జీవన్ముక్తుఁ డని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—భూతేషు = భవన్తి — జన్మలక్షణ మయినవికారమును బొందుచున్నవి కావున భూతము లనఁగా బ్రహ్మాదిస్థావరాంతములు, భూతము లనుటచే భూతములకే భవనము గాని యాత్మకు లేదు కావున నిత్యుం డగునాత్మకు భవనము లేమియు తన్నిమిత్తకి మగు నస్తిత్వము లేమియు సూచితము, అట్టి భూతముల

యందు; సర్వేషు = నామరూపజాతిక్రియాగుణవిశేషములచేఁ బరస్పరము విభక్తము లయి విషమము లైన ప్రాణిశరీరము లన్నిటియందును; సమమ్ = అవిభక్తుని ఏకరూపుని ఉత్కర్షాపకర్షవర్జితుని, నిర్విశేషుని యని యర్థము; ఆత్మయం దారోపితము లైన భూతములయందే నామరూపజాతిగుణాదికృత మగు విశేషము గాని యధిష్ఠాన మగు నాత్మయందు లేదు, నిరవయవుఁ డగుటవలనను నిర్గుణుఁ డగుటవలనను కేవలాత్మకు నుత్కర్షాపకర్షములు సంభవింపమివలన. సమ మ్మనుటచే వృద్ధియు నపక్షయము ననుభావవికారము లాత్మకు లే దని సూచిత మగుచున్నది; మఱియును, తిష్ఠన్తమ్ = క్షరః సర్వాణి భూతాని యను న్యాయంబున క్షరస్వభావము లగు భూతములు ప్రతిక్షణము విపరిణామము నొందుచుండఁగాఁ దాను దద్రహితుండై సదా యేకరూపముతో వర్తించువానిని, నిరవయవుఁ డగుటవలన అక్షరుని, శైశవము మొదలు నాశమువఱకు తత్తద్దేహేంద్రియాదులు విపరీతము లగుచుండఁగా అహ మస్మి యని యాత్మసత్త సదా యేకరూపముగాఁ గనఁబడుటవలన సర్వదా యేకరూపమున నున్నవాని యని యర్థము, "అశరీరం శరీరేషు అనవస్థేష్వవస్థితమ్" అను శ్రుతివలన, భూతములకే విపరిణామము గాని యాత్మకు లే దని యాత్మకు విపరిణామాభావము సూచితము. మఱియును, వినశ్యత్సు = జన్మము గలవి యగుటవలన భూతములు నశించుచుండఁగా; తాను, అవినశ్యన్తమ్ = చరమవికారము లేనివానిని, నిత్యు నని యర్థము. సుషుప్తియందు సర్వభూతములును లయము నొందినపుడు సుఖముగా నిద్రించితి నని యాత్మసద్భావము తెలియవచ్చుటవలన ఆత్మ నిత్యుఁ డనుటకుఁ బ్రత్యక్షంబును, "ఆత్మ నిత్యుఁడు అజుం డగుటవలన" నను ననుమానంబును, "అవినాశీ వా అరే ఽయ మాత్మా" అను శ్రుతియును బ్రమాణములు; అందువలననే, పరమేశ్వరమ్ = దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యవ్యక్తములకంటెఁ బరముని, నిత్యుఁ డగుటచేతను అతిసూక్ష్ముఁ డగుటచేతను అంతరుఁ డగుటచేతను వ్యాపకుఁ డగుటచేతను చేతనుఁ డగుటచేతను ప్రకాశకుఁ డగుటచేతను అధిష్ఠాన మగుటచేతను ఆనందరూపుఁ డగుటచేతను ఉత్కృష్టతముని యని యర్థము, "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః" ఇత్యాదిశ్రుతివలన, ఈశ్వరుని = ఈశనశీలుని, అయస్సునకు సూదంటురాయివలె సన్నిధిమాత్రంబున ప్రకృతికిఁ బ్రవృత్తిహేతు వగుటయే యాత్మకీశ్వరత్వము, రాజాదులకుఁ బోలె నియంతృత్వము గాదు, "నైవ కుర్వ న్న కారయన్" అనియు "స్వభావస్తు ప్రవర్తతే" అనియుఁ జెప్పుటవలన; ఇట్లు సమత్వ కూటస్థత్వ నిత్యత్వ చేతనత్వాదిస్వధర్మములచే విష

మత్వ సవిక్రియత్వ వినాశిత్వ జడత్వాదిధర్మములు గల క్షేత్రమునుండి విలక్షణుఁడుగాఁ దెలియఁబడుచున్న నిర్విశేషుని అస్మత్పదప్రత్యయార్థ మయిన యాత్మను క్షేత్రజ్ఞుని క్షేత్ర తద్ధర్మ తత్కార్యములచే అసంస్పృష్టునిఁగా, యః పశ్యతి = క్రమముగ ననుష్ఠింపఁబడిన నిత్యనిరంతరశ్రవణమనననిదిధ్యాసనసమాధులచేఁ గలిగిన సమ్యగ్దర్శనముచే "నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపుఁ డగు ప్రత్యగాత్మయే నేను, ఎప్పుడును సంసారి కాను" అని సంసారివిలక్షణుం డగు నాత్మ నెవ్వఁడు సాక్షాత్తుగాఁ జూచుచున్నాఁడో; సః = అట్టి బ్రహ్మవిదుఁ డగు యతియే; యథోక్తస్వరూపుండును కర్తృత్వ భోక్తృత్వాది సర్వసంసారధర్మవర్జితుండును సర్వోపాధివినిర్ముక్తుండును ఆకాశమువలె నతినిర్మలుండును బరిపూర్ణుండు నగు నాత్మను తన్ను సర్వదా సర్వావస్థలయందును ముక్తునిఁగానే చూచుచున్నాఁడు, ఇతరుఁడు శ్రవణమాత్రమునఁ దన్నుఁ గృతార్థునిఁగాఁ దలంచువాఁడు తన్ను ముక్తునిఁగాఁ జూడఁజాలఁ డని యర్థము. ఇందుచే, ఘటమఠాదులయం దాకాశమువలె బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతశరీరములయం దాత్మ వ్యాపకుఁ డనియు సముఁ డనియు నసంగుఁ డనియు నిత్యుం డనియు నిష్క్రియుం డనియుఁ బూర్ణుఁ డనియు నెఱిఁగి ప్రారబ్ధానురూపముగా దేహేంద్రియాదులు ప్రవృత్తము లైనను నివృత్తము లైనను దాను తదుభయరహితుం డనియే యెవ్వఁడు సర్వదా యెఱుంగుచున్నాఁడో తాను నిర్వికారరూపంబునఁ బూర్ణవృత్తిచే నున్నాఁడో అతఁడే జీవన్ముక్తుఁ డని సూచిత మగుచున్నది.

౨౭. ఇట్లు సంసార మవిద్యాత్మక మని చెప్పి తన్నివర్తక మగు విద్యను బ్రతిపాదించుటకై య ఏవం వేత్తి పురుష మ్మని మున్ను చెప్పినదాని వివరించుచున్నాఁడు.—సర్వేషు భూతేషు = భవనధర్మము లైన స్థావరజంగమాత్మకము లగు సర్వప్రాణులయందును, అనేకవిధజన్మాదిపరిణామశీలము లగుటచేతను గుణప్రాధాన్యము నొందుటచేతను విషమములై యుండువలననే చంచలము లైనవానియందు, ప్రతిక్షణమును బరిణమించునవి గదా భూతములు, పరిణమింపక క్షణమేనియు నిలువ నేరవు, అందువలనఁ బరస్పరబాధ్యబాధకభావము నొందినవానియందు; ఇట్టివై, వినశ్యత్సు = దృష్టనష్టస్వభావములై మాయాగంధర్వనగరప్రాయము లైనవానియందు; సమమ్ = సర్వత్ర యేకరూపుఁ డైనవానిని, ప్రతిదేహమును నొక్కఁడయ్యే యున్నవానిని; జన్మాదిపరిణామశూన్యుఁ డగుటచే, తిష్ఠన్తమ్ = పరిణమింపనివానిని; పరమేశ్వరమ్ = సర్వజడవర్గమునకును సత్తాస్ఫూర్తిప్రదుఁ డగుటచే బాధ్యబాధకభావము లేనివానిని, సర్వదోషరహితుని; అవినశ్యన్తమ్ = దృష్టనష్టప్రాయ మైన సర్వద్వైత

మునకును బాధ కలుగుచున్నను అబాధితుని; ఇట్లు సర్వప్రకారంబున జడప్రపంచ విలక్షణుఁ డగునాత్మను వివేకమున, యః = ఎవ్వఁడు: శాస్త్రదృష్టిచే, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో; సః = అతఁడే; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁ డాత్మను, జాగ్రద్బోధముచే స్వప్నభ్రమను బాధించువానియట్లు. అజ్ఞుఁడో స్వప్నదర్శివలె భ్రాంతిచే విపరీతముగాఁ జూచుచున్నను జూడనివాఁడే, భ్రమము అదర్శనాత్మకమగుటవలన. రజ్జువును సర్పముగాఁ జూచువాఁడు చూచుచున్నాఁ డని చెప్పఁబడఁడు గదా! సర్పదర్శనము రజ్వదర్శనాత్మకమగుటవలన. ఇట్లు ఇతిగానుపరక్తమైనశుద్ధాత్మయొక్క దర్శనమువలన నదదర్శనాత్మకమగు నవిద్య నివర్తిల్లు ననియు నందువలన తత్కార్యమగు సంసారము నివర్తిల్లు ననియు నభిప్రాయము. ఇట విశేషణమర్యాదచే ఆత్మానమ్మను విశేష్యపదము లభించుచున్నది. లేక. పరమేశ్వర మ్మనునదియే విశేష్యపదము కావచ్చును. విషమత్వ చంచలత్వ బాధ్యబాధకరూపత్వలక్షణ మగు జడగతవైధర్మ్యము సమత్వ తిష్ఠత్వ పరమేశ్వరత్వరూపము లైన యాత్మవిశేషణములసామర్థ్యమువలన నర్థప్రాప్త మగుచున్నది. ఇతరము కంఠోక్తమని వివేకము.

శ్రీ. సంసారోత్పత్తి యవివేకకృత మని ప్రతిపాదించి తన్నివృత్తికొఱకు నివిక్తాత్మవిషయ మగు సమ్యగ్దర్శనమును జెప్పుచున్నాఁడు.—స్థావరజంగమాత్మకము లగు భూతములయందు నిర్విశేషముగా సద్రూపమున సమముగా నుండుసట్టి వాని అందువలననే యాభూతములు నశించుచున్నను నశింపకున్న వానిఁ బరమాత్మ నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అతఁడే చక్కగాఁ జూచువాఁడు, ఇతరుఁడు కాఁడు.

ప. ఇట్లు అవివేకమువలన సంసారము కలుగుచున్న దని చెప్పి తన్నివృత్త్యర్థము వివిక్తాత్మవిషయ మగు నట్టి సమ్యగ్దర్శనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సమస్తము లయిన స్థావరజంగమభూతములయందు సమముగా సద్రూపంబున వర్తించుచున్న యీశ్వరు నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అతఁడే చూచినవాఁడు. ఇతరుఁడు కాఁడు. శాతపథశ్రుతియును.—"య ద్వేవ సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన ఏభి స్త్రిభి ర్లోకై స్సమో౽నేన సర్వేణ తస్మా దేవ సామా౽శ్నుతే సామ్నః సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి య ఏవం వేద" అని భాష్యము.—పూర్వము సా చామశ్చ అను వ్యుత్పత్తిచే సామస్వరూపము చెప్పి యిప్పుడు వికల్పంబున సమత్వమే సామ యని చెప్పుచున్నది. య ద్వేవ=లేక. ప్లుషిణా=అతిసూక్ష్మజీవముతో; సమః=సమానుఁడు. మశకేన=దోమతో; సమః నాగేన = ఏనుఁగుతో; సమః. ఏభిః త్రిభిః లోకైః = ఈ మూఁడులోకములతో; సమః. అనేన సర్వేణ=ఈ

సమస్తముతో; సముఁడు. తస్మాదేవ=అందువలననే; సామ=సామయను పదమును; అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు. య ఏవం వేద=ఎవ్వఁడిట్లెఱుంగుచున్నాఁడో; అతఁడు, సామ్నః=పరమేశ్వరునియొక్క; సాయుజ్యమ్=సాయుజ్యమును; సలోకతామ్=సాలోక్యమును; జయతి – పొందుచున్నాఁడు. ఎట్టి భూతములయందు ? వినశ్యత్సు. ఎట్టి యీశ్వరుని ? అవినశ్యన్తమ్. ఎట్లు ఘటాదులు నష్టములైనను తదంతర్గతమైన యాకాశము నశింపదో, అట్లు. ఇట, "అపశ్య మస్య మహతో మహిత్వమ్" ఇత్యాది శ్రుతులు పూర్వము వ్యాఖ్యాతములు.

రా. ఇట్లు ఇతరేతరసంసృష్టము లయిన సర్వభూతములయందు దేవాది విషమాకారమునుండి వియుక్తుండై యందందు దాయాదేహేంద్రియమనస్సులకుఁ బరమేశ్వరుండై యున్న యాత్మను జ్ఞాతృత్వంబున సమానాకారునిఁగాను, ఆదేహాదులు నశించుచుండఁగా వినాశమున కయోగ్యమయిన స్వభావము గలవాఁడగుటచే నశింపనివానిఁగాను, ఎవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో, స పశ్యతి=అతఁ డాత్మను యథావస్థితునిఁగాఁ జూచుచున్నాఁడు. ఎవ్వఁడు మఱి దేవాదివిషమాకారముచే ఆత్మను గూడ విషమాకారునిఁగాను జన్మవినాశాదియుక్తునిఁగాను జూచుచున్నాఁడో, అతఁ డెల్లప్పుడును సంసరించు నని యభిప్రాయము.

మూ. *

సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థిత మీశ్వరమ్
న హినస్త్యాత్మనా ఽఽత్మానం తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౨౮

భా. యథోక్త మగు సమ్యగ్దర్శనమును ఫలప్రతిపాదనముచే స్తుతింపవలయు నని యీశ్లోక మారంభింపఁబడుచున్నది.—హి=ఎందువలన; సర్వత్ర-సర్వభూతములయందును; సమవస్థితమ్=తుల్యుఁడై యున్నట్టి; ఈశ్వరమ్—పూర్వశ్లోకోక్తలక్షణుం డగు నాత్మ నని యర్థము; సమమ్=సమునిఁగా ; పశ్యన్=చూచుచున్నవాఁడు; చూచుచున్న నేమి ? ఆత్మనా=తనచేతనే; ఆత్మానమ్ =తన్ను; నహినస్తి=హింసింపఁడో; తతః= ఆహింసింపమివలన; పరామ్=ప్రకృష్ట మయిన; గతిమ్=మోక్షమును; యాతి = పొందుచున్నాఁడు. ఓయీ ! ఏప్రాణియుఁ దన్నుఁ దాను హింసింపఁడు. ఎట్లు అప్రాప్తమును నహినస్తి యని చెప్పవచ్చును, "న

* దీనికిని మీఁదిశ్లోకమునకును ఈభాష్యము లేదు.

పృథివ్యా మగ్ని శ్చేతవ్యో నాన్తరిక్షే" * ఇత్యాదికమువలె? అందువేని,
ఇది దోషము కాదు, అజ్ఞుల కాత్మతిరస్కరణ ముపపన్న మగుటవలన.
అజ్ఞు లందఱును అత్యంతప్రసిద్ధుండై సాక్షాదపరోక్షుం డగునాత్మను దిర
స్కరించి గదా యనాత్మ నాత్మనుగాం బరిగ్రహించి వానింగూడ ధర్మా
ధర్మము లనుష్ఠించి ప్రాప్తుం డయినవాని వధించి మఱియొక యభినవా
త్మను గ్రహించుచున్నారు. వానింగూడ నిట్లు వధించి మఱియొకని
గ్రహించుచున్నారు. ఇట్లతనింగూడ వధించి మఱియొకని మరల
గ్రహించుచున్నారు. ఇట్లు క్రొత్తక్రొత్తగా నాత్మను గ్రహించి వధించు
చున్నారు. కావున నజ్ఞు లందఱును ఆత్మహంతలు. ఎవ్వండు మఱి పర
మార్థాత్మ గలండో అతండుగూడ సర్వదా యవిద్యచే హతుని యట్లు,
ఉన్నందులకు ఫలము లేమివలన. కావున ఆత్మహంతలే యవిద్వాంసు
లందఱును. ఇంక, ఎవ్వం డితరుండు యథోక్తాత్మదర్శి గలండో యతం
డుభయవిధంబులను ఆత్మచే నాత్మను హింసింపండు. అందువలనం బర
మయినగతిని బొందుచున్నాండు. యథోక్త మగుఫలం బతనికి సిద్ధించు
చున్న దని యర్థము.

సర్వభూతములయందును సమముగా నున్నట్టి యాత్మను నిర్విశేషునిగాం
జూచుచున్నవాండు తన్నుం దాను హింసింపండు. అందువలనం బరమగతిని — మోక్ష
మును బొందుచున్నాం డని తాత్పర్యము.

అ. ఈ చెప్పిన సమ్యగ్దర్శనముచే నేమి కలుగు నని యాకాంక్ష కలుగంగా
తత్ఫలము ప్రతిపాదించుటచే దాని స్తుతించి దానియందుం బురుషునిం బ్రవర్తింపం
జేయుటకై మీంది శ్లోకం బని చెప్పుచున్నారు యథోక్తము ఇత్యాదిగా. ఇందు
మూండుపాదములచే జ్ఞానమువలన నజ్ఞానధ్వంసముచే ననర్థధ్వంసము చెప్పంబడినది.
ఆవరణము లయిన యజ్ఞానమిథ్యాజ్ఞానములు నశింపంగా విద్వాంసుండు సర్వోత్కృ
ష్ట మయినగతిని—పరమపురుషార్థ మయినపరమానందము ననుభవించుచున్నాం డని
చతుర్థపాదార్థము. నహినస్త్యాత్మా నాత్మాన మ్మనుదాని యథాశ్రుతముగా గ్రహించి
యాక్షేపించుచున్నాండు ఓయీ ఇత్యాదిగా. న పృథివ్యా మ్మనుచోటం బ్రాప్తిద్వార
మున నిషేధము సార్థకం బగునట్లు నాంతరిక్షేన దివి యనుచోటం బ్రాప్తి లేమిం జేసి
నిషేధము ముఖ్యముగా నంగీకరింపంబడదు గదా! అట్లు ఇచ్చటం గూడ ప్రాప్తి లేమి

* పృథివియం దగ్నిచయనము చేయంగూడదు, అంతరిక్షమునందుం జేయంగూడదు.

వలన నిషేధము యుక్తము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు న పృథివ్యా మిత్యాదిగా. అజ్ఞులకు ఆత్మచేతనే యాత్మహింస సంభవించుటవలన విద్వాంసులకుఁ దదభావము చెప్పుట యుక్తమని పరిహరించుచున్నారు ఇది దోషము కాదు ఇత్యాదిగా. దానినే వివరించుచున్నారు అజ్ఞులు ఇత్యాదిగా. అనాత్మను—దేహాదికమును. అవిద్వాంసుల కారోపితాత్మహంతృత్వమును నిగమనము చేయుచున్నారు కావున నిత్యాదిగా. అట్లయినను పారమార్థికుఁ డగునాత్మకు హననము లేమివలన వారి కందఱకు నాత్మహంతృత్వము లే దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఎవ్వఁడు మఱి ఇత్యాదిగా. చెప్పినవిధంబున అవిద్వాంసులయందఱకు నాత్మహంతృత్వము సిద్ధం బని యుపసంహరించుచున్నారు కావున నాత్మహంతలే ఇత్యాదిగా. ఆత్మచేతనే యాత్మహనన మవిద్వాంసులయందు దృష్టము, దాని నట విద్వద్విషయంబున నిషేధించుట యుక్తం బని చెప్పుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. ఉభయవిధంబులను—ఆరోపమువలనను అనారోపమువలనను అని యర్థము. జ్ఞానమువలన అనర్థభ్రమ నష్టమగుటచేఁ బరమానందప్రాప్తిచేఁ బరితృప్తత్వము పూర్వోక్తము యుక్తం బని చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా.

౨౦. బ్రహ్మవిదుఁ డగుయతి పరిపూర్ణుఁ డగునాత్మనే యేకరీతిగాఁ బున సదా చూచుచున్నాఁ డనుట యేది గలదో యానిరంతరదర్శనముచేతనే ముక్తుఁ డగుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రవణమననాదులచేఁ బుట్టినవిజ్ఞానంబున ఇది యే నే నని యపరోక్షీకరించినయాత్మతత్త్వము గల యతి, సర్వత్ర = బ్రహ్మాదిస్తంబాంతము లగు భూతములయందు వెలుపలను లోపలను అంతటను; సమవస్థితమ్= చక్కఁగా—ఉత్కర్షాపకర్షములు లేక యేకరీతిచే ఘటమఠాదులయం దాకాశము వలె నిరంతరముగా వ్యాపించి యున్నవానిని; కావుననే, సమమ్ = ఏకరసుని నిర్విశేషుని; ఈశ్వరమ్ = సూర్యునివలె సర్వప్రాణిప్రవృత్తికారణభూతుఁ డగునాత్మను; పరిపూర్ణునిఁగా, పశ్యన్ =చూచుచు; హి = ఏకారణమువలన; ఆత్మానమ్ = తన్ను; ఆత్మనా=తనచేతనే; నహినస్తి—తన్నుఁ దానే హింసింపఁడో యని యర్థము. తన్నుఁ దాను హింసించుట యనఁగా నేమి? నిష్క్రియుఁడును నిస్సంగుఁడును నిరాకారుఁడును నిర్లేపుఁడు నగునాత్మకుఁ దనకు దేహేంద్రియాదితాదాత్మ్యాధ్యాసముచే నేను కర్తను భోక్తను సుఖిని దుఃఖిని శిష్టుఁడను భ్రష్టుఁడను సుకృతిని దుష్కృతిని ఇత్యాద్యతద్ధర్మకర్మముల నారోపించి యప్రతీతిని గలిగించుట యేది గలదో అదియే యాత్మహననము. ఈయాత్మహననదోషముచేతనే తాను కూటస్థాసంగచిద్రూపుఁ

డైనను సదానందుఁడైనను దేహియై కర్తృత్వభోక్తృత్వాది ధర్మముల నొంది జన్మమృత్యుదుఃఖసముద్రమునందు మునుఁగుచున్నాఁడు. అట్టి యాత్మహననమును విదేహకైవల్యార్థియై యాత్మతత్త్వముఁ జక్కఁగా నెఱింగినట్టి యతి చేయఁడు. మఱే మనఁగా, బాహ్యవాసనాకృత మయిన యసత్ప్రవృత్తిని విడిచి సదా ఆత్మనిష్ఠయందే యుండును. తతః = అందువలన; సదా ఆత్మనిష్ఠచేతనే యజ్ఞానతత్కార్యములను నిరసించినవాఁడై, పరామ్ = నిత్యనిరతిశయానందలక్షణ మగు; గతిమ్ = విదేహముక్తిని; యాతి=పొందుచున్నాఁడు. "బ్రహ్మసంస్థో ఽమృతత్వ మేతి" అని బ్రహ్మనిష్ఠుఁడై స్వస్వరూపమునుండి యప్రమత్తుఁడై యుండుయతికే యమృతత్వము సిద్ధించు నని శ్రుతి చెప్పుటవలన సర్వదా స్వరూపనిష్ఠయందే యుండు యతికి ముక్తి కలుగు నని స్పష్టము. ఏక, సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తమ్ అని చెప్పఁబడిన ప్రకారమున సర్వభూతములయందును, సమవస్థితమ్ = చక్కఁగా — ఉత్కర్షాపకర్షములు లేక వెలుపలను లోపలను అంతటను వ్యాపించి యున్నవానిని; ఈశ్వరమ్ — ఉక్తలక్షణుఁ డగునాత్మను; తనయందును, సర్వత్ర — సర్వభూతములయందును; సమమ్ = ఏకరసునిఁగా, పరిపూర్ణునిఁగానే; పశ్యన్ = చూచుచు; హి = ఎందువలన; బ్రహ్మవిదుఁ డగుయతి, ఆత్మానమ్ — పరిపూర్ణుఁ డగునాత్మను; న హినస్తి — వీఁడు బ్రాహ్మణుఁడు వీఁడు శూద్రుఁడు వీఁడు శిష్టుఁడు వీఁడు భ్రష్టుఁడు ఇది శుద్ధము ఇది యశుద్ధము ఇత్యాదిగా భేదదర్శనముచేఁ బూర్ణుఁ డగునాత్మను మఱుఁగుపఱుచుటయే హింసనము, సమ్యగ్దర్శి యగు విద్వాంసుఁడు మోహేచ్ఛచే సదా సమదర్శనము విడువనివాఁడు కావున దానిఁ జేయఁడు, మఱేమనఁగా ఇది యంతయు నేనే యని సదాపూర్ణునిఁగానే తన్నుఁ జూచుచున్నాఁడు. తతః; ఆ సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనముచేతనే దహింపఁబడిన భేద గంధము గలవాఁడై, పరాంగతిం యాతి. ఎందువలన సర్వత్ర పరిపూర్ణునిఁగానే తన్ను సర్వదా చూచుచుండు విద్వాంసుఁడే ముక్తుఁడగుచున్నాఁడో అందువలన నొకప్పుడును ప్రమాదముచే నేనియు అనాత్మయందును తద్ధర్మకర్మములయందును నేను నాది యను నధ్యాసమును జన్మాదిదుఃఖహేతువును విదేహకైవల్యముఁ గోరి యాత్మతత్త్వము నెఱింగినయతులు చేయఁ దగ దని సూచిత మగుచున్నవి.

౨౯. ఈ యాత్మదర్శనమును ఫలముచే స్తుతించుచున్నాఁడు రుచిఁ బుట్టించుకొఱకు.—సమవస్థితమ్=జన్మాదివినాశాంతము లగు భావవికారములు లేనివాఁడగుటచే చక్కఁగా నున్నవానిని, ఇందుచే అవినాశిత్వము చెప్పఁబడుచున్నది. ఇత

రము మున్నె వ్యాఖ్యాత మయ్యెను. ఇట్లు పూర్వోక్తవిశేషణుం డగునాత్మను, పశ్యన్ = ఇతఁడే నే నని శాస్త్రదృష్టిచే సాక్షాత్కరించుచున్నవాఁడు; ఆత్మనా ఆత్మానం నహినస్తి—అజ్ఞుఁడు పరమార్థంబున నున్నవాఁడును ఒక్కఁడును అకర్తయు అభోక్తయు పరమానందరూపుఁడు నగునాత్మను, ఉన్నదియు భాసిల్లునదియు నగు వస్తువునందుఁగూడ లేదు భాసిల్ల దను ప్రతీతిఁ బుట్టింప సమర్థ మయినయవిద్యచేఁ, దానే తిరస్కరించి లేనివానిం బోలెఁ జేయుచున్నాఁడు కావున ఆత్మను హింసించువాఁడే యగుచున్నాఁడు. మఱియు అవిద్యచే ఆత్మనుగా గ్రహించినదేహేంద్రియ సంఘాతమును పురాతన మయినదాని వధించి కర్మవశమువలన నూతనమును గ్రహించుచున్నాఁడు కావున ఆకల్పితాత్మను హింసించువాఁడే యగుచున్నాఁడు. ఇట్లు రెండువిధములను గూడ అజ్ఞుఁ డాత్మహంతయే యగుచున్నాఁడు, వాని నుద్దేశించి యీ శకుంతలావచనరూప మగు స్మృతి.—"కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా। యో ఽన్యథా సన్త మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే" * అని. శ్రుతియును.—"అసుర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసా వృతాః। తాం స్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్తి యేకే చాఽఽత్మహనో జనాః" ♦ అని. అసుర్యాః — అసురునిసొమ్మయినవి, అసురసంపదచే భోగ్యము లని యర్థము. ఆత్మహనః — అనాత్మయం దాత్మాభిమాను లని యర్థము. అందువలన, ఆత్మజ్ఞుఁ డగువాఁడు అనాత్మయం దాత్మాభిమానమును శుద్ధాత్మదర్శనముచే బాధించుచున్నాఁడు. అందువలన స్వరూపము లభించుటవలన, ఆత్మనా ఆత్మానం న హినస్తి. తతః పరాంగతిం యాతి — ఆత్మహననము చేయమివలన అవిద్యాతత్కార్యనివృత్తిలక్షణ మగుముక్తిని బొందుచున్నాఁడని యర్థము.

శ్రీ. ఏందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— సర్వత్ర = సర్వభూతములందు; సమమ్; సమవస్థితమ్ = చక్కఁగా — అప్రచ్యుత మయినస్వభావముతో నున్నవాని; పరమాత్మను, పశ్యన్; హి = ఏకారణమువలన; ఆత్మనా = తనచేతనే; ఆత్మానం న హినస్తి — అవిద్యచే సచ్చిదానందరూపుఁడగు తన్నుఁ దిరస్కరించి నా

* ఏపురుషుఁడు ఒకవిధముగా నున్న తన్ను మఱియొకవిధముగా గ్రహించుచున్నాఁడో అట్టి యాత్మాపహారి యగు దొంగచే నేపాపము చేయఁబడినది కాదు ?

♦ అసుర్యము లను పేరు గలవి గాఢ మగునజ్ఞానముచేఁ గప్పఁబడినవి ప్రసిద్ధము లగు లోకములు గలవు. ఎవ్వరు ఆత్మహంత లగు జనులు గలరో వారు మరణము నొందిన పిదప ఆలోకములను బొందుచున్నారు.

శము నొందఁజేయఁడు. అందువలనఁ బరమగతిని బొందుచున్నాఁడు. ఎవ్వఁడు మఱి యట్లు చూడఁడో వాఁడు దేహాత్మదర్శి దేహముతోఁగూడ ఆత్మను హింసించుచున్నాఁడు. అట్లు శ్రుతి —“అసుర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసా ఽఽవృతాః। తాం స్తే ప్రేత్యా ఽభిగచ్ఛన్తి యే కే చా ఽఽత్మహనో జనాః” అని.

ప. ఇఁక మున్ను చెప్పినజ్ఞానమునకుఁ బ్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సర్వత్ర=సర్వభూతములయందును; సమవస్థితమ్; ఈశ్వరమ్; సమమ్=తనతో సమానునిఁగా, లేక, తారతమ్యము లేనివానిఁగా; పశ్యన్; ఆత్మనా=సర్వవిధముచేతను, మనోవాక్కాయములచేత; ఆత్మానమ్; నహినస్తి=హింసింపఁడు. తతః—అట్టి యనుష్ఠానమువలన; పరాంగతిం యాతి. శ్రుతియును.—“యదైత మనుపశ్య త్యాత్మానం దేవ మఞ్జసా, ఈశానం భూతభవ్యస్య తదా న విచికిత్సతి” అని. భాష్యము.—యదా=ఎప్పుడు; ఏతమ్—అనుభవసిద్ధుని; ఎందువలన ననఁగా, దేవమ్=స్వప్రకాశుని; ఆత్మానమ్; భూతభవ్యస్య=కడచినదియు రాఁబోవునదియు నగు భూతమునకు; ఈశానమ్=నియామకుని; అఞ్జసా=సాక్షాత్తుగా; అనుపశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో; తదా=అప్పుడు; నవిచికిత్సతి=హింసావమాననిందారూప మయిన విచికిత్సను జేయఁడు.

రా. సర్వత్ర—దేవాదిశరీరములయందును; తత్తచ్ఛేషి యగుటచే ఆధారముగాను నియంతగాను ఉన్నట్టి, ఈశ్వరమ్—ఆత్మను; దేవాదివిషమాకారవర్జితునిఁగాను జ్ఞానైకాకారుం డగుటచే సమునిఁగాను జూచుచు; ఆత్మనా = మనస్సుచేత; ఆత్మానమ్ = తన్ను; నహినస్తి— రక్షించుచున్నాఁడు—సంసారమునుండి విడిపించుచున్నాఁడు. తతః = అందువలన, సర్వత్ర జ్ఞాతృత్వరూప మయిన సమానాకారమును జూచుటవలన; పరాంగతిం యాతి=గమ్యతే—పొందఁబడుచున్నది కావున గతి యనఁగా గంతవ్య మగువస్తువు, ముఖ్యముగా గంతవ్యుఁ డగు పరమాత్మరూపుఁ డైన యాత్మను బొందుచున్నాఁడు. దేవాద్యాకారయుక్తతచే సర్వత్ర విషమాకారునిఁగాఁ జూచినయెడ, ఆత్మానం హినస్తి — సంసారసముద్రమధ్యమునందుఁ ద్రోయుచున్నాఁడు.

ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి క్రియమాణాని సర్వశః
యః పశ్యతి తథా ఽఽత్మాన మకర్తారం స పశ్యతి. ౨౯

భా. సర్వభూతస్థుం డగు నీశ్వరుని సమునిఁగాఁ జూచువాఁడు తన్నుఁ దాను హింసింపఁ డని చెప్పఁబడినది. స్వగుణకర్మవైలక్షణ్యభేద

భిన్ను లగునాత్మలయం దది యనుపపన్న మని యాశంకించి చెప్పు చున్నాఁడు.— ప్రకృతి యనఁగా భగవంతునిమాయ త్రిగుణాత్మిక, "మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాత్" అను శ్రుతివలన, అట్టి, ప్రకృత్యైవచ = ప్రకృతిచేతనే; ఇతర మగు మహదాదికార్యకారణాకార పరిణతప్రధానముచేతఁ గాదు; కర్మాణి = వాఙ్మనఃకాయములచేఁ జేయు కర్మములను; సర్వశః = సర్వప్రకారములచేతను; క్రియమాణాని = నిర్వర్తింపఁబడుచున్న వానిఁగా; యః = ఎవ్వఁడు; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో. తథా = అట్లు; ఆత్మానమ్ = క్షేత్రజ్ఞుని; అకర్తారమ్ = కర్త కాని వానిఁగా, సర్వోపాధివర్జితునిఁగా; యః పశ్యతి - ఎవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడు, అతఁడు పరమార్థదర్శి యని యభిప్రాయము. నిర్గుణుఁడును అకర్తయు నిర్విశేషుఁడు నగు వానికి ఆకాశమునకుంబోలె భేదము కల దనుటకుఁ బ్రమాణమే యనుపపన్న మని యర్థము.

సర్వకర్మములును త్రిగుణాత్మక మగు భగవన్మాయ యయిన ప్రకృతి చేతనే చేయఁబడుచున్న వనియు క్షేత్రజ్ఞుఁ డగు తాను అకర్త సర్వోపాధివర్జితుఁ డనియు నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు పరమార్థము నెఱింగినవాఁడు. ఇట్టి నిర్విశేషుం డగునాత్మకు భేదము కల దనుటకు ప్రమాణమే లే దని తాత్పర్యము.

వ్యా. శంకకు సమాధానముగా మీఁదిశ్లోకము దించుటకై చెప్పినయర్థము ననువదించుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా. ప్రతిదేహంబును ధర్మాధర్మాదులు గల వాఁ డగుటచే ఆత్మకు భేదము కనఁబడుటవలన సమ్యగ్దర్శనము సంభవింప దని శంకించుచున్నాఁడు స్వగు ణేత్యాదిగా. స్వగుణము లగు సుఖదుఃఖములచేతను ధర్మాధర్మాఖ్యము లగు స్వకర్మములచేతను విలక్షణతవలన ప్రతిదేహమును భేదము కలుగుటంజేసి తద్విశిష్టు లగు నాత్మలయం దెట్లు సామ్యదర్శన మని యాశంకించి పరిహరించుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నారు అని యాశంకించి ఇత్యాదిగా. ప్రకృతిశబ్దము స్వభావవాచకము కా దని చెప్పుచున్నారు ప్రకృతి యనఁగా నిత్యాదిగా. మాయాశబ్దము సంవిత్పర్యాయము కా దని చెప్పుచున్నారు త్రిగుణాత్మిక యని. భగవంతునిశక్తి మాయ యనుటకు శ్రుతిసమ్మతిఁ జూపుచున్నారు మాయాం త్విత్యాదిగా. ఇతరముచే దేనిచేతను జేయఁబడుచున్నవి కావు కర్మము లని యేవకారార్థము చెప్పుచున్నారు ఇతరము ఇత్యాదిగా. నిషేధ్య మగు నితర మేది యనఁగా

సాంఖ్యసమ్మత మగు ప్రధానాఖ్యప్రకృతి యని చెప్పుచున్నారు మహదా దీత్యాది గా. సర్వప్రకారములచేతను – కామ్యనిషిద్ధాది బహుప్రకారములచేత నని యర్థము. స పశ్యతి యనుట యయుక్తము పునరుక్తివలన నని చెప్పుచున్నారు అతఁడు ఇత్యాదిగా. ఆత్మలు ప్రతిదేహమును భిన్నులై యుండఁగా వారియొక్క సమదర్శనము సంభవింప దని చెప్పినదాని కేమి సమాధాన మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు నిర్గుణుఁడును ఇత్యాదిగా.

హ. ప్రకృత్యా = అవిద్యచేత. సర్వశః – సర్వప్రకారములచేత.

శం. సంయా! సుఖదుఃఖములు వివేకావివేకములు సౌగత్వాభీరుత్వములు మొదలగు గుణములచేతను స్వకృతకర్మవిశేషములచేతను నేను నేను అను భేదప్రత్యయములచేతను ప్రతిశరీరంబును ఆత్మలు భిన్నులై కనఁబడు చుండఁగా ఎట్లు సర్వభూతములందును ఆత్మను సమునిఁగాఁ జూడఁగలఁడు యతి? అని యాశంకింపఁదగదు. "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ, ఏష ద్రష్టా స్ప్రష్టా శ్రోతా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష" ఇత్యాది శ్రుతివలన కర్మానుష్ఠానంబును తత్ఫలానుభవంబును వివేకాదిగుణంబులును ప్రతిశరీరంబును నేను నే నను భేదాభిమానంబును విజ్ఞానాత్మకే కాని యాత్మకు చెప్ప, ఆత్మ అమనస్కుఁ డగుటవలనను నిరింద్రియుఁ డగుటవలనను నిరవయవుఁ డగుటవలనను గుణములును కర్మములును భేదంబును ఆతని కనుపపన్నము లగుటవలన. కావున సర్వకర్మంబులను ప్రకృతియే చేయుచున్నది కాని యాత్మ కర్త కాఁడు. అందుచే నాత్మకు సర్వభూతసమత్వము సిద్ధించుచున్న దని బోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రకృతి యనఁగా త్రిగుణాత్మక మగు మాయ, దేహేంద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యాదిరూపంబునఁ బరిణతము, "కార్యకరణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే" అని యేది చెప్పఁబడినదో అది, ఆట్టి, ప్రకృత్యైవ = ప్రకృతిచేతనే; ఏవకార మన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థము; కర్మాణి – శ్రవణ దర్శన స్పర్శన వచనా దాన విసర్గాదులను; సర్వశః – సర్వప్రకారములచేతను, విహితములను ప్రతిషిద్ధములను సర్వములను; క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్న వానిఁగా; చకారమువలన, తత్ఫలానుభవమునుగూడ చేయఁబడుచున్న దానిఁగా; యః పశ్యతి = ఎవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో—శ్రుతియుక్త్యనుభవములచేఁ బ్రకృతి పురుషు లగు ననాత్మాత్మలస్వరూపము నుక్తరీతిచేఁ జక్కఁగా వివేచించి యనాత్మ నుండి యాత్మస్వరూపమును ముంజినుండి యిషీకనుంబోలె వేఱుపఱిచి దాని స్వస్వ

రూపముగాఁ జక్కఁగా నెఱిఁగి తద్రూపంబున సదా యుండునట్టి బ్రహ్మవిదుం డగు యతికే యాత్మనుండి విభక్తమయిన ప్రకృతిచేతనే సర్వకర్మములును జేయఁబడుచున్నవిగాఁ గనఁబడును, తత్ఫలానుభవంబును దానిచేతనే చేయఁబడుచున్నదిగాఁ గనఁబడును, ఇతరున కట్లు కనఁబడదు, ఇట్లు ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానశక్తిచేత సర్వచేష్టయుఁ దత్ఫలానుభవంబును బ్రకృతికర్తృకముగా నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో; తథాశబ్దము చార్థకము, తథా ఆత్మానమ్ — తన్నుఁగూడ; అకర్తారమ్ = అకర్తనుగాను అభోక్తనుగాను నిష్క్రియునిఁగాను నిత్యశుద్ధునిఁగాను; యః పశ్యతి = ఏ యతి యపరోక్షముగాఁ జూచుచున్నాఁడో; స పశ్యతి = అతఁడే స్వానుభవముచేఁ బ్రత్యగ్దృష్టిచేత బ్రహ్మాది స్తంబాంతము లగు భూతములందు సర్వత్ర తాను అకర్తయై అభోక్తయై సర్వోపాధివినిర్ముక్తుఁడై సముఁడై యేకరసుఁ డద్వయుఁ డని చూచుచున్నాఁడు. అందుచే నతఁడే పరమగతిని బొందుచున్నాఁడు, ఇతరుఁడు పొందనేరఁ డని యర్థము. ఈ మూఁడుశ్లోకములచేతను సర్వభూతస్థ మాత్మానమ్మను శ్రుతి యుపదేశించినన్యాయంబున సర్వభూతములందును దాను సముఁడుగానే యున్నాఁ డని యపరోక్షంబుగాఁ జూచు యతికి మోక్ష మని సూచితమగుచున్నది.

వ. ఓయీ! శుభాశుభకర్త లగునాత్మలు ప్రతిదేహమును భిన్నులు, తత్తద్విచిత్రఫలభోక్త లగుటచే విషములుఁగూడ. అట్లుండఁగా, సర్వభూతస్థుఁడై యొక్కఁడగునాత్మను సమునిఁగాఁ జూచువాఁడు తన్నుఁ దాను హింసింపఁ డని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కర్మాణి—వాఙ్మనఃకాయములచేఁ జేయఁబడువానిని; సర్వశః = సర్వప్రకారములచేతను; ప్రకృత్యైవ = దేహేంద్రియసంఘాతాకారపరిణతమును సర్వవికారకారణభూతమును త్రిగుణాత్మకము నగు భగవన్మాయచేతనే; క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్నవానిఁగా; సర్వవికారశూన్యుఁ డగు పురుషునిచేతఁ గాదు అని; యః = ఏవివేకి; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో; తథా = అట్లు; క్షేత్రముచేఁ గర్మములు చేయఁబడుచున్నను, ఆత్మానమ్ = క్షేత్రజ్ఞుని; అకర్తారమ్ = సర్వోపాధివర్జితునిఁగాను అసంగునిఁగాను ఒక్కనిఁగాను సర్వత్ర సమునిఁగాను; ఎవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో. సః పశ్యతి — అతఁడు పరమార్థదర్శి అని పూర్వమువలె. సవికార మగుక్షేత్రము తత్తద్విచిత్రకర్మకర్త యగుటచే ప్రతిదేహమును భిన్నమై విషమమై యున్నను నిర్విశేషుండును అకర్తయు నగు నాత్మ కాకాశమునకుంబోలె భేదము లేదు. ఆత్మభేదమునందుఁ బ్రమాణ మేమియు లే దని మున్నే యుపపాదింపఁబడినది.

శ్రీ. ఓయీ! శుభాశుభకర్మకర్తృ యగుటచే వైషమ్యము కనఁబడుచుండఁగా నెట్లు ఆత్మ సముఁడన వచ్చును? అని యూహించి చెప్పుచున్నాఁడు.— ప్రకృత్యైవ – దేహేంద్రియాకారమున బరిణమించినదానిచే; సర్వశః=సర్వప్రకారములచేతను; క్రియమాణాని; కర్మాణి; యః పశ్యతి. తథా; ఆత్మానమ్; అకర్తారమ్—దేహాభిమానముననే యాత్మకుఁ గర్తృత్వము గాని పరమార్థంబున లేదని; యః పశ్యతి. అతఁడే చక్కఁగాఁ జూచువాఁడు, ఇతరుఁడు కాఁడని యర్థము.

ఈ ప్రథమోపాయమునకు ఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— సర్వశః=సర్వప్రకారములచేతను; కర్మాణి; దేహేంద్రియాదిరూపంబునఁ బరిణమించినప్రకృతిచేతనే చేయఁబడుచున్న వని యెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో, అతఁడే ఆత్మను అకర్తనుగా — కర్తృత్వాభిమానశూన్యునిఁగాఁ జూచుచున్నాఁడు.

టీ. సర్వకర్మములును కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే అను పూర్వోక్తరీతిని ప్రకృతిచేతఁ జేయఁబడుచున్న వని యెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో, అట్లు ఆత్మను జ్ఞానాకారునిఁగాను అకర్తనుగాను ఎవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో, ఆత్మకుఁ బ్రకృతిసంబంధంబును తదధిష్ఠాతృత్వంబును తజ్జన్యసుఖదుఃఖానుభవంబును కర్మరూప మయినయజ్ఞానముచేఁ జేయఁబడిన వనియు నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అతఁడు ఆత్మపరమార్థస్వరూపముఁ జూచుచున్నాఁడు.

మా. ఆత్మనుగూడ అకర్తనుగా నెవ్వఁడు చూచుచున్నాఁడో అని యన్వయము.

యదా భూతపృథగ్భావ మేకస్థ మనుపశ్యతి
తత ఏవచ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా. 30

భా. మఱియు నాసమ్యగ్దర్శనమునే శబ్దాంతరముచేఁ బ్రపంచించుచున్నాఁడు.— యదా=ఏకాలమునందు; భూతపృథగ్భావమ్=భూతములయొక్క పృథక్త్వమును — భేదమును; ఏకస్థమ్=ఒక్కఁడైన యాత్మయం దున్నదానిఁగా; అనుపశ్యతి=శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన ఆత్మనెఱింగి ప్రత్యక్షముగా ఆత్మయే యిది యంతయు నని చూచుచున్నాఁడో. తత ఏవ=ఆయాత్మవలననే; విస్తారమ్=ఉత్పత్తిని, వికాసమును *;

* ఆభేదముల విరివి ననుట.

"ఆత్మతః ప్రాణ ఆత్మత ఆశా ఆత్మతః స్మర ఆత్మత ఆకాశ ఆత్మత స్తేజ ఆత్మత ఆప ఆత్మత ఆవిర్భావతిరోభావా వాత్మతో ఽన్నమ్" * ఇత్యాదిశ్రుతిచేఁ జెప్పఁబడినప్రకారమున విస్తారమును; యదా పశ్యతి = ఏకాలమునందుఁ జూచుచున్నాఁడో; బ్రహ్మసంపద్యతే—బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁ డని యర్థము; తదా — ఆకాలమునందు.

భూతములభేదము లన్నియు ఆత్మయం దొక్కనియందే యున్నవి—ఇవి యన్నియు ఆత్మయే యనియు ఆత్మవలననే వీనియుత్పత్తి యనియు నెప్పుడు శాస్త్రాచార్యోపదేశములవలన నెఱుఁగుచున్నాఁడో అప్పుడే బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁ డని తా.

వ్యా. ప్రకృతియును వికారములును సాంఖ్యమతమునందుంబోలెఁ బురుషునకు భిన్నము లని ప్రసక్తింపఁగా నిరాకరించుచున్నారు వెండియు నిత్యాదిగా. దేశజన్య మగు ప్రత్యక్షదర్శన మనువదించుచున్నారు ఆత్మయే ఇత్యాదిగా. భూతములయొక్క—వికారములయొక్క—నానాత్వము ప్రకృతియందుఁ గూడ ఆత్మమాత్రముగ లయము నొందినదానిఁగాఁ జూచుచున్నాఁడో—ఏల యనఁగా ప్రకృతి వేఱుగా నుండఁగా భూతములనానాత్వమును కేవలుం డగునాత్మయందు లయము నొందింప శక్యము గా దని యర్థము. పరిపూర్ణుం డగునాత్మవలననే ప్రకృత్యాదివిశేషాంతములకు స్వరూపలాభమును జూచి అది యాత్మమాత్రం బని చూచుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నారు తత ఏవేత్యాదిగా. చెప్పినవిస్తారమునే శ్రుతిప్రమాణముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఆత్మతః ఇత్యాదిగా. బ్రహ్మసంపత్తి యనఁగా పూర్ణుఁడై భాసిల్లుట, యపూర్ణత్వమునకు హేతువు సర్వంబును ఆత్మయందుఁ బ్రవిలాపిత మగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు బ్రహ్మమే ఇత్యాదిగా. జ్ఞానసమాసకాలమునందే ముక్తి యని సూచించుచున్నారు తదా అని.

ప్రా. ఏకస్థమ్ = ఒక్కఁడైనయాత్మయం దున్నదానిఁగా. విస్తారమ్ = వికాసమును.

శం. ఓయీ! సమం సర్వేషు భూతేషు అనుటవలనను సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర యనుటవలనను ఆత్మకును భూతములకును ఆధారాధేయభావము తెలియ

* ఆత్మవలన ప్రాణము, ఆత్మవలన దిక్కులు, ఆత్మవలన కామము, ఆత్మవలన ఆకాశము, ఆత్మవలన తేజస్సు, ఆత్మవలన జలము, ఆత్మవలన ఆవిర్భావమును తిరోభావమును, ఆత్మవలన అన్నము.

నచ్చుటవలన ద్వైతము సంభవించుచున్నది. ఇట్లు ద్వైతదర్శి యగువానికి తతో యాతి పరాం గతిమ్ అని కైవల్యప్రాప్తి యెట్లు చెప్పవచ్చును? అంటివేని అట్లు శంకింప వలదు. పడమటియందు కల్పించిన గనిమలనఁబడు భూమి యున్నది, గనిమలును భూమియందే యున్నవి, విచారింపఁగా గనిమలును భూములును సర్వమును మృత్తియె ట్లగునో, అట్లు కల్పితభూతములందాత్మ యున్నాఁడు, భూతములును ఆత్మయందే యున్నవి, శ్రుతియుక్తులచే విచారింపఁగా సర్వంబును ఆత్మయే యగుచున్నది. అందువలన ఆత్మవ్యతిరిక్తమైనవస్తువు లేమివలన ఆత్మైకత్వదర్శనము విద్వాంసునకు సంభవించుచున్నది. అందుచే బ్రహ్మసంప్రాప్తియు సిద్ధించు నని బోధించుచున్నాఁడు.—నిత్యనిరంతరసమాధినిష్ఠచే నిర్మూలిత మగు ద్వైతప్రత్యయము గల బ్రహ్మవిదుఁ డగుయతి, యదా - ఏకాలమునందు; భూతపృథగ్భావమ్ - భూతములయొక్క—ఆకాశాదులయొక్కయు తత్కార్యములయొక్కయు సమస్తములయొక్క. పృథక్త్వమును — భిన్నపదార్థములవలెఁ బ్రతీయమానము లగుటను; ఏకస్థమ్ - ఒక్కఁడైనయాత్మయందే కల్పిత మయినదానిఁగా, పటమునందుఁ జిత్రముపోలె దారువునందు గజముపోలెఁ బ్రతీయమాన మగుచున్నను ఆత్మసత్తావ్యతిరేకమున పృథక్సత్త లేమివలన ఆత్మమాత్రమును గాఁ; అనుపశ్యతి - శ్రుత్యాచార్యోపదేశజన్యజ్ఞానమున కనురూపముగా ఆత్మయే యిది యంతయు నని చూచుచున్నాఁడో, ప్రకృతిని తత్కార్యమును సర్వంబును ఆరోపిత మైనదాని అధిష్ఠాన మగునాత్మయందు స్వస్వరూపమునందు సద్వస్తుదృష్టిచే ప్రవిలయము నొందించి తన్ను అద్వితీయునిఁగానే చూచుచున్నాఁడో యని యర్థము. ఇది దేనివలనఁ బుట్టుచున్నదో అది తన్మాత్రమే యనున్యాయంబునఁ బ్రతీతిదశయందుఁ గూడఁ బ్రపంచ మాత్మమాత్రమే యని ప్రదర్శించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—"తస్మాత్తత్సర్వమభవత్" అనుశ్రుతివలన, తతఏవ - ఆయాత్మవలననే; విస్తారంచ=ద్వైతప్రపంచముయొక్క విస్ఫూర్తినిగూడ; పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో, మృత్తికవలనఁ బుట్టిన ఘటాదికము మృత్తికామాత్ర మనుట ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచున్నాము, అట్లు ఆత్మవలనఁ బుట్టిన భూతవిస్తారము ప్రతీతిదశయందును ఆత్మసత్తావ్యతిరేకంబున స్వతస్సత్త లేమివలన ఆత్మమాత్ర మని చూచుచున్నాఁడో. ఇట్లు నేనే యిది యంతయు నని సర్వమును తన్నుఁగానే యెప్పుడు చూచుచున్నాఁడో, తదా = అప్పుడే, సూర్యోదయమునకును అంధకారనాశమునకును బోలె బ్రహ్మజ్ఞానమునకును దత్ఫలమునకును అంతరాళము లేమివలన ఏకక్షణమునందు సర్వంబును తన్నుఁగాఁ జూచుచున్నాఁడో

ఆత్మయందే; బ్రహ్మవిదుం డగుయతి, బ్రహ్మసంపద్యతే = బ్రహ్మభావము నొందుచున్నాఁడు, తాను ఉపాధికృతపరిచ్ఛేదరహితుండై పూర్ణభావంబున నునికియే బ్రహ్మభావము, దానిఁ బొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

వ్యా. ఇట్లు పాతంబున క్షేత్రభేదదర్శనము నంగీకరించి క్షేత్రజ్ఞభేదదర్శనము నిరాకరింపఁబడినది. ఇప్పుడు క్షేత్రభేదదర్శనమునుగూడ మాయికం బని నిరాకరించుచున్నాఁడు.—యదా = ఏకాలమునందు; భూతపృథగ్భావమ్=భూతములయొక్క—స్థావరజంగమము లగు జడవర్గముల యన్నిటియొక్కయు పృథగ్భావమును — పృథక్త్వమును పరస్పరభిన్నత్వమును; ఏకస్థమ్ — ఒక్కఁడే యగు సద్రూపుఁడైన యాత్మయందు స్థితమునుగా — కల్పితమునుగా, కల్పితము అధిష్ఠానమునకంటె అనతిరిక్త మగుటవలన సద్రూపాత్మస్వరూపమునకంటె అనతిరిక్తమునుగా; అనుపశ్యతి = శాస్త్రాచార్యోపదేశము ననుసరించి తా నాలోచించుచున్నాఁడో ఆత్మయే యిది యంతయు నని. ఇట్లయినను మాయావశమువలన, తతఏవ = ఆత్మవలననే; విస్తారించ = భూతములపృథగ్భావమును గూడ; స్వప్నమాయాసదృశం బని; అనుపశ్యతి = ఆలోచించుచున్నాఁడో. బ్రహ్మసంపద్యతే తదా = సజాతీయ విజాతీయ భేదదర్శనము లేమివలన సర్వానర్థశూన్యం బగు బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడు ఆకాలమునందే, "యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూ ద్విజానతః। తత్ర కో మోహః కః శోకః ఏకత్వ మనుపశ్యతః" * అను శ్రుతివలన. ప్రకృత్యైవచ యనుశ్లోకమునం దాత్మభేదము నిరాకరింపఁబడినది, ఈ శ్లోకమునం దనాత్మభేదము గూడ నిరాకరింపఁబడిన దని విశేషము.

శ్రీ. ఇప్పుడు భూతములును ప్రకృతిమాత్రము లగుటవలన అభిన్నము లగుటఁ జేసి భూతభేదకృత మయిన భేదము గూడ ఆత్మకు లే దని యెఱింగినవాఁడు బ్రహ్మత్వము నొందుచున్నాఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఎప్పుడు స్థావరజంగమము లగు భూతములయొక్క పృథగ్భావమును — భేదమును, ఏకస్థమ్ = ఒక్కటి యగు నీశ్వరశక్తిరూప మయినప్రకృతియం దున్నదానిఁగా; ప్రలయమునందు, అనుపశ్యతి=ఆలోచించుచున్నాఁడో. తత ఏవచ=ఆప్రకృతినుండియే; భూతములయొక్క విస్తారమును సృష్టిసమయమునందు ఆలోచించుచున్నాఁడో, అప్పుడు ప్రకృతిమా

* ఏకాలమునందు విద్వాంసునకు సర్వభూతములును ఆత్మయే అయ్యెనో, ఆకాలమునందు ఏకత్వమును జూచుచున్న యతనికి మోహ మేది? శోక మేది?

త్రము లగుటచే భూతములకును భేదము లేదని చూచుచున్నవాఁడు పరిపూర్ణ మగు, బ్రహ్మసంపద్యతే — బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడని యర్థము.

ప. ఇట్లు సమత్వంబును అకర్తృత్వంబును జూచుటవలన బ్రహ్మప్రాప్తిని బ్రతిపాదించి యిప్పుడు జగత్తు నేకమునుగాఁ జూచుటవలన బ్రహ్మప్రాప్తిని జెప్పుచున్నాఁడు.—యదా; నానానామరూపములు గల భూతములపృథగ్భావమును — పృథగవస్థానమును=వేఱువేఱుగా నుండుటను; ఏకస్థమ్ - ఒక్కనియందే సమష్టిరూపంబున నున్నదానిఁగా; అనుపశ్యతి — ఒక సూత్రమునందు నానారత్నములకుం బోలె నని యర్థము. తతఏవచ = ఆ యేకరూపుఁడగు పరమేశ్వరునిలోనే; విస్తారమ్; అనుపశ్యతి. జలమునుండి తరంగములకుంబోలె నని యర్థము. తదా; బ్రహ్మసంపద్యతే = బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁడు.

రా. దేవాదిసర్వభూతములును ప్రకృతిపురుషాఖ్యతత్త్వద్వయాత్మకములై యుండఁగా, ఆభూతములయొక్క దేవత్వమనుష్యత్వహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వాదిక మగు పృథగ్భావమును; ఏకస్థమ్ = ఒక్క ప్రకృతితత్త్వమునం దున్నదానిఁగా, ప్రకృతియం దున్నది గాని ఆత్మయం దున్నది గా దని; ఎప్పుడు చూచుచున్నాఁడో. తతఏవ = ఆప్రకృతివలననే; ఉత్తరోత్తరపుత్త్రపౌత్త్రాదిభేదవిస్తారమును గూడ ఎప్పుడు చూచుచున్నాఁడో. అప్పుడే, బ్రహ్మసంపద్యతే — జ్ఞానైకాకార మగు నాత్మను బొందుచున్నాఁడని యర్థము.

మా. ఏకస్థమ్ = ఒక్కఁడైనవిష్ణువునం దున్నదానిఁగా. తతఏవచ — ఆ విష్ణువువలననే; విస్తారమ్ = ఉత్పత్తిని.

అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మా ఽయ మవ్యయః
శరీరస్థో ఽపి కౌన్తేయ న కరోతి న లిప్యతే. ౩౧

భా. ఒకఁడే యాత్మ సర్వదేహములకును ఆత్మ యయినపుడు తద్దేహదోషసంబంధము ప్రాప్తించు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కౌన్తేయ = అర్జునా! అనాదిత్వాత్ = అనాదియొక్క భావము అనాదిత్వము, ఆది యనఁగా కారణము, అది లేనిది యనాది, ఏది యాదిమంతమో అది గదా స్వరూపంబున వికృత మగుచున్నది, ఇతఁడో అనాది యగుటవలన నిరవయవుఁ డగుటచే వికారము నొందఁడు; అట్లు, నిర్గుణత్వాత్ =

సగుణుఁడు గుణవ్యయమున వ్యయము నొందును, ఇతఁడో నిర్గుణుఁ డగుటవలన వ్యయము నొందఁడు, అట్టి నిర్గుణుఁ డగుటవలన; అయమ్ = ఈ; పరమాత్మా = పరమాత్మ; అవ్యయః = వ్యయము లేనివాఁడు. అగుటవలన, శరీరస్థోఽపి = శరీరములయం దాత్మ యుపలబ్ధుఁ డగుచున్నాఁ డని శరీరస్థుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, అట్లు శరీరములం దున్నవాఁ డైనను; నకరోతి = చేయఁడు; చేయనివాఁ డగుటవలననే ఫలముచే, నలిప్యతే = అంటఁబడఁడు. ఎవఁడు కర్మము చేయుచున్నాఁడో వాఁడు గదా తత్ఫలము నొందుచున్నాఁడు, పరమాత్మయో కర్త కాఁడు, కావున ఫలముచేత లిప్తుఁడును గాఁ డని యర్థము.

పూర్వపక్షము.—ఎవ్వఁడు మఱి దేహములయందుఁ జేయుచున్నాఁడు? లిప్తుఁడు నగుచున్నాఁడు? పరమాత్మకంటె నితరుఁడు దేహి చేయుచున్నాఁడు లిప్తుఁ డగుచున్నాఁ డందువేని, అప్పుడు క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి ఇత్యాదిగా క్షేత్రజ్ఞేశ్వరైకత్వము చెప్పుట యనుపపన్న మగును. ఇఁక, ఈశ్వరునికంటె నితరుఁడు దేహి లేఁ డందువేని ఎవ్వఁడు చేయుచున్నాఁడో లిప్తుఁ డగుచున్నాఁడో చెప్పవలయును. ఈశ్వరుఁడే లేఁ డని గాని చెప్పవలయును. ఇట్లన్ని విధంబులను తెలియుటకును జెప్పుటకు నశక్య మని భగవత్ప్రోక్త మగు నౌపనిషదదర్శనమును బరిత్యజించిరి వైశేషికులును సాంఖ్యార్హతబౌద్ధులును.

సమాధానము.—అందుల కీపరిహారము భగవంతుఁడు తానే చెప్పియున్నాఁడు స్వభావస్తు ప్రవర్తతే అని. అవిద్యామాత్రస్వభావుఁడు గదా చేయు చున్నాఁడు లిప్తుఁ డగుచున్నాఁ డని వ్యవహారము కలుగుచున్నది. పరమార్థమునం దొక్కఁడే యగు పరమాత్మయం దది లేదు. అందువలన, ఈ పరమార్థసాంఖ్యదర్శనమునం దున్నవారును జ్ఞాననిష్ఠులు నగు పరమహంసపరివ్రాజకులకు నవిద్యావ్యవహారముఁ దిరస్కరించినవారికిఁ గర్మాధికారము లే దని యక్కడక్కడఁ బ్రదర్శింపఁబడినది భగవంతునిచేత.

అనాది యగుటవలనను నిర్గుణుఁ డగుటవలనను నీపరమాత్మ నిర్వికారుఁడు. అందువలన శరీరములయం దున్నవాఁ డైనను గర్మమును జేయఁడు. తత్ఫలముతోను అంటఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. పరమాత్మ పరిపూర్ణుఁడై సర్వదేహములకు నాత్మ యనుసిద్ధాంతమునందు దేహాదిగత మైనకర్తృత్వాదికముచే నాతనికిని కర్తృత్వాదికము ప్రాప్తించుచున్నది. పవిత్ర మైనపంచగవ్యము మొదలగువానికి నపవిత్రవస్తుసంసర్గముచే నపవిత్రత్వము సంభవించుటఁ జూచుచున్నారము గదా! అను నీయాశంక ననువదించి తత్పరిహారముగా మీఁదిశ్లోకమును జెప్పుచున్నారు ఒక్కఁడే ఇత్యాదిగా. అనాదిత్వమునే సాధించుచున్నారు ఆది యనఁగా నిత్యాదిగా. అప్పుడును నేమి లాభ మని యాశంకించి కార్యత్వముచేఁ గలుగువ్యయము సంభవింప దని సిద్ధమగు నని చెప్పుచున్నారు ఏది యాదిమంతమో ఇత్యాదిగా. అట్లైనను గుణాపకర్షముచేఁ గలుగువ్యయము సంభవించు నని యాశంకించి సంభవింప దని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. నిరవయవుం డగుటవలన నవయవముచేఁ గలుగు వ్యయంబును, నిర్గుణుం డగుటవలన గుణముచేఁ గలుగువ్యయంబును లేకున్నను స్వభావంబున వ్యయంబు గలుగవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవ్యయ మిత్యాదిగా. పరమాత్ముఁడు దనయంతఁ గాని యితరముచేఁ గాని వ్యయము లే దని యేర్పడఁగా ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు అందువలన నని. స్వమహిమ ప్రతిష్ఠితుఁ డైనపరమాత్మ శరీరస్థుం డై యుండు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు శరీరములయందు ఇత్యాదిగా. సర్వగతుం డగుటచేతను సర్వాత్మ యగుటచేతను దేహాదులయం దున్నను స్వరూపంబునఁ గాని దేహాదిరూపంబునఁ గాని చేయఁడు, తాను కూటస్థుం డగుటవలనను దేహాదికము గల్పితం బగుటవలనను అని భావము. కర్త కాకున్నను భోక్త కావచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు చేయనివాఁ డగుటవల ననే ఇత్యాదిగా. దానినే యుపపాదించుచున్నారు ఎవఁడు ఇత్యాదిగా.

పరునకుఁ గర్తృత్వాదికము లేనిపక్షమున మఱియెవ్వని కాకర్తృత్వాదిక మని యడుగుచున్నాఁడు ఎవ్వఁడు మఱి ఇత్యాదిగా. పరమాత్మకంటె భిన్నుఁ డయిన మఱియొకానొకజీవునకుఁ గర్తృత్వాదికం బనునాశంక ననువదించుచున్నాఁడు పరమాత్మకంటె నిత్యాదిగా. ఆపక్షమునందుఁ బూర్వోక్తవిరోధం బని నిరాకరించుచున్నాఁడు అప్పుడు ఇత్యాదిగా. ఈశ్వరునికంటె భిన్నుఁ డైనజీవు నంగీకరించుటవలనఁ బూర్వోక్తవిరోధము లే దని శంకించుచున్నాఁడు ఇఁక ఇత్యాదిగా. అప్పుడు కనఁబడుచున్నకర్తృత్వాదికము కలవాఁ డెవ్వఁడో చెప్పవలయు నని పూర్వవాది యడుగుచున్నాఁడు ఎవ్వఁడు ఇత్యాదిగా. పరుఁడే కర్తృత్వాదికము కలవాఁ డగుటవలనఁ జెప్పవలసినది లే దని చెప్పుచున్నాఁడు ఈశ్వరుఁడే ఇత్యాదిగా. కర్తృ

త్వాదులు కలవాఁ డన్న పక్షమున నస్మదాదులకుంబోలెఁ బరునకును నీశ్వరత్వము లే దని భావము. పరునకుఁ గాని యితరునకుఁ గాని కర్తృత్వాదికము సమానమై యుండఁగా శరీరస్థః పీత్యాది భగవద్వాక్యము వేదమూలకం బయినను ఎటుంగుటకును జెప్పుటకును నశక్య మగుటవలనఁ బరిత్యాజ్యమే యని యితరశాస్త్రకారులసమ్మతిని జూపి యుపసంహరించుచున్నారు ఇట్లన్నివిధంబులను ఇత్యాదిగా.

వాస్తవమున నకర్తయు నభోక్తయు నగుపరునకు నవిద్యచేఁ గర్తృత్వాదికం బారోపిత మగుటవలన నుపాదేయమే భగవదుక్తి యని పరిహరించుచున్నారు అందులకు ఇత్యాదిగా. పరిహారమునే ప్రపంచించుచున్నారు అవిద్యేత్యాదిగా. కర్తృత్వాదికము వ్యావహారికం బని యంగీకరించినపుడు అది పారమార్థికమే యని యేల యంగీకరింపఁగూడ దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు పరమార్థమునన్ ఇత్యాదిగా. పారమార్థిక మయిన కర్తృత్వాదికము లే దనుటయందు హేతువు నుపన్యసించుచున్నారు. అందువలన నిత్యాదిగా.

హ. శరీరస్థః—శరీరమునందుఁ గనఁబడుచుండువాఁడు.

శం. ఓయీ! "సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తమ్" అని చెప్పుటవలన భూతము లాత్మ కాశ్రయము లని తేలుచున్నది. అప్పుడు ఆశ్రయము నశింపఁగా నాశ్రితము కూడ నశించు ననున్యాయమువలన ఆత్మ కాశ్రయము లైన భూతములు నశింప నాశ్రిత మగు నాత్మకును నాశము ప్రసక్తించు చున్నది. దారువు నశింపఁగా నగ్నికిని నాశము చూచుచున్నారము. మఱియును గుఱ్ఱము నడచునపుడు దానిమీఁదనున్నవానికిని గమనము ప్రసిద్ధము. అందువలనఁ బ్రకృతి కర్మములను జేయుచుండఁగా దానియందున్నయాత్మకును గర్మకర్తృత్వమును దత్ఫలానుభవమును సంభవించుచున్నది. కావున ఆత్మకు అజత్వంబును అకర్తృత్వంబును ఎట్లు సిద్ధించు నని సింహావలోకనన్యాయముచే బూర్వశ్లోకద్వయార్థము నాశంకించి అజుఁ డగుటవలనను నిర్గుణుం డగుటవలనను ఆత్మకు నాశము సంభవింప దనియుఁ గూటస్థుం డగుటవలన వికారము సంభవింపమింజేసి కర్తృత్వాదికము కూడ లే దనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అనాది త్వాత్—ఆది = ఉత్పత్తికిఁ గారణము నిమిత్తముగాని ఉపాదానముగాని దీనికి లేదు కావున అనాది, "న తస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః" అనుశ్రుతి ఆత్మకు జనకుఁడు లేఁ డని చెప్పుటవలన ఈయాత్మ కారణము లేనివాఁడు; లేక ఆది యనఁగా మొదటివికారము, జన్మము అనుభావవికారము, అది వీనికి లేదు కావున అనాది, ఈయాత్మ నిరవయవుం డగుటవలన అజుఁడు,

"అజో నిత్యః" అను శ్రుతివలన, అనాదియొక్క భావము అనాదిత్వము, అనాది యగుటవలన; ఏది సావయవమో యది ఆదిమంతము, ఏది ఆదిమంతమో యది వికారి, ఏది వికారియో ఆభూతజాతము వ్యయము నొందును, తనయుపాధి యగునట్టి భూతజాతము నశించినను తాను నిరవయవుం డగుటచే ననాది యగుటవలన వ్యయము నొందఁడు, కావున ఈయాత్మ అవ్యయుఁడు; కారణ మున్నయెడ కారణ నాశమువలనఁ గార్యమునకును నాశము గలుగు నను న్యాయముచే భూతములకుం బోలె నాత్మకును నాశము ప్రసక్తించును, కారణము లేనివాఁ డగుటవలన ఆశ్రయము నశించినను ఆకాశమువలె వ్యయము నొందనివాఁడు కావున అవ్యయుఁడు—నాశరహితుఁ డని యర్థము, "అవినాశీ వా అరేయమాత్మా" అను శ్రుతి యాత్మకు నుపాధి నశించినను నాశము లే దని యుపదేశించుటవలన. నిర్గుణత్వాత్ — గుణములు సత్త్వాదులు, లేక శబ్దాదులు, లేక ఇచ్ఛ మొదలగునవి, ఆగుణములవలన నిర్గతుఁడు కావున నిర్గుణుఁడు, లేక, గుణము లనఁగా బ్రాణాదులు షోడశకళ లని పేర్కొనఁబడునవి, వానివలన నిర్గతుఁడు కావున నిర్గుణుఁడు, నిరవయవుం డని యర్థము, నిర్గుణుని భావము నిర్గుణత్వము, నిర్గుణుం డగుటవలన; ఏది సగుణమో అట్టి భూతసముదాయము గుణవ్యయమువలన వ్యయము నొందుచున్నది, ఈయాత్మయో నిర్గుణుం డగుటవలన వ్యయము నొందఁడు, సగుణుండును సకారణుండును నైనం గదా గుణవ్యయముచేతను గారణవ్యయముచేతను వ్యయము నొందును, ఈయాత్మ అట్టివాఁడు కాఁడు కావున అవ్యయుఁడు నిత్యుఁ డని యర్థము, "నిత్యో నిత్యానామ్" అను శ్రుతివలన. అర్జునా! ఆత్మకు ననాదియు నిర్గుణుండు నగుటచేఁ గారణనాశముచేతను గుణనాశముచేతను నాశము సంభవింపకున్నను ఘటాదికము నకుంబోలె ఇతరునిచేతఁ గాని వాయువునకుంబోలె తనచేతనే గాని నాశము సంభవింపవచ్చు నని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పరమాత్మా — పరముఁడును ఆత్మయును అయినవాఁడు, ఇవి రెండును హేతుగర్భితము లైనవిశేషణములు, ఆత్మ ఖడ్గము అగ్ని మొదలగువానిచే నశింపఁడు, పరముం డగుటవలన, ఏది నాశరహితము కాదో అది పరమము కాదు, దేహమువలె; పరమ మనఁగా అవ్యక్తముకన్నను నిరవయవ మగుటచే అతిసూక్ష్మము, లేక నిరతిశయమహత్తు; అందువలన నశింపఁ జేయుదానికి విషయము కానివాఁ డని యర్థము; ఆత్మ యగుటవలన తనచేఁ దనకు నాశము లేనివాఁడు, ఆత్మ యనఁగాఁ బ్రత్యక్చైతన్యుఁడు, అహంప్రత్యయమునకు అర్థ మగునట్టివాఁడు, బుద్ధ్యాదిస్థూలాంతభావము లన్నియుఁ బ్రతిక్షణమును విపర్య

యము పొందుచున్నను "అహ మస్మి" అని సర్వావస్థలయందును నందఱిచేతను సర్వకాలంబును ఆత్మసత్త యేకరీతిగా ననుభవింపఁబడుచున్నది, అందువలన నిరవయవుండును నిర్వికారుండును నిత్యుండును నిష్క్రియుండును బరిపూర్ణుండును నగు నీయాత్మ; శరీరస్థోఽపి - స్వమహిమప్రతిష్ఠితుండును బరమమహాద్రూపుండును నగు నాత్మకు నధికరణము సంభవింపకున్నను శరీరమునందే యాత్మోపలబ్ధి కలుగుటవలన శరీరస్థుం డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతము లైన శరీరములయందు ఘటాదులయం దాకాశమువలె ఉన్నవాఁ డైనను; అవి కర్మములు చేయుచున్నను దాను బుణ్యాపాపరూప మయినకర్మమును, నకరోతి - చేయఁడు, మఱి మఱఁగా శరీరములయందు బుద్ధికిని తద్వృత్తులకును సాక్షియై నిర్వికారుండై యున్నాఁడు, గాలిచే వృక్షములు చలించుచున్నను అచలం బయినయాకాశమువలెఁ దా నేమియుఁ జేష్టింపఁడు, నిరవయవుండును బరిపూర్ణుఁడు నగువానికిఁ జలనము సంభవింపమివలన నని యర్థము, "వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకః" అను శ్రుతివలన. సీయూం! కూటస్థుఁ డైనయాత్మ తాను గర్మము చేయకున్నను, దేహమునం దుండు నప్పుడు తత్సంబంధమువలన దేహేంద్రియాదులు చేయుకర్మములచే లేపము నొందుచున్నాఁడు, "తత్సంయోగీ చ పఞ్చమః" అని మహాపాతకము చేసినవారితో సంబంధమాత్రమువలనఁ బాతకము చేయనివానికిని బాపిత్వము స్మృతియందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది, ఆన్యాయమువలన నాత్మకును గర్మలేపము సంభవించునందు వేని సట్లు గాదు. తత్సంయోగి యని పాపప్రాప్తికి హేతు వైన పాతకసంబంధము ప్రతిపాదింపఁబడి యుండుటవలనఁ దత్సంబంధికిఁ బాతకము సంభవింపవచ్చును గాని యట్టి సంబంధము నొందక దూరమున నున్నవానికి సంభవింపదు, అట్లు ఇందును నిరవయవుం డగుటచే నతిసూక్ష్ముఁ డగుటవలన నాత్మకు దేహేంద్రియాదులతోను అవి చేయు కర్మములతోను సంబంధము సంభవింపదు, కావున దేహేంద్రియాదులు చేయు కర్మములతో లేపము లే దని చెప్పుచున్నాఁడు.— నలిప్యతే - దేహేంద్రియములకును దద్వికారములకును దదవస్థలకును దద్వ్యాపారములకును సాక్షియై యవిక్రియరూపంబున నున్నయాత్మ తా నసంగుఁ డగుటవలన వానికర్మములతో లిప్తుఁడు కాఁ డని యర్థము.

మ. ఆత్మకు స్వభావంబునఁ గర్తృత్వము లేకున్నను శరీరసంబంధము వలనఁ గర్తృత్వము గలుగు నను నాశంకను నివారించుచు "యః పశ్యతి తథాత్మాన మకర్తారం స పశ్యతి" అనుదాని యర్థమును వివరించుచున్నాఁడు.—

అయమ్—ఈ యపరోక్షుఁ డయిన పరమాత్మ, పరమేశ్వరునికంటె అభిన్నుఁ డైన ప్రత్యగాత్మ; అవ్యయః—వ్యయము లేనివాఁడు, సర్వవికారశూన్యుఁ డని యర్థము. అందు వ్యయము రెండువిధములు, ఎట్లనఁగా, ధర్మిస్వరూపమునకు ఉత్పత్తి గలిగి నను వ్యయము కావచ్చును, ధర్మిస్వరూపము ఉత్పత్తిరహిత మయినను దనధర్మములకే యుత్పత్తి కలుగు నన్నను వ్యయము కావచ్చును. అందు మొదటిదానిని నిరాకరించుచున్నాఁడు.— అనాదిత్వాత్ ఆది యనఁగాఁ బ్రాగభావావస్థ, సర్వకాలములయందును సద్రూపుఁ డైనయాత్మకు అది లేదు, అందువలన ఆతనికిఁ గారణము లేమివలన జన్మము లేదు, అనాదికి జన్మము సంభవింపదు గదా! జన్మము లేనియప్పుడు తదనంతరము సంభవించునట్టి యితరభావవికారములు గూడ సంభవింపనే సంభవింపవు. అందువలన స్వరూపముచే వ్యయము నొందఁ డని యర్థము. ఇఁక రెండవదానిని నిరాకరించుచున్నాఁడు — నిర్గుణత్వాత్ - ధర్మరహితుఁ డగుట వలన నని యర్థము. ధర్మి గదా వికారము నొందింపక యధర్మముగాని పొందదు, విషయము, ధర్మిధర్మలకుఁ దాదాత్మ్యసంబంధము నియత మగుట వలన; ఇతఁడో ధర్మరహితుఁడు, అందువలన ధర్మద్వారమునఁ గూడ వ్యయము నొందఁ డని యర్థము, "అవినాశీ వా అరే౽యమాత్మా౽నుచ్ఛిత్తిధర్మా" అను శ్రుతివలన. ఇట్లు ఈ పరమాత్మ జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే వినశ్యతి అను షడ్భావవికారములును లేనివాఁ డగుటవలన ఆధ్యాసికకల్పిత మగు సంబంధముచేత, శరీరస్థోఽపి - శరీరమునం దున్నవాఁ డైనను; ఆశరీరము కర్మము చేయుచున్నను ఈయాత్మ, నకరోతి — చేయఁడు, ఎట్లు ఆధ్యాసికసంబంధముచే జలమునం దున్న సూర్యుఁడు ఆజలము చలించుచున్నను దాను జలింపనే చలింపఁడో యట్లు. ఎందువలన నేకర్మమునుం జేయఁడో యందువలన నేకర్మఫలముతోను, నలిప్యతే — సంబంధింపఁడు. ఎవఁడు ఏకర్మముఁ జేయుచున్నాఁడో వాఁడు గదా తత్ఫలముచే లిప్తుఁ డగును! ఇతఁడో లిప్తుఁడు కాఁడు, అకర్త యగుటవలన నని యర్థము, ఇచ్ఛ ద్వేషము సుఖము దుఃఖము మొదలగు నవి యన్నియు క్షేత్రధర్మము లని చెప్పుటవలనను, "ప్రకృత్యైవచ కర్మాణి క్రియమాణాని" అని కర్మము మాయాకార్య మని చెప్పుటవలనను. అందువలననే పరమార్థదర్శులకు సర్వకర్మములయందును నధికారము నివర్తిల్లు నని మున్ను వక్కాణింపఁబడినది. ఇందుచేత ఆత్మకు నిష్కర్మకత్వము ప్రతిపాదించుటవలన స్వగతభేదము కూడ నిరసింపఁబడినది. "ప్రకృత్యైవచ కర్మాణి" అనుటచే సజాతీయభేదము

నివారింపఁబడినది. "యదా భూతపృథగ్భావమ్" అను శ్లోకముచే విజాతీయ భేదము నిరాకృతము. "అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వాత్" అనుశ్లోకంబున స్వగతభేదము నిరస్తము. కావున అద్వితీయ మగు బ్రహ్మమే యాత్మ యని సిద్ధము.

శ్రీ॥ అట్లైనను బరమేశ్వరునకు సంసారావస్థయందు దేహసంబంధములచేఁ గలుగుకర్మములచేతను దత్ఫలము లైన సుఖదుఃఖాదులచేతను వైషమ్యము పరిహరింప శక్యము కాదు, కావున సమదర్శన మెట్లు సిద్ధించును? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు అనాదిత్వా దిత్యాదిగా. ఏది యుత్పత్తి గలదో యదియే గదా వ్యయమును — నాశమును బొందుచున్నది. మఱియు నేది గుణవంత మైనవస్తువో దానికి గుణనాశముచే వ్యయము సంభవించును. ఈ పరమాత్మయో యనాదియును నిర్గుణుండును గావున, అవ్యయుఁడు — అవికారి యని యర్థము. అందువలన శరీరమునం దున్నను ఏకర్మమునుం జేయఁడు, ఏకర్మఫలముచేతను లిప్తుఁడు కాఁడు.

మ. సమదర్శనమునందును సంసారావస్థయందుఁ బరమేశ్వరునకు శరీరసంబంధనిమిత్తము లైన కర్మములచేతను దత్ఫలము లైన సుఖదుఃఖాదులచేతను వైషమ్యము దుర్నివారము అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అయం పరమాత్మా; శరీరస్థో ఽపి; నకరోతి — అకర్తగానే యున్నాఁడు; తత్ఫలములచేతను, నలిప్యతే. ఎందువలన ననఁగా, అనాదిత్వాత్, నిర్గుణత్వాత్ — ఏది పుట్టువు గలదో అది నశించును, అట్లు ఏది గుణవంతమో అది గుణక్షయమువలన క్షయించును, పరమాత్మయో అనాదియును నిర్గుణుండును, అందువలన, అవ్యయుఁ—వికారరహితుఁడు, కావున లిప్తుఁడు కాఁడు.

రా. అయం పరమాత్మా = శరీరమునుండి వేఱుపఱుపఁబడిన స్వరూపముచే నిరూపింపఁబడినట్టి యీపరమాత్మ; శరీరస్థో ఽపి; అనాదిత్వాత్ = ఆరబ్ధుఁడు * కానందువలన; అవ్యయః = వ్యయము లేనివాఁడు; నిర్గుణత్వాత్ = సత్త్వాదిగుణరహితుఁ డగుటవలన; నకరోతి. నలిప్యతే — దేహస్వభావములచే లిప్తుఁడు కాఁడు.

పొ. వానికి వ్యయాదికము గూడ లే దని చెప్పుచున్నాఁడు అనాదిత్వా దిత్యాదిగా. ఆదిసహితము గదా ప్రాయికముగా వ్యయము నొందుచున్నది, గుణాత్మకము గూడ. నకరో తీత్యాదికమునకు అర్థము మున్ను చెప్పఁబడినది. లౌకిక

* జననము కలవాఁడు.

మైన క్రియాదికము అతనికి లేదు. కావున "న ప్రజ్ఞ" మిత్యాదికమునకువలె దీని యర్థ మొనగవలెను.

యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యా దాకాశం నోపలిప్యతే
సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే. ౩౨

భా. దేనివలెను లేపమును లిప్తుండు కాండని యనగా దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాండు.—యథా = ఎట్లు; సర్వగతమ్ = వ్యాపకమైనను; సౌక్ష్మ్యాత్ = సూక్ష్మమగుటవలన; ఆకాశమ్ = ఆకాశము; నోపలిప్యతే = సంబంధింపదో; తథా = అట్లు; దేహే = దేహమునందు; సర్వత్ర = అంతటను; అవస్థితః = వ్యాపించియున్నవాండైనను; ఆత్మా = ఆత్మ; నోపలిప్యతే = సంబంధింపండు.

ఎట్లు ఆకాశము సర్వపదార్థములయందును వ్యాపించియున్నదైనను, సూక్ష్మమగుటవలన నేపదార్థములతోను సంబంధింపదో, అట్లు ఆత్మ సర్వదేహములయందును వ్యాపించియున్నవాండైనను దేహేంద్రియాదులతోను సంబంధింపండని తాత్పర్యము.

శ్రీ. సూక్ష్మము—అప్రతిహతమైనస్వభావము గలది యని యర్థము. సంబంధింపదో — పంకము మొదలగువానితో నని శేషము.

హ. పొగ మంచు మొదలగువానిచే, నోపలిప్యతే = లేపము నొందదో.

శం. ఈ యుపాధి ప్రారబ్ధానుసారంబున సర్వవిధంబులను వర్తించుం గాక, దానియందున్నవాండైనను ఆత్మ దాని ధర్మకర్మావస్థలచే నించుకైనను నెప్పుడును స్పృశింపంబడకయే యున్నాండని దృఢనిశ్చయము గలవార్తై ఆత్మయందే యాత్మభావము పొందినట్టివారగు బ్రహ్మవిదులు తమయందుం గర్తృత్వభోక్తృత్వాదిభ్రమము విడిచి మౌనంబున సర్వకాలములయందును ఆత్మానందరసమునే యనుభవింతురని సూచించుటకై భగవంతుండు ఆత్మకు ఉపాధికృతకర్మలేపము సంభవింప దని చెప్పియున్నవాండైనను మెండియు దానినే దృష్టాంతసహితముగాం బ్రతిపాదించుచున్నాండు, మందబుద్ధులకును గర్తృత్వ భోక్తృత్వభ్రమము నివర్తించుటకొఱకు.—సర్వగతమ్ = ఆకాశము నిరవయవమగుటచే దానికి గమనము సంభవింపదు కావున సర్వమును దేనిచేత గతమో — వ్యాప్తమో అది సర్వగతము, సమస్తము లయిన ఘటమఠాదు లగు మూర్తద్రవ్యములయందు దృష్టములయందును

నదృష్టములయందును వెలుపలను లోపలను ఎల్లయెడలను వ్యాపించియున్నదైనను; ఆకాశమ్ = ఆకాశము; సౌక్ష్మ్యాత్ = తాను వ్యాపించియుండు ద్రవ్యములకన్నను అతిసూక్ష్మ మగుటవలన; తత్తద్గుణదోషములచేత, సుగంధాదులచేతను వర్షవాతాతపవహ్నిధూమరజఃపంకాదులచేతను, యథా = ఎట్లు; నోపలిప్యతే — లేప్యమునకును లేపకమునకును లేపనక్రియకును నవిషయం బగుటవలన దేనిచేతను లిప్తము కాదో, స్పృశింపఁబడదో యని యర్థము. తథా = అట్లు; సర్వత్ర దేహే = సమస్తదేహములయందును, జాతియం దేకవచనము, దేవమనుష్యతిర్యగాదినానావిధశరీరములయందు; అవస్థితః = అంతటను వెలుపలను లోపలను వ్యాపించియున్నవాఁడైనను; ఆత్మా = ఆత్మ; సౌక్ష్మ్యాత్ = "సూక్ష్మాచ్చ తత్సూక్ష్మతరం విభాతి" అను శ్రుతివలన అవ్యక్తమహదాదులకన్నను బరమసూక్ష్ముఁ డగుటవలన; దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదులచేతను ఇప్పుడును పూర్వము శతకోటిజన్మములయందును జేయఁబడినపుణ్యపాపకర్మములచేతను; నోపలిప్యతే — కొంచెమైనను స్పృశింపఁబడఁ డని యర్థము. ఇందుచే సమ్యగ్దర్శనంబున నిశ్శేషముగా నశించిన యవిద్యాతత్కార్యములు గల బ్రహ్మవిదు లగుయతులకు ఎందును ఆహారాదినిమిత్త మైనకర్మముచే దేనిచేతను లేపము సంభవింపదు కావున కైవల్యసిద్ధికిఁ బ్రతిబంధక మైన ద్వైతవాసన నిశ్శేషముగా నశియించుటకొఱకును ఆత్మానందానుభవముకొఱకును "సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర" అని ప్రతిపాదించినరీతిని సదా సమదర్శననిష్ఠయందే యుండవలె నని సూచిత మగుచున్నది. దాని విడిచి యథేష్టాచరణమో యుచితము కాదు, ఉదాహరించినవచనమునకు విరోధము గలుగుటవలనను సన్న్యాసశ్రవణాదిశ్రమఫలము లేకపోవుటవలనను. అందువలన నెల్లప్పుడును బరిపూర్ణవృత్తితోనే యుండవలయు నని సిద్ధము.

మ. శరీరస్థుం డైనను దత్కర్మముచే లిప్తుఁడు కాఁడు, తా నసంగుఁ డగుటవలన ననుటకు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు—సౌక్ష్మ్యాత్ =అసంగస్వభావ మగుటవలన; ఆకాశమ్; సర్వగత మైనను పంకాదులచే నెట్లుపలిప్తము కాదో యని దృష్టాంతార్థము. ఇతరము స్పష్టము.

శ్రీ. అందులకు దృష్టాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎట్లు సర్వపదార్థములయందును పంకాదులయందును నున్నయాకాశము, సౌక్ష్మ్యాత్ = అసంగ మగుటవలన; పంకాదులచే నుపలిప్తము కాదో. తథా; సర్వత్ర — ఉత్తమమును మధ్య

మమును అధమమును అగు, దేహే = దేహమునందు; ఉన్నవాఁడైనను; ఆత్మా; నోపలిప్యతే — దేహసంబంధి గుణదోషములచే సంబంధింపఁడని యర్థము.

ఫ. *

టీ. నిర్గుణుం డగుటవలనఁ జేయఁడు అనుట వాస్తవ మైనను, నిత్యసంయుక్తుఁ డైనవాఁడు దేహస్వభావములచే నేట్లు లిప్తుఁడు కాఁడు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యథా = ఎట్లు; ఆకాశము సర్వగత మైనను—సర్వవస్తువులయందు సంయుక్త మైనను, సౌక్ష్మ్యాత్ = సూక్ష్మ మగుటవలన; సర్వవస్తుస్వభావములచేతను లిప్తము కాదో; తథా; ఆత్మా; అతిసూక్ష్ముఁ డగుటవలన, సర్వత్ర — దేవమనుష్యాదిక మైన; దేహే — దేహమునందు; ఉన్నవాఁ డైనను తత్తద్దేహస్వభావములచేత లిప్తుఁడు కాఁడు.

మా ♦

యథా ప్రకాశయ త్యేకః కృత్స్నం లోక మిమం రవిః
క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత. 33

భా. మఱియును. యథా = ఎట్లు; రవిః — సవిత, ఆదిత్యుఁడు; ఏకః = ఒక్కఁడు; కృత్స్నమ్ = సమస్త మైన; ఇమమ్ = ఈ; లోకమ్ = లోకమును; ప్రకాశయతి = ప్రకాశింపఁజేయు చున్నాఁడో; తథా = అట్లు; క్షేత్రమ్ = మహాభూతాదిధృత్యంత మైన క్షేత్రమును; కృత్స్నమ్ = సమస్తమును; తా నొక్కఁడే, ప్రకాశయతి = ప్రకాశింపఁజేయు చున్నాఁడు. ఎవఁడు? క్షేత్రీ — పరమాత్మ యని యర్థము. భారత = ఓయర్జునా! రవిదృష్టాంత మిట ఆత్మయందు రెం డర్థములను గూడ సాధించుట నని తెలియవలెను, రవివలె సర్వక్షేత్రములయం దాత్మ యొక్కఁడే యనియు అలేపుఁ డనియు.

అర్జునా! ఎట్లు సూర్యుఁ డొక్కఁడే యీసమస్తలోకమును బ్రకాశింపఁ జేయుచు నలిప్తుఁడై యున్నాఁడో అట్లు పరమాత్మ యొక్కఁడే మహాభూతాదిధృత్యంత మగు సమస్తక్షేత్రమును బ్రకాశింపఁజేయుచు నలిప్తుఁడై యున్నాఁ డని తా.

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

♦ దీనికిని పైశ్లోకమునకును ఈభాష్యము లేదు.

ఆ. చేయుడు లిప్తుడును గాడు అనుటకు ద్రష్ట యగుటచే దృశ్యధర్మశూన్యుం డనుట హేతువుగాం జెప్పుచున్నారు మఱియును అని. దృష్టాంతముచే వివక్షిత మైన యర్థమును దెలుపుచున్నారు రవిదృష్టాంతముచే నిత్యాదిగా. ఆ రెం డర్థములనే స్పష్టీకరించుచున్నారు వివరె నిత్యాదిగా.

హ. *

శం. శ్రుతియుక్త్యనుభవములచే నాత్మ ప్రకృతివిలక్షణుం డని యెఱింగి ప్రకృతిని ఆత్మయందు లయము నొందించి యాత్మైకత్వమునే యెల్లప్పుడు ననుభవించుచున్న యతికి విదేహముక్తి సిద్ధించు నని నిశ్చయించి ప్రకరణము నుపసంహరించువాడై శ్రీభగవంతుడు ముక్తికి ఆత్మ ప్రకృతివిలక్షణుం డని యెఱుంగుటయే ముఖ్యకారణం బని మందప్రజ్ఞులకును ఈజ్ఞానమునందు నిస్సంశయముగా నిశ్చయము గలుగుటకై రెండియును "ఏత ద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ" అనుశ్లోకముచే నుక్తలక్షణుం డగు నాత్మకుం బ్రకృతివైలక్షణ్యమును రవిదృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నాడు.—ఏకః = ఒక్కడే, రవి = తేజోఘనుం డగు సూర్యుడు; ఇమమ్=భూర్భువరాదిభేదములు గల; కృత్స్నమ్; లోకమ్ = బ్రహ్మాండమును; అంతటను వ్యాపించి తన తేజస్సుచే, యథా = ఎట్లు; ప్రకాశయతి—సర్వపదార్థములకును తానే సత్తను స్ఫూర్తిని ఇచ్చుచున్నాడో. సూర్యునిచేతనే గదా జడము లయిన ఘటాదిసర్వపదార్థములయందు "ఘట మున్నది, ఇది ఘటము" అని సత్తయును స్ఫూర్తియును కలుగుచున్నవి, అందువలన సమస్తమును — నామరూపవిశేషములచే ననేకవిధములుగా భిన్న మగు బ్రహ్మాండమును, తాను అభిన్నస్వభావుడై యొక్కడే సూర్యుడు స్వభాస్య మైన లోకమునకంటె విలక్షణుడై, తత్సంబంధరహితుడై యెట్లు ప్రకాశింపజేయుచున్నాడో. తథా = అట్లు; క్షేత్రీ = క్షేత్రము — అవ్యక్తాదిస్థూలపర్యంతమును సమష్టివ్యష్టిరూపము నగు శరీరము వీనికి గలదు—జ్ఞేయముగాను ప్రకాశ్యముగాను విషయమై యున్నది కావున క్షేత్రి యనగా క్షేత్రజ్ఞుం డగు ఆత్మ, తాను చిద్ఘనుం డొకడే, క్షేత్రి యని చెప్పుట క్షేత్రతత్స్వాములకుం బోలె క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు అచేతనత్వచేతనత్వములును జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వములును భాస్యత్వభాసకత్వములును మొదలగు ధర్మములచే వైలక్షణ్యము తెలుపుట కొఱకు, ఎందువలన క్షేత్రజ్ఞుడో యందువలన క్షేత్రముకంటె భిన్నుం డయినయాత్మ యును; క్షేత్రమ్ = మహదాదిసర్వవికారయుక్తమై నామరూపజాతిక్రియాగుణవిశేషములచే ననేకవిధములుగా భిన్న మైనదానిని; కృత్స్నమ్ = తదవస్థలతోను దద్ధ

* దీని కీవ్యాఖ్యానము లేదు.

ర్థములతోను దత్కార్యములతోను గూడ సమస్తమును; ప్రకాశయతి — తనయం దధ్యస్తము లైన మహదాదిస్థూలాంతము లగు సర్వవికారములకును సత్తను—స్ఫూర్తిని ఇచ్చుచున్నాఁ డని యర్థము. దీనిచే క్షేత్రజ్ఞుం డగునాత్మ, క్షేత్రమునకును దద్వికారములకును దద్ధర్మములకును దత్కార్యములకును విదిసస్థలకును జ్ఞాత యనియు చేతనుం డనియు నిత్యుం డనియు సర్వక్షేత్రములయం దొక్కఁడే యనియు బుద్ధ్యాది సర్వజడపదార్థములను ప్రకాశింపఁ జేయువాఁ డనియు ప్రకాశస్వరూపుం డనియు స్వప్రకాశుం డనియు వృద్ధిక్షయాదుల కవిషయ మనియు నేకరూపుఁ డనియు సర్వవ్యాపకుం డనియు అసంగుం డనియు అవిక్రియుం డనియు కర్తయు కారయితయు కాఁ డనియు భోక్తయు భోజయితయు కాఁ డనియు సర్వద్రష్ట యనియు సర్వదృశ్యధర్మశూన్యుం డనియు స్వసన్నిధానమాత్రంబున సర్వంబునకును ప్రవృత్తిహేతు వనియు భాస్యము లైనవాని సర్వగుణదోషములచేతను నస్పృష్టుం డనియు సర్వసాక్షి యనియు స్వసాక్షాత్కారముచేఁ దమస్సును దత్కార్యములను నివర్తించువాఁ డనియు ప్రతిపాదిత మగుచున్నది. మఱియును ఈలక్షణములచే క్షేత్రముకంటె భిన్నుఁ డైనయాత్మ, సూక్ష్మబుద్ధులును యుక్తకుశలులు నగు యతులకు స్వాత్మరూపంబునఁ జక్కఁగా నెఱుంగ శక్య మగు నని సూచిత మగుచున్నది.

ఎం. ఆత్మ లిప్తుఁడు కాఁ డనుట యసంగస్వభావుఁ డగుటవలనమాత్రమే కాదు. ప్రకాశకుఁ డగుటవలనఁగూడఁ బ్రకాశ్యధర్మములచే నుపలిప్తుఁడు కాఁ డని దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యథా = ఎట్లు; రవిః = సూర్యుఁడు; ఏకః = ఒక్కఁడే; కృత్స్నమ్ = సమస్త మగు; ఇమం లోకమ్ — ఈలోకమును, రూపవంతము లగు సర్వవస్తువుల నని యర్థము; ప్రకాశయతి=ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడో, ప్రకాశ్యధర్మములచే లిప్తుఁడు కాఁడో, ప్రకాశ్యవస్తువులయొక్క భేదమువలన భిన్నుఁడును కాఁడో. తథా = అట్లు; క్షేత్రీ = క్షేత్రజ్ఞుఁడు, ఒక్కఁడే; కృత్స్నమ్, క్షేత్రమ్ = సమస్త మయిన దేహేంద్రియసంఘాతమును; ప్రకాశయతి = ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడు. ఓ భారతుఁడా! అందువలన నే ప్రకాశ్యధర్మములచే లిప్తుఁడు కాఁడు, ప్రకాశ్యభేదమువలనను భిన్నుఁడు కాఁ డని యర్థము, "సూర్యో యథా సర్వలోకస్య చక్షుర్న లిప్యతే చాక్షుషై ర్బాహ్యదోషైః। ఏక స్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః" * అను శ్రుతివలన.

* ఎట్లు సర్వలోకమునకును నేత్రరూపుఁ డైనసూర్యుఁడు నేత్రసంబంధ బాహ్యదోషములచే లిప్తుఁడు కాఁడో అట్లు ఒక్కఁ డైన సర్వభూతాంతరాత్మ బాహ్య మగు లోకదుఃఖముచే లిప్తుఁడు కాఁడు.

శ్రీ. అసంగుఁ డగుటవలన లేపము లే దని యాకాశదృష్టాంతముచేఁ జెప్పఁబడినది. ప్రకాశకుఁ డగుటవలనను గూడఁ బ్రకాశ్యధర్మములతోఁ సంబంధింపఁ డని రవిదృష్టాంతముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అర్థము స్పష్టము.

ప. ఇట్లసంగుఁ డగుటవలన లేపము లే దని యాకాశదృష్టాంతముచేఁ బ్రతిపాదించి యిపుడు ప్రకాశకుం డగుటవలనను గూడఁ బ్రకాశ్యధర్మసంబంధము సంభవింప దని రవిదృష్టాంతముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అర్థము స్పష్టము. ఈయర్థమే చెప్పఁబడినది. "యద్వత్సవితరుద్యదిహ కరోతి కర్మాణి జీవలోకో ఽయమ్। నచ తాని కరోతి రవి ర్నకారయతి తద్వ దాత్మా ఽపి॥" * అని.

రా. ఏ క్లోకస్సఁడే యాదిత్యుఁడు తనప్రకాశముచేత, కృత్స్నమ్, ఇమమ్, లోకమ్, ప్రకాశయతి. అట్లు క్షేత్రమును గూడ, క్షేత్రీ; ఈక్షేత్రము నాది యిట్టిది యని, కృత్స్నమ్ = వెలుపలను లోపలను, ఆపాదతలమస్తకమును; తన దైనజ్ఞానముచేత, ప్రకాశయతి. కావునఁ బ్రకాశ్య మగు లోకముకంటెఁ బ్రకాశకుఁ డగు నాదిత్యునివలె జ్ఞాత యగుటచే జ్ఞేయభూత మగు నీక్షేత్రముకంటె నత్యంత విలక్షణుఁ డీయాత్మ యని యర్థము.

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ మన్తరం జ్ఞానచక్షుషా
భూతప్రకృతిమోక్షం చ యే విదు ర్యాన్తి తే పరమ్. ౩౪

భా. అధ్యాయార్థమంతయు నుపసంహరించుచున్నది యీశ్లోకము.— క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః = ఇదివఱకు వివరింపఁబడిన క్షేత్రముయొక్కయు క్షేత్రజ్ఞునియొక్కయు; ఏవమ్=ఇట్లు, ప్రదర్శితం బగుప్రకారంబున; అన్తరమ్=ఒండొంటికిని గల వైలక్షణ్యవిశేషమును; భూతప్రకృతిమోక్షంచ = భూతములయొక్క ప్రకృతి యనఁగా అవిద్య అవ్యక్త మను పేరు గలది, ఆభూతప్రకృతియొక్క మోక్షమును—అభావమును బొందించుటను; జ్ఞానచక్షుషా = శాస్త్రాచార్యోపదేశములచే జనియించునట్టి యాత్మవిషయక మగు జ్ఞాన మనునదే చక్షువు, అట్టి జ్ఞానచక్షువుచేత; యే = ఎవరు; విదుః = ఎఱుంగుచున్నారో. తే = వారు; పరమ్ = పర

* ఎట్లు సూర్యుఁ డుదయింపఁగా నీజీవలోకము కర్మములను జేయుచున్నదో సూర్యుఁ డేమో తాను ఆకర్మములను జేయఁడో చేయింపఁడో, అట్లు ఆత్మయును.

మార్థతత్త్వమును, బ్రహ్మమును; యాన్తి = పొందుచున్నారు, పెండియు దేహము నొంద రని యర్థము.

ఈ యధ్యాయమునందుఁ జప్పినరీతిని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల వైలక్షణ్యమును, అవిద్యావిమోచనప్రకారమును ఎవ్వరు జ్ఞానచక్షుస్సుచే నెఱుంగుచున్నారో వారు బ్రహ్మముఁ బ్రాపింతు రని తాత్పర్యము.

ఆ. అధ్యాయార్థమును ఫలసహితముగా నుపసంహరించుచున్నారు అధ్యా యేత్యాదిగా. వైలక్షణ్యవిశేషము — కూటస్థత పరిణామము మొదలగు దాని ననుట. ఇట్లు అమానిత్వాదిధర్మనిష్ఠుండై క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యము నెఱిఁగినవానికి సర్వానర్థములును నివర్తిల్లి పరిపూర్ణపరమానందావిర్భావలక్షణం బగు పరమపురుషార్థము సిద్ధించు నని సిద్ధము.

హ. భూతప్రకృతిమోక్షమ్ = భూతప్రకృతి యనఁగా మాయ, దాని యొక్క మోక్షమును.

శం. అధ్యాయార్థ మంతయు సంక్షేపంబునఁ బ్రతిపాదించుచు నధ్యాయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు:—క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః = "ఇదం శరీరం కౌన్తేయ క్షేత్రమ్, ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః" అని ప్రతిపాదింపఁబడిన ప్రకృతి పురుషులయొక్క; ఏవమ్ = "మహాభూతాని, జ్ఞేయమ్ యత్తత్" ఇత్యాదివాక్యములచేఁ జెప్పఁబడినవిధమున; అన్తరమ్ = జ్ఞేయత్వ జ్ఞాతృత్వాదివిశేషములచే విలక్షణతను; అందు స్వాత్మయే క్షేత్రజ్ఞుఁ డనియు; భూతప్రకృతిమోక్షంచ — ఇట భూతశబ్దముచేత వ్యక్తనామరూపాత్మకమైన సత్తని చెప్పఁబడునట్టి జగత్తు చెప్పఁబడుచున్నది, ప్రకృతిపదముచేత అస్పష్టనామరూపమై అసత్తనుపేరు గలిగి వ్యక్తనామరూపాత్మక మగు జగత్తునకుఁ గారణ మగు నవ్యక్తము చెప్పఁబడుచున్నది, ఆ భూతప్రకృతులయొక్క మోక్షమును — "న సత్తన్నాస దుచ్యతే" అని చెప్పిన రీతిని అభావమును బొందించుటను గూడ; జ్ఞానచక్షుషా = మున్ను చెప్పఁబడిన యమానిత్వాదిసాధనములతోను తీవ్రమోక్షేచ్ఛతోను జక్కఁగాఁ జేయఁబడిన శ్రవణాదికముచేఁ బుట్టినజ్ఞాన మేది కలదో క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల తత్త్వమును గ్రహింప సమర్థమై యతిసూక్ష్మమైనది, అదియే చక్షువు, అట్టి జ్ఞానచక్షుస్సుచేత; యే = ముముక్షువులైన యేయతులు; విదుః = ప్రకృతితత్కార్యవిలాపనంబున కధిష్ఠానమైనదియు నిర్విశేషంబును నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తసత్యస్వభావమును సదానందమై కరస

మును అపూర్వమును అనపరమును అనన్తరమును అబాహ్యమును అద్వితీయమును నగు పరబ్రహ్మమే నేనని స్వాత్మరూపంబున నెఱుంగుచున్నారో. తే = వారు; పరమ్ = పరమపురుషార్థమును విదేహకైవల్యమును; యాన్తి = పొందుచున్నారు అని యర్థము.

మ. ఇప్పు డధ్యాయార్థమును ఫలముతో నుపసంహరించుచున్నారు.— క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః = మున్ను వివరింపఁబడిన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క; ఏవమ్ = చెప్పినప్రకారంబున; అన్తరమ్ = పరస్పరవిలక్షణతను, జడత్వ చేతనత్వ వికారిత్వ నిర్వికారత్వాదిరూప మైనదానిని; జ్ఞానచక్షుషా = శాస్త్రాచార్యోపదేశజనిత మగు నాత్మజ్ఞానరూప మయిన నేత్రముచేత; యే విదుః=ఎవ రెఱుంగుచున్నారో. భూతప్రకృతిమోక్షంచ = సర్వభూతములయొక్క ప్రకృతి అవిద్య మాయ యనుపేరు గలది, పరమార్థాత్మజ్ఞానముచేత దానియొక్క యభావమును బొందించుటను; యే, విదుః = ఎఱుంగుచున్నారో. తే = వారు; పరమ్ = పరమార్థవస్తుస్వరూప మగు కైవల్యమును; యాన్తి = పొందియు దేహము నొంద రని యర్థము. ఇట్లు అమానిత్వాదిసాధననిష్ఠులై క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవివేకము నెఱింగినవానికి సర్వానర్థములును నివర్తిల్లి పరమపురుషార్థము సిద్ధించు నని సిద్ధము.

శ్రీ. అధ్యాయార్థము నుపసంహరించుచున్నారు:— ఏవమ్ = చెప్పిన విధమున; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః; అన్తరమ్ = భేదమును; వివేకజ్ఞానం బనుచక్షువు చేత; యే; విదుః. మఱియును, భూతముల ప్రకృతి చెప్పఁబడినది, దాననుండి మోక్షమును — మోక్షోపాయమును కూడ ధ్యానాదికమును; యే; విదుః. తే, పరమ్, యాన్తి = వారు పరమపదమును బొందుచున్నారు.

ప్రకృతిపురుషుల మిశ్రగుల స్పష్టముగను
దగ వివేచించి తెలిపె నేతండు కరుణ
నందనందనునిఁ బరమానందఘనుని
నీశ్వరుని వాని మ్రొక్కెద నెలమి మనసు,

ఏ. *

ఇది యధ్యాయతాత్పర్యము.— క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోగాధ్యాయము నందుఁ బ్రకృతిపురుషులయంతరము తెలుపుటకై తత్త్వములు చెప్పఁబడినవి. అందు మొదటిది యగుప్రకృతి గుణవికారరూపంబును గర్తృత్వకార్యత్వములకు హేతువు

* టీక శ్రీధరీయముతో సమానము.

నగును. ఆత్మ సుఖదుఃఖముల భోక్తృత్వమునందు హేతు వగును. సూర్యునివలె సర్వక్షేత్రములయందును క్షేత్రజ్ఞుఁ డొక్కఁడే. ఇట్లు పదుమూఁడవయధ్యాయము నందుఁ బురుషప్రకృతులవిచారము చేయఁబడినది.

రా. ఏవమ్ = చెప్పినప్రకారంబున; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః; అన్తరమ్ = విశేషమును; వివేకవిషయజ్ఞానం బనుచక్షుస్సుచేత; యే; విదుః; భూతప్రకృతిమోక్షంచ = భూతప్రకృతిమోక్షమునుగూడ. తే; పరమ్; యాన్తి = ముక్తిబాధుండగునాత్మను బొందుచున్నారు. విశిష్టింపఁబడుచున్నాఁడను దీనిచేతి అను వ్యుత్పత్తిచే మోక్ష మనఁగా అమానిత్వాదిసాధనం బని యర్థము. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులవివేకమును గురించి చెప్పఁబడినజ్ఞానముచేతఁ దద్వివేకము నెఱింగి భూతాకారంబునఁ బరిణమించినప్రకృతివలన మోక్షమునకుపాయ మగు అమానిత్వాదికముం దెలిసి యెవ రాచరించుచున్నారో, వారు ముక్తిబంధులై స్వరూపంబున అవస్థితుండును అనవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వభావుండు నగు ఆత్మను బొందుచున్నా రని యర్థము.

మా. భూతప్రకృతిమోక్షమ్ - భూతములనుండియు ప్రకృతినుండియు మోక్షమునకు సాధనం బగు అమానిత్వాదికమును.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే ప్రకృతిపురుషవివేకయోగో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్రగ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును యోగశాస్త్రంబును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబు నగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందుఁ బ్రకృతి పురుషవివేకయోగం బనంబరఁగు త్రయోదశాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్షష్ఠాపరనామ శ్రీరామవిద్వచ్ఛేతనుజస్య
సుందరరామశర్మ సంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
. పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన శ్రీమద్భగవద్గీ
తాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందుఁ
త్రయోదశాధ్యాయటీక.

ఏతత్త్రయోదశక మివ కృత్స్న గీతార్థవివృతి రఖిలేయమ్
పరిపూర్తి మియా దచిరాత్ శ్రీమద్భగవత్ప్రసాదేన
ఘటయతు భాగవతీ మే దుర్ఘటఘటనాపటీయసీ కరుణా
సాధనవికలస్యాఽపి చ గీతాపరమార్థచన్ద్రికాపూర్తిమ్.

శ్రీరస్తు.
శ్రీగణేశ శారదా గురుభ్యో నమః.

పరమార్థ చంద్రికా సహిత

శ్రీ భగవద్గీత, చతుర్దశాధ్యాయము.

వన్దే తం తుఙ్గశైలాన్తస్థ మమ్బికాప్రియనన్దనమ్
స్మరణా త్కరుణా మోహవ్యాధి ర్హర్తా రాయా న్నిహన్తి యః.
స్వస్యైవ సమస్తజగత్కారణతాస్థాపనాయ కృపయా యో వే
క్షేత్రజ్ఞ ఉభేదం యస్తం వన్దే కృష్ణ మాత్మానమ్.
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞేశ్వరభేదభ్రమమూలం ఛిన మశేషదోషయుతమ్
ఆగాధతే స్వయం యా తాం విద్యా మమ్బికాం వన్దే.

శ్రీభగవానువాచ.—

పరం భూయః ప్రవక్ష్యామి జ్ఞానానాం జ్ఞాన ముత్తమమ్,
యజ్జ్ఞాత్వా మునయ స్సర్వే పరాం సిద్ధి మితో గతాః.

శ్రీశంకరభాష్యము.—

పుట్టునది యంతయును క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగమువలనఁ బుట్టు చున్నది యని చెప్పఁబడినది. అది యెట్లనఁగా దానిఁ బ్రదర్శించుటకై పరం భూయ ఇత్యాదిక మగు నీయధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. లేక. ఈశ్వరాధీను లైన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకే జగత్కారణత్వముగాని సాంఖ్యులు చెప్పునట్లు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులకు స్వతంత్రతచేత జగత్కారణత్వము కా దని తెలుపుటకై యేతదధ్యాయారంభము. అందు, ప్రకృతిస్థత్వమును గుణములయందు సంగమును సంసారకారణ మని యుపదేశింపఁబడినది. ఏగుణమునం దెట్లు సంగము? గుణము లేవి? ఆగుణము లెట్లు బంధించును? ఆగుణములవలననుండి మోక్షణం బెట్లు కలుగును? ముక్తునిలక్షణం బెట్టిది? ఈవిషయముల నీయధ్యాయము ప్రతిపాదించుచున్నది.—పరమ్ – ఇది వ్యవహిత మైనజ్ఞానమునకు విశేషణము.

భూయః = పూర్వాధ్యాయములయందుఁ బలుమాఱు చెప్పినప్పటికిని వెండియు; ప్రవక్ష్యామి=చెప్పెదను. అది, పరమ్ = ఉత్కృష్టము, ఉత్కృష్టవిషయ మగుటవలన. అది యేది? జ్ఞానమ్ = జ్ఞానము; జ్ఞానానాం = సమస్తజ్ఞానములలోపల; ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠము, ఉత్తమ మైన ఫలము గలది యగుటవలన. జ్ఞానములలోపల ననఁగా అమానిత్వాదులలోపల నని కాదు. మఱే మనఁగా, యజ్ఞాదివిషయము లగు జ్ఞానములలోపల నని తెలియవలయును. అవి మోక్షార్థములు కావు, ఇదియో మోక్షార్థమని పరశబ్దముచేతను ఉత్తమశబ్దముచేతను స్తుతించుచున్నాఁడు శ్రోతృ బుద్ధికి రుచిఁ బుట్టించుటకై. యత్ =ఏజ్ఞానమును; జ్ఞాత్వా—పొంది; మునయః = సన్న్యాసులు, మననశీలురు; సర్వే = అందఱును; పరామ్ = ఉత్తమమైన; సిద్ధిం = మోక్ష మనుసిద్ధిని; ఇతః = ఈ దేహబాధమునుండి; గతాః = పొందినారో. అట్టి జ్ఞానమును చెప్పెద నని సంబంధము.

ఏజ్ఞానమును పొంది సన్న్యాసు లందఱును ఈ సంసారబంధమునుండి మోక్షమును జెందిరో అట్టి పరమాత్మవిషయమును సర్వజ్ఞానములలో నుత్తమము నగు జ్ఞానమును నే నీకిదివఱకుఁ జెప్పియున్నను వెండియుఁ జెప్పుచున్నా నని తాత్పర్యము.

ఆనందగిరి టీక.—

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము సమస్తముయొక్క యుత్పత్తికిని నిమిత్తమను విషయమును దెలియనిదానిఁ దేటపఱచుటకై మీఁది యధ్యాయమును దించుచు మీఁదియధ్యాయమునకును గతాధ్యాయమునకును ఉత్థాప్యోత్థాపకత్వ * రూపసంగతిని జెప్పుచున్నారు పుట్టునది యంతయు నిత్యాదిగా. పక్షాంతరముచేత నధ్యాయారంభమును సూచించుచున్నారు లేక అని. దానినే చెప్పుటకై చెప్పినదాని ననువదించుచున్నారు ఈశ్వరేత్యాదిగా. ప్రకృతిస్థత్వమును — పురుషునకుఁ బ్రకృతితో నైక్యాధ్యాసమును. వానికే, గుణములయందు — శబ్దాదులయందు, సంగమును—అభినివేశమును. షడ్విధ మైనయాకాంక్షను నివారించి దాని కుత్తరముగా నధ్యాయారంభ మని దెలిపి మున్ను చెప్పినట్లే

* ఉత్థాపకము — లేవనెత్తునది, ఆకాంక్ష గలిగించునది యనుట. ఉత్థాప్యము — లేవనెత్తఁదగినది, ఆయాకాంక్షను బూరించునది యనుట.

పూర్వాధ్యాయముతో సంబంధము సిద్ధించుచున్న దని చెప్పుచున్నారు ఏగుణమునందు నిత్యాదిగా. పరిమ్మను శబ్దము భవిష్యత్కాలార్థము కాదని తెలుపుటకై యన్వయమును జెప్పుచున్నారు పరమ్ ఇత్యాదిగా. భూయశ్శబ్దమిట నధికార్థకము గా దని చెప్పుచున్నారు పూర్వోత్యాదిగా. పునరుక్తి యని యాశంకించి సూక్ష్మ మగుటచే సులభముగాఁ దెలియుట యశక్య మగుటవలన రెండవయుఁ జెప్పుట వ్యర్థము గా దని చెప్పుచున్నారు అది ఇత్యాదిగా. విశేష్యమున ప్రశ్న ద్వారమున నిర్దేశించుచున్నారు అది యేది యని. నిర్ధారణార్థక మగు షష్ఠిని గ్రహించి దానియుత్కర్షమును జూపుచున్నారు సమస్తజ్ఞానములలోపల అని. పరమ్ ఉత్తమమ్ అని పునరుక్తి నాశంకించి విషయఫలభేదమువలన నది లే దని చెప్పుచున్నారు ఉత్తమము ఇత్యాదిగా. జ్ఞానం జ్ఞేయ మిత్యాదిస్థలమునందు జ్ఞానము అమానిత్వాదిక మని ప్రతిపాదించి దానిలో జ్ఞానము సాధ్యముగాఁ జెప్పఁబడినది. కావున నాయమానిత్వాదికములలో నుత్తమం బిది యనుట తగ దని చెప్పుచున్నారు జ్ఞానములలోపల నిత్యాదిగా. యజ్ఞాదివిషయజ్ఞానములకన్నను ఆజ్ఞాన మెందువలన నుత్తమము అనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అపి ఇత్యాదిగా. స్తుతిఫలమును చెప్పుచున్నారు శ్రోతృబుద్ధికి ఇత్యాదిగా. జ్ఞానం జ్ఞాత్వా అనగా జ్ఞానము జ్ఞేయ మని యేర్పడుట వలన అనవస్థ యగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు పొంది అని. మునిశబ్దము చతుర్థాశ్రమవాచక మనుకొని చతుర్థాశ్రమమాత్రముచేత జ్ఞానము సంభవింపదు కావున వారి కేట్లు ముక్తి కలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు మననశీలురు అని. పరామ్మను విశేషణమువలన సిద్ధిశబ్దమునకు జ్ఞానార్థమును నివారించి ముక్తి యర్థ మని చెప్పుచున్నారు మోక్షము ఇత్యాదిగా. దేహాఖ్య మగుబంధము ప్రత్యక్ష మని చెప్పుచున్నారు ఈదేహబంధమునుండి అని.

హనుమద్వ్యాఖ్యానము.—*.

శంకరానందీయము.—

పూర్వాధ్యాయమునందు ఆత్మానాత్మతత్త్వమును దెలియఁ గోరునట్టి ముముక్షునకు క్షేత్రాఖ్య మగు నీశరీర మనాత్మ యనియు క్షేత్రజ్ఞుఁడే అహం పదార్థ మగు నాత్మ యనియు బోధించి క్షేత్రమునుండి విభక్తుఁ డైనయాత్మకు "క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి" అని బ్రహ్మాభిన్నత్వము ప్రతిపాదించి ప్రకృతికే కర్తృత్వ భోక్తృత్వము లనియు ప్రకృతి తత్కార్యసాక్షియైన యాత్మకు గుణసంగమువలననే సంసా

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

రము గాని వాస్తవమున లేదనియుఁ జెప్పఁబడినది. అందు ఆగుణము లేవి? వాని యందుఁ బురుషున కెట్లు సంగము? ఆగుణములు పురుషు నెట్లు బంధించును? ఆగుణములనుండి యెట్లు విముక్తి? గుణముక్తునిలక్షణ మెట్టిది? అని యడుగఁగా ప్రకృతియొక్క ప్రవృత్తిసామర్థ్యంబును తద్గుణవిభాగంబును గుణములస్వరూపం బును కార్యంబును బంధకశక్తియును అవి యొకటొకటి హెచ్చినపుడు ఒండొంటి నభి భవించుటయును తత్ఫలభేదమును గుణబద్ధునికి ఫలమును గుణముక్తునిఫలమును గుణ ముక్తునిలక్షణమును గుణమోక్షోపాయంబును ఈ సమస్తంబును వివరించి "కారణం గుణసఙ్గో౽స్య" అను వాక్యముయొక్కయర్థమును స్పష్టీకరించుటకై చతుర్దశాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు మొదట క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులు పర స్పరభిన్ను లనియు క్షేత్రజ్ఞుం డగు తాను బ్రహ్మముకంటె భిన్నుఁడు కాఁ డనియు నెఱింగినట్టి బ్రహ్మవిదుం డగుయతికి విదేహమోక్షౌధికి లబజ్ఞానరక్షణముకొఱకు చెప్పఁబోవు జ్ఞానకార్యమునందే ప్రవృత్తి సిద్ధించుటకై గుణములను తత్కార్యము లను దెలియుట ముక్తికి ముఖ్యసాధన మని బోధించుటకు శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.— "త్రిభి ర్గుణ మయై ర్భావైః" "ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన" "రాక్షసీ మాసురీం చైవ" ఇత్యాదిగాఁ బెక్కుమార్లు మున్ను చెప్పఁబడి యున్నను, భూయః=మరల, చక్కఁగాఁ దెలియుటకొఱకు; జ్ఞానమ్ = గుణములయు తత్కార్యములయు జ్ఞానమును; జ్ఞానా నాం = సాంఖ్యయోగకర్మజ్ఞానములలోపల; పరమ్=శ్రేష్ఠ మైనదానిని; పరం బను టకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఉత్తమమ్=ఉత్తమ మగు పరమపురుషార్థమునకు మోక్షమునకు కారణ మగుటవలన ఉత్తమ మైనదానిని; ఇట్టి జ్ఞానమును; ప్రవ క్ష్యామి = నాభక్తుఁడవు ముముక్షుఁడ వగు నీకుఁ జక్కఁగా నుపదేశించెదను. లేక. "క్షేత్రం బనాత్మ, క్షేత్రజ్ఞుఁ డాత్మ, బ్రహ్మము సత్యాదిలక్షణము, బ్రహ్మమే క్షేత్ర జ్ఞుఁడు" ఇట్టి మోక్షవిషయము లగు జ్ఞానము లేవి గలవో ఆజ్ఞానములలోపల ఈగుణ తత్కార్యజ్ఞానము శ్రేష్ఠమును ఉత్తమమును అగుచున్నది. ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానం బును ఆత్మ బ్రహ్మాభిన్నుఁ డనుజ్ఞానంబును ప్రకృతిప్రవిలాపనజ్ఞానంబును ఇవియే ముక్తికి నియమమున నసాధారణకారణ మగు ననుట వాస్తవమే, అయినను అవిద్యా కామాదిదోషవంతున కాజ్ఞానము అవిద్యాదులచేఁ బ్రతిబద్ధ మగుచున్నది, స్వఫలము నియదు. అది భరతాదులయందుఁ బ్రసిద్ధము. ఈగుణతత్కార్యజ్ఞానమో బ్రహ్మ విదుని గుణవాసనచేఁ గలుగు బాహ్యప్రవృత్తినుండి విముఖునిఁ గావించి జ్ఞానమును తత్ఫలమును బ్రతిబద్ధములు గానియట్లు సమ్యగ్దర్శననిష్ఠయందే నిలిపి గుణములనుండి

ముక్తుని గావించి విదేహముక్తిని బొందించుచున్నది. అందువలన నిజ్ఞానం బాత్మానాత్మవివేకాదిజ్ఞానములకన్న నుత్తమము. ఎట్లు రోగజ్ఞానముకన్నను ఔషధజ్ఞానముకన్నను అనుపానజ్ఞానముకన్నను పథ్యజ్ఞానముకన్నను "ఈపదార్థం బపథ్యము దీని భక్షించుట ఔషధంబునకును ఆరోగ్యంబునకును ప్రతిబంధకము" అనుజ్ఞానము అపథ్యాచరణనివృత్తికిని ఆరోగ్యసిద్ధికిని గారణమై యుత్తమ మగుచున్నదో, అపథ్యాభావమువలననే ఔషధంబును ఆరోగ్యసిద్ధియును బలవత్తరంబు లగుటవలన, అట్లు జ్ఞానమునకును తత్ఫలమునకును ప్రతిబంధకము లగు గుణములయు తత్కార్యములయు జ్ఞానము పూర్వోక్తజ్ఞానములకంటె నుత్తమ మగుచున్నది గుణతత్కార్యసంబాధాభావమువలననే జ్ఞానమును దత్ఫలసిద్ధియును బలవత్తరము లగుటవలన. అందువలన గుణతత్కార్యజ్ఞానము జ్ఞానములలో నుత్తమ మనుట యుక్తము. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నారు.— శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానరక్షణమునకు సాధన మగుటచేతను గుణవిమోక్షమునకు హేతు వగుటచేతను ముక్తికి బరమకారణ మైన, యత్ = ఏగుణతత్కార్యజ్ఞానమును; జ్ఞాత్వా — పొంది, దానిచే నది చేయవలయునో దాని ననుష్ఠించి యని యర్థము; మునయః = బ్రహ్మవిదు లగు శుకాదియతులు; ఇతః = ఈ గుణత్రితయమునుండి; ముక్తులై, పరామ్ = పునరావృత్తిలేని దగుటచేతను నిత్యనిరతిశయానందరూప మగుటచేతను సమస్తసిద్ధులకన్నను ఉత్తమ మైన; సిద్ధిమ్ = విదేహముక్తిని; గతా - పొందిరో, పరిపూర్ణులైరో యని యర్థము.

మధుసూదనసరస్వతీ టీక.—

పూర్వాధ్యాయమునందు "యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజఙ్గమమ్। క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి" అని చెప్పఁబడినది. అందు నిరీశ్వరసాంఖ్యమతము నిరాకరించి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ మీశ్వరాధీన మని చెప్పవలయును. అట్లు, "కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు" అని చెప్పఁబడినది. అందు ఏగుణమునం దెట్టి సంగము? ఏవి గుణములు? అవి యెట్లు బంధించును? అను నీవిషయము వివరింపవలయును. మఱియు, "భూతప్రకృతిమోక్షంచ యే విదుర్యాన్తితే పరమ్" అని చెప్పఁబడినది. అందు భూతప్రకృతిశబ్దవాచ్యము లగుగుణములవలన నెట్లు మోక్షిం బగును? ముక్తునిలక్షణ మెట్టిది? అను నీవిషయము గూడఁ బ్రతిపాదింపవలయును. ఈ విషయ మంతయు విస్తరించి చెప్పుటకై చతుర్దశాధ్యాయము ప్రారంభింపఁబడుచున్నది. అందు చెప్పఁబోవునర్థమును రెండుశ్లోకములచే స్తుతించువాఁడై శ్రోతలకు రుచిఁ బుట్టించుటకై శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.—

జ్ఞానమ్ = ఎఱుంగఁబడుచున్నది దీనిచేత నని జ్ఞాన మనఁగా పరమాత్మజ్ఞానసాధనము, దానిని; పరమ్ = శ్రేష్ఠమును, భగవస్తువిషయం బగుటవలన. అది యెట్టి దనఁగా, జ్ఞానానామ్ = బహిరంగజ్ఞానసాధనము లైన యజ్ఞాదులలోపల; ఉత్తమమ్, ఉత్తమఫల మగుటవలన; అమానిత్వాదులలోపలఁ గాదు, అవి యంతరంగము లగుటచే నుత్తమఫలము లగుటవలన. పర మ్మనుటచే నుత్కృష్టవిషయత్వము చెప్పఁబడినది, ఉత్తమ మ్మనుటచే నుత్తమఫలత్వ మని భేదము. ఇట్టి జ్ఞానమును నేను, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పెదను; భూయః = మరల, పూర్వాధ్యాయములయందుఁ బెక్కుమార్లు చెప్పియున్నను. యత్ = ఏజ్ఞానమును; జ్ఞాత్వా— అనుష్ఠించి ; మునయః = మననశీలు రగు సన్న్యాసులు ; పరాం సిద్ధిమ్ = ఉత్తమమైనసిద్ధిని, మోక్షమును ; ఇతః = ఈ దేహబంధనమునుండి ; గతాః = పొందిరో.

శ్రీధరీయము.—

ప్రకృతిపురుషులు స్వతంత్రతఁ
బ్రకృతాధ్యాయమున శౌరి వారించి తగఁ
బ్రకటతఁ దెలిపెడు గుణసం
గకృతం బగు భవవిచిత్రగతిఁ బ్రాథ్రుసరుణ.

"యావ త్సంజాయతే కించి త్సత్త్వం స్థావరజఙ్గమమ్ । క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగా త్తద్విద్ధి భరతర్షభ" అని చెప్పఁబడినది. ఆక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము నిరీశ్వరసాంఖ్యులకుఁ బోలె స్వతంత్రము కాదు, మ ఱే మనఁగా ఈశ్వరేచ్ఛచేతనే యని ప్రతిపాదించుచు, "కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు" అనువచనముచేఁ జెప్పఁబడిన సత్త్వాదిగుణజన్య మగు సంసారవైచిత్ర్యమును బ్రపంచించువాఁడై తా నుపదేశింపఁబోవు నర్థమును స్తుతించుచున్నాఁడు శ్రీభగవంతుఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—పరమ్ = పరమాత్మవిషయ మగు; జ్ఞానమ్ = ఎఱుంగఁబడుచున్నది దీనిచేత అను వ్యుత్పత్తిచేత జ్ఞాన మనఁగా ఉపదేశమును ; వెండియును నీకుఁ బెక్కుగాఁ జెప్పుచున్నాను. ఎట్టిదానిని ? జ్ఞానానామ్ = తపః కర్మాదివిషయము లగు జ్ఞానములలోపల ; ఉత్తమమ్, మోక్షహేతు వగుటవలన. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.— యత్ ; జ్ఞాత్వా — పొంది; మునయః = మననశీలురు; సర్వే = అందఱును; ఇతః = ఈ దేహబంధనమునుండి; పరాంసిద్ధిమ్ = మోక్షమును; గతాః = పొందినారో.

పరమార్థప్రప.—

పూర్వాధ్యాయమునందు "మహాభూతా న్యహంకారః" ఇత్యాదివాక్యములచే క్షేత్రస్వరూపమే చెప్పఁబడినది గాని తదుత్పత్తి చెప్పఁబడినది కాదు. అట్లు క్షేత్రము వికార మనుటమాత్రమే ప్రదర్శింపఁబడినది గాని దానివైచిత్ర్యమునకుఁ గారణము ప్రతిపాదింప లేదు. మఱియు క్షేత్రజ్ఞుల సూక్ష్మవ్యష్టిరూపము నిరూపింపఁబడినది గాని తత్సమష్టిస్వరూపము నిరూపింప లేదు. అందువలన అది యంతయుఁ జతుర్దశాధ్యాయమున వివరించుటకై శ్రీభగవంతుఁ డుపక్రమించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.— పరమ్ = పరమార్థసాధక మగు; జ్ఞానమ్=ఎఱుంగఁబడుచున్నది కావున ఉపదేశమును; పూర్వము సూత్రప్రాయముగాఁ జెప్పి యున్నను, భూయః ప్రవక్ష్యామి. ఎట్టిజ్ఞానమును; జ్ఞానానామ్=తపఃకర్మాదివిషయజ్ఞానములలోపల; ఉత్తమమ్, మోక్షహేతు వగుటవలన. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.—యత్ జ్ఞాత్వా; సర్వే, మునయః=మననశీలు రగు యాజ్ఞవల్క్యవామదేవాదులు; పరామ్=ఆత్యంతికమైన; సిద్ధిమ్; గతాః.

రామానుజభాష్యము.—

త్రయోదశాధ్యాయమునందుఁ బరస్పరసంసృష్టు లగు ప్రకృతిపురుషుల స్వరూపతత్త్వము నెఱింగి భగవద్భక్త్యనుగృహీతము లగు నమానిత్వాదులచేత బంధవిముక్తి నొందుచున్నాఁ డని చెప్పఁబడినది. అందు బంధహేతువు పూర్వపూర్వము లైన సత్త్వాదిగుణములచేఁ గలుగుసుఖాదులయందు సంగ మని ప్రతిపాదింపఁబడినది "కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు" అని. ఇఁక నిప్పుడు గుణములు బంధహేతువు లగు విధంబును గుణనివర్తనప్రకారంబును జెప్పఁబడుచున్నది.—పరమ్ = ముందు చెప్పినదానికన్న నితర మైన దానిని ప్రకృతిపురుషాంతర్గతమునే సత్త్వాదిగుణవిషయ మగు; జ్ఞానమ్, భూయః ప్రవక్ష్యామి. ఆజ్ఞానము సమస్తము లైనప్రకృతిపురుషవిషయజ్ఞానములలోపల నుత్తమము. యత్ = ఏజ్ఞానమును; జ్ఞాత్వా; సర్వే; మునయః — దానిని మననము చేయుచున్న వారలై; ఇతః = ఈ సంసారమండలమునుండి; పరాం సిద్ధిం గతాః = పరిశుద్ధాత్మస్వరూపప్రాప్తిరూప మైనసిద్ధిని పొందిరి.

మాధ్వభాష్యము.—

సాధనకర మగు జ్ఞానము నిచ్చునట్టి భగవంతునకు నమస్కారము. సాధనమును ప్రాధాన్యమున నుత్తరాధ్యాయములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః
సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ.

భా. ఈ సిద్ధి నియతం బని తెలుపుచున్నారు.—ఇదమ్=ఈ చెప్పినట్టి; జ్ఞానమ్ - జ్ఞానమును; ఉపాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, జ్ఞానసాధనము ననుష్ఠించి యని యర్థము; మమ = నాయొక్క, పరమేశ్వరునియొక్క; సాధర్మ్యమ్ – మత్స్వరూపతను; ఆగతాః - పొందినవారు; సాధర్మ్య మనఁగా సమానధర్మత యని కాదు, గీతాశాస్త్రమునందు క్షేత్రజ్ఞేశ్వరులకు భేదము నంగీకరింపమినలన; ఈ ఫలప్రతిపాదనంబును స్తుత్యర్థమై యున్నది; సర్గేఽపి - సృష్టికాలమునందును; నోపజాయన్తే - జన్మము నొందరు. ప్రలయే = బ్రహ్మదేవుఁడు నశించునప్పుడును; నవ్యథన్తిచ - వ్యథను బొందరు, చ్యుతి నొందరని యర్థము.

ఈ జ్ఞానమును యథోక్తసాధనానుష్ఠానముచే సంపాదించి నాయైక్యము నొందినవారు సృష్టియందు జనియింపరు. ప్రలయమునందు నాశమును బొందరని తాత్పర్యము.

ఆ. జ్ఞానఫలము కర్మఫలముకన్న విలక్షణం బని చెప్పుచున్నారు ఈ సిద్ధి ఇత్యాదిగా. జ్ఞానము నాశ్రయించుట యెట్లనఁగాఁ దత్సాధనసామగ్రి సంపాదనద్వారంబున నని చెప్పుచున్నారు జ్ఞానేత్యాదిగా. సాధర్మ్యము నన్నుయెడ గోగనయములకుంబోలె విద్వదీశ్వరులకును భేద మగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు మత్స్వరూపత నని. సాధర్మ్యము ముఖ్య మనుపక్షమున భేదము నిశ్చిత మగుట వలన గీతాశాస్త్రవిరోధ మగు నని చెప్పుచున్నారు సమానేత్యాదిగా. జ్ఞానము స్తుతించుకొఱకుఁ దత్ఫలము వివక్షిత మగుటవలన ఇట సారూప్యము సమ్మతము కాదని చెప్పుచున్నారు ఈ ఫలప్రతిపాదనంబును ఇత్యాదిగా. సారూప్య మని చెప్పు పక్షమున ప్రస్తుత మగు జ్ఞానఫలమును విడిచి యప్రస్తుత మగు ధ్యానఫలము చెప్పినట్లగు నని యర్థము. ఈశ్వరాత్మతను బొందినవారికిఁ గూడ అవాంతరసృష్టిప్రలయములందు జన్మనాశములు లేకున్నను మహాసృష్టిప్రలయములం దవి కలుగవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సర్గేఽపి ఇత్యాదిగా.

హ. మమ—ఈశ్వరునియొక్క; సాధర్మ్యమ్ = సధర్మతను. నవ్యథన్తి = చలింపరు.

౨౦. పునరావృత్తిరహితత్వాదివిశేషణములచేత విదేహముక్తి ప్రశంసింపబడి యెది చెప్పఁబడినదో దానిని స్పష్టీకరించుచు, ముముక్షువులు దాని సంపాదించుటకయ్యే యత్నము చేయవలయు నని సూచించుచున్నాఁడు. ఇదమితి.— ఇదమ్ = చెప్పఁబోవునట్టి; జ్ఞానమ్ = గుణాతీతాత్మస్వవిషయజ్ఞానమును, ముక్తిసాధనమగు దానిని; ఉపాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, గుణాతీతాత్మజ్ఞానమునకై యేది యనుష్ఠింపవలయునో దాని ననుష్ఠించి, నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచేత గుణత్రయము నతిక్రమించి యని యర్థము; "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, అస్థూల మన ణ్వహ్రస్వమ్" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధ మగు నిర్విశేషబ్రహ్మ మనఁగా, మమ = నాయొక్క, పరబ్రహ్మముయొక్క; సాధర్మ్యమ్ = పూర్ణత్వమును. సమానధర్మత్వము సాధర్మ్యమనుట గాదు. ఏలన, నిర్గుణము నిర్విశేష మగు బ్రహ్మమునకు సత్యాదిధర్మములు సంభవింపనందున; బ్రహ్మము చతుర్భుజత్వాదిధర్మములు గలది యగు నెడల విద్వాంసునకును బ్రహ్మమునకు సమానధర్మత చెప్పవచ్చును, అట్లు గాక, "అజాత మభూత మప్రతిష్ఠిత మశబ్ద మస్పర్శ మరూప మరస మగన్ధ మవ్యయమ్, అప్రాణ మముఖ మశ్రోత్ర మవాగమనో ఽతేజస్క మచక్షుష్క మగోత్ర మశిరస్క మపాణిపాదమ్" * ఇత్యాది శ్రుతులు సర్వధర్మములను నిషేధించుటవలన బ్రహ్మమునకు దృశ్యధర్మము లను పపన్న మగుటవలనను, బ్రహ్మమునకు దృశ్యధర్మములు కలవనుచో పరిచ్ఛిన్నత్వము సావయవత్వము అనిత్యత్వము మొదలగుదోషములు ప్రసక్తించుటవలనను, "ఆకాశవ త్సర్వగతశ్చ నిత్యః, సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ఇత్యాది శ్రుతివిరోధము సంభవించుటవలనను; అందువలన బ్రహ్మసాధర్మ్య మనఁగా పూర్ణత్వమే యని యర్థము, "పూర్ణ మదః పూర్ణ మిదమ్" ఇత్యాది శ్రుతివలన; మమ సాధర్మ్యమ్— పూర్ణత్వమును; ఆగతాః—మద్భావమును బొందిన వా రనుట, మునులు బ్రహ్మవిదులగు యతులు; సర్గేపి=మహదాదిప్రాకృతసృష్టియందును; నోపజాయన్తే — జన్మబీజమైనప్రకృతి నతిక్రమించి చిదేకరసతను బొందినవా రగుటవలన వారికిఁ బ్రకృతిసంబంధము లేమిఁజేసి మహాసృష్టియందుఁగూడ జన్మము లే దని యర్థము. అట్లు, ప్రలయే = మహాప్రలయమునందు, హిరణ్యగర్భుఁడు నశించినను; నవ్యథన్తిచ = నశింపరు గూడ, పరమసూక్ష్మభావమును బొందినట్టి యావిద్వాంసులు ప్రలయ

* జన్మములేనిది స్థితిలేనిది ప్రతిష్ఠలేనిది శబ్దములేనిది స్పర్శములేనిది రూపములేనిది రసములేనిది గంధములేనిది వ్యయములేనిది, ప్రాణము ముఖము శ్రోత్రము వాక్కు మనస్సు తేజస్సు నేత్రము గోత్రము శిరస్సు పాణిపాదము—ఇవి యేవియు లేనిది.

క్రియ కవిషయం బగుటవలన వారి కించుకైనను చలనము లేదని యర్థము. ఓయీ! బ్రహ్మభావమును బొందిన ముక్తులైన బ్రహ్మాదులకు "సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రలయేన వ్యథన్తిచ" అనునిది అప్రాప్త ప్రతిషేధ మందువేని, అట్లు శంకింప వలదు, శివ విష్ణ్వాదిలోకములందు సారూప్యము కలిగి బొందినవారలకు మహాసృష్టియం దుత్పత్తియును మహాప్రలయమునందు ప్రలయమును సంభవించుచున్నవి, అట్లు బ్రహ్మభావమును చెందినవారలకుం గూడ జన్మాదికము కలుగునేమో యని శంకితులను సంశయింతురు, దాని నివర్తించుటకును ముముక్షువులకు నిస్సంశయముగా విదేహముక్తియందు ప్రవృత్తి కలుగుటకును ఇది చెప్పబడుచున్నది "సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రలయే నవ్యథన్తిచ" అని. బ్రహ్మాదులు కానివారు ముక్తులైనను వారికి జన్మాదికము కలుగు ననుటకు ఈవచనమే ప్రమాణము, సీతహనుమజ్జయవిజయాదిచరిత్రములును ప్రమాణములు.

ప. ఈ విద్య యైకాంతికము బని ప్రదర్శించుచున్నాడు.—ఇదమ్=యథోక్తమైన; జ్ఞానమ్ – జ్ఞానసాధనమును; ఉపాశ్రిత్య – అనుష్ఠించి; మమ– పరమేశ్వరుని యొక్క; సాధర్మ్యమ్—మద్రూపతను; ఆగతాః – మిక్కిలి అధికముగా బొందిన వారలై; సర్గేపి—హిరణ్యగర్భాదులు పుట్టినపుడును; నోపజాయన్తే. ప్రలయే – బ్రహ్మదేవుని వినాశకాలమునందుఁగూడ; నవ్యథన్తిచ – లయమును బొందరు.

శ్రీ. మఱియును.—ఇదమ్ – ఈ చెప్పఁబోవునట్టి; జ్ఞానముపాశ్రిత్య = జ్ఞానసాధన మనుష్ఠించి; మమసాధర్మ్యమ్ = మద్రూపతను; ఆగతాః = బొందిన వారలై; సర్గేపి–బ్రహ్మాదులసృష్టికాలమందును; జన్మము బొందరు. అట్లు, ప్రలయేపి; నవ్యథన్తిచ–ప్రలయదుఃఖముల ననుభవింపరు, పునరావృత్తి నొంద రని యర్థము.

ప. *

రా. పిండియు నాజ్ఞానము ఫలసహితముగాఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.—ఇదమ్—వక్ష్యమాణ మగు; జ్ఞానమ్; ఉపాశ్రిత్య; మమసాధర్మ్యమాగతాః=నాసామ్యమును బొందినవారలై; సర్గేపి నోపజాయన్తే – సృష్టికి గర్హ్యము కారు. ప్రలయే నవ్యథన్తిచ – సంహారమునకును గర్హ్యము కారు.

మా. •

* శ్రీధరీయముతో సమానము.
• ఈ శ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్
సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత. 3

భా. ఇట్టి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము భూతకారణ మని చెప్పుచున్నాడు.—మమ = నాయొక్క; నాకు స్వభూతము మఱియు నగు మాయ త్రిగుణాత్మక మైనప్రకృతి, యోని = సర్వభూతములకు నుత్పత్తిస్థానము; మహత్ = గొప్పదైన; బ్రహ్మ = బ్రహ్మము, సర్వకార్యముల కన్నను గొప్పది యగుటవలనను స్వకార్యముల వృద్ధిఁ బొందించునది యగుటవలనను యోనియే మహద్బ్రహ్మశబ్దములచే విశేషింపఁబడుచున్నది. తస్మిన్ = ఆ మహద్బ్రహ్మ మైనయోనియందు; గర్భం = హిరణ్యగర్భజన్మమునకు బీజమును, సర్వభూతములను జన్మకారణమగు బీజమును; దధామి = ఉంచుచున్నాను, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞరూప మైన ప్రకృతిద్వయము శక్తిగాఁ గల యీశ్వరుఁడను నేను అవిద్యాకామకర్మోపాధి స్వరూపవశుఁ డగు క్షేత్రజ్ఞుని క్షేత్రముతోఁ గూర్చుచున్నా నని యర్థము. సర్వభూతానాం = సమస్తభూతములకును; సంభవః = ఉత్పత్తి; హిరణ్యగర్భోత్పత్తిద్వారమునను, తతః = ఆగర్భాధానమువలన; భవతి = కలుగుచున్నది. భారత = భరతా!

అర్జునా! సర్వభూతములకు నుత్పత్తిస్థాన మైన నామాయ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి సర్వకార్యములకంటెను గొప్పది యగుటవలనను సర్వకార్యములను వృద్ధి నొందించునది యగుటవలనను మహద్బ్రహ్మ మని చెప్పఁబడుచున్నది. నేను దానియందు హిరణ్యగర్భజన్మసర్వభూతములకును జననకారణ మగు బీజము నుంచుచున్నాను. అందువలన హిరణ్యగర్భుఁడు మొదలుగా సర్వభూతములకును జన్మము కలుగుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

ప్ర. స్థానమును స్తుతించి యోనియందు శుభమును ననును అనుసంధింపబుద్ధియు నగు నర్జునునికి విశ్వాత్మము చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁ డను చెప్పుచున్నారు ఇట్టి ఇత్యాదిగా. స్వరూప మగుటచే స్వభూతము గా దని చెప్పుచున్నారు మఱియు మని. ఈశ్వరునిచిచ్ఛక్తని వ్యాఖ్యానించుచున్నారు త్రిగుణాత్మక యని. మఱియశబ్దముచేతనే సాంఖ్యులప్రకృతియును వ్యావర్తింపఁబడినది. యోనిశబ్దముచేత సమస్తము లైన భవనయోగ్యము లగు కార్యములు యుపాదాన మగుచున్నది యని చెప్పు

చున్నారు సర్వభూతముల కని. ప్రకృతికి మహత్త్వము సాధించుచున్నారు సర్వ కార్యములకన్నను ఇత్యాదిగా. సర్వకార్యవ్యాప్త మగుటచే యోనియే బ్రహ్మము, గుణవైషమ్యమువలన మహద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యము భిన్న మని యాశంకించి చెప్పు చున్నారు యోనిగా ఇత్యాదిగా. ఇట్టి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము భూతకారణ మని చెప్ప నారంభించు హేతువిషయము చెప్పఁబడిన దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు క్షేత్రేత్యాదిగా. గర్భశబ్దముచేత చెప్పఁబడినసంయోగముయొక్క ఫలమును ప్రదర్శించుచున్నారు సర్వభూతానామ్ ఇత్యాదిగా. "ఆదికర్తా స భూతానామ్" అను స్మృతిచేత భూతములు హిరణ్యగర్భకార్యము లని చెప్పుచుండఁగా అవి ఈ చెప్పిన గర్భాధానముయొక్క కార్యము లని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు హిరణ్యగర్భేత్యాదిగా.

హా. *

తా. స్వగుణాతీతకార్యజ్ఞానము ఉత్పన్నమగునంతవఱకు నిలుచుటచేతను గుణాతిక్రమణ పాయ మగుటచేతను విదేహముక్తికి ముఖ్యకారణం బని ప్రతిపాదించి ప్రకృతియును తద్గుణములును ఈశ్వరశక్తిసామర్థ్యమువలననే స్వకార్యము నిర్వహింప సమర్థము లగును గాని స్వతంత్రతచేఁ గావని సూచించుటకై ప్రకృతీశ్వరశక్తిసంబంధము గల్గి సర్వభూతోత్పాదక మని ప్రతిపాదించుచున్నారు.— మమ = నాయొక్క; ఈశ్వరత్వమున కుపాధిభూతమై మదాత్మక మైనమాయ యను గుణత్రయసామ్యావస్థారూప మైనప్రకృతి, యోనిః = సర్వభూతోత్పత్తికారణము; ఏది గలదో అది సర్వకార్యములకన్నను గొప్పది యగుటచేత, మహత్ = మహత్తనియు; స్వకార్యములకు బృంహణ మగుటచేతను బ్రహ్మమున కుపాధి యగుటచేతను, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మనియు; చెప్పఁబడుచున్నది. తస్మిన్ = ఆజగత్కారణ మైనబ్రహ్మమునందు, అవ్యక్తమునందు; సాక్షాత్తుగాను పరంపరగాను కార్యకారణరూపమునఁ బరిణామము నొందించుటకై, అహమ్ = తదవచ్ఛిన్నచైతన్యైకరూపుఁడను ఈశ్వరుఁడను నేను తదుపహితానంతశక్తిసంపన్నుఁడను; గర్భమ్ = నాయాభాసమును, ప్రకృతితద్గుణములయొక్క వికారముల విజృంభణమునకుఁ గారణ మైనదానిని; దధామి = ఉంచుచున్నాను, నిక్షేపించుచున్నా నని యర్థము. తతః = అట్టి నాయాభాసముయొక్క శక్తివలన, లేక, మదాభాసశక్తిసమన్విత మైన మహద్బ్రహ్మ మగు ప్రకృతివలన; సర్వభూతానామ్ = మహదాదిక్రమంబున నాకాశాదిభూతములకును

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

భూతకార్యము లైన చతుర్విధశరీరములకును; సంభవః - ఉత్పత్తి; భవతి — సర్వభూతములు సంభవించుచున్న వని యర్థము.

వ. ఇట్లు ప్రశంసచే శ్రోత నభిముఖుని గావించి పరమేశ్వరాధీను లైన ప్రకృతిపురుషులకే సర్వభూతోత్పత్తిహేతుత్వము గాని సాంఖ్యులు చెప్పినట్లు స్వతంత్రులకుం గా దను వివక్షిత మైనయర్థమును రెండుశ్లోకములచేత చెప్పుచున్నాఁడు.

మ.—సమస్తకార్యములకన్నను గొప్పది యగుటవలన కారణము, మహత్; సర్వకార్యములకును వృద్ధిరూప మైనబృంహణము చేయునది యగుటవలన, బ్రహ్మ; అవ్యాకృతము త్రిగుణాత్మికప్రకృతి మాయ యనుపేరు గలది గా మహద్బ్రహ్మ మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇది, మమ — ఈశ్వరునకు; యోనిః - గర్భాధానస్థానము. తస్మిన్ - ఆ మహద్బ్రహ్మ మైనయోనియందు; గర్భమ్ - సర్వభూతజన్మకారణమును, "బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి" అని చెప్పఁబడిన ఈక్షణరూప మైనసంకల్పమును; అహమ్ - నేను; దధామి - ధరించుచున్నాను, ఆసంకల్పమునకు విషయముగాఁ జేయుచున్నా నని యర్థము. ఇట్లు తండ్రియగువాఁ డనుశయవంతుఁడును * వ్రీహ్యాద్యాహారరూపమునఁ దనయందు లీనుఁడు నగు పుత్రునిశరీరముతోఁ గూర్చుటకై యోనియందు రేత స్సేకపూర్వకముగా గర్భాధానముఁ జేయుచున్నాఁడో, ఆగర్భాధానమువలనఁ బుత్రుఁడు శరీరము నొందుచున్నాఁడో, యాయిరువురు మధ్యమునఁ గలిలాద్యవస్థలు కలుగుచున్నవో; అట్లు ప్రలయమునందు నాయందు లీనుఁడై యవిద్యాకామకర్మానుశయవంతుఁ డైనక్షేత్రజ్ఞుని సృష్టిసమయమునందు భోగ్యమగు క్షేత్రముతో — కార్యకరణసంఘాతముతోఁ గూర్చుటకై చిదాభాసాఖ్యరేత స్సేకపూర్వకముగా మాయావృత్తిరూప మగు గర్భము నుంచుచున్నాను. తదర్థము మధ్యమున ఆకాశవాయుతేజోజలపృథివ్యాద్యుత్పత్తు లను నవస్థలు కలుగుచున్నవి. తతః-ఆగర్భాధానమువలన; సంభవః - ఉత్పత్తి; సర్వభూతానామ్ - హిరణ్యగర్భాదులకు; భవతి. భారత! ఈశ్వరుఁడు చేయు గర్భాధానము లేక రా దని యర్థము.

శ్రీ. ఇట్లు స్తుతిచే నర్జును నభిముఖుఁ గావించి పరమేశ్వరాధీను లగు ప్రకృతిపురుషులు సర్వభూతోత్పత్తికి హేతువులుగాని స్వతంత్రులకు హేతుత్వము లే దను నివవక్షితార్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.— దేశముచేతను గాలముచేతను అపరిచ్ఛిన్న మగుటవలన, మహత్; స్వకార్యములకు బృంహణము — వృద్ధిహేతు

* అనుశయ మనఁగా లోకాంతరమునందు అనుభూతము కాఁగా శేషించినదై ఇహలోకమందు జన్మమునకు హేతు వైనకర్మము.

వగుటవలన, బ్రహ్మ; ప్రకృతి యని యర్థము. ఆ మహాబ్రహ్మము, మమ — పరమేశ్వరునకు; యోనిః = గర్భాధానస్థానము. తస్మిన్; అహమ్; గర్భమ్ = జగద్విస్తారహేతు వగు చిదాభాసమును; దధామి — నిక్షేపించుచున్నాను, ప్రలయమునందు నాయందు లీనులై అవిద్యాకామకర్మానుశయవంతులై యున్న క్షేత్రజ్ఞుని సృష్టిసమయమునందు భోగసాధన మగు క్షేత్రముతోఁ గూర్చుచున్నా నని యర్థము. తతః = ఆగర్భాధానమువలన; సర్వభూతానామ్ — బ్రహ్మాదులకు; సంభవః=ఉత్పత్తి; భవతి.

సం. *

తా॥ ప్రకృతిగుణములు బంధహేతువు లగువిధమును జెప్పుటకై సమస్తభూతజాతము ప్రకృతిపురుషసంసర్గజన్య మనుటను "యావత్సంజాయతే కించిత్" ఇత్యాదినాఁ జెప్పినదానిని భగవంతుఁడు తానే కావించె నని చెప్పుచున్నాఁడు.— సమస్తజగంబునకును యోనిభూత మైనమహాబ్రహ్మ మెది గలదో, తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్— "భూమిరాపో ఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా, అపరేయమ్" అని యుద్దేశించిన యచేతనప్రకృతి మహదహంకారాదివికారములకుఁ గారణ మగుటచే మహద్బ్రహ్మశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ప్రళయమునను నామరూపరహిత ప్రకృతియును బ్రహ్మశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడుచున్నది "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూప మన్నం చ జాయతే" అని. "ఇతి స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్। జీవభూతామ్" అని చేతనసమూహరూప మైన యపరప్రకృతి చెప్పఁబడినదో అది భోక్తృవర్గ సకలప్రాణిబీజ మగుటచే గర్భశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. తస్మిన్ — ఆ యచేతన మైనయోనిభూత మగు బ్రహ్మమునందు; చేతనసమూహరూప మగుగర్భమును, దధామి — భోగక్షేత్రభూత మైన యచేతనప్రకృతియందు భోక్తృసమూహభూత మైన చేతనప్రకృతిని గూర్చుచున్నా నని యర్థము. తతః — ఆప్రకృతిద్వయసంయోగమువలన, నాసంకల్పముచేఁ గలిగినదానివలన; సర్వభూతానామ్ — బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతభూతములకు; సంభవః భవతి.

వ్యా॥ మహత్ బ్రహ్మ — ప్రకృతి, అవి శ్రీదపి భూదేవి మర్త్యాదపి యని భిన్నము. ఉమాసరస్వత్యాదులు తదంశము గల యితరదేవులు, అట్లు కాత్యాయనశ్రుతి "శ్రీర్భూమిర్దుర్గా మహాలక్ష్మీ మాయా సాలోకసూతిర్జగతో బన్ధకాచ, ఉమా వాగాద్యా అన్యకవా స్తదంశా స్తదాత్మా నా సర్వవేదేషు గీతాః" అని. మమయో

* ప్రధానమంత్రముతో సమానము.

నిః అని గర్భాధానార్థమైన యోని యని చెప్పఁబడినది, తల్లి యని కాదు వాక్య శేషమువలన. అట్లు సామవేదమునందు శార్కరాక్షశ్రుతి "విష్ణోర్యోనిర్గర్భసంధారణార్థా మహామాయా సర్వమశక్తిర్వినా, తథా ఉత్పత్త్యానాం [illegible] నార్థం ప్రకాశయన్తి సహ విష్ణునా సా" అని. ఇందువలన సీతారుక్మిణ్యాదికము మిథ్యాప్రదర్శన మని [illegible] వలయును. కూర్మపురాణమునందు "సచేయం భూః" అని యున్నది. మఱియు [illegible] "[illegible] భూతానమా [illegible]" అని. "[illegible] స్వేచ్ఛయా [illegible] జనితాం ప్రపితామహః" అని యనభిజ్ఞురాను శ్రుతియును. మత్స్యపురాణమునందును చెప్పఁబడి నది [illegible] స్వేచ్ఛచేత [illegible] యని తెలుపవలయును. మహాభాష్య [illegible] ప్రకృతియే, "మహాన్ బ్రహ్మ ద్వయీ ప్రకృతిశ్చ [illegible]" అని యుండు యున్నది.

సర్వయోనిషు కౌన్తేయ మూర్తయస్సమ్భవన్తి యాః
తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోని రహం బీజప్రదః పితా. ౪

భా. సర్వయోనిషు - దేవపితృమనుష్యపశుమృగాదిసర్వయోనులయందును; కౌన్తేయ - కుంతీపుత్రుఁడా! యాః - ఏ; మూర్తయః - దేహరూపములై యంగప్రత్యంగయుక్తములైన యాకృతులు; సమ్భవన్తి - పుట్టుచున్నవో; తాసాం - ఆమూర్తులకు; మహత్ బ్రహ్మ - సర్వావస్థమగు ప్రకృతి; యోనిః - కారణము. అహం - ఉర్వగుండైన నేను; బీజప్రదః - గర్భాధానము చేయునట్టి; పితా - తండ్రిని.

అర్జునా! దేవ పితృ మనుష్యాది సమస్తయోనులయందును దేహరూపము లైన [illegible] యాకృతులు పుట్టుచున్నవో వానికన్నిటికిని ఆయాయావస్థలం గూడిన ప్రకృతియే కారణము, నేను ఉర్వగుండను తండ్రినై [illegible] నంటి నని తాత్పర్యము.

అ. ఓయీ! పైఁ జెప్పినకారణమువలన హిరణ్యగర్భోత్పత్తి సంగీకరించి భూతములయుత్పత్తి నెట్లు చెప్పవచ్చును? దేవాదిజాతులయందు దేహవిశేషములకు కారణాంతరము సంభవించుటవలన. అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సర్వయోనిషు ఇత్యాదిగా. అచ్చటచ్చట కారణాంతరము కనఁబడుచుండఁగా దీని కెట్లు కారణత్వ మని యాశంకించి తత్తద్రూపమున నిదియే యుండుటవలన నని చెప్పుచున్నారు సర్వావస్థము అని.

వ్యా. సర్వయోనిషు — దేవాదియోనులయందు; మూర్తయః = దేహవిశిష్టము లగుభూతములు. తాసామ్; మహత్ బ్రహ్మ; యోనిః. అహమ్—వాసుదేవుఁడను.

శం. ప్రకృతి తనయనుగ్రహబలంబున సర్వజగత్తును బుట్టించు నని ప్రతిపాదించి యది సర్వభూతములను బుట్టించునది యగుటచే సర్వజగత్తునకును దల్లి యనియు గర్భాధానము చేయువాఁ డగుటచేఁ దాను దండ్రి యనియు సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వయోనిషు=దేవమనుష్యతిర్యగాదియోనులయందు; యాః; మూర్తయః = ప్రాణిదేహములు; సంభవన్తి = పుట్టుచున్నవో; తాసామ్ = ఆమూర్తులకు, ప్రాణుల కనుట; మహత్ బ్రహ్మ — పూర్వము చెప్పినప్రకృతి; యోనిః = తల్లి యగుచున్నది. బీజప్రదః = గర్భము నిచ్చునట్టి; అహమ్ = నేను, ఈశ్వరుఁడను; పితా = తండ్రి నగుచున్నాను. ఇందుచేత తల్లి యగు ప్రకృతియొక్కయు తండ్రి యగు నీశ్వరునియొక్కయుఁ బ్రసాదమువలననే మోక్షము గలుగు నని సూచింపఁబడినది, "జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః," "తస్య దేవ మాత్మబుద్ధి ప్రకాశమ్" అను శ్రుతులవలనను, "బుద్ధిప్రసాదాచ్చ శివప్రసాదా స్గురుప్రసాదాత్పురుషస్యముక్తిః" అను స్మృతివలనను.

మ. దేవాదిదేహవిశేషములకుఁ గారణాంతరములు సంభవించుచుండఁగా సర్వభూతములకును దానివలననే యుత్పత్తి యని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.— దేవపితృమనుష్యపశుమృగాదిసర్వయోనులయందును, యాః మూర్తయః = జరాయుజాండజోద్భిజ్జాదిభేదముచేత విలక్షణములై వివిధములైన సన్నివేశములు గల యేదేహములు; సంభవన్తి. హేకౌంతేయా! తాసామ్ = ఆమూర్తులకు; తత్తత్కారణభావమును బొందిన, మహత్ బ్రహ్మ = ప్రకృతియే; యోనిః = మాతృస్థానీయము. అహమ్ = పరమేశ్వరుఁడను నేను; బీజప్రదః=గర్భాధానము చేయువాఁడనై; పితా = పితృస్థానీయుఁడను. అందుచేతఁ గారణాంతరములన్నియు మహద్బ్రహ్మముయొక్కయవస్థావిశేషములే గావున. "సంభవ స్సర్వభూతానాం తతో భవతి" యనుట యుక్తము.

శ్రీ. నాచే నధిష్ఠితు లైన ప్రకృతిపురుషులవలన భూతోత్పత్తి సృష్ట్యారంభమునందు మాత్రమే కాదు, మఱి మఱేమనఁగా ఎల్లప్పుడు నని చెప్పుచున్నాఁడు.— సర్వయోనిషు = సమస్తము లైన మనుష్యాదియోనులయందు; యామూర్తయః — స్థావరజంగమరూపములు, పుట్టుచున్నవో; ఆమూర్తులకు, మహత్ బ్రహ్మ=ప్రకృతి; యోనిః=మాతృస్థానీయము. నేనో, బీజప్రదః=గర్భాధానాదికము చేయునట్టి; పితా.

ప. * శ్రుతియును. "స హైతావా నాస యథా స్త్రీ పుమాంసౌ సంపరిష్వక్తౌ సంమిలితౌ స ఇమ మేవాత్మానం ద్వేధా పాతయత్ తతః పతిశ్చ పత్నీ చా భవతామ్" ఇత్యాదిగా. దీనికి భాష్యము.—సృష్టికి పూర్వము నతఁడు ద్వితీయము నిచ్ఛించె నని చెప్పఁబడినది. సః హ—అతఁడు, ఏతావాన్=ఇట్టివాఁడు, ఆస = అయ్యెను. ఎట్టివాఁ డనఁగా, ఒండొరులను కౌఁగిలించుకొన్న వారును కలసి యున్న వారు నగు స్త్రీపురుషులుగా. పిమ్మట సృష్టికొఱకు ఆత్మ మాయాసంవలితుఁ డగు తన్నే, ద్వేధా = రెండువిధములుగా, పాతయత్ — కావించెను. అంత పతియును పత్నియు నైరి. "మిథునః సంభవా న ప్రజాః" అని బ్రాహ్మణము కూడ.

రా. కార్యావస్థ నైన చిదచిత్ప్రకృతిసంసర్గము నాచేతనే చేయఁబడినది యని చెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వయోనిషు - సమస్తము లైన దేవ గంధర్వ యక్ష రాక్షస మనుష్య పశు మృగ పక్షి సరీసృపాది యోనులయందు; తత్ర మూర్తయః — పుట్టుచున్న వి, సంభవన్తి = పుట్టుచున్నవో; తాసామ్; బ్రహ్మమహత్; యోనిః = కారణము, నాచేతఁ గూర్పఁబడిన చేతనవర్గము గలదియు మహదాదివిశేషాంతము లగు నవస్థలు గలదియు నగు ప్రకృతి కారణ మని యర్థము. అహం బీజప్రదః పితా — ఆయా మూర్తులయందు తత్తత్కర్మానుగుణముగా చేతనవర్గమును గూర్చు వాఁ డను నే నని యర్థము.

మూ. †

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః
నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహిన మవ్యయమ్. ౫

భా. గుణము లేవి? అవి యెట్లు బంధించును; అను నంశము లను చెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వమ్ = సత్త్వము; రజః = రజస్సు; తమః = తమస్సు; ఇతి = అను పేరులు గల; గుణాః — ఇది పారిభాషిక మైనశబ్దము, ఇవి రూపాదులవలె ద్రవ్యాశ్రితములు కావు, మఱియు గుణగుణులకు భేద మిట వివక్షితము కాదు, అందువలన గుణములవలె నిత్యపరతంత్రములు క్షేత్రజ్ఞునకు, అవిద్యాత్మకము లగుటవలన; క్షేత్ర

* వ్యాఖ్యానము శ్రీధరీయముతో సమానము.

† దీని కిభాష్యము లేదు.

జ్ఞుని, నిబధ్నన్తి = బంధించుచున్నట్లున్నవి *. వాని నాశ్రయముగాఁ జేసి కొని స్వరూపమును బొందుచున్నవి కావున నిబధ్నన్తి అని చెప్పఁబడి నది. అవి, ప్రకృతిసంభవాః = భగవన్మాయచేత కారణముగాఁ గలవి. మహాబాహో = గొప్పవై — మిక్కిలి సమర్థములై మోక్షాభిలాషులకు ప్రేలుకాచుచున్న నగుచేతులు గలవాఁడా! దేహే = శరీరమునందు; దేహినమ్ = దేహము గలవానిని; అవ్యయమ్ = వ్యయము లేనివానిని; అనాదిత్వా దిత్యాది శ్లోకమునందు అవ్యయత్వము చెప్పఁబడినది; ఈ దేహిని ఆగుణములు బంధించుచున్నట్లున్న వని సంబంధము. ఓయీ! దేహీ లిప్తుఁడు కాఁడని చెప్పఁబడినది, ఇక్కడ నిబధ్నన్తి అని వేఱు విధముగా నెట్లు చెప్పవచ్చును? అందువేని, ఈ యాశంకను ఇవశబ్దముచేఁ బరిహరించియున్నాము బంధించుచున్నట్లున్నవి యని.

మహాబాహుఁడా! సత్త్వరజస్తమము లనుగుణములు ప్రకృతివలనఁ బుట్టుచున్నవి, అవి గుణములవలె క్షేత్రజ్ఞు నాశ్రయించినవై తాను వాస్తవమున వ్యయరహితుఁడై దేహమునందు “ఇది నేను, ఇది నాది” అను నధ్యాసము గల క్షేత్రజ్ఞుని బంధించునట్లు కనఁబడుచున్నవి అని తాత్పర్యము.

ఆ. ఇట్లు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగమునలన జగదుత్పత్తి యని వచించుటచే బ్రహ్మమునకే యవిద్యచే సంసార మని సిద్ధము. ఇప్పుడు అధ్యాయాదియం దుదా హరించిన యాకాంక్షలను రెంటిని మునుగా ననువదించి యనంతరశ్లోకముచే నుత్తరము చెప్పుచున్నారు గుణములు ఇత్యాదిగా. సత్త్వాదులయందు గుణశబ్దం బెట్లు ప్రవర్తించు నని యాశంకించి పరతంత్రము లగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు గుణాః ఇత్యాదిగా. రూపాదులయందువలె సత్త్వాదులయందును ద్రవ్యాశ్రితత్వరూప హేతువుచే గుణశబ్ద మేల ప్రవర్తింపఁగూడ దని యాశంకించి ప్రకృత్యాత్మకము లగు సత్త్వాదులు సర్వాశ్రితము లగుటవలన నట్లు కా దని చెప్పుచున్నారు ఇవి ఇత్యాదిగా. గుణములను బ్రకృతిని వేఱుగాఁ జెప్పి యుండుటచే నవి పరస్పరభిన్న ములై యుండఁగా గుణములకుఁ బ్రకృత్యాత్మకత్వ మెట్లని యాశంకించి చెప్పు చున్నారు మఱియు నిత్యాదిగా. గవాశ్వములవలె నత్యంతభిన్నము లైనయెడ తద్భావము సంభవింపమివలన నని యర్థము. భేదాభేదపక్షమందును తద్భావము

* క్రియతో ఇవ అనునది భాష్యకారులచేఁ జేర్పఁబడినది.

సంభవింపదు కావున నేవిశేషమువలన వానియందు గుణత్వపరిభాష చేయఁబడిన దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. క్షేత్రజ్ఞునకు నిత్యపరతంత్రము లగుటకు హేతువు చెప్పుచున్నారు అవి ద్వేత్యాదిగా. గుణము లేవి అనుదాని కుత్తరము చెప్పఁబడినది. ఎట్లు బంధించు ననుదాని కుత్తరము చెప్పుచున్నారు క్షేత్రజ్ఞుని ఇత్యాదిగా. దానినే యుపపాదించుచున్నారు వాని నిత్యాదిగా. ప్రాకృతము లగుగుణములు ప్రకృత్యాత్మికము లని చెప్పుచున్నారు అవి ఇత్యాదిగా. సంభవించును దీనివలన నను వ్యుత్పత్తిచే సంభవ మనఁగా కారణము, ప్రకృతి సంభవముగాఁ గలవి ప్రకృతిసంభవములు. ప్రధాన మను పేరు గల సాంఖ్యులప్రకృతి యిది గా దని చెప్పుచున్నారు భగవ దిత్యాదిగా. మిక్కిలి బంధించున ట్లున్నవి—స్వవికారవంతునిగాఁ జూపుచున్నవి. మహాబాహో శబ్దమునకు వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచున్నారు గొప్పలై ఇత్యాదిగా. దేహము గలవానిని—దేహమే తా నని తలంచువానిని, దేహస్వామి నని యర్థము. కూటస్థుం డెట్లు బద్ధుఁ డగు నని యాశంకించి "కుర్వా న్నే రావణవధయమ్" * అను న్యాయంబున నిది మాయామాహాత్మ్యం బని చెప్పుచున్నారు అవ్యయు మ్మని. వ్యయము లేమి తనచేతనా ధర్మముచేతనా యనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అనాదిత్వా దిత్యాదిగా. "లిప్యతే న స పాపేన" అనుదానికి నిబధ్నన్తి అనుట విరుద్ధం బని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. ఇవకారముతోఁ గ్రియాపదమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుటవలన నియాక్షేపము పరిహృతి మయ్యె నని చెప్పుచున్నారు ఈ యాశంకను ఇత్యాదిగా.

హ. గుణము లేవి ? ఎట్లు బంధించును ? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రకృతిసంభవాః = అవిద్యాసంభవములు. నిబధ్నన్తి=కట్టుచున్నవి. అవ్యయమ్= నాశము లేనివానిని.

శం. ప్రకృతియును త్రిగుణంబులును దన యనుగ్రహబలముచేతనే కార్యము చేయ సమర్థము లని ప్రతిపాదించి గుణముల విభజించుచు నవి బంధకంబు లనుటను చెప్పుచున్నాఁడు.—మోక్షమునకుఁ బరమకారణమై యుత్కృష్ట మగుటవలన సత్త్వము మొదటఁ జెప్పఁబడినది. సర్వప్రవృత్తికిని గారణ మగుటవలన పిమ్మట రజస్సును దానికంటె నికృష్ట మగుటవలన కడపటఁ దమస్సును చెప్పఁబడినవి. సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అను పేళ్లుగల, గుణాః = గుణములు; ప్రకృతి

* మేరుపర్వతమునందును అణుమాత్రం బనుబుద్ధిని చేయును.

సమ్భవాః = సంభవించుచున్నది దీనివలన, కావున సంభవ మనఁగా నుపాదానకారణము, ప్రకృతియే సంభవముగాఁ గలవి ప్రకృతిసంభవములు. సత్త్వాదులు రూపాదులవలె ద్రవ్యమాత్రాశ్రితములు కావు, మఱే మనఁగాఁ గార్యకారణములభిన్నము లగుటచేఁ బ్రకృత్యాత్మకములు గావున సర్వగతము లగుచున్నవి. అందుచేత జగత్తు సమస్తమును గుణమయమే యగుచున్నది. అందువలననే వెలుపల విషయరూపంబునను లోపల రాగద్వేషలోభాదిరూపంబునను నిద్రాలస్యప్రమాదాదిరూపంబునను శమదమసత్యదయాదాక్షిణ్యాదిరూపంబునను వర్తించుచున్న సత్త్వాదిగుణములు, అవ్యయమ్ = తాను నాశరహితుఁడైనను; దేహినమ్=ఆత్మను, ఆత్మవిదుని నని యర్థము; స్వవికారవ్యాప్తిచేతఁ బ్రత్యగ్బుద్ధి తిరోహితమై దేహమునందే యాత్మభావము గలవానిఁగాఁ జేసి, దేహే నిబధ్నన్తి – దేహమునందును తద్ధర్మతత్కార్యములయందును అహంమమాభిమానములను పొందించి జన్మమరణాదియుక్తునిఁ గావించి నశింపఁజేయుచున్నవి యని యర్థము. ఓయీ! "సర్వేన్ద్రియవివర్జితమ్, అసక్తమ్, ప్రకృత్యైవచ కర్మాణి, నకరోతి నలిప్యతే" అనువచనములచేత క్షేత్రజ్ఞుఁడైనయాత్మకు క్షేత్రతద్ధర్మతత్కార్యరహితత్వమును అసంగత్వమును అకర్తృత్వమును అలిప్తత్వమును ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఎట్లు కూటస్థాసంగచిద్రూపుఁడు గుణములచే బద్ధుఁ డగు నని యడుగుదువేని చెప్పెదము. నిష్కలుఁడును నిష్క్రియుఁడును అసంగుఁడు నగునాత్మకేమో యధ్యాసమువలననే బంధము. వాస్తవమున లేదు. వాస్తవమునఁ గల దనినపక్షమున మోక్షమే సంభవింపక పోవును. అందువలన నిరవయవుఁడును అసంగుఁడును అవిరోధియు నగు ప్రత్యగాత్మకు సూర్యున కంధకారసంబంధమువలె నవిద్యాతత్కార్యసంబంధ మెప్పుడును సంభవింపదు. మఱే మనఁగా, స్వానుభూతియందుఁ బ్రమత్తుఁ డగు బ్రహ్మవిద్యతి కనాత్మాధ్యాసంబును సత్త్వాదిగుణబంధంబును గలుగుచున్నవి నిత్యనిరంతరాత్మానుభవముచేత ననాత్మాధ్యాసరహితుఁ డగువిద్వాంసునకే దృష్టదుఃఖాభావమును సదాత్మానందరసానుభూతియు గుణాతిక్రమణమును విదేహముక్తియు సిద్ధించును. గుణదోషముచే నయ్యనాత్మాధ్యాసమునకు లోనైన యతికిమాత్రము సంపాదించినజ్ఞానమునకుఁ గూడ సంకోచంబును విక్షేపంబును జన్మాదిబంధంబును గలుగును. అందువలన దేహేంద్రియాదులయందుఁ గాని మఱియొకటఁ గాని అహంమమాధ్యాసరహితత విద్వాంసునకు జీవన్ముక్తి, అహంమమాధ్యాసమే బంధము. సత్త్వాదిగుణదోషముచే దానిఁ జేయునేని విద్వాంసుఁడును బద్ధుఁ డగును. సత్త్వగుణకృత మగు

దయాదోషముచే దూషితహృదయుఁడై అనాత్మయగు కురంగమునందు పోష్యత్వ మమత్వరూప మైనయధ్యాసముఁ జేసినందున స్నేహపాశబద్ధుఁడై విద్వాంసుఁ డగు భరతుఁడు గూడ జన్మాదిబంధము నొందెను గదా! అందువలన విదేహకైవల్యార్థి యగువిద్వాంసుఁడు సత్త్వాదిగుణతాదాత్మ్యములచే నించుకేనియుఁ జలింపక సదా యాత్మనిష్ఠయందే నిలువవలయు నని బోధించుటకే చతుర్దశాధ్యాయారంభము.

వ. ఇట్లు నిరీశ్వరసాంఖ్యమతము నిరాకరించి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ మీశ్వరాధీనం బని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు ఏగుణములం దెట్లు సంగము? ఏవి గుణములు? అవి ఎట్లు బంధించును? అను విషయములు పదునాల్గుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.—సత్త్వం రజస్తమ ఇతి = సత్త్వరజస్తమము లనుపేర్లు గలవి; గుణాః — పురుషునకు నిత్యపరతంత్రము లనుట, అచేతనము లయ్యు చేతనార్థము లగుటవలన; ఇవి వైశేషికమతమునందు రూపాదులవలె ద్రవ్యాశ్రితములు కావు, గుణగుణులకు భేదంబును ఇట వివక్షితము గాదు, ప్రకృతి గుణత్రయాత్మక మగుట వలన. అప్పుడు ప్రకృతిసంభవము లనుట ఎట్లు? చెప్పెదము. గుణత్రయముయొక్క సామ్యావస్థ ప్రకృతి, అదియె భగవంతునిమాయ, దాననుండి పరస్పరాంగాంగి భావంబున విషమములై పరిణమించినవి ప్రకృతిసంభవము లని చెప్పఁబడుచున్నవి. అవి, దేహే = ప్రకృతికార్య మైన దేహేంద్రియసంఘాతమునందు; దేహినమ్ = దేహతాదాత్మ్యాధ్యాసము నొందిన పురుషుని; పరమార్థమున సర్వవికారశూన్యుఁ డగుటచే, అవ్యయమ్; నిబధ్నన్తి—సర్వకారణుఁ డైనవానికే తమవికారములు గలవానివలెఁ జూపుచున్నవి భ్రాంతిచేత, జలపాత్రములు ఆకాశమునం దున్నసూర్యునికి ప్రతిబింబాధ్యాసముచేత చలనాదిధర్మములు గలవానివలెఁ జూపునట్లు. పారమార్థిక మైనబంధము లేదని మున్నె వివరించి యున్నారము "శరీరస్థోపి కౌన్తేయ న కరోతి న లిప్యతే" అనుస్థలమునందు.

శ్రీ. ఇట్లు పరమేశ్వరాధీను లగు ప్రకృతిపురుషులవలన సర్వభూతోత్పత్తిని నిరూపించి ఇప్పుడు ప్రకృతిసంయోగముచేఁ గలుగు పురుషునిసంసారమును బ్రపంచించుచున్నాఁడు పదునాలుగుశ్లోకములచేత.—సత్త్వరజస్తమము లను పేర్లు గలమూఁడుగుణములు, ప్రకృతిసంభవాః=ప్రకృతివలనఁ బుట్టుక గలవి. గుణసామ్యము ప్రకృతి, దాననుండి పార్థక్యంబున నభివ్యక్తములై, దేహే = ప్రకృతికార్య మైన దేహమునందు; దేహినమ్ = తాదాత్మ్యంబున నున్నచిదంశమును; అవ్యయమ్ =

వాస్తవమున నిర్వికారుఁ డయ్యే యున్నవానిని; నిబధ్నన్తి — స్వకార్యము లగు సుఖ దుఃఖమోహాదులతోఁ గూర్చుచున్న వని యర్థము.

వి. *. తత్త్రీయకమునందు శ్రుతియును. "అజా మేకాం లోహిత శుక్ల కృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్ । అజో హ్యేకో జుషమాణోను శేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోన్యః" అని. భాష్యము.—ఓయీ! ఒక్కటి యగు నుపాదానకారణమువలన కార్యవైచిత్ర్య మెట్లగు నని యాశంకించి కారణంబు నట్టిదే యని చెప్పుచున్నాఁడు.—అజామ్ = అనాదియును; ఏకామ్=ఒక్కటి యైనదియు; లోహితశుక్లకృష్ణామ్ = రజస్సత్త్వ తమోరూప గుణత్రయ మయమును; ఇట్లు విచిత్ర మగుటవలన, బహ్వీమ్ = వేఱువేఱు నామరూపవర్ణములు గల; సరూపామ్ - స్వకీయసమానరూపము గల; ప్రజామ్ = భూతవర్గమును; జనయన్తీం=పుట్టించునదియు నగుప్రకృతిని; ఇఁకఁ దచ్ఛబలత్వమునను శుద్ధత్వమునను క్షేత్రజ్ఞ పరమాత్మలస్వరూపమును చెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్టిదైన యాప్రకృతిని, అను = లక్ష్యీకరించి; తత్కార్యము లైనవిషయములను, జుషమాణః = భుజించుచు; ఏకః = ఒకఁడు; అజః=జీవుఁడు; శేతే=నిద్రఁజెందినవానివలె సుఖావస్థను బొందుచున్నాఁడు. ఇఁక, అన్య = తద్విలక్షణుఁ డగు; అజః = పరమాత్మ; ఏనామ్ = ఈ చెప్పినప్రకృతిని; భుక్తభోగామ్ = భుజింపఁబడినభోగములు గలదానిని; జహాతి=విడుచుచున్నాఁడు, స్పృశింపఁడు. ఎట్లో కానొకబ్రాహ్మణుఁడు స్వప్నమునందు శూద్రత్వమును బొందినవాఁడై యుండియు జాగ్రదవస్థయందు తనశుద్ధస్వరూపమును బొందుచున్నాఁడో ఆవిధమున నని యర్థము.

రా. ఇట్లు సర్గాదియందుఁ బ్రాచీనకర్మవశమువలన నచిత్సంసర్గముచేత దేవాదియోనులయందు జన్మము కలుగుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వ రజస్తమస్సు లను మూఁడుగుణములు ప్రకృతియొక్కస్వరూపానుబంధు లగు స్వభావవిశేషములు, ప్రకాశాదిక మగు స్వకార్యముచేతనే నిరూపింపఁదగినవి. ప్రకృత్యవస్థయం దుద్భూతములు గావు, తద్వికారములైన మహదాదులయం దుద్భూతములు, మహదాదివిశేషాంతారబ్ధము లగు దేవమనుష్యాదిదేహములతో సంబంధము గల యీదేహిని, అవ్యయమ్ = తాను గుణసంబంధమున కనర్హుఁడై యున్నవానిని, దేహమందు వర్తించుచున్నవాని, నిబధ్నన్తి — దేహమునందు వర్తమానత్వోపాధిచేత బంధించుచున్న వని యర్థము.

---

* పదయోజన మధుసూదనీయముతో సమానము.

మా. బంధప్రకారమును బ్రదర్శించుచున్నారు సాధనానుష్ఠానముకొఱకు సత్త్వ మిత్యాదిగా.

తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ప్రకాశక మనామయమ్।
సుఖసఙ్గేన బధ్నాతి జ్ఞానసఙ్గేన చానఘ॥ ౬

భా. తత్ర=ఆ సత్త్వాదిగుణములలోను; సత్త్వమనఁగే యీలక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. నిర్మలత్వాత్ = స్వచ్ఛ మగుటవలన స్ఫటిక మణివలె; ప్రకాశకమ్ = ప్రకాశింపఁజేయునది; అనామయమ్=ఉపద్రవము లేనిది; సత్త్వమ్ = సత్త్వగుణము. అది, బధ్నాతి=బాధించుచున్నది. ఎట్లు? సుఖసఙ్గేన – సుఖమునం దాసక్తిచేత. నేను సుఖిని అను వృత్తికి విషయాభూతమైనసుఖముకు విషయి యైనయాత్మయందు సంశ్లేషము కలిగించుట సుఖసంజనము మృషయే యగును. అది యవిద్య. విషయధర్మము విషయియందు సంభవింపదు గదా! ఇచ్ఛ మొదలుగా ధృతివఱకుఁ గలవి యన్నియు క్షేత్రమునకే ధర్మ మని చెప్పఁబడినది భగవంతునిచేత. అందువలన నవిద్యచేతనే స్వకీయధర్మభూతమై విషయవిషయ్యవివేకరూపమైనదానిచేత అస్వాత్మభూతమైనసుఖమునందు సక్తునివలె చేయుచున్నది అసుఖిని సుఖినిగ. అట్లు, జ్ఞానసఙ్గేనచ=జ్ఞానమునం దాసక్తిచేతఁ గూడ. జ్ఞాన మనునదియు సుఖముతోఁ జేర్పఁబడుటవలన క్షేత్రమైనయంతఃకరణముయొక్క ధర్మమే కాని ఆత్మధర్మము కాదు, ఆత్మధర్మ మగునేని సంగమును బంధమును అనుపపన్నము లగుటవలన. సుఖమునందువలె జ్ఞానాదికమునందును సంగము నెఱుంగవలయును. అనఘ = వ్యసనము లేనివాఁడా!

అందు సత్త్వగుణము నిర్మల మగుటవలన ప్రకాశము నిచ్చునదియు ఉపద్రవము లేనిదియునై యున్నది. అది విషయసుఖమునందు సంగమును అంతఃకరణధర్మమైనజ్ఞానమునందు సంగమును బొందించి జీవుని బంధించుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

శ్రీ. ఎట్టిగుణము దేనిచేత బంధించుచున్నది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు తత్రేత్యాదిగా. స్వచ్ఛము—ఆవరణమును తొలఁగించుటయందు సమర్థము. ప్రకాశింపఁజేయునది—చైతన్యాభివ్యంజకము. ఉపద్రవములేనిది—నిర్మలమై సుఖమున కభివ్యంజక మని యర్థము. ఏద్వారముచేత నది యాత్మను బంధించుచున్నది యని

యగుచున్నాఁడు ఎట్లు అని. సుఖసఙ్గేన అని యుత్తరము. దానినే వివరించుచున్నారు నేను ఇత్యాదిగా. ముఖ్యసుఖమున కభివ్యంజక మైన సత్త్వపరిణామ మిట విషయజన్య మగుసుఖ మని చెప్పఁబడుచున్నది. సంశ్లేషము కలిగించుటనే విశదీకరించుచున్నారు మృషయే యగు నని. సంగము వాస్తవ మగుచుండఁగా దాని మృషయే యని యెట్లు చెప్పవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అది ఇత్యాదిగా. ఓయీ! ఇచ్ఛ సంగము అభినివేశము అనునివి యేకార్థకములు, ఇచ్ఛాదికం బాత్మధర్మ మగుటవలన నవిద్య యన నేల యని యాశంకించి ఇచ్ఛాదికము మనోధర్మమే గాని యాత్మధర్మము కా దని చెప్పుచున్నారు విషయధర్మము ఇత్యాదిగా. ఇచ్ఛాదిక మనాత్మధర్మ మనుట కేమి ప్రమాణ మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇచ్ఛ ఇత్యాదిగా. అది యాత్మధర్మముకా దని యేర్పడఁగా ఫలితము చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. సక్తునివలె చేయుచున్నది—సత్త్వ మని శేషము. ఇవకారము ప్రయోగించుటకు హేతువు చెప్పుచున్నారు అవిద్యచేతనే యని. ఆయవిద్యకును వాస్తవమున నాత్మసంబంధము లేకున్నను వేఱుసంబంధి లేమివలనను అస్వాతంత్ర మగుటవలనను ఆత్మధర్మముగా కల్పితమై యనుభవింపఁబడుచుండుటను జెప్పుచున్నారు స్వకీయధర్మభూతమై అని. వృత్తివిశిష్టాంతఃకరణము విషయ మగుటవలన ఆత్మసాధకుఁడై విషయి యగుచున్నను తదవివేకరూపం బవిద్యయని తత్స్వరూపము చెప్పుచున్నారు విష యేత్యాదిగా. తనస్వరూపము గాక తనధర్మమునుం గాక యుండుదానియందు సంగము గలిగించుట యేది గలదో అదియే యీ చెప్పిన యవిద్యమాహాత్మ్యం బని చెప్పుచున్నారు అస్వా త్మేత్యాదిగా. దానినే స్ఫుటీకరించుచున్నారు సక్తునివలె నని. ప్రకారాంతరముచేత సత్త్వము బంధించుటను చెప్పుచున్నారు అట్లు అని. జ్ఞాయతే—ఎఱుంగఁబడుచున్నది దీనిచేత కావున జ్ఞాన మనఁగాఁ సత్త్వపరిణామము, అందుచేత నేను జ్ఞానిని అను విపరీతాభిమానముచేత సత్త్వమాత్మను బంధించుచున్నది యని చెప్పుచున్నారు జ్ఞానము ఇత్యాదిగా. విషయమునందు దోషము చెప్పుచున్నారు ఆ త్మేత్యాదిగా. స్వాభావికమై ప్రాప్త మగుటవలన దానియందు తనయంతనే సంయోగము సంభవించుటవలన తద్ద్వారంబున బంధము కలిగినపుడు తన్నివృత్తి సంభవింపదు కావున ఆత్మధర్మము కా దని యర్థము. జ్ఞానైశ్వర్యాదిక్షేత్రధర్మమునందును సంగము పూర్వమువలె నావిద్యక మని సూచించుచున్నారు సుఖమునందువలె నిత్యాదిగా. పాపాదిదోషశూన్యునకే యీ శాస్త్రమునం దధికార మని దెలుపుచున్నారు అనఘ అని.

హ. ఈ సత్త్వాదిగుణములయందు సత్త్వమునకు లక్షణము చెప్పుచున్నాఁడు.—నిర్మలత్వాత్ — స్ఫటికమణివలె; ప్రకాశకమ్. అనామయమ్ — ఉపద్రవము లేనిది యని యర్థము. సుఖసఙ్గేన = సుఖేచ్ఛచేత.

శ౦. సామాన్యంబున గుణసమష్టికార్యమును దెలిపి ప్రత్యేకము గుణములస్వరూపంబును కార్యంబును బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు పదుమూడింటిచేత.— తత్ర = ఆ త్రిగుణములయందు; సత్త్వమ్ = సత్త్వగుణము; నిర్మలత్వాత్ = రజస్తమము లనుమలములవలన నిర్గత మగుటచే నతిస్వచ్ఛ మగుటవలన; ప్రకాశకమ్— ప్రత్యగ్వస్తుస్వరూపమును భాసిల్లఁ జేయునది; అనామయమ్ = సత్త్వమునకు ఆమయ మేది యనఁగా విక్షేపమును జాడ్యమును, తత్కారణము లైన రజస్తమములు లేనందువలన విక్షిప్తము గానిదియు జడము గానిదియు; ఇట్టిది యైనను సత్త్వము తన్నుఁ దగిలియున్న బ్రహ్మవిదుని బాధ, సుఖసఙ్గేన — శబ్దాదు లగుప్రియవస్తువులతో సంపర్కముచేఁ గలుగు సుఖ మేది గలదో దానియందలి సక్తిచేత; బధ్నాతి— విషయసుఖలోలునిగాఁ జేయుచున్న దని యర్థము. లేక, శమదమదయామాదిహింసా క్షాంత్యాదిసాధనసంపత్తిచేత బ్రహ్మవిదుని, బ్రహ్మ విష్ణు శివలోకసుఖములందలి యాసక్తిచేత; బధ్నాతి — బ్రహ్మానుసంధానసుఖానుభవములనుండి తప్పించి బహిర్ముఖునిఁగాఁ జేయుచున్న దని యర్థము. మఱియును, జ్ఞానసఙ్గేనచ=జ్ఞాన మనఁగా నానా శాస్త్రజన్యము దానియందు సంగము — కామము దానిచేత; బధ్నాతి—తర్కమీమాంసాసాంఖ్యయోగాగమతంత్రములయర్థజ్ఞానమునం దాసక్తునిఁగా బ్రహ్మవిదుని గూడఁ జేయుచున్న దని యర్థము. లేక, ఎఱుంగఁబడుచున్నాఁడు పరమేశ్వరుఁడు దీనిచేత కావున జ్ఞాన మనఁగా ఈశ్వరమహత్త్వప్రతిపాదక మైనశాస్త్రము, దాని యందు సంగము — తత్ప్రతిపాదిత పరమేశ్వరగుణకథాశ్రవణభజనకీర్తనాదులయం దాసక్తి, దానిచేత; బధ్నాతి — బ్రహ్మనిష్ఠనుండి తప్పించి తదాసక్తునిఁగా చేయుచున్న దని యర్థము.

మ అందు ఏగుణము ఏసంగముచేత బంధించుచున్నది యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ర = ఆగుణములలోపల; సత్త్వమ్; ప్రకాశకమ్ = చైతన్యముయొక్కతమోగుణకృత మైన ఆవరణమును నివారించునది; నిర్మలత్వాత్ = స్వచ్ఛ మగుటవలన, చిద్బింబము గ్రహించుయోగ్యత గలది యగుటవలన నని యర్థము; చైతన్యాభివ్యంజకముమాత్రమే కాదు, మ ఱే మనఁగా, అనామయమ్ = ఆమయ

మనఁగా దుఃఖము, దానికి విరోధి యగు సుఖమునకుఁ గూడ వ్యంజక మని యర్థము; అది, బధ్నాతి; సుఖసఙ్గేన, జ్ఞానసఙ్గేనచ; అనఘ = వ్యసనరహితుఁడా! సర్వత్ర సంబోధనములయభిప్రాయము ముందు చెప్పఁబడినది స్మరింపవలయును. ఇట సుఖ జ్ఞానశబ్దములచే తద్వ్యంజకము లగు నంతఃకరణపరిణామములు చెప్పఁబడుచున్నవి, "ఇచ్ఛా ద్వేష స్సుఖం దుఃఖం సంఘాత శ్చేతనా ధృతిః" అని సుఖచేతనలనుగూడ ఇచ్ఛాదులవలె క్షేత్రధర్మములుగాఁ బఠించుటవలన. అందు అంతఃకరణధర్మ మగు సుఖమును జ్ఞానమును నేను సుఖిని నే నెఱుఁగుచున్నాను అని ఆత్మయం దధ్యసించుట సంగము. విషయధర్మము విషయికిఁ గాదు గదా! అందువలన నవిద్యామాత్రం బిది యని పెక్కుమార్లు ముందు చెప్పఁబడి యున్నది.

శ్రీ అందు సత్త్వముయొక్క లక్షణంబును అది బంధించుప్రకారంబును చెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ర ఆగుణములలో; సత్త్వమ్; నిర్మలత్వాత్ = స్వచ్ఛ మగుటవలన; స్ఫటికమణివలె, ప్రకాశకమ్ = ప్రకాశము గలది; అనామయమ్ = ఉపద్రవము లేనిది, శాంత మని యర్థము. శాంత మగుటవలన; తనకార్య మగు సుఖమునందు సంగ మేది గలదో దానిచేత, బధ్నాతి. ప్రకాశక మగుటవలన తనకార్య మగుజ్ఞానమునందు సంగ మేది గలదో దానిచేతను. అనఘ=పాపరహితుఁడా! నేను సుఖిని నేను జ్ఞానిని అని మనోధర్మములను తదభిమాని యగు క్షేత్రజ్ఞునియందుఁ జేర్చు చున్న దని యర్థము.

ప. *

రా. సత్త్వరజస్తమోగుణములస్వరూపమును అవి బంధించువిధమును చెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ర = ఆసత్త్వరజస్తమస్సులయందు; సత్త్వముయొక్క స్వరూప మిట్టిది. నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశకమ్—ప్రకాశసుఖముల నావరించుస్వభావము లేకుండుట నిర్మలత్వము, ప్రకాశసుఖములఁ బుట్టించు నియతస్వభావము గల దగుటచే ప్రకాశసుఖములకు హేతుభూత మని యర్థము. ప్రకాశ మనఁగా వస్తుతత్త్వ జ్ఞానము. అనామయమ్=ఆమయాఖ్య మగుకార్యము లేనిది, ఆరోగ్యమునకు హేతు వని యర్థము. ఈ సత్త్వగుణము ఈ దేహిని, సుఖసఙ్గేన జ్ఞానసఙ్గేనచ బధ్నాతి— పురుషునకు సుఖసంగమును జ్ఞానసంగమును పుట్టించుచున్న దని యర్థము. జ్ఞాన సుఖములయందు సంగము గలిగినం గదా తత్సాధనము లగు లౌకికవైదికముల

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

యందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు, అందువలన తత్ఫలానుభవసాధనభూతము లైన యోనులయందు జనియించుచున్నాఁడు, కావున సత్త్వము సుఖజ్ఞానసంగి ద్వారమున పురుషుని బంధించుచున్నది. సత్త్వము జ్ఞానసుఖములను బుట్టించునదియు వెండియు వానియందు సంగము గలిగించునదియు నని యభిప్రాయము.

మూ. *

రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాఽఽసంగసముద్భవమ్
తన్నిబధ్నాతి కౌన్తేయ కర్మసఙ్గేన దేహినమ్. ౭

భా. రజః — రజోగుణమును; రాగాత్మకమ్ — స్త్రీకాంతాధాతుపుత్రులవలన రంజించుటవలన రాగమనఁబడును, రాగమే స్వరూపముగాఁ గలదానిఁగా; తృష్ణాఽఽసంగసముద్భవమ్ — అప్రాప్తవిషయమునం దభిలాష తృష్ణ, ప్రాప్త మగువిషయమునందు మనస్సునకుఁ బ్రీతిరూప మైనతగులము ఆసంగము, తృష్ణాఽఽసంగములకు కారణ మైనదానిఁగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. తత్ = ఆరజస్సు; కౌన్తేయ — కుంతీపుత్రుఁడా! కర్మసంగేన — దృష్టాదృష్టార్థకర్మములయం దాసక్తిచేత; దేహినమ్ — ఆత్మను; నిబధ్నాతి — బంధించుచున్నది.

ఓ యర్జునుఁడా! రజోగుణము రాగరూపమనియు తృష్ణకును ఆసంగమునకును గారణ మనియు నెఱుంగుము. అది దృష్టాదృష్టార్థము లగు కర్మములయం దాసక్తి నొందించి ఆత్మను బంధించుచున్న దని తాత్పర్యము.

ప్ర. రజస్సున కేమి లక్షణము? అది యెట్లు బంధించును? అనఁగా చెప్పుచున్నారు.—రజ్యతే—కలుపఁబడుచున్నాఁడు దీనిచేతఁ బురుషుఁడు దృశ్యములతో కావున రాగము, అది యాత్మగాఁ గలది రాగాత్మకము. సముద్భవతి—పుట్టుచున్నది దీనివలన కావున సముద్భవ మనఁగా కారణము. కార్యద్వారమున రజస్సును వివరించువారై తృష్ణాఽఽసంగముల యర్థభేదమును చెప్పుచున్నారు అప్రాప్తేత్యాదిగా. రజోలక్షణమును చెప్పి అవి బాధించువిధమును చెప్పుచున్నారు తదిత్యాదిగా. కర్మసంగమును విభజించుచున్నారు దృష్టేత్యాదిగా. అకర్తయే యగు పురుషుని చేయుచున్నా ననునభిమానము నొందించి ప్రవర్తింపఁజేయు చున్న దని యర్థము.

* దీని కీభాష్యము లేదు.

హ. రజః; రాగాత్మకమ్=ఇచ్ఛాత్మకము; తృష్ణాఽఽసంగసముద్భవమ్ = తృష్ణ యనఁగా అప్రాప్తమునం దభిలాష, ఆసంగ మనఁగా ప్రాప్తమునందు మనస్సునకుఁ బ్రీతి, దానికి కారణమునుగా. కర్మసఙ్గేన = కర్మపరత్వముచేత.

శ౦. ఇట్లు నిర్మలత్వమును ప్రకాశకత్వమును విక్షేపశూన్యతయును సత్త్వమునకు స్వరూపముగాను సుఖసంయోజనమును జ్ఞానసంయోజనమును దాని కార్యముగాను నిరూపించి రజోగుణముయొక్క కార్యమును స్వరూపమును చెప్పుచున్నాఁడు.—రజః = రజోగుణమును; రాగాత్మకమ్ = రజ్యతే — రక్తుఁ డగుచున్నాఁడు దీనిచేతఁ బురుషుఁడు కావున రాగి మనఁగా రక్తి, రాగమే ఆత్మగా — స్వరూపముగాఁ గలది రాగాత్మకము, రాగస్వరూపమునుగాను రాగముచేతనే యెఱుఁగఁదగినదానిఁగాను; తృష్ణాఽఽసంగసముద్భవమ్ = తృష్ణ యనఁగా అప్రాప్తార్థములయం దాశ, ఆసంగ మనఁగా ప్రాప్తములయందు పట్టుదల, ఆ రెంటియొక్క సముద్భవము — ఉత్పత్తి దేనివలననో అది తృష్ణాసంగసముద్భవము, దేశకాలముల వలన వ్యవహితములును అవ్యవహితములు నగు నర్థములయందు ఆశను బుట్టించు దానిగాను; విద్ధి = ఎఱుంగుము. ఇట్టి లక్షణము గల రజోగుణము, దేహినమ్ = ఆత్మను, ఆత్మవిదు నని యర్థము; కర్మసఙ్గేన = కర్మములు ఐహికాముష్మికప్రయోజనము లగు లౌకికములును వైదికములును, వానియందు సంగము—సక్తత్వము తత్పరత్వము, దానిచేత; నిబధ్నాతి — స్వస్వరూపానుభవమునుండి మోసపుచ్చి బ్రహ్మవిదునిఁగూడ కర్మఠునిగాఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

మ రజ్యతే—రక్తుఁ డగుచున్నాఁడు దీనిచే పురుషుఁడు విషయములయందు కావున రాగి మనఁగా కామము, అదియే ఆత్మగా—స్వరూపముగాఁ గలది రాగాత్మకము ధర్మధర్ములకు తాదాత్మ్యమువలన, రాగాత్మకమునుగా; రజః విద్ధి. కావుననే తృష్ణాఽఽసంగసముద్భవమ్ = అప్రాప్తమునం దభిలాష తృష్ణ, ప్రాప్తమునకు నాశము వచ్చునపుడు దాని సంరక్షించునభిలాష ఆసంగము, ఆతృష్ణాసంగములకు సముద్భవముదేనివలననో అట్టిది తత్ = ఆరజస్సు; నిబధ్నాతి; కౌన్తేయ = ఓయర్జునుఁడా! కర్మసంగేన — దృష్టాదృష్టార్థము లగుకర్మములయందు నేను దీనిని జేయుచున్నాను దీనిఫలము భుజింపఁగలను అను నభినివేశవిశేషముచేత; దేహినమ్ — వాస్తవమున అకర్త యైనను కర్తృత్వాభిమానము గలవానినిగా, రజస్సు ప్రవృత్తి హేతు వగుటవలన.

శ్రీ. రజోగుణముయొక్క లక్షణమును బంధకత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.—రజః; రాగాత్మకమ్ = అనురంజనరూపముగా; విద్ధి. కావుననే, తృష్ణాసంగసముద్భవమ్ = అప్రాప్తార్థమునందభిలాష తృష్ణ, ప్రాప్తార్థమునందు ప్రీతి విశేషించి ఆసక్తి ఆసంగము, తృష్ణాసంగములసముద్భవము దేనివలననో అట్టిది. తత్ = ఆరజస్సు; దేహినమ్ = దృష్టాదృష్టార్థములైనకర్మములయందు సంగముచేత — ఆసక్తిచేత; మిక్కిలి బంధించుచున్నది. తృష్ణాసంగములవలనఁ గదా కర్మములయందాసక్తి కలుగుచున్నది.

పం. *

రా. రజః; రాగాత్మకమ్ = రాగహేతుభూతమునుగా, రాగమనఁగా స్త్రీపురుషులకు బరస్పరులయందు స్పృహ; తృష్ణాసంగసముద్భవమ్ = తృష్ణాసంగములకు నుత్పత్తిస్థానమునుగా, తృష్ణాసంగములకు హేతువునుగా నని యర్థము; తృష్ణ యనఁగా శబ్దాదిసర్వవిషయములయందు నుండు స్పృహ, సంగ మనఁగా పుత్రమిత్రాదిసంబంధులకూడికయందలి స్పృహ; అది, దేహినమ్; కర్మములయందు — క్రియలయందు స్పృహాజననద్వారమున బంధించుచున్నది. క్రియలయందు స్పృహచే క్రియలను దేహి యారంభించుచున్నాఁడో పుణ్యాపాపరూపములు కావున అవియే గదా తత్ఫలానుభవసాధనభూతము లగు యోనులయందు జన్మము కలిగించుచున్నవి. అందువలన కర్మసంగద్వారమున రజోగుణము దేహిని బంధించుచున్నది. ఇట్లు రజోగుణము రాగతృష్ణాసంగములకు హేతు వనియు కర్మసంగమునకు హేతు వనియు నభిప్రాయము.

మా. తృష్ణాసంగములకు సముద్భవము — కారణము.

తమ స్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్
ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబధ్నాతి భారత. ౮

భా. తమస్తు = మూడవది యైన తమోగుణమును; అజ్ఞానజమ్ = అజ్ఞానమువలనఁ బుట్టినదానిఁగా; సర్వదేహినామ్=సమస్తదేహజంతులకును; మోహనమ్ = మోహమును — అవివేకమును కలిగించుదానిఁగా; విద్ధి=ఎఱుఁగుము. ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః=ఏమఱుపాటుచేతను ఆలస్య

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

ముచేతను నిద్రచేతను; తత్ = ఆ తమోగుణము; నిబధ్నాతి=బంధించు చున్నది. భారత = ఓయర్జునా!

అర్జునా! తమోగుణము అజ్ఞానమువలనఁ బుట్టినదియు సర్వజీవులకును మోహము కలిగించునదియు నని యెఱుంగుము. అది ప్రమాదమును ఆలస్యమును నిద్రను బొందించి జీవుని బంధించుచున్నది యని తాత్పర్యము.

రా. ఇఁక తమస్సునకు లక్షణ మేమి? అది ఎట్లు బంధించును? అనఁగా చెప్పుచున్నారు.—గుణము లన్నిటికి ప్రకృతిసంభవత్వము సమాన మైనను అద్వి పరీతస్వభావమును పొందకుండుటవలన తమస్సునకు అజ్ఞానజ మనువిశేషణము అను నభిప్రాయమున చెప్పుచున్నారు అజ్ఞానమువలన నిత్యాదిగా. మోహము నొందు చున్నారు దీనిచేత కావున మోహనము—వివేకమునకు ప్రతిబంధకము అని కార్య ద్వారమున తమస్సును నిర్దేశించుచున్నారు మోహన మ్మని. తమస్సుయొక్క లక్షణ మును ప్రతిపాదించి బాధకత్వమును చెప్పుచున్నారు ప్రమా దేత్యాదిగా. కార్యాం తరమునం దగిలి చేయఁదలంచుకొన్న కర్తవ్యమును జేయకుండుట ప్రమాదము, ఇచ్ఛ లేక ప్రవృత్తియం దుత్సాహము నొందకుండుట ఆలస్యము. వీనిచేత ఆత్మను నిర్వి కారునే తమముగూడ వికారవంతునిగాఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

హ. *

శం తమస్సునకును స్వరూపమును కార్యమును ప్రతిపాదించుచున్నాఁ రు.—రజస్సత్త్వములకన్నను దోషముచే నధిక మగు బంధకత్వముతోఁ గూడినది గావున వానికన్నను గొప్పది తమ స్సని బోధించుచున్నది తుశబ్దము. తమస్తు; అజ్ఞానజమ్ = దేనియందు జ్ఞానము నిలుకడఁ బొందదో నది అజ్ఞానము కాని జ్ఞానా భావము కాదు, అభావము కార్యకారి కానందువలన, దానివలనఁ బుట్టినది అజ్ఞాన జము; "గుణాః ప్రకృతిసంభవాః" అనుటచే మూడుగుణములకును ప్రకృతిజన్య త్వము సమాన మైనను తమస్సు అజ్ఞానస్వభావము నెప్పుడును విడువనిది యగుట వలన విశేషించి దానికి అజ్ఞానజ మ్మను విశేషణము; అందువలననే, సర్వదేహి నామ్ = బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతప్రాణుల కందఱకును తన్నుఁ బొందినవారికి అవిశేష ముగా; మోహనమ్ = మోహపఱుచునది — తన యావిర్భావముచే ప్రాప్త మైన

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

సదసద్వివేకజ్ఞానమును గూడ తిరోభూతముగఁ జేయునది. తమస్సు అజ్ఞానజ మనియు స్వరూపముచే జ్ఞానము నావరించునది యనియు నెఱుఁగు మని యర్థము. తమస్సు యొక్క ఉత్పత్తిని స్వరూపమును ప్రతిపాదించి కార్యమును చెప్పుచున్నాఁడు.— అజ్ఞానము జడము, దానివలనఁ బుట్టిన దగుటవలననే వివేకవిజ్ఞానము నావరించునట్టి తమస్సు, ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః = ప్రయత్నమున జేయవలసినకార్యమును మఱచుట ప్రమాదము, చేయవలసినకార్యమునందు శ్రద్ధ లేకుండుటచే ఉత్సాహము లేమి యాలస్యము, బుద్ధిజాడ్యాతిశయముచేత చేయవలసినదాని విడిచి నిద్రించుట నిద్ర, ఈ ప్రమాదాదు లగు నన్థములచేత; నిబధ్నాతి — మిక్కిలి తనగుణముచే మోహము నొందించి బ్రహ్మవిదునిగూడ ఆత్మనిష్ఠావిముఖునిగా చేయుచున్న దని యర్థము. బుద్ధినైర్మల్యముచేతను విషయసుఖాసక్తిచేతను సత్త్వగుణావిర్భావమును, విషయములయందు రాగావిర్భావముచేతను కర్మాసక్తిచేతను రజోగుణావిర్భావమును బుద్ధిజాడ్యముచేతను విపరీతప్రత్యయావిర్భావముచేతను ప్రమాదాలస్యనిద్రాదుల చేతను తమోగుణావిర్భావమును, ఎఱిఁగి బ్రహ్మవిద్యతి తాను సత్త్వాదిగుణవికారములకు వశుఁడు గాక ఆయావికారములకుఁ బ్రతియోగు లగుగుణముల నవలంబించి గుణదోషములఁ దొలఁగించుకొని సదా ఆత్మానుభవమునందే యుండవలయు నని సూచిత మగుచున్నది.

మ. తు శబ్దము సత్త్వరజస్సులకన్నను విశేషము దెలుపుటకు. ఆవరణశక్తిరూప మైనయజ్ఞానమువలన నుద్భూతము కావున నజ్ఞానజము; తమః; విద్ధి; కావున సమస్తదేహులకును, మోహనమ్ = అవివేకరూప మగుటచే భ్రాంతిజనకము. ప్రమాదముచేతను ఆలస్యముచేతను నిద్రచేతను, తత్ = ఆ తమస్సు; నిబధ్నాతి. దేహినమ్ అని అనువర్తించుచున్నది. ఓ భారతుఁడా! ప్రమాద మనఁగా వస్తువివేకమునం దసామర్థ్యము సత్త్వకార్య మగు ప్రకాశమునకు ప్రతిబంధకము, ఆలస్య మనఁగా ప్రవృత్తియం దసామర్థ్యము రజోగుణకార్య మగు ప్రవృత్తికి ప్రతిబంధకము, నిద్ర యనఁగా ఆ రెంటికిని ప్రతిబంధక మగు తమోగుణాలంబన మైనవృత్తి యని వివేకము.

శ్రీ. తమస్తు; అజ్ఞానజమ్ = అజ్ఞానమువలన — ఆవరణశక్తిరూప మైన ప్రకృత్యంశమువలనఁ బుట్టినదానిగా; విద్ధి. కావుననే, సర్వదేహులకును, మోహనమ్ = భ్రాంతిజనకము. అందువలననే ప్రమాదాలస్యనిద్రలచేత ఆతమస్సు దేహిని

బంధించుచున్నది. ప్రమాదము—ఎచ్చరిక లేక యుండుట, ఆలస్యము—ప్రయత్నము లేమి, నిద్ర—చిత్తమునకు శ్రమముచేత లయము.

వ. *

టీ. ఇట జ్ఞానముకంటె భిన్నము అజ్ఞాన మని యభిప్రాయము. జ్ఞాన మనఁగా వస్తుతత్త్వావబోధము, దానికంటె భిన్నము తద్విపరీతజ్ఞానము. తమస్తు; వస్తుతత్త్వవిపరీతజ్ఞానమువలనఁ బుట్టినది. సర్వదేహినాం మోహనమ్ — మోహ మనఁగా విపరీతజ్ఞానము, విపరీతజ్ఞానహేతు వని యర్థము. తత్ = ఆ తమస్సు; ప్రమాదాలస్యనిద్రాహేతు వగుటచేత తద్ద్వారమున దేహిని బంధించుచున్నది. ప్రమాదము — చేయవలసినకర్మములను విడిచి మఱియొకదానఁ ప్రవర్తించుటకు హేతువైన యనవధానము, ఆలస్యము — కర్మములయందు ప్రవర్తింపకుండుస్వభావము స్తబ్ధత్వ మనుట, నిద్ర—పురుషుఁడు ఇంద్రియవ్యాపారములను చేసి శ్రాంతుఁడగుటచే సర్వేంద్రియములు ఉపరమించుట, అందు బాహ్యేంద్రియప్రవృత్త్యుపరతి స్వప్నము, మనస్సునకును ఉపరతి సుషుప్తి.

మా. అజ్ఞానము దేనివలనఁ బుట్టుచున్నదో అది అజ్ఞానజము, "ప్రమాదమోహౌ తమసః" అను వాక్యశేషమువలన.

సత్త్వం సుఖే సఞ్జయతి రజః కర్మణి భారత
జ్ఞాన మావృత్య తు తమః ప్రమాదే సఞ్జయ త్యుత. ౯

భా. వెండియు గుణములవ్యాపారమును సంక్షేపమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వమ్=సత్త్వగుణము; సుఖే=సుఖమునందు; సఞ్జయతి=తగిలించుచున్నది. రజః=రజోగుణము; కర్మణి = కర్మమునందు; సఞ్జయతి = తగిలించుచున్నది. జ్ఞానమ్=సత్త్వగుణముచేఁ గలిగిన వివేకమును; ఆవృత్య=కప్పి; తమస్తు=తమోగుణమో; ఆ యావరణరూపముచేత, ప్రమాదే = ప్రమాద మనఁగా ప్రాప్తమగుకర్తవ్యమును జేయకుండుట, దానియందు; సఞ్జయతి ఉత=తగిలింపనే తగిలించుచున్నది.

జీవుని సత్త్వగుణము సుఖమునం దాసక్తునిఁగా చేయుచున్నది. రజోగుణము కర్మమునం దాసక్తునిఁగా చేయుచున్నది. తమోగుణము సత్త్వకార్యమైన జ్ఞానము నావరించి ప్రమాదమునం దాసక్తునిఁగా జేయుచున్న దని తాత్పర్యము.

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

అ. ఈ గుణములలో నేకార్యమునం దేగుణమున కుత్కర్ష మనఁగా చెప్పుచున్నారు వెండియు నిత్యాదిగా. సుఖము సాధ్య మైనప్పుడు సత్త్వగుణ ముత్కృష్ట మగుచున్న దని చెప్పుచున్నారు సత్త్వ మిత్యాదిగా. కర్మము సాధ్య మైనపుడు రజోగుణము ప్రబల మని చెప్పుచున్నారు రజ ఇత్యాదిగా. ప్రమాదము నందు తమస్సునకు ప్రాధాన్యమును దెలుపుచున్నారు జ్ఞాన మిత్యాదిగా.

హ. కర్మణి = క్రియయందు. జ్ఞానమావృత్య = జ్ఞానము నాచ్ఛాదించి. ప్రమాదే = ప్రాప్త మైనదాని మఱచుటయందు.

శం. జ్ఞాననిష్ఠకుఁ బ్రతిబంధక మైనగుణకార్యమును నిరూపించుచు నిదివఱకుఁ జెప్పినను ఆగుణకార్యమును బరిహరింపఁ దగు బ్రహ్మవిద్యతికి గుణకార్య స్వరూపజ్ఞానము దృఢ మగుటకై వెండియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—పురుషుని, సత్త్వమ్=సత్త్వగుణము; సుఖే=విషయసుఖమునందు; సఞ్జయతి = సక్తునిఁ జేయుచున్నది. రజః; కర్మణి = కృష్యాదికకర్మమునందును ఇతరకర్మమునందును; సఞ్జయతి= అంటించుచున్నది. తమస్తు; జ్ఞానమ్ - స్వరూపజ్ఞానమును; ఆవృత్య; ప్రమాదే = నియమమునఁ జేయవలసినజ్ఞాననిష్ఠను మఱచుటయందు; సఞ్జయతి. ఉత — అప్యర్థకము, ఆలస్యాదికమునందును సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

మ. ఈ గుణములలో నేగుణమున కేకార్యమునందుఁ బ్రాబల్య మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వమ్; అధిక మై, సుఖే సఞ్జయతి=దుఃఖకారణమును బాధించి సుఖమునందు సక్తునిఁ జేయుచున్నది. అంతటను దేహాన మ్మని అనువర్తించును. ఇట్లు, రజః; హెచ్చినదై, సుఖకారణమును బాధించి, కర్మణి సఞ్జయతి. తమస్తు; ప్రమాణబలమున జనించుచున్నదానిని గూడ, జ్ఞానమ్ = సత్త్వకార్య మైనజ్ఞానమును; ఆవృత్య = కప్పి; ప్రమాదే = ప్రాప్తమై తెలియఁబడుచుండుటగల దానినిగూడఁ * దెలియకుండుటయందు; సఞ్జయతి. ఉత — మఱియును, ప్రాప్త మైనకర్తవ్యత గల దానిని గూడ ♦ చేయకుండుటయందును—ఆలస్యమునందును తామస మగు నిద్రయందును సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

శ్రీ. సత్త్వాదులకు తమతమకార్యమును జేయుటయందు సామర్థ్యాతిశయమును జెప్పుచున్నాఁడు. సత్త్వం సుఖే సఞ్జయతి — దుఃఖశోకాదికారణ మున్నను

---

* చక్కఁగా దెలియవచ్చుచున్నదానిని గూడ.

♦ చేయవలసినకర్మమును గూడ.

సుఖాభిముఖునిఁగానే దేహిని జేయుచున్న దని యర్థము. ఇట్లు సుఖాదికారణ మున్నను రజోగుణము కర్మమునందే, సఞ్జయతి. తమస్తు; పెద్దలసహవాసముచేతఁ గలుగుచున్న జ్ఞానమును గూడ, ఆవృత్య = కప్పి; ప్రమాదేసఞ్జయతి — పెద్ద లుప దేశించునర్థమును గ్రహింపకుండుటయందు సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము. ఉత — ఆలస్యాదులయందును సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

ప. రజః, దుఃఖాదికారణ మున్నను, కర్మణి సఞ్జయతి. *

రా. సత్త్వాదులకు బంధద్వారము లైనవానియందుఁ బ్రధానములను జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వము సుఖసంగప్రధానము. రజస్సు కర్మసంగప్రధానము. తమస్సు వస్తుజ్ఞానము నావరించి విపరీతజ్ఞానహేతు వగుటచేతఁ గర్తవ్యమును విడిచి విపరీతప్రవృత్తియందు సక్తతయే ప్రధానముగాఁ గలది.

మూ. ♦

రజ స్తమ శ్చా ఽభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత
రజ స్సత్త్వం తమ శ్చైవ తమ స్సత్త్వం రజ స్తథా. ౧౦

భా. ఈకార్యమును గుణము లెప్పుడు చేయు ననఁగా చెప్పఁబడు చున్నది.—రజః = రజోగుణమును; తమశ్చ = తమోగుణమును, ఈ రెంటినిగూడ; అభిభూయ=లోఁగొని; సత్త్వమ్=సత్త్వగుణము; భవతి= ఉద్భవించుచున్నది, వృద్ధిఁ బొందుచున్నది, ఎప్పుడో అప్పుడు సత్త్వము లబ్ధాత్మకమై తనకార్య మగు జ్ఞానసుఖాదికము నారంభించుచున్నది. భారత=ఓయర్జునుఁడా! అట్లు, రజః=రజోగుణము; సత్త్వమ్=సత్త్వగుణ మును; తమశ్చైవ = తమోగుణమును; రెంటినిగూడ అభిభవించి ఎప్పుడు వృద్ధిఁబొందు చున్నదో అప్పుడు కర్మతృష్ణాదికమగు స్వకార్యము నారంభించుచున్నది. తథా — అట్లు; తమః=తమోగుణము; సత్త్వమ్= సత్త్వగుణమును; రజః = రజోగుణమును; రెంటినిగూడ అభిభవించి ఎప్పుడు వృద్ధిఁ బొందుచున్నదో అప్పుడు జ్ఞానావరణాదిస్వకార్యమును ఆరంభించుచున్నది.

---

* తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

♦ ఇఁక నేడుశ్లోకముల కీభాష్యము లేదు.

సత్త్వగుణము రజస్తమోగుణముల నడంచి తా నెప్పుడు వృద్ధిఁ బొందుచున్నదో అప్పుడు జ్ఞానసుఖాదిస్వకార్యము నారంభించుచున్నది. అట్లు రజోగుణము సత్త్వతమోగుణముల నభిభవించి తాను వృద్ధిఁ బొందినపుడు కర్మసంగాదిస్వకార్యము నారంభించుచున్నది. తమోగుణము రజస్సత్త్వముల లోఁగొని తాను హెచ్చియుండునపుడు జ్ఞానావరణాదిస్వకార్యము నారంభించుచున్న దని తాత్పర్యము.

ఆ॥ సత్త్వాదిగుణములు ఏకకాలమునందే యుండుటంజేసి పరస్పరవిరోధమునఁ బ్రబలము లగుచున్నవా? లేక పరస్పరవిరోధమునఁ బ్రబలము లగుచున్నవా? కాదేని క్రమంబున నొక్కొక్కటి యొక్కొక్కకాలంబునఁ బ్రబల మగునా? అని సందేహించి యడుగుచున్నాఁడు ఈకార్యము నిత్యాదిగా. సత్త్వోత్కర్షము నోరువారలకు ఇతరగుణముల నభిభవించు నేర్పు గలుగుటకై క్రమపక్షము నాశ్రయించి యుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు చెప్పఁబడుచున్నది అని. సత్త్వాభివృద్ధినే వివరించుచున్నారు అప్పుడు ఇత్యాదిగా. అప్పుడు—రజస్తమములు తిరోహితములైనప్పుడు అని యర్థము. రజస్సు వృద్ధినొందువిధమును దానికార్యమును జెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. తమస్సు వృద్ధినొందుటయును దానికార్యమును జెప్పుచున్నారు తథేత్యాదిగా.

హ. *

శ౦ జడగా నల్లిన కేశభాగములవలె మూడుగుణములును సమములై యుండి ప్రవర్తించుచునేని అవి సమష్టిచేఁ దమకార్యముల నారంభింపవలయును గాని ఎట్లు ప్రత్యేకము తమతమకార్యము నారంభించును? అని యాశంక కలుగఁగా, "ప్రాణులకర్మఫలంబుల కనురూపముగా గుణము లొక్కొకటి తగ్గును హెచ్చును కాని అవి సమములై ప్రవర్తింపవు. అట్లగునెడ కర్మఫలవైచిత్ర్యము సంభవింపక పోవును. అందువలన నీగుణములలో నేది హెచ్చి ప్రధాన మగునో అది ప్రవర్తించును" అనిబోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రాణియదృష్టముచే సుఖము సాధ్యమైనపుడు, రజః = రజోగుణమును; తమః=తమోగుణమును; అభిభూయ=తగ్గించి; సత్త్వమ్ = సత్త్వగుణము; తాను హెచ్చినది, భవతి – రజస్తమములను దన కంగములుగాఁ జేసికొని తా నంగియై తనకార్యమును జేయుచున్న దని యర్థము. కర్మము సాధ్యమైనపుడు, సత్త్వమ్, తమశ్చ; అభిభూయైవ = తగ్గించియే; రజః = రజోగుణము, తాను హెచ్చుచున్నది – ఆ రెండుగుణములను దన కంగములుగాఁ జేసికొని తా నంగియై స్వకార్యమును జేయుచున్న దని యర్థము. అట్లు జ్ఞానావర

* దీని కీవ్యాఖ్యానము లేదు.

ణము సాధ్య మగునపుడు, సత్త్వమ్; రజః; తగ్గించి, తమః = తమోగుణము; తాను హెచ్చుచున్నది — ఆ రెండుగుణములను దన కంగములుగాఁ జేసికొని తా నంగియై స్వకార్యమును జేయుచున్న దని యర్థము.

ప్ర. ఈకార్యమును గుణము లెప్పుడు చేయుననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— రజః; తమశ్చ; ఏకకాలమున నీరెండుగుణములను, అభిభూయ; సత్త్వమ్; భవతి— ఎప్పు డుద్భవ మగుచున్నదో—వృద్ధినొందుచున్నదో అప్పుడు, పూర్వము చెప్పిన తన కార్యమును ముఖ్యముగాఁ జేయుచున్న దని శేషము. ఇట్లు, రజః = రజోగుణము గూడ; సత్త్వం తమ శ్చైవ — ఈ రెండుగుణములను; అభిభవించి ఎప్పుడు తా నుద్భూత మగుచున్నదో అప్పుడు మున్ను చెప్పిన తనకార్యమును జేయుచున్నది. తథా = ఆవిధముననే; తమోగుణము సత్త్వరజోగుణముల రెంటి నభిభవించి తా నెప్పు డుద్భూత మగుచున్నదో అప్పుడు మున్ను చెప్పిన తనకార్యమును జేయు నని యర్థము.

శ్రీ. అందు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—రజస్సు తమస్సు అను రెంటిని, అభిభూయ = తిరస్కరించి; సత్త్వం భవతి=అదృష్టవశమున నుద్భూత మగుచున్నది. అందువలన స్వకార్య మగు సుఖజ్ఞానాదికమునందు సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము. ఇట్లు రజోగుణముగూడ సత్త్వతమోగుణముల రెంటి నభిభవించి యుద్భూత మగుచున్నది, అందువలన స్వకార్య మగు తృష్ణాకర్మాదికమునందు సక్తునిఁ జేయుచున్నది. ఈవిధముననే తమోగుణముగూడ సత్త్వరజస్సుల నభిభవించి యుద్భూత మగుచున్నది. అందువలన స్వకార్యము లగు ప్రమాదాలస్యాదు లందు సక్తునిఁ జేయుచున్న దని యర్థము.

ప. రెండుగుణము లుపశమించినపుడు ఒకటి వృద్ధిఁ బొందినదై తనకార్యమును జేయు నని చెప్పుచున్నాఁడు.— *

రా. శరీరాకారమునఁ బరిణమించిన ప్రకృతికి సత్త్వాదులు స్వరూపానుబంధులైనగుణములు. స్వరూపానుబంధు లగుటచే నవియెల్ల నెల్లప్పుడును వర్తించును. కావునఁ బరస్పరవిరుద్ధ మగుకార్యము నెట్లు పుట్టించు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వాదులు మూఁడును ప్రకృతిసంసృష్టుఁ డగు నాత్మయొక్క స్వరూపమున కనుబంధులై యుండు ననుట వాస్తవమే. అయినను, ప్రాచీనకర్మవశమువల

* తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

నను శరీరపోషణము లైన యాహారములనైనమ్యాయువలనను సత్త్వాదు లొకటికంటె నొకటి హెచ్చుచుఁ దగ్గుచు నుండును. ఒకానొకప్పుడు రజస్తమముల నభిభవించి సత్త్వ ముద్రిక్త మగును. అట్లొకప్పుడు తమస్సత్త్వముల నభిభవించి రజస్సును, ఒకప్పుడు రజస్సత్త్వముల నభిభవించి తమస్సును ఉద్రిక్తము లగును.

సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మి న్ప్రకాశ ఉపజాయతే
జ్ఞానం యదా తదా విద్యా ద్వివృద్ధం సత్త్వ మిత్యుత. ౧౧

భా. ఎప్పు డేగుణ ముద్భూత మగునో అప్పుడు దాని కేమి చిహ్న మనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వద్వారేషు = ఆత్మకు ఉపలబ్ధిద్వారములు శ్రోత్రాదీంద్రియము లన్నియు ద్వారము లనఁబడును, వాని యందు; ప్రకాశః = అంతఃకరణ మగుబుద్ధియొక్క-వృత్తి; అదియే, జ్ఞానమ్ = జ్ఞానము; అస్మిన్దేహే = ఈ దేహమునందు; ఉపజాయతే = పుట్టుచున్నది; యదా = ఎప్పుడో, ఎప్పుడు జ్ఞానాఖ్య మగుప్రకాశము కలుగుచున్నదో; తదా=అప్పుడు; సత్త్వమ్=సత్త్వగుణము; వివృద్ధమ్= వృద్ధిఁబొందినది; ఇతిఉత = అని చక్కఁగా; విద్యాత్ =ఎఱుంగవలయును.

ఈ దేహమునందు ఆత్మకుపలబ్ధిద్వారము లగు శ్రోత్రాదికరణముల యన్నిటిమూలమునను బుద్ధివృత్తిరూప మగుజ్ఞాన మెప్పుడు స్పష్టముగాఁ గలుగుచున్నదో అప్పుడు సత్త్వగుణము వృద్ధినొందె నని యెఱుంగవలయు నని తాత్పర్యము.

శ్రీ. మీఁది మూఁడుశ్లోకములకు నాకాంక్షను దెలుపుచున్నారు ఎప్పుడు ఇత్యాదిగా. సత్త్వాభివృద్ధికిఁ జిహ్నము దెలుపుటకై మీఁదిశ్లోకము నెత్తుచున్నారు చెప్పుచున్నాఁడు అని. సర్వద్వారేషు — ఇట నిమిత్తార్థమునందు సప్తమి. ఉత — ఇది అప్యర్థకము, అతిశయమును దెలుపుచున్నది.

హ. సర్వద్వారేషు = సర్వేంద్రియములయందు; ప్రకాశః జ్ఞానమ్ = ప్రకాశ మను నామాంతరము గల జ్ఞానము.

శం. ఓయీ! సత్త్వాదిగుణము తగ్గుటయును హెచ్చుటయును ఎట్టు లేచిహ్నముచేతఁ దెలియవచ్చును? తెలిసినం గదా అవి హెచ్చినపుడు వాని నడంచుటకు శక్య మగును గాని తెలియనియెడ శక్యము కా దని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యదా = ఎప్పుడు; సర్వద్వారేషు = సమస్తము లైనయంతఃకరణ

ప్రవృత్తిద్వారము లగు త్వక్చక్షుః శ్రోత్ర జిహ్వా ఘ్రాణములయందును; అస్మిన్దేహే = ఈ దేహమునందు; జ్ఞానమ్ = జ్ఞానప్రసాదరూప మగు; ప్రకాశః = స్ఫూర్తి; ఉపజాయతే = విజృంభించుచున్నదో; తదా=ఆ కాలమునందు; సత్త్వమ్= సత్త్వగుణము; వివృద్ధమ్ = వృద్ధి నొందినది; ఇతి = అనియును; ఉత - రజస్తమములు తగ్గిన వనియును; విద్యాత్ - అంతఃకరణప్రసాదాతిశయం బను చిహ్నము చేత సత్త్వముయొక్క వృద్ధిని ఇతరగుణములహ్రాసమును నెఱుంగవలయు నని యర్థము.

మ. ఇప్పుడు వృద్ధినొందినగుణములకు గుఱుతులం జెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—అస్మిన్ = ఈ, ఆత్మకు భోగాయతన మైన; దేహే=దేహమునందు; సమస్తము లైనద్వారములందును—ఉపలబ్ధిసాధనము లైనశ్రోత్రాదికరణములయందు; యదా; ప్రకాశః = దీపమువలె స్వవిషయావరణవిరోధి యైన విషయాకార మగు బుద్ధివృత్తివిశేషము; అదియే, జ్ఞానమ్ = శబ్దాదివిషయ మగుజ్ఞానము; ఉపజాయతే. తదా; ఈ శబ్దాదివిషయజ్ఞానాఖ్యప్రకాశ మను గుఱుతుచేత, ప్రకాశాత్మక మగు సత్త్వగుణము, వివృద్ధ మితి = వృద్ధినొందిన దని; విద్యాత్ = ఎఱుంగవలయును. ఉత = మఱియును — సుఖాదికం బను గుఱుతుచేతఁ గూడ నెఱుఁగవలయు నని యర్థము.

శ్రీ. *

పం. ఇఁక సత్త్వాదుల నెఱుంగువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆత్మకు భోగాయతన మైన యీశరీరమునందు, సర్వద్వారేషు—శ్రోత్రాదులయందు; ప్రకాశే= శబ్దాదిప్రకాశము గలిగినపుడు; యదా = ఎప్పుడు; జ్ఞానమ్ = స్వరూపస్ఫురణము; పుట్టుచున్నదో, తదా; సత్త్వమ్; వివృద్ధ మితి = వృద్ధినొందిన దని; విద్యాత్.

రా. దానిని కార్యజ్ఞానముచేతనే యెఱుంగవలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—సమస్తము లైన చక్షురాదిజ్ఞానద్వారములయం దెప్పుడు వస్తుతత్త్వప్రకాశం బను జ్ఞానము పుట్టుచున్నదో అప్పు డాదేహమునందు సత్త్వము వృద్ధినొందె నని యెఱుంగునది.

* మధుసూదనీయముతో సమానము.

లోభః ప్రవృత్తి రారమ్భః కర్మణా మశమ స్పృహా
రజ స్యేతాని జాయన్తే వివృద్ధే భరతర్షభ. ౧౨

భా రజోగుణము వృద్ధినొందె ననుట కిది చిహ్నము.—లోభః = పరద్రవ్యము గ్రహింపఁగోరుట; ప్రవృత్తిః = ప్రవర్తించుట, సామాన్య వ్యాపారము; కర్మణామ్ = కర్మములయొక్క; ఆరమ్భః=ఆరంభించుట; అశమః = ఉపశాంతి లేకుండుట, హర్ష రాగాదులు కల్గుట; స్పృహా = సర్వసామాన్యవస్తువులయం దాశ; ఏతాని = ఈ చిహ్నములు; రజసి = రజోగుణము; వివృద్ధే = వృద్ధినొందఁగా; జాయన్తే = పుట్టుచున్నవి. భరతర్షభ = భరతవంశమునఁ బుట్టినవారియందు శ్రేష్ఠుఁడా!

అర్జునా! రజోగుణము వృద్ధిఁబొందినపుడు పరద్రవ్యాశయు ప్రవృత్తియు కర్మములు నారంభించుటయు హర్ష రాగాదుల నొందుటయు సర్వసామాన్యవస్తువుల యం దాశయు నను నివి కలుగుచున్న వని తాత్పర్యము.

ఆ. అతిశయంబున వృద్ధి నొందినరజోగుణమునకుఁ జిహ్నముఁ జెప్పు చున్నారు రజోగుణము ఇత్యాదిగా. కామ్యములు నిషిద్ధము లగు లౌకికకర్మములు ఆరంభమునకు విషయము లని నిర్దేశించుచున్నారు కర్మణా మని. ఉపశాంతి లేకుం డుట—బాహ్యాంతఃకరణముల కని శేషము. లోభాదులు కనఁబడునపుడు రజోవృద్ధి నెఱుంగవలయు నని భావము.

హ లోభః=శాస్త్రముచేత విడువవలయు నని చెప్పఁబడినవాని విడువ కుండుటయును శాస్త్రముచేత నిషేధింపఁబడినవానిఁ గోరుటయును; ప్రవృత్తిః — ప్రవర్తించుట, స్వాభావిక మగు చేష్ట; కర్మణామ్ — లౌకికవైదికములయొక్క; ఆర మ్భః; అశమః—శమ మనఁగా శోకహర్షాదులయందు సామ్యము, అది లేకుండుట; స్పృహా — ఇచ్ఛ.

శం. రజోవృద్ధివలన నీగుఱుతులు కలుగు నని చెప్పుచున్నారు.— లోభః — ఉన్నవస్తువును విడువ నొల్లకుండుట; ప్రవృత్తిః — సాధారణ మైన సర్వేం ద్రియవ్యాపారము; లౌకికవైదికకర్మములయొక్క, ఆరమ్భః—ఉపక్రమము; అశమః— కామసంకల్పాదులచే నంతఃకరణమునకు శాంతి లేకుండుట; స్పృహా = విషయ ములయందు వాంఛ; రజసి = రజోగుణము; వివృద్ధే = వృద్ధినొందఁగా; ఏతాని =

ఈ కార్యములు; జాయన్తే. ఈ గుఱుతులచే రజోగుణము వృద్ధినొందె ననియు ఇతర గుణములు తగ్గిన వనియుఁ దెలియవలయు నని యర్థము.

మ. లోభః — అధికధనము ప్రాప్తించుచున్నను అనుక్షణము దానియందు వృద్ధినొందుచున్న యభిలాష, విషయము ప్రాప్తించినను నివర్తిల్లని యిచ్ఛావిశేష మనుట; ప్రవృత్తిః — నిరంతరముగా యత్నించుట, కర్మణామారమ్భః — బహు ద్రవ్యవ్యయమునకును అధికాయాసమునకును హేతువు లైన కామ్యనిషిద్ధలౌకిక మహాగృహాదివ్యాపారముల నారంభించుట; అశమః—దీనిఁ జేసి దీనిఁ జేయుదు నను సంకల్పములప్రవాహమునకు విరామము లేకుండుట; స్పృహా—నానావిధము లైన పరధనములను జూచినమాత్రమున వాని గ్రహింపఁ గోరుట; రజసి — రాగాత్మక మగు రజోగుణము; వివృద్ధే; ఏతాని — ఈ రాగాత్మకములగు చిహ్నములు; జాయన్తే. భరతర్షభ ! ఈ చిహ్నములచే రజోగుణము వృద్ధిఁబొందినదిగా నెఱుంగవలయు నని యర్థము.

శ్రీ. *

ప. *

రా లోభః — తనద్రవ్యమును విడువకుండుస్వభావము; ప్రవృత్తిః — ప్రయోజనము నుద్దేశింపకయే చలించుస్వభావము, కర్మణామారమ్భః = ఫలసాధనము లైనకర్మముల నారంభించుట; అశమః — ఇంద్రియముల కుపరతి లేకుండుట; స్పృహా=విషయేచ్ఛ; రజసి వివృద్ధే ఏతాని జాయన్తే—ఎప్పుడు లోభాదులు కలుగునో అప్పుడు రజస్సు వృద్ధినొందె నని తెలియునది యని యర్థము.

అప్రకాశో ఽప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహ ఏవ చ
తమ స్యేతాని జాయన్తే వివృద్ధే కురునన్దన. ౧౩

భా. అప్రకాశః = మిక్కిలి యవివేకము; అప్రవృత్తిశ్చ — ప్రవృత్తి లేకుండుటయును; ప్రమాదః=తత్కార్య మగుమఱుపు; మోహఏవచ— అవివేకము, మూఢత యని యర్థము; తమసి=తమోగుణము; వివృద్ధే = వృద్ధిఁబొందినపుడు; ఏతాని=ఈ చిహ్నములు; జాయన్తే=పుట్టుచున్నవి. కురునన్దన = అర్జునుఁడా !

* మధుసూదనీయముతో సమానము.

అర్జునా! తమోగుణము వృద్ధినొందినపుడు మిక్కిలి యవివేకము ప్రవృత్తి లేకుండుట ప్రమాదము మోహము అనునవి జనియించు నని తాత్పర్యము.

ఆ. తమోవృద్ధికి లింగమును జెప్పుచున్నారు.—అప్రకాశాప్రవృత్తి శబ్దములచే జ్ఞానకర్మములయత్యంతాభావము చెప్పఁబడినది. తత్కార్యము — ఆ యవివేకముయొక్క కార్యము. మోహ మనఁగా నెఱుంగవలసినదాని వేఱువిధముగా నెఱుంగుట. దానికే ప్రకారాంతరమున నర్థము చెప్పుచున్నారు అవివేకము ఇత్యాదిగా. అవివేకాతిశయము మొదలగువానిచేత తమోవృద్ధి నెఱుంగవలయు నని తాత్పర్యము.

హ. అప్రకాశః — అజ్ఞానము; అప్రవృత్తిః = ఆలస్యము; ప్రమాదః = ప్రాప్తము నెఱుంగకుండుట; మోహః — అవివేకము.

శం. తమోవృద్ధికి లింగములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అప్రకాశః = బుద్ధికి స్ఫూర్తి లేకుండుట; అప్రవృత్తిః = ఆలస్యము; ప్రమాదః=చేయవలసినదానియం దెచ్చరిక లేకుండుట; మోహః = మూఢత్వము; చకారమువలన నిద్రాపారవశ్యమును; ఇవియే తమోవృద్ధికి లింగములు. వీనిచేఁ దమోగుణవృద్ధిని ఇతరగుణముల హ్రాసమును దెలియవలె నని యర్థము.

మ. అప్రకాశః = ఉపదేశాదిజ్ఞానకారణ మున్నను జ్ఞానము కలుగకుండుట; అప్రవృత్తిశ్చ = అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ ఇత్యాదికమగు ప్రవృత్తికారణ మైన శాస్త్రముఁ దెలియవచ్చుచున్నను అందు ప్రవృత్తి యొంతమాత్రము లేకుండుట; ప్రమాదః = తత్కాలమునందు చేయవలసినదిగా నేర్పడినకార్యమును తలంపకుండుట; మోహఏవచ — మోహ మనఁగా నిద్ర, లేక అన్యథాజ్ఞానము; చకారములు సముచ్చయార్థములు; ఏవకారము వ్యభిచారమును వారించుచున్నది. తమస్సు వృద్ధినొందినపుడె ఈ లింగములు పుట్టుచున్నవి. అవ్యభిచారులైన యీ లింగములచే తమోవృద్ధి నెఱుంగవలయు నని యర్థము.

శ్రీ మఱియును.—అప్రకాశః=వివేకభ్రంశము; అప్రవృత్తిః=యత్నము లేకుండుట; ప్రమాదః = చేయవలసినయర్థమును దలంపకుండుట; మోహః = మిథ్యాభినివేశము; తమస్సు వృద్ధినొందినయెడ నీలింగములు పుట్టుచున్నవి. వీనిచేఁ దమోవృద్ధి నెఱుంగవలె నని యర్థము.

ప. *

రా. అప్రకాశః = జ్ఞాన ముదయింపకుండుట; అప్రవృత్తిశ్చ=స్తబ్ధత్వము; ప్రమాదః = కార్యప్రవృత్తిరూపఫలరహిత మగు ననవధానము; మోహః = విపరీత జ్ఞానము; ఏతాని తమసి వివృద్ధే జాయన్తే = వీనిచే తమోవృద్ధి నెఱుంగవలయు నని యర్థము.

యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్
తదోత్తమవిదాం లోకా నమలాన్ప్రతిపద్యతే. ౧౪

భా. మరణద్వారమునను ఏఫలము పొందఁబడుచున్నదో అదియు సంగరాగహేతుకము కావున సర్వంబును గౌణమే యని తెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—యదా = ఎప్పుడు; సత్త్వే=సత్త్వగుణము; ప్రవృద్ధేతు = వృద్ధిపొందినపుడే; దేహభృత్ = జీవుఁడు; ప్రలయమ్ = మరణమును; యాతి=పొందుచున్నాఁడో; తదా=అప్పుడు; ఉత్తమవిదామ్ = మహదాదితత్త్వవేత్తలయొక్క; లోకాన్ = లోకములను; అమలాన్= మలరహితము లైనవానిని; ప్రతిపద్యతే = పొందుచున్నాఁడు.

జీవుఁడు తనకు సత్త్వగుణము వృద్ధినొంది యుండునపుడు మరణమొందు నేని మహదాదితత్త్వవేత్తలు పొందునట్టి నిర్మలము లైన యుత్తమలోకములఁ జెందును నని తాత్పర్యము.

శ్రీ. సాత్త్వికాదిభావములకుఁ బారలౌకికభేదముఁ జెప్పుచున్నారు మర ణేత్యాదిగా. సంగ మనఁగా సక్తి, రాగ మనఁగా తృష్ణ, వీనిబలమునఁ గాన ననుష్ఠాన ద్వారమునఁ బొందఁబడుచున్న దని యర్థము. గౌణము — సత్త్వాదిగుణప్రయుక్త మనుట. అందు సత్త్వగుణవృద్ధిచేఁ గలుగు ఫలవిశేషముఁ జెప్పుచున్నారు య దేత్యాదిగా. మలరహితము లైనవానిని -- రజోగుణతమోగుణములలో నొకదానికి వృద్ధి మలము, దానిచే రహితము లైనవానిని, ఆగమసిద్ధము లగు బ్రహ్మలోకాదుల నని యర్థము.

హ. ప్రలయమ్ = మరణమును. ఉత్తమవిదామ్ = మహదాదితత్త్వస్వరూపవేత్తలయొక్క.

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

శం. మృతులకు గుణానుషంగమున కనురూపముగనే పరలోకప్రాప్తి యగుం గాని వర్ణాశ్రమాద్యనురూపముగఁ గాదు. కావున దేహపాతానంతరము గుణములే గతికారణము లని చెప్పుచున్నాఁడు.—తుశబ్దము రజస్తమముల వ్యావర్తిం చుచున్నది. యదా = ఏకాలమునందు; సత్త్వే ప్రవృద్ధే=సత్త్వగుణము వృద్ధినొంది యుండఁగా; దేహభృత్ = ప్రాణి; ప్రలయంయాతి = మృతి నొందుచున్నాఁడో; తదా = అప్పుడు; ఉత్తమవిదామ్ = ఉత్తము లనఁగా హిరణ్యగర్భాదులు, వారిని విదన్తి=ఉపాసించువారు ఉత్తమవిదులు, అట్టివారియొక్క, వారిచేఁ బొందఁదగినట్టి; అమలాన్ = మల మనఁగా జన్మజరాదిదుఃఖము, తద్రహితము లైన; లోకాన్ = హిరణ్యగర్భాదిలోకములను; ప్రతిపద్యతే=పొందుచున్నాఁడు. ఓయీ! "యత్కర్మ కురుతే త దభిసంపద్యతే" అనుశ్రుతి పరలోకగతి పుణ్యాపుణ్యకర్మానురూపం బని బోధించుచున్నది. ఎట్లు శ్రుతివిరుద్ధముగా గతి గుణానుగుణం బని చెప్పవచ్చును? అందు వేని, సత్యము. ప్రాణులకు స్వకర్మానురూపముగనే శుభాశుభగతి కలుగును గాని వర్ణాశ్రమాద్యనురూపముగఁ గాని పాండిత్యాద్యనురూపముగఁ గాని సంభవిం పదు. ఐనను ప్రాణులకు మరణకాలంబున జన్మాంతరీయపుణ్యాపుణ్యకర్మవశముననే సత్త్వాదిగుణోత్కర్ష మగును, తదనురూపముగనే బ్రహ్మాదిలోకప్రాప్తి యగును, అందువలన శ్రుతిస్మృతి విరోధము లేదు.

మ. ఇఁక మరణసమయమునందు వృద్ధినొందినసత్త్వాదులకు ఫలవిశేష మును జెప్పుచున్నారు రెంటిచేత.—సత్త్వే ప్రవృద్ధే; యదా; దేహభృత్ =దేహాభి మాని యగు జీవుఁడు; ప్రలయంయాతి = మృత్యువును బొందుచున్నాఁడో; తదా; ఉత్తమవిదామ్ = ఉత్తము లగు హిరణ్యగర్భాదు లెవరు గలరో వారి నుపాసించు వారియొక్క; లోకాన్ =దేవసుఖముల ననుభవించుస్థానవిశేషములను; అమలాన్= రజస్తమోమలరహితములను; ప్రతిపద్యతే = పొందుచున్నాఁడు.

శ్రీ. అమలాన్ = ప్రకాశమయము లైనవానిని. *

ప. ఉత్తమవిదామ్=ముఖ్యప్రాణరూపుఁ డగు హిరణ్యగర్భు నుపాసించు వారియొక్క; లోకాన్ = సిద్ధావిర్భావసుఖములను.

రా. యదా = ఎప్పుడు, సత్త్వము ప్రవృద్ధ మగునో; తదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే; దేహభృత్; ప్రలయంయాతి = మరణము నొందినయెడ; ఉత్తమవిదామ్=

* తక్కినది మధుసూదనీయముతో సమానము.

ఉత్తమతత్త్వము నెఱింగినవారియొక్క, ఆత్మతత్త్వము నెఱింగినవారియొక్క; లోకాన్ = సమూహములను; అమలాన్ = మలరహితములను, అజ్ఞానరహితములను; ప్రతిపద్యతే = పొందుచున్నాఁడు. సత్త్వము వృద్ధినొందినపుడు మృతుఁడగువాఁడు ఆత్మవిదులకులంబులందు జనియించి ఆత్మతత్త్వజ్ఞానసాధనంబు లగుకర్మములయం దధికృతుఁ డగుచున్నాఁ డని యభిప్రాయము.

రజసి ప్రలయం గత్వా కర్మసఙ్గిషు జాయతే
తథా ప్రలీన స్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే. ౧౫

భా॥ రజసి = రజోగుణము; వృద్ధినొందినపుడు, ప్రలయం=మరణమును; గత్వా = పొంది; కర్మసఙ్గిషు = కర్మాసక్తిగల మనుష్యులయందు; జాయతే = పుట్టుచున్నాఁడు. తథా = అట్లే; తమసి = తమోగుణము వృద్ధినొందినపుడు; ప్రలీనః = మృతినొందినవాఁడు; మూఢయోనిషు — పశ్వాదియోనులందు; జాయతే = పుట్టుచున్నాఁడు.

రజోగుణము వృద్ధినొందినపుడు మరణముఁ జెందినవాఁడు కర్మములందాసక్తిగల మనుష్యులయందు జన్మము నొందును. అట్లే తమోగుణము హెచ్చియుండఁగా మృతుఁ డగువాఁడు పశ్వాదియోనులందు జనియించు నని తాత్పర్యము.

ఆ॥ రజోభివృద్ధిసమయమున మృతుఁ డగువానికి ఫలవిశేషముఁ దెలుపుచున్నారు రజ సీత్యాదిగా. పుట్టుచున్నాఁడు.—శరీరము నొందుచున్నాఁ డని యర్థము. ఎట్లు సత్త్వము వృద్ధినొందినపుడు మృతుఁడు బ్రహ్మలోకాదులయందు—దేవాదులయందు జన్మించునో ఎట్లు రజస్సు వృద్ధినొందినపుడు మరణించినవాఁడు మనుష్యలోకమునందు—మనుష్యులయందు జన్మించునో అట్లే యని చెప్పుచున్నారు అట్లే ఇత్యాదిగా.

హ॥ రజసి — రజోగుణము వృద్ధినొందినపుడు. కర్మసఙ్గిషు జాయతే. తమసి — తమోగుణము వృద్ధినొందినపుడు; ప్రలీనః=మృతుఁడు; మూఢయోనిషు=తిర్యగ్జంతువులయందు.

శం॥ రజస్సును తమస్సును హెచ్చినపుడు మృతుఁ డగువానిగతిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—రజసి — రజోగుణము ప్రవృద్ధ మగుచుండఁగా; దేహీ, ప్రలయం గత్వా; రజోవృద్ధివేగముచేత వెండియు, కర్మసఙ్గిషు = కర్మయోగయుక్తులైనమను

ష్యులయందు; జాయతే. తథా; తమసి — తమోగుణము ప్రవృద్ధ మగుచుండఁగా; ప్రలీనః = మృతినొందినప్రాణి; తమోవృద్ధివేగముచేత, మూఢయోనిషు = పశ్వాదులయందు; జాయతే.

మ. రజసి — రజోగుణ మధిక మైనపుడు; ప్రలయమ్ = మృత్యువును; గత్వా = పొంది; కర్మసఙ్గిషు = శ్రుతిస్మృతులయందు విహితప్రతిషిద్ధము లైనకర్మములఫలములయం దధికృతు లగుమనుష్యులయందు; జాయతే. *

శ్రీ. కర్మసఙ్గిషు — కర్మాసక్తు లగుమనుష్యులయందు. ♦

ప. ‖

రా. రజోగుణము ప్రవృద్ధ మైనపుడు మరణమునొందిన ఫలార్థము కర్మము చేయువారికులములయందు జనియించుచున్నాఁడు — అందు జన్మించి స్వర్గాదిఫలసాధనము లగుకర్మములయం దధికృతుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము. అట్లు తమస్సు ప్రవృద్ధ మైనపుడు మృతుఁ డగువాఁడు, మూఢయోనిషు = శ్వసూకరాదియోనులయందు; జాయతే — సకలపురుషార్థముల నారంభించుట కనర్హుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము.

కర్మణః సుకృతస్యాహుః సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్
రజసస్తు ఫలం దుఃఖ మజ్ఞానం తమసః ఫలమ్. ౧౬

భా. అతీతశ్లోకములయర్థమునే సంక్షేపమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— సుకృతస్య — సాత్త్విక మైనట్టి యని యర్థము; కర్మణః = కర్మమునకు; సాత్త్వికమ్ = సాత్త్వికమే యగు; నిర్మలమ్ = నిర్మల మైన; ఫలమ్ = ఫలమును; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు శిష్టులు. రజసస్తు — రాజస మైనకర్మమున కని యర్థము, కర్మము ప్రకృతి మగుటవలన; ఫలమ్=ఫలము; దుఃఖమ్ = దుఃఖమే, కారణానురూపతవలన రాజసమే. అట్లు, అజ్ఞానమ్ = అజ్ఞానము; తమసః = తామస మైనకర్మమునకు, అధర్మమునకు; ఫలమ్ = ఫలము, పూర్వమువలె.

* తక్కినది శంకరానందీయముతో సమానము.

♦ తక్కినది శంకరానందీయముతో సమానము.

‖ శ్రీధరీయముతో సమానము.

సాత్త్వికమైనకర్మమునకు సాత్త్వికంబును నిర్మలంబు నగుఫలము గలుగును. రాజసకర్మమునకు రాజసమైనదుఃఖము ఫలము. తామసకర్మమునకుఁ దామసమైనయజ్ఞానము ఫల మని పెద్దలు చెప్పుచున్నా రని తాత్పర్యము.

ఆ. భావములకు ఫలముఁ జెప్పి సాత్త్వికాదికర్మములకు ఫలము చెప్పుచున్నారు అతీ తేత్యాదిగా. సుకృతస్య — శోభనముగాఁ జేయఁబడినది, పుణ్యమున కని యర్థము. సాత్త్వికము — అసుద్ధరహిత మనుట. సాత్త్వికము — సత్త్వముచే నిర్వృత్తము. నిర్మలము — రజస్తమోజన్యమైనమలము లేనిది. రజశ్శబ్దమునకు రాజసకర్మమని యెట్లర్థము చెప్పవచ్చు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు కర్మము ఇత్యాదిగా. దుఃఖమే — దుఃఖబహులము కావున దుఃఖమే యని యర్థము. ఇట్లు వ్యాఖ్యానము చేయుటకు నేమి కారణ మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు కారణేత్యాదిగా. పాపమిశ్రమగుపుణ్యకర్మము రజోనిమిత్త మగునది కారణం బగుటవలన తదనుసారంబున ఫలముగూడ రజోనిమిత్తం బనుట యుక్త మని యర్థము. అజ్ఞానము — అవివేకప్రాయ మగుదుఃఖము తామసమైన యధర్మమునకు ఫల మని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా.

హ. సుకృతస్య = పుణ్యమునకు. సాత్త్వికమ్ - సత్త్వప్రధానము. నిర్మలమ్ = శుద్ధము సుఖస్వరూపము. రజసః = రాజసకర్మమునకు. అజ్ఞానమ్—మోహావృత మని యర్థము.

శం ఇట్లు గుణములస్వరూపంబును బంధకత్వంబును వృత్తిని వృద్ధికార్యమును బ్రతిపాదించి సత్త్వాదిగుణప్రధానము లగుకర్మములఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—సుకృతస్య = శమదమశ్రద్ధాదిసత్త్వసంపత్తితోను ఈశ్వరార్పణబుద్ధితోను చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడినసాత్త్విక మగు; కర్మణః=కర్మమునకు; సాత్త్వికమ్—సత్త్వగుణముచే నభివృద్ధంబును; నిర్మలమ్=మల మనఁగా గుణవైషమ్యముచే కలుగుదుఃఖము, అది లేనిదియు నగు, బ్రహ్మలోకసుఖమును గాని విష్ణులోకసుఖమును గాని; ఫలమ్=ఫలమునుగా; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు. రజసస్తు=రాజసము రజోగుణప్రధానము కామసంకల్పాదిపూర్వకముగా ననుష్ఠింపఁబడినది యగుకర్మమునకు; దుఃఖమ్=గమనాగమనసంతాపాదిదుఃఖభూయిష్ఠం బగుస్వర్గసుఖమును; ఫలమ్=ఫలమునుగా చెప్పుచున్నారు. తమసః = తమోగుణనిర్వృత్తమై విధినియమశ్రద్ధారహిత మగు

తామసకర్మమునకు; అజ్ఞానమ్ = భోక్తృభోగ్యగుణరసజ్ఞానరహిత మగు నిద్రామయసుఖమును; ఫలమ్ = ఫలమునుగాఁ జెప్పుచున్నా రని యర్థము.

మ. ఇప్పుడు స్వానురూపకర్మద్వారమున సత్త్వాదిగుణములకు విచిత్రఫలత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.—సుకృతస్య=సాత్త్విక మగు; కర్మణః=ధర్మమునకు; సాత్త్వికమ్ = సత్త్వగుణముచే నిర్వృత్తమగు; నిర్మలమ్ = రజస్తమోమలములసంపర్కము లేనట్టి; సుఖమును, ఫలమ్=ఫలమునుగా; ఆహుః = మహర్షులు చెప్పుచున్నారు. రజసస్తు=రాజస మగుకర్మమునకు, పాపమిశ్ర మగుపుణ్యమునకు; ఫలమ్ = రాజస మగుఫలము; దుఃఖమ్ = దుఃఖబహుల మైనయల్పసుఖము, కార్యము కారణానురూప మగుటవలన. అజ్ఞానమ్ — అవివేకప్రాయ మగుదుఃఖము; తమసః=తామసకర్మమునకు అధర్మమునకు; ఫలమ్. సాత్త్వికాదికర్మలక్షణమును నియతం సఙ్గరహిత మిత్యాదిగ్రంథముచేత అష్టాదశాధ్యాయంబునఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇట రజస్తమశ్శబ్దములు తత్కార్య మగుకర్మమునందు వర్తించుచున్నవి, కార్యకారణముల కభేదోపచారమువలన. "గోభి శ్శ్రీణీత మత్సరమ్" అనుస్థలమున గోశబ్దము తజ్జన్య మగుపయస్సునందును, "ధాన్య మసి ధినుహి దేవాన్" అనుస్థలమున ధాన్యశబ్దము తజ్జన్య మగు తండులమునందును ఎట్లు వర్తించుచున్నవో అట్లు, అట పయస్తండులములవలె ఇట కర్మము ప్రకృత మగుటవలన.

శ్రీ. ఇప్పుడు సత్త్వాదిగుణములు స్వానురూపకర్మద్వారమున విచిత్రఫలహేతువు లగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—సుకృతస్యకర్మణః = సాత్త్వికకర్మమునకు; సాత్త్వికమ్ = సత్త్వప్రధాన మగు; నిర్మలమ్ = ప్రకాశబహుల మగుసుఖమును; ఫలమ్; ఆహుః, కపిలాదులు. రజసః — రాజసకర్మమున కని యర్థము, కర్మఫలప్రతిపాదనము ప్రకృత మగుటవలన; దుఃఖం ఫలమ్. తమసః — తామసకర్మమున కని యర్థము; అజ్ఞానమ్ — మూఢతను; ఫలమునుగాఁ జెప్పుచున్నారు. సాత్త్వికాదికర్మలక్షణం బష్టాదశాధ్యాయమున నియతం సఙ్గరహిత మిత్యాదిగ్రంథముచేఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

ప. *

రా. ఇట్లు సత్త్వవృద్ధియందు మరణము నొంది యాత్మవిదులకులమునందు జనియించినవానిచే ననుష్ఠింపఁబడిన, సుకృతస్యకర్మణః = ఫలాభిసంధిరహితమై మదా

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

రాధనరూప మైనకర్మమునకు; ఫలమ్; వెండియు నంతకన్నను అధికసత్త్వగుణజని తంబై, నిర్మలమ్=దుఃఖగంధరహితము; అగు నని సత్త్వగుణపరిణామవిదులు చెప్పు చున్నారు. మరణకాలమునందు వృద్ధినొందిన, రజసస్తు=రజోగుణమునకో; ఫలమ్; ఫలసాధనకర్మాసక్తు లగువారికులమున జన్మమును అందు ఫలాభిసంధిపూర్వకముగా కర్మానుష్ఠానంబును తత్ఫలానుభవంబును వెండియు జన్మంబును రజోభివృద్ధియును వెండియు ఫలాభిసంధిపూర్వకకర్మానుష్ఠానంబును ఇత్యాదిపరంపరారూపసాంసారిక దుఃఖప్రాయమే యని చెప్పుచున్నారు రజోగుణతత్త్వవిదులు. అజ్ఞానం తమసః ఫలమ్ — ఇట్లు అంత్యకాలప్రవృద్ధ మగు తమోగుణమునకు ఫలము అజ్ఞానపరంపరా రూపము.

మా రజసస్తు ఫలం దుఃఖమ్ — అల్ప మైనసుఖము గలదుఃఖము. అట్లు శార్కరాక్ష్యశ్రుతియందు. " రజసో హ్యేవ జాయతే మాత్రయా సుఖం దుఃఖం తస్మాత్తాః సుఖినో దుఃఖిన ఇత్యాచక్షతే " * అని. అట్లు కాదేని దుఃఖం బతికష్ట మగుటవలన రజోగుణమునకు తమోగుణముకన్న నుత్కృష్టత్వ ము లేకపోవును.

సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ
ప్రమాదమోహౌ తమసో భవతో ఽజ్ఞాన మేవ చ. ౧౭

భా మఱియు నివి సత్త్వాదిగుణములవలనఁ గలుగును.—సత్త్వాత్ = లబ్ధాత్మక ♦ మగు సత్త్వగుణమువలన; జ్ఞానమ్=జ్ఞానము; సంజాయతే= చక్కఁగా పుట్టుచున్నది. రజసః=రజోగుణమువలన; లోభఏవచ=లోభము పుట్టుచున్నది. తమసః = తమోగుణమువలన; ప్రమాదమోహౌ = ప్రమాదమును మోహమును ఈరెండును; భవతః = కలుగుచున్నవి. అజ్ఞానమేవచ = అజ్ఞానముకూడ కలుగుచున్నది.

నిరూఢ మైనసత్త్వగుణమువలనఁ జక్కనిజ్ఞానము కలుగును. రజోగుణ మువలన లోభము కలుగును. తమోగుణమువలనఁ బ్రమాదమోహములును అజ్ఞాన మును గలుగు నని తాత్పర్యము.

* రజోగుణమువలన లేశముచే సుఖ మైనదుఃఖము పుట్టుచున్నది అందువలన వారలను సుఖు లును దుఃఖులును అని చెప్పుచున్నారు.

♦ పొందఁబడిన స్వరూపము గలది, నిరూఢ మనుట.

ఆ. విహితప్రతిషిద్ధజ్ఞానకర్మరూపము లైన సత్త్వాదిలక్షణములను సంక్షేపించి చెప్పుచున్నారు మఱియు నిత్యాదిగా. జ్ఞానము— సర్వకరణములద్వారమునఁ గలుగునది. అజ్ఞానము—వివేకాభావము.

హ. *

శం. సత్త్వాదిగుణములకార్యాంతరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు కార్యముచేఁ గారణము నెఱుంగుటకు.—సత్త్వాత్ = సత్త్వగుణావిర్భావమువలన; జ్ఞానమ్ = కార్యాకార్యవివేకజ్ఞానము; సంజాయతే = కలుగుచున్నది. రజసః = రజోగుణావిర్భావమువలన; లోభ ఏవచ=పదార్థాదులయందు తృష్ణ కలుగుచున్నది. తమసః= తమోగుణావిర్భావమువలన; ప్రమాదమోహౌ; భవతః. అజ్ఞానమేవచ — బుద్ధిజాడ్యము, చేయవలసినదాని నెఱుంగకుండుట కూడ; కలుగుచున్నది.

మ. ఇట్టి విచిత్రఫలము గలుగుటకు మున్ను చెప్పినహేతువునే చెప్పుచున్నాఁడు.—జ్ఞానమ్ = సమస్తకరణములద్వారమునఁ గలుగునట్టి ప్రకాశరూపమైనజ్ఞానము; సత్త్వాత్సంజాయతే. అందువలన దాని కనురూపముగ సాత్త్వికకర్మమునకు ప్రకాశబహుల మగుసుఖము ఫల మగుచున్నది. రజసః; లోభః = కోట్యవధివిషయములు కలిగినను నివర్తింప నశక్య మైన యభిలాషవిశేషము కలుగుచున్నది. అది నిరంతరము వృద్ధినొందుచుఁ బూరింప నశక్య మై సర్వదా దుఃఖహేతు వగుటవలన దానిచేఁ జేయునట్టి రాజసకర్మమునకు దుఃఖము ఫల మగుచున్నది. ఇట్లు, ప్రమాదమోహౌ; తమోగుణమువలన, భవతః = కలుగుచున్నవి. అజ్ఞానమేవచ=అజ్ఞానముకూడ కలుగుచున్నది; ఏవకారము ప్రకాశమును వ్యావర్తించుచున్నది. కావున తామసకర్మమునకు తామస మగు నజ్ఞానాదిప్రాయము ఫల మగు ననుట యుక్తమే యని యర్థము. ఇట అజ్ఞాన మనఁగా అప్రకాశము. ప్రమాదమోహములకు అప్రకాశో౾ప్రవృత్తిశ్చ అనుస్థలమున వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

శ్రీ. అందులకే హేతువును చెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వాత్ జ్ఞానం సంజాయతే. అందువలన సాత్త్వికకర్మమునకు ప్రకాశబహులం బగుసుఖము ఫల మగుచున్నది. రజసో లోభ స్సంజాయతే. లోభము దుఃఖహేతు వగుటవలన తత్పూర్వక మగుకర్మమునకు దుఃఖము ఫల మగుచున్నది. తమసః; ప్రమాదమోహా౽జ్ఞాన

* దీని కీవ్యాఖ్యానము లేదు.

ములు కలుగుచున్నవి. అందువలన తామసకర్మమునకు అజ్ఞానము నొందించుఫల మగు ననుట యుక్తమే యని యర్థము.

ప. అర్థము స్పష్టము.

రా. ప్రవృద్ధము లగు సత్త్వాదిగుణములచే జనించు నిర్మలాదిఫలం బది యెట్టి దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్లు పరంపరచే వృద్ధినొందిన సత్త్వగుణము వలన ఆత్మతత్త్వాపరోక్షరూప మగుజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అట్లు ప్రవృద్ధం బగు రజోగుణమువలన స్వర్గాదిఃఫలలోభము కలుగుచున్నది. అట్లు ప్రవృద్ధ మగు తమోగుణమువలన, ప్రమాదః = అనవధానమువలన అసత్కార్యమునందు ప్రవృత్తియును; దానివలన, మోహః = విపరీతజ్ఞానమును; దానివలన మిక్కిలి యధిక మైనతమస్సును దానివలన, అజ్ఞానమ్ = జ్ఞానాభావంబును; కలుగుచున్నవి.

మూ. *

ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః
జఘన్యగుణవృత్తస్థా అధో గచ్ఛన్తి తామసాః. ౧౮

భా. మఱియును.—సత్త్వస్థాః = సత్త్వగుణవృత్తమునం దున్నవారలు; ఊర్ధ్వమ్=ఉత్తమలోకమునకు; గచ్ఛన్తి=పోవుచున్నారు — దేవలోకాదులయందుఁ బుట్టుచున్నారు. రాజసాః=రాజసులు; మధ్యే= నడుమను; తిష్ఠన్తి = నిలుచుచున్నారు — మనుష్యులయందుఁ బుట్టుచున్నారు. జఘన్యగుణవృత్తస్థాః = జఘన్య మైనగుణము — అధమ మైన తమోగుణము, దానియొక్కవృత్తము—నిద్రాలస్యాదికము, దానియం దున్నవారలు మూఢు లగు; తామసాః = తామసులు; అధః = క్రిందికి; గచ్ఛన్తి = పోవుచున్నారు — పశ్వాదులయందుఁ బుట్టుచున్నారు.

సత్త్వగుణప్రయుక్తము లైన జ్ఞానకర్మములయం దుండువారలు దేవతాదులయందు జన్మింతురు. అట్లు రజోగుణవ్యాపారములయం దుండువారలు మనుష్యులయందుఁ బుట్టుదురు. తమోగుణవ్యాపారము లైన నిద్రాలస్యాదులయం దున్నవారలు పశ్వాదులలో జన్మింతు రని తాత్పర్యము.

* ౧౭—౧౮ ఈశ్లోకముల కీభాష్యము లేదు.

ఆ. సాత్త్వికాదిజ్ఞానకర్మఫలములను బ్రతిపాదించి చెప్పనియంశములను సంగ్రహించుటకై సామాన్యమున నుపసంహరించుచున్నారు మఱియును నిత్యాదిగా. మఱియును — చెప్పఁబోవుఫలమువలనఁగూడ సత్త్వాదుల నెఱుంగవచ్చు నని యర్థము. సత్త్వగుణవృత్తమునందు — సత్త్వగుణముయొక్క—వృత్తము — ఉత్తమమైనకర్మము లేక జ్ఞానము, దానియం దని యర్థము. రాజసులు — రజోగుణముచేఁ గలుగుకర్మమునందుఁ గాని జ్ఞానమునందుఁ గాని యున్నవారలు.

హ. సాత్త్వికులు దేహము విడిచి స్వకర్మఫలభోగముకొఱకు, ఊర్ధ్వమ్=దేవలోకాదులను, గచ్ఛన్తి = పొందుచున్నారు. రాజసులు స్వకర్మఫలభోగము కొఱకు మనుష్యలోకమునందు జన్మించుచున్నారు. జఘన్యగుణ మనఁగాఁ దమోగుణము, దానియొక్క—వ్యాపార మైన మోహమునం దున్నవార లగు తామసులు, అధోగచ్ఛన్తి.

శం. జ్ఞానాదిగుణకార్యములను బ్రతిపాదించి సత్త్వాదిగుణనిష్ఠులగతిని జెప్పుచున్నాఁడు.—సత్త్వస్థాః=మోక్షేచ్ఛచే సత్త్వగుణోత్పన్న మగు సదసద్వివేకజ్ఞానమునందును తత్కార్య మగు పరమేశ్వరోపాసనాదులయందును ఎవ్వరు నిలుచుచున్నారో వారు సత్త్వస్థులు, అట్టి పురుషులు; ఊర్ధ్వమ్ = ఊర్ధ్వలోకమును, బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిలోకమును; గచ్ఛన్తి. రాజసాః = రజోగుణోత్పన్న మగు కామసంకల్పాది గుణయుక్తజ్ఞానమునందును తత్కార్య మగు శ్రౌతాదికర్మమునందును భోగేచ్ఛచే నెవ్వరు నిలుచుచున్నారో వారు, రాజసపురుషులు; మధ్యే = బ్రహ్మలోకమునకును తిర్యగ్లోకమునకును నడుమ, గమనాగమనములచే దేవలోకమనుష్యలోకములయందు; తిష్ఠన్తి. జఘన్యము — నికృష్టమైన తమోగుణ మేది గలదో దానియొక్క—వృత్తమునందు — తమఃప్రధాన మైన యజ్ఞానమునందుఁ గాని సదసద్వివేకవర్జిత మగు కర్మమునందుఁ గాని ఎవరు నిలుచుచున్నారో అట్టి తామసు లగుపురుషులు కార్యాకార్యవివేకజ్ఞానశూన్యులు; అధోగచ్ఛన్తి — తిర్యగ్యోనులయందుఁ బుట్టుచున్నారు. మాటిమాటికి మరణము నొందుచున్నా రని యర్థము.

మ. ఇప్పుడు సత్త్వాదిగుణవృత్తనిష్ఠులకుఁ బూర్వోక్తఫలమునే యూర్ధ్వమధ్యాధోవిభాగముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇక్కడ తృతీయగుణమునందు వృత్తశబ్దము ప్రయోగించుటవలన మొదటి రెంటియందును వృత్తమే వివక్షితము. అందుచే, సత్త్వస్థాః=సత్త్వవృత్తమునందు — శాస్త్రీయ మగుకర్మమునందును జ్ఞాన

మునందును నిరతు లగువారు; ఊర్ధ్వమ్ = సత్యలోకపర్యంత మగుదేవలోకమును; గచ్ఛన్తి — వారు దేవతలయందుఁ బుట్టుదురు జ్ఞానతారతమ్యముచేత. రాజసాః = రజోగుణవృత్తమునందు — లోభాదియుక్త మగురాజసకర్మమునందు నిరతు లగువారు; మధ్యే = పుణ్యపాపమిశ్ర మగుమనుష్యలోకమునందు; తిష్ఠన్తి — ఊర్ధ్వలోకమును బొందరు, అధోలోకమునుం బొందరు, మనుష్యులయందుఁ బుట్టుదురు. జఘన్యగుణవృత్తస్థాః = జఘన్యము — మీఁది రెండుగుణములకన్నను వెనుకటిది నికృష్ట మగు తమోగుణముయొక్క వృత్తమునందు నిద్రాలస్యాదికమునం దున్నవారలు; అధోగచ్ఛన్తి — పశ్వాదులయందుఁ బుట్టుచున్నారు. కొందఱు సాత్త్వికులును రాజసులును ఒకానొకప్పుడు జఘన్యగుణవృత్తస్థు లగుదురు కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. -- తామసాః = సర్వదా తమఃప్రధాను లైనవారు, ఇతరు లొకానొకప్పుడు తద్వృత్తస్థు లైనను తత్ప్రధానులు కా రని భావము.

శ్రీ. ఇప్పుడు సత్త్వాదివృత్తమే స్వభావముగాఁ గలవారలకు ఫలభేదముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.——సత్త్వస్థాః = సత్త్వవృత్తమునం దున్నవారలు, సత్త్వవృత్తమే ప్రధానముగా గలవారలు; ఊర్ధ్వంగచ్ఛన్తి — సత్త్వోత్కర్ష తారతమ్యమువలన ఉత్తరోత్తరముగా ఒకటికన్న నొకటి నూఱింత లధికమైన యానందముగల సత్యలోకపర్యంతము లగు గంధర్వ పితృదేవాదిలోకములను బొందుచున్నా రని యర్థము. రాజసాః — తృష్ణాదినిరతు లగువారు; మధ్యేతిష్ఠన్తి — మనుష్యలోకమునందే పుట్టుచున్నారు. జఘన్యము — నికృష్ట మగుతమోగుణము, దానివృత్త మగు ప్రమాదమోహాదులయం దున్నవారలు; అధోగచ్ఛన్తి — తమోవృత్తితారతమ్యమువలన తామిస్రాదినిరయములందుఁ బుట్టుచున్నారు.

ప. *

రా. ఇట్లు చెప్పినవిధంబున, సత్త్వస్థాః; ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి — క్రమముగా సంసారబంధమునుండి మోక్షము నొందుచున్నారు. రజోగుణము స్వర్గాదిఫలలోభహేతు వగుటవలన రాజసులు ఫలసాధన మగుకర్మము ననుష్ఠించి తత్ఫలము ననుభవించి వెండియు జన్మమొంది ఆకర్మమునే చేయుచుందురు కావున మధ్యే తిష్ఠన్తి అని చెప్పఁబడెను. పునరావృత్తిరూప మగుటచే అది దుఃఖప్రాయమే యగును.

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

ఇఁక తామసులు, జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః * = ఉత్తరోత్తరము నికృష్టము లైన తమోగుణవృత్తులయం దున్నవారలు; అధోగచ్ఛన్తి – అంత్యజులుగాను తిర్యగ్జంతువులుగాను క్రిమికీటాదులుగాను స్థావరములుగాను గుల్మలతాదులుగాను శిలాకాష్ఠలోష్టతృణాదులుగాను క్రమక్రమముగా జన్మము నొందుదు రని యర్థము.

నా ఽన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టా ఽనుపశ్యతి
గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సో ఽధిగచ్ఛతి. ౧౯

భా. ప్రకృతిస్థత్వరూపం బగు మిథ్యాజ్ఞానముతోఁ గూడినట్టి పురుషునకు భోగ్యము లగు సుఖదుఃఖమోహాత్మకము లైనగుణములయందు నేను సుఖిని దుఃఖిని మూఢుఁడను అను సంగ మేది గలదో అది కారణము పురుషునిసదసద్యోనిజన్మప్రాప్తిరూపం బగు సంసారమున కని సంక్షేపమునఁ బూర్వాధ్యాయమునం దేది చెప్పఁబడినదో ఆ యజ్ఞానమూలం బగు బంధకారణమైన మిథ్యాజ్ఞానము నీయధ్యాయంబున సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవా ఇత్యాదిగా నారంభించి గుణస్వరూపమును గుణవృత్తంబును స్వవృత్తముచే గుణబంధకత్వంబును గుణవృత్తనిబద్ధుండగు పురుషునిగతియు నను నీసర్వంబును విస్తరంబునఁ బ్రతిపాదించి ఇఁక సమ్యగ్దర్శనమువలన మోక్షము ప్రతిపాదింపవలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—గుణేభ్యః = కార్యకరణవిషయాకారమునఁ బరిణతము లైనగుణములకంటెను; అన్యమ్=ఇతరుని; కర్తారమ్=కర్తనుగాఁ; యదా = ఎప్పుడు; ద్రష్టా = ఎఱింగినవాఁడు; నాఽనుపశ్యతి = మఱి చూడఁడో, సర్వావస్థము లగు గుణములే సర్వకర్మములకును కర్తలని చూచుచున్నాఁడో; గుణేభ్యశ్చ = గుణములకంటెను; పరమ్ = వ్యతిరిక్తుని, గుణవ్యాపారసాక్షిభూతుని; వేత్తి = ఎఱుంగుచున్నాఁడో; అప్పుడు, మద్భావమ్ = నాయొక్కభావమును, నే నగుటను; సః = ఆద్రష్ట; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు.

కార్యకరణవిషయాకారపరిణతము లగు గుణములే కర్తలు గాని యాగుణముల కంటె నితరుఁ డెవ్వఁడును కర్త లేఁ డని ఎప్పుడు జ్ఞాని యెఱుంగుచున్నాఁడో

* వీరిమతమునందు గుణవృత్తిస్థాః అనిపాఠము.

గుణవ్యాపారసాక్షిభూత మైన నిర్గుణబ్రహ్మమునుగాఁ ద న్నెఱుంగుచున్నాఁడో అప్పు డాజ్ఞాని మద్భావమును బొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. ఏగుణమునం దెట్లనునది మొదలగు ప్రశ్నల కుత్తరముఁ జెప్పి గుణములనుండి మోక్షణం బెట్లను ప్రశ్న కుత్తరముఁ జెప్పుటకై పూర్వోక్తము ననువదించుచు మిథ్యాజ్ఞాననివర్తకం బగు సమ్యగ్దర్శనమును బ్రస్తావించుచున్నారు ప్రకృ తీత్యాదిగా. మోక్షము — గుణములనుండి విడుపు బ్రహ్మభావము. సత్త్వాది వాచకం బగు గుణశబ్దమునకు వివక్షితార్థముఁ జెప్పుచున్నారు కా ర్యేత్యాదిగా. మతి — జ్ఞానానంతర మని యర్థము. అక్షరార్థముఁ బ్రతిపాదించి పూర్వార్థమున కార్థిక మైనయర్థముఁ జెప్పుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా. సర్వావస్థములు — తత్తత్కార్యకరణాకారపరిణతము లనుట. సర్వకర్ములకును — విహితప్రతిషిద్ధము లైన కాయిక వాచిక మానసముల కని యర్థము. వ్యతిరిక్తతనే స్పష్టీకరించుచున్నారు గుణవ్యాపా రేత్యాదిగా. నిర్గుణబ్రహ్మాత్మ నని యర్థము. మద్భావమ్— బ్రహ్మాత్మను. పొందుచున్నాఁడు—అతనికి బ్రహ్మభావ మభివ్యక్త మగు నని యర్థము.

హ. ద్రష్టా = విద్వాంసుఁడు. గుణేభ్యఃపరమ్ = గుణవ్యాపారసాక్షిభూతుని. మద్భావమ్ = ఈశ్వరభావమును.

శం. "త్రిభి ర్గుణ మయై ర్భావైః, దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, కారణం గుణసఙ్గోఽస్య" అని గుణములు మోహకంబు లనియు దుర్జయంబు లనియు సదసద్యోనిజన్మకారణంబు లనియు నేది చెప్పఁబడినదో దానినే స్పష్టీకరించుటకై సత్త్వం రజ స్తమ ఇత్యాదిగ్రంథముచేత గుణములే సుఖజ్ఞానములయందును తృష్ణాసక్తికర్మప్రవృత్తులయందును ప్రమాదాలస్యనిద్రాదులయందును సంజకంబులై అవిద్యాదిదోషవంతుఁడును గుణతత్కార్యములయం దహం మమేతి మిథ్యాజ్ఞానయుక్తుఁడు నగు పురుషునకు దేవ మర్త్యతిర్యగ్యోనులయందు జన్మాద్యనర్థకారణంబు లని ప్రతిపాదించి యిప్పుడు "మా మేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే" అని చెప్పినరీతిని శాస్త్రాచార్యప్రసాదంబునను నాయనుగ్రహంబునను జక్కఁగా వివేచించి ఆత్మానాత్మస్వరూపము నెఱింగినట్టి బ్రహ్మవిదుం డగుయతి గుణసంగముచేఁ గలుగు ననర్థము నెఱింగి యనాత్మవాసనకుఁ దాను వశుండు గాక ప్రత్యగ్దృష్టిని విడువనివాఁడై సర్వావస్థలయందును సర్వదా గుణములే కర్తలు కారయితలు భోక్త లనియు తా నసంగుఁ డనియు గుణతత్కార్యతద

వస్థాసాక్షి యనియుఁ జూచుచు సదాత్మనిష్ఠచేఁ గార్యసహితంబు లగు మూఁడుగుణముల నతిక్రమించి ముక్తుఁ డగు నని ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.— "చక్షుషో ద్రష్టా శ్రోత్రస్య ద్రష్టా వాచో ద్రష్టా మనసో ద్రష్టా బుద్ధే ర్ద్రష్టా ప్రాణస్య ద్రష్టా తమసో ద్రష్టా సర్వస్య ద్రష్టా, సాక్షీచేతాః కేవలో నిర్గుణశ్చ, అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రః" * ఇత్యాది శ్రుతులవలనను, "ఆత్మ దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదులకంటె భిన్నుఁడు, ద్రష్ట యగుటవలన, ఘట ద్రష్టవలె" ఇత్యాది యుక్తులవలనను దేహేంద్రియాది భిన్నునిగాను స్వాత్మనుగాను ఆత్మస్వరూపమును చక్కఁగా నెఱింగినవాఁడై తా నవిక్రియుం డని, ద్రష్టా=ఎఱుంగునట్టియతి; యదా= ఏకాలమునందు సమాధిచే జ్ఞానపరిపాకదశయందు; గుణేభ్యః = గుణకార్యభూతము లైనదేహేంద్రియాదులకంటె; అన్యమ్ = భిన్నుని; కర్తారమ్ = కర్తనుగా; నానుపశ్యతి=చూడఁడో; కాయిక వాచిక మానసికము లగు విహితములకును నిషిద్ధములకును సామాన్యములగు సర్వకర్మములకును గర్త దేహేంద్రియములకంటె నతిరిక్తుఁ డని తలంపఁడో, ఆయాకర్మము నెఱవేఱినయుత్తరక్షణమే ఆయాకర్మమునకుఁ గర్త దేహేంద్రియాదికమే యని యెఱుంగుచున్నాఁడో, చక్షువే చూచుచున్నది శ్రోత్రమే వినుచున్నది మనసే తలంచుచున్నది బుద్ధియే యెఱుంగుచున్నది వాక్కే పలుకుచున్నది నేను కాదు నే ననింద్రియుఁడను అని తన్నకర్తనుగానే యెఱుంగుచున్నాఁడో, గజారూఢుఁడు గజమే నడుచుచున్నది గాని తాను నడవలే దని యెట్లు చూచుచున్నాఁడో అట్లు బ్రహ్మవిదుఁడు తనకంటె భిన్నము లని తెలియఁబడుచున్న దేహేంద్రియాదులే కర్త లనియు సత్త్వాదిగుణకార్యము లగు నవిద్యాకామాదులే కారయిత లనియు విజ్ఞానాత్మయే తత్ఫలభోక్త యనియుఁ దాను కర్త గాని కారయిత గాని భోక్త గాని కాఁ డని చూచుచున్నాఁడో, ఎప్పు డిట్లు బ్రహ్మవిద్యతి ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానముచేతఁ దనకంటె భిన్నమైన దేహేంద్రియాదికమునందే కర్తృత్వభోక్తృత్వములను జూచుచున్నాఁడో; అట్లే, గుణేభ్యః = గుణకార్యము లగు నహంకారాదులకంటె; పరమ్ = విలక్షణునిగా, అకర్తను అభోక్తను అగంతను అమంతను అబోద్ధను అవికారుని క్షేత్రతద్ధర్మతత్కర్మముల నంటనివానినిగా; స్వాత్మను,

* నేత్రమును జూచువాఁడు శ్రోత్రమును జూచువాఁడు వాక్కును జూచువాఁడు మనస్సును జూచువాఁడు బుద్ధిని జూచువాఁడు ప్రాణమును జూచువాఁడు తమస్సును — అజ్ఞానమును జూచువాఁడు సర్వంబును జూచువాఁడు, సాక్షియు ఆత్మయు కేవలుఁడును నిర్గుణుఁడును, ప్రాణరహితుఁడు మనోరహితుఁడు శుద్ధుఁడు.

వేత్తి = ఎఱుంగుచున్నాఁడో, నిష్కలుని నిష్క్రియుని శాంతుని ఆకాశమువలె పరిపూర్ణునిఁగాఁ జూచుచున్నాఁడో; ఇట్లు దేహేంద్రియాదులే కర్తలనియుఁ దాన కర్తయనియు నెప్పుడేవిద్వాంసుఁడు సాక్షాత్తుగాఁ జూచుచున్నాఁడో అప్పుడు, సః = ఆవిద్వాంసుఁడు; మద్భావమ్ = నిర్విశేషపరబ్రహ్మ మగునాయొక్క భావము మద్భావము, మత్స్వరూపతను పరిపూర్ణత్వమును; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు, నిత్యనిరంతరసమాధిచేఁ బొందఁబడిన సమ్యగ్దర్శనముచేత ఇది సర్వంబును నేనును బ్రహ్మమే యని సర్వంబును దన్నును బ్రహ్మమాత్రమునుగాఁ జూచుచు గుణతత్కార్యరూప మగు సనర్థపరంపరను దాఁటి జీవించి యున్నపుడే బ్రహ్మరూపుఁ డగుచున్నాఁడు, ముక్తుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము.

మ ఈ యధ్యాయమునందు మూఁడువిషయములు ప్రతిపాదింప నారంభింపఁబడినవి. అందు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ మీశ్వరాధీన మనుటయు గుణము లెవ్వి అవి యెట్లు బంధించు ననుటయు నీరెండువిషయంబులు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. ఇప్పుడు గుణములనుండి యెట్లు మోక్షము? ముక్తునిలక్షణ మేమి? అనువిషయము ప్రతిపాదించుట కవశిష్టమై యున్నది. అందు గుణములు మిథ్యాజ్ఞానాత్మకము లగుటవలన సమ్యగ్దర్శనమువలన వానినుండి మోక్షణం బని చెప్పుచున్నాఁడు.— గుణేభ్యః = కార్యకరణవిషయాకారపరిణతము లైనగుణములకంటె; అన్యమ్ = ఇతరుని; కర్తారమ్ = కర్తనుగా; యదా = ఎప్పుడు; ద్రష్టా = విచారకుశలుఁ డగుపురుషుఁడు; నానుపశ్యతి = విచారానంతరము చూడఁడో, గుణములే యంతఃకరణ బహిష్కరణ శరీరవిషయరూపమును బొందినవై సమస్తకర్మములకును గర్తలని చూచుచున్నాఁడో; గుణేభ్యశ్చ=తత్తదవస్థావిశేషంబునఁ బరిణతము లైనగుణములకంటె; పరమ్ = గుణతత్కార్యముల నంటనివానిని వాని భాసిల్లఁజేయువానిని జలతత్కంపాదుల నంటని సూర్యునివలె నున్నవానిని నిర్వికారుని సర్వసాక్షిని అంతట సమముగా నున్నవానిని క్షేత్రజ్ఞు నొక్కని; వేత్తి = ఎఱుంగుచున్నాఁడో. అప్పుడు, మద్భావమ్ = మద్రూపతను; సః = ఆద్రష్ట; అధిగచ్ఛతి.

శ్రీ. ఇట్లు ప్రకృతిగుణములచేఁ గలుగు సంసారమును విస్తరంబునఁ బ్రతిపాదించి యిప్పుడు తద్వివేకంబున మోక్షమును దెలుపుచున్నాఁడు.—యదా; ద్రష్టా = వివేకియై; బుద్ధ్యాద్యాకారపరిణతము లైన గుణములకంటె, అన్యం కర్తారం నానుపశ్యతి, మఱే మనఁగా గుణములే కర్మములను జేయుచున్న వని చూచు

చున్నాఁడో; గుణేభ్యశ్చ; పరమ్ = వ్యతిరిక్తుని, తత్సాక్షియైనయాత్మను; వేత్తి; సః; మద్భావమ్ = బ్రహ్మత్వమును; అధిగచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు.

ప. ఇట్లు గుణప్రవాహరూప మగుసంసారమును వర్ణించి యిప్పుడు "ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః" అని పూర్వము ప్రతిజ్ఞ చేసినదానిని స్మృతికిఁ దెచ్చుచు మోక్షసాధనజ్ఞానోపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు. *

రా. ఆహారవిశేషములచేతను ఫలాభిసంధిరహితసత్కర్మవిశేషములచేతను క్రమక్రమముగా సత్త్వమును వృద్ధినొందించుకొన్నవారికి గుణాత్యయద్వారంబున నూర్ధ్వగమనప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇట్లు సాత్త్వికాహారముల సేవించుచు ఫలాభిసంధి లేక భగవదారాధనరూపము లైనకర్మముల ననుష్ఠించుటచేత రజస్తమోగుణములను నిశ్శేషముగా నభిభవించి యుత్కృష్టం బగు సత్త్వంబున నున్నట్టి యీద్రష్ట, యదా గుణేభ్యో ఽన్యం కర్తారం నాఽనుపశ్యతి — గుణములే స్వానురూపప్రవృత్తులయందుఁ గర్త లని చూచుచున్నాఁడో; గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి—కర్త లగు గుణములకంటెఁ బరుని—అన్యుని ఆత్మను అకర్తనుగా నెఱుంగుచున్నాఁడో; సః; మద్భావ మధిగచ్ఛతి—నాయొక్క భావ మేది గలదో దానిఁ బొందుచున్నాఁడు. ఇది యభిప్రాయము.—స్వభావమునఁ బరిశుద్ధస్వభావుఁ డగునాత్మకు వివిధకర్మములయందుఁ గర్తృత్వము పూర్వపూర్వకర్మమూల మైనగుణసంగముచేఁ గలిగినది. ఆత్మ స్వభావంబున నకర్త యనియు అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారుం డనియు త న్నెప్పుడు చూచుచున్నాఁడో అప్పుడు మద్భావము నొందుచున్నాఁడు.

మా. పరిణామికర్తను, గుణేభ్యోన్యం నానుపశ్యతి. కాదేని "యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్" అనుశ్రుతి విరోధించును. "నాహం కర్తా నకర్తా త్వం కర్తా యస్తు సదా ప్రభుః" అని మోక్షధర్మమునందు.

గుణా నేతా నతీత్య త్రీ న్దేహీ దేహసముద్భవాన్
జన్మమృత్యుజరాదుఃఖై ర్విముక్తో ఽమృత మశ్నుతే. ౨౦

భా. ఎట్లు పొందుచున్నాఁ డనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— ఏతాన్ = ఈ యథోక్తము లైన; గుణాన్ = గుణములను; త్రీన్ = మాయోపాధిభూతము లైనమూటిని; దేహసముద్భవాన్ = దేహోత్పత్తిబీజభూతము

* పదయోజన శ్రీధరీయముతో సమానము.

లైనవానిని; అతీత్య = జీవించి యున్నపుడే అతిక్రమించి; దేహీ = దేహము గలవాఁడు; జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైః=జన్మముచేతను మరణము చేతను ముసలితనముచేతను దుఃఖముచేతను; విముక్తః=జీవించి యున్న పుడే విడువఁబడినవాఁడై; విద్వాంసుఁడు, అమృతం = మోక్షమును; అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు, ఈవిధముగా మద్భావము నొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

మాయోపాధిరూపములై దేహోత్పత్తికిఁ గారణము లైన యీ సత్త్వరజస్తమోగుణముల మూఁటి నతిక్రమించి విద్వాంసుఁడు జన్మమృత్యుజరాదుఃఖములచే విముక్తుఁడై జీవించి యున్నపుడే మద్భావరూప మైనమోక్షము నొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. అనర్థసమూహమును విడిచి విద్వాంసుఁడు బ్రహ్మత్వము నొందు చున్నాఁ డను నర్థమును బ్రశ్నద్వారమున వివరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. యథోక్తము లన్నదానినే వివరించుచున్నారు మా యేత్యాదిగా. మాయయే యుపాధి, తద్రూపములు—అనర్థరూపము లైన సత్త్వాదుల నని యర్థము. వీనివలనఁ బుట్టుచున్నవి గావున సముద్భవము లనఁగాఁ గారణములు, దేహమునకు సముద్భవములు దేహసముద్భవము లను వ్యుత్పత్తిని గ్రహించి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు దేహోత్పత్తీత్యాదిగా. ఏవిద్వాంసుఁ డవిద్యామయము లైనగుణముల జీవించి యున్నపుడే యతిక్రమించి యున్నాఁడో వానినే విశేషించుచున్నారు జన్మేత్యాదిగా. మున్ను విస్తరంబునఁ జెప్పఁబడినదియు యిప్పుడు ప్రసంగవశమువలన సంక్షేపముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినదియు నగు సమ్యగ్దర్శనమునకు ఫలము చెప్పుచున్నారు ఈవిధముగా నిత్యాదిగా.

హ. దేహసముద్భవాన్ = దేహమునకుఁ గారణభూతము లైనవానిని.

శ౦. కర్తృత్వభోక్తృత్వాది ధర్మములు గల దేహేంద్రియాదులకంటెఁ భిన్నుఁడే యవిక్రియుం డగు నాత్మ యని యెఱింగి బ్రహ్మవిదుం డగుయతి యెల్లప్పుడును స్వానుభూతిపరుండై గుణత్రయము నతిక్రమించిననే ముక్తుఁ డగును, కానిచోఁ గాఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఎట్లాదిత్యుఁడు మేఘముకంటె భిన్నుఁడై మేఘతత్కార్యముల నంటఁడో అట్లు దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నుఁడై దేహతత్కార్యముల స్పృశింపకయె యున్నవాఁ డాత్మ యని యెఱింగి, దేహీ = బ్రహ్మవిదుం డగుయతి;

ఏతాన్ = ఈ; చిత్తప్రసాదరాగలోభమోహాదిలింగములచే నెఱుంగఁబడుచున్నవై సుఖజ్ఞాన కర్మప్రవృత్తిప్రమాదాదులయందే పురుషున కాసక్తి కలిగించి జ్ఞానమును దత్ఫలమును బ్రతిబంధించునట్టివి; కావుననే, దేహసముద్భవాన్ = దేహారంభకము లగు; తమపరిణామవిశేషము లగు దయాసత్యశౌచవినయదానశీలత్వాదిసాత్త్విక వికారములచేతను రాగద్వేషలోభాసూయాదిరాజసవికారములచేతను మోహాభినివేశాహంకారమమకారాదితామసవికారములచేతను పుణ్యపాపములచేతను సత్త్వాదిగుణములే దేహోత్పత్తికి హేతువులు; అట్టి యీ, త్రీన్గుణాన్ = సత్త్వాదిగుణముల మూఁటిని, గుణధర్మము లైన యవిద్యాకామాదులను; అతీత్య — అతిక్రమించి, ప్రత్యగ్వృత్తిచే ఇది సమస్తమును నేనును బ్రహ్మమే యను సర్వత్ర బ్రహ్మమాత్ర దర్శనాగ్నిచేత గుణములను గుణకార్యభూతము లైన అహం మ మేత్యాదివిపరీత ప్రత్యయములను నిర్దహించి సన్మాత్రాత్మకుఁడై; జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైః—దేహసంబంధమునఁ గలిగినవానిచే; విముక్తః=జన్మాదిదుఃఖములచే స్పృశింపఁబడనివాఁడై; అమృతమ్ = విదేహకైవల్యమును; అశ్నుతే — నిత్యాఖండానందైకరసాద్వితీయ బ్రహ్మరూపమున నుండు నని యర్థము.

మ. ఎట్లు పొందుచున్నాఁ డనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతాన్గుణాన్ = మాయాత్మకము లైన యీగుణములను; త్రీన్ = సత్త్వరజస్తమముల మూఁటిని; దేహసముద్భవాన్ — దేహోత్పత్తిబీజభూతము లైనవానిని; అతీత్య=జీవించి యున్నపుడే తత్త్వజ్ఞానముచే బాధించి ; జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైః = జన్మముచేతను మృత్యువుచేతను వార్ధకముచేతను ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖములచేతను మాయామయము లైనవానిచేత ; విముక్తః = జీవించి యున్నపుడే తత్సంబంధము లేనివాఁడై; విద్వాంసుఁడు, అమృతమ్ = మోక్షమును, సుధ్యానమును; అశ్నుతే = పొందుచున్నాఁడు.

శ్రీ. అందువలన గుణకృతసర్వానర్థంబులు నివర్తిల్లి కృతార్థుం డగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—దేహసముద్భవాన్ = దేహాకారము లైన సముద్భవములు—పరిణామములు గల; ఏతాన్ త్రీన్ గుణాన్, అతీత్య = అతిక్రమించి; వానిచేఁ జేయఁబడు జన్మాదులచే విముక్తుండై, అమృతమశ్నుతే = బ్రహ్మానందము నొందుచున్నాఁడు.

ప. *

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

రా. కర్త లగు గుణములకంటె భిన్నునిగా అకర్తనుగా నాత్మను జూచుచు భగవద్భావము నొందుచున్నాఁ డని చెప్పఁబడినది. ఆ భగవద్భావ మెట్టి దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఈ దేహీ, దేహసముద్భవాన్ = దేహాకారమునఁ బరిణత మైన ప్రకృతివలనఁ బుట్టిన; ఏతాన్ త్రీన్ గుణాన్=ఈ సత్త్వాదిగుణములమూఁటిని; అతీత్య; వానికంటె భిన్నుఁడై జ్ఞానైకాకారుఁ డైన యాత్మను జూచుచు, జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్విముక్తః; అమృతమ్ = ఆత్మను; అనుభవించుచున్నాఁడు. ఇది మద్భావ మని యర్థము.

మా. •

అర్జున ఉవాచ.—

కై ర్లిఙ్గై స్త్రీ న్గుణా నేతా నతీతో భవతి ప్రభో
కిమాచారః కథం చైతాం స్త్రీ న్గుణా నతివర్తతే. ౨౧

భా జీవించియున్నపుడే గుణముల నతిక్రమించి యమృతము నొందుచున్నాఁ డన విని ప్రశ్నబీజము నొందినవాఁడై యర్జునుం డిట్లనియె— కైః లిఙ్గైః = ఏగుఱుతులచేత; ఏతాన్ = ఈ వివరింపఁబడిన; త్రీన్ గుణాన్ = మూఁడుగుణములను; అతీతః=అతిక్రమించినవాఁడు; భవతి = ఉండును? ప్రభో = ఓ భగవంతుఁడా! కిమాచారః = అతఁడు ఎట్టి యాచారము గలవాఁడు? కథంచ = ఏవిధమున; ఏతాన్ త్రీన్ గుణాన్ = ఈ మూఁడుగుణములను; అతివర్తతే = అతిక్రమించును?

అర్జునుం డిట్లనియె. భగవంతుఁడా! ఈ మూఁడుగుణముల నతిక్రమించినవాఁ డేమి గుఱుతులు గలిగి యుండును? అతని యాచార మెట్టిది? ఎట్లు మఱి యీమూఁడుగుణముల నతిక్రమింపవచ్చును? అని తాత్పర్యము.

రా. సమ్యగ్దర్శనఫలము గుణాతిక్రమణపూర్వకమైన యమృతత్వం బని చెప్పినదానిని విని యిఁక ముక్తునిలక్షణము చెప్పవలయు నని ప్రకృతము నడుగఁ గోరినయర్జునుని ప్రశ్నము తీయుచున్నారు జీవించి ఇత్యాదిగా. సత్త్వాదిగుణము లేవి వ్యాఖ్యాతము లయ్యెనో వానిపరిణామము లైన యధ్యాసముల నతిక్రమించినపురుషుని ఏలింగములచే నెఱుంగవలయునో వానిం జెప్పవలయును, సిద్ధికొఱకుఁ బూర్వ

• ౨౧—౨౧ ఈ శ్లోకముల కీభాష్యము లేదు.

మనుష్ఠింపవలసినవియును సిద్ధి నొందిన పిమ్మట నయత్నలభ్యంబులు నగు నాలింగము లేవియని యడుగుచున్నాఁడు కై రిత్యాదిగా. యథేష్టచేష్టను వ్యావర్తించుటకై రెండవప్రశ్నము కిమాచారః అని. గుణాతిక్రమణమున కుపాయముగా జ్ఞానము చెప్పఁబడినది కావున నుపాయప్రకారము నెఱుంగుటకై ప్రశ్నాంతరము కథ మిత్యాదిగా.

హ. లింగైః — చిహ్నములచేత. అతీతః = అతిక్రమించినవాఁడు.

శ౦. దేహవ్యతిరిక్తాత్మదర్శి యగు యతి జీవించి యున్నపుడే మూఁడుగుణముల నతిక్రమించి ముక్తుఁ డగుచున్నాఁ డని విని యాశ్చర్యము నొందినవాఁడై గుణాతీతునిలక్షణమును ఆచారమును గుణాతిక్రమణోపాయమును ఎఱుంగఁగోరి యర్జునుం డి ట్లనియె.—మిక్కిలి భాస్వరరూపుఁ డగుటవలన ప్రభు వనఁగా చిద్ఘనుఁడు, తత్సంబుద్ధి ఓ ప్రభూ ! ఏతాన్ = ఈ చెప్పఁబడినలక్షణములు గల; త్రీన్ గుణాన్; అతీతః = అతిక్రమించి బ్రహ్మరూపుఁడై యున్న బ్రహ్మవిదుఁ డగుయతి; కైః లింగైః = ఏలక్షణములచేత; భవతి—ఎఱుంగఁబడుచున్నాఁడు ? వేనిచే నితఁడు గుణాతీతుఁ డని దెలియవచ్చునో అట్టివి గుణాతీతుం డగు సిద్ధునిలక్షణము లేవి యని యర్థము. గుణాతీతుఁడు, కిమాచారః=ఎట్టియాచారము గలవాఁడు? వీఁడు వైదికము నాచరించునా? లౌకికము నాచరించునా? లేక యథేష్టముగా నాచరించునా? అని యర్థము. ఏతాన్ = ఈ, తమతమవికారములచేత సముద్రములవలె నుండునట్టి, త్రీన్ గుణాన్ = మూఁడైన సత్త్వాదిగుణములను, మూఁ డనుట తత్సాధనము దుర్లభ మని దెలుపుచున్నది; కథంచ = ఏవిధముచేత; అతివర్తతే = అతిక్రమించుచున్నాఁడు? ఏ యుపాయముచే నితఁడు గుణత్రయాతిక్రమణము చేయుచున్నాఁడు? ఈ మూఁడుప్రశ్నములకును జక్కఁగా సమాధానము చెప్పవలయు నని యర్థము.

మ. ఈ గుణముల నతిక్రమించి జీవించి యున్నపుడే యమృతము నొందుచున్నాఁ డనుటను విని గుణాతీతునిలక్షణమును ఆచారమును గుణాతీతుఁ డగుటకుపాయమును దెలియఁ గోరినవాఁడై యర్జునుం డి ట్లనియె.—ఏతా న్గుణా నతీతః= ఈగుణముల నతిక్రమించినవాఁ డెవఁడో అతఁడు; కై ర్లింగై ర్భవతి=ఏలక్షణములతోఁ గూడినవాఁ డగుచున్నాఁడు? ఏలక్షణములచే నతనిఁ దెలియనగునో వాని నాకుఁ దెలియఁజెప్పు మని యొకప్రశ్నము. ప్రభు వగుటవలన భృత్యునిదుఃఖమును భగవంతుఁడే నివారింపవలయు నని సూచించుచు సంబోధించుచున్నాఁడు ప్రభో అని.

ఏది వీని యాచారము అని కిమాచారః. ఇతఁడు యథేష్టచేష్టుఁడై యుండునా లేక నియమము కలిగి యుండునా యని రెండవప్రశ్నము. కథంచ = ఏప్రకారముచేత; ఏతాన్ త్రీన్ గుణాన్; అతివర్తతే = అతిక్రమించుచున్నాఁడు? గుణాతీతత్వోపాయం చేమి యని మూఁడవప్రశ్నము.

శ్రీ. ఈ గుణముల నతిక్రమించి యమృతము నొందుచున్నాఁ డన విని గుణాతీతునిలక్షణమును ఆచారమును గుణాత్యయోపాయమును జక్కఁగా దెలియఁ గోరినవాఁడై యర్జునుం డి ట్లనియె.—ప్రభో; కైర్లిఙ్గైః = తనయందుఁ బుట్టిన వగు నెట్టి చిహ్నములతో; గుణాతీతుం డగు దేహి యున్నాఁ డని లక్షణప్రశ్నము. కిమాచారః = ఏ యాచారము గలవాఁడు? ఎట్లు వర్తించు నని యర్థము. కథంచ = ఏ యుపాయముచేత; ఈ గుణముల మూఁటిని గూడ నతిక్రమించును? దానిఁ జెప్పుమని యర్థము.

ప. *

రా. గుణాతీతునిస్వరూపమును దెలుపునట్టి యాచారప్రకారంబును గుణాత్యయహేతువును నడుగుటకై యర్జునుం డి ట్లనియె.—సత్త్వాదు లగు నీమూఁడు గుణముల నతిక్రమించినవాఁడు, కైః లిఙ్గైః = ఏలక్షణములచేత; ఉపలక్షితుఁ డగుచున్నాఁడు? కిమాచారః — ఏ ఆచారముతోఁ గూడినవాఁడు? వీనిస్వరూపము నెఱుంగుటకు గుఱుతైన యాచార మెట్టి దని యర్థము. కథంచ = ఏయుపాయము చేత; ఈసత్త్వాదిగుణములమూఁటిని, అతివర్తతే ?

శ్రీభగవా నువాచ.—

ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహ మేవ చ పాణ్డవ
న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని కాఙ్క్షతి. ౨౨

భా. గుణాతీతునిలక్షణంబును గుణాతీతత్వోపాయంబును అర్జునునిచే నడుగఁబడినవాఁడై ప్రశ్నద్వయంబునకును బ్రతివచనము శ్రీభగవంతుఁ డి ట్లనియె.—ఏలింగములతోఁ గూడినవాఁడు గుణాతీతుఁ డని యేప్రశ్న నడిగితివో దాని వినుము. ప్రకాశంచ = సత్త్వకార్య మైన ప్రకాశమును; ప్రవృత్తించ = రజఃకార్య మైనప్రవృత్తిని; మోహమే

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

నచ = తమఃకార్య మైనమోహమును; వీనిని, సంప్రవృత్తాని=చక్కఁగా విషయభావంబున వృద్ధిఁ బొందినవానిని; నద్వేష్టి = ద్వేషింపఁడు. పాణ్డవ=ఓయర్జునుఁడా! నాకుఁ దామసప్రత్యయము కలిగెను అందుచే మూఢుఁడ నైతిని; అట్లు దుఃఖాత్మక మైనరాజస మగుప్రవృత్తి నాకుఁ బుట్టెను, నేను రజోగుణముచేఁ బ్రవర్తితుఁడ నైతిని, స్వరూపము నుండి చలనము నొందితిని, నాస్వరూపావస్థానమునుండి యీభ్రంశ మేది గలదో అది నాకుఁ గష్టముగా నున్నది; అట్లు ప్రకాశాత్మక మైన సాత్త్వికగుణము నన్ను వివేకము నొందించుచు సుఖమునందు సక్తునిఁ జేయుచు బంధించుచున్నది—అని వాని నసమ్యగ్దర్శి యగువాఁడు ద్వేషించుచున్నాఁడు; ఇట్లు గుణాతీతుఁడు సంప్రవృత్తము లైనవానిని ద్వేషింపఁడు. మఱియు నెట్లు సాత్త్వికాదిపురుషుఁడు తనయందుద్భవించి నివృత్తము లైనసాత్త్వికాదికార్యములను గాంక్షించుచున్నాఁడో అట్లు గుణాతీతుఁడు, నివృత్తాని = తొలఁగినవానిని; నకాంక్షతి = కోరఁడు. అని యర్థము. ఇది పరులకుఁ బ్రత్యక్ష మగులింగము కాదు. మ త్తే మనఁగా, తనకుమాత్రమే ప్రత్యక్ష మగుటవలన నాత్మవిషయమే యీ లక్షణము. స్వాత్మవిషయ మగు ద్వేషమును గాని కాంక్షను గాని పరుఁడు చూడఁజాలఁడు గదా.

అర్జునా! సత్త్వరజస్తమోగుణకార్యము లైన ప్రకాశప్రవృత్తి మోహములు కలిగినపుడు గుణాతీతుఁడు వాని ద్వేషింపఁడు, అవి నివర్తిల్లినపుడు వానిఁ గాంక్షింపఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. ప్రశ్నస్వరూప మనువదించి వానియుత్తరమును బ్రదర్శించుచున్నారు గుణాతీతుని ఇత్యాదిగా. కిం శబ్దమునకు * మూఁడుమాఱులు ప్రయోగము కనఁబడుటవలన ప్రశ్నద్వయమున కనుట యుపలక్షణము, ప్రశ్నత్రయమున కని గ్రహింపవలయును. మీఁదిశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు ఏలింగములతో నిత్యాదిగా. వాని సమ్యగ్దర్శి ద్వేషింపఁ డని చెప్పినదానినే స్పష్టీకరించుటకై యసమ్యగ్దర్శికి వానియందుఁ గల ద్వేషమును నిషేధింపవలసినదానిని బ్రకటించుచున్నారు నాకు ఇత్యాదిగా. సమ్యగ్దర్శికి సంప్రవృత్తము లైన ప్రకా

* అర్జునప్రశ్నశ్లోకమునందు.

శాదులయందు ద్వేషము లే దనుట నుపసంహరించుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. ననివృత్తాని యనుభాగమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు మఱియు నిత్యాదిగా. అవి యాత్మసంబంధులు గా వని చక్కగా నెఱింగినవాఁడై వాని యం దాత్మానుకూలప్రతికూలభావారోపణముచే నుద్వేగము వహింపఁడు స్పృహ యును జేయఁ డని యర్థము. గుణాతీతునకు స్వానుభవసిద్ధ మైనలక్షణము చెప్పఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు ఇది ఇత్యాదిగా. పరునకుఁ బ్రత్యక్షము కా దనుటను బ్రపంచించుచున్నారు స్వాత్మేత్యాదిగా. విషయ మనఁగా నాశ్రయ మని యర్థము.

హ. *

శ౦ అందు మొదటి ప్రశ్న కుత్తరము చెప్పుటకై శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.—గుణములకును గుణకార్యములకును దాను విషయము గాక వానిఁ జిద్వృత్తిచే నతిక్రమించి బ్రహ్మమునందే సదా తద్రూపుఁడై యెవఁ డున్నాఁడో అట్టి గుణాతీతుఁ డగు బ్రహ్మవిద్యతి, ప్రకాశంచ = ప్రకాశము, సత్త్వవికారవిషయసుఖ జ్ఞానములయం దాసక్తిఁ గలిగించునట్టి చిత్తేంద్రియప్రసాదము, సమాధికి రసాస్వాదం బను నంతరాయము, అట్టి ప్రకాశమును; ప్రవృత్తించ=రాగమూలక మగు రజః కార్యము ప్రవృత్తి, మనస్సునకును నింద్రియములకును బహిర్ముఖత, విక్షేపం బను సమాధ్యంతరాయము, ఇంద్రియములకుఁ గలుగు విషయప్రవృత్తిని ; మోహమేవచ = ఏవకారము అప్యర్థకము, మోహము తమోవికారము నిద్రాలస్యప్రమాదాదులయందు సంగముఁ గలిగించునది, లయము కషాయ మను పేరుగల సమాధ్యంతరాయము, అట్టి మోహమును గూడ; అట్టి యీ సత్త్వరజస్తమోగుణకార్యములను, సంప్రవృత్తాని=చక్కగాఁ బ్రసక్తించినవానిని ; నద్వేష్టి—తనకుఁ బ్రాప్తములైన ప్రకాశాదులయందుఁ బ్రతికూలతాబుద్ధిచేత ద్వేషబుద్ధిని జేయఁడు, అవి చిదాభాసవిషయము లగుటవలన వానికిని దనకును సంబంధము లేమివలన నించుకేనియు విక్షేపము నొందఁడు. ఎట్లు నిదిధ్యాసనముఁ జేయఁ గోరు సాధకుఁడు సమాధికి విఘ్నభూతము లైన రసాస్వాదవిక్షేపలయకషాయరూపము లగు ప్రకాశాదిసత్త్వాదిగుణకార్యములను దనకు సంభవించినవానిని ద్వేషించుచున్నాఁడో, నా కివి సమాధివిఘ్నములు సంభవించిన వని విక్షేపము నొందుచున్నాఁడో, వాని నివృత్తములుగాఁ గాంక్షించుచున్నాఁడో, తన్నివృత్తికొఱకు దృశ్యానిందాది ప్రతిక్రియాను జేయుచున్నాఁడో యని యర్థము, అట్లు సిద్ధుఁ డగు గుణాతీతుఁడు

* దీని కివ్యాఖ్యానము లేదు.

ప్రకాశాదులను సంప్రవృత్తము లైనవానిని ద్వేషింపఁడు; ననివృత్తానికాఙ్క్షతి—అవి చిద్విలాసము లగుటచే బ్రహ్మదృష్టియం దంతర్భూత మగుటవలన తన్నివృత్తినిగూడ నపేక్షింపఁ డని యర్థము. అధ్యాసమువలన ననాత్మతాదాత్మ్య ముండినం గదా రాగద్వేషాదులు సంభవించును, నిత్యనిరంతరనిర్వికల్పకసమాధి యను నగ్నిచే నహంమమాధ్యాసబంధమును నిర్దహించి యున్నవాఁ డగు విద్వాంసునకు రాగ ద్వేషాద్యనాత్మగుణములయావిర్భావము లేకుండుట యుక్త మని భావము. ఇందుచే విక్షేపహేతువు లగు గుణకార్యములు ప్రాప్తించినను ద్వేషాదులు లేకుండుట గుణా తీతునకు స్వప్రత్యక్షమైన యాంతరలింగ మని సూచిత మగుచున్నది.

మ. స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషేత్యాదిగాఁ బ్రశ్న చేసియు ప్రజహాతి యదా కామా నిత్యాదిగాఁ దదుత్తరము వినియు వెండియుఁ బ్రకారాంతరంబునఁ దెలియఁ గోరి యడుగుచున్నాఁ డని యెఱింగి ప్రకారాంతరంబునఁ దల్లక్షణాదుల నైదుశ్లోక ములచే శ్రీభగవంతుఁ డి ట్లనియె.—ఏలింగములతోఁ గూడినవాఁడు గుణాతీతుఁ డనుప్రశ్న మేది కలదో దాని కుత్తరము వినుము. ప్రకాశంచ—సత్త్వకార్యమును; ప్రవృత్తించ – రజఃకార్యమును; మోహంచ – తమఃకార్యమును, ఇది యుపలక్ష ణము; సమస్తమైన గుణకార్యములనుగూడ, సంప్రవృత్తాని = స్వ సామగ్రీవశము వలన వృద్ధి నొందినవానిని, దుఃఖరూపము లైనవానిఁగూడ; దుఃఖబుద్ధిచే నెవఁడు, నద్వేష్టి = ద్వేషింపఁడో; అట్లు వినాశసామగ్రీవశమువలన, నివృత్తాని – నివర్తిల్లిన వానిని, సుఖరూపము లైనవానినిగూడ; సుఖబుద్ధిచే, నకాఙ్క్షతి = కామింపఁడో, స్వప్నమువలె మిథ్య యనునిశ్చయమువలన. ఇట్టి ద్వేషరాగశూన్యుఁ డెవఁడో వాఁడు గుణాతీతుఁ డని "గుణాతీత స్స ఉచ్యతే" అను చతుర్థశ్లోకభాగముతో నన్వయము. ఇది స్వాత్మప్రత్యక్షలక్షణము, స్వార్థమే కాని పరార్థము కాదు. తన యందున్న ద్వేషతదభావములను గాని రాగతదభావములను గాని పరుఁ డెఱుంగఁ జాలఁడు గదా.

శ్రీ. స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషేత్యాదిగా ద్వితీయాధ్యాయమున నడిగియుఁ దదుత్తరము వినియు విశేషము దెలియఁగోరి యడుగుచున్నాఁ డని యెఱింగి ప్రకారాంతరమునఁ దల్లక్షణాదికము నాలుశ్లోకములచే శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పు చున్నాఁడు. అం దొకశ్లోకముచే లక్షణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రకాశంచ – సర్వద్వారేషు దేహేస్మిన్ అని మున్ను చెప్పినసత్త్వకార్యమును; ప్రవృత్తించ – రజఃకార్యమును; మోహంచ – తమఃకార్యమును, ఇది యుపలక్షణము; సత్త్వాదుల

సర్వకార్యముల నప్పుడప్పుడు, సంప్రవృత్తాని=తమయంతఁ బ్రాప్తము లైనవానిని; దుఃఖబుద్ధిచే, నద్వేష్టి. నివృత్తము లైనవాని సుఖబుద్ధిచే, నకాంక్షతి. గుణాతీత స్స ఉచ్యతే అని చతుశ్శ్లోకముతో నన్వయము.

ప *

రా. ఆత్మవ్యతిరిక్తము లైన యనిష్టవస్తువులయందు సంప్రవృత్తము లగు సత్త్వరజస్తమోగుణకార్యములను ప్రకాశప్రవృత్తిమోహముల నెవఁడు ద్వేషింపఁడో, అట్లాత్మవ్యతిరిక్తము లైన యిష్టవస్తువులయందు నివృత్తము లైన యా ప్రకాశప్రవృత్తిమోహములను కాంక్షింపఁడో.

మా. ప్రాయికముగా ద్వేషింపఁడు కాంక్షింపఁడు. అట్లు సామవేదంబున భాల్లవేయశాఖయందు "రజస్తమస్సత్త్వగుణా న్ప్రవృత్తా న్ప్రియో నచ ద్వేష్టి న చాపి కాంక్షతి। తథాఽపి సూక్ష్మం సత్త్వగుణంచ కాంక్షేద్యది ప్రవిష్టం సుత మశ్చ జహ్యాత్" అని. "నహి దేవా ఋషయశ్చ సత్త్వస్థా నృపసత్తమ। హీనా స్సత్త్వేన సూక్ష్మేణ తతో వైకారికా మతాః। కథం వైకారికో గచ్ఛేత్పురుషః పురుషోత్తమమ్" అని మోక్షధర్మమునందు; "సాత్త్వికః పురుషవ్యాఘ్ర భవే న్మోక్షార్థనిశ్చితః" అనియును.

ఉదాసీనవ దాసీనో గుణైర్యో న విచాల్యతే
గుణా వర్తన్త ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేఙ్గతే. ౨౩

భా. ఇఁక నిప్పుడు గుణాతీతుఁడు కిమాచారుం డను ప్రశ్నకుత్తరముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఉదాసీనవత్ = ఉదాసీనునివలె, ఎట్లుదాసీనుఁడు ఎవనిపక్షమునుం జేరఁడో అట్లు; గుణాతీతత్వోపాయమార్గమునం దున్నవాఁడై, ఆసీనః=కూర్చుండిన, ఆత్మవిదుఁడైన; యః=ఏసన్న్యాసి; గుణైః = గుణములచేత; నవిచాల్యతే = వివేకజ్ఞానావస్థనుండి చలింపఁ జేయఁబడఁడో. దానినే స్ఫుటీకరించుచున్నాఁడు.—గుణాః=కార్యకరణ విషయాకారపరిణతము లగు గుణములు; ఒండొంటియందు, వర్తన్తే = వర్తించుచున్నవి; ఇత్యేవ = అనిమాత్రమే; యః=ఎవఁడు; అవతిష్ఠతి= నిశ్చయించుచున్నాఁడో, ఛందోభంగము లేకుండుటకై పరస్మై పద

* శ్రీధరీయముతో సమానము

ప్రయోగము; అనుతిష్ఠతి యని పాఠాంతరము—అనుష్ఠించుచున్నాఁడో; నేఙ్గతే = చలింపఁడో, స్వరూపావస్థుఁడయ్యే యుండు నని యర్థము.

వాదిప్రతివాదులలో నెవరిపక్షమునుం జేరక యుండు మధ్యస్థునివలెఁ దాను గూటస్థుఁ డని యెఱింగి దేనియందును సంబంధింపక యవిక్రియరూపుఁడై యుండునట్టి యేపురుషుని గుణములు కూటస్థావస్థనుండి చలింపఁజేయఁజాలవో కార్యకరణాకారపరిణతము లగు గుణములు తా మొండొంటియందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి గాని తన కేమియు సంబంధము లేదను నిశ్చయము గలవాఁడై ఎవఁడు తనస్వరూపావస్థనుండి చలింపఁడో యతఁడు గుణాతీతుఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. కైర్లిఙ్గై రిత్యాదిప్రశ్నమున కుత్తరముఁ జెప్పి ద్వితీయప్రశ్నమున కుత్తరముఁ జెప్పుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. దృష్టాంతమును వివరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. ఉపేక్షకునకుఁ బక్షపాత ముండినయెడ నుపేక్షకత్వమే సంభవింపమివలన నని యర్థము. ఆత్మవిదుఁడు తాను కూటస్థుఁ డని యెఱుంగుటచేత ఆసీనుఁడై — కర్తృత్వాభిమానము విడిచి ప్రయత్నము లేనివాఁడై యుండు నని దార్ష్టాంతికముఁ జెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. గుణాతీతలోపాయమార్గము.—జ్ఞానము. శబ్దాదివిషయములచేత వీనికిఁ గూటస్థత్వజ్ఞానమునుండి చలనము నాశం కించి చెప్పుచున్నారు గుణై రిత్యాదిగా. ప్రాప్తము లైన విషయములు రాగద్వేషద్వారముననే ప్రవర్తకములగు ననుటను బ్రపంచించుచున్నారు దానినే ఇత్యాదిగా. అవపూర్వకమైన స్థాధాతు వాత్మనేపద మగుటవలనఁ బరస్మైపదప్రయోగం బెట్లని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఛందోభంగము ఇత్యాదిగా. పాఠాంతరమునందు అనుష్ఠాన మనఁగా బాధితానువృత్తియే. కరణాకారపరిణతము లైనగుణములు విషయాకారపరిణతగుణములయందుఁ బ్రవర్తించుట సన్నంట దని చూచుచు నచలుండై తనకూటస్థదృష్టిని విడువఁ డని చెప్పుచున్నారు నేఙ్గతే యని. అతఁడు గుణాతీతుఁ డని యుత్తరత్రాన్వయము.

హ. నేఙ్గతే = చలింపఁడో. కార్యకరణసంఘాతవిషయాకారపరిణతము లై గుణములు వర్తించుచున్న వని, యోవతిష్ఠతి = ఎవఁడు ఎఱుంగుచున్నాఁడో, కావుననే చలింపఁడో.

శం. ఓయీ! గుణాతీతుఁ డగు విద్వాంసుఁడు సత్త్వాదిగుణకార్యములు సంప్రవృత్త మగునపుడు ద్వేషమునుం జేయక తన్నివృత్తినిం గోరఁడేని, అప్పుడు

సర్వంబును మిథ్య యని తత్తద్గుణవృత్తుల ననుసరించి యథేష్టముగాఁ బ్రవర్తించునా? అని యాశంకింతువేని, అట్లుఁ బ్రవర్తింపఁడు. వానికిఁ బ్రవృత్తిహేతు వగు నవిద్య వాసనాసహితముగఁ గార్యసహితముగా నిర్వికల్పకసమాధి యను నగ్నిచే నిర్దగ్ధ మగుటవలన వైదికమునందును లౌకికమునందును ఇతరమునందును గాని ప్రవృత్తి సంభవింపదు. మఱే మనఁగా స్వానందానుభవముచేఁ దనయందుఁ దాను నిశ్చలుం డయ్యే యుండును, ఇంచుకేని వికారము నొందఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.—వాది ప్రతివాదుల యిద్దఱియం దెవనిపక్షమేని యవలంబింపక వారియిద్దఱివ్యాపారములను జూచుచుండునట్టి తటస్థుం డుదాసీనుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. అట్టి యుదాసీనునివలె విషయములయందుఁ బ్రవర్తకము లైన ప్రకాశ దయా దాక్షిణ్య సత్య వినయ రాగ ద్వేష లోభ మోహాదు లగు సత్త్వాదిగుణంబులను తత్ప్రవర్త్యము లగు దేహేంద్రియాదులను దద్వ్యాపారములను జూచుచుఁ దా నుదాసీనునివలె వానికిని వానివ్యాపారములకును సాక్షిభూతుఁడై, ఆసీనః = దూరమున నుండునట్టి; యః = ఏవిద్వాంసుఁడు; గుణైః = ప్రకాశాదిసాత్త్వికములచేతను రాగాదిరాజసములచేతను మోహాదితామసములచేతను; నవిచాల్యతే = ఆత్మనిష్ఠనుండి భ్రంశము నొందింపఁబడఁడో, బాహ్యవాసనాబద్ధునివలె బ్రహ్మాకారవృత్తినుండి జలింపఁజేయ నలవి కాఁడో యని యర్థము. ఈపక్షమున విద్వాంసుఁడు దేహయాత్రయం దెట్లు ప్రవర్తించు నని యాకాంక్ష కలుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—చిరకాలము నిత్యనిరంతరనిర్వికల్పసమాధి చేయుటచేత స్థిరీభూతప్రజ్ఞుం డగు, యః = ఏసిద్ధుఁ డైనబ్రహ్మవిద్యతి; గుణాఏవ = దేహేంద్రియాదులే; ఫలమొసంగుకర్మముచేత యథాకాలముగాఁ బ్రేరింపఁబడుచున్నవై గుణములయందు — విషయములయందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి—భోజనాదివ్యాపారమును జేయుచున్నవి, వానికిని వానివ్యాపారములకును సాక్షిని బ్రత్యగ్రూపుఁడ నగు నేనో ప్రవర్తించుట లేదు సదా నిష్క్రియుఁడ నయ్యే యున్నాను అని, అవతిష్ఠతి = బ్రహ్మాకారవృత్తిచే బ్రహ్మమునందే సదా తద్రూపంబున నిలిచి యున్నాఁడో; తాను మఱి గుణంబులవలనను గుణకార్యములవలనను గొంచెమేనియు, నేఙ్గతే = చలింపఁడో, నేను కర్తను భోక్తను నా కిది భోగ్యం బని కర్తృత్వ భోక్తృత్వాధ్యాసముఁ జేయఁ డని యర్థము. అవతిష్ఠతి యని పరస్మైపదము ఛాందసము. ఇట్టివాఁ డగు బ్రహ్మవిత్తముఁ డెవఁడు గలఁడో అతఁడు గుణాతీతుఁ డని యుత్తరశ్లోకముతో నన్వయము. ఇందుచే గుణప్రేరితంబులై దేహేంద్రియాదులు విషయములయందుఁ బ్రవర్తించినను ఉదాసీనతయు నిర్వికారతయు

విద్వాంసుని గుణాతీతత్వమునందు లింగ మని సూచింపఁబడినది. కి మాచారుఁ డను ప్రశ్నమున కుత్తరంబును దత్త మగుచున్నది.

మ. ఇట్లు లక్షణము ప్రతిపాదించి గుణాతీతుఁడు కి మాచారుఁ డను రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—ఎట్లుదాసీనుఁ డిద్దఱు వివాదము చేయుచుండఁగా నెవ్వనిపక్షమునుం జేరనివాఁడై రాగమును గాని ద్వేషమును గాని పొందఁడో అట్లు ఆత్మవిదుఁడు రాగద్వేషశూన్యుఁ డగుటచే స్వస్వరూపమునందే, ఆసీనః = కూర్చున్నవాఁడై; గుణైః — సుఖదుఃఖాద్యాకారపరిణతము లైనవానిచేత; యః; నవిచాల్యతే — స్వరూపావస్థానమునుండి భ్రంశము నొందింపఁబడఁడో; మ ఱే మనఁగా, గుణాఏవ = దేహేన్ద్రియవిషయాకారపరిణతము లైన యీగుణములే; ఒండొంటియందు, వర్తన్తే = ప్రవర్తించుచున్నవి. నాకో యీ సమస్తంబును సూర్యుని కెట్లో అట్లు. భాసకునకు భాస్యధర్మముల దేనితోను సంబంధము లేదు. ఈ జడ మగు భాస్యప్రపంచ మేమో స్వప్నమువలె మాయామాత్రము. స్వయంప్రకాశస్వభావుఁ డగు నేనో పరమార్థసత్యుఁడను నిర్వికారుఁడను ద్వైతశూన్యుఁడను. ఈప్రకారంబున నిశ్చయించి, యః; స్వరూపమునందు, అవతిష్ఠతి — అవతిష్ఠతే = ఉన్నాఁడో; యోనుతిష్ఠతి అని పాఠాంతరము, ఇం దనుశబ్దమునకు వేఱుగా నని యర్థము, తాను వేఱుగా నున్నాఁడో యనుట. నేఙ్గతే=దేనియందును వ్యాపృతుఁడు కాఁడో. గుణాతీత స్స ఉచ్యతే అని తృతీయశ్లోకముతో నన్వయము.

శ్రీ. ఇట్లు తనకుమాత్రమే తెలియునట్టి గుణాతీతునిలక్షణమును చెప్పి పరునకుఁ దెలియులక్షణము చెప్పుటకై కిమాచారుం డను ప్రశ్న కుత్తరమును చెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—ఉదాసీనవత్ =ఉదాసీనునివలె సాక్షియై; ఆసీనః = ఉన్నవాఁడై; గుణైః = సుఖదుఃఖాదిగుణకార్యములచేత; యః; నవిచాల్యతే = స్వరూపమునుండి ప్రచ్యుతి నొందింపఁబడఁడో. మ ఱే మనఁగా, గుణములే తమకార్యములయందు వర్తించుచున్నవి వీనితో నాకు సంబంధమే లే దని వివేకజ్ఞానముచేత నెవ్వఁ డూరక, అవతిష్ఠతి=ఉన్నాఁడో, పరస్మై పదమార్షము. నేఙ్గతే= చలింపఁడో.

ప. *

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

రా॥ ఉదాసీనవదాసీనః = గుణవ్యతిరిక్తుం డగు నాత్మను జూచు తృప్తిచేత నితరమునం దుదాసీనునివలె నున్నవాఁడై ; గుణైః ; ద్వేషకాంక్షాద్వారమున, యో నవిచాల్యతే. గుణములు తమకార్యము లగు ప్రకాశాదులయందు వర్తించుచున్నవి యని యనుసంధించి యెవఁ డూరక యున్నాఁడో, నేఙ్గతే = గుణకార్యమున కను గుణముగా చేష్టింపఁడో.

మూ॥ *

సమదుఃఖసుఖః స్వస్థ స్సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః
తుల్యప్రియాప్రియో ధీర స్తుల్యనిన్దాత్మసంస్తుతిః. ౨౪

భా. మఱియును.—సమదుఃఖసుఖః = సమానము లైన సుఖమును దుఃఖమును గలవాఁడు; స్వస్థః = తనయం దున్నవాఁడు, ప్రసన్నుఁడు; సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః=మట్టియును రాయియును బంగారమును సమానముగాఁ గలవాఁడు; తుల్యప్రియాప్రియః—ప్రియమును అప్రియమును సమానముగాఁ గలవాఁడు; ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు; తుల్యనిన్దాత్మసంస్తుతిః =నిందయును ఆత్మస్తుతియును సమానముగాఁ గలవాఁడు.

దుఃఖము కలిగినను సుఖము కలిగినను సమానుఁడై యెల్లప్పుడు ప్రసన్నుఁడై మట్టి రాయి బంగారు మొదలగువాని సమానముగాఁ జూచువాఁడై ప్రియమునందును అప్రియమునందును సమానుఁడై తన్ను నిందించినను స్తుతించినను సమదృష్టి గల వివేకబుద్ధిసంపన్నుఁ డెవఁడో యతఁడు గుణాతీతుఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ॥ గుణాతీతునిలింగాంతరముఁ జెప్పుచున్నారు మఱియును ఇత్యాదిగా. సుఖదుఃఖములయందు సమత్వ మనఁగా రాగద్వేషాదులఁ బుట్టింపక తనవి యను నభిమానమునకు నాస్పదము గాకుండుట. ప్రసన్నుఁడు—స్వాస్థ్యమునుండి భ్రంశము లేనివాఁడు, అవిక్రియుఁడు. విద్వద్దృష్టికిఁ బ్రియాప్రియములు లేకున్నను లోకదృష్టి నాశ్రయించి చెప్పుచున్నారు ప్రియమును ఇత్యాదిగా. కాంచనాదులు ప్రియాప్రియగ్రహణముచేతనే గృహీతము లైనను బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయంబున వేఱుగా గ్రహింపఁబడినవి. నింద—తనయందు దోషము చెప్పుట, ఆత్మసంస్తుతి—తనగుణములఁ గీర్తించుట.

* ౨౩–౨౪ ఈ రెండుశ్లోకముల కీభాష్యము లేదు.

హ. *

౩౦. ఓయీ! దేహేంద్రియాదులు స్వస్థములై యుండునపు డితఁడు గుణములచేఁ జాలితుఁడు గాకయుండవచ్చును. ఐనను ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికదుఃఖములును నిందాద్యనర్థములును ప్రాప్తించినపుడు గుణములచే నిమ్నుండి చాలితుఁడై ఖేదమోహాదుల నవశ్యము పొందుచున్నాఁడు అని యాశంకింతువేని, పొందఁడు. బాహ్యసుఖదుఃఖాదులకును నిందాస్తుత్యాదులకును విషయం బనాత్మయే కాని నిర్విశేషుఁడను నిరాకారుఁడను జిదేకరసుఁడను ఆత్మ నగు నేను కాను అని నిశ్చలబుద్ధియై బాహ్యసుఖదుఃఖాద్యవస్థలయందుఁగూడ స్వాత్మయందే యుండుం గాని యనాత్మయం దహం మమే త్యధ్యాసమును మూఢునివలెఁ జేయఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు శ్లోకద్వయముచేత.— దేనియందు శోభనములు — హృష్టములు ఖములు ♦ అగునో అది సుఖము, దేనియందు దుష్టములు ఖము లగునో అది దుఃఖము సమములు దుఃఖసుఖము లెవ్వనికో వాఁడు సమదుఃఖసుఖుఁడు, సమచిత్తుఁ డని యర్థము. సుఖదుఃఖములయందు సమత్వ మనఁగా చిత్తమున నిష్టానిష్టభావన లేకుండుటయే, అదియే సమచిత్తత, పరునియందుంబోలె తద్భోక్తయందు నే నను నధ్యాసముయొక్క సంబంధము లేనివాఁ డని యర్థము; కావుననే, స్వస్థః = సర్వావస్థలయందును సర్వదా తనయందే — పరబ్రహ్మమునందే తద్రూపుఁడై యున్నాఁడు కావున బ్రహ్మవిదుఁడొకఁడే స్వస్థుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, అందువలననే జన్మాదిదుఃఖములచేతను ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖములచేతను అభిభూతుఁడు కాఁడు, బహిర్ముఖు లగు తదితరులైననో అస్వస్థులే యగుచున్నారు, అందువలననే అనాత్మధర్మము లగు జన్మాదిదుఃఖములచేతను ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖములచేతను ఇతరములచేతను అభిభవింపఁబడుచున్నారు, విక్షేపము కలిగినపుడు బ్రహ్మాకారవృత్తికి బ్రచ్యుతి సంభవింపకుండుటయే స్వస్థత్వము కాని ధైర్యంబున దాని సహించుట స్వస్థత్వము కాదు; కావుననే, తుల్యప్రియాప్రియః = ప్రియ మనఁగా ఇష్టము అప్రియ మనఁగా అనిష్టము, తుల్యములు ప్రియాప్రియము లెవ్వనికో వాఁడు తుల్యప్రియాప్రియుఁడు, రెండింటియందును సముఁ డని యర్థము; ఓయీ! ప్రియాప్రియములయందును సుఖదుఃఖములయందును విద్వాంసునకు సమత్వము సంభవింపదు, అత్యంతమధురపదార్థమును భుజించునపుడును భయంకర మైనయెండయందును చల్లనినీడయందును ఉండునపుడు విద్వాంసు

* దీని కీవ్యాఖ్యానము లేదు.

♦ ఇంద్రియములు.

నకుఁగూడ ఇష్టానిష్టజ్ఞానము వారింప శక్యము కాదు, తదనుభవమునందు వానికి విషమబుద్ధి కలుగక తప్పదు. అందువేని సత్యము. సుఖదుఃఖములును ప్రియాప్రియములును ప్రాప్తించినపుడు విద్వాంసునకును విషమబుద్ధి తప్పదు, జ్ఞేయభేదమువలన జ్ఞానభేదం బుపపన్న మగుటవలన. ఐనను బ్రహ్మనిష్ఠునకు విషమబుద్ధి సంభవింపదు, కారణము లేమివలన. విషమబుద్ధికి విషమపదార్థసంయోగము కదా కారణము. ఇది కలిగిననే యిష్టానిష్టత్వజ్ఞానము కలుగుచున్నది, ఇష్టానిష్టత్వజ్ఞానము కలిగిననే విషమబుద్ధి కలుగును గాని యది లేనపుడు కలుగదు. చిరకాలనిత్యనిరంతరసమాధ్యభ్యాసబలముచేత బ్రహ్మాకారతను బొంది బుద్ధివృత్తి సర్వదా బ్రహ్మమునందే నిశ్చలమై నిలిచియుండఁగా బుద్ధికి విషమవిషయములతోఁ సంయోగ మెట్లు సంభవించును? అది సంభవింపనియపు డిష్టానిష్టత్వజ్ఞానము సంభవించు నన శక్యము కాదు. అది లేకుండుటవలన బ్రహ్మనిష్ఠుం డగువిద్వాంసునకు విషమబుద్ధియు సంభవింపదు. అందువలన సుఖదుఃఖములయందును ప్రియాప్రియములయందును విద్వాంసుఁడు సముఁ డనుట విరుద్ధము కాదు. ఓయీ! బలవత్తర మగు విక్షేపకారణము సంభవించినను బుద్ధికి బ్రహ్మాకారంబున నునికి యెట్లుపపన్న మగు నందువేని,అభ్యాసాతిశయమే అందులకుఁ గారణ మని చెప్పెదము. ఔషధము గాని మంత్రము గాని లయయోగము గాని తత్కారణములు కాఁజాలవు కొందఱు విద్వాంసులకును అనభ్యాసవశంబుననే బహిర్ముఖత గాని యవివేకంబునఁ గాదు; అభ్యాసేనతు కౌన్తేయ అనిచెప్పఁబడి యుండుటవలన శ్రద్ధాభక్తిపూర్వకముగా సమాధి నభ్యసించుటచేత బాహ్యస్పర్శము లేని బ్రహ్మనిష్ఠ సిద్ధించుచున్నది.అన్నిటికిని అభ్యాసమే గొప్పకారణము "అభ్యాసాత్పక్వవిజ్ఞానః కైవల్యం లభతే నరః" * అను స్మృతివలన. ప్రియాప్రియములయందు సమత్వ మేది చెప్పఁబడినదో దాని స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు.— సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః=సమము లైన—ప్రీత్యప్రీతుల కవిషయము లైన లోష్టాశ్మకాంచనములు గలవాఁడు, లేక, సమము లైన — ప్రత్యగ్దృష్టిచేత సమభావమును బొందినవి — బ్రహ్మాకారంబున దృష్టము లైన లోష్టాశ్మకాంచనములు గలవాఁడు, అంతటను బ్రహ్మబుద్ధి గలవాఁ డని యర్థము; విద్వాంసునకు సుఖదుఃఖప్రియాప్రియాదులయందంతటను సమదృష్టి సిద్ధించుటకు హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు.—ధీరః = ఆభాసవాసనచేత బహిర్ముఖ మగు ధీని రాతి — నిగ్రహించుచున్నాఁడు ఆత్మాకారముననే నిలుపుచున్నాఁడు కావున ధీరుఁడు, ఆత్మనిష్ఠనుండి తొలఁగనియట్లు చేయఁబడిన బుద్ధి

* అభ్యాసమువలన తత్త్వజ్ఞానము పక్వమై మనుష్యుఁడు కైవల్యము నొందుచున్నాఁడు.

వృత్తి గలవాఁడని యర్థము. కావుననే, తుల్యనిన్దాత్మసంస్తుతిః = నిందా — దూషణము, ఆత్మసంస్తుతిః — ఆత్మయొక్క అనఁగా దేహాదులయొక్క గుణకీర్తనము, తుల్యములు అనాత్మవిషయము లగు నిందయును ఆత్మసంస్తుతియు నెవ్వనికో వాఁడు తుల్యనిందాత్మసంస్తుతి, అనాత్మవిషయము లైన నిందాత్మసంస్తుతులకు విషయము కాని స్వరూపము గలవాఁడని యర్థము. సుఖదుఃఖప్రియాప్రియాదులయందు సమత్వము జీవన్ముక్తుఁడగు విద్వాంసునకుఁ బరప్రత్యక్ష మగు చిహ్నమని సూచితమగుచున్నది.

మ సమములు దుఃఖసుఖములు ద్వేషరాగములకు విషయములు గానివగుటచేతను అనాత్మధర్మము లగుటచేతను అనృతము లగుటచేతను ఎవ్వనికో అతఁడు సమదుఃఖసుఖుఁడు. ఎందువలన సమదుఃఖసుఖుఁడనఁగా, స్వస్థః = తనయందే — ఆత్మయందే యున్నవాఁడు, ద్వైతదర్శనశూన్యుఁడగుటవలన. కావుననే, సమములు — హేయములుగాని యుపాదేయములుగాని కానివి లోష్టాశ్మకాంచనము లెవ్వనికో అట్టివాఁడు, లోష్ట మనఁగా మట్టిగడ్డ. కావుననే, తుల్యములు — సుఖదుఃఖములకు సాధనములు కానివి ప్రియాప్రియము లెవ్వనికో అట్టివాఁడు, హితసాధనతాబుద్ధికిఁ గాని అహితసాధనతాబుద్ధికిఁ గాని విషయములు కాని వగుటచే నుపేక్షణీయము లగుటవలన. ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు, లేక ధైర్యవంతుఁడు; కావుననే. తుల్యములు నిందాత్మసంస్తుతులు—దోషకీర్తనగుణకీర్తనము లెవ్వనికో అట్టివాఁడు, అతఁడు గుణాతీతుఁడని రెండవశ్లోకముతో నన్వయము.

శ్రీ. మఱియును.—సమము లైన దుఃఖసుఖములు గలవాఁడు. ఎందువలన ననఁగా, స్వస్థః = స్వరూపమునందే యున్నవాఁడు, కావుననే, సమము లైన లోష్టాశ్మకాంచనములు గలవాఁడు. తుల్యము లైన ప్రియాప్రియములు సుఖదుఃఖహేతువు లైనవి కలవాఁడు. ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు. తుల్యము లైన నిందయును ఆత్మస్తుతియును కలవాఁడు.

ప. *

రా. •

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

• ఈ భాష్యమునం దీశ్లోకమునకు మీఁదిశ్లోకముతో వ్యాఖ్యానము చేయఁబడును.

మానాపమానయో స్తుల్య స్తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః
సర్వారమ్భపరిత్యాగీ గుణాతీత స్స ఉచ్యతే. ౨౫

భా. మఱియును.— మానాపమానయోః = సత్కారమునందును తిరస్కారమునందును; తుల్యః = సముఁడు; నిర్వికారుఁడు. మిత్రారిపక్షయోః — మిత్రపక్షమునందును శత్రుపక్షమునందును; తుల్యః = సమానుఁడు. కొందఱు స్వాభిప్రాయముచేత నుదాసీను లైనవా రున్నా రనుట వాస్తవమే, ఐనను బరాభిప్రాయంబున వారును మిత్రారిపక్షంబునఁ జేరినవా రగుదురు కావున తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః అని చెప్పఁబడినది. సర్వారమ్భపరిత్యాగీ = ఆరంభింపఁబడుచున్నవి కావున ఆరంభము లనఁగా దృష్టాదృష్టార్థము లైన కర్మములు, అట్టి సమస్తము లైనయారంభములను విడుచుట స్వభావముగా గలవాఁడు, దేహధారణనిమిత్త మైనది దక్కఁ దక్కిన సర్వకర్మముల విడుచువాఁ డని యర్థము. సః=అట్టివాఁడు; గుణాతీతః=గుణాతీతుఁ డని; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఉదాసీనవ దిత్యాదిగా గుణాతీత స్స ఉచ్యతే అను నిదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన ధర్మజాత మెంతవఱకు యత్నసాధ్యం బగునో అంతవఱకు ముముక్షు వగు సన్న్యాసి కనుష్ఠేయం బగు గుణాతీతత్వసాధన మగుచున్నది. స్థిరీభూతం బగునేని స్వసంవేద్యంబై గుణాతీతుఁ డగుయతికి లక్షణ మగుచున్నది.

తన్ను సత్కరించినను దిరస్కరించినను సమచిత్తుఁడును మిత్రపక్షమందును శత్రుపక్షమందును సమవృత్తి గలవాఁడును దేహయాత్రకుఁ గావలసినది దక్కఁ దక్కిన సమస్తకర్మములను విడిచినవాఁడును ఎవ్వఁడో అతఁడు గుణాతీతుఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. ఇందువలనఁ గూడ గుణాతీతు నెఱుంగవచ్చు నని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. పరదృష్టిచేత నెవరు మిత్రశత్రువులో వారిపక్షములయందు నిర్విశేషుఁడు, ఎవనిపక్షమునుం జేరనివాఁ డని చెప్పుచున్నారు మిత్ర ఇత్యాదిగా. విద్వాంసునకు మిత్రాదిబుద్ధి లేమివలన తుల్యోమిత్రారిపక్షయోః అనుట యనుచితం బని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు కొందఱు ఇత్యాదిగా. సర్వకర్మములను విడిచినపుడు దేహధారణము గూడ తత్సాధనకర్మము లేమివలన సంభవింప దని

యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దే హేత్యాదిగా. ఇట్టి విశేషణములు గలవాఁడు గుణాతీతుఁ డని యెఱుంగవలయు నని చెప్పుచున్నారు స ఇత్యాదిగా. ఉపేక్షకత్వాదిక మేది చెప్పఁబడినదో అది జ్ఞానోత్పత్తికి మున్ను యత్నసాధ్యము జ్ఞానాధికారి జ్ఞానసాధనముగా ననుష్ఠింపవలయు ననియు, జ్ఞానము కలిగినపిమ్మట జీవన్ముక్తునకీధర్మజాత మంతయు స్థిరీభూతంబై స్వానుభవసిద్ధలక్షణంబై యొప్పుచుండు ననియు నీచెప్పినధర్మజాతమునందు విభాగమును బ్రదర్శించుచున్నారు ఉదాసీ నేత్యాదిగా.

హ. గుణాతీతః=దేహేంద్రియవిషయాకారపరిణతము లైనగుణముల నతిక్రమించినవాఁడు, వానియందు నిస్స్పృహుఁడు.

శం గుణాతీతుం డితఁ డని విద్వాంసుని గుణాతీతత్వము నెఱుంగుటకై లింగాంతరంబును కిమాచారః అనుప్రశ్న కుత్తరంబును జెప్పుచు జీవన్ముక్తునిలక్షణము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—మాన మనఁగా నుపచారములచే బహూకరించుట, అపమాన మనఁగా నపచారములచే లఘూకరించుట, వాని రెంటియందును, తుల్యః—తన ప్రారబ్ధవశమువలన వానికి విషయభూత మైన దేహమునం దాత్మత్వభావము లేనివాఁ డగుటవలన రెంటియందును వికారరహితుఁ డని యర్థము. పూజావమానములయందు ముఖవికాసవైవర్ణ్యాదివికారము లొందక సమచిత్తుఁడై యుండుట జీవన్ముక్తునికి లింగము. సర్వంబును బ్రహ్మమునుగానే చూచునట్టి బ్రహ్మవిద్యతికి ప్రియాప్రియ మిత్రామిత్ర భేదదృష్టి సంభవింపదు వాస్తవమే, ఐనను ఏది యిష్టముగా భుజింపఁబడునో అది ప్రియ మనియు నేది యనిష్టమువలె నుపేక్షింపఁబడునో అది యప్రియ మనియు నెవఁడు బ్రహ్మవిదునిచర్యను జూచి యనుమోదించునో యతఁడు మిత్రపక్ష మనియు నెవఁ డనుమోదింపఁడో యతం డరిపక్ష మనియు లోకదృష్టిచే సంభవించుచున్నది, అట్టి మిత్రారిపక్షములయందుఁ దమబుద్ధిదోషముచేతనే మిత్రారిభావమును బొందినవారియందు ఇద్దఱియందును, తుల్యః = సమదర్శి; సర్వత్ర సమదర్శనమే జీవన్ముక్తునకుఁ బరప్రత్యక్షలింగము. మఱియును, సర్వారమ్భపరిత్యాగీ = నా కిది కావలయు నని ఫలకామనచేత ఆరంభింపఁబడుచున్నవి కావున ఆరంభము లనఁగా కర్మములు, దృష్టాదృష్టఫలవిషయము లగు శ్రౌతస్మార్తములును ఉపాసనాదులును ఆశ్రమోచితములును శరీరవ్యతిరిక్తము లైన లౌకికములును నగు సర్వకర్మములును సర్వశబ్దముచేత గ్రహింపఁబడుచున్నవి. బ్రహ్మభావమును బొంది యవాప్తసకలకాముఁ డగుటచేత ఆసర్వారంభములను తత్సాధ్యము తనకు లే దనుబుద్ధిచే పరిత్యజించుట శీలముగాఁ గల

వాఁడు; బ్రహ్మభావము నొందినవాఁడు పూర్ణకాముఁడు శ్రోత్రియుఁడు అకామ హతుఁ డగు బ్రహ్మవిదునకుఁ గర్మముచే సాధ్యము లేదు గదా! ఏది యున్ననే కర్మము కర్తవ్య మగునో అది లే కుండుటవలన సర్వారంభపరిత్యాగము యుక్తమే యగును. ఓయీ! కర్మసాధ్యములును ఉపాసనాసాధ్యములును సార్వభౌమాది బ్రహ్మాంతము లైన యానందవిశేషములు ఉత్తరోత్తరశతగుణములు విద్వాంసునకును ఆశింపఁదగినవి యుండనే యున్నవి అందు వేని, అట్లు కాదు; నిత్యనిరతిశయాన పాయిబ్రహ్మానందరసానుభూతి గల విద్వాంసునకు వానియం దాశ సంభవింపమి వలన;అవి కర్మజన్యము లగుటచే అనిత్యములును అల్పములును అసత్తులు నగుటవలన విద్వాంసునకు వానియం దాశ యనుపపన్న మగుటవలన "ఏతస్యై వా నన్ద స్యా న్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" * అను శ్రుతిచే నవియు బ్రహ్మానందమునం దంతర్భూతము లగుటవలన బ్రహ్మానందము పొందుటచేతనే శతే పంచాశన్న్యాయం బున నవియుఁ బొందఁబడిన వగుటవలన సర్వాత్మభావాపన్నుం డైన బ్రహ్మవిదుఁ డగు మహాత్మునకుఁ బ్రాప్తవ్యశేష మేదియు లేదు. సర్వాత్మభావసిద్ధియును బ్రా ప్తవ్యశేషంబును ఒక్కని కెట్లు సంభవించును? అందువలన బ్రహ్మవిదునకు సర్వకర్మ సన్న్యాసము యుక్తమే యని సిద్ధము. ఇందుచే కిమాచారుం డను ప్రశ్నమునకుఁ బూర్ణవృత్తిచే సర్వత్ర యౌదాసీన్యము దక్క మఱి వేఱాచారము జీవన్ముక్తు నకు లే దని యుత్తర మీయఁబడినది. విద్వాంసుఁడు జీవన్ముక్తుఁ డనుటకు నిష్కర్మ త్వము పరప్రత్యక్ష మగులింగ మని సూచిత మగుచున్నది. ఇట్టి సమదుఃఖసుఖత్వాది లక్షణములు గలవాఁ డెవఁడో; సః = అతఁడే; గుణాతీతః = గుణములయందు — దేహేంద్రియాదులయందు ప్రతిబింబప్రతిచ్ఛాయాపరదేహములయందుం బోలె నాత్మభావమును విడిచి గుణకార్యవిలక్షణమై తద్ధర్మకర్త్రాదులను స్పృశింపనిదై తన స్వరూప మైన పరబ్రహ్మమునందుఁ దద్రూపంబున నున్నవాఁడై ప్రకాశప్రవృత్తి మోహముల నెవ్వఁ డతిక్రమించుచున్నాఁడో వాఁడు గుణాతీతుఁ డని; ఉచ్యతే = గుణములకును గుణకార్యములకును అవిషయీభూతుం డని నిశ్చయించి లక్షణజ్ఞుల చే బ్రహ్మవిద్యతి యితఁడు గుణాతీతుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁ డని యర్థము.

౨౫. మాన మనఁగా సత్కారము ఆదర మను నామాంతరము గలది; అపమాన మనఁగాఁ దిరస్కారము అనాదర మను నామాంతరము గలది; ఆ రెంటి యందును; తుల్యః = హర్షవిషాదములు లేనివాఁడు. నిందాస్తుతులు శబ్దరూపములు.

* ఈ యానందముయొక్కయే యితరభూతములు లేశము నుపజీవించుచున్నవి.

మానాపమానములో శబ్దము లేకయే కాయమనోవ్యాపారవిశేషము లని భేదము. మిత్త్రారిపక్షయో స్తుల్యః = మిత్త్రపక్షమునకువలె అరిపక్షమునకును ద్వేషవిషయము కానివాఁడు. లేక; తాను వారియం దనుగ్రహనిగ్రహములు లేనివాఁడు. సర్వారమ్భపరిత్యాగీ = ఆరంభింపఁబడుచున్నవి ఆరంభములు, కర్మము లని యర్థము, వాని నన్నిటిని పరిత్యజించుట శీలముగాఁ గలవాఁడు; దేహయాత్ర దక్కఁ దక్కినసర్వకర్మములను విడుచువాఁ డని యర్థము. ఉదాసీనవదాసీన ఇత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడిన వివిధమగు నాచారము గలవాఁడు; గుణాతీతస్స ఉచ్యతే. ఉపేక్షకత్వాదిధర్మజాతమేది చెప్పఁబడెనదో అది జ్ఞానోత్పత్తికి మున్ను యత్నసాధ్యము జ్ఞానాధికారికి సాధనత్వంబున ననుష్ఠేయము; జ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట ఈ ధర్మజాతి మంతయు జీవన్ముక్తుఁడగు గుణాతీతున కయత్నసాధ్యంబై లక్షణమై యొప్పు నని యర్థము.

శ్రీ సర్వారమ్భపరిత్యాగీ = సమస్తము లైన యారంభములను — యత్నములను బరిత్యజించుస్వభావము గలవాఁడు. *

ప. •

రా. సమదుఃఖసుఖః = దుఃఖసుఖములయందు సమచిత్తుఁడు; స్వస్థః=తనయం దున్నవాఁడు; స్వాత్మయే ప్రియుఁడుగాఁ గలవాఁ డగుటచేత తద్వ్యతిరిక్తపుత్త్రాదిజన్మమరణాదిసుఖదుఃఖములయందు సమచిత్తుఁ డని యర్థము; కావుననే; సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః; అందువలననే; తుల్యప్రియాప్రియః = తుల్యము లైన ప్రియాప్రియవిషయములు గలవాఁడు; ధీరః = ప్రకృత్యాత్మవివేచనమునందు సమర్థుఁడు; కావుననే, తుల్యనిన్దాత్మసంస్తుతిః = ఆత్మయందు మనుష్యత్వాభిమానకృతమైన గుణదోషములచేఁ గలుగు స్తుతినిందలయందుఁ దనకు సంబంధము లే దని యనుసంధించుటచేఁ దుల్యచిత్తుఁడు; తత్ప్రయుక్తమానావమానములయందును తత్ప్రయుక్తమిత్త్రారిపక్షములయందును తనకు సంబంధము లేమివలననే తుల్యచిత్తుఁడు; అట్లు దేహాత్వప్రయుక్తము లైన సర్వారంభములను బరిత్యజించువాఁడు; ఇట్టివాఁ డెవఁడో, అతఁడు గుణాతీతుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

మా. తుల్యశబ్దార్థము మున్ను చెప్పఁబడినది.

* తక్కినది యవిశిష్టము.

• శ్రీధరీయముతో సమానము.

మాం చ యో ఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే
స గుణా న్సమతీ త్యైతా న్బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౨౬

భా. ఇప్పుడు ఎట్లు మూఁడుగుణముల నతివర్తించు నను ప్రశ్న వచనమునకుఁ బ్రతివచనమును జెప్పుచున్నాఁడు.—మాంచ = నన్ను — ఈశ్వరుని నారాయణుని, సర్వభూతహృదయముల నున్నవానిని; యః = ఎవ్వఁడు, యతిగాని కర్మిగాని; అవ్యభిచారేణ = ఎప్పుడును వ్యభిచరింపనట్టి; భక్తియోగేన = భక్తి యనఁగా భజనము, అదియే యోగము భక్తియోగము, దానిచేత ; సేవతే = సేవించుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; ఏతాన్ = ఈ యథోక్తము లైన; గుణాన్ = గుణములను; సమతీత్య = చక్కఁగా నతిక్రమించి; బ్రహ్మభూయాయ = భూయః అనఁగా భవనము, బ్రహ్మముగా నగుటకొఱకు, మోక్షముకొఱకు; కల్పతే—సమర్థుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము.

సన్న్యాసిగాని కర్మనిష్ఠుఁడుగాని యెవఁడు సర్వభూతహృదయస్థుఁ డను సర్వేశ్వరుఁ డను నారాయణుని నన్ను సదా నిశ్చలమైన భక్తియోగముచే సేవించుచున్నాఁడో అతఁడు సత్త్వాదిగుణత్రయము నతిక్రమించి జీవన్ముక్తుఁడు కాఁగలఁడు అని తాత్పర్యము.

ఆ. ప్రశ్నద్వయమును బరిహరించి మూఁడవప్రశ్నమును బరిహరించుచున్నారు ఇప్పుడు ఇత్యాదిగా. నన్ను అనునది సంసారివిషయము కా దని తెలుపుచున్నారు ఈశ్వరుని అని. ఈశ్వరునియందే నారాయణశబ్దముఁ బ్రయోగించుట వలన మూర్తిభేదము వ్యావర్తింపఁబడుచున్నది. అతనికి తటస్థతను వ్యవచ్ఛేదించుచున్నారు సర్వేత్యాదిగా. ముఖ్యాముఖ్యాధికారిభేదమునుబట్టి వికల్పము. భక్తియోగము యాదృచ్ఛికము కారా దని తెలుపుటకై అవ్యభిచారేణ అని చెప్పఁబడినది. భజన మనఁగా బరమప్రేమ. సేవించుచున్నాఁడు—పరాక్పిత్తుఁడు గాక యెల్లప్పుడు ననుసంధించుచున్నాఁ డని యర్థము. సః—భగవదనుగ్రహముచేఁ బొందఁబడిన సమ్యగ్దర్శనముతోఁ గూడినవాఁ డగు విద్వాంసుఁడు జీవించియె యున్నవాఁ డని యర్థము.

హ. భక్తి యనుయోగము భక్తియోగము. బ్రహ్మభూయాయ = బ్రహ్మభావముకొఱకు. కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు.

౪౦. "కథం త్వేతాన్ త్రీన్గుణా నతివర్తతే" అని యడుగఁబడిన మూఁడవప్రశ్నమున కుత్తరమును జెప్పుచున్నాఁడు.—చ శబ్దము తు అనుదాని యర్థము కలది. యశ్చ = ఏ బ్రహ్మవిద్యతి మతి; తీవ్రమోక్షేచ్ఛచేత వాసనాకృత మగు బాహ్యంబును సర్వంబును బరిత్యజించి యత్యంతవైరాగ్యముతోను తద్బుద్ధిత్వాది సాధనసంపత్తితోను గూడినవాఁడై, మామ్ = ప్రత్యగభిన్నమును నిర్విశేషమును నిరాభాసమును నిరాకారమును అఖండచిదేకరసమును పరిపూర్ణము నగు పరబ్రహ్మమును నన్ను; భక్తియోగేన=ధ్యేయాకారం బగు నఖండరూపంబున విషయాస్పర్శి యగు చిత్తముయొక్క పరిణామము భక్తి, అఖండాకారవృత్తి యనుట, అది చెప్పఁబడినది "మద్గుణ శ్రుతిమాత్రేణ మయి సర్వగుహాశయే। మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా యథా గఙ్గామ్భసో ఽమ్బుధౌ॥ లక్షణం భక్తియోగస్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతమ్ । అహైతుక్యవ్యవహితా యా భక్తిః పురుషోత్తమే" * అని, ఇట్టి భక్తియే- యోగము — కైవల్యసిద్ధికిఁ బరమోపాయము, దానిచేత; అవ్యభిచారేణ = వృత్త్యంతరముచేత వ్యవచ్ఛేదము వ్యభిచారము, ఎప్పుడును అది లేనియట్టి నిత్యనిరంతర సమాధిచేత; సేవతే= విషయగ్రహణవిముఖమును నిర్మలమును నిశ్చలమును చిదాకారాపన్నమును తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నము నగు వృత్తిచేత వ్యస్తానాన్యస్తానములయందును వెలుపలను లోపలను బరిపూర్ణుని సర్వోపాధివినిర్ముక్తుని నిష్కలుని నిష్క్రియుని శాంతుని అనంతుని గగనతుల్యుని ఆనందఘనుని పరబ్రహ్మమును నన్ను ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని తన్నును విశ్వమును బ్రహ్మముగానే చూచుచు సర్వదా యనుసంధించుచున్నాఁడో యని యర్థము. ఇట్లు చిరకాలము నిత్యనిరంతరముగా బ్రహ్మమందే నిలిచి యుండునట్టి, సః=ఆయతి; సదాకారము నొందింపఁబడిన యంతఃకరణము గలవాఁ డగుటచేత సర్వదా సర్వంబును బ్రహ్మముగానే చూచుచు, ఏతాన్ = యథోక్తలక్షణము లైన; గుణాన్ = సత్త్వాదిగుణములను; తత్కార్య మగు ప్రపంచముతోఁగూడ, సమతీత్య=అతిక్రమించి, ప్రకృతిని ప్రకృతికార్యమగు విశ్వమును సర్వంబును అధిష్ఠానబ్రహ్మమునందు లయము నొందించి, ఇట్లు గుణాత్యయముచేసి; గుణాత్యయ మనఁగా అధిష్ఠానస్వరూపము నెఱుంగుటచేత ఆభా

* నాకథను విన్నమాత్రంబున సర్వహృదయస్థుఁడను బురుషోత్తముఁడ నగు నాయందు గంగాజలము సముద్రమునందుఁ బ్రవహించునట్లు మనస్సు లగ్న మగుట యేది గలదో అట్టి హేతురహితంబును అవ్యవహితంబు నగు పరమభక్తి యేది గలదో అది నిర్గుణం బగు భక్తియోగమునకు లక్షణ మని చెప్పఁబడినది.

సభావంబునఁ బ్రతీయమానము లగు నారోపితగుణతత్కార్యములను అధిష్ఠానమాత్రముగా గ్రహించుస్వభావము గల చిదాకారవృత్తిచేత వెండియు నేను ఇది అది యను గ్రహణము లేకుండుటయే, అట్టి గుణాత్యయమును గావించి బ్రహ్మీభూతసర్వప్రపంచుఁ డగు బ్రహ్మవిత్తముఁడు, బ్రహ్మభూయాయ=బ్రహ్మభావముకొఱకు, జీవించి యున్నపుడే బ్రహ్మరూపంబున నుండుటకొఱకు; కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు. "మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే" అని చెప్పినన్యాయంబునఁ దనయందును అంతటను బ్రహ్మమాత్రదర్శనలక్షణ మగు భగవత్ప్రపత్తిరూప మైన బ్రహ్మనిష్ఠయందు ఎవఁడు ప్రతిష్ఠితుఁ డగుచున్నాఁడో అతఁడే గుణమయంబును గుణతత్కార్యతద్వ్యవహారరూపంబు నగు మాయను తత్ప్రత్యయములసంతతి నతిక్రమించి విదేహకైవల్యసుఖమును బొందుచున్నాఁడు, ఇతరుఁడు పొందనేరఁ డని తాత్పర్యార్థము. ఇందుచేత ఇది యంతయును నేనును బ్రహ్మమే యని పూర్ణవృత్తిచేత ప్రత్యయాంతరవ్యవధానము లేక సదా సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనమే సత్త్వాదిగుణతత్కార్యముల నతిక్రమించునుపాయ మని సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఇఁక నెట్లీ గుణముల నతివర్తించు నను తృతీయప్రశ్నమునకుఁ బ్రతివచనము చెప్పుచున్నాఁడు.—చకారమునకు తు అని అర్థము. మాం చ = నన్నే, నారాయణుని సర్వభూతాంతర్యామిని మాయచే క్షేత్రజ్ఞభావమును బొందినవానిని పరమానందఘనుని భగవంతుని వాసుదేవుని; అవ్యభిచారేణ = పరమప్రేమలక్షణ మగు; భక్తియోగేన — ద్వాదశాధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినదానిచేత; యః=ఎవఁడు; సేవతే = ఎల్లప్పుడు సేవించుచున్నాఁడో; సః = అట్టి నాభక్తుఁడు; ఏతాన్ — పూర్వము చెప్పఁబడిన; గుణాన్; సమతీత్య = చక్కఁగా నతిక్రమించి, అద్వైతదృష్టిచే బాధించి; బ్రహ్మభూయాయ = బ్రహ్మభవనముకొఱకు, మోక్షముకొఱకు; కల్పతే = సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు. సర్వదా భగవచ్చింతనమే గుణాతీతుఁ డగుటకుపాయ మని యర్థము.

శ్రీ. ఎట్లు మఱి ఈ గుణముల నతివర్తించు నను ప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు.—చశబ్ద మవధారణార్థము. మాం చ = నన్నే, పరమేశ్వరుని శ్రీనారాయణుని; అవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన = ఏకాంతభక్తియోగముచేత; యస్సేవతే; సః; ఏతా న్గుణాన్; సమతీత్య=చక్కఁగా నతిక్రమించి; బ్రహ్మభూయాయ= బ్రహ్మభావముకొఱకు, మోక్షముకొఱకు; కల్పతే = యోగ్యుఁ డగుచున్నాఁడు.

ప. *

రా. ఇంక నీవిధమైన గుణాత్యయమునందుఁ బ్రధానహేతువు చెప్పుచున్నాఁడు.—"నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారమ్" ఇత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడిన ప్రకృత్యాత్మవివేకానుసంధానముచేతనే గుణాత్యయము సిద్ధింపదు. ఏల యనఁగా, అది యనాదికాలప్రవృత్త మగు విపరీతవాసనచే బాధ్య మగును. మామ్ – నన్ను సత్యసంకల్పుని పరమకారుణికుని ఆశ్రితవాత్సల్యజలధిని; అవ్యభిచారేణ=ఏకాంతత గల; భక్తియోగేనచ = భక్తియోగముచేతఁ గూడ; య స్సేవతే; సః; ఏతాన్ గుణాన్ = ఈ సత్త్వాదిగుణములను, దురత్యయములైనవానిని; సమతీత్య; బ్రహ్మభూయాయ = బ్రహ్మత్వముకొఱకు; కల్పతే = బ్రహ్మభావముకొఱకు యోగ్యుఁడగుచున్నాఁడు. యథావస్థితుఁడైన యమృతుండును అవ్యయుండు నగు నాత్మను బొందుచున్నాఁడని యర్థము.

మా. బ్రహ్మమువలె—ప్రకృతివలెఁ బ్రియుఁడగుట బ్రహ్మభూయము ♦ ఐనను ప్రియమాత్రుండగుఁ గాని ప్రకృతియంత ప్రియుండు గాఁడు "బద్ధావాపి తు ముక్తా వా న రమావ త్ప్రి)యా హరేః" అని పాద్మమునందు. భూయాయ=భావముకొఱకు. బ్రహ్మము=మాయ.

బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠా ఽహ మమృతస్యా ఽవ్యయస్య చ
శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖ స్యైకాన్తికస్య చ. ౨౭

భా. ఇది యెందువలన ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. హి=ఎందువలన ననఁగా. బ్రహ్మణః = పరమాత్మకు; ప్రతిష్ఠా= దీనియందుఁ బ్రతిష్ఠితము గావునఁ బ్రతిష్ఠ); అహమ్=నేను ప్రత్యగాత్మను. ఎట్టి బ్రహ్మమున కనఁగా— అమృతస్య = అవినాశికి; అవ్యయస్యచ = నిర్వికారమునకు; శాశ్వతస్యచ = నిత్యమునకు; ధర్మస్య=జ్ఞానయోగ మను ధర్మముచేఁ బొందఁదగినవానికి; సుఖస్య = ఆనందరూపమునకు; ఐకాన్తికస్యచ = అవ్యభిచారి యైనదానికి, ఇది సుఖమునకు విశేషణము. ఎందువలన నమృతాది

---

* శ్రీధరీయముతో సమానము

♦ బ్రహ్మమువలె నగుటకొఱకు అనఁగా ప్రకృతివలె – లక్ష్మీదేవివలె ప్రియుఁ డగుటకొఱ కని యర్థము.

) స్థాన మనుట.

స్వభావ మగు పరమాత్మకు ప్రత్యగాత్మ ప్రతిష్ఠ యగునో అందువలన సమ్యగ్దర్శనముచేఁ బ్రత్యగాత్మ పరమాత్మయే యని నిశ్చితమగుచున్నది. ఈ విషయమే బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే అని చెప్పఁబడినది. ఏ యీశ్వర శక్తిచేత భక్తానుగ్రహాదిప్రయోజనముకొఱకు బ్రహ్మము ప్రతిష్ఠిత మగుచున్నదో—ప్రవర్తించుచున్నదో ఆశక్తి బ్రహ్మమే నేను, శక్తిశక్తిమంతము లనన్యము లగుటవలన నని యభిప్రాయము. లేక. బ్రహ్మశబ్దవాచ్య మగుట వలన సవికల్పకమే బ్రహ్మము, ఆసవికల్పకబ్రహ్మమునకు నిర్వికల్పక బ్రహ్మమగు నేనే ప్రతిష్ఠను—ఆశ్రయమును, ఇతరుఁడు కాఁడు. ఎట్టి సవికల్పకబ్రహ్మమునకు? అమృతస్య = అమరణము ధర్మముగాఁ గలదానికి; అవ్యయస్య=వ్యయరహితమునకు; మఱియును, శాశ్వతస్య చ=నిత్యమునకును; ధర్మస్య = జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణ మైనధర్మమునకు; ఐకాన్తికస్య = ఏకాంతనియత మగు; సుఖస్య=తజ్జన్య మైనసుఖమునకును; నేను ప్రతిష్ఠ నని యర్థము.

అమృతమును అవ్యయమును నిత్యమును జ్ఞానయోగరూపధర్మముచేఁ బ్రాప్యంబును నిత్యానందరూపమును నగు బ్రహ్మమునకు నేనే ప్రతిష్ఠను — బ్రహ్మశక్తిరూపుఁడను, నేనే బ్రహ్మము కావున నన్ను భజించువాఁడు బ్రహ్మమే యగు నని తాత్పర్యము.

ఆ. విద్వాంసుండు బ్రహ్మమే యనుటకు హేతువును బ్రశ్నపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నారు ఇది ఇత్యాదిగా. బ్రహ్మశబ్దమునకు బాధకము లేనప్పుడు ముఖ్యార్థము గ్రహింపఁదగు నను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు పరమాత్మకు అని. ఆబ్రహ్మమును గూర్చి ప్రత్యగాత్మకే ప్రతిష్ఠాత్వము గలదో దాని నుపపాదించుచున్నారు దీనియందుఁ బ్రతిష్ఠిత మగు నని. ఏబ్రహ్మము ప్రత్యగాత్మయందుఁ బ్రతిష్ఠిత మగుచున్నదో ఆబ్రహ్మ మెట్టి దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అమృత స్యేత్యాదిగా. అం దమృతశబ్దముచే నవ్యయశబ్దమునకుఁ బునరుక్తిని బరిహరించుచున్నారు నిర్వికారమున కని. నిత్యమునకు — అపక్షయరహితమున కని యర్థము, ఇందుచేఁ బూర్వవిశేషణములవలనఁ బునరుక్తి లేదు. ప్రసిద్ధార్థ మగు ధర్మశబ్దమునకు బ్రహ్మమునం దనుపపత్తి నాశంకించి చెప్పుచున్నారు జ్ఞా నేత్యాదిగా. విషయేంద్రియ సంబంధముచేఁ గలుగునట్టి సుఖమును వ్యావర్తించుటకై ఐకాన్తికస్య అని దానికి విశేషణము. పదార్థముఁ జెప్పి వాక్యార్థముఁ జెప్పు

చున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. ఈ శ్లోకమునకుం బూర్వశ్లోకముతో నేకవాక్యతను జెప్పుచున్నారు ఈ విషయమే ఇత్యాదిగా. వివక్షిత మగు వాక్యార్థమును బ్రపంచించుచున్నారు ఏ యీశ్వరశక్తిచే నిత్యాదిగా. ఆశక్తి బ్రహ్మమే యని యెట్లు సామానాధికరణ్య మనఁగాం జెప్పుచున్నారు శక్తిత్యాదిగా. వ్యాఖ్యానాంతరముం జెప్పుచున్నారు లేక అని. ఇట్లీ యధ్యాయముచేత క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగము సంసారకారణమనియు పంచప్రశ్న నిరూపణద్వారమున సమ్యగ్దర్శనము సకలసంసారనివర్తకం బనియు నుపపాదించి గుణములచే నచాల్యత్వాదికము ముముక్షువునకు యత్నసాధ్యం బనియు ముక్తునకయత్నసిద్ధ మగు లక్షణ మనియు సిద్ధాంతింపఁబడినది.

హ. హి—ఎందువలన ననఁగా. బ్రహ్మణః=పరమాత్మకు; ప్రతిష్ఠా = ప్రతిష్ఠతి — దీనిచే క్షేత్రజ్ఞుఁ డభిముఖముగా నిలుచుచున్నాఁడు కావునఁ బ్రతిష్ఠను; అహమ్ = ఈశ్వరుఁడను. అవ్యయస్య = అవినాశిక. శాశ్వతస్య - సత్యమునకు. ధర్మస్య—మోక్షసాధనమునకు. ఐకాన్తికస్య - అవ్యభిచారి యైన; సుఖస్య - బ్రహ్మానందమునకు. అందువలన నవ్యభిచారి యగు భక్తియోగముచే నన్ను సేవించుచున్నాఁడో అతఁడు బ్రహ్మభూయమునకు సమర్థుఁ డగుచున్నాఁ డని యర్థము.

శం. సీయూం! గుణాతీతాత్వ-వ్యాఖ్యాక్రమమాత్రంబున బ్రహ్మవిదుఁడు బ్రహ్మము గాఁజాలఁడు. బ్రహ్మవిదుఁ డహమర్థ మగుటచే జ్ఞాతయు బ్రహ్మ మిద మర్థ మగుటచే జ్ఞేయము నగుటవలన జ్ఞాతకు జ్ఞేయభావము సంభవింపదు, ప్రత్యక్షవిరుద్ధ మగుటవలన. అంతువేని అట్లు కాదు. ఎట్లు లోకమునందు నీవు నేను * అను నప్పుడు అహం శబ్దా శబ్దార్థములకు శబ్దోపాధిచే జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపమున భేదము దోఁచుచున్నను విచారింపఁగా వాని కర్థముచే నేకత్వ ముపపన్న మగుచున్నదో, అందుఁ బ్రత్యక్షవిరోధము గనఁబడదో, అట్లే యిచ్చటంగూడ. మఱియును. "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వా౽భివద న్యదాస్తే, అనేన జీవేనా౽౽త్మనా౽నుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ♦ అను శ్రుతులు బ్రహ్మమే నామరూపవ్యాకరణోపాధియందు జ్ఞాతృరూపంబున నవస్థితం బని ప్రతిపాదించుచున్నవి. అందువలన జ్ఞాని యగు విద్వాంసున కుపాధి యుపరమించినపుడు బ్రహ్మభావ ముపపన్న మగుచున్నది. ఘటోపాధి లేనపుడు ఘటాకాశమునకు మహాకాశభావం

* వీఁడుగో నేను, లేక, ఈ నేను అనుట.

♦ పరమాత్మ సర్వరూపములనుసంకల్పించి నామములను కల్పించి చెప్పుచున్నాఁడు, ఈ జీవాత్మరూపంబున సృష్టమగు జగత్తును బ్రవేశించి నామరూపముల వివరించెదను.

బెట్లో అట్లు. "నాన్యో ఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా, అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ" అని విజ్ఞాతృబ్రహ్మములకభేదమును శ్రుతి యుపదేశించుటవలనను బ్రహ్మమునకుఁ బ్రతిష్ఠ యగుటవలనను ప్రత్యగ్రూపుఁ డగు విద్వాంసునకుఁ బ్రహ్మభావ ముపపన్న మని బోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—అమృతస్య = "ఏత దమృత మభయ మేత ద్బ్రహ్మ" అను శ్రుతివలన మరణధర్మము లేనిది, అవినాశి; జన్మరహితమునకే యవినాశిత్వము యుక్తము కావున అమృతస్య యనుటచే ఆద్యంతవికారములు లేమి సూచితము; అవ్యయస్య = వ్యయరహితము అవికారి, ఇందుచే వృద్ధివిపరిణామము లనువికారములు లేమి సూచితము; శాశ్వతస్యచ = నిత్యము, దీనిచే ఆగంతుకమైన యస్తిత్వమును అపక్షయమును లేమి సూచితము; చకారములు రెండును సముచ్చయార్థములు; ధర్మస్య = అవిద్యచే జన్మమరణప్రవాహమునందుఁ ద్రోయఁబడుచున్న పురుషుఁడు దీనిచే ధ్రియతే — ధరింపఁబడుచున్నాఁడు నిలుపఁబడుచున్నాఁడు కావున ధర్మ మనఁగా జ్ఞానము, అట్టిధర్మము, ధర్మముచే నెఱుంగఁబడునది యని యర్థము; సుఖస్య=ఆనందరూపము; ఐకాన్తికస్యచ=దృఢముగా ఇది యిట్టిదే యని దీనిచే నిశ్చయింపఁబడుచున్నది కావున అంత మనఁగా ప్రత్యయము, ఒక్కటైన అంతము ఏకాంతము—ఏకప్రత్యయము, దానిచేఁ దెలియఁబడుచున్నది కావున ఐకాన్తికము, సర్వత్ర యవ్యభిచరితమైనసత్త గలది, పరిపూర్ణము, అట్టి; బ్రహ్మణః=నిర్విశేషబ్రహ్మమునకు; హి=ఎందువలన; అహమ్=అహ మర్థ మగు ప్రత్యగాత్మను, సర్వదృశ్యజ్ఞాతను; ప్రతిష్ఠా = పీనిచేత ప్రతితిష్ఠతి — జ్ఞాతృస్వరూపంబున నామరూపవ్యాకరణముకొఱకుఁ బ్రవర్తించుచున్నది కావునఁ బ్రతిష్ఠనో; "త దేవా ఽనుప్రావిశత్" అను శ్రుతివలన ప్రత్యగాత్మస్వరూపంబున నుపాధియం దుండి పరబ్రహ్మమే బుద్ధ్యాదిసర్వదృశ్యజాతము నెఱుంగుచున్నది ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది గూడ. అందుచే నాత్మకు బ్రహ్మత్వ మనుపపన్నము కాదు. ఎట్లు దీపరూపంబునఁ బదార్థంబులను ప్రకాశింపఁజేయునట్టి దీపరూపం బగు నగ్నికగ్నిత్వ మెట్లు తప్పదో అట్లు. అందువలన జ్ఞాతయైన యాత్మకుపాధి లేనపుడు, బ్రహ్మత్వము యుక్తము, జ్ఞాత యగు నాత్మయే విద్వాంసుఁడు, అందువలన జ్ఞాత యగు విద్వాంసుఁడు బ్రహ్మమే యగుచున్నాఁ డని యర్థము. లేక. ఉక్తలక్షణం బగు నిర్విశేషపరబ్రహ్మమునకు, అహమ్=అహ మర్థ మగు ప్రత్యగాత్మ; ప్రతిష్ఠా, స్వభావస్థితిహేతు వగుటవలన; ప్రత్యగాత్మచేతఁ గదా పరబ్రహ్మము స్వభావస్థితిని బొందుచున్నది; బ్రహ్మముయొక్క సత్త్వము చిత్త్వము ఆనందరూపత్వము పరిపూర్ణత్వము అద్వితీయత్వము మొదలగునది బుద్ధ్యుపాధికుఁడై

చేతనుం డగు ప్రత్యగాత్మ చేతనే కదా సిద్ధించును, మఱి తనవలన సిద్ధింపదు, బ్రహ్మము నిర్విశేష మగుటవలన; అందువలన నహంపదార్థము బ్రహ్మమునకుఁ బ్రతిష్ఠ యగుచున్నది; బ్రహ్మవ్యతిరిక్త మగు చేతనవస్తువు లేమివలనను "అయ మాత్మా బ్రహ్మ" అను శ్రుతివలనను ప్రత్యగాత్మ కుపాధి లేనపుడు బ్రహ్మత్వము యుక్తము. అందువలన విద్వాంసుఁడు బ్రహ్మమే యనుట సిద్ధము.

మ ఇందులకు హేతువు చెప్పుచున్నాఁడు —బ్రహ్మణః= తత్పదవాచ్యంబును సోపాధికంబును జగదుత్పత్తిస్థితిలయహేతువు నగు బ్రహ్మమునకు; ప్రతిష్ఠా= పారమార్థికంబును నిర్వికల్పకంబును సచ్చిదానందాత్మకంబును నిరుపాధికంబును తత్పదలక్ష్యంబు నగు స్వరూపము; అహమ్= నేను నిర్వికల్పకుఁడను వాసుదేవుఁడను. దీనియందుఁ బ్రతిష్ఠిత మగుఁ గావున ప్రతిష్ఠ యనఁగా కల్పితరూపరహిత మైన యకల్పితరూపము. అందువలన నేవ్వఁ డనుపాధిక మగు బ్రహ్మమును నన్ను సేవించుచున్నాఁడో అతఁడు బ్రహ్మభూయమునకు సమర్థుఁ డగు ననుట యుక్తమే. ఎట్టి బ్రహ్మమునకు నేను బ్రతిష్ఠ నని యాకాంక్ష కలుగఁగా విశేషణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— అమృతస్య = వినాశరహితమునకు; అవ్యయస్య = విపరిణామరహితమునకు; శాశ్వతస్య=అపక్షయరహితమునకు, ధర్మస్య = జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణ మగు ధర్మముచే పొందఁదగినదానికి; సుఖస్య = పరమానందరూపమునకు; విషయేంద్రియసంయోగజన్యసుఖము కా దని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఐకాన్తికస్య=వ్యభిచరింపనిదానికి; సర్వదేశకాలములయందును విఘునకి యుండునట్టి యైకాంతికసుఖరూపమున కని యర్థము, ఇట్టి బ్రహ్మమున కెందువలన నేను వాస్తవస్వరూపమై యున్నానో అందువలన నా భక్తుఁడు సంసారమునుండి ముక్తుఁ డగుచున్నాఁ డని భావము. అట్లు చెప్పఁబడినది బ్రహ్మదేవునిచే భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణునిగూర్చి "ఏక స్త్వ మాత్మా పురుషః పురాణః సత్యః స్వయంజ్యోతి రనన్త ఆద్యః। నిత్యో ఽక్షరో ఽజస్రసుఖో నిరఞ్జనః పూర్ణో ఽద్వయో ముక్త ఉపాధితో ఽమృతః" అని. ఇందు, సర్వోపాధిశూన్యుఁ డైన యాత్మ యగుబ్రహ్మము నీ వని యర్థము. శుకుఁడు గూడ స్తుతి లేకయే చెప్పియున్నాఁడు. "సర్వేషా మేవ వస్తూనాం భావార్థో భవతి స్థితః। త స్యాపి భగవా న్కృష్ణః కి మత ద్వస్తు రూప్యతామ్" అని. సమస్తము లైన కార్యవస్తువులకును; భావార్థః= సత్తారూప మైనపరమార్థము, భవతి—కార్యాకారంబున నున్నసోపాధికబ్రహ్మమునందు, స్థితః — ఉన్నది, కారణసత్తకన్నను వేఱుగాఁ గార్యసత్త నంగీకరింపమివలన; తస్యాపి—అభవద్రూప మైనకారణ మగు సోపాధికబ్రహ్మమునకుఁ గూడ, భావార్థః—

సత్తారూప మైన యర్థము, భగవాన్ కృష్ణః, సోపాధికము నిరుపాధిక మందుఁ గల్పిత
మగుటవలనను కల్పితంబధిష్ఠానముకంటె నతిరిక్తము కామివలనను భగవంతుఁ డగు
కృష్ణుఁడు సర్వకల్పనలకును నధిష్ఠాన మగుటచేఁ బరమార్థసత్యనిరుపాధిక బ్రహ్మ
రూపుఁ డగుటవలనను; అందువలన, కిం అతత్ వస్తు — అట్టి శ్రీకృష్ణునికంటె అన్య
మైనవస్తువు పారమార్థిక మేది కలదు ? రూప్యతామ్=నిరూపింపఁబడుఁ గాక, అది
యొక్కటియే పారమార్థికము, అన్య మేదియుఁ గా దని యర్థము. అదియే
యిక్కడఁగూడ చెప్పఁబడినది. "బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమ్" అని. లేక. నీభక్తుఁడు
నీభావము నొందవచ్చును, ఎట్లు బ్రహ్మభావము నొందును ? నీవు బ్రహ్మముకంటె
భిన్నుఁడ వగుటవలన నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.—బ్రహ్మణః = పరమాత్మ
యొక్క; ప్రతిష్ఠా = పర్యాప్తి; అహమ్=నేనే, నాకంటె భిన్నముకాదు బ్రహ్మ మని
యర్థము. అట్లు, అమృతస్యచ = మోక్షమునకును, అవ్యయస్య=సర్వవిధంబులను
విచ్ఛిత్తి లేనిదానికి; ప్రతిష్ఠను నేనే, నాయందే మోక్షము పర్యాప్త మగుచున్నది—
నన్నుఁ బొందుటయే మోక్ష మని యర్థము. తథా=అట్లు, శాశ్వతస్య= నిత్య మైన
మోక్షము ఫలముగాఁ గల; ధర్మస్యచ=జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణధర్మమునకును, పర్యాప్తిని
నేనే, జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణ మగు ధర్మము నాయందే పర్యవసితము. దానిచే మద్భిన్న
మైన దేదియుఁ బొందఁదగినది లే దని యర్థము. అట్లు ఐకాంతికసుఖమునకును పర్యా
ప్తి నేనే పరమానందరూపుఁడ నగుటవలన, మద్భిన్న మైనసుఖ మేదియుఁబొందఁ దగి
నది లే దని యర్థము. అందువలన యుక్తమే చెప్పఁబడినది నాభక్తుఁడు బ్రహ్మభా
యము నొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

క. నరరూపపరబ్రహ్మముఁ, బరాస్తనతిబంధముక్ విభాసురవరసుం
దరభావసర్వసారము, నరయుదు మది నందనందనాఖ్యము మహిమన్.

శ్రీ. అందులకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—హి = ఎందువలన; బ్రహ్మ
ణః = బ్రహ్మమునకు; అహమ్ = నేను; ప్రతిష్ఠా = ప్రతిమనో, నేను ఘనీభూత మగు
బ్రహ్మమే యై యున్నానో, ఎట్లు ఘనీభూత మగు ప్రకాశమే సూర్యమండలమో
అట్లే యని యర్థము. అట్లు, అవ్యయస్య=నిత్యమగు; అమృతస్య=మోక్షమునకును,
నిత్యముక్తుఁడ నగుటవలన; అట్లు, తత్సాధన మగు, శాశ్వతస్య ధర్మస్యచ,
శుద్ధసత్త్వాత్మకుఁడ నగుటవలన; అట్లు, ఐకాన్తికస్య = అఖండ మగు; సుఖస్యచ —
ప్రతిష్ఠను నేను పరమానందైకరూపుఁడ నగుటవలన; కావున నన్ను సేవించువానికి

మద్భావం బవశ్యము కలుగవలసిన దగుటవలన యుక్తమే చెప్పఁబడినది బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే యని.

క. భగవదనన్యాసాధ్య, త్రిగుణాసంజాతభవాంబుధిఁ దరియించున్
భగవద్భక్తుఁడు సుఖముగ, నగధరుఁ డనియెన్ జతుర్దశాధ్యాయమునన్.

ప. ఇఁకఁ దాను మనుష్యవేషధారి యగుటచే మూఢులకు దేహబుద్ధి నిరాసార్థమై తనయీశ్వరత్వమును చెప్పుచున్నాఁడు.—చిదానందమాత్రరూప మగు, బ్రహ్మణః=బ్రహ్మమునకు; అహమ్=నేను; ప్రతిష్ఠా=ప్రతిమను, ఘనీభావరూపుఁడను; ఎట్లు ఘనీభూత మగు తేజస్సు సూర్యాకార మగుచున్నదో ఎట్లు ఘనీభూతమైన పరిమలము కర్పూరాకార మగుచున్నదో అట్లని యర్థము. అట్లు, అవ్యయస్య=నిత్య మగు; అమృతస్యచ = మోక్షమునకును, నిత్యముక్తుఁడ నగుటవలన; అట్లు, శాశ్వతస్య=నిత్యఫలద మగు; ధర్మస్యచ, శుద్ధసత్త్వాత్మకుఁడ నగుటవలన; అట్లు, ఐకాన్తికస్య = అఖండ మగు; సుఖస్యచ; ప్రతిష్ఠా అహమ్, పరమానంద రూపుఁడ నగుటవలన. అందువలన నన్ను సేవించువానికి మద్భావం బవశ్యము కలుగవలయును గావున యుక్తమే చెప్పఁబడినది బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే అని. అది చెప్పఁబడినది అధ్యాత్మమీమాంసయం దారంభమున. "కృష్ణాకారేణ సాక్షాద్విహహి విజయతే సూత్రసంజ్ఞః పరాత్మా, జ్యోతి ర్విశ్వప్రకాశం వ్రజతి దినకరాకారతాం యద్వదత్ర। య స్త్వేవ గాత్రే ఽథ వక్త్రే ఽర్జునజననికృతే ఽదర్శయ ద్విశ్వరూపం, తం నత్వా స్వానుభూతిప్రద ముపనిషదాం సారగర్భం బ్రవీమి" *. అధ్యాయతాత్పర్యము.—ఒకటే యుపాదానము కల దైనను ఏగుణములచే నీప్రపంచము బహువిధ మయ్యెనో అట్టి యీగుణములు సుఖశోకభ్రమప్రమాదములచేత నజ్ఞాని జంతువులను బంధించుచున్నవి. నాభక్తుల నేమో బంధింపఁజాలవు. ఎవఁడు శుద్ధసత్త్వమును స్వీకరించినవాఁడై యితరగుణముల జయించునో అతఁడు నన్నుఁ బొందుచున్నాఁడు. సత్యము. అని యీ గుణాతీతయోగము చతుర్దశాధ్యాయమందుఁ జక్కఁగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది.

రా. హి శబ్దము హేత్వర్థము. హి = ఎందువలన; అహమ్; అవ్యభిచారియైన భక్తియోగముచే సేవింపఁబడినవాఁడను; అమృతస్య అవ్యయస్యచ బ్రహ్మణః

---

* ఎట్లు విశ్వప్రకాశం బగు తేజస్సు సూర్యాకారమును బొందుచున్నదో అట్లీలోకంబున సాక్షాత్సూత్రాత్ముం డగు పరమాత్మ కృష్ణాకారంబున విజయము చేసి యున్నాఁడు. ఎవ్వాఁడు అర్జునునికి దేహంబునను తల్లికి నోటను విశ్వరూపముఁజూపెనో అట్టి యాత్మానుభవప్రదుం డగు శ్రీకృష్ణుని నమస్కరించి యుపనిషత్తులయొక్క హృదయస్థం బగు నర్థమును జెప్పుచున్నాను.

ప్రతిష్ఠా. అట్లు, శాశ్వతస్య ధర్మస్యచ—సర్వాతిశాయి యగు నిత్యైశ్వర్యమునకును. ఐకాన్తికస్య సుఖస్యచ – వాసుదేవ స్సర్వ మిత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడిన జ్ఞానముచేఁ బొందఁదగినసుఖమున కని యర్థము. శాశ్వతధర్మశబ్దము సాధనవాచక మైనను పూర్వోత్తరములు సాధ్యము లగుటచే వానితో సహపఠిత మగుటవలన నదియును సాధ్యలక్షకము. ఇది యభిప్రాయము.—ముందు "దైవీహ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా। మా మేవ యే ప్రపద్యన్తే" అని యారంభించి గుణాత్యయమునకును తత్పూర్వకము లగు నక్షరైశ్వర్యభగవత్ప్రాప్తులకును భగవత్ప్రపత్తియొక్కటే యుపాయం బని ప్రతిపాదిత మగుటవలన గుణాత్యయమునకును తత్పూర్వక బ్రహ్మభావమునకును ఏకాంతభగవత్ప్రపత్తి యొక్కటే యుపాయము.

మా. బ్రహ్మణః = మాయకు.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగో నామ చతుర్దశో ఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్రగ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును యోగశాస్త్రంబును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబు నగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందు గుణత్రయవిభాగయోగం బనంబరఁగు చతుర్దశాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్కవాటోపనామ శ్రీరామవిద్వన్మణితనుజన్మ
సుందరరామశర్మసంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన శ్రీమద్భగవద్గీ
తాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందుఁ
జతుర్దశాధ్యాయటీక.

ఏత చ్చతుర్దశక మిద కృత్వా గీతార్థవివృతి రక్షితేయమ్
పరిపూర్తి మియా దచిరాత్ శ్రీమ ద్భగవ త్ప్రసాదేన
ఘటయతు భాగవతీ మే దుర్ఘటఘటనాపటీయసీ కరుణా
సాధనవికలస్యా ఽపి చ గీతాపరమార్థచన్ద్రికాపూర్తిమ్.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ గణేశ శారదా గురుభ్యో నమః.

పరమార్థచంద్రికాసహిత

శ్రీభగవద్గీత, పంచదశాధ్యాయము.

గుణాతిత్త్వవినాశో యత్ప్రాదుర్భావతో విభాతి సతామ్
పరాంవభేదదమసీం తాం విద్యా మమ్బికాం వన్దే.

ఆత్మైకభక్తి రమలాం త్రిగుణాతీతత్వహేతు రిత్యాహ
యో విజ్ఞానమయం తం కృష్ణం వన్దే పరాత్మానమ్.

శ్రీభగవా నువాచ.—

ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయమ్
ఛన్దాంసి యస్య పర్ణాని య స్తం వేద స వేదవిత్. ౧

శంకరభాష్యము.—

ఎందువలనఁ గర్మలకర్మఫలంబును జ్ఞానుల జ్ఞానఫలంబును నాయధీన మో అందువలన భక్తియోగముచే నన్ను సేవించువారలు నాప్రసాదమువలన జ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున గుణాతీతులై మోక్షము నొందుదురు. ఇఁకఁ జెప్పెడి దేమి నాయొక్కతత్త్వమునే చక్కఁగా నెఱింగినవారలు మోక్షము నొందుదు రని? అందువలన భగవంతుఁ డర్జునుం డడుగకున్నను తనతత్త్వము వచింపఁ గోరినవాఁడై పలికెను ఊర్ధ్వమూల మిత్యాదిగా. అందు వైరాగ్యము కలుగుటకై వృక్షత్వారోపముచేత సంసారస్వరూపమును వర్ణించుచున్నాఁడు సంసారమునెడ విరక్తుఁడైనవానికే భగవత్తత్త్వజ్ఞానమునం దధికార మగుం గాని యితరునకుఁ గాదని.—ఊర్ధ్వమూలమ్ — కాలముకంటె సూక్ష్మ మగుటవలనను కారణ మగుటవలనను నిత్య మగుటవలనను మహత్తగుటవలనను ఊర్ధ్వ మని చెప్పఁబడుచున్నది అవ్యక్తమాయాశక్తివిశిష్ట మగు బ్రహ్మము, అది మూలముగాఁ గలది కావున ఈ సంసారవృక్ష మూర్ధ్వమూలము, శ్రుతివలనఁ గూడ "ఊర్ధ్వమూలో ఽవా క్శాఖః" అని, పురాణమునం

దును “ అవ్యక్తమూలప్రభవ స్తస్యైవానుగ్రహోత్థితః । బుద్ధిస్కన్ధమయ శ్చైవ ఇన్ద్రియాన్తరకోటరః ॥ మహాభూతవిశాఖశ్చ విషయైః పత్రవాం స్తథా । ధర్మాధర్మసుపుష్పశ్చ సుఖదుఃఖఫలోదయః ॥ ఆజీవ్య స్సర్వభూతానాం బ్రహ్మవృక్ష స్సనాతనః । ఏత ద్బ్రహ్మవనం చైవ బ్రహ్మాఽఽచరతి నిత్యశః ॥ ఏత చ్ఛిత్త్వాచ భిత్త్వాచ జ్ఞానేన పరమాసినా । తత శ్చాఽఽత్మరతిం ప్రాప్య యస్మి న్నాఽఽవర్తతే పునః” * ఇత్యాదిగా, అట్టి యూర్ధ్వమూల మగు సంసారమాయామయ మైనవృక్షమును; అధఃశాఖమ్ = మహదహంకారతన్మాత్రాదులు శాఖలవలె దీనికి క్రిందనున్నవి కావున అధఃశాఖలుగలదాని; అశ్వత్థమ్=శ్వోపిన స్థాతా— రేపుగూడ ఉండునది కాదు కావున అశ్వత్థము, అట్టి క్షణవినాశి యైన యశ్వత్థమునుగా; ప్రాహుః = చెప్పుచున్నవి వేదవాదములు; అవ్యయమ్=సంసారమాయామయమును, అనాదికాలప్రవృత్త మగుటవలన యీసంసారవృక్ష మవ్యయము, అనాద్యనంతము లైన దేహాదిపరంపరలకు ఆశ్రయం బని సుప్రసిద్ధము గదా, అందువలన అవ్యయము ననఁగా నాశము లేనిదానిఁగాఁ గూడ. ఆ సంసారవృక్షమునకే మఱియొకవిశేషణమును జెప్పుచున్నాఁడు.—ఛన్దాంసి = ఆచ్ఛాదించుటవలన ఋగ్యజుస్సామరూపము లైన వేదములు; యస్య=ఏ సంసారవృక్షమునకు; పర్ణాని = పత్రములవంటివి గావున పత్రములో, ఎట్లు పత్రములు వృక్షమునకు పరిరక్షణార్థములో అట్లు సంసారవృక్షమునకు వేదములు పరిరక్షణార్థములు, ధర్మాధర్మములను తజ్జన్యఫలములను ప్రతిపాదించుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలవి యగుటవలన. తమ్=వ్యాఖ్యాతమగు సంసారవృక్షమును; యః=ఎవ్వఁడు; వేత్తి=సమూలముగా నెఱుంగుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; వేదవిత్ — వేదార్థము నెఱింగినవాఁ డని

* అవ్యక్త మను మూలమునుండి యుత్పత్తి గలదియును దానియనుగ్రహమువలననే వృద్ధి నొందినదియును బుద్ధియే బోదెగాఁగలదియును ఇంద్రియరంధ్రములే తొఱ్ఱగాఁగలదియును మహాభూతములే కొమ్మలుగాఁ గలదియును విషయములే పత్రములుగాఁ గలదియును ధర్మాధర్మములు పుష్పములుగాను సుఖదుఃఖములు ఫలములుగాను గలదియును సర్వభూతములకును జీవనాధారమును సనాతనమును నగునది బ్రహ్మవృక్షము. ఇది బ్రహ్మవన మనియుఁ జెప్పఁబడును. దీనిని జ్ఞానం బను నుత్తమఖడ్గముచే ఛేదించి భేదించి అంత ఆత్మరతిని బొంది దేనినుండి వెండియు మరలిరాఁడో అట్టి బ్రహ్మమును ఎల్లప్పుడును జెందుచున్నాఁడు.

యర్థము. సమూల మగు నీసంసారవృక్షముకంటె నితర మెఱుంగవలసి నది యణుమాత్రమును అవశిష్టము లేదు గదా! అందువలన నావేదార్థము నెఱింగినవాఁడు సర్వజ్ఞుఁ డని సమూలవృక్షజ్ఞానమును స్తుతించుచున్నాఁడు.

మాయామయ మగు సంసారవృక్షమునకు బ్రహ్మమే వేరువంటిది. దాని క్రిందఁ బఱఁగుచున్న మహదహంకారతన్మాత్రాదులు శాఖలవంటివి. వృక్షమును బత్త్రము లాచ్ఛాదించి రక్షించునట్లు యీసంసారవృక్షమును కర్మకాండరూప వేదములు ధర్మాధర్మములను తత్ఫలములను బోధించునవియై యాచ్ఛాదించి రక్షించును. ఈ మహావృక్షము అనాద్యనంత మైనదేహాదిపరంపరను బుట్టించునది యైనను రేపుగూడ నుండనిది అనఁగా క్షణభంగుర మని వేదములు చెప్పుచున్నవి. ఈసంసారవృక్షమును మూలసహితముగా నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు సర్వవేదార్థము నెఱింగినవాఁ డని తాత్పర్యము. మూలభూత మైన బ్రహ్మముతో నీసంసారవృక్షము నెఱింగినవాఁడు కర్మజ్ఞానకాండరూపము లైన సర్వవేదముల తాత్పర్యము నెఱింగినవాఁ డగు నని భావము.

ఆనందగిరికృత టీక.—

జ్ఞానముచేత గుణాత్యయము కలుగు నని పూర్వాధ్యాయమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఆగుణములు నశ్వరము లన్న యెడ జ్ఞానము లేకయె తదత్యయము సంభవించుటవలనను, అనశ్వరము లన్నచో జ్ఞానముచేతఁ గూడ తదత్యయము సిద్ధింపమివలనను, జ్ఞానము గుణాత్యయహేతువు కా దను నాశంకను నిరసించి సాక్షాత్తుగానే శ్రవణాదిసాధన మగు సన్న్యాసమును విధించుటకును బ్రహ్మభావమే పరమ పురుషార్థ మని బోధించుటకును అధ్యాయాంతరము నారంభించుచున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. కర్ములును జ్ఞానులును శాస్త్రమునం దధికారము గలవారు. అందు కర్మానుష్ఠాతల కర్మానుకూల మైనఫల మీశ్వరునియధీనము, "ఫల మత ఉపపత్తేః" * అనున్యాయమువలన. జ్ఞానుల జ్ఞానఫలముగూడ ఈశ్వరునియధీనమే, "తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ" † అని చెప్పఁబడి యుండుటవలన. ఇందువలన

* అతః — ఈ యీశ్వరునివలననె, ఫలమ్—కర్మఫలము కలుగుచున్నది, ఉపపత్తేః—ఉపపన్న మగుటవలన.

† తతోహి — ఆ యీశ్వరునివలననే కదా, అస్య—ఈ జీవునకు, బంధవిపర్యయౌ — బన్ధమును మోక్షమును గలుగుచున్నవి.

ఎవరు భక్తియోగముచేత నన్ను సేవింతురో వారు నాప్రసాదముద్వారమున జ్ఞానము నొంది గుణాతీతులై ముక్తు లగుదు రని సిద్ధ మని యర్థము. మఱి యెవ్వరు సంశయాదులు లేక భగవత్తత్త్వమునే యెఱుంగుదురో వార లాజ్ఞానముచేత గుణాతీతులై ముక్తిం జెందుదు రని చెప్పెడి దేమి అని అర్థసిద్ధమైనయర్థమును జెప్పుచున్నారు ఇంక నిత్యాదిగా. ఎందువలన ఆత్మతత్త్వముయొక్క యజ్ఞానము సంసారహేతువో తజ్జ్ఞానము మోక్షహేతువో అందువలన అర్జునుం డది యేది యని యడుగకున్నను తత్త్వమును భగవంతుఁడు చెప్పెను ప్రశ్నము చేయకున్నను అర్జునునకు దానిఁ దెలుపవలయు నను నభిమానమువలన నని చెప్పుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. తత్త్వము చెప్పవలసియుండఁగా సంసారము నేల వర్ణించుచున్నాఁ డనఁగా చెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. అందు అనఁగా అధ్యాయాదియం దని యర్థము. వైరాగ్యమునుగూడ నేల నపేక్షింపవలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు సంసారమునెడ ఇత్యాదిగా. అని — వైరాగ్యముకొఱకు సంసారమును వర్ణించుట యని శేషము. నాశయోగ్య మని తెలియుటకొఱకు బంధహేతువునకు వృక్షరూపకమును జూపుచున్నారు ఊర్ధ్వమూల మ్మని. కాలముకంటె నెట్లు సూక్ష్మ మనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు కారణ మగుటవలనను అని. ఎట్లు కారణం బగు ననఁగా కార్యముకంటె నియతముగా పూర్వభావి యగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు నిత్య మగుటవలనను అని. సర్వవ్యాపి యగుటవలనను ఉత్కర్షముఁ బ్రదర్శించుచున్నారు మహత్తగుటవలనను అని. ఊర్ధ్వ మనఁగా ఉన్నతము ఉత్కృష్ట మని యర్థము. కూటస్థమైన బ్రహ్మము మూలం బెట్లగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అవ్యక్తేత్యాదిగా. స్మృతికి మూలముగా శ్రుతి నుదాహరించుచున్నారు శ్రుతివలనను ఇత్యాదిగా. అర్వాక్శాఖః — అర్వాక్కులు — నికృష్టములైన శాఖలవంటి మహదాదులు కల దని యర్థము. ప్రకృత మగు సంసారవృక్షమునందుఁ బురాణసమ్మతిని జెప్పుచున్నారు పురాణమునందును ఇత్యాదిగా. అవ్యక్త మనఁగా అవ్యాకృతము, అవ్యక్త మను మూలమువలన ఉత్పత్తి గలది కావున అవ్యక్తమూలప్రభవము. తస్యైవ — ఆ మూలభూతమైన యవ్యక్తముయొక్కయే, అనుగ్రహమువలన — అతిదృఢత్వమువలన ఉత్థితము—వృద్ధిఁ బొందినది. దానికి లౌకిక వృక్షముతో సాదృశ్యముఁ జెప్పుచున్నాఁడు బుద్ధీత్యాదిగా. వృక్షమునకు స్కంధమునుండి గదా శాఖలు పుట్టుచున్నవి, సంసారమునకును బుద్ధివలననుండి నానాపరిణామములు గలుగుచున్నవి, అందుచే దీనికి బుద్ధియే స్కంధము, తన్మయ

మనఁగా తత్ప్రచురము — అది యధికముగాఁ గలది ఈ సంసారవృక్షము. ఇంద్రియములయొక్క-అంతరములు—రంధ్రములు కోటరములుగాఁ గలది. మహాభూతములు పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు వివిధశాఖలుగాఁ గలది. ఆజీవ్య మనఁగా ఉపజీవ్య మని యర్థము. బ్రహ్మముచే నధిష్ఠిత మైన వృక్షము కావున బ్రహ్మవృక్ష మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఏనను జ్ఞానముచేతనే గాని ఛేదింప నశక్య మగుటవలన సనాతనము—చిరకాల ముండునది. బ్రహ్మవనము—పరమాత్మ యగు బ్రహ్మముయొక్క-వనము అనఁగా సేవింపఁదగినది, దీనియందుఁ గదా బ్రహ్మము ప్రతిష్ఠితమై యున్నది, ఈ సంసారాఖ్యవృక్షమునకు ఆబ్రహ్మమే సారభూతమై యున్నది. లేక, ఈ యనవచ్ఛిన్న మగు సంసారమండలరూప మైన బ్రహ్మవృక్షమునకు ఆబ్రహ్మము వనముపంటిది గావున వన మనఁబడెను, అనఁగా సేవింపఁదగినది యని యర్థము, సంసారమునకు బ్రహ్మముకంటె నతిరిక్త మైన యాస్పదము లేదు గదా! బ్రహ్మమే యవిద్యచేత సంసరించుచున్న దని యంగీకరించుటవలన నని యర్థము. నేనే బ్రహ్మ మను దృఢజ్ఞానముచేత నీ చెప్పినసంసారవృక్షమును ఛేదించి ప్రతిబంధకము లేమివలన ఆత్మనిష్ఠుఁడై పునరావృత్తిరహిత మగు కైవల్యమును జెందు నని చెప్పుచున్నాఁడు ఏత దిత్యాదిశ్లోకముచేత. అధఃశాఖ మిత్యాదికమునకు వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచున్నారు మహ దిత్యాదిగా. ఆదిశబ్దముచే నింద్రియాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. సంసారవృక్షము అతి నశ్వర మనుటకుఁ బ్రమాణముఁ జెప్పుచున్నారు ప్రాహు అని. క్షణభంగుర మగు దాని నవ్యయ మనుట విరుద్ధ మని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సంసా రేత్యాదిగా. దానినే యుపపాదించుచున్నారు అనా దీత్యాదిగా. ఆచ్ఛాదించుట—రక్షించుట, లేక, కప్పుట. గతాగతములు ఫలములుగాఁ గలవియు నానావిధములైన యర్థవాదములతోఁ గూడినవియు నగు కర్మకాండములు గదా సంసారవృక్షమును రక్షించుచున్నవి, దానియం దున్నదోషమును గూడఁ గప్పుచున్నవి, అందువలన నీఛందస్సులు పర్ణములవంటి వని యర్థము. దానినే ప్రపంచించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. చెప్పినయర్థమునందు హేతువును జూపుచున్నారు ధర్మాధర్మములను ఇత్యాదిగా. కర్మకాండరూపము లైనవేదము లని శేషము. కర్మబ్రహ్మాఖ్య మగు సర్వవేదార్థమునకును అం దంతర్భావమును దలఁచి వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచున్నారు వేదార్థము నెఱింగినవాఁ డని యర్థ మని. సమూలముగా సంసారవృక్షము నెఱింగినపుడు మూలము కానిదాని విడిచి మూలమును వివేచించి ఎఱుంగ శక్య మగును కావున దాని నెఱుంగుటకు యత్నింపవలయు నని దలఁచి తద్జ్ఞానస్తుతి యిట వివక్షింపఁబడిన దని చెప్పుచున్నారు సమూలము ఇత్యాదిగా.

హనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.—

ఏది సర్వలోకములకును మీఁద వర్తించునో సత్యలోకనివాసి యగు హిరణ్యగర్భునియంతఃకరణమునం దభివ్యక్తమై యుండునో సర్వజగంబునకును సృష్టిస్థితిసంహారహేతుభూతమో అట్టి యవ్యక్తాత్మక మగుబ్రహ్మము ఊర్ధ్వ మనఁబడును, అట్టి యూర్ధ్వము మూలముగా — కారణముగాఁ గలది యూర్ధ్వమూలము సంసార వృక్షము, దాని; అధఃశాఖమ్ = ఆ సత్యలోకముకంటె క్రిందనుండు లోకములలో నుండువారలే శాఖలుగాఁ గలదాని; అశ్వత్థమ్ = రేపుగూడ నుండనిదానిఁగా; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు పండితులు; అవ్యయమ్=నాశము లేనిదాని. ఛన్దాంసి = వేదములు; యస్య; పర్ణాని, ఆవరణరూపము లగుటవలన. అట్టి సంసారవృక్షమును అశ్వత్థ మైనదానిని క్షణధ్వంసి యైనదానిని, యః వేద=ఎవఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో; స వేదవిత్ — అతఁడు వేదార్థము నెఱింగినవాఁ డని యర్థము.

శంకరానందీయ గీతా తాత్పర్యబోధిని.—

“ సత్త్వం రజ స్తమ ” ఇత్యాదిగ్రంథముచేత జ్ఞానతత్ఫలములకుఁ బ్రతిబంధకము లగుటచే జ్ఞానికిఁ బరిత్యాజ్యము లగు సత్త్వాదిగుణములస్వరూపమును కార్యమును తద్విశిష్టులకుఁ గలుగుఫలమును గుణాతిక్రమముఁ గాంచినవానిలక్షణమును ఫలమును చక్కఁగాఁ బ్రతిపాదించి అధ్యాయాంతమున గుణాతిక్రమమున కుపాయముఁ జెప్పుటకై “మాం చ యో ఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే” అనిబ్రహ్మానుసంధానము గుణాత్యయమునకు సాధనముగాఁ జెప్పఁబడినది. ముముక్షు వగుపురుషునకు “ఎట్టిది బ్రహ్మము? ఎట్లు దాని యనుసంధానము?” అని యాకాంక్ష కలుగఁగా, క్షరాక్షరవిలక్షణ మగు పురుషోత్తమాఖ్య మైన పరబ్రహ్మమును తదనుసంధానమును అందు మహాపురుషులప్రవృత్తిని తత్ప్రవృత్తిఫలమును బ్రతిపాదించుటకై పంచదశాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు మొదట ముముక్షువునకు సంసారమునందు జుగుప్సయు వైరాగ్యమును సన్న్యాసమును మొదలగునవి సిద్ధించుటకై సంసారమును వృక్షరూపమున వర్ణించుచున్నాఁడు.—ఊర్ధ్వమూలమ్—అవ్యక్తమహదాదులకన్నను మిక్కిలి గొప్పదియును మిక్కిలి సూక్ష్మమును సర్వప్రకాశకమును సర్వాధిష్ఠానమును సర్వవ్యాపకమును సర్వకారణము నగుటచే పరబ్రహ్మము ఊర్ధ్వ మని చెప్పఁబడుచున్నది, సర్వోత్తమ మగుటవలన బ్రహ్మమునకు ఊర్ధ్వ మని వ్యపదేశము, ఊర్ధ్వము — ఉన్నతము సర్వోత్కృష్ట మైన యేపరబ్రహ్మము గలదో మాయాశబలమైన యాపరబ్రహ్మమే మూలను — బీజము దేనికో అది యూర్ధ్వమూలము.

సంసారవృక్షము, అది శ్రుతిప్రసిద్ధము "ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థస్సనాతనః। ఊర్ధ్వమూల మవాక్శాఖం వృక్షం యో వేత్తి సంప్రతి" ఇత్యాది శ్రుతులవలన. ఎట్లు వటవృక్షముయొక్క బీజము అవ్యక్తమును అతిసూక్ష్మమును దుర్విజ్ఞేయమును అపారశక్తియుక్తమునై యున్నదో అట్లు జగద్బీజమైనబ్రహ్మముగూడ అవ్యక్తమును అతిసూక్ష్మమును దుర్విజ్ఞేయమును అపారశక్తియుక్తమునై యున్నది, దానివలననే అతివిస్తారమును అతివిచిత్రము నగు సంసారవృక్షము పుట్టినది, అట్టి సంసారవృక్షమును; అధఃశాఖమ్—"అవ్యక్తాన్మహాన్మహతోఽహంకారోఽహంకారాత్పఞ్చతన్మాత్రాణి పఞ్చతన్మాత్రేభ్యః పంచమహాభూతాని" అనుశ్రుతివలన మహదాదివికారము లన్నియు ప్రకృతికి క్రిందివి యగుటవలన అధః అనఁగా క్రింద అని చెప్పఁబడుచున్నవి, అధః—అధశ్శబ్దవాచ్యములైన మహదాదులు శాఖలవంటివిగాఁ గలది కావున అధఃశాఖము, మహత్తత్త్వము అహంకారముగాను అహంకారము స్కంధముగాను పంచతన్మాత్రలు శాఖలుగాను పంచభూతములు ఉపశాఖలుగాను ఈసంసారవృక్షమున కగుచున్న వని యర్థము; దేనికి మహదాదులు శాఖలుగా నున్నవో అట్టి అధశ్శాఖమైనదానిని; అశ్వత్థమ్—మాయాకార్య మగుటచే శ్వోపి న తిష్ఠతి—రేపుగూడ నుండనిది కావున అశ్వత్థము, క్షణభంగురము అనిత్య మని యర్థము, అట్టి యీక్షణప్రధ్వంసియై యశ్వత్థమైనసంసారవృక్షమును; అవ్యయమ్—వ్యయ మనఁగా నాశము, నాశము లేనిది యవ్యయము, అట్టిదానిగా నిత్యమునుగా; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు, ప్రరోచనోక్తులచే ప్రమోహితులై కామపరులగు మీమాంసకులు జగత్తెప్పుడును ఇట్టిది గాక యుండ దని * జగత్తు నిత్య మని చెప్పుదు రని యర్థము; ఛన్దాంసి—సంసారవృక్షముయొక్క అనిత్యత్వము దుఃఖరూపత్వము వ్యామోహకత్వము అనర్థకరత్వము మొదలగుదోషములసమూహమును ఆచ్ఛాదించుచున్నవి "ధ్రువా ద్యౌర్ధ్రువా పృథివీ, దక్షిణావన్తో అమృతత్వం భజన్తే, స్వర్గే లోకే న భయం కించనాస్తి, స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్తే, ఏష వః పుణ్యః సుకృతో బ్రహ్మలోకః" † ఇత్యాది ప్రరోచనవాక్యములచేత కప్పుచున్నవి కావున ఛందస్సులు ఋగ్యజుస్సామములు; యస్య — ఏ మాయామయ సంసారవృక్షమునకు; పర్ణాని—ఆకులవంటివి

* ఎల్లప్పుడును ఇట్టిదిగానే యుండు ననీ.

† నిత్య మాకాశము నిత్యము పృథివి, దక్షిణ గలవారు అనఁగా సంపూర్ణదక్షిణ యిచ్చినవారు అమృతత్వమును పొందుచున్నారు, స్వర్గలోకమునందు కొంచెమైనను భయము లేదు, స్వర్గలోకమును బొందినవారు అమృతత్వము నొందెదరు, మీకు పుణ్యమును సుకృతమును అనఁగా నిత్యము నగు యీబ్రహ్మలోకము గలుగును.

గా నున్నవో, ఎట్లు పర్ణములు సర్వమునుండియు వృక్షదోషము నాచ్ఛాదించి యక్షతముగా రక్షించునో అట్లు కర్మోపాసనయోగాగమతంత్రక్రియాపరము లగు వేదములును పురాణేతిహాసములును అన్నియు కర్మతత్సాధనతత్ఫలముల బోధించుచు అనిత్యత్వదుఃఖరూపత్వాదిదోషములఁ గప్పి యేసంసారవృక్షమును వృద్ధిఁ బొందించుచున్నవో యని యర్థము; తమ్ — వేదములే పత్రములుగాఁ గలదియు ధర్మాధర్మములే పుష్పములుగాఁ గలదియు జన్మమరణాదిదుఃఖ మొక్కటియే ఫలముగాఁ గలదియు నగు యీ చెప్పిన సంసారవృక్షమును; సమూలముగా, యః వేద — ఎవఁడు చక్కఁగా నెఱుంగుచున్నాఁడో; సః వేదవిత్ — అతఁడు వేదార్థము నెఱింగినవాఁ డని యర్థము. ఓయీ అనృతజడదుఃఖాత్మకమును తనగుణములచే వ్యామోహముఁ గల్పించునది యగుటచేత జన్మాద్యనర్థహేతువు నగు సంసారవృక్షము దెలియుటచే వేదార్థముఁ దెలిసినవాఁ డెట్లగును? అందువేని చెప్పెదము. ఏబీజము నుండి యేవృక్ష ముత్పన్న మగునో ఆవృక్ష మాబీజముయొక్కరసము గలదియే యగును, ఎట్లు చేఁ దగు నింబబీజమునుండి పుట్టిన నింబవృక్షము చేఁదే యగును గాని వేఱువిధము కాదో అట్లు. ఈ న్యాయము సర్వవృక్షములయందును ప్రసిద్ధము. ఇట్లు చిదేకరస మగు బ్రహ్మమునుండి పుట్టిన సంసారవృక్షము చిద్రసమే యగును. అందువలన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాది శ్రుతులచేతను, "సంసారవృక్షము తన బీజముయొక్కరసము గలదియే యగును, వృక్ష మగుటవలన, నింబవృక్షమువలె" ఇత్యాది యుక్తులచేతను వానివలనఁ గలిగిన స్వానుభవముచేతను ఈ సంసారవృక్షము చిదేకరసము కారణబ్రహ్మమాత్రమే యని శుద్ధాత్ముఁ డైన యేపండితుఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు వేదార్థవిదుఁడే యగును. సర్వే వేదా య త్పద మామనన్తి అను శ్రుతిన్యాయముచేత సర్వవేదార్థము బ్రహ్మమే యగుచున్నది కావున వేదార్థవిదుఁడు బ్రహ్మవిదుఁడే యగుచున్నాఁడు "కస్మి న్భగవో విజ్ఞాతే సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతి" * అను న్యాయముచేత సర్వజ్ఞుఁడు నగుచున్నాఁడు. సర్వజ్ఞుఁ డగునాతనికి కర్తవ్యమునుగూడ భగవంతుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు స సర్వవి ద్భజతి మామ్ అని. స కారణజ్ఞానముచేత కార్య మగువృక్షము కారణమాత్రమే యను జ్ఞానము కలుగుటవలన తజ్జ్ఞానము గలవాఁడు వేదార్థవిదుఁ డనుట సిద్ధము.

మధుసూదనసరస్వతీరచిత గూఢార్థదీపిక.—

పూర్వాధ్యాయమునందు భగవంతుఁడు సంసారబంధహేతువు లగు గుణములను వివరించి వాని నతిక్రమించుటచే బ్రహ్మభావరూప మగు మోక్షము నన్ను

* భగవంతుఁడా యేది యెఱుంగఁబడినయెడ యిది సర్వంబును యెఱుంగఁబడినది యగును?

భజించుటచేతఁ బొందఁబడు నని వచించెను "మాం చ యో౽వ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। సగుణాన్సమతీత్యైతా న్బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే" అని. అందు మనుష్యుఁడ వగు నీయందు భక్తియోగము చేయుటచే నెట్లు బ్రహ్మభావము పొందఁబడు నని యాశంకింపఁగా తానే బ్రహ్మరూపుఁ డని తెలుపుటకొఱకు సూత్రభూత మగు నీశ్లోకము భగవంతునిచేఁ జెప్పఁబడినది "బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠా౽హ మమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్యచ" అని. ఈ సూత్రమునకు వృత్తిస్థానీయ మీపంచదశాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణునితత్త్వము నెఱింగి గదా యాతని ప్రేమతో భజించుటచే గుణాతీతుఁడై బ్రహ్మభావముఁ జెందవలయును పురుషుఁ డని యభిప్రాయము. అందు బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ మిత్యాది భగవద్వచనము నాకర్ణించి నావంటిమనుష్యుఁ డితఁ డిట్లు చెప్పుచున్నాఁ డేమి యని యాశ్చర్యము నొందినవాఁడై యేమియుఁ దోఁపక లజించి యడుగఁజాలక యున్నయర్జునుం గాంచి కృపచే స్వస్వరూపముఁ జెప్పఁ గోరినవాఁడై శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.—అందు సంసారమునుండి విరక్తుఁ డైనవానికే భగవత్తత్త్వజ్ఞానమునం దధికార మగుం గాని యొండువిధమునం గాదు కావున పూర్వాధ్యాయోక్త మగు పరమేశ్వరాధీనప్రకృతిపురుషసంయోగకార్య మైన సంసారమును వృక్షరూపకల్పనచే వైరాగ్యముకొఱకు వర్ణించుచున్నాఁడు, వైరాగ్యము ప్రస్తుతం బైన గుణాతీతత్వమున కుపాయం బగుటవలన. ఊర్ధ్వ మనఁగా ఉత్కృష్టము స్వప్రకాశపరమానంద మగుటచేతను నిత్య మగుటచేతను బ్రహ్మము, లేక సర్వసంసారము బాధిత మైనను అబాధితమై సర్వసంసారభ్రమమునకును అధిష్ఠాన మైనబ్రహ్మము ఊర్ధ్వ మనఁబడుచున్నది, అదియే మాయచేత దీనికి మూలము కావున ఊర్ధ్వమూలము; అధశ్శబ్దముచేత అర్వాచీను లైన కార్యోపాధు లగు హిరణ్యగర్భాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నారు, వారు నానాదిక్కులయందు వ్యాపించి దీనికి శాఖలవలె నున్నారు గావున అధశ్శాఖము; శీఘ్రముగా నశించునది యగుటచే రేపుగూడ నుండనిది గావున అశ్వత్థము, ఇట్టి మాయామయ మగు సంసారవృక్షమును; అవ్యయమ్ = అనాద్యనంతదేహాదిపరంపరకు ఆశ్రయంబును ఆత్మజ్ఞానము లేక నశింపనిదియుఁ గావున అవ్యయమునుగా — అనంతమునుగా; ప్రాహుః = చెప్పుచున్నవి శ్రుతులును స్మృతులును. అందు శ్రుతులు "ఊర్ధ్వమూలో౽ర్వాక్శాఖ ఏషో౽శ్వత్థ స్సనాతనః" ఇత్యాదులు కఠవల్లులయందు పఠింపఁబడుచున్నవి, అర్వాక్కులనఁగా నికృష్టము లగు కార్యోపాధులు గాని లేక మహదహంకారతన్మాత్రాదులు

గాని శాఖలుగాఁ గలది కావున అర్వాక్శాఖము. ఇది మూలమునందలి అధఃశాఖ పదముతో సమానార్థకము. సనాతనః అనునది అవ్యయపదముతో సమానార్థకము. స్మృతులును "అవ్యక్తమూలప్రభవ స్తస్యైవానుగ్రహోత్థితః। బుద్ధిస్కన్ధమయ శ్చైవ ఇన్ద్రియాన్తరకోటరః॥ మహాభూతవిశాఖశ్చ విషయైః పత్రవాం స్తథా। ధర్మాధర్మసుపుష్పశ్చ సుఖదుఃఖఫలోదయః॥ ఆజీవ్య స్సర్వభూతానాం బ్రహ్మవృక్ష స్సనాతనః। ఏత ద్బ్రహ్మవనం చాస్య బ్రహ్మాఽఽచరతి సాక్షివత్॥ ఏత చ్ఛిత్వాచ భిత్వాచ జ్ఞానేన పరమాసినా। తతశ్చాఽఽత్మగతిం ప్రాప్య తస్మా న్నావర్తతే పునః"॥ ఇత్యాదులు అవ్యక్త మనఁగా అవ్యాకృతము మాయోపాధిక మైన బ్రహ్మము అదియే మూలము -- కారణము, దానివలన నుత్పత్తి గలది అవ్యక్తమూలప్రభవము. తస్యైవ—ఆ మూలమైన అవ్యక్తముయొక్క—అనుగ్రహమువలన—అతిదృఢత్వమువలన ఉత్థితము — సంవర్ధితము. వృక్షమునకు స్కంధమునుండి గదా శాఖలు పుట్టుచున్నవి, సంసారమునకును బుద్ధివలననుండి నానావిధపరిణామములు కలుగుచున్నవి, ఆసాధర్మ్యముచేత దీనికి బుద్ధియే స్కంధము, తన్మయము — ఆ బుద్ధి యనుస్కంధమే ప్రచురముగాఁ గలది యీ సంసారవృక్షము. ఇంద్రియముల యంతరములు — రంధ్రములు కోటరములుగాఁ గలది. ఆకాశాదిపృథివ్యంతము లగు మహాభూతములు వివిధశాఖలుగా, లేక, స్తంభములుగాఁ గలది. ఆజీవ్యః — ఉపజీవింపఁ దగినది. బ్రహ్మముచేత — పరమాత్మచేత అధిష్ఠిత మైన వృక్షము కావున బ్రహ్మవృక్షము. ఆత్మజ్ఞానము లేక ఛేదింప శక్యము కానిది కావున సనాతనము. ఇది, బ్రహ్మవనమ్ = జీవరూపుఁ డగు బ్రహ్మమునకు భోగ్యమై వననీయము—భజింపఁ దగినది కావున వనము. బ్రహ్మ సాక్షివ దాచరతి — బ్రహ్మము దీనికార్యముతో నెంతమాత్ర మంట దని యర్థము. ఈ సంసారవృక్షాత్మక మగు బ్రహ్మవనమును, ఛిత్వాచ భిత్వాచ — అహం బ్రహ్మాస్మి యను అతిదృఢజ్ఞానరూప మైన ఖడ్గముచేత సమూలముగా ఛేదించి యని యర్థము. ఆత్మరూప మైనగతిని బొంది ఆయాత్మరూపగతివలననుండి — మోక్షమునుండి మరలఁ డని యర్థము. తక్కినది స్పష్టము. ఇట గంగానదియందు తరంగము లొరయుచున్నయున్నతతీరంబున వాయువేగముచే నర్ధోన్మూలితంబై తలక్రిందుగాఁబడి బ్రతికియున్న మహోన్నత మైన యశ్వత్థవృక్షము నుపమానముగాఁ గొని యీరూపకము కల్పింపఁబడిన దని తెలియవలయును, అందుచే నూర్ధ్వమూల త్వాధఃశాఖత్వాదుల కనుపపత్తి లేదు. యస్య = ఏ మాయామయ మైన యశ్వత్థవృక్షమునకు; ఛన్దాంసి = ఆచ్ఛాదించుటవలన —

తత్త్వవస్తువును గప్పుటవలన, లేక రక్షించుటవలన ఋగ్యజుస్సామరూపము లైన కర్మకాండములు; పర్ణాని = పర్ణములవంటివో, ఎట్లు వృక్షమును బర్ణములు రక్షించుచున్నవో అట్లు సంసారవృక్షమును కర్మకాండములు రక్షించుచున్నవి, అవి ధర్మాధర్మములను తజ్జన్యఫలములను బోధించుటయె ప్రయోజనముగాఁ గలవి యగుటవలన. యః = ఎవఁడు; తమ్=ఈ వ్యాఖ్యాత మైన సంసారరూప మగు మాయామయాశ్వత్థవృక్షమును సమూలమును; వేద=తెలియుచున్నాఁడో; స వేదవిత్ -కర్మబ్రహ్మాఖ్య మగు వేదార్థము దెలిసినవాఁ డతఁడే యని యర్థము. ఎట్లనఁగా — సంసారవృక్షమునకు మూలము బ్రహ్మము, హిరణ్యగర్భుఁడు మొదలగుజీవులు శాఖాస్థానియులు, మఱియు నాసంసారవృక్షము స్వరూపముచే నశ్వరము, ప్రవాహరూపమున ననంతము, మఱియు నది వేదోక్తకర్మములచే తడుపఁబడుచున్నది, బ్రహ్మజ్ఞానముచే ఛేదింపఁబడుచున్నది, ఇంతమాత్రమే గదా వేదార్థము. ఎవ్వఁడు వేదార్థవిదుఁడో అతఁడే సర్వవిదుఁ డని సమూలవృక్షజ్ఞానమును స్తుతించుచున్నాఁడు స వేదవిత్ అని.

శ్రీ. జ్ఞానమును భక్తియును విరక్తిను గాని
పడయనేరదు కావునఁ బంచదశము
నందు వైరాగ్యసహాకృతం బైనజ్ఞాన
మీశ్వరుఁడు విశదంబుగ నెఱుఁగఁ బలికె.

పూర్వాధ్యాయాంతమున "మాం చ యో உవ్యభిచారేణ భక్తియోగన సేవతే" ఇత్యాదిగా పరమేశ్వరు నేకాంతభక్తితో భజించువానికిఁ దత్ప్రసాదలబ్ధం బగు జ్ఞానముచే బ్రహ్మభావము సిద్ధించు నని ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఏకాంతభక్తి గాని జ్ఞానము గాని వైరాగ్యహీనునకు సంభవింపదు కావున వైరాగ్యపూర్వకముగా జ్ఞానముపదేశింపఁగోరి అందు మొదట సార్ధశ్లోకద్వయముచే సంసారస్వరూపమును వృక్షరూపకాలంకారముచే వర్ణించుచు శ్రీభగవంతుం డిట్లనియె.—ఊర్ధ్వఁ డనఁగా ఉత్తరుఁడు — క్షరాక్షరపురుషులకన్నను ఉత్కృష్టుఁడు పురుషోత్తముఁడు మూలముగాఁ గలదానిని; అధఃశబ్దముచే ఆపురుషోత్తమునికంటె అర్వాచీను లైన కార్యోపాధు లగు హిరణ్యగర్భాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నారు, వారు శాఖలువంటివారుగాఁ గలదానిని; వినశ్వర మగుటచే శ్వః — తెల్లవాఱువఱకుఁ గూడ ఉండదు గావున నమ్మఁదగనిది యగుటవలన అశ్వత్థమునుగా; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నవి; ప్రవాహరూపంబున నవిచ్ఛిన్న మగుటవలన అవ్యయమును గాను ప్రాహుః, "ఊర్ధ్వమూలో உర్వాక్శాఖ ఏ షో உశ్వత్థ స్సనాతనః" ఇత్యాదిశ్రుతులు. ఛన్దాంసి = వేద

ములు; యస్య = పర్ణాని — ధర్మాధర్మములను ప్రతిపాదించుద్వారంబున ఛాయా స్థానీయము లగు కర్మఫలములచే సంసారవృక్షమును సర్వజీవులకును ఆశ్రయణీయ ముగాఁ జేయుటవలన పర్ణస్థానీయములు వేదములు. యః; తమ్=అట్టియశ్వత్థమును; వేద; అతఁడే వేదార్థవిదుఁడు. సంసారవృక్షమునకు మూల మీశ్వరుఁడు శ్రీ నారాయణుఁడు, తదంశభూతు లగు బ్రహ్మాదులు శాఖాస్థానీయులు, ఆ సంసారవృక్ష ము వినశ్వరము, ప్రవాహరూపంబున నిత్యముగాఁ దోఁచును, వేదోక్తము లగు కర్మములచే నది సేవ్యముగాఁ జేయఁబడినది — ఇంతమాత్రమే గదా వేదార్థము. అందువలననే దాని నెఱింగినవాఁడు వేదవిదుఁ డని స్తుతింపఁబడుచున్నాఁడు.

వ. పూర్వాధ్యాయము చివరను మాం చ యో ఽవ్యభిచారేణ ఇత్యాదిగా ఈశ్వరుని ననన్యైకాంతభక్తిచే సేవించువానికి నాయనుగ్రహముచే లబ్ధ మగు జ్ఞానంబున గుణత్రయవిస్తార ముపరతమై బ్రహ్మభావము సిద్ధించు నని చెప్పఁబడి నది. అందు విషయపరులకు వైరాగ్యము కలిగినం గాని యేకాంతభక్తి జని యింపనేరదు. అందువలన గుణత్రయవిచిత్రవిస్తారాత్మక మగు స్థూలప్రపంచమును వృక్షదృష్టాంతమునఁ గుఠారమువంటి వైరాగ్యముచే ఛేదింపఁదగినదానిగాఁ దెలుపుచు అథర్వోపనిషత్ప్రతిపాదిత మగుసంసారవృక్షమును సార్థశ్లోకద్వయంబున రూప కాలంకారయుక్తముగా వర్ణించుచు శ్రీభగవంతుం డి ట్లనియె.— ఊర్ధ్వఁడు — సర్వోత్కృష్టుఁ డైన క్షరాక్షరాతీతుఁ డగు పురుషుఁడు మూలకారణముగాఁ గల దానిని; అధః—అర్వాచీను లగు కార్యోపాధు లైన హిరణ్యగర్భాదులు శాఖలుగాఁ గలదానిని; శ్వః — మేలుకొనిన పిమ్మట నుండదు కావున అశ్వత్థమును గా; ప్రాహుః; మేలుకొనుట దుర్లభము కావున, అవ్యయమ్ — ప్రవాహరూపమున చిరకాల ముండుదానిగాను; ప్రాహుః. ఇఁక వృక్షసాధర్మ్యము చెప్పుచున్నాఁడు.— యస్య = ఏ ప్రపంచవృక్షమునకు; ఛన్దాంసి = వేదములు; పర్ణాని — ప్రవృత్తి మార్గమున ధర్మాధర్మములఁ బ్రతిపాదించుచు ఛాయాస్థానీయము లగుచున్నవి, వాని ననువర్తించువారలకు ఆపాతరమణీయములై విశ్రమమును గలిగించునవి యగుటవలన. ఇట్లు, యః = ఏపురుషుఁడు; తమ్ = ఆ యశ్వత్థమును; వేద. అతఁడే వేదవిదుఁడు. ఇది యర్థము.— వేదమునందు ఉపక్రమమున కర్మకాండవిభాగముచే విషయకాములకు ఫలములయం దాశఁ గొలిపి ప్రపంచవృక్షము ప్రశంసింపఁబడి నది, ఉపసంహారముననో యుపనిషద్విభాగముచే ముముక్షువులకు వైరాగ్యము నుపదేశించి యది దుఃఖరూప మని తదుపరతి ప్రశంసింపఁబడినది. కావున వేద

విదుఁ డనుటచే వేదతాత్పర్యవిదుఁ డని సూచితము. లేక, ఈ శ్లోకముచే స్థూల ప్రపంచరూపుఁడును శిరఃపాణ్యాదిలక్షణపురుషాకారవిశిష్టుఁడు నగు స్థూలశరీరసమష్టిరూపుఁ డైన విరాట్టు వృక్షముగా వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు. ఆ విరాడ్రూపవృక్షము లౌకికవృక్షమువలె నధోమూలము నూర్ధ్వశాఖమును గాదు. మఱే మనఁగా, ఊర్ధ్వమూల మధఃశాఖం ప్రాహుః — ఊర్ధ్వము — హిరణ్యగర్భాఖ్యసూక్ష్మదేహసమష్టి మూలముగా — ఆదికారణముగాఁ గలదానిఁగాను; అధః—ఇంద్రాదిదేవతోత్పత్తిహేతువు లైన హస్తపాదాదులు శాఖలుగాఁ గలదానిఁగాను; చెప్పుచున్నారు. "గుణప్రవృద్ధా విషయప్రవాలాః" అని చెప్పఁబోవుటవలన. ఛన్దాంసి = వాసనలే; యస్య = ఏ సంసారవృక్షమునకు; పర్ణాని — ఆచ్ఛాదనములో, దుఃఖరూపమైనను సంసారవృక్షము ఫలవాసనలచే సుఖరూపముగాఁ దోఁచు నని యర్థము. శ్రుతియును. "అర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న స్తస్మి న్యశో నిహితం విశ్వరూపమ్। తస్యాసతే ఋషయ స్సప్త తీరే వా గష్టమీ బ్రహ్మణా సంవిదానా" అని. భాష్యము. — తస్య = ఆవిరాట్టుయొక్క; చమసః = శిరోదేశము; ఊర్ధ్వబుధ్నః—ఊర్ధ్వము మూలముగాఁ గలది; "మహ ద్యశః" అను శ్రుతివలన, యశః=పరమాత్మస్వరూపము; నిహితమ్ = గూఢముగా స్థాపితమై యున్నది. * ఇందులకు ప్రమాణము చెప్పుచున్నాఁడు.— తస్య = దానియొక్క; తీరే = సమీపమునందు; సప్తర్షయః; ఆసతే = స్థితిని పొందుచున్నవి, వ్యాపారమును జేయుచున్నవి, సప్తఋషు లనఁగా జ్ఞానేంద్రియములు, నేత్రములు రెండు కర్ణములు రెండు నాసికలు రెండు ఏడవది రసన మని యెఱుంగవలయును. అందు, వా గష్టమీ = కర్మేంద్రియమగు వాక్కు ఎనిమిదవది; దీనికిఁ బ్రవర్తకుఁడు సూత్రాత్మ, తత్సమీపంబునఁ దత్ప్రకాశముచేఁ బ్రవర్తించుచున్న దని యర్థము. దానినే చెప్పుచున్నాఁడు — ఎట్టిది వాక్కు అనఁగా, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మముచేత; సంవిదానా—వ్యాపారము చేయుచున్న దని యర్థము. అట్లు అథర్వవల్లులయందును "ఊర్ధ్వమూలో ర్వాక్శాఖ ఏషో శ్వత్థ స్సనాతనః । త దేవ శుక్రం త ద్బ్రహ్మ తదే వామృత ముచ్యతే । తస్మిఁల్లోకాః శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" అని. ఇట శుక్రమ్ అనఁగా శబలబ్రహ్మ మని యర్థము. తత్—దానిని, కశ్చన—ఏదియును, నాత్యేతి—దాఁటిపోదు, దానిలోపలనే యుండును. తక్కినది మున్ను వివరింపఁబడినది.

---

* విశ్వరూప మనునది పరమాత్మస్వరూపమునకు విశేషణము.

రా॰ క్షేత్రాధ్యాయమునందు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞరూపు లైన ప్రకృతిపురుషులస్వరూపమును శోధించి, విశుద్ధుఁడై యపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారుఁడే యగు పురుషునకుఁ బ్రాకృతగుణసంగప్రవాహమువలన దేవాద్యాకారంబునఁ బరిణతమగు ప్రకృతిసంబంధ మనాదియై యున్న దని చెప్పఁబడినది. తదనంత రాధ్యాయమునందుఁ బురుషునకు గుణసంగమువలనఁ గార్యకారణోభయావస్థ మగు ప్రకృతితోఁ గలుగుసంబంధము భగవంతునిచేతనె చేయఁబడిన దని ప్రతిపాదించి గుణసంగప్రకారమును సవిస్తరముగా నిరూపించి గుణసంగనివృత్తిపూర్వక మగు నాత్మస్వరూపప్రాప్తి భగవద్భక్తి వలన సిద్ధించు నని వచియింపఁ బడినది. ఇప్పుడు భజనీయుం డగు భగవంతునకు క్షరాక్షరాత్మకబద్ధముక్తులు విభూతులనియు విభూతు లైన యాక్షరాక్షరపురుషులయిద్దఱకన్నను నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానుఁడై యత్యంతోత్కృష్టుఁ డగుటచే విలక్షణుఁ డైన భగవంతుఁడు పురుషోత్తముఁ డనియు నిరూపించుట కై యారంభించుచున్నాఁడు.—అందు, అసంగరూపశస్త్రముచే ఛిన్నబంధమైన యక్షరాఖ్యవిభూతిని నిరూపించుటకై ఛేద్య మగు బంధాకారంబున విస్తీర్ణ మైన యచిత్పరిణామవిశేషమును అశ్వత్థవృక్షాకారముగాఁ గల్పించుచు శ్రీభగవంతుం డి ట్లనియె. ఏసంసారం బను నశ్వత్థమును ఊర్ధ్వమూలమునుగాను అధఃశాఖమునుగాను అవ్యయమునుగాను జెప్పుచున్నవో “ఊర్ధ్వమూలో ఽవాక్శాఖ ఏ షోఽశ్వత్థ స్సనాతనః । ఊర్ధ్వమూలమవాక్శాఖం వృక్షం యో వేద సమ్ప్రతి” ఇత్యాదిశ్రుతులు — సప్తలోకములకు మీఁదనుండు చతుర్ముఖుఁడు మొదలుగాఁ గలది యగుటచే నది యూర్ధ్వమూలము, భూమియందు నివసించు సకలనరపశుమృగక్రిమికీటపతంగస్థావరములు అంతముగాఁ గలది యగుటచే నధఃశాఖము, అసంగతయే హేతువుగాఁ గల సమ్యక్‌జ్ఞాన ముదయించువఱకు ప్రవాహరూపంబున నచ్ఛేద్య మగుటచే నవ్యయము; మఱియు, యస్య=ఏయశ్వత్థమునకు; ఛన్దాంసి = శ్రుతులను; పర్ణాని = పర్ణములుగాఁ జెప్పుచున్నవో, “వాయవ్యం శ్వేత మాలభేత భూతికామః, ఐన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపే త్ప్రజాకామః” ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితము లైన కామ్యకర్మములచే నీసంసారవృక్షము వృద్ధి నొందుచున్నది కావున ఛందస్సులే దీనికిఁ బర్ణములు. పర్ణములచేతఁ గదా వృక్షము వృద్ధినొందును. ఎవఁడు ఇట్టిదైన యీ యశ్వత్థవృక్షమును దెలియుచున్నాఁడో అతఁడు వేదవిదుఁడు. వేదము సంసారవృక్షచ్ఛేదోపాయమును గదా చెప్పుచున్నది, ఛేద్యవృక్షస్వరూపము యొక్క—

జ్ఞానము భేదనోపాయజ్ఞానమున కుపయోగించుఁ గావున వేదవిదుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

మా. సంసారచ్ఛేత్త యగు భగవంతునికి నమస్కారము. సంసారస్వరూపమును తదతిక్రమోపాయంబును విజ్ఞానంబును నియధ్యాయమునఁ బ్రదర్శించుచున్నాఁడు.—ఊర్ధ్వుఁడు—విష్ణువు, "ఊర్ధ్వపవిత్రో వాజినీవస్వమృతమస్మి ద్రవిణం సవర్చసమ్" అని గదా శ్రుతి, ఊర్ధ్వుఁ డనఁగా అందఱికన్న నుత్తముఁడు. అధః—. నికృష్టము. శాఖలై యున్నవి. రేపుగూడ ఏకవిధంబున నుండదు గావున నశ్వత్థము. ఐనను ప్రవాహమునకు వ్యయము లేదు, పూర్వబ్రహ్మకాలమునం దె ట్లుండెనో అట్లే సర్వకాలంబునను ఉండునని గావున నవ్యయము. ఫలకారణములు గావున ఛందస్సులు పర్ణము లనఁబడినవి. ఒకానొకవృక్షమును పర్ణము కలుగక ఫలము గలుగదు గదా.

> అధ శ్చోర్ధ్వం ప్రసృతా స్తస్య శాఖా గుణప్రవృద్ధా విషయప్రవాలాః
> అధ శ్చ మూలా న్యనుసన్తతాని కర్మానుబన్ధీని మనుష్యలోకే. ౨

భా. ఆ సంసారవృక్షమునకే అన్యమైన అవయవకల్పన చెప్పఁబడుచున్నది.—అధః=మనుష్యాదులు మొదలుకొని స్థావరమువఱకును; ఊర్ధ్వంచ = బ్రహ్మదేవునివఱకును, ఆబ్రహ్మదేవుని ధర్మము * వఱకును; వారివారి కర్మము నొప్పునను జ్ఞానమునొప్పునను జ్ఞానకర్మఫలములు, తస్య = ఆ సంసారవృక్షమునకు; శాఖాః = శాఖలుగా; ప్రసృతాః= వ్యాపించియున్నవి; గుణప్రవృద్ధాః ♦ = ఉపాదానభూతము లైన సత్త్వరజస్తమోగుణములచే స్థూలములుగాఁ జేయఁబడినవి;విషయప్రవాలాః= శబ్దాది విషయములు పల్లవములుగాఁ గలవి, దేహాదికర్మఫలము లైన శాఖలనుండి విషయము లంకురించునవివలె నున్నవి కావున విషయప్రవాలములు శాఖలు. సంసారవృక్షమునకుఁ బరమమూల మైన యుపాదానకారణము పూర్వము చెప్పఁబడినది, ఇఁక నిప్పుడు కర్మజనితరాగద్వేషవాసనలు మూలములవలె ధర్మాధర్మప్రవృత్తికి కారణములు అవాంతరభావులు చెప్పఁబడుచున్నవి.— అధశ్చ = దేవాదులకంటె

* సృష్టిరూప మైనయధికారము.
♦ గుణప్రవృద్ధా అనునదియు శాఖలకు విశేషణము.

క్రిందుగాను; ఆ కర్మజనిత రాగద్వేషాదివాసనలు, మూలాని = మూలములవలె; అనుసంతతాని = అనుప్రవిష్టములు; కర్మానుబన్ధీని = కర్మము అనుబంధముగాఁ గలవి, అనుబంధ మనఁగా పిమ్మటఁ బుట్టునది, ధర్మాధర్మరూప మైనకర్మము ఏవాసనారూపమూలము లుదయించిన పిమ్మటఁ బుట్టుచున్నవో అట్టివి కర్మానుబంధులు ఆమూలము లని యర్థము; మనుష్యలోకే = మనుష్యలోకమునందు విశేషించి ఇక్కడఁ గదా మనుష్యులకుఁ గర్మాధికారము.

మనుష్యులు మొదలు స్థావరములవఱకుఁ గ్రిందుగాను మనుష్యలోకము మొదలు సత్యలోకమువఱకును మీఁదుగాను ఆయాజీవుల జ్ఞానకర్మఫలములు సత్త్వరజస్తమోగుణములచే వృద్ధినొంది శబ్దాదివిషయములే పల్లవములుగాఁ గలవై ఆ సంసారవృక్షమునకు శాఖలుగా వ్యాపించి యున్నవి. మఱియును పూర్వాపూర్వ కర్మజన్యరాగద్వేషాదులు వాసనలు మూలములవలె ధర్మాధర్మరూపకర్మమునకుఁ గారణములై అన్నిక్రిందుగాను మీఁదుగాను విశేషించి మనుష్యలోకమునందు అంతటను వ్యాపించియున్న వని తాత్పర్యము.

ఆ. అన్యము -- పూర్వము చెప్పినదానికంటె భిన్నము, అవయవములఁ గుఱించినది. మనుష్యలోకమునుండియు బ్రహ్మలోకమునుండియు నని అధశ్శబ్దార్థము చెప్పుచున్నారు మనుష్యాదులు ఇత్యాదిగా. అది మొదలుకొనియే సత్యలోకము వఱకు నని యూర్ధ్వశబ్దార్థముఁ జెప్పుచున్నారు బ్రహ్మదేవునివఱకును ఇత్యాదిగా. శాఖాశబ్దార్థమును బ్రదర్శించుచున్నారు జ్ఞా నేత్యాదిగా. అవి కారణానుగుణముగా బహువిధంబు లని సూచించుచున్నారు వారివారి ఇత్యాదిగా. ప్రత్యక్షము లైన శబ్దాదివిషయములు శాఖలయందు పల్లవము లనఁగా నంకురము లని తెలుపుచున్నారు దేహా దీత్యాదిగా. ఊర్ధ్వమూల మ్మను శ్లోకమునందు సంసారవృక్షమునకు మూలము చెప్పఁబడినది, ఇప్పుడు మెండియు అధశ్చ మూలాని అని చెప్పనేల అనఁగా చెప్పుచున్నారు సంసా రేత్యాదిగా. అనుప్రవిష్టములు -- సర్వలింగశరీరములయందును అనుగతములై అవిచ్ఛిన్నములుగా నున్నవి. రాగాదులు కర్మఫలజన్యము లనుటను బ్రకటించుచున్నారు క ర్మేత్యాదిగా. కర్మములకును రాగాదులకును పరస్పరము హేతుహేతుమద్భావము గలదు, వానికి కారణకార్యభావముచేత అవిచ్ఛిన్న మైన ప్రవృత్తి విశేషించి మనుష్యలోకంబున నున్న దనుటకు హేతువు

చెప్పుచున్నారు ఇక్కడ గదా ఇత్యాదిగా. కర్మవ్యుత్పత్తిచేత * లోక మనఁగా ప్రాణి సమూహము, మనుష్యుఁడును లోకమును అగునది మనుష్యలోకము, శాస్త్రమునం దధికృత మైన బ్రాహ్మణ్యాదివిశిష్ట మగు దేహ మని యర్థము.

హ. అధశ్చోర్ధ్వమ్ = మహర్లోకము మొదలు ఊర్ధ్వముగా జనలోకము నందు; ప్రసృతాః = వ్యాప్తిని బొందినవి; తస్యశాఖాః — కర్మఫలభూతము లైన కర్మజ్ఞానవాసనారూపములును శరీరేంద్రియవిషయరూపములును; గుణప్రవృద్ధాః = ఉపాదానకారణము లైన సత్త్వరజస్తమోగుణములచే మిక్కిలి వృద్ధినొందినవి; విషయప్రవాలాః = శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లను విషయములు చిగుళ్లవలె వేనికిఁ గలవో అట్టివి ఆశాఖలు. అధశ్చ — మహర్లోకము మొదలు; మూలాని — ప్రవృత్తిధర్మములు, వాని యుపకరణములును; అనుసంతతాని = అనుసరించి యున్నవి; కర్మానుబన్ధీని—కర్మము నిమిత్తముగాఁ గలవి. మనుష్యలోకమునం దనుట యుపలక్షణార్థము.

శం. శుద్ధాత్మునకే ఈశ్వరప్రసాదము గలవానికి కారణజ్ఞానముచేత కార్యమగువృక్షము కారణమాత్రమే యని తెలియుటవలన బ్రహ్మవిత్త్వమును విదేహముక్తియును సిద్ధించుచున్నవి, మలినాత్మునకో సంసారవృక్షస్వరూపము నెఱింగి అసత్యమనుబుద్ధిచేత నాసంసారవృక్షమునుండి విరక్తుఁడైనవానికే జ్ఞానమును మోక్షమును సిద్ధించు నని బోధించుటకై వెండియు సంసారవృక్షమునకు విశేషణము చేయుచున్నారు.—తస్య = ఉక్తలక్షణ మైన యాసంసారవృక్షముయొక్క; శాఖాః=ఉపశాఖాస్థానీయము లైన పాపపుణ్యకర్మఫలము లగు దేహములు; అధశ్చోర్ధ్వమ్ = క్రిందుగాను మీఁదుగాను, మనుష్యజాతి మొదలు స్థావరమువఱకుఁ గ్రిందుగాను మనుష్యజాతి మొదలు బ్రహ్మలోకపర్యంతము మీఁదుగాను అని యర్థము; ప్రసృతాః = అంతటను వ్యాపించియున్నవి. ఈవాక్యమున కిది యభిప్రాయము.— క్షణిక మగు నీదేహము నశింపఁగానే పురుషునకు ముక్తి తనంతనె సిద్ధింపఁ గలదు, ఇందులకు పురుషప్రయత్న మేల అని తలంప వలదు; అనంతములును విచిత్రములును విచిత్రఫలజనకములు నగు పుణ్యాపాపరూపము లైన సంచితకర్మము లేవి గలవో అవియే "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ" అను న్యాయంబున ఈ దేహము నశించినను స్థావరము మొదలు బ్రహ్మలోకమువఱకు నచ్చుటచ్చుటఁ బురుషునకు శరీర

* లోక్యతే — చూడఁబడుచున్నది అను వ్యుత్పత్తిచేత.

ములఁ బుట్టించుచున్నవి; అందువలన పురుషప్రయత్నము లేక ముక్తి తనయంతనే సిద్ధింపదు అని. ఓయీ! తత్కర్మఫలము ననుభవించిన పిదప దేహములు తమ యంతనే నశించును కావున తనయంతనే ముక్తి తానే యగు నని యాశంకింపఁగా, అట్లు నశింపవు, ఆయాదేహములయందుఁ జేయఁబడు కర్మములచే వృద్ధి నొందు నని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—గుణప్రవృద్ధాః = గుణములచేత— సత్త్వాదిగుణ వికారము లగు కామక్రోధలోభాదులచేతను తజ్జన్యము లగు పాపపుణ్యాదులచేతను ప్రవృద్ధములు—ప్రకర్షంబున వృద్ధిఁ బొందినవి యగుచున్నవి, కామాదులచేతను కర్మాదులచేతను మీఁదుమీఁదుగా మిక్కిలి వృద్ధిఁ బొందుచున్న వని యర్థము; మీఁదు మీఁదుగా వృద్ధినొందుటకు కారణము చెప్పుచున్నాఁడు.—విషయప్రవాలాః = విషయములు — శబ్దాదిభోగ్యపదార్థములు ప్రవాలములుగా — అంకురములుగా ఏశాఖలనుండి పుట్టుచున్నవో అవి విషయప్రవాలములు, శాఖలు అంకురములను వలె దేహములు అక్కడక్కడ శబ్దస్పర్శరూపరసాదిభోగ్యపదార్థములను ఇంద్రియ సన్నికర్షద్వారమున కలిగించి వానియందు రాగద్వేషకామక్రోధలోభములను పుట్టించి మరలమరలఁ గర్మములను జేయించుచున్న వని యభిప్రాయము. కామము లును కర్మములును సిద్ధించుటకు కారణము చెప్పుచున్నాఁడు.— కర్మానుబంధీని = నానావిధశరీరారంభకము లైన కామ్యనిత్యనైమిత్తికప్రతిషిద్ధము లేవి గలవో ఆకర్మములను అనుబధ్నన్తి — తాము పుట్టించినపిమ్మటనే చేయించుచున్నవి కావున కర్మానుబంధులు, కామ్యాదికర్మములయుత్పత్తికిఁ గారణము లనుట, అట్టి; మూలాని= పూర్వము చెప్పిన దానికంటె అవాంతరము లైన సంసారకారణములు, విషయ వాసనలును కర్మవాసనలును అని యర్థము; అధశ్చ = అధశ్శరీరములయందును, చకారమువలన ఊర్ధ్వశరీరములయందును, సర్వలింగశరీరములయందును; అనుసన్తతాని=ప్రాణి కర్మానురూపముగా నంతటను వ్యాపించియున్నవి; మనుష్యలోకే=ప్రాణి వర్గమునందు అంతటను విషయములయందుఁ గామములఁ బుట్టించుచుఁ గర్మములఁ జేయించుచు భోగవాసనలు లింగశరీరములయందు సంతతములై యున్నవి. అందు వలన వాసనలు కామములఁ బుట్టించును, కామములు నానావిధము లైనకర్మములఁ జేయించును, కర్మము లన్నవిధంబులను మాటిమాటికి శరీరములఁ గలిగించును; ఇట్లు వాసనలచేతను కామాదులచేతను పుణ్యపాపాదికర్మములచేతను అన్నివిధంబు

---

* మనుష్యశరీరముకంటె నీచము లైన శరీరములయందును ఉత్తమము లైన శరీరములయందును అనుట.

లను శరీరపరంపరయభివృద్ధినొందును గాని యొకానొకప్పుడును క్షీణింపదు, ఆకారణమువలన సంసారవృక్షారూఢులై విషయసుఖాశాపాశబద్ధులైనవారికి జననమరణదుఃఖప్రవాహపతనముదక్క ఏవిధంబునను ఏదేశంబునను ఏకాలంబునను మోక్షము సిద్ధింపదని యర్థము ఇందుచేఁ గర్మోపాసనాఫలము లగు స్వర్గసత్యలోకవైకుంఠాదులయందును దత్సుఖములయందును అవి యనిత్యములు నసత్యములు నను బుద్ధిచే ముముక్షువునకు వైరాగ్యము గలుగుటకై మాయోపహితబ్రహ్మమువలన నుత్పన్నమైన సంసారవృక్షమునకు స్కంధశాఖోపశాఖలుగా వర్ణితులైన మహదాదిమాయాకార్యోపాధికు లగు హిరణ్యగర్భవిరాడాదులును గుణత్రయోపాధికు లగు బ్రహ్మవిష్ణ్వాదులును ఇంద్రాదులును మాయాకల్పితు లనియు అనిత్యు లనియు సూచింపఁబడినవి. కర్మోపాసనలను తత్ఫలములను బ్రతిపాదించునట్టి వేదవాక్యములు సంసారవృక్షమునకుఁ బర్ణము లని వర్ణించుటచే ముముక్షువు వటాశ్వత్థపర్ణములవలెనా వేదవాక్యముల నుపేక్షింపవలయు నని సూచిత మగుచున్నది.

వ్యా॥ ఆ సంసారవృక్షమునకే యవయవములను గుఱించి మఱియొకకల్పన చెప్పఁబడుచున్నది.—— పూర్వశ్లోకమునఁ గార్యోపాధు లగు హిరణ్యగర్భాదిజీవులు శాఖాస్థానీయులుగాఁ జెప్పఁబడిరి, ఇప్పుడో యందలి విశేషము చెప్పఁబడుచున్నది. వారియం దెవరు కపూయచరణులో—పాపాచారులో వారు అధః — పశ్వాదియోనులందు; ప్రసృతాః— వ్యాపించి యున్నారు. ఎవ్వరు మఱి రమణీయచరణులో—పుణ్యాచారులో వారు ఊర్ధ్వమ్ — దేవాదియోనులందు వ్యాపించి యున్నారు. అందువలన, అధశ్చ = మనుష్యత్వము మొదలుకొనియు బ్రహ్మదేవుని మొదలుకొనియు క్రిందను; ఊర్ధ్వమ్=ఆమనుష్యత్వమే మొదలుకొని సత్యలోకమువఱకు మీఁదను; ప్రసృతాః; తస్య = ఆ సంసారవృక్షముయొక్క; శాఖాః. ఆశాఖ లెట్టి వనఁగా, గుణములచేత — దేహేంద్రియవిషయాకారపరిణతము లైన సత్త్వరజస్తమములచేత జలసేకము చేతవలె ప్రవృద్ధములు — స్థూలము లైనవి; మఱియును, విషయములు — శబ్దాదులు ప్రవాలములవలె — పల్లవములవలె ఏసంసారవృక్షశాఖలకుఁ గలవో అట్టివి, శాఖాగ్రస్థానీయము లైన యింద్రియవృత్తులతో సంబంధించుటవలనను రాగమున కధిష్ఠానము లగుటవలనను. మఱియును, అధశ్చ= క్రిందను, చకారమువలన మీఁదను; మూలాని=అవాంతరము లైనవి తత్తద్భోగజనితవాసనారూపములు మూలములవలె ధర్మాధర్మములయందుఁ బ్రవృత్తి కలిగించుచున్నవి; ఆ సంసారవృక్షమునకు, అనుసన్తతాని=అనుస్యూతములై యున్నవి. ముఖ్యమైన మూలమో బ్రహ్మమె యని విరోధము

లేదు. ఆ యవాంతరమూలము లెట్టి వనఁగా, కర్మమును—ధర్మాధర్మరూపమును అను బంధించుట— తాము పుట్టినపిమ్మటఁ బుట్టించుట స్వభావముగాఁ గలవి. కావున కర్మాను బంధులు. ఎక్కడ? మనుష్యలోకే = మనుష్యరూప మైన లోకము కావున అధికృతి మైన బ్రాహ్మణ్యాదివిశిష్ట మగు దేహము మనుష్యలోక మనఁబడు చున్నది, దాని యందు బాహుల్యంబున కర్మానుబంధు లని యర్థము; మనుష్యులకుఁ గదా కర్మాధ కారము ప్రసిద్ధము.

శ్రీ. మఱియును.—కార్యోపాధు లగు హిరణ్యగర్భాదిజీవులు శాఖా స్థానీయులుగాఁ జెప్పఁబడిరి. వారియం దెవ్వరు పాపులో వారు, అధః — పశ్వాది యోనులయందు, ప్రసృతాః—విస్తారమును బొందినవారు; ఎవరు సుకృతులో వారు, ఊర్ధ్వమ్ — దేవాదియోనులందు, ప్రసృతాః; తస్య = ఆ సంసారవృక్షముయొక్క, శాఖాః. మఱియును, గుణములచేత — సత్త్వాదివృత్తులచేత జలసేకములచేతవలె యథాయోగ్యముగా ప్రవృద్ధములు — వృద్ధి నొందినవి. మఱియును, విషయములు— రూపాదులు ప్రవాలములుగా — పల్లవస్థానీయములుగాఁ గలవి, శాఖాగ్రస్థానీయము లగు నింద్రియవృత్తులతో సంయోగము గలవి యగుటవలన. మఱియును, అధశ్చ— క్రిందను మీఁదను; మూలాని; అనుసంతతాని= పాదుకొని యున్నవి; ముఖ్య మగు మూల మీశ్వరుఁ డొక్కఁడే, ఇవియో యవాంతరమూలములు తత్తద్భోగవాసనా రూపములు. వానికార్యమును చెప్పుచున్నాఁడు.—మనుష్యలోకే; కర్మానుబన్ధిని = కర్మను అనుబంధముగా అనంతరము కలుగునదిగాఁ గలవి. ఊర్ధ్వాధోలోకముల యం దేది అనుభవింపఁబడినదో తత్తద్భోగవాసనలచేతఁ గదా కర్మక్షయంబున మనుష్యలోకముఁ బ్రాపించినవారికిఁ దత్తదనురూపము లైన కర్మములయందుఁ బ్రవృత్తి కలుగుచున్నది. ఇందే కదా కర్మాధికారము, ఇతరలోకములయందు లేదు, అందువలన మనుష్యలోకమునం దని చెప్పఁబడినది.

ప ఇఁక దాని శాఖావిస్తారమును జెప్పుచున్నాఁడు.—అధః = దేవపితృ మనుష్యలోకాదులును, ఊర్ధ్వంచ = మహర్జనతపోలోకాదులును, శాఖాః = ప్రసృ తాః = విస్తృతములై యున్నవి. ఎట్టివి? గుణప్రవృద్ధాః = యథాయోగ్యముగా సత్త్వరజస్తమోగుణములచేత జలసేకాదులచేతవలె వృద్ధినొందినవి; అట్లు, విషయ ప్రవాలాః = రూపరసాదివిషయములును; ప్రసృతములై యున్నవి. అధః=పాతాల లోకమునందు; మూలాని — యక్షరాక్షసులు; అనుసన్తతాని = చక్కగా విస్తృ తములై యున్నవి. మనుష్యలోకమునందో, కర్మానుబన్ధిని = కర్మమున కధీనములై

యున్నవి, మనుష్యులే కర్మమునం దధికారు లగుటవలన; మనుష్యలోకమందుఁ గర్మము ననుష్ఠించి యితరలోకములందుఁ దత్ఫలము భుజించుచున్నా రని యర్థము.

రా. తస్య = మనుష్యాదులు శాఖలుగాఁ గల యీవృక్షమునకు; ఆయా కర్మములచేఁ గలుగునట్టి యితరములుగూడ, శాఖాః = శాఖలు; అధః — మనుష్యపశ్వాదిరూపమున; ప్రసృతము లగుచున్నవి. ఊర్ధ్వంచ = గంధర్వయక్షదేవాదిరూపమునను; ప్రసృతము లగుచున్నవి. అవియు, గుణప్రవృద్ధాః = సత్త్వాదిగుణములచే వృద్ధినొందినవి; విషయప్రవాలాః = శబ్దాదివిషయములు పల్లవములుగా గలవి. ఎట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు — బ్రహ్మలోకము మూలముగాఁ గలదియు మనుష్యలోకము అగ్రముగాఁ గలదియు నగు నీవృక్షమునకు, అధః — క్రింద; మనుష్యలోకేచ = మనుష్యలోకమునందును; మూలాని; అనుసన్తతాని. ఆమూలములు, కర్మానుబన్ధీని = కర్మములే యనుబంధులు—మూలములు, కర్మరూపము లైన మూలములు మనుష్యలోకమునందుఁ గల వని యర్థము. మనుష్యత్వావస్థయందుఁ జేయఁబడిన కర్మములచేతఁ గదా క్రింద మనుష్యపశ్వాదులును మీఁద దేవాదులును కలుగుచున్నారు.

మ. భూతములు అవ్యక్తమునందు సూక్ష్మరూపంబునను శరీరాదులయందు స్థూలరూపమునను ఉన్నవి కావున, అధః ఊర్ధ్వంచ ప్రసృతాః. గుణప్రవృద్ధాః — సత్త్వాదిగుణములచే ప్రవృద్ధములు. ప్రతీతిమాత్రమునందే సుఖరూపము లగుటవలన విషయములు ప్రవాలములు. మూలాని—భగవద్రూపాదులు, భగవంతుఁడు గూడ కర్మానుబంధము చేతనే గదా ఫలము నిచ్చుచున్నాఁడు. అట్లు భాల్లవేయశాఖయందు "బ్రహ్మావా ఽస్య పృథ గ్మూలం ప్రకృతిః సమూలం సత్త్వాదయో ఽర్వాచీనమూలమ్। భూతాని శాఖా స్కన్దాంసి పర్ణాని దేవా స్మృతిర్యజ్ఞశ్చ శాఖాః। పత్రేభ్యో హి ఫలం జాయతే। మాత్రాః శిఫాః। ముక్తిః ఫలమ్ అముక్తిః ఫలమ్। మోక్షో రసో ఽమోక్షో రసః॥ అవ్యక్తేచ శాఖాః వ్యక్తేచ శాఖా అవ్యక్తేచ మూలం వ్యక్తేచ మూలమ్। ఏషో ఽశ్వత్థో గుణా లోలపత్రో నశ్యతే ననశ్యతే నహ్యేష కదాచ నాన్యథా జాయతే నాన్యథా జాయతే" అని.

న రూప మస్యేహ తథోపలభ్యతే నాన్తో నచా ఽఽది ర్నచ సంప్రతిష్ఠా
అశ్వత్థ మేనం సువిరూఢమూల మసఙ్గశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్త్వా. 3

భా. ఏ యీసంసారవృక్షము మఱి వర్ణింపఁబడినదో, అస్య – అట్టి యీసంసారవృక్షముయొక్క; రూపమ్ = రూపము; తథా = ఎట్లు వర్ణింపఁబడినదో అట్లు; ఇహ = ఈ సంసారమునందు; నోపలభ్యతే = కనఁబడనే కనఁబడదు, స్వప్నముతోను మృగతృష్ణికాజలముతోను ఇంద్రజాలముతోను గంధర్వనగరముతోను సమం బగుటవలన, దృష్టనష్టస్వరూపము గదా యది. ఇందువలననే, అన్తః = పర్యంతము, సమాప్తి; నోపలభ్యతే = కనఁబడదు. అట్లు, ఆదిశ్చ = ఇది మొదలుకొని యిది ప్రవర్తించె ననియు; నోపలభ్యతే = ఎవనికిని కనఁబడదు. సమ్ప్రతిష్ఠాచ = దీనియొక్క స్థితియును, మధ్యమును; నోపలభ్యతే = ఎవ్వనికిని కనఁబడదు. ఏనమ్ = ఈ యథోక్త మగు; అశ్వత్థమ్ = సంసారవృక్షమును; సువిరూఢమూలమ్ = చక్కగా విరూఢములు – పాదుకొన్నవగు మూలములు గలదానిని; అసఙ్గశస్త్రేణ = అసంగ మనఁగా పుత్రవిత్తలోకైషణాదులనుండి వ్యుత్థానము, అదియే శస్త్రము, దానిచేత; దృఢేన = పరమాత్మాభిముఖతయందలి నిశ్చయముచే దృఢముగాఁ జేయఁబడినదానిచేత, మాటిమాటికి వివేకాభ్యాస మను రాతియందు సానపెట్టఁబడినదానిచేత; ఛిత్త్వా = ఛేదించి, సంసారవృక్షమును బీజసహితముగా పెల్లగించి.

ఇంత వర్ణించినను ఈ సంసారవృక్షముయొక్కస్వరూపము వర్ణించిన విధంబున నెవ్వనికిని సంసారావస్థయందు కనఁబడదు, అట్లు దీని తుదయు మొదలును మధ్యమును గూడ ఎంతమాత్రము కనఁబడవు. అట్లు అంతటను వేళ్లుపాఱి పాదుకొనియున్న యీసంసారవృక్షమును దృఢమైన వైరాగ్యపూర్వక మగు సన్న్యాసం బను ఖడ్గముచే బీజసహితముగా ఛేదించి అని తాత్పర్యము.

ఆ. మాటిమాటికి రాగాదులచే వృద్ధి నొందునదియు ననాదియు నగుటవలన నీసంసారవృక్షం బెవ్వనిచేతను ఛేదింపఁబడదు, ఛేదించుటకు శక్యమునుం గాదని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏ యీసంసారవృక్షము ఇత్యాదిగా. ఎట్లు వర్ణింపఁబడినదో మఱియు నెట్లు లోకమునందు ప్రసిద్ధముగా నున్నదో ఆవిధముగా దీని రూపము శాస్త్రమువలన ననుమానింపఁబడుచున్నది, అందుచే నిది జ్ఞాననాశ్యం బనుట యుక్త మని చెప్పుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అది ప్రమేయము కా దను

టకు హేతువు చెప్పుచున్నారు స్వప్నములోను ఇత్యాదిగా. అది స్వప్నాదిసమం బనుటకు దృష్టనష్టస్వరూపత్వమును హేతువుగాఁ జెప్పుచున్నారు దృష్టేత్యాదిగా. అందువలన నది యమేయం బని శేషము. అట్లు అమేయం బగుటవలనని దాని యవసానముగూడ తెలియరా దని చెప్పుచున్నారు ఇందువలననే ఇత్యాదిగా. భ్రాంతివాసనాకర్మములు అన్యోన్యనిమిత్తము లగుటవలన జ్ఞానముచేతనే గాని వాని కవసానము సంభవింప దని యర్థము. దీని కిది మొద లనుటయు తెలియ శక్యము గా దని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. ఆద్యంతములవలె మధ్యముగూడ దీనికిఁ బ్రామాణికము గా దని చెప్పుచున్నారు మధ్యమును ఇత్యాదిగా. అశ్వత్థశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడిన క్షణభంగుర మైన సంసారవృక్షమునకుఁ దనయంతనే యుచ్ఛేదము సంభవించుటవలన దానియుచ్ఛేదముకొఱకుఁ బ్రయత్నింపవలసినది లే దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు అశ్వత్థ మిత్యాదిగా. వ్యుత్థానము — వైరాగ్యపూర్వక మగు సన్న్యసము. దృఢముగాఁ జేయఁబడుటనే వివేకపూర్వకం బని స్ఫుటీకరించుచున్నారు మాటిమాటికి ఇత్యాదిగా.

హ. *

శం. వేదముల నధ్యయనించి తదర్థము నెఱిగినపండితు లగుపురుషులు గూడ అవిద్యాకామపరతంత్రులై ప్రరోచనవాక్యములచేత సంసారవృక్షఫలముల యందు దృష్టములయందును అదృష్టములగు స్వర్గాదులయందును తత్సుఖముల యందును రమ్యత్వనిత్యత్వబుద్ధి గలవారై మోహితు లగుచు తాము భ్రమించి యితరులను భ్రమింపఁజేయుచున్నారు. లోకస్థితి యెట్లున్నను ఎవ్వఁడు శుద్ధాత్ముఁడై వివేకియై సూక్ష్మబుద్ధియై ముముక్షు వగుచున్నాఁడో అతఁడు " త ద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే, శ్వో భావా మర్త్యస్య య దన్తకై తత్, శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ మనుష్య మేత స్తౌ సంపరీత్య వివినక్తి ధీరః" ఇత్యాది శ్రుతులచేతను, "ఇది యంతయు మిథ్య, మాయాకార్య మగుటవలన, ఇంద్రజాలమువలె" ఇత్యాది యుక్తులచేతను సదసద్విచారము చేసి దానఁ గలుగు వైరాగ్యఖడ్గముచేత సంసార వృక్షమును ఛేదించి సర్వంబును సన్న్యసించి మోక్షముకొఱకు యత్నింపవలయు నని బోధించుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—ఉక్తరీతిని సంసారవృక్షము పామర దృష్టి కుత్తమపర్ణపుష్పఫలాదులు గలది యగుటచే రమణీయంబై యాశ్రయణీయం

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

బుగాఁ దోఁచు చున్నను, సూక్ష్మబుద్ధు లగు పండితులచేత, ఇహ — ఈ అర్థము నందు, చక్కఁగా విచారించినయెడ, "ధ్రువా ద్యౌ ర్ధ్రువా పృథివీ, స్వర్గ లోకా అమృతత్వం భజన్తే" ఇత్యాది ప్రరోచనశ్రుతులచే, దీనిస్వరూప మెట్లు నిత్యముగాను సుఖరూపముగాను వర్ణింపఁబడు చున్నదో, తథా = ఆప్రకారమున; రూపమ్ = దీని స్వరూపము; నోపలభ్యతే = చూడఁబడదు. ఓయీ ధ్రువా ద్యౌః ఇత్యాది శ్రుతులచేతి అంతరిక్షాదులు నిత్యము లని చెప్పఁబడుచున్నది, ఎట్లవి నిత్యము లని చూడఁబడవు అని యందువేని, వాక్యశేషంబున ధ్రువేణ హవిషా యని శ్రౌతిక మగు హవిస్సుగూడ ధ్రువ మని చెప్పుటవలన హవిస్సునకువలె నంత రిక్షాదులకును ధ్రువత్వం బౌపచారిక మని జ్ఞాపిత మగుచున్నది. "ఏది సావయవమో అది అనిత్యము" ఇత్యాది యుక్తిబలంబునను "త్రయ మప్యేత త్సుషుప్తం స్వప్నం మాయామాత్రమ్, యథా స్వప్న ప్రపఞ్చోఽయమ్" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులచేతను సంసారవృక్షము స్వప్నపదార్థమువలె నియతసత్త లేనిది యగుటవలనను జ్ఞేయ మగుటవలనను జన్మలయాదిమంత మగుటవలనను ప్రత్యక్షంబున చూడఁబడుచున్న సంసారవృక్షమునకు నిత్యత్వంబును సుఖరూపత్వంబును అప్రామాణికము లని యర్థము. ఇందుచే స్వర్గాదులు నిత్యము లనుటయు నిత్యసుఖము లనుటయు భ్రాంతి మాత్రం బని సిద్ధము. ఓయీ! సంసారవృక్ష మనిత్య మనియు దుఃఖరూప మనియు నిశ్చితమేని అపు డది యదృచ్ఛాయవలె క్షణిక మని యేర్పడుటవలన స్వల్పకాలము తద్దుఃఖమును సహించి యది నశించిన పిమ్మట సుఖ మనుభవింప వచ్చు నని యాశంకింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—జననమరణదుఃఖప్రవాహ మెడతెగక సాఁగు చుండుటవలన తద్రూపమున నెల్లప్పుడు వర్తించుచున్న యీసంసారవృక్షము నకు, ఆదిః = తత్ప్రవృత్తికి మొదలు; నోపలభ్యతే, అవిద్యాతత్కార్యప్రవృత్తి యనాది యగుటవలన నని యర్థము. అందువలననే, సంప్రతిష్ఠాచ = మధ్యస్థితి యును; నోపలభ్యతే. ఇది దీని మొదలు ఇది దీనిమధ్య మని యెఱుంగుటకు శక్యము గా దని యర్థము. అట్లే, అన్తః = దీని పర్యవసానముగూడ; నోప లభ్యతే. ఇది యిక్కడ సమాప్తి నొందె నని దీని సమాప్తియు నెఱుంగరా దని యర్థము. ఓయీ! అట్లైనయెడ సదసద్వివేకి యగు ముముక్షు వేమి చేయవలయు నని యాశంకింపఁగా తేపటికార్యము నేఁడే చేయవలయు నను న్యాయంబున సర్వమును సన్న్యసించి మోక్షమునకై యత్నింపవలయు నని బోధించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—అనేకజన్మములు పరమేశ్వరు నారాధించి తత్ప్రసాదము నొంది

నట్టి పండితుం డగు ముముక్షువుచేత, * అసఙ్గశస్త్రేణ=దీనిచేత పురుషుఁడు విషయము లయందు సక్తుఁ డగుచున్నాఁడు కావున సంగ మనఁగా విషయములయందు రాగము, దాని యభావము అసంగము విరాగము, అనఁగా తీవ్రమోక్షేచ్ఛచేతను సదసద్వివేకవిజ్ఞానముచేతను బుట్టిన వైరాగ్యము, అదియే శస్త్రము దానిచేత; దృఢేన = మాటిమాటికి విషయములయందు దోషదర్శనముచేతను విషయములు బంధకంబులని దెలియుటవలనఁ గలుగు భయముచేతను తీవ్రమోక్షేచ్ఛచేతను నిరంతరముగా నభ్యసించుచున్న వివేకముబలిమిచేతను దృఢ మైనదానిచేత; అట్టి దృఢ మైనయు సంగశస్త్రముచే, సువిరూఢమూలమ్=ఆమొద మొంచినపాత్రమును ఆయామొదమొల్లను వ్యాపించి యుండునో అట్లు మిక్కిలి యంతటను విరూఢములు—విశేషించి వ్యాపించిన వగు మూలములు — వివిధవిషయవాసనాజాలములు గలదానిని, అనేకకోటి బ్రహ్మకల్పములుగా నవిచ్ఛిన్న మగు నానావిధవాసనాపటలముచే జటిల మైన దానిని; అశ్వత్థమ్ = సంసారవృక్షమును; ఏనమ్ = దీనిని; ఛిత్వా — పుత్రాద్యేషణలన్నియును విడిచి సన్న్యసించి యని యర్థము.

మ. ఇఁక నీసంసారవృక్ష మేది వర్ణింపఁబడినదో, ఇహ=ఈ సంసారమందున్న ప్రాణులచేత; అస్య = అట్టి యీసంసారవృక్షముయొక్క; ఎట్లు వర్ణింపఁబడినదో, తథా = ఆప్రకారమున; రూపమ్ = ఊర్ధ్వమూలత్వాదిరూపము; నోపలభ్యతే=చూడఁబడదు,అది స్వప్నమరీచ్యుదకమాయాగంధర్వనగరములవలె మిథ్యయై దృష్టనష్టస్వరూప మగుటవలన. ఇందువలననే దానియొక్క, అన్తః=అవసానము; నోపలభ్యతే, ఇంతకాలముచే సమాప్తి నొందఁగల దని, పర్యంతరహిత మగుటవలన. దీనియొక్క, ఆదిశ్చ నోపలభ్యతే, ఇది మొదలు ప్రవర్తించె నని, అనాది యగుటవలన. నచ సంప్రతిష్ఠా = దీని స్థితియు — మధ్యమును చూడఁబడదు, అది యాద్యంతములున్ననే యుండునది యగుటవలన. ఎందువలన నిట్టి స్వరూపము గల యీసంసారవృక్షము ఛేదింప నశక్యమై యనర్థకరముగా నున్నదో అందువలన, సువిరూఢమూలమ్ = అనాద్యజ్ఞానముచే మిక్కిలి బద్ధము లైన మూలములు గలదానిని; ఏనమ్ అశ్వత్థమ్ = మున్ను చెప్పిన యీసంసారవృక్షమును; అసఙ్గశస్త్రేణ = సంగ మనఁగా స్పృహ, అసంగము స్పృహావిరోధి యగు వైరాగ్యము పుత్రవిత్తలోకైషణాత్యాగరూపము, అదియే శస్త్రము, రాగద్వేషమయ మగు సంసారమునకు విరోధి యగుటవలన, అట్టి యసంగశస్త్రముచేత; దృఢేన = పరమాత్మజ్ఞానమునందలి

* ఈ తృతీయకు పైశ్లోకమునందలి పరిమార్గితవ్య మ్మను క్రియాపదముతో నన్వయము.

యుత్సాహముచే దృఢీకృతమై మాటమాటికి వివేకాభ్యాసముచే వాఁడి యైనదాని చేత; ఛిత్వా = సమూలముగా ఛేదించి, వైరాగ్యశమదమాదిసంపత్తితో సర్వకర్మసన్న్యాసము చేసి యనుట.

శ్రీ. మఱియును.—ఇహ = ఈ సంసారమందున్న ప్రాణులచేత; అస్య = ఈ సంసారవృక్షముయొక్క; తథా = మున్ను చెప్పిన యూర్ధ్వమూలత్వాదిప్రకారమున; రూపమ్; నోపలభ్యతే. అన్తః=అవసానముగూడ; నోపలభ్యతే, అపర్యంతమగుటవలన. నచాదిః, అనాది యగుటవలన. సంప్రతిష్ఠాచ = స్థితియును, ఎట్లున్నదని; నోపలభ్యతే. ఇట్టిది యగుటవలన నీసంసారవృక్షము ఛేదింపరానిదియు ననర్థకరంబును కావున దీని దృఢమైనవైరాగ్యం బనుశస్త్రముచే ఛేదించి తత్త్వజ్ఞానమునందు యత్నింపవలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు సార్ధశ్లోకముచేత. — ఏనమశ్వత్థమ్; సువిరూఢమూలమ్ = మిక్కిలి బద్ధమూలమై యున్నదానిని; అసంగమనఁగా సంగరాహిత్యము, అహంకారమమకారత్యాగ మనుట, ఆశస్త్రముచేత; దృఢేన—చక్కని విచారముతోఁ గూడినదానిచేత; ఛిత్వా—వేఱుగాఁ జేసి.

ప. ఇఁక నిది దుర్విజ్ఞేయ మని చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—ఇహ = ఈ సంసారమునందు; అస్య=ఈ స్థూలప్రపంచవృక్షముయొక్క; రూపమ్= స్వరూపము; తథా = అట్లు; లౌకికదృష్టిచేత, నోపలభ్యతే — ఎట్లు జ్ఞానదృష్టిచేత చూడఁబడునో అట్లు లౌకికదృష్టిచేఁ జూడఁబడ దని యర్థము, "దివ్యం దదామి తే చక్షుః" అని చెప్పి యుండుటవలన. చ = మఱియు; దీనియొక్క, అన్తః = పర్యవసానమును; అట్లు, సంప్రతిష్ఠాచ = స్థితియును; ఆదిః = ఆవిర్భావమును; చూడఁబడవు. ఇఁక నిది యుపరమించువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఏనమ్ = నిరూపించిన ప్రకారము గలదానిని; సువిరూఢమూలమ్—మఱి యొకవిధమున ఛేదింప నలవికాని దానిని; అశ్వత్థమ్; దృఢేన = వాఁడియైన; అసఙ్గశస్త్రేణ = వైరాగ్యకుఠారముచేత; ఛిత్వా.

రా. ఈ వృక్షమునకు చతుర్ముఖుం డాది యగుటచే నది యూర్ధ్వమూలం బనియు తత్సంతానపరంపరనుబట్టి మనుష్యాగ్రం బగుటచే నధఃశాఖం బనియు మనుష్యావస్థయందుఁ జేయఁబడినకర్మములు మూలభూతంబులుగా వెండియు క్రిందను మీఁదను బ్రసరించినశాఖలు గలది యనియు నె ట్లీరూపము నిర్దేశింపఁబడినదో అ ట్లది సంసారులచేఁ జూడఁబడదు, నేను మనుష్యుఁడను దేవదత్తపుత్రుఁడను

యజ్ఞదత్తునితండ్రిని తదనురూప మైనపరిగ్రహము గలవాఁడను అను నింతమాత్రమే చూడఁబడుచున్నది. అట్లు ఈవృక్షముయొక్క యంతము—వినాశముగూడ గుణమాయభోగములయం దసంగముచేఁ గలుగునది యని చూడఁబడదు. మఱియు దీనికి గుణసంగమే యాది యని చూడఁబడదు. దానియొక్క ప్రతిష్ఠయును అనాత్మయం దాత్మాభిమానరూప మైనయజ్ఞాన మని చూడఁబడదు. దీనియందె ప్రతిష్ఠితము కావున అజ్ఞానమే దీనికి ప్రతిష్ఠ. ఏనమ్ = ఈ చెప్పినలక్షణము గల; సువిరూఢమూలమ్=చక్కగా వివిధముగా రూఢ మైనమూలములు గల; అశ్వత్థమ్; సమ్యక్ జ్ఞానమూలమై దృఢ మైనదానిచేత గుణమయభోగములయందు అసంగ మనుశస్త్రముచేత, ఛిత్త్వా.

మా. ఎట్లున్నదో అట్లు చూడఁబడదు. అంతాదికము విష్ణువు, "త్వమాది రన్తో జగతోఽస్య మధ్యమ్" అని భాగవతమునందు. "అనాద్యన్తం పరంబ్రహ్మ నదేవా ఋషయో విదుః" అని మోక్షధర్మమునందును. అసఙ్గశస్త్రేణ = సంగరాహిత్యముతోఁ గూడిన జ్ఞానముచేత, "జ్ఞానాసి నోపాసనయా సితేన" అని భాగవతమునందును. ఛేద మనఁగా విమర్శమే దానివలన వానికే యబంధకం బగును. ఎందువలన ననఁగా మూలస్థ మగు బ్రహ్మము ప్రతీత మగును. అదియుఁ జెప్పఁబడినది యాశ్రుతియందే. "విమర్శో హ్యస్య ఛేదః, స త న్నబధ్నాతి బధ్నాతి చాన్యాన్" అని.

తతః పదం త త్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్గతా న నివర్తన్తి భూయః
తమేవచాఽఽద్యం పురుషం ప్రపద్యే యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ.

భా. తతః = అందుమీఁద; తత్ = ఆ; పదమ్ = వైష్ణవ మగు పదము; పరిమార్గితవ్యమ్=పరిమార్గణ మనఁగా అన్వేషణము, ఎటులఁగఁ బడవలయు నని యర్థము. యస్మిన్=ఏపదమునందు; గతాః = ప్రవిష్టులైనవారు; భూయః=నెండియు సంసారమునకు; ననివర్తన్తి=మరలరో. ఎట్లుటుంగవలయు ననఁగా చెప్పుచున్నాఁడు —తమేవచ=ఎవఁడు పదశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడెనో వానినే; ఆద్యమ్=ఆదియం దున్నవానిని; పురుషమ్ = పురుషుని; ప్రపద్యే=శరణు పొందుచున్నాను. అని తదేకశరణుఁడై యెటుంగవలయు నని యర్థము. ఈ పురుషుఁ డనువాఁ డెవ్వఁడు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — యతః = ఏపురుషునివలన; పురాణీ =

చిరంతన మగు; ప్రవృత్తిః = సంసారమాయావృక్షముయొక్క ఆవిర్భావము; ప్రసృతా = వెడలినదో, ఇంద్రజాలికునివలన మాయవలె. అట్టి పురుషుని శరణు పొంది వాని నెఱుంగవలయు నని సంబంధము.

ఈ సంసారవృక్ష మంతయు నేపురుషునివలనఁ బుట్టెనో సర్వంబునకును ఆది యైన యప్పరమాత్మనే శరణు పొందుచున్నా నని ఇతరముల నన్నిటిని వర్జించి తదేకశరణుఁడై సంసారవృక్షమున కావల నున్న యాపరమాత్మను వేదాంత వాక్యములచే విచారించి యెఱుంగవలయును. వాని నెఱింగి తద్భావము నొందిన వారు వెండియు సంసారము నొంద రని తాత్పర్యము.

శ్రీ. వెల్లగించి యేమి చేయవలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు తత ఇత్యాదిగా.—అందుమీఁద – ఆ యశ్వత్థమున కూర్ధ్వమున నున్న దని యర్థము. దేని నన్వేషించి యెఱుంగవలయునో ఆపద మెట్టి దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు యస్మి న్నిత్యాదిగా. పురుషుని—ఎవనిచేత సర్వంబును పూర్ణమో వానిని, లేక, పురములయందు శయనించి యున్నవానిని. వినష్టవాదానుసారంబున దృష్టాంతము చెప్పుచున్నారు ఇం ద్రేత్యాదిగా.

హ. *

శం. ఇట్లు సదసద్వివేకముచే కలిగిన తీవ్రవైరాగ్యమోక్షేచ్ఛలవేగమున బాహ్యప్రవణ మైన యంతఃకరణమును బ్రత్యగభిముఖముగాఁ జేసికొని మోక్షైక కాముఁడై యతి యాత్మజ్ఞానైకతత్పరుఁడు కావలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు.— తతః=అటుపిమ్మట; "సన్న్యస్య శ్రవణం కుర్యాత్" అను న్యాయంబున సద్గురుసన్నిధియందు, తత్పదమ్=పరతత్త్వము; పరిమార్గితవ్యమ్—శ్రుతియుక్తులచేతఁ జక్కగా విచారింపఁబడవలయు నని యర్థము. లేక. తసిల్ప్రత్యయము షష్ఠ్యర్థకము, తతః= ఆ సంసారవృక్షముయొక్క; పదమ్ = ప్రవృత్తిమూలకారణ మైనపరబ్రహ్మ మేది గలదో; తత్ =అదియే; పరిమార్గితవ్యమ్ – బ్రహ్మవిదుని సన్నిధానంబున చక్కగా విచారించి యెఱుంగఁబడవలయు నని యర్థము. ఆ జ్ఞానముయొక్క ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.—సద్గురుపరమేశ్వరప్రసాదసంపన్ను లగు మహాత్ము లైనయతులు శ్రవణ మననాదిజన్యవిజ్ఞానముచేత, యస్మిన్=నిర్విశేషము చిదేకరస మైన యేపరబ్రహ్మము నందు; గతాః = స్వాత్మభావముఁ బొందినవారై, బ్రహ్మభావముఁ జెందినవారై;

---

* శంకరభాష్యముతో సమానము.

భూయః = వెండియు సంసారమునకు; ననివర్తన్తి— వెండియు శరీరము నొంద రని యర్థము. సదసద్వివేకవైరాగ్యమోక్షేచ్ఛలచేత సర్వమును సన్న్యసించి జ్ఞానసిద్ధి కొఱకు శ్రవణాదికము చేయునట్టి యతి యీవిధంబున నుండవలయు నని చెప్పు చున్నాఁడు.—యతః=జగజ్జన్మాదిహేతు వైన యే యీశ్వరునివలన; పురాణీ=చిరం తన మగు, అనాది యగు; ప్రవృత్తిః = ఈ సంసారవృక్షప్రవృత్తి; ప్రసృతా అంత టను ప్రాణులకుఁ బ్రవర్తించెనో; చకారము హి అనుదానియర్థము గలది; ఈ సంసారవృక్షమునకు బీజభూతుఁ డైన యెవ్వఁడు పదశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడెనో, తమ్= అట్టి; ఆద్యమ్=ఆదియం దున్న వానిని, మాయచే సృష్టికొఱకు సగుణభావ మొందిన వానిని భక్తవత్సలుని; పురుష మేవచ=పరమేశ్వరునే కదా; ప్రపద్యే = శరణముఁ బొందుచున్నాను. హిశబ్దము తత్పరత్వావధారణము దృఢీకరించుచున్నది. " తగ్ంహ దేవ మాత్మ బుద్ధిప్రకాశం ముముక్షు ర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే " అను శ్రుతి వలన సంసారబంధమోక్షముకొఱకు పరమేశ్వరునే శరణు పొందుచున్నా నని ముముక్షు వీశ్వరైకశరణుఁడై శ్రవణాదికము చేయవలయు నని యర్థము.

మ. అటుపిమ్మట గురువు నాశ్రయించి, తతః=ఆయశ్వత్థమున కూర్ధ్వమున నున్నట్టి; తత్ = ఆ వైష్ణవ మగు; పదమ్ = తత్త్వము; వేదాంతవాక్యవిచారము చేత, పరిమార్గితవ్యమ్ = అన్వేషింపఁబడవలయును, " సో ఽన్వేష్టవ్యః సవిజిజ్ఞా సితవ్యః" అను శ్రుతివలన ఆపదమును శ్రవణాదులచే నెఱుంగవలయు నని యర్థము. ఆపద మెట్టిది ? యస్మిన్ = ఏపదమునందు; గతాః=జ్ఞానముచే ప్రవేశించినవారలు; నని వర్తన్తి = మరలరు; భూయః = వెండియు సంసారమునకు. దాని నెట్లన్వేషింప వలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎవఁడు పదశబ్దముచేతఁ జెప్పఁబడెనో, త మేవచ = వానినే; ఆద్యమ్ = ఆదియం దున్నవానిని; పురుషమ్ = ఎవనిచేత నిది యంతయుఁ బూర్ణమో అట్టివానిని, లేక పురములయందు శయనించి యున్నవానిని; ప్రపద్యే = శరణు పొందినవాఁడను, అని తదేకశరణుఁడై దాని నన్వేషింపవలయు నని యర్థము. ఆ పురుషుఁ డెట్టివాఁడు ? యతః = ఏపురుషునివలన; ప్రవృత్తిః = మాయామయ మగు సంసారవృక్షముయొక్క ప్రవృత్తి; పురాణీ = చిరంతనము, అనాది యనుట; ప్రసృతా=వెడలెనో, ఐంద్రజాలికునివలన మాయాహస్త్యాదికము వలె. ఆపురుషుని శరణు పొందుచున్నా నని యన్వయము.

శ్రీ. తతః = దానికి; మూలభూత మైన, తత్పదమ్ = ఆవస్తువు, వైష్ణవ పదము; పరిమార్గితవ్యమ్ = అన్వేషింపఁబడవలయును. ఎట్టిపదమును ? యస్మిన్

గతాః = ఏపదమును బొందినవారలై; భూయః; ననివర్తన్తి — మరల రని యర్థము. అన్వేషణప్రకారమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—యతః; పురాణీ = చిరంతన మగు; ఈ సంసారప్రవృత్తి, ప్రసృతా = వెడలినదో; త మేవ చాఽఽద్యం పురుషమ్; ప్రపద్యే = శరణము పొందుచున్నా నని, ఏకాంతభక్తిచే అన్వేషింపవలయు నని యర్థము.

ప ఏమి చేయవలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తతః = ఆ సంసార వృక్షముకంటెు నుత్కృష్ట మైన, మూలభూత మైన; ఏపదము — స్థానము మున్ను చెప్పఁబడినదో, తత్ = ఆ విష్ణువుయొక్క పరమపదము, పరబ్రహ్మాఖ్యము; పరి = అంతటను వ్యాపించి యుండునది; మార్గితవ్యమ్ = సుషుమ్నా వివరమార్గముచే నెఱుంగఁబడవలయును. ఆపదం బేది ? యస్మిన్; గతాః=ప్రవిష్టులై; భూయో నని వర్తన్తి = ఆవృత్తిని బొందరో. ఇఁక ఏయాకారంబున ప్రవిష్టులై యనఁగాఁ చెప్పుచున్నాఁడు.— తమేవచ; ఆద్యమ్ = జ్యేష్ఠుని, దృశ్యజాతమునకు మూలస్థాన భూతుని; ప్రపద్యే = శరణుపొందుచున్నా నని. వాఁ డెవ్వఁడు ? యతః; పురాణీ = అనాదిప్రవాహరూప మైన, ప్రవృత్తిః = ప్రపంచవృత్తి; ప్రసృతా = వెడలినదో, అట్టి యధికరణరూపు నని యర్థము. ఇఁక క్రమంబున శ్రుతులు. అందు అసంగ శస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా అనుటకు ఆశ్వలాయనోపనిషదుక్త మైన శ్రుతి. "నకర్మణా నప్రజయా ధనేన త్యాగే నైకే అమృతత్వమానశుః। పరేణ నాకం నిహితం గుహాయాం విభ్రాజతే య ద్యతయో విశన్తి" అని. భాష్యము.—ఏకే = కొందఱు యోగులు; పరేణ త్యాగేన = ఉత్కృష్ట మైన వైరాగ్యముచేత; అమృతత్వమ్ = మోక్షమును; ఆనశుః = పొందిరి. మ ఱే మనఁగా, నకర్మణా = ఫలాభిసంధికృత మైన కర్మముచేతఁ గాదు. న ప్రజయా, "నాపుత్రస్య లోకో ఽస్తి" అను శ్రుతి వలన. న; ధనేన = తులాపురుషాదిదానములయందు వెచ్చింపఁబడినదానిచేత. ఆ యమృతత్వ మనఁగా నేది ? యత్ = దేనిని; యతయః = సన్న్యాసులు; విశన్తి— పొందుచున్నారో. ఎ ట్లెఱింగి పొందుచున్నారు ? నాకమ్ = అలౌకిక మైన స్వర్గము; గుహాయామ్ = హృదయాకాశమునందు; నిహితమ్ = నిధివలె దాఁచఁ బడినది; విభ్రాజతే = అర్థప్రకాశకమై ప్రకాశించుచున్నది. తతః పదం తత్పరి మార్గితవ్య మ్మనుటకు శాతపథశ్రుతి "తద ప్యేతే శ్లోకాః అణుపథో వితరః పురాణో మాఽస్ప్రృష్టోనువిత్తో మ యైవ। తేన ధీరా అపియన్తి బ్రహ్మవిద ఉత్క్రమ్య స్వర్గం లోకమితో విముక్తాః। తస్మిన్ శుక్ల ముత నీల మాహుః

పిఙ్గలగ్ం హరితం లోహితంచ । ఏష పన్థా బ్రహ్మణా హానువిత్తస్తేనైతి బ్రహ్మ విత్తైజసః పుణ్యకృచ్చ” అని. భాష్యము.—ఆ యర్థమునందు వేదోపజీవ్యము లగు శ్లోకరూపప్రమాణములు గల వని యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.—అవి యేవి యనఁగా.—అణుపథః = సూక్ష్మమైన సుషుమ్నా పలక్షిత మగుమార్గము; వితరః= మిక్కిలి విశిష్టతరము; పురాణః = అనాదిసిద్ధము; కలదు. మాం స్పృష్టః=నాచేతఁ బొందఁబడినది; మయైవ అనువిత్త - అనంతరము నాచేతనే యనుష్ఠింపఁబడినది. తేన=ఆమార్గముచేత; ధీరాః=అభ్యాసయోగులు; బ్రహ్మవిదః = బ్రహ్మవిదులై; ఉత్ క్రమ్య=ఊర్ధ్వముగాఁ బోయి; స్వర్గంలోకమ్ = భ్రూమధ్యమును; యన్తి = పొందు చున్నారు. ఎట్టి వారలై? ఇతః=ఈ ప్రపంచమునుండి; విముక్తాః=విముక్తులై. అందు నాడీసందర్భమును చెప్పుచున్నాఁడు శుక్ల మిత్యాదిగా. ఏషపన్థాః=ఈమార్గము; నాచేతమాత్రమే యనుష్ఠితము కాదు, మ తే మనఁగా బ్రహ్మదేవునిచేతనుగూడ అను విత్తము—అనుష్ఠితము. తేన = ఆమార్గముచేత; బ్రహ్మవిత్ = వేదార్థవేత్తయు; పుణ్యకృత్ = అనుష్ఠాతయు; తైజసశ్చ = ప్రకాశాత్మయు; ఏతి=పొందుచున్నాఁడు, ఇతరుఁడు పొందఁడు.

టీ. తతః — విషయములయం దసంగమువలన; తత్ పదమ్; పరిమార్గిత వ్యమ్ = అన్వేషింపఁబడవలయును; యస్మిన్గతా భూయో నవివర్తన్తి. అనాదికాల ప్రవృత్త మగు గుణమయభోగసంగమును తన్మూల మగు నజ్ఞానంబును ఎట్లు నివ ర్తిల్లు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అజ్ఞానాదినివృత్తికొఱకు, తమేవచ; ఆద్యమ్ = సమస్తమునకును ఆది యైనవానిని; “మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరా చరమ్, అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే, మత్తః పరతరం నాన్య త్కించి దస్తి ధనంజయ” ఇత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడిన యాద్యుం డగు నాపురుషునే శరణముగా, ప్రపద్యేత్ = పొందవలయును. యతః = సమస్తమును సృజించు నట్టి ఎవనివలన; ప్రవృత్తిః = ఈ గుణమయభోగసంగప్రవృత్తి; పురాణీ = పురా తనము; ప్రసృతా. దీని మున్నే నేను చెప్పియున్నాను గదా “దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా । మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే” అని. ప్రపద్యేయతః ప్రవృత్తిః అని పాఠాంతరము. ఆ యాద్యుం డగు పురుషునే, ప్రపద్య = శరణు పొంది; ఇయతః=అజ్ఞాననివృత్త్యాదిక మగు నీసమస్తముయొక్క; సాధనభూత మైన, ప్రవృత్తిః; పురాణీ=పురాతనము; ప్రసృతా; పురాతను లగు ముముక్షువులప్రవృత్తి కావున పురాణ మని చెప్పఁబడు

చున్నది, పురాతను లగు ముముక్షువులు నన్నే శరణు పొంది గదా బంధవిముక్తిం జెంది రని యర్థము.

వ్యా. అందుకొఱకు, తమేవ = వానినే, ప్రపద్యే=శరణు పొందవలయును. అదియు నందే చెప్పఁబడినది. "తం వై ప్రపద్యేత యం వై ప్రపద్య నశోచతి నహృష్యతి నజాయతే నమ్రియతే తద్బ్రహ్మామూలం తచ్ఛిత్సుః" అని. "నారాయణేన దృష్టశ్చ ప్రతిబుద్ధో భవే త్పుమాన్" అనియు మోక్షధర్మమునందు. ఇట ఛేదనోపాయముగదా యాకాంక్షింపఁబడుచున్నది. భగవంతునికంటె మఱియొకఁడు శరణ్యుండో లేఁడు.

నిర్మానమోహా జితసఙ్గదోషా అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః
ద్వన్ద్వై ర్విముక్తా స్సుఖదుఃఖసంజ్ఞై ర్గచ్ఛన్త్యమూఢాః పద మవ్యయం తత్.

భా. ఎట్టివా రాపదము నొందుదు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—నిర్మానమోహాః = మానమును మోహమును ఎవరియొద్దనుండి నిర్గతములో అట్టివారు, మానమోహములచే విడువఁబడినవారు; జితసఙ్గదోషాః — జయింపఁబడిన సంగం బనుదోషము గలవారు; అధ్యాత్మనిత్యాః = పరమాత్మస్వరూపాలోచనమునందు తత్పరులు; వినివృత్తకామాః = విశేషంబున నిర్లేపతచే నివర్తిల్లినకామములు గలవారు; సన్న్యాసులు; ద్వంద్వైః — ప్రియాప్రియములు మొదలగువానిచేత; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః=సుఖదుఃఖములు అను పేరు గలవానిచేత; విముక్తాః= విడువఁబడినవారు; అమూఢాః = మోహవర్జితులు; అవ్యయమ్ = నాశరహిత మైన; తత్ =పూర్వోక్త మగు; పదమ్ = పదమును; గచ్ఛన్తి= పొందుచున్నారు.

అహంకారమును అవివేకమును లేనివారును సంగ మనుదోషమును జయించినవారును నిరంతరముగాఁ బరమాత్మస్వరూపపర్యాలోచనముఁ జేయువారును కామముల విడిచినవారును సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వముల జయించినవారునై యజ్ఞానము వీడిన సన్న్యాసులు పూర్వోక్త మగు పునరావృత్తివర్జిత మైనపదమును ప్రాపింతు రని తాత్పర్యము.

వ్యా. పరిమార్గణపూర్వకముగా వైష్ణవపదముఁ జెందువారికి సాధనాంతరముల నాకాంక్షించి చెప్పుచున్నారు ఎట్టివారు ఇత్యాదిగా. మానము = అహం

కారము. మోహము=అవివేకము. జితసఙ్గదోషాః—శత్రుమిత్రులు సన్నిధి నున్నను ద్వేషప్రీతులు లేనివా రని యర్థము. తత్పరులు — శ్రవణాదినిష్ఠులు. ప్రియాప్రియాదులు — ఆదిశబ్దముచేఁ దత్కారణము గ్రహింపఁబడుచున్నది. మోహవర్జితులు — ఉక్తసాధనములచే సమ్యక్జ్ఞానము నొందినవారు. సన్న్యాసులు — వైరాగ్యద్వారమున సర్వకర్మముల విడిచినవా రని యర్థము.

హ. జితసఙ్గదోషాః = సంగ మనఁగా విషయసంకల్పము, వశీకరింపఁబడిన మనస్సు గలవా రగుటచే జయింపఁబడిన విషయసంకల్ప మనుదోషము గలవారు, విషయసంకల్పరహితు లని యర్థము; అధ్యాత్మనిత్యాః = ఆత్మజ్ఞానమునందు నిరతులు; వినివృత్తకామాః = నివర్తిల్లినకామములు గలవారు; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః = సుఖదుఃఖాదు లను పేరు గల; ద్వన్ద్వైః; విముక్తాః; అమూఢాః = వివేకులు; అవ్యయమ్ = నాశము లేనట్టి; తత్ పదమ్ = ఆ వైష్ణవపదమును; గచ్ఛన్తి = పొందుచున్నారు.

శం ఇట్లవిద్యాకామకర్మములచే సంసారచక్రమందు భ్రమించుచున్నవారును ఈశ్వరప్రసాదముచే సంప్రాప్త మగు సదసద్వివేకవిజ్ఞానమువలన తీవ్రవైరాగ్యము నొంది సర్వకర్మతత్సాధనములను సన్న్యసించినవారు నగు ముముక్షువులు శ్రవణాదిజన్యజ్ఞానముచే జగత్కారణ మగు నిర్విశేషపరబ్రహ్మమును స్వస్వరూపంబున నెఱుంగవలయు నని యుపదేశించి అట్లు ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము నొందిన యతులుగూడ " స సర్వవి ద్భజతి మామ్ " అని చెప్పఁబోవున్యాయంబున తాము సంపాదించినజ్ఞానమునకును దత్ఫలసిద్ధికిని ప్రతిబంధకము లైన యనాత్మ తద్ధర్మాధ్యాసమునకు లోనుగాకుండుటకై సదా బ్రహ్మదృష్టితోనే యుండవలయు నని బోధించుకొఱకు ఇట్టి లక్షణము గల యతులే విదేహముక్తిని బ్రాపింతు రని చెప్పుచున్నాఁడు.—మాన మనఁగా అభిమానము, దేహేంద్రియాదులయందు ఇవి నేను అను నభినివేశరూప మైన యహంకారము, మోహ మనఁగా తత్కారణ మగు నజ్ఞానము ఆవరణరూపము, అనాత్మయం దాత్మబుద్ధికి హేతువు, స్వరూపజ్ఞానముచేతను ఆత్మయందే యాత్మభావము నొందుటచేతను ఆమానమోహములనుండి నిర్గతులు కావున నిర్మానమోహులు, శ్రవణాదులవలన ఇతఁడే నే నని యెఱుంగుటచేతను ఆత్మయందే యాత్మబుద్ధినిశ్చయముచేతను అనాత్మయం దహంభావశూన్యులని యర్థము; మానమోహములును చెప్పఁబోవునట్టి యవిద్యాకామములును నిశ్శేష

ముగా నివర్తిల్లుటకు కారణము చెప్పుచున్నాఁడు. – అధ్యాత్మనిత్యాః = అధ్యాత్మ మనఁగా నాత్మజ్ఞానము సర్వత్ర బ్రహ్మమాత్రదృష్టిరూపము, దానియందే నిత్యులు– నిరతులు. ఆత్మారాము లెవ్వరు గలరో వా రధ్యాత్మనిత్యులు, ఇది యంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని తనయందును సర్వమునందును బ్రహ్మదృష్టి దృఢ మగుట కొఱకు నిరంతరము బ్రహ్మనిష్ఠయందే నిలిచి యున్న వా రని యర్థము; అందువలననే, వినివృత్తకామాః = వీనిచేత విషయములు కామింపఁబడుచున్నవి కావున కామ మనఁగా వాసనలు, వాసనచేతఁగదా విషయములను కామించుచున్నాఁడు, అందు వలన వాసనలు కామము లని చెప్పఁబడుచున్నవి, నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచేత నంతఃకర ణమునుండి విశేషించి నివృత్తములైన కామములు – బాహ్యవాసనలు గలవారు, నిరంతరసమాధినిష్ఠచే నిర్దగ్ధము లైన యహంకారాది సర్వవాసనాగ్రంథులు గలవా రని యర్థము; సర్వవాసనానాశమునకు ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.–జితసఙ్గదోషాః = ఇంద్రియములకును మనస్సునకును విషయములతో సంసర్గము సంగము, అదియె కామసంకల్పాదిదోషములకు హేతు వగుటవలన దోష మని చెప్పఁబడుచున్నది, ధ్యానశ్రవణదర్శనాదులచేత చిత్తమునకును ఇంద్రియములకును విషయసంసర్గము కలిగినపుడు కామసంకల్పాదిదోషములు పుట్టుచున్నవి, వానివలన భోక్తృభోగ్యాద్య ధ్యాసమును దానివలనఁ బ్రవృత్తియు నందువలన ప్రత్యగ్దృష్టివిచ్ఛిత్తియు దానివలన "ధ్యాయతో విషయా న్పుంసః" అని చెప్పఁబడిన యనర్థపరంపరయు సంభవిం చును, అందువలన అవి సంభవింప కుండుటకై జితము – విడువఁబడినది సంగదోష మెవ్వరిచేతనో వారు జితసంగదోషులు, బాహ్యసంబంధము లేనివా రని యర్థము. అధ్యాత్మనిత్యు లగుటవలన నిర్మానమోహులును అందువలన వినివృత్తకాములును అందువలన జితసంగదోషులును అందువలననే, సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః = సుఖ మనియు దుఃఖ మనియు జ్ఞానము వేనివలన కలుగుచున్నదో అవి సుఖదుఃఖసంజ్ఞములు, శీతోష్ణములు ప్రియాప్రియములు శత్రుమిత్రములు మొదలగునవి, అట్టి; ద్వన్ద్వైః= ద్వంద్వములచేత; విముక్తాః – గుణాతీతు లని యర్థము; ఇట్టి లక్షణములు గలవా రగుటవలననే, అమూఢాః=నేను నాది యిది అను భేదబుద్ధి గలవారు మూఢులు, అట్టివారు కానివారు అమూఢులు, నిశ్శేషముగా నివర్తిల్లిన యవిద్య గలవారు బ్రాహ్మణులు, "అమానంచ మౌనంచ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" అని శ్రుత్యుక్త మైనలక్షణము గల బ్రహ్మవిదు లగు యతులు; అవ్యయమ్ = దేనిచేతను నశింపదు కావున అవ్యయము, "నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయమ్" అను

శ్రుతివలన, అన్వయ మ్మనుటచేత నిర్విశేషబ్రహ్మవ్యతిరిక్తములకు నాశము గల దని సూచింపఁబడినది, అందుచే ముముక్షువులు నిర్విశేష మగు పరబ్రహ్మమునే యెఱుంగ వలయును స్మరింపవలయును వచింపవలయు నని తెలుపఁబడినది; ఏది సర్వవేదాంత ప్రసిద్ధమో దేనిఁ జెంది ముక్తులైనవారు పునరావృత్తి నొందరో, తత్ = అట్టి శాశ్వతమును నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంబును సచ్చిదానందైకరసంబును నద్వితీయము నగు. పదమ్ = పరబ్రహ్మమును; గచ్ఛన్తి—ఉపాధినాశముచేత ఆభాసకృతమైన పరిచ్ఛేదము విడిచి పూర్ణత్వముఁ బొందుచున్నా రని యర్థము.

మ. పరమార్థజ్ఞానపూర్వకముగా నైష్ఠ్యపదమును బొందువారలకు అంతరంగాంతరములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—మాన మనఁగా అహంకారము గర్వము, మోహ మనఁగా అవివేకము లేక విపర్యయము, వానివలన నిష్క్రాంతులు—విడివడినవారు నిర్మానమోహులు, లేక, అవి యెవరివలననుండి నిర్గతము లయ్యెనో వారు నిర్మానమోహులు, అహంకారావివేకములు లేనివా రని యర్థము; జితసఙ్గదోషాః — ప్రియాప్రియములు సన్నిహితములై యున్నను రాగద్వేషములు లేనివా రని యర్థము; అధ్యాత్మనిత్యాః — పరమాత్మస్వరూపాలోచనతత్పరులు; వినివృత్తకామాః — విశేషించి — నిశ్శేషముగా నివృత్తములు కామములు—విషయభోగము లెవ్వరికో అట్టివారు, వివేకవైరాగ్యంబున సర్వకర్మత్యాగము చేసినవా రని యర్థము; ద్వన్ద్వైః — శీతోష్ణక్షుత్పిపాసాదులచేత; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః — సుఖదుఃఖములకు హేతువు లగుటవలన సుఖదుఃఖము లను పేరు గలవానిచేత; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః అను పాఠమునందు సుఖదుఃఖములతోఁ సంబంధము దేనికిఁ గలదో యట్టివానిచేత నని యర్థము; అట్టి ద్వంద్వములచే, విముక్తాః=విడువఁబడినవారు; అమూఢాః—వేదాంతప్రమాణమువలనఁ బుట్టిన సమ్యక్జ్ఞానముచే నశింపఁజేయఁబడిన ఆత్మస్వరూపాజ్ఞానము గలవారు; తత్ అవ్యయం పదమ్ — యథోక్తమైన పదమును; గచ్ఛన్తి.

శ్రీ. తత్ప్రాప్తికి సాధనాంతరములఁ దెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—మానమోహములు—అహంకారమిథ్యాభినివేశములు ఎవరివలననుండి నిర్గతములో అట్టివారు; పుత్త్రాదిసంగరూప మగు దోషము జయింపఁబడినది యెవరిచేతనో యట్టివారు; అధ్యాత్మమునందు — ఆత్మజ్ఞానమునందు నిత్యులు — నిలుకడ గలవారు; విశేషించి నివర్తిల్లినది కామ మెవ్వరివలన నుండియో అట్టివారు; సుఖదుఃఖహేతువు లగుటవలన సుఖదుఃఖము లను పేరు గల శీతోష్ణాదిద్వంద్వములచే విముక్తులు;

అందువలననే, అమూఢాః — నశించినయవిద్య గలవార లగుచు; తత్ అవ్యయమ్; పదమ్—వైష్ణవమును; గచ్ఛన్తి.

ప. ఇఁక " ఇతో విముక్తాః " అను శ్రుతితాత్పర్యమును ప్రకటించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—*

రా. ఇట్లు నన్ను శరణు పొంది, నిర్మానమోహాః = నిర్గత మైన యనాత్మయందలి యాత్మాభిమానరూప మైన మోహము గలవారు; జితసఙ్గదోషాః = జయింపఁబడిన గుణమయభోగసంగ మను దోషము గలవారు; అధ్యాత్మనిత్యాః = అధ్యాత్మ మనఁగా ఆత్మయందలి జ్ఞానము, ఆత్మజ్ఞానమునందు నిరతులు; వినివృత్తకామాః = వినివృత్త మైన తదితరకామము గలవారు; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః ద్వన్ద్వైః— వీనిచేతను గూడ; విముక్తాః; అమూఢాః — ఆత్మానాత్మస్వభావము నెఱింగినవారు; తత్ అవ్యయం పదం గచ్ఛన్తి — అనవచ్ఛిన్నజ్ఞానాకారుఁ డైనయాత్మను యథావస్థితముగాఁ బొందుచున్నారు. నన్ను శరణు పొందినవారలకు నాప్రసాదమువలన నీప్రవృత్తు లన్నియు సిద్ధిపర్యంతము సులభముగా సాధ్యము లగు నని యర్థము.

మా. సాధనాంతరము చెప్పుచున్నాఁడు నిర్మానేత్యాదిశ్లోకముచేత.

న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః
యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ. ౬

భా. ఆ పదమే మఱియు విశేషింపఁబడుచున్నది.—తత్ = దీనికి వ్యవహిత మైనధామముతో సంబంధము, ఆ తేజోరూప మైనపదమును; సూర్యః = ఆదిత్యుఁడు; నభాసయతే = ప్రకాశింపఁజేయఁడు, సర్వమును ప్రకాశింపఁజేయ శక్తిగలవాఁ డైనను. శశాఙ్కః=చంద్రుఁడు; న = ప్రకాశింపఁజేయఁడు. పావకః = అగ్నియును; న = ప్రకాశింపఁజేయఁడు. యత్ = ఏధామమును, వైష్ణవపదమును; గత్వా = పొంది; ననివర్తన్తే = మరలరో; మఱియు దేనిని సూర్యాదులు ప్రకాశింపఁజేయరో, తత్ = అట్టి; పరమమ్ = ఉత్తమ మైన; ధామ = పదము; మమ = విష్ణు వైన నాది.

* పదయోజన శ్రీధరీయముతో సమానము.

స్వయంప్రకాశతేజోరూప మైన యేపదమును సూర్యచంద్రాగ్నులు గూడ ప్రకాశింపఁజేయఁజాలరో మఱియు దేని బొందినవారు పునరావృత్తి నొందరో అట్టిది విష్ణుఁడ నైన నాపరమపద మని తాత్పర్యము.

అ. ఆపదము వేద్య మన్నయెడ కర్తకంటె కర్మము భిన్న మగుటవలన ద్వైతము సంభవించును, వేద్యము కా దన్నయెడ పురుషార్థము కానందు వలన ప్రేప్సితము * కాకపోవును అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు త దిత్యాదిగా.

హ. ♦

శం. ఓ యీ! బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిలోకము నొందినవారికివలె నిర్విశేషబ్రహ్మభావము నొందినవారికి మాత్ర మెందువలన పునరావృత్తి లేదు? అని యాశంకింపఁగా, "న స పునరావర్తతే న స పునరావర్తతే" అని దహరాద్యుపాసనము గావించి క్రమముక్తిఁ జెందునట్టి సగుణోపాసకునకే పునరావృత్తి లే దని శ్రుతి యుపదేశించుచున్నది, ఇఁక ఉపాధి నశింపఁగా సచ్చిదానందైకరస మగు సాక్షాన్నిర్విశేష పరబ్రహ్మమునే స్వాత్మభావమునఁ జెందినవారికిఁ బునరావృత్తి లేదని చెప్పెడి దేమి? అను నీయర్థమును బోధించుటకై బ్రహ్మము సూర్యాదులచే భాస్యము కాదనియు స్వయంప్రకాశ మనియు అదియే తనస్వరూప మనియు బోధించుచున్నాఁడు.—తత్=పూర్వోక్త మైన, ముక్తులకు ప్రాప్య మైన; ధామ=పరమజ్యోతిస్స్వరూపమగు పదశబ్దవాచ్య మైనపరబ్రహ్మమును; పరమప్రకాశరూపుఁ డగుటవలన సర్వమును ప్రకాశింపఁజేయుశక్తి గలవాఁడై సహస్రకిరణుఁ డైనను, సూర్యః = సూర్యుఁడు; నభాసయతే—ప్రకాశింపఁజేయ సమర్థుఁడు కాఁ డని యర్థము, "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతో౽ యమగ్నిః" అను శ్రుతి వలన. శశాఙ్కః=చంద్రుఁడును; నభాసయతే. పావకః=అగ్నియును; నభాసయతే. చక్షురాదులును మనస్సునుగూడ బ్రహ్మమును భాసింపఁ జేయఁజాల వనుట కుపలక్షణ మిది, చక్షురాదులచేతఁగూడ బ్రహ్మము భాస్యము కా దని యర్థము, "న తత్ర చక్షుర్గచ్ఛతి, న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యై ర్దేవైః" అను శ్రుతివలన. ఇందుచే వెలుపలనుండు భౌతికములైన సూర్యాదులకును చక్షురాదులకును లోపలి బుద్ధ్యాదులకును అభాస్య మగుటవలన బ్రహ్మము అభౌతికము అతిసూక్ష్మతమము

* పొందఁ గోరఁబడినది.

♦ భాష్యముకంటె నవిశిష్టము.

సర్వాంతరము అన్యానవభాస్యము సర్వప్రకాశకము అదృశ్యము అజడము అప్రమేయము నిరవయవము నిష్క్రియము నిర్వికారము నిత్యశుద్ధము నని సిద్ధము, "న సన్నాఽసన్నసదసత్, తస్మాత్తమస్సంజాయతే, సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరమ్, ఏషత ఆత్మా సర్వాన్తరః, న తత్ర సూర్యోభాతి, తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి, అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః, స్వప్రకాశానన్దఘనమ్, అదృశ్య మవ్యవహార్యమ్, సాక్షీ చేతా కేవలః, అప్రమేయం ధ్రువమ్, నిష్కలం నిష్క్రియమ్, చిద్రూప ఏవా వికారో హ్యుపలబ్ధా, నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం ముక్తం సత్యం పరిపూర్ణ మద్వయమ్, స దానన్దచిన్మాత్రమ్" అను శ్రుతులవలన. ఇట్లు పరమజ్యోతిస్స్వరూప మైన బ్రహ్మము సూర్యాదులచే నభాస్యం బగుటవలన అభౌతికత్వాది లక్షణం బని సూచించి ఇఁక నుపక్రమించినవిషయముఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు. — నిర్మానమోహత్వాదిముక్తలక్షణలక్షితు లైన మహాత్ము లగుయతులు, యత్ = అభౌతికత్వాదిలక్షణ మైన యేధామమును, పరమజ్యోతిస్స్వరూపమై పదశబ్దార్థ మగు పరబ్రహ్మమును; గత్వా—తద్భావము నొంది; ననివర్తన్తే—వెండియు నేను నాది యను సంసారము నొంద రని యర్థము. ఏది సూర్యాదులకు భాస్యము కాదో దేనిభావము నొందినవారికిఁ బునరావృత్తి లేదో ఏది యపూర్వమో అనపరమో అనంతరమో అబాహ్యమో అఖండానందైకరసమో అద్వితీయమో, తత్ ధామ = అట్టి పరమజ్యోతి; మమ=నాయొక్క, విష్ణువుయొక్క—నిజతత్త్వము, అమాయిక మైన స్వరూప మని యర్థము. సియా. "సౌమ్య మా స్సర్వాః ప్రజాస్సత ఆగమ్య నవిదుః సత ఆగచ్ఛామహే" * అని సత్సంపన్నులకుఁ గూడఁ బునరావృత్తిని శ్రుతి చెప్పుచున్నది, యద్గత్వా ననివర్తన్తే యని సత్సంపన్నులకుఁ బునరావృత్తి లే దని యెట్లు చెప్పవచ్చును? అని యందువేని, సత్యము. సత్సంపన్నులకుఁగూడ సత్తునుండి పునరావృత్తి కల దని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గాని అందు విశేషము గలదు. దానిఁ బ్రతిపాదించెదను. "ప్రయతః వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణ స్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" ♦ అను శ్రుతిచే విద్వాంసునకును అవిద్వాంసునకును ఇద్దఱకును సత్సంపత్తి సమాన మైనను అవిద్యాకామాదిసంసారబీజవిశిష్టుఁ డైన యవిద్వాంసుఁడుమాత్రము సత్తును బొందియు సంసార

---

* సౌమ్యుఁడా ఈప్రజ లందఱును సత్తునుండి వచ్చి మేము సత్తునుండి వచ్చుచున్నా మని యెఱుంగరు.

♦ మరణించువానివాక్కు మనస్సునందును మనస్సు ప్రాణమునందును ప్రాణము తేజస్సునందును తేజస్సు పరదేవతయందును లయ మగుచున్నది.

హేతు వగు నవిద్యాదిక ముండుటవలన తద్వేగంబున సత్తునుండి వెండియు నుత్క్రమించుచున్నాఁడు. అట్లు శ్రుతి. "తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య స్తముత్క్రామన్తం ప్రాణో ఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి, సవిజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే పూర్వప్రజ్ఞాచ, అవిద్యాం గమయిత్వాన్యం నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే పిత్ర్యం వా గాన్ధర్వం వా దైవం వా ప్రాజాపత్యం వా బ్రాహ్మం వా ఽన్యేషాం భూతానామ్, తదేవ సక్తః సహ కర్మణైతి లిఙ్గం మనో యత్ర నిషక్తమస్య, కామాన్ యః కామయతే మన్యమాన స్స కామభి ర్జాయతే తత్ర తత్ర, పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన, * ఇత్యాదికము. "నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ" ఇత్యాది స్మృతియును. అందువలన అవిద్యాకామాదిబలముచే నవశిష్టకర్మము ననుభవించుటకొఱకు అవిద్యాకామాదిమంతు లగు సనాతజ్ఞులు సత్తును పొందియును బునరావృత్తి నొందుచున్నారు, సుషుప్తినుండి యెట్లో అట్లు. అట్లు బ్రహ్మవిదుఁడగు యతి పునరావృత్తి నొందఁడు బ్రహ్మైకత్వజ్ఞానాగ్నిచే నవిద్యాకామాదులు నిశ్శేషముగా దగ్ధము లగుటవలన నుపాధిలయంబున స్వస్వరూపము యగు నిర్విశేష నిత్యశుద్ధ పరబ్రహ్మమును బ్రాపించినబ్రహ్మవిదునకు వ్యుత్థాన హేతువు లేమివలన బ్రహ్మస్వరూపావస్థానమే యగుఁ గాని పునరుత్క్రమణము సంభవింపదు, అవిద్యాదిమంతునకువలె. అట్లు శ్రుతులు. "గుహాం గ్రన్థిభ్యో విముక్తో ఽమృతో భవతి, యో ఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః, న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి, పర్యాప్తకామస్య కృతాత్మనస్తు ఇహైవ సర్వే ప్రవిలీయన్తి కామాః, యథా నద్య స్స్యన్దమానా స్సముద్రే ఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ। తథా విద్వా న్నామరూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం

* అందుచే నీయాత్మ యుత్క్రమించుచున్నాఁడు వాని నుత్క్రమించువాని ప్రాణము వెంబడించి యుత్క్రమించుచున్నది ప్రాణమును సర్వేంద్రియములును వెంబడించి యుత్క్రమించుచున్నవి, అతఁడు విజ్ఞానవంతుఁ డగుచున్నాడు విజ్ఞానమునే యనుసరించుచున్నాఁడు, వాని విద్యయు కర్మమును పూర్వప్రజ్ఞయు అనుసరించుచున్నది, అవిద్యను పొంది యితరమైన క్రొత్తకల్యాణతర మగు రూపము పిత్ర్యమునుగాని గాంధర్వమునుగాని దైవమునుగాని ప్రాజాపత్యమునుగాని బ్రాహ్మమునుగాని ఇతర భూతముల రూపమునుగాని పొందుచున్నాఁడు, దానినే అంటినవాఁడై లింగరూప మగు నీతని మనస్సు దేనియందు సక్త మగునో దానినే కర్మముచేఁ బొందుచున్నాఁడు, కామముల సంకల్పించుచు నెవఁడు కామించుచున్నాఁడో వాఁడు కామములచే నచ్చటచ్చటఁ బుట్టుచున్నాఁడు, పుణ్యకర్మముచే పుణ్యుఁడును పాపముచేఁ బాపుఁడును అగుచున్నాఁడు.

పురుష ముపైతి దివ్యమ్ " * అని. కూటస్థుఁ డగుటవలన నాత్మకు నిర్గమాగమములు సంభవింపమివలనఁగూడ. ఎట్లు మహాకాశస్వరూపమే యగు ఘటాకాశమునకు ఘటోపాధిచే భిన్నమువలెఁ దోఁచుచున్న దానికి ఘటము నశించినపుడు మహాకాశ స్వరూపంబున నునికి దక్కఁ బునరావృత్తి సంభవింపదో అట్లు బ్రహ్మరూపుఁడే యగునాత్మకును అవిద్యోపాధిచే భిన్నుఁడుఁబోలెఁ దోఁచుచున్నవాని కుక్తరీతి నవిద్యాతత్కార్యములు నశించినపుడు బ్రహ్మస్వరూపావస్థానము దక్కఁ బునరావృత్తి సంభవింపదు, కూటస్థుం డగుటచే క్రియాశ్రయత్వం బనుపపన్న మగుటవలన. అందువలన సమ్యగ్దర్శనముచేతను బ్రహ్మనిష్ఠచేతను అవిద్యాదులు నశించుటవలన నుపాధివిలయంబున నిర్విశేషనిత్యశుద్ధబ్రహ్మభావము నొందినవారగు మహాత్ములకుఁ బునరావృత్తి లేదని సిద్ధము.

వ. ఆ గంతవ్యమగుపదమునకే విశేషణము చేయుచున్నాఁడు — యత్ =ఏవైష్ణవపదమును; గత్వా; యోగులు, ననివర్తన్తే; తత్ =ఆపదమును; సర్వమును ప్రకాశింపఁ జేయుశక్తి గలవాఁడైనను, సూర్యః; నభాసయతే. సూర్యుఁ డస్తమించినను ప్రకాశింపఁజేయువాఁడు చంద్రుఁ డున్నాఁ డని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు నశశాఙ్కః అని. సూర్యచంద్రు లిద్దఱు నస్తమించినను అగ్ని ప్రకాశింపఁ జేయు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు నపావకః అని. భాసయతే అని రెండుస్థలములయందు ననువర్తించును. సూర్యాదులకు దానిఁ బ్రకాశింపఁజేయుసామర్థ్య మెందువలన లేదనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తత్ ; ధామ=జ్యోతి,స్వయంప్రకాశము ఆదిత్యాదులగు సకలజడజ్యోతులఁ బ్రకాశింపఁజేయునది; పరమమ్=ప్రకృష్టము; మమ=నాయొక్క, విష్ణువుయొక్క-స్వరూపాత్మక మైనపదము. ఎవం డెవనిచే ప్రకాశింపఁ జేయఁబడుచున్నాఁడో అతఁడు తన్ను ప్రకాశింపఁ జేయునాతనిఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁజాలఁడు గదా. అట్లు శ్రుతి. "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్ర తారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతో ఽయ మగ్నిః । త మేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" అని. ఇందుచే, "ఆపదము వేద్యమా? కాదా? మొదటి

* హృదయగ్రంథులనుండి విముక్తుఁడై యమృతుఁ డగుచున్నాఁడు, ఎవఁడు అకాముఁడును నిష్కాముఁడును ఆప్తకాముఁడును ఆత్మకాముఁడును అగునో వాని ప్రాణములు ఉత్క్రమింపవు బ్రహ్మమే యయి బ్రహ్మము నొందుచున్నాఁడు, పర్యాప్తకాముఁడై ఆత్మజ్ఞుఁడగువానికో ఇందే సర్వప్రాణములును లయము నొందుచున్నవి, ఎట్లు నదులు సముద్రమునందుఁ బ్రవహించినవై నామరూపముల విడిచి లయము నొందుచున్నవో అట్లు విద్వాంసుఁడు నామరూపవిముక్తుఁడై పరాత్పరుఁడు దివ్యుఁ డగు పరమాత్మ నొందుచున్నాఁడు.

పక్షమున వేద్యమునకు భిన్నుఁడైన వేదిత యుండవలయును గావున ద్వైతం బాపాదిల్లును, రెండవపక్షమునఁ బురుషార్థము కాకపోవును" అను నీయాశంక నిరాకృతము, అవేద్యంబైనను తానే యపరోక్షంబగుటవలన. అందవేద్యత్వము సూర్యాదులచే నభాస్యంబనుటచే నీశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది, సర్వభాసకంబై తానే యపరోక్షంబనుటను యదాదిత్యగతం తేజః అను శ్లోకమునం జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇట్లు రెండుశ్లోకములచేతను శ్రుతియొక్క రెండుదలములకును వ్యాఖ్యానము చేయఁబడిన దని యెఱుంగవలయును.

శ్రీ. ఆ గంతవ్యపదమునకే విశేషణము.—ఆపదమును సూర్యాదులు ప్రకాశింపఁజేయఁజాలరు. దేనిఁ జెంది యోగులు నివర్తిల్లరో, తద్ధామ = అది స్వరూపము; పరమం మమ. సూర్యాదిప్రకాశమునకు విషయము గా దనుటచే జడత్వశీతోష్ణాదిదోషప్రసక్తి నిరసింపఁబడినది.

ప. ఆ పదమునకు విశేషణము.—తత్ = ఆపదమును, పరబ్రహ్మమును; సూర్యుఁడు గాని శశాంకుఁడు గాని అగ్ని గాని ప్రకాశింపఁజేయఁజాలఁడు, "యద్భాసా సర్వ మిదం విభాతి" అను శ్రుతివలన సూర్యాదులుగూడ తత్ప్రకాశముచేతనే భాస్యులగుటవలన. యత్; గత్వా = పొంది; యోగులు, ననివర్తంతే = పునరావృత్తిఁ జెందరో; అది నాపరమమైన ధామ మని యెఱుంగవలయును.

రా. తత్ = ఆ యాత్మజ్యోతిని; సూర్యః, నభాసయతే. నశశాఙ్కః. నపావకః. అంతటను జ్ఞానమే కదా ప్రకాశకము. బాహ్యములైన జ్యోతులో విషయేంద్రియసంబంధమునకు విరోధి యగు తమము నిరసించుద్వారమున నుపకారకములు. ఈ యాత్మజ్యోతికిఁ బ్రకాశకము యోగము. దానికి విరోధి యనాది కర్మము. భగవత్ప్రీపత్తిమూలమైన యసంగాదికము దాని నివర్తించు నని చెప్పఁబడినది. యత్ గత్వా; పొందియు, ననివర్తన్తే; తత్ పరమం ధామ=ఆ పరమజ్యోతి; మమ = నాది, నావిభూతియైన నాయంశ మని యర్థము. ఆదిత్యాదులకును ప్రకాశకం బగుటచే నది పరమము. ఆదిత్యాదిజ్యోతులు జ్ఞానజ్యోతికిఁ బ్రకాశకములు కావు గదా. జ్ఞానమే సర్వంబునకును బ్రకాశకము.

మా. స్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు న త దిత్యాదిగా.

మమై వాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః
మనష్షష్ఠా నీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి. ౭

భా. యద్గత్వా న నివర్తన్తే యని చెప్పఁబడినది. ఓయీ! గమన మంతయు ఆగమనాంతము గదా. సంయోగా విప్రయోగాన్తాః అని గదా ప్రసిద్ధము. ఆధామము నొందినవారికి లేదు నివృత్తి యని యెట్లు చెప్పవచ్చును? విను మందులకుఁ గారణము.—మమైవ=నాయొక్కయే, పరమాత్మయొక్కయే; అంశః = భాగము, అవయవము, ఏకదేశము అనునివి సమానార్థములు; జీవలోకే = జీవులలోకమునందు, సంసారము నందు; జీవభూతః = భోక్త కర్త అని ప్రసిద్ధుఁడు; సనాతనః=నిత్యుఁడు. ఎట్లు జలమునందలి సూర్యప్రతిబింబము జలరూప మైననిమిత్తము నశింపఁగా సూర్యునే పొంది నివర్తిల్లదో అట్లు ఈయంశమును ఆ పరమాత్మతోనే చేరుచున్నది యావిధముననే. లేక. ఘటాద్యుపాధిపరిచ్ఛిన్న మైన ఘటాకాశము ఆకాశాంశ మగుటచే ఘటాదినిమిత్తము నశించినపు డాకాశమును బొంది నివర్తిల్లదో అట్లు. అందువలన నుపపన్న మే చెప్పఁబడినది యద్గత్వా ననివర్తన్తే అని. ఓయీ! నిరవయవుండగు పరమాత్మకు అవయవము ఏకదేశము అను టెక్కడిది? సావయవుం డన్న యెడ అవయవవిభాగమువలన వినాశము ప్రసక్తించును. ఇది దోషము కాదు. ఎందువలన ననఁగా, అవిద్యాకృతోపాధిపరిచ్ఛిన్నుఁడై యేకదేశమువలె అంశమువలె కల్పింపఁబడియె. ఈయర్థము క్షేత్రాధ్యాయంబునందు విస్తరంబున నిరూపింపఁబడినది. ఆజీవుఁడు నాయంశముగాఁ గల్పితుఁ డైనవాఁ డెట్లు సంసరించును ఉత్క్రమించును అనఁగాఁ జెప్పెదము. మనః షష్ఠాని = మన స్సాఱవదిగాఁ గల; ఇన్ద్రియాణి = శ్రోత్రాదీంద్రియములను; ప్రకృతిస్థాని=కర్ణశష్కుల్యాదు లగు స్వస్థానములయం దున్న వానిని; కర్షతి = ఆకర్షించుచున్నాఁడు.

సంసారమునందు భోక్త కర్త యని ప్రసిద్ధుఁ డైనసనాతనుఁ డగు జీవుఁడు ఘటాకాశము మహాకాశాంశముగాఁ దోఁచున ట్లుపాధివశంబున పరమాత్మ నగు నాయంశముగాఁ దోఁచుచున్నాఁడు. అట్లు వాస్తవమున నాకంటె నభిన్నుఁ డైనను ఆ యవిద్యాకృతోపాధిచేతనే మనస్సుతోను యింద్రియములతోను సంబంధించి

యుండుటవలన సంసారము నొంది యాయింద్రియముల నాకర్షించుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. చెప్పినదాని ననువదించి యాక్షేపించుచున్నాఁడు యద్గత్వేత్యాదిగా. అందుఁ బ్రసిద్ధిని బ్రమాణీకరించుచున్నాఁడు సంయోగా ఇత్యాదిగా. గమనము ఆగమనాంత మని ప్రసిద్ధ మగుటవలన యద్గత్వా ననివర్తన్తే అనుట యనుచిత మని యుపసంహరించుచున్నాఁడు అథామము నిత్యాదిగా. ఆక్షేపమును పరిహరించుచున్నారు వినుము ఇత్యాదిగా. అందులకు—భగవత్ప్రాప్తి నివృత్త్యంతముఁ కా దనుటకు. జీవుఁడు పరమాత్మాంశ మైనను చెప్పినదోషమున కెట్లు సమాధాన మని యాశంకించి ప్రతిబింబపక్షమును గ్రహించి దృష్టాంతముచేఁ బరిహరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా. అవచ్ఛేదపక్షము నాశ్రయించి మఱియొకదృష్టాంతముచే నుక్తదోషమునకు సమాధానముఁ జూపుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. ఆక్షేపమునకు సమాధానము నుపసంహరించుచున్నారు అందువలన నిత్యాదిగా. పరమాత్మ నిరవయవుం డగుటవలన జీవుఁడు తదంశ మనుట యుక్తము కా దని శంకించుచున్నాఁడు ఓయీ ఇత్యాదిగా. వానికి నిరవయవత్వము సాధించుచున్నాఁడు సావయవుండు ఇత్యాదిగా. వాస్తవంబున పరమాత్మ నిరంశుఁ డైనను కల్పనచే జీవుఁడు తదంశము కాఁ గలఁ డని పరిహరించుచున్నారు ఇది దోషము కా దని. వాస్తవంబుననో జీవుఁ డంశము కాఁడు పరమాత్మయంతటివాఁడే యని నిరూపింపఁబడి యుండుటవలన నని చెప్పుచున్నారు ఈయర్థము ఇత్యాదిగా. పరమాత్ముని యంశముగాఁ గల్పితుఁ డైనజీవుఁడు వాస్తవంబున తద్రూపుఁడే యగునేని అప్పుడతనికి సంసారము గాని యుత్క్రాంతి గాని లే దని శంకించుచున్నాఁడు ఆ జీవుఁడు ఇత్యాదిగా. జీవునికి సంసారోత్క్రాంతుల నుపపాదింప నుపక్రమించుచున్నారు చెప్పెదము ఇత్యాదిగా.

హ. మమైవ; అంశః = ఏకదేశము; జీవలోకే = ప్రాణిసమూహమందు; జీవభూతః = క్షేత్రజ్ఞుఁడు; సనాతనః; మనఃషష్ఠాని = మన స్సాఱవదిగాఁ గలవానిని; ఇన్ద్రియాణి; ప్రకృతిస్థాని = ప్రకృతియందు—మాయారూప మైనకారణమం దున్నవానిని; ఆ యింద్రియములను శబ్దాదివిషయోపలబ్ధికొఱకు తదభిముఖముగా, కర్షతి = ఆకర్షించుచున్నాఁడు, శ్రోత్రాదీంద్రియములను శబ్దాదివిషయములతో సంబంధింపఁజేయు చున్నాఁ డని యర్థము.

శ్లో ౭. ఇట్లు సంసారవృక్షస్వరూపము నెఱింగి సదసద్వివేకంబున విరక్తుఁడై మోక్షైకకామనచే సర్వకర్మంబులను సన్న్యసించినయతికి సద్గురుప్రసాదజన్యజ్ఞానంబున బ్రహ్మప్రాప్తిని అపునరావృత్తిని ప్రతిపాదించి యిప్పుడు శ్రవణము చేయని యతులకుఁగూడ అనాత్మయం దాత్మత్వభ్రమ నివర్తిల్లుకొఱకు బ్రహ్మమునకే యవిద్యోపాధివశమువలన జీవత్వం బని బోధించుటకై జీవుఁడు బ్రహ్మాంశ మనియు ఆత్మ దేహేంద్రియాదివ్యతిరిక్తుఁడును అసంసారియు ననియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—మమైవ — నిర్విశేషుఁడను చిదేకరసుఁడ నగు బ్రహ్మము యొక్కయే; అంశః = అంశమువంటివాఁడు, అవిద్యచేఁ గల్పితమైన భాగము; జీవలోకే = సంసారమునందు; లేక, జీవులచే లోక్యతే — అనుభవింపఁబడుచున్నది కావున జీవలోక మనఁగా క్షేత్రము, దానియందు; జీవభూతః = నామరూపవ్యాకరణముకొఱకు క్షేత్రజ్ఞతను బొందినవాఁడు, ప్రసూతమై యున్నాఁ డని యర్థము. ఓయీ! నిరవయవము నిర్విశేషము నగు పరబ్రహ్మమునకు జీవుం డంశ మని యంశాంశిత్వకల్పన యుక్తము కాదు, సాంశ మగునెడ సావయవత్వమును అనిత్యత్వమును సద్వితీయత్వమును సంభవించును, "నిష్కలం నిష్క్రియమ్, ఏక మేవాద్వితీయమ్" ఇత్యాది శ్రుతివిరోధముగూడ ప్రసక్తించును. అందువేని, నిన్నిట నడుగవలయును. నీవు బ్రహ్మము కన్న నితరుఁ డొకఁడు జీవుఁ డున్నాఁ డని చెప్పెదవా? బ్రహ్మమే జీవుఁ డని చెప్పెదవా? జీవుఁడే లేఁ డని చెప్పెదవా? మూఁడవ పక్షము కాదు. నే నున్నా ననుచు నెదుట నున్ననీకే యభావము సంభవించుట వలన. అది యిష్టాపత్తి యందువేని ప్రత్యక్షవిరోధము సంభవించును. మొదటి పక్షమునందు, ఆ జీవుఁడు చేతనుఁడా? అచేతనుఁడా? రెండవది సరికాదు, నీకే నేను నాది యిది యను జ్ఞానము లేమి సంభవించుటవలనను సుషుప్తియందువలె సదా సర్వత్ర వ్యవహారలోపము సంభవించుటవలనను. మొదటిదియుఁ గాదు, "సాక్షీ చేతా కేవలః" అను శ్రుతి బ్రహ్మమాత్రమే చేతన మని చెప్పుటచే తదతిరిక్తునకుఁ జేతనత్వం బనుపపన్న మగుటవలన. ఇఁక బ్రహ్మమే జీవుఁ డందువేని అదియుఁ గాదు, అప్పుడు సర్వప్రాణులకును బ్రహ్మమే నే ననియు తాను పూర్ణుఁడనియు అసంసారి యనియు జ్ఞానము కావలయును, సంసారమే లేకపోవలయును, అట్లైనయెడ ప్రత్యక్షాది సర్వప్రమాణవిరోధము సంభవించును. అంత నవిద్యచే బ్రహ్మమునకే జీవత్వ మని చెప్పుదువేని ఆయుష్మంతుఁడ వగుము. ఈ యర్థమునే గత్యంతరముఁ గానక భగవంతుఁడును చెప్పుచున్నాఁడు మమైవాంశో జీవలోకే జీవ

భూతః అని. ఓయీ! బ్రహ్మమునకే యవిద్యచే జీవత్వం బగుఁగాక, అట్లైనను నిరవయవమును ఏకము నగు బ్రహ్మమున కంశాంశిభావ మెట్లుపపన్న మగును? అందువేని, అవిద్యోపాధిచే నుపపన్న మగుచున్నది. ఎట్లు నిరవయవమును ఏకము నగు మహాకాశమునకు ఘటోపాధివశంబున ఘటాకాశభావము కల్పించి ఘటాకాశము మహాకాశ మని యొక్కటే యగు మహాకాశమున కంశాంశిభావము కల్పించుట యుపపన్న మగుచున్నదో అట్లు బ్రహ్మ మొక్కటే యైనను అవిద్యాకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధివశంబున తదవచ్ఛిన్నమున కంశత్వము కల్పించి జీవుఁడు బ్రహ్మాంశ మని యొక్కటే యగు బ్రహ్మమున కంశాంశిభావముఁ గల్పించుట యుపపన్నము. అయినను వాస్తవంబున లేదు. వాస్తవంబున నున్న దనునెడ సిద్ధ చెప్పినదోషము ప్రసక్తించును, శ్రుతివిరోధంబును సంభవించును. వాస్తవంబున లేమివలన నేయనుపపత్తియును గలుగదు. అందువలన బ్రహ్మమునకే యుపాధివిశిష్టమునకు జీవుఁ డని పేరు. ఎట్లు అగ్నికే నూనె వత్తుల సంబంధముచేత దీప మని పేరు గలుగుచున్నదో అట్లు. ఓయీ అసంగ మగు బ్రహ్మమున కెట్లుపాధిసంబంధము? ఎట్లు మఱి వికారిత్వము? అందువేని చెప్పెదను. అసంగ మగు శంఖమునకు నయనమునందలి పీతత్వముతో నట్లాధ్యాసికసంబంధము కలుగుచున్నదో దానిచేతనే దానికి శంఖము పీతవర్ణం బని పీతత్వముగూడ సిద్ధించుచున్నదో అట్ల బ్రహ్మమునకును బుద్ధ్యాదితోనాధ్యాసికసంబంధము గలుగుచున్నది, దానిచేతనే యాత్మ చేయుచున్నాఁడు భుజించుచున్నాఁ డని సంసారిత్వముగూడ సిద్ధించుచున్నది. అది యాత్మ కాధ్యాసికము గాని వాస్తవము కాదు, "ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ" అను శ్రుతివలన. ఈ యాధ్యాసికసంసారమునే యాత్మకు ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు ప్రకృతిస్థాని కర్షతి అని. ఈ శ్లోకముతో మీఁదిశ్లోకమునకు నన్వయానురూపముగా నేకవాక్యతచే నర్థము చెప్పవలయును. సనాతనః = బ్రహ్మ మగుటవలన నిత్యుఁడు; అందువలననే ఈశ్వరః = దేహేంద్రియాదులప్రవృత్తికి హేతు వగుటవలన వానికి ప్రభు వైన జీవుఁడు; చకారము తు అనుదానియర్థము గలది, అపిశబ్దము వార్థకము. యచ్చాపి= ఎప్పుడైనఁ గాని; ఉత్క్రామతి = ఉన్న దేహమునుండి వెడలుచున్నాఁడో; అప్పుడు, మనష్షష్ఠాని = మన స్సాఱవదిగాఁగల; ఇన్ద్రియాణి=చక్షురాదులను వాగాదులను, ఇది ప్రాణములకు నుపలక్షణము, ప్రాణములనుగూడ; ప్రకృతిస్థాని = తాను విడుచుదేహమునం దున్నవానిని; కర్షతి = ఆకర్షించుచున్నాఁడు, తాను పొందఁబోవు శరీరమునందు విషయోపభోగముకొఱకు గ్రహించుచున్నాఁ డని యర్థము. ఈ

శరీరముకంటె నితర మైన, శరీరమ్ = శరీరమును; యత్ = ఎప్పుడు; అవాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడో; అప్పుడు, వాయుః = వాయువు; ఆశయాత్ = పుష్పస్థానము నుండి; గన్ధానివ = మిక్కిలి సూక్ష్మము లైన పుష్పావయవములనువలె; ఏతాని = మనస్సును ప్రాణములను ఉభయేంద్రియములను; గృహీత్వా = గ్రహించి; సంయాతి = శరీరాంతరము నొందుచున్నాఁడు. ఇది రెండుశ్లోకముల కర్థము.

మ. ఓయీ! యద్గత్వా ననివర్తన్తే అని చెప్పఁబడినది. పొందుదురేని అప్పు డవశ్య మావృత్తినిగూడఁ జెందుదురు, స్వర్గమునుండివలె. ఆవృత్తిఁ జెందరేని యప్పుడు పొంద రనియే చెప్పవలయును. అందుచే గత్వా యనుటయు ననివర్తన్తే యనుటయు పరస్పరవిరుద్ధములు. “సర్వే క్షయాన్తా నిచయాః పతనాన్తాః సముచ్ఛ్రియాః । సంయోగా విప్రయోగాన్తాః మరణాన్తం హి జీవితమ్” అని గదా శాస్త్రమునందును లోకమునందును ప్రసిద్ధము. అనాత్మప్రాప్తికిఁ బునరావృత్తి గలదు కాని స్వాత్మప్రాప్తికి మాత్ర మది లేదందువేని అట్లు కాదు, సుషుప్తియందు “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి” అని శ్రుతిచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన ఆత్మప్రాప్తికిఁగూడఁ బునరావృత్తిపర్యంతత్వము సిద్ధ మగుటవలన. అట్లు కాదేని సుషుప్తుఁడు ముక్తుఁ డగుటచే వానికిఁ బునరుత్థానము కలుగ రాదు. అందువలన ఆత్మప్రాప్తియందు గత్వా యనుట యుపపన్నము కాదు. గమనం బౌపచారిక మన్నను అనావృత్తియేమో యుపపన్నము కాదు. అని ప్రాప్తింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాము. గంత యగు జీవుఁడు గంతవ్య మగు బ్రహ్మముకన్న నభిన్నుఁ డగుటవలన గత్వా యనుట యౌపచారికము, అజ్ఞానమాత్రముచే వ్యవహితుఁ డగు జీవునకు జ్ఞానముమాత్రముచేతనే బ్రహ్మప్రాప్తి యని వ్యపదేశించుటవలన. బ్రహ్మము యొక్క ప్రతిబింబము జీవుఁ డనుపక్షమున నప్పు డెట్లు జలప్రతిబింబితుఁ డగు సూర్యునకు జలము నశించినపుడు బింబభూతసూర్యప్రాప్తియు ఆబింబసూర్యు నుండి యనావృత్తియు సిద్ధించుచున్నవో, ఇఁక బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మభాగము జీవుఁ డనుపక్షమున నప్పు డెట్లు ఘటాకాశమునకు ఘటము నశింపఁగా మహాకాశప్రాప్తియు ఆమహాకాశమునుండి యనావృత్తియు సిద్ధించుచున్నవో, అట్లు జీవునకును నుపాధి నశించినపుడు నిరుపాధిస్వరూపగమనంబును దానినుండి యనావృత్తియు నని యుపచారంబునఁ జెప్పఁబడుచున్నది, ఏకస్వరూపుఁ డగుటవలనను భేదభ్రమము ఉపాధినివృత్తిచే నివర్తిల్లుటవలనను. సుషుప్తియందో స్వకారణ మైన యజ్ఞానము నందు భావనాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాసహిత మగు జీవోపాధి యైన యంతఃకరణము సూక్ష్మ

రూపంబున నుండుటవలన ఆయజ్ఞానమునుండియే పునరుత్థానము సంభవించు చున్నది. జ్ఞానమువలన నజ్ఞానము నివర్తిల్లినపుడో కారణము లేక యుండఁగా కార్యం బెట్లుదయించును? అంతఃకరణాద్యుపాధులకు అజ్ఞానమే కారణ మగుట వలన. అందువలన జీవునకు "అహం బ్రహ్మాస్మి" అను వేదాంతవాక్యజన్య సాక్షాత్కారమువలన నేను బ్రహ్మము కాను అను నజ్ఞానముయొక్క నివృత్తి గత్వా అను శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అనాద్యజ్ఞానము నివృత్త మైన పిదప దానికిఁ బునరుత్థానము సంభవింపమిచేఁ దత్కార్య మగు సంసారము కలుగ దనుట ననివర్తన్తే యను శబ్దములచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కావున నేవిరోధంబును లేదు. జీవుని పారమార్థికస్వరూపమో బ్రహ్మమే యని పలుమారులు ప్రదర్శింపఁబడినది. ఈవిషయ మంతయు నుత్తరగ్రంథముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబోవుచున్నారము. అందు జీవుఁడు బ్రహ్మరూపుఁ డగుటవలన నజ్ఞాననివృత్తిచేఁ దత్స్వరూపముఁ బ్రాపించిన యాతని కా బ్రహ్మస్వరూపమునుండి ప్రచ్యుతి లే దని ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది మమై వాంశః యను శ్లోకార్థముచేత. సుషుప్తియందో సర్వకార్యసంస్కార సహిత మైన యజ్ఞానము కలిమివలన దానినుండి వెండియు సంసారము జీవున కని మనష్షష్ఠాని యను శ్లోకార్థముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. వాస్తవంబున నసంసారి యయ్యు మాయచే సంసారము నొంది మందమతులచే దేహతాదాత్మ్యమునఁ జూడఁబడుచున్న యాజీవునకు దేహాదివ్యతిరిక్తత ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది శరీర మిత్యాది శ్లోకముచేత. శ్రోత్రం చక్షు రిత్యాదిశ్లోకముచేతనో యథాయోగ్యముగా స్వవిషయములయం దింద్రియములఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుచుండు నాజీవునకు ఆ యింద్రియములకంటె వ్యతిరిక్తత ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు దేహేంద్రియాదివిలక్షణుండగు జీవుని నతఁడు స్వాత్మరూపుఁడై యుండఁగా నుత్క్రాన్త్యాదిసమయమున నెందువలన నందఱును జూడ గను నాశంకకు విషయవిక్షిప్తచిత్తు లతఁడు దర్శనయోగ్యుఁడైనను వానిఁ జూడఁజాల రని చెప్పఁబడుచున్నది ఉత్క్రామన్త మిత్యాది శ్లోకముచేత. వాని జ్ఞానచక్షువులు చూతు రన్న యర్థము యతన్తో యోగినః అను శ్లోకార్థముచేత వివరింపఁబడినది. విమూఢులు చూడలే రన్న యర్థము యతన్తో పీతి శ్లోకార్థముచేత వివరింపఁబడినది. ఇట్లయిదుశ్లోకములకును సంగతి. ఇఁక నక్షరములకు వ్యాఖ్యానముఁ జేసెదము.—మమైవ — పరమాత్మయొక్కయే; అంశః — పరమాత్మ నిరంశుఁడైనను జలమునందు సూర్యునకువలెను ఘటమునం దాకాశమునకువలెను మాయచేఁ గల్పితమై మిథ్యాభేదము గల యంశము, అంశమువం

టిది; జీవలోకే = సంసారమునందు. ఆ యంశమే ప్రాణధారణోపాధిచేత, జీవభూతః — కర్త భోక్త సంసారి యని మిథ్యాప్రసిద్ధినే పొందినది; సనాతనః = నిత్యము, ఉపాధిచే పరిచ్ఛిన్నమైనను వాస్తవంబున పరమాత్మస్వరూప మగుటవలన. అందువలన జ్ఞానముచే నజ్ఞానము నివర్తిల్లఁగా స్వస్వరూప మైన బ్రహ్మమునొంది యాబ్రహ్మమునుండి నివర్తిల్ల రనుట యుక్తము. ఇట్టి దైనను సుషుప్తినుండి యెట్లావృత్తి నొందుచున్న దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. మనష్షష్ఠాని = మన స్సాఱవదిగాఁ గలవానిని; ఇన్ద్రియాణి = శ్రోత్రత్వక్చక్షూరసనఘ్రాణము లను పేరు గల పంచేంద్రియములను, ఇంద్రునకు — ఆత్మకు విషయోపలబ్ధికరణంబు లగుటచే లింగము లైనవానిని; జాగ్రత్స్వప్నములయందు భోగము కలిగించుకర్మము క్షయించినపుడు, ప్రకృతిస్థాని = ప్రకృతియందు—అజ్ఞానమునందు సూక్ష్మరూపమున నున్నవానిని; వెండియు జాగ్రద్భోగము గలిగించుకర్మ ముదయించినపుడు భోగముకొఱకు, కర్షతి = కూర్మమంగములనువలె ప్రకృతినుండి — అజ్ఞానమునుండి యాకర్షించు చున్నది, విషయగ్రహణయోగ్యములుగా నావిర్భవింపఁ జేయుచున్న దని యర్థము. ఇందువలన జ్ఞానమువలన నావృత్తి లేక యున్నను అజ్ఞానమువలన నావృత్తి యనుపపన్నము కా దని భావము.

శ్రీ ఓయీ! నీధామము నొందినవారు నివర్తిల్ల రేని అప్పుడు "సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహే" అను శ్రుతివలన సుషుప్తిప్రలయసమయములందు త్వత్ప్రాప్తి యందఱకుం గలదు గాన నిఁక నెవ్వఁడు సంసారి యని యాశంకించి సంసారిని బ్రదర్శించుచున్నాఁడు అయిదుశ్లోకములచేత.—మమైవ అంశః; ఎవ్వఁ డవిద్యచే, జీవభూతః; సనాతనః — ఎల్లప్పుడును సంసారి యని ప్రసిద్ధుఁడో; అతఁడు సుషుప్తిప్రలయములయందు, ప్రకృతిస్థాని=ప్రకృతియందు లీనములై యున్నవానిని; మనఃషష్ఠాని = మన స్సాఱవదిగాఁ గలవానిని; ఇన్ద్రియాణి; జీవలోకే = సంసారమునందు; భోగముకొఱకు కాకర్షించుచున్నాఁడు. ఇది కర్మేంద్రియములకును ప్రాణములకును ఉపలక్షణార్థము. ఇది భావము. సుషుప్తిప్రలయములయందును నాయంశము లగుటవలన సర్వజీవులకును నాయందు లయము గలుగుటచే మత్ప్రాప్తి గల దనుట సత్యమే. ఐనను అవిద్యచే నావృతుఁడై యనుశయసహితుఁడైనవానికి సప్రకృతికుఁడ నగు నాయందు లయ మగుంగాని శుద్ధునియందు లయము లేదు. అది చెప్పఁబడినది "అవ్యక్తాద్వ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవన్తి" ఇత్యాదిగా. అందువలన వెండియు సంసారమునకు నిర్గమించుచు నవిద్వాంసుఁడు

ప్రకృతియందు లీనములై యున్న స్వోపాధిభూతము లైన యింద్రియముల నాకర్షించు చున్నాఁడు. విద్వాంసునకో శుద్ధస్వరూపము నొందుటవలనఁ బునరావృత్తి లేదు.

ప. ఓయీ! సుషుప్తియందు సర్వజీవులకును బ్రహ్మప్రాప్తి యగుచుండఁగా. వారికిమాత్రము పునరావృత్తి యెందువలన నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁ డీయిదు శ్లోకములచేత.—మమైవాంశః; ఎవ్వాఁడవిద్యచే, జీవభూతః; సనాతనః = సదా సంసారి యని ప్రసిద్ధుఁడో అతఁడు, మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి — పంచజ్ఞానేంద్రియములను; సుషుప్తియందు, కర్షతి = ఆకర్షించుచున్నాఁడు. శ్రుతియును. "తాని యదా గృహ్ణాత్యథ హైతత్స్వపితి నామ తద్గృహీత ఏవ ప్రాణో భవతి గృహీతా వాక్ గృహీతం చక్షుర్గృహీతగ్ శ్రోత్రమ్" ఇత్యాది. అర్థము స్పష్టము. ఎట్టి ఇంద్రియములను? ప్రకృతిస్థాని = ప్రకృతియం దున్నవానిని, లీన కుపాధు లైన వానిని. ఇది యర్థము. అవిద్యావృతుఁ డగుటచే సానుశయుం డగు జీవునకు సప్రకృతికుఁడ నగు నాయందు లయము, అందువలనఁ బునరావృత్తి. అవిద్యానాశము నొందినజీవునకు శుద్ధుఁడ నగు నాయందు లయము, అందువలన ముక్తి. "అవ్యక్తాద్వ్యక్తయ స్సర్వాః" ఇత్యాదిగా మున్నె చెప్పఁబడినది.

రా. ఇట్లు చెప్పినస్వరూపము గలవాఁడు సనాతనుఁడు నాయంశమే యగుచు ఒకానొకఁడు అనాదికర్మరూపావిద్యావృతుఁడై జీవభూతుఁడై జీవలోకము నందు వర్తించి దేవమనుష్యాదు లగు ప్రకృతిపరిణామవిశేషము లైన శరీరముల యందున్న మనష్షష్ఠము లగు నింద్రియముల నాకర్షించుచున్నాఁడు. మఱి యొకానొకఁడు పూర్వోక్తమార్గమున నియవిద్యవలన ముక్తుఁడై స్వస్వరూపముతో నిలిచి యుండును. జీవభూతుఁడో మిక్కిలి సంకుచితము లైన జ్ఞానైశ్వర్యములు గలవాఁడై కర్మలబ్ధప్రకృతిపరిణామవిశేషము లైన శరీరములయం దున్న మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియముల కీశ్వరుఁడై యాయింద్రియములను కర్మానుగుణముగా నీవల నావలకు నాకర్షించును.

మా. *.

శరీరం య దవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామ తీశ్వరః
గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గన్ధా నివాఽఽశయాత్. ౮

* ఈ శ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

భా. ఏకాలమునందు ? యచ్చాపి=ఎప్పుడుగాని; ఈశ్వరః=దేహాది సంఘాతమునకు స్వామి యైనజీవుఁడు; ఉత్క్రామతి = శరీరమునుండి వెడలుచున్నాఁడో; అప్పు డాకర్షించుచున్నాఁ డని శ్లోకముయొక్క ద్వితీయపాదమున కర్థవశంబుచేఁ బ్రథమంబున నన్వయము. యత్ = ఎప్పుడు మఱి; పూర్వశరీరమునుండి, శరీరమ్ = మఱియొకశరీరమును; అవాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడో; అప్పుడు, ఏతాని = ఈ మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియములను; గృహీత్వా=తీసికొని; సంయాతి = చక్కఁగా పొందుచున్నాఁడు; దేనివలె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వాయుః = వాయువు; ఆశయాత్ = పుష్పాదికమునుండి; గన్ధానివ=గన్ధములనువలె.

దేహాదిసంఘాతమునకు ప్రభు వైనజీవుఁ డెప్పుడు దేహమును విడిచి వెడలుచున్నాఁడో అప్పుడు మనఃషష్ఠము లైన యింద్రియముల నాకర్షించుచున్నాఁడు. ఎప్పుడు మఱియొకశరీరమును పొందుచున్నాఁడో అప్పుడు వాయువు పుష్పాదులనుండి గంధములం గొనునట్లు ఆ మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియములను దీసికొని పొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. స్వస్థానములయందున్న యింద్రియములను జీవుఁ డాకర్షించుకాలము నడుగుచున్నాఁడు ఏకాలమునం దని. జీవునకే యుత్క్రాంతి గాని యీశ్వరునకు లే దని యాశంకించి యీశ్వరశబ్దార్థమును జెప్పుచున్నారు దేహా దీత్యాదిగా. అర్థవశంబుచే — గతి యుత్క్రాం త్యనంతరము కలుగునది యగుటవలన నని భావము.

పూ. శరీరమ్; యత్; అవాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడో; పొందినవాఁడై, యచ్చాపి = ఎప్పుడు మఱి; ఉత్క్రామతి = వెడలుచున్నాఁడో; ఈశ్వరః = పురస్వామి యైనక్షేత్రజ్ఞుఁడు, అప్పు డీయింద్రియములను గ్రహించుకొని పోవుచున్నాఁడు; వాయుః; ఆశయాత్; గన్ధా నివ.

శం. *

మ. ఏకాలమునం దాకర్షించుచున్నాఁ డనఁగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది.— యత్ = ఎప్పుడు; ఈశ్వరః=దేహాదిసంఘాతమునకు స్వామి యైనజీవుఁడు; ఉత్క్రామతి = వెలుపలకు వెడలుచున్నాఁడో; అప్పుడు ఏదేహమునుండి వెడలుచున్నాఁడో ఆదేహమునుండి మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియముల నాకర్షించు

* ఈ శ్లోకమునకు గతశ్లోకముతోఁ జేర్చి వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

చున్నాఁ డని ద్వితీయపాదమునకు మొదట నన్వయము, గమనం బుత్క్రమణా నంతరము కలుగునది యగుటవలన. ఆకర్షించుటమాత్రమే కాదు, మఱి యే మనఁగా.—యచ్చ = ఎప్పుడు మఱి; పూర్వశరీరమునుండి శరీరాంతరము నొందు చున్నాఁడో అప్పుడు, ఏతాని = ఈ మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియములను; గృహీత్వా; సంయాత్యపి = చక్కగా—వెండియు నొందవలసినది లేనియట్లు పొందు చున్నాఁడు గూడ, శరీర ముండునపుడే యింద్రియగ్రహణమునందు దృష్టాంతము.— ఆశయాత్ =పుష్పాదిక మగు స్థానమునుండి; గన్ధాన్ =గంధాత్మకము లైన సూక్ష్మాం శములను; గ్రహించి యెట్లు వాయువు పొందుచున్నాఁడో అట్లు.

శ్రీ. వాని నాకర్షించి యేమి చేయుచున్నాఁ డనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు— యత్ = ఎప్పుడు; శరీరాంతరమును కర్మవశమున పొందుచున్నాఁడో; యచ్చాపి= ఏశరీరమునుండి; ఉత్క్రామతి = వెడలుచున్నాఁడో; ఈశ్వరః=దేహాదులకు స్వామి యైనజీవుఁడు; అప్పుడు పూర్వశరీరమునుండి వీని గ్రహించి యాశరీరాంతరమును చక్కగా నొందుచున్నాఁడు. శరీర మున్నపుడే యింద్రియగ్రహణమునందు దృష్టాం తము. ఆశయాత్ — గంధస్థాన మైన పుష్పాదికమునుండి; గన్ధాన్ = గంధవంతము లైన సూక్ష్మాంశములను; గ్రహించి యెట్లు వాయువు పొందుచున్నాఁడో అట్లు.

ప. ఎవ్వఁడు శరీరాంతరము నొందుటను దృష్టాంతముచేఁ జెప్పుచున్నాఁ డు.—యత్ = ఎప్పుడు; పూర్వశరీరమునుండి, ఉత్క్రామతి. మఱియు నెప్పుడు శరీరాంతరము నొందుచున్నాఁడో అప్పుడు, ఈశ్వరః = ఇంద్రియములను చలింపఁ జేయునట్టి యంతర్యామి; ఏతాని — ఈ యింద్రియములను; గ్రహించియే చక్కగా నొందుచున్నాఁడు. దేనివలె ? ఆశయాత్ =గంధమునకు ఆశ్రయభూత మైన పుష్పా దికమునుండి; గన్ధాన్ = గంధవంతము లైన సూక్ష్మాంశములను; గ్రహించి వాయు వెట్లు పొందుచున్నాఁడో అట్లు శరీర మున్నను దానినుండి యర్థగ్రాహకములును అధ్యాత్మరూపములు నగు నింద్రియములను దీసికొని శరీరాంతరము నొందు చున్నాఁడు. ఆత్మయో సర్వత్ర వ్యాపకుఁడు కావున వానికి గమనాగమనములు సంభవింపవు, మ ఱే మనఁగా తదంశభూతసూక్ష్మభూతేంద్రియప్రాణావస్థాత్మక మగు లింగశరీరమే పోవుచున్నది వచ్చుచున్నది యని యర్థము.

రా. ఏశరీరము నొందుచున్నాఁడో ఏశరీరమునుండి యుత్క్రమించు చున్నాఁడో, అందు ఇంద్రియముల కీశ్వరుఁ డైన నితఁడు ఈయింద్రియములను

భూతసూక్ష్మములతోఁగూడ గ్రహించి కొనిపోవుచున్నాఁడు. వాయు ర్గన్ధాని వాశ యాత్ =ఎట్లు వాయువు ప్రక్సుందనకస్తూరికాదిస్థానమునుండి సూక్ష్మావయవములతోఁ గూడ గంధములను గ్రహించి యొందు-చోటికిఁ బోవుచున్నాఁడో అట్లని యర్థము.

మా. కర్తతి అని చెప్పుటచే జీవునకు స్వాతంత్ర్యము తోఁచుచున్నది, దాని నివారించుచున్నాఁడు.—ఎప్పుడు జీవుఁడు శరీరము నొందుచున్నాఁడో ఉత్క్రమించుచున్నాఁడో అప్పుడు ఈశ్వరుఁ డీయింద్రియములను గ్రహించి కొనిపోవుచున్నాఁడు. "యత్ర యత్రచ సంయుక్తో ధాతా గర్భం పునః పునః। తత్ర తత్రైవ వసతి న యత్ర స్వయ మిచ్ఛతి" అని మోక్షధర్మమునందు. "భావాభావా వపి జాన న్గరీయో జానామి శ్రేయో నతు తత్కరోమి। ఆశాసు హర్మ్యాసు ప్రాదాసు కుర్వ న్యథా నియుక్తో స్మి తథా వహామి" అనియు, "హత్వా జిత్వాపి మఘ వ స్యః కశ్చి త్పురుషాయతే। అకర్తా త్వేవ భవతి కర్తా త్వేవ కరోతి తత్" అనియు. "తద్యథా ఒనః సుసమాహిత ముత్సర్జ ద్యాయా దేవ మే వాయం శరీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనా న్వారూఢ ఉత్సర్జద్యాతి" అనియును శ్రుతి. "వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణ స్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" అనియును. గంధములవలె సూక్ష్మము లైనవానిని. వీనికిని భోగము సాధింపఁబడినది పూర్వము.

> శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనంచ రసనం ఘ్రాణ మేవచ
> అధిష్ఠాయ మనశ్చా ఒయం విషయా నుపసేవతే.

భా. అవి యేవి మఱి.—శ్రోత్రమ్ = శ్రవణమును; చక్షుః = నేత్రమును; స్పర్శనమ్ = త్వగింద్రియమును; రసనమ్ = జిహ్వను; ఘ్రాణ మేవచ = నాసికను; మనశ్చ = ఆఱవది యయినమనస్సును, ఒక్కొక యింద్రియముతోఁ గూడ; అధిష్ఠాయ = అధిష్ఠించి; దేహమునం దున్నవాఁడై; అయమ్=ఈ జీవుఁడు; విషయాన్ = శబ్దాదులను; ఉపసేవతే= సేవించుచున్నాఁడు.

శ్రోత్రాదు లగు నింద్రియములను వీనిలో నొక్కొకటితోఁ గలిసినమనస్సును అధిష్ఠించి దేహమునం దీజీవుఁడు శబ్దాదివిషయముల సేవించుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

ఆ. మనష్షష్ఠము లైన యింద్రియములనే ప్రశ్నద్వారమున విశేషించి ప్రదర్శించుచున్నారు అవి యేవి ఇత్యాదిగా.

హ. అధిష్ఠాయ = ఆశ్రయించి. అయమ్=ఈ క్షేత్రజ్ఞుఁడు; విషయాన్ = శబ్దాదులను; ఉపసేవతే = ఎఱుంగుచున్నాఁడు.

శం ఇంద్రియములను గ్రహించి శరీరాంతరము నొంది యం దేమి చేయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రోత్రమ్; చక్షుః; స్పర్శనంచ = త్వగింద్రియమును, చకారము సముచ్చయార్థకము; రసనమ్ = జిహ్వను; ఘ్రాణమేవచ; ఏవకారము అప్యర్థకము, చకారమువలన కర్మేంద్రియములను గూడ; మనః = ఆఱవది యైన యంతరింద్రియమును; చకారమువలన బుద్ధిని అహంకారమును; అధిష్ఠాయ=ఆశ్రయించి, భోగసాధనములుగాఁ జేసికొని; తాను, అయమ్=ఈ జీవుఁడు, క్షేత్రజ్ఞుఁ డైన యాత్మ; శరీరమునం దున్నవాఁడై, విషయాన్=శబ్దాదులను; ఉపసేవతే=ఎఱుంగుచున్నాఁడు, "ఏతస్మిన్ బుద్ధావస్తే రత్వా చరిత్వా దృష్ట్వైవ పుణ్యంచ పాపంచ" అను శ్రుతివలన ఇంద్రియార్థసన్నికర్షమువలన జనియించుచున్న పుణ్యాపాపక్రియను ఇంద్రియములను అర్థములనుం జూచుచున్నాఁ డని యర్థము. ఇట "శరీరం యద వాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతి" అని శరీరమునుండి యుత్క్రమణంబును తత్ప్రాప్తిని జెప్పుటచేత జీవుఁడు సూక్ష్మశరీరవిశిష్టుం డనియు హేయోపాదేయం బగు స్థూలశరీరముకన్న భిన్నుఁ డనియుఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. "మనః షష్ఠానీంద్రియాణి కర్షతి, గృహీత్వా సంయాతి" అనుటచేత గ్రాహ్యగ్రాహకములకు భేదము ప్రత్యక్ష మగుటవలన జీవుఁడు బుద్ధిమాత్రోపాధికుం డనియు ఇంద్రియములకన్నను మనస్సుకన్నను భిన్నుఁ డనియుఁ దెలుపఁబడినది. శ్రోత్రం చక్షు రిత్యాది శ్లోకముచే శ్రోత్రాదీంద్రియములను మనోబుద్ధులను సాధనములనుగాఁ జేసికొని విషయములఁ జూచుచున్నాఁ డని చెప్పుటం జేసి చూచువానికి సాధనములకన్నను చూడఁబడు వానికన్నను భేదము ప్రత్యక్ష మగుటవలన ఇంద్రియములకన్నను యింద్రియార్థములకన్నను మనోబుద్ధులకన్నను భోగాయతనం బగు దేహముకన్నను వ్యతిరిక్తుఁడే యని స్పష్టముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. ఇందుచే "చక్షుషః సాక్షీ శ్రోత్రస్య సాక్షీ వాచః సాక్షీ మనసః సాక్షీ బుద్ధేః సాక్షీ ప్రాణస్య సాక్షీ తమసః సాక్షీ సర్వస్య సాక్షీ తతో ఽవిక్రియః" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తరీతిని ఆత్మ సర్వసాక్షియు నవిక్రియుఁడు ననునర్థము సూచిత మగుచున్నది.

మ. ఆ యింద్రియములనే ప్రదర్శించుచు దేనికొఱకు గ్రహించి కొని పోవుచున్నాఁడో దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.—శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనంచ రసనం

ఘ్రాణ మేవచ, చకారమువలన కర్మేంద్రియములను ప్రాణమునుగూడ; మనశ్చ — ఆఱవదానిని; అధిష్ఠాయ = ఆశ్రయించియే; అయమ్ = ఈ జీవుఁడు; విషయాన్ = శబ్దాదులను; ఉపసేవతే = భుజించుచున్నాఁడు.

శ్రీ *

ప. ఇఁక శరీర మున్నప్పు డాత్మ విషయముల నుపభోగించువిధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అయమ్ = ఈ యాత్మ; మనః; అధిష్ఠాయ — తన కాశ్రయముగాఁ బ్రవర్తింపఁజేసి; ఆయావిషయముల గ్రహించునింద్రియములచే శబ్దాదివిషయములను, ఉపసేవతే = అహంకారాధ్యాసముచే సేవించుచున్నాఁడు. శ్రుతియును “అన్యత్ర మనా అభూవం నాదర్శ మన్యత్ర మనా అభూవం నా శ్రౌషమ్, మనసాహ్యేవ పశ్యతి మనసా శృణోతి” ఇత్యాది. అర్థము స్పష్టము.

రా. ఏవి మఱి యాయింద్రియము లనగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—మనః షష్ఠము లైన ఈయింద్రియములను, అధిష్ఠాయ = తమతమవిషయముల నెఱుంగుట కనుగుణములనుగాఁ జేసికొని, ఆ శబ్దాదివిషయములను, ఉపసేవతే = ఉపభోగించుచున్నాఁడు.

మా ఇంద్రియద్వారమునఁగూడ నతఁడును భుజించుచున్నాఁడు. “ తద్య ఇమే పీణాయాం గాయన్త్యే తం గాయన్తి” అనియు శ్రుతి. గుణాన్వితమునే భుజించుచున్నాఁడు, “ నహ నైదేవా న్పాపం గచ్ఛతి” అను శ్రుతివలన.

ఉత్క్రామన్తం స్థితం వా ఽపి భుఞ్జానం వా గుణాన్వితమ్
విమూఢా నానుపశ్యన్తి పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః. ౧౦

భా ఇట్లు దేహమునుండి దేహము నొందుచు, ఉత్క్రామన్తమ్ = పూర్వప్రాప్త మైనదేహమును విడుచుచున్నవానిని గాని; స్థితం వాపి= దేహమునం దున్నవానిని గాని; భుఞ్జానంవా = శబ్దాదుల ననుభవించుచున్నవానిని గాని; గుణాన్వితమ్ = సుఖదుఃఖమోహంబు లను గుణములతోఁ గూడినవానినిగాని; ఇట్టివాఁడై చక్కఁగాఁ జూడ నలవియైయున్నను ఈయాత్మను, విమూఢాః = దృష్టాదృష్టవిషయభోగవేగముచే నాకృష్టమైనమనస్సు గలవార లగుటచేత వివిధముగా మూఢు లైనవారు; నాను

* మధుసూదనీయముతో సమానము.

పశ్యన్తి=చూడరు ! అక్కటా కష్టం బిది యని యనుక్రోశించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు. ఎవ్వరు మఱి, జ్ఞానచక్షుషః = ప్రమాణజనిత మైనజ్ఞాన దృష్టి గలవారో, వారు; ఈ యాత్మను, పశ్యన్తి = చూచుచున్నారు. జ్ఞానదృష్టి గలవా రనఁగా వివేకదృష్టి గలవా రని యర్థము.

ఇట్లు దేహమును విడిచి పోవునపుడు గాని మరల దేహము నొంది యున్నపుడు గాని శబ్దాదు ననుభవించునపుడు గాని సుఖదుఃఖమోహముల నొందునపుడు గాని యీయాత్మ తమస్వరూపమే యగుటచే స్పష్టముగా నెఱుంగఁ దగినవాఁడై యున్నను విషయభోగివశతచే బహువిధముగా మూఢులై యుండు వారు అక్కటా వీని నెఱుంగ కున్నారు వివేకదృష్టి గలవారుమాత్రమే యెఱుం గుదు రని తాత్పర్యము.

ఆ. శరీర మిత్యాదిశ్లోకమునందు దేహముకన్న నాత్మ యతిరిక్తుం డని ప్రతిపాదించి శ్రోత్రం చక్షు రిత్యాదిశ్లోకమునందు స్వేష్టవిషయమున యథా యోగ్యముగా నింద్రియప్రవర్తకుం డగుటవలన నాయింద్రియములకన్న నతిరిక్తుం డాత్మ యని చెప్పఁబడినది. అప్పుడు ఉత్క్రామన్త్యాదికముఁ జేయునట్టి యీయాత్మ తమకు స్వరూప మయ్యే యుండఁగా వీని నందఱును జూడ రేల యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. మిక్కిలి సన్నిహితుఁ డగుటచే నాత్మ దర్శన యోగ్యుఁడైనను విషయపారవశ్యమువలన నితని నందఱును జూడ లేకున్నా రని భగవంతుని యనుక్రోశముఁ జూపుచున్నారు ఇట్టివాఁడై ఇత్యాదిగా. అప్పు డెవ్వ రాత్మను జూతు రనఁగా దానిఁ జెప్పుచున్నారు ఎవ్వరు మఱి ఇత్యాదిగా.

హ. ఉత్క్రామన్తమ్ = శరీరమునుండి వెడలుచున్నవానిని; స్థితంవాపి = శరీరమునం దున్నవానినిగాని; భుఞ్జానంవా = విషయముల ననుభవించువానిని గాని; గుణాన్వితమ్=బుద్ధ్యాద్యాకారపరిణతము లగు సత్త్వరజస్తమోగుణములతోఁ గూడినవానినిగాని; విమూఢాః—కార్యకరణసంఘాతమునం దాత్మదృష్టి గలవారు; నానుపశ్యన్తి=ఎఱుంగరు. జ్ఞానమే చక్షువుగాఁ గలవారు జ్ఞానచక్షువులు, అట్టివారు మాత్ర మెఱుంగుదు రని యర్థము.

శ౦. ఇట్లు దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదులకన్న భిన్నుండును అవిక్రియుం డును అకర్తయును అభోక్తయునై సర్వసాక్షియై యున్నస్వాత్మను మహాత్ము లగు బ్రహ్మవిదులు సర్వదా చూచుచుందురు, బ్రహ్మవిదులు కాని మూఢులు చూడఁజాల

రని చెప్పుచున్నాఁడు.—మొదటి వాశబ్ద మివార్థకము, రెండవది యప్యర్థకము. ఉపాధి యుత్క్రమించు చుండఁగా – భిక్షాదికార్యము నుద్దేశించి పోవుచుండఁగా "ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ" అను న్యాయముచేత. తాను, ఉత్క్రామన్తమ్ = పోవుచున్న వానివలె కనఁబడుచున్న వానిని; నిలిచి యుండఁగా, స్థితమ్=నిలిచి యున్న వానివలెను; భుజించుచుండఁగాఁ గూడ, భుంజానమ్=భుజించుచున్న వానివలెను;గుణాన్వితమై – సత్త్వాదిగుణవికారము లైన సుఖదుఃఖకామక్రోధమోహభయాదులతోఁ గూడియుండఁగా, గుణాన్వితమ్ = తానును సుఖదుఃఖకామక్రోధమోహభయాదులతోఁ గూడియున్న వానివలెఁ దోఁచుచున్న వానిని; స్వభావంబున నిష్కలుఁడు నిష్క్రియుఁడు నిర్వికారుఁడు నిర్వికల్పుఁడు చిదేకరసుఁడు ఆనందఘనుఁ డైనస్వాత్మను అవిక్రియునిగానే, జ్ఞానచక్షుషః=జ్ఞాన మనఁగా ప్రత్యగ్భావము నొందిన శుద్ధబుద్ధివృత్తి, అదియే రూపాదిగ్రహణమునందు నేత్రమువలె స్వరూపగ్రహణమునందు నేత్రముగాఁ గలవారు, శుద్ధాత్ము లగు యతులు; పశ్యన్తి = ఆహారాదిసర్వకర్మముల యందును సర్వదా స్వాత్మను నిష్కలునిగా నిష్క్రియునిగా నిత్యశుద్ధునిగా సర్వోపాధివినిర్ముక్తునిగా పరిపూర్ణునిగానే చూచుచున్నా రని యర్థము. విమూఢాః = దృష్టాదృష్టము లగు విషయములయందలి యాశకు లోనైన మనస్సు గలవారు మూర్ఖులు బహిర్ముఖులు; సదసద్వివేకవైరాగ్యసన్న్యసశమదమాదిసాధనములును తీవ్రమోక్షేచ్ఛయుఁ గలిగి సద్గురుసమాశ్రయణముచే సమ్యక్జ్ఞానము సంపాదింపని వార లగుటవలన, నేనే ఇది యంతయు నని స్వాత్మస్వరూపమును, నానుపశ్యన్తి= మహావాక్యార్థమున కనురూపముగా నెఱుంగరు. మఱి యే మనఁగా, నేను కర్తను భోక్తను సుఖిని దుఃఖిని హతుఁడను మరణము నొందుచున్నాను నాది యిది నష్టమనియే యాత్మను సంసారినిగాఁ జూచుచుందు రని యర్థము.

మ. ఇట్లు దేహగతుఁడై దర్శనయోగ్యుఁ డైనను దేహమునుండి, ఉత్క్రామన్తమ్ = దేహాంతరము నొందుచున్న వానిని; స్థితంవాపి=ఆదేహమునందే యున్న వానిని గాని; భుంజానంవా = శబ్దాదివిషయముల ననుభవించుచున్న వానిని గాని; గుణాన్వితమ్ = సుఖదుఃఖమోహాత్మకము లగు గుణములతోఁ గూడినవానిని గాని; ఇట్లు సర్వావస్థలయందును దర్శనయోగ్యునిగూడ వీనిని, విమూఢాః = దృష్టాదృష్టవిషయభోగవాసనచే నాకృష్టమైనమనస్సు గలవార లై యాత్మానాత్మవివేకము లేనివారలు; నానుపశ్యన్తి. అహో! కష్టం బని యను క్రోశించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు. ఎవ్వరు మఱి ప్రమాణజనిత మైన జ్ఞాన మను నేత్రము గలవారలో వారుమాత్రమే యెఱుంగుదురు.

శ్రీ. ఓయీ ! కార్యకరణసంఘాతమునుండి వివేచించి యిట్టి యాత్మను సర్వజనులును ఎందువలన నెఱుంగ రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఉత్క్రామన్తమ్=దేహమునుండి దేహాంతరము నొందుచున్న వానినిగాని; స్థితంవాపి=దేహమునందే యున్న వానినిగాని; భుంజానంవా = విషయములను భుజించుచున్న వానినిగాని; గుణాన్వితమ్ = ఇంద్రియాదులతోఁ గూడినవానినిగాని; జీవుని, విమూఢాః; నానుపశ్యన్తి=ఎఱుంగరు. జ్ఞానదృష్టి గల వివేకు లెఱుఁగుదురు.

ప. ఇఁక దీనినే ప్రకటించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—విమూఢులు ప్రాయికముగా పరమాత్మను నాశము నొందినట్లు తలంతురు. అట్లు కాదేని, ఉత్క్రామన్తమ్ = దేహము విడిచి పోవువానిగాఁ దలంతురు. అది చెప్పఁబడినది “హృదయాకాశమాత్రస్య వినాశే దేహనాశతః। వ్యర్థం భూతాని శోచన్తి నష్ట ఆత్మేతి శంకయా” * అని. అట్లు, దేహాకారమున నున్న వానిగాను భుంజానునిగాను గుణాన్వితునిగాను జూతురు. నానుపశ్యన్తి = తత్త్వమున కనురూపముగాఁ జూడరు. ఇఁక, జ్ఞానరూప మైనచక్షువు గలవారు తత్త్వదర్శులు లింగదేహావృతుఁడై యుత్క్రమించుచున్న యాత్మను ఒకగృహమునుండి గృహాంతరమునకుఁ గొనిపోవుఘటమునందున్న తదావృతాకాశమునువలెఁ జూతురు, అట్లు దేహమున నున్న వానిని తిరుగుచున్న కులాలచక్రమునందలి కీలకమునువలెఁ జూతురు, అట్లు ప్రతిమారూపు లగు దేవతలకుఁ జూపఁబడునై వేద్యమునువలె భుంజానునిం జూతురు, అట్లు స్ఫటికోదరమునందుఁ బ్రతిఫలించిన జపాకుసుమముయొక్క యెఱ్ఱఁదనమునువలె గుణాన్వితుం జూతురు. ఉత్క్రాంతియం దాత్మ వ్యాపకుఁ డగుటవలన వానికి గమనాగమనములు సంభవింప వని, మ తే మనఁగా లింగదేహాధిష్ఠిత మగు మనస్సే గమనము చేయు నని మున్నే వ్యాఖ్యాత మైనది. శ్రుతియును. “యత్తే యమం వైవస్వతం మనో జగామ దూరకమ్। తత ఆవర్తయామసీహ క్షయాయ జీవసే” అని. భాష్యము.—మున్ను సనాతి యను రాజునకు సుబంధ్వాదులు సహోదరులు నలుగురు పురోహితు లుండిరి. అందు సుబంధువు కొందఱు శత్రువు లగు విప్రులచేత నాభిచారికమున హతుఁ డయ్యెను. తక్కిన ముగ్గురును వాని బ్రతికించుటకై యీమంత్రమును జదివుచున్నారు. ఓ సుబంధూ ! తే = నీయొక్క; యత్ మనః = ఏమనస్సు; దూరకమ్ = దూర మగునట్లు; వైవస్వతమ్ = సూర్యపుత్త్రుఁ

---

* దేహనాశమువలన హృదయాకాశమాత్రమునకే నాశము కలుగుచుండఁగా ఆత్మ నశించె నను శంకచే వ్యర్థముగాఁ బ్రాణులు శోకించెదరు.

డైన; యమమ్ = యముని గూర్చి; జగామ=పోయెనో; ఆ నీమనస్సును, ఇహ = ఈ మృతశరీరమునందు; ఆవర్తయామసి=వెండియు రావించెదము. ఏప్రయోజనము కొఱకు? క్షయాయ=మరల నిక్కడ వసించుకొఱకు; జీవసే=చిరకాలము జీవించు కొఱకును.

రా. ఇట్లు, గుణాన్వితమ్=సత్త్వాదిగుణమయ మైన ప్రకృతియొక్క పరిణామ విశేషము లగు మనుష్యత్వాద్యాకారము లైన పిండములం జేరియున్నవానిని; పిండవిశేషమునుండి యుత్క్రమించుచున్నవానిని గాని, పిండవిశేషమునం దున్నవానినిగాని, గుణమయము లగు విషయములను భుజించుచున్నవానినిగాని, ఒకప్పుడును ప్రకృతిపరిణామవిశేష మైన మనుష్యత్వాదిపిండములకంటె విలక్షణుని గాను, జ్ఞానైక స్వరూపునిగాను, విమూఢానానుపశ్యన్తి=విమూఢులెఱుంగరు, విమూఢు లనఁగా మనుష్యత్వాదిపిండమునందు ఆత్మాభిమానము గలవారు. జ్ఞానచక్షుషః = పిండాత్మ వివేకవిషయ మైనజ్ఞానము గలవారుమాత్రము; సర్వావస్థలయం దున్నను వీనిని వివేచింపఁబడినయాకారము గలవానినిగానే, పశ్యన్తి = చూతురు.

మా. అట్లైనయెడ ఎందుచేతనఁ గానఁబడఁడు అనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

యతన్తో యోగినశ్చైనం పశ్యన్త్యాత్మన్యవస్థితమ్
యతన్తో ऽప్యకృతాత్మానో నైనం పశ్యన్త్యచేతసః. ౧౧

భా. కొందఱుమాత్రము, యతన్తః = ప్రయత్నము చేయుచున్నవారును; యోగినశ్చ = సమాహితచిత్తులు నగువారు; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; ఆత్మని = తమబుద్ధియందు; అవస్థితమ్=ఉన్నవానిని; పశ్యన్తి= ఇతఁడే నేనని యెఱుంగుచున్నారు. యతన్తోపి = శాస్త్రాదిప్రమాణముల చేత యత్నము చేయుచున్నవారైనను; అకృతాత్మానః=తపస్సుచేతను ఇంద్రియజయముచేతను సంస్కృతము కాని చిత్తము గలవారు, దుశ్చరితమునుండి యుపరతిఁ జెందనివారు దర్పము శమింపనిమనస్సు గలవారు; అచేతసః = అవివేకులు; ఇట్టివారు ప్రయత్నము చేసినను; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; నపశ్యన్తి = చూడరు.

సమాహిత మైనచిత్తము గలిగి శ్రవణాదికము చేయునట్టివారుమాత్రమే తమబుద్ధియం దున్న యీయాత్మను ఇతఁడే నేనని స్వస్వరూపంబున నెఱుంగుదురు.

తపస్సుచేతను ఇంద్రియజయముచేతను చిత్తసంస్కారము నొందనియవివేకులు శ్రవణాదికముఁ జేసినను ఈయాత్మ నెఱుఁగఁజాలరని తాత్పర్యము.

ఆ. జ్ఞానచక్షుఃశబ్దముచేత న్యాయానుగృహీత మైనశాస్త్రము జ్ఞానమునకు సాధన మని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు న్యాయానుగృహీత మగుశాస్త్రమాత్రముచేతనే ఆత్మజ్ఞానము సిద్ధించునా? అనఁగా సిద్ధింప దని చెప్పుచున్నారు కొందఱు ఇత్యాదిగా. ప్రయత్నము శ్రవణమననరూపము. అకృతాత్మత్వమును వివరించుచున్నారు తపస్సుచేతను ఇత్యాదిగా. దుశ్చరితమునుండి అనుపరతిఫలమును జెప్పుచున్నారు దర్పము ఇత్యాదిగా. అశుద్ధబుద్ధులును అవివేకులు నగువారికి శ్రవణాదికము సిద్ధించినను అది ఫలవంతము కా దని తలఁచి చెప్పుచున్నారు ఇట్టివారు ఇత్యాదిగా.

హ. యతన్తః = యమనియమాద్యనుష్ఠానముచేత ప్రయత్నము చేయుచున్న; యోగినః=యోగ మనఁగా సమ్యక్జ్ఞానము, దానియందు ప్రవృత్తులైనవారు; ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; పశ్యన్తి = చూచుచున్నారు; ఆత్మని=శరీరమునందు. యతన్తోపి = యోగానుష్ఠానముచేతఁ బ్రయత్నము చేయువా రైనను; అకృతాత్మానః = అభ్యాసవైరాగ్యములచే సంస్కృతము కాని చిత్తము గలవారు; అచేతసః = అవివేకులు; ఏనమ్; నపశ్యన్తి.

శం. కేయుణా! ఎవ్వరు మఱి సంసిద్ధులును సమ్యక్జ్ఞానులును శుద్ధాత్ములు నగుదురో వారు మాత్రమే సర్వోపాధివినిర్ముక్తుండై కేవలుఁ డైన యాత్మ నెఱుంగుదురు, ఇతరు లెఱుంగఁజాల రని యాశంకింపఁగా, అట్లు కాదు, ఎవ్వరు నాప్రసాదము నొంది యతులును యోగనిష్ఠులు నగుదురో వారును ఆత్మ నెఱుంగుదురు. తద్విలక్షణులుమాత్ర మెఱుఁగఁజాల రని చెప్పుచున్నాఁడు.—శాస్త్రాచార్యాత్మేశ్వరప్రసాదసంపన్నులై సదసద్వివేకము తీవ్రవైరాగ్యము శమదమాదికము మొదలగు సాధనముల నొంది, యతన్తః — శ్రవణమననాదులచేత జ్ఞానసిద్ధికొఱకు యత్నము చేయుచు; అందుచేత జ్ఞానము నొందినట్టి యతు లెవ్వరు, యోగినః=యోగు లగుదురో, "లక్ష్యైకతాం సమాసాద్య నిర్వికారత యాత్మని। మనసో నిశ్చలత్వేన స్థితిర్యోగ ఇతీర్యతే" అని చెప్పినచొప్పున తీవ్రమోక్షేచ్ఛావైరాగ్యములచేత బహిస్సంగవిముఖ మైనచిత్తమున కాత్మయందు నిర్వికారతచే స్థితి యోగ మనఁబడును, అది గలవారు యోగులు, స్వాత్మయందే నిలిచినచిత్తము గలవా రగుదురో; వారు గూడ, ఆత్మని = బుద్ధియందు; అవస్థితమ్ = ఉన్నట్టి, బుద్ధ్యాదిప్రకాశకుఁ డైన; ఏనమ్ = ఈ

యాత్మను; పశ్యన్తి=ఎఱుంగుచున్నారు, ఇతఁడే నేనని స్వస్వరూపమున సాక్షాత్కరించి తన్ను అకర్తను అభోక్తను అసంసారిని గానే ఎఱుంగుచున్నా రని యర్థము. నాప్రసాదము నొందనివారు, యతన్తోఽపి=శ్రవణమననాదులచే నాత్మసాక్షాత్కారము కొఱకు బహువిధములఁ బ్రయత్నము చేయుచున్నను, వినుచును, వినిపించుచున్నను; అకృతాత్మానః=అకృతము – విషయకర్మశాస్త్రాదివిషయము లైన బాహ్యవాసన లుండుటవలన వశీకృతము కానిది, వెలుపలికే ప్రవహించుచుండునది, అట్టి యాత్మ – చిత్తము గలవారు అకృతాత్ములు, అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశములు గలవారు; అందువలననే, అచేతసః=వివేకశూన్యులు బహిర్ముఖులు; నపశ్యన్తి—ఇతఁడే నే నని నిర్విశేషపరబ్రహ్మమును స్వాత్మనుగా నెఱుంగఁజాల రని యర్థము.

మ పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః అనుదానిని వివరించుచున్నాఁడు.—ఆత్మని= స్వబుద్ధియందు; అవస్థితమ్ = ప్రతిఫలించియున్న; ఏనమ్=ఈయాత్మను; యతన్తః= ధ్యానాదులచేఁ బ్రయత్నించుచున్న; యోగినః = యోగులుమాత్రమే; పశ్యన్తి. చకార మవధారణార్థకము. యత్నించినను, అకృతాత్మానః=యజ్ఞాదులచే శుద్ధముగాఁ జేయఁబడని యంతఃకరణము గలవారు; అందువలననే, అచేతసః=వివేకశూన్యులు; ఏనమ్; నపశ్యన్తి. ఇది విమూఢా నానుపశ్యన్తి యనుదానికి వివరణము.

శ్రీ. ఈ యాత్మ దుర్జ్ఞేయుఁడు, ఎందువలన ననఁగా వివేకులయందుఁగూడ కొందఱుమాత్రమే యెఱుంగుదురు కొందఱెఱుంగ రని చెప్పుచున్నాఁడు.— యతన్తః = ధ్యానాదులచే యత్నించువారు; యోగినః; కొందఱు, ఏనమ్ = ఈ యాత్మను; ఆత్మని = దేహమునందు; అవస్థితమ్=ఉన్నవానిని; పశ్యన్తి = వివేచించి యెఱుంగుదురు. శాస్త్రాభ్యాసాదులచేఁ బ్రయత్నముఁ జేయుచున్నను, అకృతాత్మానః = అశుద్ధ మైనచిత్తము గలవారు; కావుననే, అచేతసః = మందబుద్ధులు; ఏనమ్; నపశ్యన్తి.

ప. ఇఁక జ్ఞానచక్షువులును రెండువిధములు, అనుభవము గలవా రనియు శాస్త్రజ్ఞానము గలవా రనియు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—స్వరూపప్రాప్తికొఱకు, యతన్తః= ప్రయత్నము చేయునట్టి; యోగినః; ఏనమ్ = ఈయాత్మను; ఆత్మని=దేహమునందలి హృదయాకాశమునందు; అవస్థితమ్; పశ్యన్తి. అట్లు, అకృతాత్మానః = తత్త్వార్థము తెలియనివారు; కావుననే, అచేతసః = అల్పబుద్ధులు; శాస్త్రపఠనాద్యుపాయములచేత, యతన్తోఽపి; ఏనమ్; నపశ్యన్తి.

రా. నన్నుఁ బ్రపన్నులై కర్మయోగాదుల యత్నముఁ జేయునట్టి యోగులు యోగాఖ్యం బగునేత్రముచేత శరీరమునం దున్నవారైనను శరీరమునుండి విముక్తులై స్వరూపంబున నున్న యాత్మను జూతురు. యత్నము చేయువారైనను అకృతాత్మలు — మత్ప్రపత్తి లేనివారలును. కావుననే సంస్కృతము కానిమనస్సు గలవారలును, అందువలనన్, అచేతసులు—ఆత్మను జూచుటకు సమర్థమైనచిత్తము లేనివారు, ఏనమ్ నపశ్యన్తి — ఈయాత్మను జూడఁజాలరు.

మా. యతన్తః—జ్ఞానము నొంది, అకృతాత్మానః=అశుద్ధమైనబుద్ధిగలవారు.

> యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్
> యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్. ౧౨

భా. ఏపదమును సర్వప్రకాశకమయ్యును అగ్న్యాదిత్యాది జ్యోతి ప్రకాశింపఁజేయదో, ఏపదము నొందినవారు వెండియు సంసారాభిముఖులై నివర్తిల్లరో, మఱియు నేపదంబునకే యుపాధిభేదవశగతులైన జీవులు మహాకాశమునకు ఘటాకాశాదులుంబోలె నంశములో, ఆపదమె సర్వాత్మ యనియు సర్వవ్యవహారాస్పద మనియు వచింపఁగోరినవాఁడై నాలుగుశ్లోకములచే విభూతిసంక్షేపమును జెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—యత్ = ఏది; ఆదిత్యగతమ్ = సూర్యుని పొందినట్టి; తేజః = దీప్తి, ప్రకాశము; జగత్ = లోకమును; అఖిలమ్=సమస్తమును; భాసయతే = ప్రకాశింపఁజేయుచున్నదో; యత్ =ఏది; చన్ద్రమసి=చంద్రుని యందు; అట్టి ప్రకాశకమైన తేజస్సు గలదో; యచ్చ = మఱియు నేది; అగ్నౌ = అగ్నియందు; అట్టి తేజస్సు గలదో; తత్ తేజః=ఆ తేజస్సును; మామకమ్=నాదిగా; విద్ధి=ఎఱుంగుము. అది యంతయు నాయొక్క — విష్ణువుయొక్క—జ్యోతి. లేక. యత్; ఆదిత్యగతమ్; తేజః=చైతన్యాత్మకమైనజ్యోతి గలదో; యత్ చన్ద్రమసి; చంద్రునియం దేచైతన్యాత్మకమైనజ్యోతి గలదో; యచ్చ అగ్నౌ = అగ్నియందు నేచైతన్యాత్మకమైనజ్యోతి గలదో; తత్ తేజః మామకం విద్ధి = ఆ చైతన్యాత్మకమైన జ్యోతి నాది — విష్ణువుది అని యెఱుంగుము. ఓయీ! స్థావరములయందును జంగమములయందును ఆ చైతన్యాత్మకమైనజ్యోతి సమానముగా

నున్నది, అందు యదాదిత్యగత మిత్యాదిగా విశేషణం బెట్లు చేయ వచ్చును ? ఇది దోషము కాదు, సత్త్వాధిక్యమువలన నాధిక్యము సంభవించుటవలన. ఆదిత్యాదులయందుఁ గదా అత్యంతప్రకాశము అత్యంత భాస్వర మగుసత్త్వము గలదు, అందువలన వానియందే జ్యోతి మిక్కిలి యావిర్భవించి యున్నది కావున నివిశేషణము, కాని వానియం దది యధిక మని కాదు. ఎట్లు లోకమున ముఖసంస్థానము సమానమై యున్నను కాష్ఠకుడ్యాదులయందు ముఖ మావిర్భవింపదో ఆదర్శాదుల యందైనను స్వచ్ఛమునందును స్వచ్ఛతరమునందును దారతమ్యంబున నావిర్భవించుచున్నదో అట్లు.

సూర్యచంద్రాగ్నులయందున్న యేతేజస్సు సమస్తలోకములఁ బ్రకాశింపఁజేయుచున్నదో ఆతేజస్సు నాది యని యెఱుంగుము. లేక, సూర్యచంద్రాగ్నులయందున్న యేచైతన్యజ్యోతి లోకమును ప్రకాశింపఁజేయుచున్నదో ఆచైతన్యజ్యోతి నాది యని తాత్పర్యము.

ఆ. మీఁది నాలుగుశ్లోకములకుఁ జెప్పినదాని ననువదించుచుఁ దాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు ఏపదమును ఇత్యాదిగా.—జీవాత్మ యగుటచే చిద్రూపం బని చెప్పి బ్రహ్మచైతన్యముచేతనే యాదిత్యాదులు ప్రకాశకము లగుటవలనఁగూడ బ్రహ్మము చిద్రూపం బని చెప్పఁబడుచున్నది యీశ్లోకముచేత. చిద్రూప మైన బ్రహ్మమే సర్వాత్మకం బని ప్రతిపాదనపరముగా శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు యత్ ఇత్యాదిగా. ఆదిత్యాదులయందు అచ్చటచ్చట నున్న బ్రహ్మచైతన్యజ్యోతి సర్వప్రకాశకం బని యర్థము. బ్రహ్మము సర్వజ్ఞం బగుటచే చిద్రూపం బనుట యిట వివక్షిత మని వ్యాఖ్యానాంతరము చేయుచున్నారు లేక ఇత్యాదిగా. చైతన్యజ్యోతి సర్వత్ర సమానం బగుటవలన నాదిత్యాదిగతం బని దానికి విశేషణము చేయుట యనుచితం బని శంకించుచున్నారు ఓయీ ఇత్యాదిగా. సర్వత్ర యున్నను ఒకానొకచోటనే విశేషమున నభివ్యక్త మగుటవలన విశేషణం బుచిత మని పరిహరించుచున్నారు ఇది దోషము కా దని. దానినే ప్రపంచించుచున్నారు ఆదిత్యాదులయందు ఇత్యాదిగా. చైతన్యజ్యోతి సర్వత్ర సమానం బైనను ఒకానొకచోటనే యభివ్యక్త మగుటవలన విశేషణం బుపపన్న మగుటను దృష్టాంతముచే స్పష్టీకరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా.

హ. అందువలన అజ్ఞానచక్షుస్సులు యత్నించినను ఈయాత్మ నెఱుంగఁ జాలరు, నేనే యాత్మను అనేకయత్నములచేతను ఆత్మసంస్కారముచేతను సాధ్యుండ నగుటవలన దుర్విజ్ఞేయుండను, అయినను సకలలోకప్రసిద్ధుండ నే నని చెప్పుచున్నాఁడు.—యత్ ఆదిత్యగతమ్; తేజః = ప్రకాశము; అఖిలం జగత్ భాసయతే; యత్ చన్ద్రమసి; యచ్చ అగ్నౌ; తత్ తేజః మామకం విద్ధి; అట్లు శ్రుతి. "యేన సూర్య స్తపతి తేజసేద్ధః, త దహం జ్యోతిః" అని.

శం. ఎందువలన అకృతాత్ములు యత్నించినను వారికి నాప్రసాదము లేమివలన నాత్మసాక్షాత్కారము కలుగదో అందువలన ముముక్షువు నాప్రసాదము నొందుటకై న న్నవశ్య ముపాసింపవలయును. సర్వమునందును నేనే యనుబుద్ధి నుంచి న న్నుపాసించువారలకు రాగాదిదోషములు కలుగవు, అందుచే చిత్తప్రసాదంబును జ్ఞానంబును సిద్ధించు నని బోధించుటకై తాను సర్వాత్ముఁ డని ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు నాలుగుశ్లోకములచేత.—ఆదిత్యగతమ్ - ఆదిత్యుని వెలుపలను లోపలను అంతటను వ్యాపించియున్నట్టి; యత్ తేజం; అఖిలాజగత్ భాసయతే; అట్లు, యత్ చన్ద్రమసి; తేజస్సు జగమును భాసింపఁజేయుచున్నదో; అట్లు, అగ్నియందే తేజస్సు జగత్తును భాసింపఁజేయుచున్నదో; తత్ తేజః మామకం విద్ధి "య దగ్నే ర్లోహితం రూపమ్" అను న్యాయముచేత నాదిత్యాదులకు తేజస్సు దక్క వేఱు స్వరూపము లేమివలన అవి తేజోమాత్రములే యని సిద్ధము. సూర్యచంద్రాగ్న్యాశ్రితక మైన తేజస్సు నాది యనుటచే రాహువుయొక్క శిరస్సు అనునట్లు మచ్ఛబ్దార్థమునకును తేజశ్శబ్దార్థమునకును అభేదము గ్రహింపవలయును. నావిభూతు లగుటవలన సూర్యచంద్రాదులు నేనే యనియు అందు మద్బుద్ధి నుంపవలయు ననియు బోధిత మగుచున్నది.

మ. ఇప్పుడు, సమస్తమును ప్రకాశింపఁజేయుసమర్థులైనను ఆదిత్యాదులేపదమును ప్రకాశింపఁజేయ సమర్థులు కారో ఏపదమును జెందినట్టి ముముక్షువులు వెండియు సంసారమునకు మరలరో ఏపదమునకే యుపాధిభేదవశగతులైన జీవులు ఘటాకాశాదు లాకాశమునకుఁ బోలెఁ గల్పితాంశభూతులై మృషాసంసారమునే యనుభవించుచున్నారో ఆపదమే సర్వాత్మకం బనియు సర్వవ్యవహారాస్పదం బనియుఁ బ్రదర్శించుటచేత బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహ మ్మని పూర్వోక్త మైనదాని వివరించుటకై నాలుగుశ్లోకములచే దన విభూతిసంక్షేపముఁ జెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—"న తత్ర సూర్యో భాతి నచన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతో

ఉయ మగ్నిః” అను శ్రుతి పూర్వార్ధము వ్యాఖ్యాత మయ్యెను న త ద్భాసయతే సూర్యః అను శ్లోకముచేత. “తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి” అను తదుత్తరార్ధ మీశ్లోకముచే వ్యాఖ్యాత మగుచున్నది. యత్ ఆదిత్యగతమ్; తేజః=చైతన్యాత్మక మగుజ్యోతి; యత్ చన్ద్రమసి; యచ్చ అగ్నౌ; ఉన్నట్టి తేజస్సు; అఖిలం జగత్ భాసయతే; తత్ తేజః మామకం విద్ధి. స్థావరజంగమములయందు చైతన్యాత్మకజ్యోతి సమానమే యైనను సత్త్వోత్కర్షముచే నాదిత్యాదులయం దుత్కర్ష ముండుటవలన అందే చైతన్యజ్యోతి మిక్కిలి యావిర్భవించు చున్నది. కావున య దాదిత్యగత మిత్యాదిగా జ్యోతికి విశేషణము చేయఁబడినది. ఎట్లు ముఖసన్నిధానము సమాన మైనను కాష్ఠకుడ్యాదులయందు ముఖ మావిర్భవింపదో దర్పణాదులయందుమాత్రము స్వచ్ఛమునందును స్వచ్ఛతరమునందును తారతమ్యంబున నావిర్భవించుచున్నదో అట్లు. య దాదిత్యగతం తేజః అని చెప్పి వెండియు త త్తేజో విద్ధి మామక మ్మని తేజశ్శబ్దము చెప్పుటవలన, యత్ ఆదిత్యగతమ్; తేజః — ప్రకాశము, పరప్రకాశసమర్థమును ధవలభాస్వరంబును నగురూపము, అఖిలంజగత్—రూపవంత మైన వస్తువును సమస్తమును, ప్రకాశింపఁజేయు చున్నదో; ఇట్లు, యత్ చన్ద్రమసి యచ్చఅగ్నౌ—జగత్ప్రకాశక మైన తేజస్సు గలదో, తత్ జః మామకం విద్ధి అని విభూతికథనముకొఱకు రెండవయర్థముగూడ గ్రహింపవలయును. కానిచో వెండియు తేజశ్శబ్దము చెప్పకయే తన్మామకం విద్ధి యని మాత్రమే చెప్పునని భావము.

శ్రీ. ఇట్లు న త ద్భాసయతే సూర్య ఇత్యాదిగా పారమేశ్వర మగు పరమ ధామము చెప్పఁబడినది. దానిఁ జెందినవారి కపునరావృత్తియు ప్రతిపాదింపఁబడినది. అందు సంసారియె సంభవింపఁ డని యాశంకించి దేహాదివ్యతిరిక్త మైన సంసారిస్వరూపము ప్రదర్శింపఁబడినది. ఇప్పుడు ఆపారమేశ్వరరూపమునే యనంతశక్తియుక్తమునుగా నిరూపించుచున్నాఁడు నాలుగుశ్లోకములచేత.—ఆదిత్యాదులయం దున్నదై యనేకవిధ మైనతేజ స్సెది విశ్వమును ప్రకాశింపఁజేయుచున్నదో అది యంతయు నాదియే యని యెఱుంగుము.

ప. ఇఁక “న త ద్భాసయతే సూర్యః” ఇత్యాదిగా ఆదిత్యాదివిభూతులు గూడ ప్రమాణాంతరాగోచరుఁ డైన యాత్మను ప్రదర్శింపఁజాల వని చెప్పఁబడినది. ఇఁక శాస్త్రాభ్యాసప్రయత్నము ప్రదర్శింపఁజాల దని చెప్పవలయునా? అని సూచించుచు సూర్యాదులు తనచేతనే ప్రకాశ్యు లనియు తనచే నియ్యాఁబడినసామ

ర్థ్యము గలవారనియు నిరూపించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—పగలు త్రైలోక్యమును ప్రకాశింపఁజేయునట్టి యాదిత్యగత మైనతేజ స్సేది గలదో, అట్లు రాత్రి చంద్రుని యందు చంద్రికారూపమై యగ్నియందు దీపరూపమై యుండుతేజ స్సేది గలదో, అది, మామకమ్ = నాది యని; విద్ధి = ఎఱుంగుము, "యో సా వాదిత్యేః పురుష స్సో సా వహమ్" అనుశ్రుతివలన. తైత్తిరీయకమునందును "యాస్తే అగ్నే సూర్యే రుచ ఉద్యతో దివ మాతన్వన్తి రశ్మిభిః। తాభి స్సర్వాభి రుచే జనాయ న స్కృధి" అని. భాష్యము. అగ్నే = ఓసర్వేశ్వరుఁడా! ఉద్యతః = ఎల్లప్పుడు నుద యించుచున్న; తే = నీయొక్క; యాఃరుచః = ఏదీప్తులు; సూర్యే = సూర్యుని యందున్నవై; రశ్మిభిః = కిరణములచేత; దివమ్ = స్వర్గమును; ఆతన్వన్తి = వ్యాపించుచున్నవో; తాభిస్సర్వాభిః = ఆసర్వకిరణములచేతను; నః జనాయ=మాకొఱకు; రుచే = ప్రకాశముకొఱకు; కృధి = చేయుము. తద్బ్రాహ్మణమునందును. "శోమాషో హ వై వార్ష్ణేయ ఆదిత్యేన సమాజగామ" అని. శోమషః = శోషణశక్తిగల; వార్ష్ణేయః = కృష్ణుఁడు; తేజోరూప మైనవిభూతిచే, ఆదిత్యేన సమాజగామ=సూర్యునితోఁ జేరెను.

రా ఇట్లు ఇంద్రియసన్నికృష్టవిరోధి యైన తమస్సును దొలఁగించుద్వారంబున నింద్రియముల ననుగ్రహించి ప్రకాశ మొసంగునట్టిజ్యోతిష్మంతు లగు రవిచంద్రాగ్నులనుగూడ ప్రకాశింపఁజేయు జ్ఞానజ్యోతిస్స్వరూపుం డాత్మ ముక్తావస్థుండును జీవావస్థుండు ననియు నతఁడు భగవద్విభూతి యనియు చెప్పఁబడినది, "తద్ధామ పరమం మమ, మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః" అని. ఇప్పుడు అచిత్పరిణామవిశేషభూతం బైన యాదిత్యాది జ్యోతిష్మంతులజ్యోతిగూడ భగవద్విభూతి యని చెప్పుచున్నాఁడు.—అఖిలజగత్తును భాసిల్లఁజేయునట్టి యీయాదిత్యాదుల తేజ స్సేది గలదో అది నాతేజస్సు. వారువారు న న్నారాధింపఁగా నాచే వారికియ్యఁబడినది యని యెఱుంగుము.

మా. పూర్వోక్త మైనజ్ఞానమునే ప్రపంచించుచున్నాఁడు య దాదిత్యగత మిత్యాదిగా.

గా మావిశ్యచ భూతాని ధారయా మ్యహ మోజసా
పుష్ణామి చౌషధీ స్సర్వా స్సోమో భూత్వా రసాత్మకః. ౧౩

భా. మఱియును.—గామ్ = భూమిని; ఆవిశ్యచ = ప్రవేశించియు; భూతాని — జగత్తును; అహమ్ = నేను; ఓజసా = బలముచేత; ధారయామి = ధరించుచున్నాను. కామరాగవివర్జిత మైన యీశ్వరునిబల మేది జగద్విధారణముకొఱకు భూమిని బ్రవేశించి యున్నదో ఏబలము చేత బరువైనను భూమి క్రిందఁ బడదో పగులదో ఆబలముచేత ధరించు చున్నా నని యర్థము. అట్లు మంత్రవర్ణము. "యేన ద్యౌ రుగ్రా పృథివీచ దృఢా, స దాధార పృథివీమ్" ఇత్యాదికము అందువలన భూమిని బ్రవేశించి చరాచరభూతములను ధరించుచున్నా నని యుక్తము చెప్పఁబడినది. మఱియును. భూమియందుఁ బుట్టిన, ఓషధీః = ఓషధులను; సర్వాశ్చ=వ్రీహియవాదుల నన్నిటని; రసాత్మకః = సర్వరసస్వభావుఁడగు, సర్వరసంబులకు నాకర మైన; సోమః = సోముఁడను; భూత్వా= అయి; పుష్ణామి=పుష్టి గలవానిగాను రసమును స్వాదుత్వమును గలవానిగాను చేయుచున్నాను. సోముఁడు గదా సర్వౌషధులను తనరసమును జొప్పించి పోషించుచున్నాఁడు.

నేను భూమిని బ్రవేశించి అందలి స్థావరజంగమభూతముల నన్నిటిని నాబలముచేత నిలువరించుచున్నాను. నేనే రసాత్మకుఁడగు చంద్రుఁడై యోషధుల నన్నిటిని పుష్టి నొందించుచున్నా నని తాత్పర్యము.

వ్యా. ఇందువలనఁ గూడ ఈపదమునకు సర్వాత్మత్వము యుక్తం బని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఈశ్వరుఁడు గదా పృథివీదేవతారూపంబునఁ బృథివిని బ్రవేశించి భూతశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినజగత్తును ధరించుచున్నాఁడు, అందువలన పృథివి బరువైనను పగిలి క్రిందఁబడకున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. పరుఁడే హిరణ్యగర్భరూపంబున నుండుటవలన ఈమంత్రములు హిరణ్యగర్భపరము లైనను దోషము లే దని భావము. ద్యావాపృథివులయుగ్రత్వంబును ఉద్ధరణంబును దేవతాత్మచేతనే యగుచున్నను స్వరూపధారణం బీశ్వరాధీనమే యగును, ఈశ్వరాపేక్షచే దేవతాత్మ దుర్బలం బగుటవలన నని యెఱుంగునది ఈశ్వరుఁడు సర్వాత్మం డనుటకు మఱియొక హేతువును జెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఈశ్వరునకు రసాత్మకసోమరూపత్వం బున్నను ఈశ్వరుఁ డోషధుల నన్నిటిని బోషించుచున్నాఁ డని యెట్లు చెప్పవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సోముఁడు గదా ఇత్యాదిగా.

హా. *

శం. మఱియును.—అహమ్ = ఈశ్వరుఁడ నగు నేనే; ఓజసా = అపరిమితమాయాశక్తిబలముచేత; గామ్=భూమిని; జలం బెట్లు తనస్నేహశక్తిచే కలిగిన జిగటబలంబున గోడను వ్యాపించుచున్నదో అట్లు, ఆవిశ్య = అంతటను వ్యాపించి; భూతాని = స్థావరజంగమముల నన్నిటిని; ధారయామి. ఎట్లు వాయువు తనశక్తిచే మేఘమండలమును బ్రవేశించి జలములను ధరించుచున్నదో అట్లు ధరించుచున్నానని యర్థము. వాయు వతీంద్రియ మగుటవలన మేఘమండలమునందుఁ గనఁబడకయున్నను యోగిదృష్టిచేతను యుక్తిచే విచారించినను వాయువు దక్క వేఱుస్వరూపము మేఘమండలమునకు లేదు. ఇట్లు అగ్నియ యాయఃపిండాదులయందును వ్యాప్యమునకు వ్యాపకస్వరూపమునం దంతర్భావము ప్రత్యక్షము. అట్లు శక్తిద్వారమున నాచే వ్యాపింపఁబడినభూమికి నాకంటె వేఱుస్వరూపము లేదు. అందువలన భూమియం దంతటను మద్బుద్ధి యుంపవలయు నని యర్థము. రసాత్మకః = అమృతరసాత్మకుఁడు లేక జలస్వరూపుఁడు; అగుసోముఁ డెవ్వఁడు గలఁడో అతఁడే నేనయి — చంద్రస్వరూపంబున నున్నవాఁడనై, బ్రీహియవగోధూమాదులును వృక్షలతాతృణగుల్మాదులు నగు సర్వౌషధులను, పుష్ణామి — పుష్టి గలవానిగా చేయుచున్నా నని యర్థము. ఇందుచేత చంద్రుండును చంద్రామృతపుష్టము లైన సర్వౌషధులును నావిభూతియె కావున నాసియందు మద్బుద్ధి యుంపవలయు నని సూచిత మగుచున్నది.

మ. మఱియును.—గామ్ = పృథివిని; ఆవిశ్య = పృథివీదేవతారూపంబునఁ బ్రవేశించి; ఓజసా = నాబలముచేత; ఘూలిరాశివంటి పృథివిని దృఢముగాఁ జేసి, భూతాని = పృథివియం దున్నవస్తువులను; అహమ్=నేనే; ధారయామి=నిలువరించుచున్నాను. కానియెడ పృథివి యిసుకప్రోగువలె చెదరిగాని క్రందికిమునిఁగిగాని పోవును, "యేన ద్యౌ రుగ్రా పృథివీచ దృఢా" అను మంత్రవర్ణమువలన. "స దాధార పృథివీమ్" అనునదియు హిరణ్యగర్భభావము నొందిన భగవంతునే వచించుచున్నది. మఱియును. రసాత్మకః = సర్వరసస్వభావుఁ డగు; సోమోభూత్వా = చంద్రుఁడై; ఓషధీః సర్వాశ్చ=పృథివియందుఁ బుట్టిన బ్రీహియవాదుల నన్నిటిని; నేనే, పుష్ణామి = పుష్టిమంతములను గాను రసస్వాదుమంతములను గాను చేయుచున్నాను.

* భాష్యముకంటె అవిశిష్టము.

శ్రీ. మఱియును.—గామ్ = పృథివిని; ఓజసా = బలముచేత; అధిష్ఠించి నేనే చరాచరభూతములను ధరించుచున్నాను. నేనే రసమయుఁడగు సోముఁడనై వ్రీహ్యాద్యోషధుల నన్నిటిని వృద్ధి నొందించుచున్నాను.

ప ఇఁక అన్నరూపంబునను అన్నాదరూపంబునను చంద్రాగ్నులకు తానిచ్చిన సామర్థ్యము ననువదించునట్టి సామవేదశ్రుతి తాత్పర్యమును చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—అహమ్, రసాత్మకః=రసరూపుఁడనై; రసరూపవిభూతిచేత, సోమో భూత్వా; గామ్ = పృథివిని; ఆవిశ్య; సర్వాః ఓషధీః; ధాన్యఫలవంతములనుగా, పుష్ణామి = వృద్ధి నొందించుచున్నాను. అందువలన, ఓజసా=అన్నాదిబలముచేత; భూతాని; ధారయామి = పోషించుచున్నాను. "ఓషధీభ్యో న్న మ న్నాత్పురుషః" అను శ్రుతివలన.

రా. భూతధారిణి యగు పృథివియొక్క-ధారణాశక్తి నాదే యని చెప్పుచున్నాఁడు.—నేను పృథివి నావేశించి సర్వభూతంబులను, ఓజసా = నా యప్రతిహతసామర్థ్యముచేత; ధారయామి. అట్లు నే నమృతమయుఁ డగు సోముఁడనై సర్వౌషధులను పోషించుచున్నాను.

మా. గామ్ = భూమిని.

అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః
ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచా మ్యన్నం చతుర్విధమ్. ౧౪

భా. మఱియును. అహమ్ = నేనే; వైశ్వానరః = ఉదరమున నున్న యగ్ని; భూత్వా = అయి; "అయ మగ్ని ర్వైశ్వానరో యో౽ య మన్తః పురుషే యే నేద మన్నం పచ్యతే" * ఇత్యాది శ్రుతివలన వైశ్వానరుఁడనై; ప్రాణినామ్ = ప్రాణులయొక్క; దేహమ్ = దేహమును; ఆశ్రితః = ప్రవేశించినవాఁడనై; ప్రాణాపానసమాయుక్తః = ప్రాణాపానములతోఁ గూడినవాఁడనై; చతుర్విధమ్=నాలుగువిధము లైన, భోజ్యమును భక్ష్యమును చోష్యమును లేహ్యము నగు; అన్నమ్ = అన్నమును; పచామి = పక్వము చేయుచున్నాను. భోక్త వైశ్వానరాగ్ని

* ఎవఁడు పురుషునందు లోపలనున్నాఁడో ఎవ్వనిచే అన్నము పక్వమగుచున్నదో అట్టి వైశ్వానరాగ్ని యితఁడు.

యనియు భోజ్య మగు నన్నము సోముం డనియు ఈ యిద్దఱు అగ్నీ షోములే సర్వంబు నని చూచువాని కన్నదోష లేపము కలుగదు.

నేనే జఠరముననుండు వైశ్వానరాగ్నినై ప్రాణులదేహమును ప్రవేశించి ప్రాణాపానవాయువులతోఁ గూడినవాఁడనై భోజ్యభక్ష్య చోష్య లేహ్యరూప మైన చతుర్విధ మగు నన్నమును పక్వము చేయుచున్నా నని తాత్పర్యము.

ఆ. భగవంతుఁడు సర్వాత్ముఁ డనుటకు హేత్వంతరమును చెప్పుచున్నారు మఱియును అని.— నేనే యని అహంశబ్దముచేత పరుఁడు లక్షితుఁ డగుచున్నాఁడు. పరుఁడే జఠరాగ్నిరూపంబున నున్నాఁ డనుటకు శ్రుతిని ప్రమాణీకరించుచున్నారు అయ మిత్యాదిగా. శ్రుతియందు యోఽయం మనునది శాస్త్రీయ మైన జఠరాగ్నిని వ్యావర్తించుచున్నది; యేన అనునది దేహాంతరమునకు కారణ మైన భూతాగ్నిని వ్యావర్తించుచున్నది. పరుఁడు జఠరాగ్నిరూపంబున నుండునపుడు వానికి దేహాశ్రితత్వము సిద్ధము కాఫున నది వేఱుగాఁ జెప్పవలసినది కా దని యాశంకించి, "పురుషవిధం పురుషే ఽన్తః ప్రవిష్టం వేద" అను శ్రుతి నాశ్రయించి చెప్పుచున్నారు ప్రవేశించినవాఁడనై అని. జఠరాగ్నిరూపంబున నన్నపచనము చేయుట యందుఁ బరునకు సహకారికారణమును జెప్పుచున్నారు ప్రాణేత్యాదిగా. కూడిన వాఁడనై—ప్రేరింపఁబడినవాఁడనై. అన్నముయొక్క నాలుగువిధములను ప్రకటించుచున్నారు భోజ్యము ఇత్యాదిగా. భోక్తయందు వైశ్వానరదృష్టిని భోజ్యమునందు సోమదృష్టిని జేయుచు ఇట్లు భోక్తృభోజ్యాత్మక మైన సర్వజగంబును అగ్నీషోమ రూపంబున భోజనకాలమునందు ధ్యానించునట్టి భోక్తకు అన్నముచేఁ గలుగు దోషము లే దని ప్రసక్తినిబట్టి సఫలముగా ధ్యానము తెలుపుచున్నారు భోక్త ఇత్యాదిగా.

హ. *

శ౦. మఱియును "అయ మగ్ని ర్వైశ్వానరో యోఽయ మన్తః పురుషే యే నేద మన్నం పచ్యతే" అను శ్రుతిచేఁ జెప్పఁబడిన జఠరాగ్ని యెవ్వఁడు గలఁడో నేను అతఁడే అయి, వైశ్వానరరూపంబున సర్వప్రాణులదేహము నాశ్రయించినవాఁడనై "తస్య మధ్యే మహా నగ్ని ర్విశ్వార్చి ర్విశ్వతోముఖః, నాభ్యా ముపరితిష్ఠతి" అను శ్రుతులవలన ప్రాణుల యుదరముననుండి, ప్రాణా

* విశేషము లేదు.

పానసమాయుక్తః = ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపములై పచనసహకారులగు ప్రాణాపానములచే ప్రజ్వలింపఁజేయఁబడుచున్నవాఁడ నగుచు; భక్ష్యభోజ్యలేహ్యచోష్య భేదముచేత చతుర్విధ మగు, అన్నమ్ = ప్రాణులచే భుజింపఁబడినయన్నమును; పచామి. లేక. ప్రాణినామ్ అని సామాన్యమునఁ జెప్పుటచేత సర్వప్రాణులచేతను భుజింపఁబడుచున్నయన్నమును, అద్యతే—భుజింపఁబడుచున్నది కావున అన్న మనం బడుదానిని, పార్థివమును ఆప్యమును తైజసమును వాయవ్యమును ఇట్లు చతుర్విధ మును, పచామి. మనుష్యాదులపార్థివమును, చాతకాదులయాప్యమును—జలమయ మును, వాలఖిల్యాదులతైజసమును, సర్పాదులవాయవ్యమును ఏతచ్చతుర్విధ మైన యన్నమును ఆయాప్రాణులజఠరముననుండి ఆప్రాణులచే భుజింపఁబడినదాని పక్వము చేయుచున్నా నని యర్థము. ఇందుచే నగ్నిస్వరూపుఁడ నగు నాచే నాపాదతలమస్తకము వ్యాపింపఁబడినప్రాణులకు నాకంటె వేఱుస్వరూపము లేమి వలన నాచే వ్యాప్తు లగు నాప్రాణులయం దెల్లను మద్బుద్ధి యుంపవలయు నని సూచిత మగుచున్నది.

మ. మఱియును.—అహమ్ = ఈశ్వరుఁడను నేనే; వైశ్వానరః = జాఠరాగ్ని; భూత్వా=అయి; "అయ మగ్ని ర్వైశ్వానరో యో౽య మన్తః పురుషే. యే నేద మన్నం పచ్యతే" ఇత్యాది శ్రుతులచేఁ బ్రతిపాదితుఁడను, ప్రాణినామ్ = సర్వప్రాణులయొక్క; దేహమాశ్రితః = దేహములోపలఁ బ్రవేశించినవాఁడనై; ఆ జఠరాగ్ని కుద్దీపకము లగు ప్రాణాపానములచే ప్రజ్వలింపఁ జేయఁబడినవాఁడ నగుచు, పచామి = పక్వము చేయుచున్నాను; ప్రాణులచే భుక్త మగునన్నమును, చతుర్విధమ్=భక్ష్యము భోజ్యము లేహ్యము చోష్యము అని నాలుగువిధము లైనదానిని, అందు దంతములచే కొఱికికొఱికి భక్షింపఁబడు గారెలు మొదలగునది భక్ష్యము చర్వ్యమనియు చెప్పఁబడును, నాలుకచేతనే నమలి మ్రింగఁబడు సూపౌదనాదికము భోజ్యము, నాలుకలో నుంచుకొని రసము నాస్వాదించి మ్రింగఁబడు కించిద్ద్రవీభూత మైన బెల్లపుపాగు పెరుఁగుపచ్చడి మొదలగునది లేహ్యము, దంతములచే నమలి రసాంశమునుమాత్రము గ్రహించి విడువఁబడు నట్టి యిక్షుఖండము మొదలగునది చోష్యము అని భేదము. భోక్త వైశ్వానరాగ్ని భోజ్యమగునన్నము సోముఁడు ఏత దుభయరూప మైనసర్వంబును నగ్నీషోము లని ధ్యానించువాని కన్నదోష మంట దనియు నెఱుంగునది.

శ్రీ. మఱియును. *

ప. ఇఁక నగ్నియం దియ్యఁబడినసామర్థ్యము చెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రాణి నామ్ = సర్వదేహులయొక్క; దేహమాశ్రితః; వైశ్వానరో భూత్వా = జఠరాగ్ని యయి; ప్రాణాపానములచే కొలిమితిత్తివాయువులచేతవలె సమాయుక్తుఁడను — దీప్తి నొందింపఁబడినవాఁడ నగుచు, చతుర్విధ మన్నమ్ — లేహ్య పేయ చోష్య భక్ష్యరూపమును; పచామి = పాకము నొందించుచున్నాను. శ్రుతియును సామవే దమునందు " హాఉ 3 అహ మన్నం 3 అహ మన్నాదః 3 అహం విధాస్య 3 " ఇత్యాది. భాష్యము. అందు హా ఉ అనునది స్తోమాతిశయము. అని చెప్పఁబడినది "ఔహో ఇతిచ సంబుద్ధౌ వికల్పే హా ఉ కీర్తితమ్ " అని. ఇఁక మనుష్యదేవాత్మ భేదముచే అన్నత్రయమును అన్నాదత్రయమును గలుగు కావున అన్న ఉన్నాద శబ్దములకు మూఁడుమాఱు లావృత్తివే వికల్పార్థము నిరూపింపఁబడినది. విధాస్యః= ధరించువాఁడు. మఱియు నియర్థమును దెలుపు శాతపథశ్రుతియును, " అథ యత్కిం చేద మార్ద్రం త ద్రేతసో సృజత తదుసోమ ఏత ద్వా ఇదగ్ం సర్వ మన్నం చైవా న్నాదశ్చ సోమ ఏ వాన్న మగ్ని రన్నాదః " అని. భాష్యము. యత్కించే దమా ర్ద్రమ్ = శుక్లశోణిత ద్భవ మైన యీప్రాణిజాత మేది గలదో; తత్ = దానిసర్వ మును; రేతసః = శుక్లమువలన; అసృజత = సృజించెను. ఇఁక రేతస్స్వరూపము చెప్పఁబడుచున్నది.—తత్ ఉ = ఆ రేతస్సంతతియు; సోమే = సోమునియం దున్నది. ఏత ద్వా ఇదగ్ం సర్వమ్ = ఈ రేతస్సే సమస్తమును; అన్నం చైవ = అన్నమును; అన్నాదశ్చ=అన్నము భక్షించువాఁడును. కావున. సోమ ఏవ అన్నమ్=సోముఁడే యన్నము; అగ్నిరన్నాదః=అగ్నియే యన్నాదుఁడు. తైత్తిరీయకమునందును. " యః కామయే తా న్నవా నన్నాదః స్యామి త్యగ్ని నై వాన్న మవరున్ధే సోమే నాన్నా ద్య మన్నవా నే వాన్నాదో భవతి " అని. భాష్యము. యః = ఏపురుషుఁడు; అన్నవాన్ అన్నాదః స్యాం ఇతి= అన్నవంతుఁడను అన్నాదుఁడను కావలయు నని; కామయేత = కోరునో; అతఁడు, అగ్ని నైవ=అగ్ని నుపాసించుటచేతనే; అన్నమ్= అన్నమును; అవరున్ధే = ఆక్రమించుచున్నాఁడు—పాకము నొందించుచున్నాఁడు. సోమోపాసనచేత నన్నాద్యమును పొందుచున్నాఁడు. ఇట్లు అన్నవంతుఁడును అన్నాదుఁడును అగుచున్నాఁ డని యర్థము. అట్లు భృగువల్లియందును " అద్వైత త్సామగా యన్నా స్తే " అని. ఈశ్రుతిరహస్యము సర్వంబును భగవంతునిచేతనే ప్రకటింపఁబడినది.

* మధుసూదనీయముతో సమానము.

రా. నేను వైశ్వానరుఁడనై—జాఠరాగ్నినై సర్వప్రాణుల దేహము నాశ్రయించి వారిచే భుజింపఁబడిన భక్ష్యచోష్యలేహ్యపేయాత్మక మగు చతుర్విధాన్నమును ప్రాణాపానవృత్తిభేదసమాయుక్తుఁడనై పచించుచున్నాను.

మా. *

సర్వస్య చాఽహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనం చ
వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్యో వేదాన్తకృ ద్వేదవిదేవ చాఽహమ్.

భా. మఱియును. సర్వస్యచ=సమస్తప్రాణిజాతమునకును; అహమ్=నేను; ఆత్మ నగుచు, హృది = బుద్ధియందు; సన్నివిష్టః=ఉన్నవాఁడను. అందువలన, మత్తః=ఆత్మ నగు నావలననే; సర్వప్రాణులకును, స్మృతిః=స్మృతియును; జ్ఞానమ్=జ్ఞానమును; అపోహనంచ=ఆ స్మృతిజ్ఞానముల నాశమును; కలుగుచున్నవి. పుణ్యకర్ములకు పుణ్యకర్మానుసారంబున జ్ఞానస్మృతులు గలుగుచున్నవో అట్లు పాపకర్ములకు పాపకర్మానుసారంబున తద్వినాశము — అజ్ఞానస్మృతులు దోఁచుట కలుగుచున్నదో వారికవి నావలననే కలుగుచున్నవి. వేదైశ్చ = వేదములచేతను; సర్వైః=అన్నింటిచేతను; అహ మేవ = పరమాత్మను నేనే; వేద్యః = ఎఱుంగవలసినవాఁడను. వేదాన్తకృత్=వేదాంతార్థసంప్రదాయము చేసినవాఁడను; వేదవిదేవచ=వేదార్థము నెఱింగినవాఁడనుగూడ; అహమ్ = నేనే.

నేను సర్వప్రాణులబుద్ధియం దాత్మనై యున్నాను. ఆత్మ నగు నావలననే సర్వప్రాణులకును పూర్వజన్మకర్మానుసారంబునఁ బుణ్యకర్ములకు స్మృతిజ్ఞానంబులును పాపకర్ములకు తన్నాశంబును కలుగుచున్నవి. సర్వవేదములచేతను ఎఱుంగవలసిన పరమాత్మను నేనే. లోకంబున వేదాంతార్థసంప్రదాయమునకు నేనే ప్రవర్తకుఁడను. నేనే వేదార్థమంతయు నెఱింగినవాఁడ నని తాత్పర్యము.

శ్రీ. ఇందువలననుగూడ ఈశ్వరుఁడు సర్వాత్మ యగుటచే సర్వవ్యవహారాస్పదం బని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని.—ప్రాణిజాతము — బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతము. ఆత్మ నగుచు బుద్ధియం దున్నవాఁడను — తద్గుణదోషంబుల జూచుచున్నవాఁడను. అందువలన — బుద్ధిమధ్యమం దున్నవాఁడు తద్గుణదోషంబు

---

* దీని కిభాష్యము లేదు.

లకు ద్రష్ట యగుటవలన నని భావము. మత్తః—సర్వకర్మాధ్యక్షుఁడనై జగద్యంత్రము నకు సూత్రధారుఁడనగు నావలన నని యర్థము. ప్రాణులకు స్మృతిజ్ఞానంబులును తన్నాశంబును భగవదధీనము లైనయెడ భగవంతునకు వైషమ్యము గలుగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు పుణ్యకర్ములకు ఇత్యాదిగా. స్మృతియును—జన్మాంత రాదికమునం దనుభవించిన దానితలంపును. జ్ఞానమును — దేశకాలస్వభావములచే దూరస్థమైనదానిఁగూడ అనుభవించుట. ధర్మాధర్మములనుబట్టి వివిధముగాఁ జేయు నట్టియీశ్వరునకు వైషమ్యము లే దని భావము. వేదవేద్యమగు పరబ్రహ్మము భగ వంతునికంటె భిన్న మనుశంకను వారించుచున్నారు వేదై శ్చేత్యాదిగా. వేదాంత ములు పౌరుషేయము లనుటను బరిహరించుచున్నారు వేదాంతా గేత్యాదిగా. వేదాంతార్థసంప్రదాయమునకుఁ బ్రవర్తకుఁ డగుటకు తదర్థసిద్ధాంతజ్ఞానము కలవాఁ డని చెప్పుచున్నారు వేదార్థము నిత్యాదిగా.

హ. అధికము చెప్పనేల ?.—సర్వస్య = సమస్తప్రాణిజాతమునకును; హృది = హృదయపుండరీకమునందు; సన్నివిష్టః. అపోహనమ్=హేయ మనుబుద్ధి; ఇది యుపలక్షణార్థ మగుటచే ఉపాదేయ మనుబుద్ధిగూడ. వేదాన్తకృత్ — ఉప దేశము చేయువాఁడను. అట్లు శ్రుతి " యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై " అని. ప్రహిణోతి — ఉపదేశించుచున్నాఁడు. వేద విత్ = వేదము నెఱింగినవాఁడను, వేదార్థము నెఱింగినవాఁడ నని యర్థము. అంగు నలన నేను సర్వలోకప్రసిద్ధుఁడను.

శం. ఇట్లు జాఠరాగ్నిస్వరూపుఁ డైన యీశ్వరునిచే వ్యాపింపఁబడిన సర్వ ప్రాణులును ఈశ్వరవిభూతు లగుటచే నీశ్వరమాత్రములే యనుట సిద్ధమైనను వీఁడు శిష్టుఁడు వీఁడు భ్రష్టుఁడు వీఁడు శూద్రుఁడు వీఁడు పుల్కసుఁడు అనుభేదబుద్ధిని భ్రమ ప్రమాదములచేఁ గూడ నీశ్వరోపాసకు లగు ముముక్షువులు చేయఁగూడ దని వారికి సర్వత్రపరమేశ్వరబుద్ధి దృఢమగుటకై రెండియును సర్వప్రాణులును దాను వ్యాపించి యుండుటచేఁ దానే యనియు తన్నుపాసించుటచే శుద్ధాత్ము లగువారికి జ్ఞానంబును తద్విపరీతుల కజ్ఞానంబును నావలననే కలుగు ననియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.— "మమై వాంశో జీవలోకే జీవభూతః, ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టః " అని చెప్పిన రీతిని, సర్వస్యచ = బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంత మగు సమస్తప్రాణిజాతమునకును, చకా రము సన్నివేశ మంతటను సమం బని సూచించుచున్నది; హృది=బుద్ధిగుహాయందు;

అహమ్ = పరమాత్మను నేను; క్షేత్రజ్ఞరూపంబున, సన్నివిష్టః = సన్నిహితుఁడనై యున్నాను. అందువలనఁ బ్రాణివర్గము సమస్తంబును నేనే యని యర్థము. ఇందుచే భేదదృష్టి కవకాశము లే దని సూచింపఁబడినది. ఇట్లు సర్వంబును పరమేశ్వరుఁడే యని సర్వత్ర పరమేశ్వరబుద్ధితో పరమేశ్వరోపాసనము చేయువారికిని దానిఁ జేయని వారికిని ఫలభేదము చెప్పుచున్నాఁడు.— మత్తః = పరమేశ్వరుఁ డగు నావలననే; నన్నుపాసించుటచే శుద్ధాత్ము లగువారికి శాస్త్రాచార్యానుగ్రహము వలన, స్మృతిః = "స ఆత్మా, తత్త్వమసి" అని గురువులచే నిర్విశేషుఁడును త్రివిధ పరిచ్ఛేదశూన్యుఁడు నగు నేయాత్మ తా నని బోధింపఁబడెనో అతఁడే నే నని ఆయాత్మయందే స్వరూపతయొక్క స్మరణమును; జ్ఞానమ్ = ఇదియంతయు నేనును బ్రహ్మమే యని తానును సర్వంబును బ్రహ్మమాత్రమే యను ననుభవమును; కలుగుచున్నది. నన్నుపాసింపక మలినబుద్ధులై రాగాదిదోషదుష్టు లైన వారికి ఈశ్వరుఁడ నగు నావలననే, అపోహనంచ = ఆ స్మృతిజ్ఞానములయొక్క యసంభవంబును కలుగుచున్నది. మఱియును. వేదాన్తకృత్ = "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" అను శ్రుతివలన బ్రహ్మదేవునకు వేదాంతానుగ్రహము చేసినవాఁడను నేనే. లేక, లోకమునందు శిష్యుల కాచార్యరూపంబున వేదాంతార్థము బోధించువాఁడను నేనే. వేదవిచ్చ= వేదార్థ మైన నిర్విశేష బ్రహ్మమును నాయనుగ్రహమువలనను గుర్వనుగ్రహము వలనను స్వస్వరూపంబున నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో వాఁడు వేదవిదుఁడు బ్రహ్మవేత్త, అతఁడును; అహ మేవ = నేనే; "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః" అనుటచే సమస్తప్రాణిజాతంబును తనచే వ్యాప్త మగుటచే తానే యని సిద్ధమగుచుండఁగా "వేదాన్తకృ ద్వేదవిదేవ చాహమ్" అను విశేషవచనము పామరులును పండితులును వేదాంతార్థ ముపదేశించుగురువునందును బ్రహ్మవిదునియందును బరమేశ్వరత్వబుద్ధి నవశ్యము చేయవలయు నని బోధించుకొఱకు. "య దాదిత్యగతం తేజః" ఇత్యాదిగా ముముక్షువుల కుపాసనము సిద్ధించుటకై తనవిభూతిని బ్రతిపాదించినవాఁడై అదియే పరమేశ్వరుని పారమార్థికరూపం బని ప్రాప్తింపఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.——సర్వైః వేదైశ్చ = "సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి" అని చెప్పఁబడిన న్యాయంబున సమస్తము లైన ఋగాదివేదములచేతను వేదాంతములచేతను; వేద్యః = "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మ, త దేత ద్బ్రహ్మా ఽపూర్వమ్, అస్థూల మన ణ్వహ్రస్వ మప్రాణ మముఖ

మశ్రోత్ర మవాగమనో ఽతేజస్క మచక్షుష్క మనామగోత్రమ్, అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయమ్, నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తమ్, నిత్యం శుద్ధం ముక్తం సత్యం సూక్ష్మం పరిపూర్ణ మద్వయం సదానన్దం చిన్మాత్రం శాన్తం చతుర్థం మన్యన్తే స ఆత్మా సవిజ్ఞేయః, తత్త్వ మసి" ఇత్యాదివచనములచే నెఱుంగవలసిన నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావుండును సచ్చిదానందైకరసుండును అద్వితీయుండు నగు పరమాత్మ యెవ్వండు గలండో పరమార్థంబున నతండే నేను, మున్ను చెప్పిన మాయోపాధికరూపము నాపారమార్థికస్వరూపము కా దని యర్థము.

మ. మఱియును.—సర్వస్యచ = బ్రహ్మాదిస్థావరాంతమైన సమస్తప్రాణిజాతమునకును; అహమ్ = నేను; ఆత్మనై, హృది = బుద్ధియందు; సన్నివిష్టః. "స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః, అనేన జీవే నాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" అను శ్రుతివలన. అందువలన, మత్తః = ఆత్మ నగు నావలననే; ప్రాణిజాతిమునకు వారివారికిం దగినట్లు, స్మృతిః = ఈజన్మమునందు పూర్వానుభూతమైన యర్థమును విషయీకరించువృత్తియును, యోగులకు జన్మాంతరమునం దనుభూతమైనయర్థమును విషయీకరించువృత్తియును; అట్లు నావలననే, జ్ఞానం = విషయేంద్రియసంయోగజమైనజ్ఞానంబును, యోగులకు దేశకాలములకు దూరస్థవిషయమైనజ్ఞానంబును కలుగుచున్నది. అట్లు కామక్రోధశోకాదివ్యాకులచిత్తులకు, అపోహనంచ = స్మృతిజ్ఞానములనాశంబును నావలననే కలుగుచున్నది. ఇట్లు తన జీవరూపతను బ్రతిపాదించి బ్రహ్మరూపతను జెప్పుచున్నాండు.—వేదైశ్చసర్వైః = వేదము లింద్రాదిదేవతాప్రకాశకము లైనను ఆసమస్తవేదములచేతను; అహమేవ వేద్యః, సర్వాత్మ నగుటవలన. "ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణ మగ్ని మాహు రథో దివ్యః ససుపర్ణో గరుత్మాన్ । ఏకం సద్విప్రా బహుధా వద న్త్యగ్నిం యమం మాతరిశ్వాన మాహుః" అను మంత్రవర్ణమువలన, "ఏష ఉ హ్యేవ సర్వే దేవాః" అను శ్రుతివలనను. వేదాన్తకృత్ = వేదవ్యాసాదిరూపంబున వేదాంతార్థసంప్రదాయప్రవర్తకుండను నేనే. ఇంతమాత్రమే కాదు, వేదవిదేవచాహమ్ = కర్మకాండోపాసనాకాండజ్ఞానకాండాత్మకములైన మంత్రబ్రాహ్మణరూపము లైన సమస్తవేదములయర్థము నెఱింగినవాండను గూడ నేనే. అందువలన బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ మిత్యాదిగాం జెప్పంబడినది యుపపన్నము.

శ్రీ. మఱియును.—సర్వస్యచ = ప్రాణిజాతమున కెల్లను; హృది; నేను జక్కంగా నంతర్యామిరూపమునం బ్రవేశించి యున్నవాండను. అందువలన, మత్తః=

నావలననే; ప్రాణిమాత్రమునకు పూర్వానుభూతార్థ విషయమైన స్మృతి కలుగుచున్నది, విషయేంద్రియసంయోగజన్యమైనజ్ఞానంబును కలుగుచున్నది. అపోహనంచ — వానినాశంబును కలుగుచున్నది. వేదైశ్చ సర్వైః; తత్త ద్దేవతాదిరూపంబున, అహ మేవ వేద్యః. వేదాన్తకృత్ — తత్సంప్రదాయప్రవర్తకుఁడను నేనే, జ్ఞానము నిచ్చు గురుఁడను నేనే యని యర్థము. వేదవిదేవచ=వేదార్థము నెఱింగినవాఁడను గూడ; అహ మేవ.

ప. ఇఁక అన్నాన్నాదవిభూతిరూపంబున దేహమాత్రంబున నున్నా ననుటమాత్రమే కాదు, మఱి యేమనఁగా సాక్షిత్వంబునఁగూడ నున్నా నని చెప్పుచున్నాఁడు.—అహమ్; సర్వస్య = సమస్తప్రాణిజాతమునకును; హృది = హృదయాకాశమునందు; సన్నివిష్టః=అంతర్యామిరూపంబున ప్రవేశించి యున్నాను. అది యెట్లు తెలియు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఎందువలన ననఁగా, మత్తః=నావలననే; పూర్వానుభూతార్థవిషయమైన స్మృతి కలుగుచున్నది. అట్లు విషయేంద్రియసంయోగజన్యమైనజ్ఞానము కలుగుచున్నది. అపోహనంచ = ఆ స్మృతిజ్ఞానముల యొక్క నాశంబును కలుగుచున్నది. ఇఁక నియనుభవరూపజ్ఞానము లేనియెడ నుపాయాంతరము చెప్పుచున్నాఁడు.—సంహితాబ్రాహ్మణారణ్యకరూపము లైన సర్వవేదములచేతను నేనే, వేద్యః = అతద్వ్యావృత్తిచే నెఱుంగవలసినవాఁడను. ఏవకారము క్షుద్రదేవతలను వ్యావర్తించుచున్నది. ఎట్లు నిన్ను సాక్షాత్కరింపవలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — వేదాన్తకృత్ = వేదాంతము లనఁగా ఉపనిషత్తులు, వానిఁ జేయువాఁడను, ఉప — సమీపమునందు — శీఘ్రముగా, నిషీదన్తి — పర్యవసానము నొందుచున్నవి కావున నుపనిషత్తు లనఁబడును, “నేతినేతి, నహ్యేస్మాత్పర మస్తి” ఇత్యాదివాక్యములచే నాపర్యవసానమునే యవి ప్రతిపాదించుచున్నవి, ఆ వేదాంతవాక్యములకును నేనే నిమిత్తమై యున్నా నని యర్థము. ఇఁక నీవేదవాక్యములు ప్రతిపాదించుపరమరహస్యము నుపదేశించునట్టి పరమగురుఁడనుగూడ నేనే యని చెప్పుచున్నాఁడు వేదవిత్తని. లేక, నేనే వేదవిదుఁడను నన్ను వేద మెఱుంగదు, “యే నేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్” అను శ్రుతి వలన.

రా. ఇట పరమపురుషవిభూతు లైన సోమవైశ్వానరులు “సోమో భూత్వా, వైశ్వానరో భూత్వా” అని ఆపరమపురుషునితో సమానాధికరణతచే నిర్దేశింపఁబడిరి. వారలను సమస్తభూతజాతమును పరమపురుషునితో సమానాధి

కరణతచే నిర్దేశించుటకు హేతువు చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆ సామన్యవైశ్వానరులకును సర్వభూతజాతమునకును సకలప్రవృత్తినిమిత్తమైనజ్ఞాన ముదయించుస్థాన మగు, హృది = హృదయదేశమునందు; నాసంకల్పముచే నియమించువాఁడనై, అహమ్= నేను; ఆత్మనై, సన్నివిష్టః. అట్లు చెప్పుచున్నవి శ్రుతులు "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో౽న్తరో యమయతి, పద్మకోశప్రతీకాశగ్ం హృదయం చాప్యధోముఖమ్, అథ య దిద మస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ" ఇత్యాదులు. స్మృతులును "శాస్తా విష్ణు రశేషస్య జగతో యో జగన్మయః, ప్రశాసితారం సర్వేషా మణీయాంస మణీయసామ్, యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థితః" ఇత్యాదులు. కావున నావలననే యెల్లవారికిని స్మృతి యనఁగా పూర్వానుభూత విషయమై అనుభవసంస్కారమాత్రమునఁ బుట్టునట్టిజ్ఞానము. జ్ఞానమ్— ప్రత్యక్షాను మానశబ్దప్రమాణములచే కలుగు వస్తునిశ్చయము. అదియును నావలననే కలుగు చున్నది. అపోహనంచ = జ్ఞాననివృత్తిగూడ. లేక ఊహనమే యపోహనము, ఊహన మనఁగా ఊహ, ఈప్రమాణ మిట్లు ప్రవర్తించు నని ప్రమాణప్రవృత్తి యోగ్యతను విషయీకరించునదియు సామగ్ర్యాదినిరూపణజన్యమై ప్రమాణాను గ్రాహకము నగు జ్ఞాన మూహ యనఁబడును. ఆయూహయును నావలననే కలుగు చున్నది. వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః=ఇందువలన అగ్ని వాయు సూర్య సో మేంద్రాదిదేవతల కందఱకును నేనే యంతర్యామి నగుటచే వారలు మదాత్మకు లగుటవలన వేదములు వారిఁ బ్రతిపాదించుచున్నను సర్వవేదములచేతను నేనే వేద్యుఁడను, దేవమనుష్యాదిశబ్దములచే జీవాత్మవలె; "ఇన్ద్రం యజేత, వరుణం యజేత" ఇత్యాదులయొక్క—అంతము— ఫలము, ఫలమునందుగదా యీవేదము లన్నియు పర్యవసన్నము లగుచున్నవి, అన్తకృత్ — ఫలము చేయువాఁడను, వేదోక్తఫలము నిచ్చువాఁడను నేనే యని యర్థము. అది మున్నే చెప్పఁబడినది. "యోయో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధ యార్చితు మిచ్ఛతి" అని యారంభించి "లభతేచ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్" అని. "అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభు రేవచ" అనియును. వేద విదేవచాహమ్=వేదవిదుఁడను గూడ నేనే, ఇట్లు నన్నుఁ బ్రతిపాదించునట్టి వేదమును నేనే యెఱుంగుదును, ఇందులకు భిన్నముగా నెవఁడు వేదార్థముఁ జెప్పుచున్నాఁడో వాఁడు వేదవిదుఁడు కాఁ డని యభిప్రాయము.

మహా. వేదనిర్ణయాత్మకము లైన మీమాంసలు వేదాంతములు. అట్లు సామవేదమునందు ప్రాచీనశ్రుతి. " స వేదాన్తకృత్సకాలక ఇతి సహ్యేవ యుక్తి సూత్రకృత్సకాలకః " అని.

ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చా౽క్షర ఏవచ
క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థో౽క్షర ఉచ్యతే. ౧౬

భా. భగవంతుఁడు నారాయణాఖ్యుఁ డగు నీశ్వరుని విశిష్టోపాధికృత మైన విభూతిసంక్షేపము చెప్పఁబడినది య దాదిత్యగతం తేజ ఇత్యాదిగా. ఇఁక నిప్పుడు అతఁడే క్షరాక్షరోపాధులచే ప్రవిభక్తుం డని నిరూపించి నిరుపాధికుఁ డగు కేవలుని స్వరూపము నిర్ధారించుటకై మీఁది మూఁడుశ్లోకము లారంభింపఁబడుచున్నవి. అందు అతీతానాగతము లగు సర్వాధ్యాయముల యర్థజాతము సర్వంబును మూఁడురాసులుగాఁ జేసి చెప్పుచున్నాఁడు.—ద్వౌ =ఇద్దఱు; ఇమౌ = వీరు, వేఱువేఱురాశిగాఁ జేయఁబడినవారు; పురుషౌ = పురుషు లని చెప్పఁబడుచున్నారు; లోకే= సంసారమునందు; క్షరశ్చ = క్షరతి—నశించువాఁడు కావున క్షరుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు, ఈక్షరుఁ డొకరాశి; రెండవపురుషుఁడు, అక్షరఏవచ = వానికంటె విపరీతుఁడు, భగవంతునిమాయాశక్తి, క్షరాఖ్యుఁ డగు పురుషుని కుత్పత్తిబీజమును, సర్వసంసారిజంతువుల కామకర్మాదిసంస్కారములకు ఆశ్రయము నగు పురుషుఁడు అక్షరుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఆపురుషు లెవ్వ రనఁగా భగవంతుఁడు తానే చెప్పుచున్నాఁడు. — క్షరః= క్షరుఁ డనుపురుషుఁడు; సర్వాణి భూతాని = సమస్త మైనభూతములును. సమస్త వికారజాతమును క్షరుఁ డని యర్థము. కూటస్థః=కూట మనఁగా రాశి, రాశివలె నున్నవాఁడు; లేక, కూటము మాయ వంచన జిహ్మత కుటిలత అను నివి పర్యాయపదములు, అనేకమాయాదివిధంబున నున్నవాఁడు కూటస్థుఁడు; అక్షరః = సంసారబీజ మనంత మగుట వలన నక్షరతి — నాశము నొందఁ డని అక్షరుఁ డని; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

సంసారమున క్షరుఁడు అక్షరుఁ డని యిద్దఱు పురుషులు గలరు. అందు సర్వకార్యరాశియు క్షరుఁ డని చెప్పఁబడును. సర్వసంసారబీజ మైన భగవంతుని మాయాశక్తియే యక్షరుం డనఁబడు నని తాత్పర్యము.

ఆ. మీఁదిశ్లోకముల తాత్పర్యము చెప్పుటకై కడచినదానిఁ గీర్తించుచున్నారు భగవంతుఁడు ఇత్యాదిగా. విశిష్టోపాధు లాదిత్యాదులు. ఇప్పు డధ్యాయసమాప్తిపర్యంత ముత్తరగ్రంథతాత్పర్యము చెప్పుచున్నారు ఇఁక నిత్యాదిగా. ఉత్తరగ్రంథము నిరూపాధికాత్మస్వరూపనిర్ధారణముకొఱకుమాత్రమే కాదు, మఱేమనఁగా సమస్తమైనగీతాశాస్త్రమునకును దాత్పర్యము నిర్ణయించుకొఱకు కని చెప్పుచున్నారు అందు ఇత్యాదిగా. క్షరాక్షరోపాధులును బరమాత్మయును శ్రీ మూఁడురాసు లని యెఱుంగునది. సర్వాత్మ యని చెప్పుటచేఁ బరమాత్మకశుద్ధ్యాదిదోషము ప్రసక్తింపఁగాఁ జెప్పఁబడినది ద్వావిమౌ ఇత్యాదిగా. పురుషోపాధు లగుటచే సాక్షాత్పురుషత్వము గా దని వివక్షించి చెప్పుచున్నారు పురుషు లని యని. పరమపురుషుని వ్యావర్తించుచున్నారు భగవంతునిమాయాశక్తి యని. అందు కార్యలింగకమగు ననుమానమును సూచించుచున్నారు క్షరాఖ్యుఁడు ఇత్యాదిగా. మాయాశక్తి లేకున్నను భోక్తల కర్మాదిసంస్కారమువలననే పై చెప్పినకార్య ముత్పన్న మగు నని యాశంకించి యది నిమిత్త మైనను మాయాశక్తియే యుపాదానకారణ మని తలంచి చెప్పుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా. కామకర్మాది యనుస్థలమునందలి యాది శబ్దముచేత జ్ఞానము గ్రహింపఁబడుచున్నది. ప్రకృతిం పురుషం చైవ యని చెప్పఁబడిన ప్రకృతిపురుషులే యిట చెప్పఁబడుచున్నా రనుశంక నాకాంక్షాద్వారమున వారించుచున్నారు ఆపురుషు లెవ్వ రని. కూటశబ్దార్థము ప్రతిపాదించి కూటముచే స్థితుఁడు కూటస్థుఁ డని సంపిండితమైనయర్థము చెప్పుచున్నారు అనే కేత్యాదిగా. వాని కక్షరత్వ మెట్లనఁగా బ్రహ్మజ్ఞానముచేతనే గాని నాశము లేమివలన నని చెప్పుచున్నారు సంసా రేత్యాదిగా.

హ మఱియును.—క్షరుఁ డొకఁడు. రెండవవాఁ డక్షరుఁడు. అందు క్షరునిఁ దెలుపుచున్నాఁడు.— సర్వాణి భూతాని = సమస్తప్రాణులును. అక్షరః = అక్షరపురుషుఁడు; కూటస్థః = అచలుఁడు, అతఁ డక్షరుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

శ ౧, శుద్ధాత్ము లగు ముముక్షువులకు విచక్షణులును యుక్తికుశలులును సూక్ష్మబుద్ధులు నగువారికి వివేకవైరాగ్యములు సిద్ధించుటకై సంసారమును వృక్షముగా వర్ణించి యాసంసారవృక్షము నెక్కియున్నవివేకవైరాగ్యహీను లగుమానవులకు పతనమే కాని మోక్షఫలం బెప్పుడును సిద్ధింప దని యందువలన వివేకమువలన నుదయించినవైరాగ్యఖడ్గముచే ఆవృక్షమును ఛేదించి సదసద్వివేచనము చేసి పర

తత్త్వము నెఱుంగువలయు ననితన్ జ్ఞానమునందు ప్రవృత్తి సిద్ధించుటకై బ్రహ్మవిదుల బ్రహ్మప్రాప్తిని తత్ప్రాప్తిసాధనంబును తత్ఫలమును నిరూపించి యిప్పుడు వా రెఱుంగ వలసిన బ్రహ్మము యొక్క స్వరూపమును అతద్వ్యావృత్తిపూర్వకముగా బోధించుచు న్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత. అందు మొదటిశ్లోకముచే పురుషోత్తమాఖ్య మగు పరబ్రహ్మమున కేపురుషులయపేక్షచే పురుషోత్తమత్వము కలుగుచున్నదో ప్రకృతి తత్కార్యరూపోపాధిలక్షణు లైన యాపురుషులను నిర్దేశించుచున్నాఁడు. దేని నప వదించుటచే బ్రహ్మమున కసంసారిత్వంబును నిర్విశేషత్వంబును శుద్ధత్వంబును నిత్య ముక్తత్వంబును అద్వితీయత్వంబును సిద్ధించునో దానిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—క్షరశ్చ= చకారము సముచ్చయార్థము, స్వకాలమునందు క్షరతి—నశించును గావున క్షరుఁడు, నశ్వరుఁ డని యర్థము, మహదాదిస్థూలాంత మైన సంసారలక్షణ మగు కార్యవర్గ మంతయు నొకపురుషుఁడు; అక్షరశ్చ—చకారము సముచ్చయార్థము, రెండవపురు షుఁడు, క్షరుఁ డెట్లు స్వకాలమునందు నశించునో అట్లు నక్షరతి—నశింపఁడు గావున అక్షరుఁడు, పరమాత్మజ్ఞానముచేతనే గాని నశింపని మూలప్రకృతి యని యర్థము, సంసారకారణరూపుఁ డైనపురుషుఁడు; పురుషుఁ డగు నాత్మకు పాధు లగుటచే క్షరా క్షరు లిద్దఱకును బురుషత్వము గాని వాస్తవమునఁ గాదు, పరిచ్ఛిన్ను లగుటవలనను అనిత్యు లగుటవలనను అసత్యు లగుటవలనను; ఏవకారం బిక్కడ నన్వయింప వలయును, పదవినియోగం బర్థానుసారి యగుటవలన; ఇమౌ=ఈ క్షరాక్షరులు; ద్వౌ పురుషావేవ=ఇద్దఱు పురుషులు మాత్రమే; లోకే=సంసారమునందు. పురుషుఁ డగు నాత్మకు సంసారిత్వము కలుగుటకు యీక్షరాక్షరు లిద్దఱు పురుషులే పురుషోపా ధులు. వారు దక్క నన్యుఁ డెవ్వఁడును లేఁ డని యేవకారాభిప్రాయము. ఆక్షరాక్షరు లెవ్వ రని యాశంకింపఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.—భూతాని = భవన్తి — పుట్టుచున్నవి కావున భూతము లనఁగా ఆకాశాదిపంచభూతములును దేహేంద్రియాదు లగు భూతకార్యములును సమస్తములును; క్షరః = క్షరుఁ డని చెప్పఁబడును, అభివ్యక్త నామరూపాత్మక మగు దేహాంతమహదాదివికారజాత మంతయు క్షరపురుషుఁ డని యర్థము. మహదాదిపృథివ్యంత మగు సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకస్థూలసూక్ష్మప్రపంచ మను కార్యరాశి కూట మని చెప్పఁబడుచున్నది, వికారమాత్రము సర్వంబును కూటము, స్వకార్య మగు నాకూటమం దంతటను తాను కారణమై ఘటాదులయందు మృత్తిక వలె వెలుపల లోపల నంతటను వ్యాపించియుండును కావున ప్రకృతి శబ్దవాచ్య మైన యవ్యక్తము కూటస్థుఁ డని చెప్పఁబడును; లేక, పుత్రసంతతికిని పుత్రికాసంత

తికిని మూల భూతుం డగు పురుషుఁ డెట్లు కూటస్థుఁ డని చెప్పఁబడునో అట్లు, రజః కార్యసంతతికిని తమఃకార్యసంతతికిని సత్త్వకార్యసంతతికిని మూలభూత మైనత్రిగుణాత్మకప్రకృతి కూటస్థుఁ డని చెప్పఁబడును; లేక, కూటసాక్షియనుచో కూటశబ్దము కపటవాచకము, ఆకూటమునందు కపటమునందు — పురుషునకు విపరీతభావము చేయుటయం దుండును కావున కూటస్థుఁ డనఁగా మాయ అదియే యక్షరుఁ డనఁబడును. క్షరుఁడును అక్షరుఁడును వీరిద్దఱే పురుషునకు సంసారప్రాప్తికిఁ గారణము, తన్నివృత్తికారణమో "నస త్తన్నా స దుచ్యతే" అను రీతిని తన్నిరాసమే యగును. ఇట్లు నిరస్తాశేషవిశేష మగు పరబ్రహ్మమునందే యాత్మభావము నొంది వెండియు అనాత్మను దగిలించుకొనక యుండుటయే విదేహముక్తికారణ మని మున్నే చెప్పఁబడినది. అది మఱవ వలదు.

మ. ఇట్లు సోపాధికాత్మను బ్రతిపాదించి క్షరాక్షరశబ్దవాచ్యము లగు కార్యకారణోపాధుల నిరసించుటచే నిరుపాధికుఁ డైనయాత్మను నిరూపించుచున్నాఁ డర్జుననకు కృపచే భగవంతుఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.——ద్వౌ ఇమౌ=వేఱువేఱు రెండురాసులుగాఁ జేయఁబడిన యిద్దఱు వీరు; పురుషౌ = పురుషోపాధు లగుటచే పురుషనామము గలవారు; లోకే=సంసారమునందు. ఎవ్వరు వా రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—క్షరశ్చ అక్షరఏవచ=క్షరతి—నశించును కావున క్షరుఁడు, వినాశము గల కార్యరాశియంతయు నొకపురుషుఁడు, నక్షరతి—నశింపఁడు కావున నక్షరుఁడు, వినాశరహితమై క్షరాఖ్యపురుషున కుత్పత్తిబీజ మైన భగవంతునిమాయాశక్తి రెండవపురుషుఁడు. ఆ పురుషులను వివరించుచున్నాఁడు తానే భగవంతుఁడు.——క్షరః సర్వాణి భూతాని — సమస్త మైన కార్యజాతము క్షరుఁ డని యర్థము. కూటస్థః = కూట మనఁగా యథార్థవస్తువు నాచ్ఛాదించి అయథార్థవస్తువు లోఁపించునట్టి వంచనము, మాయ యనుట దాని పర్యాయపదము, ఆవరణవిక్షేపశక్తిద్వయరూప మైన యాకూటముచే నున్నవాఁడు కూటస్థుఁడు, భగవన్మాయాశక్తిరూప మైన కారణోపాధి; సంసారబీజ మగుటచే అనంత మగుటవలన, అక్షరః ఉచ్యతే = అక్షరుఁ డని చెప్పఁబడును. కొందఱు క్షరశబ్దముచే నచేతనవర్గము చెప్పఁబడు ననియు కూటస్థో ఽక్షర ఉచ్యతే అనుటచే జీవుఁడు చెప్పఁబడు ననియుఁ జెప్పెదరు. అది సరి కాదు, ఇట క్షేత్రజ్ఞుఁడే పురుషోత్తముఁ డని బ్రతిపాదింపఁబోవుటవలన. అందువలన క్షరాక్షరశబ్దములచే కార్యకారణోపాధులు రెండును జడములే చెప్పఁబడుచున్నవి యనుటయె యుచితము.

శ్రీ. ఇప్పుడు తద్ధామ పరమం మమ యని తనసర్వోత్కృష్టస్వరూప మేది చెప్పఁబడెనో దానిఁ బ్రదర్శించుచున్నాఁడు మూఁడింటిచేత.—క్షరుఁడు అక్షరుఁడని వీరిద్దఱుపురుషులు లోకమునఁ బ్రసిద్ధులు. వారినే చెప్పుచున్నాఁడు.— అందు క్షరపురుషుఁ డనఁగా, సర్వాణి భూతాని = బ్రహ్మాదిస్థావరాంతము లైన శరీరములు, అవివేకిజనులు శరీరములనే పురుషు లనుటవలన. కూట మనఁగా శిలారాశి, పర్వతమువలె శరీరము నశించుచున్నను నిర్వికారుఁడై యున్నవాఁడు కావున కూటస్థుఁ డనఁగా చేతనుఁ డైనభోక్త, అతఁడు అక్షరపురుషుఁ డని వివేకులచే చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

ప. ఇఁక వేదముచేత క్షరాక్షరపురుషుల కతీతముగా నెఱుంగఁదగిన తన సూత్రాత్మరూపమును చెప్పుచున్నాఁడు.—ఇమౌ = ఈ యనుభవింపఁబడుచున్న; ద్వౌ పురుషౌ = ఇద్దఱు పురుషులు; లోకే=లోకమునందు ప్రసిద్ధులు. వారిని జెప్పుచున్నాఁడు.—క్షరశ్చ అక్షర ఏవచ. అందు, సర్వాణి భూతాని=సమస్తము లైన శరీరములు; క్షరః=నశ్వరము లగుటవలన క్షరపురుషుఁ డని చెప్పఁబడును. కూటమునందు— స్థూలప్రపంచమునం దున్నవాఁడు కావున కూటస్థుఁడు చేతనరూపుఁడు, అతఁ డక్షరుఁ డని చెప్పఁబడును.

రా. అందువలన నాయొద్దనే సర్వవేదములకును సారభూత మైనయర్థము వినుము.—క్షరుఁ డనియు అక్షరుఁ డనియు వీ రిద్దఱుపురుషులు లోకమున ప్రసిద్ధులు. అందు క్షరశబ్దముచే నిర్దిష్టుఁ డగు పురుషుఁడు జీవశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడునట్టి బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతములును క్షరణస్వభావాచిత్సంసృష్టములు నగు సర్వభూతములును. ఇట అచిత్సంసర్గరూపమైన యొక్కటేయుపాధిచేత పురుషుఁ డని యేకత్వము చెప్పఁబడినది. అక్షరశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడిన కూటస్థుఁడు అచిత్సంసర్గవియుక్తుఁడై స్వరూపముచే నవస్థితుఁ డగు ముక్తాత్మ. అతఁ డచిత్సంసర్గము లేమివలన నచిత్పరిణామవిశేషము లైన బ్రహ్మాదిదేహములచే భిన్నాకారుఁడు కాఁడు కావున కూటస్థుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇక్కడఁగూడ నేకత్వనిర్దేశము అచిద్వియోగరూప మైన యుపాధి యొకటే యగుటచే చేయఁబడినది. ఇంతకుమున్ననాదికాలమునందు ముక్తుఁ డొక్కఁడే కాఁడు గదా. అట్లు చెప్పఁబడినది. “బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావ మాశ్రితాః, సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తిచ” అని.

మా. క్షరభూతములు బ్రహ్మాదులు. కూటస్థము ప్రకృతి. అట్లు శ్వేతాశ్వతరశ్రుతి. "ప్రజాపతి ప్రముఖాః సర్వజీవాః క్షరో ఽక్షరః పురుషో వై ప్రధానం తదుత్తమం చాన్య ముదాహరన్తి జాలాజాలం మాతరిశ్వాన మేకమ్" అని.

ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః
యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౭

భా. ఈ క్షరాక్షరపురుషులకంటె విలక్షణుడును క్షరాక్షరోపాధిదోషద్వయస్పర్శము లేనివాడును నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుడును.— ఉత్తమః=మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁ డగు; పురుషస్తు పురుషుఁడో; అన్యః=మిక్కిలి విలక్షణుఁడు, వీరికంటెు; పరమాత్మా=దేహాద్యవిద్యాకృతు లైన యాత్మలకంటెు పరముఁడు—ఉత్కృష్టుఁ డగు ఆత్మ, సర్వభూతములకును ప్రత్యక్చేతనుఁడు కాపున పరమాత్మ; ఇతి=అని; ఉదాహృతః=వేదాంతములందు చెప్పఁబడెను. వానికే విశేషణము చేయుచున్నాఁడు.— యః=ఎవ్వఁడు; లోకత్రయమ్=భూర్భువఃస్వరాఖ్యము లైనమూఁటిని; తన చైతన్యబలశక్తిచేత, ఆవిశ్య=ప్రవేశించి; బిభర్తి=స్వరూపస్థితిమాత్రమున ధరించుచున్నాఁడో; అవ్యయః=వ్యయము లేనివాఁడో; ఈశ్వరః=ఈశన శీలుఁడై సర్వజ్ఞుఁ డగు నారాయణాఖ్యుఁడో; అట్టివాఁ డాయుత్తమ పురుషుఁడు.

ఈ క్షరాక్షరపురుషులకంటెు నుత్తముఁ డగు పురుషుఁడు క్షరాక్షరోపాధిదోషము నంటక వీరికన్న నత్యంతవిలక్షణుఁడై యున్నాఁడు. అవిద్యాకల్పితు లైన దేహాద్యాత్మలకన్నను బరముఁడైన యాత్మ కాపున వానిఁ బరమాత్మ యని వేదాంతములు చెప్పుచున్నవి. అతఁడే తన చైతన్యబలశక్తిచేత సర్వప్రపంచమును వ్యాపించి తనయునికిమాత్రముననే సర్వమును ధరించుచున్నాఁడు. అతనినే యవ్యయుం డనియు ఈశ్వరుఁడైన నారాయణుం డనియు చెప్పుదు రని తాత్పర్యము.

ఆ. కార్యకారణాఖ్యము లైన రాసులఁ బ్రదర్శించి మూఁడవరాశిని బ్రదర్శించుచున్నారు ఈ ఇత్యాదిగా. విలక్షణతకు ఫలము చెప్పుచున్నారు క్ష రేత్యాదిగా. ఉపాధిద్వయముచేఁ గలుగు గుణదోషములస్పర్శము లేమిచే ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు ని త్యేత్యాదిగా. వీరికంటెు—క్షరాక్షరపురుషులకంటెు అని యర్థము. ఉత్తమః

అన్యః అను రెండుపదములు వాస్తవంబున సర్వవిధంబులను నితనియందు క్షరాక్షరాత్మత్వము లేదని దెలుపుటకొఱకు. అన్యుఁ డని చెప్పుటచే జడవర్గమునందుఁ దోఁచు స్వాతంత్ర్యమును నిరసించుచున్నారు వానికే ఇత్యాదిగా. లోకత్రయ మ్మను నది యుపలక్షణము, సర్వజగత్తును వివక్షింపఁబడినది. చైతన్యమే బలము, దానియందలి శక్తియనఁగా మాయ, దానిచేత నని యర్థము. జగద్ధారణమునందుఁ బరమాత్మకు వ్యాపారాంతరము వారించుచున్నారు స్వరూ పేత్యాదిగా. వీని ధరించువాఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు ఇతఁడు తానే యచలుఁ డగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు అవ్యయః అని. "సంయుక్త మేతత్ క్షర మక్షరంచ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశః" అను శ్రుతియొక్కయర్థమును గ్రహించి చెప్పుచున్నారు ఈశ్వరః అని.

౧౭. మూఁడవపురుషునిఁ దెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—ఉత్తమః = మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడు; పురుషః=వీనిచే జగత్తు పూర్ణము కావున పురుషుఁడు; పరమాత్మేతి; ఉదాహృతః=వేదాంతమునందు చెప్పఁబడెను. విశేషణము చేయుచున్నాఁడు.—యః=ఏపురుషుఁడు; లోకత్రయమ్ = భూమిని అంతరిక్షమును స్వర్గమును; ఆవిశ్య; బిభర్తి =బలముచే ధరించుచున్నాఁడో; అట్లు శ్రుతి. "యేన ద్యౌ రుగ్రా పృథివీచ దృఢా, యేన స్వః స్తభితం యేన నాకః" అని. ఈశ్వరః = స్వామి.

౧౮. ఇట్లు కార్యకారణరూపు లైన క్షరాక్షరు లిద్దఱు పురుషు లని ప్రతిపాదించి ఉపాధిభూతు లైన యాక్షరాక్షరులకంటె భిన్నంబును తద్ధర్మకర్త్రాదిస్పర్శము లేనిదియును నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంబును పదశబ్దార్థంబును ముక్తులచేఁ బొందఁ దగినదియును నగు పరతత్త్వమును నిర్దేశించుచున్నాఁడు.—ఉత్తమః=సర్వోత్కృష్టుఁడు, "దివో జ్యాయా నన్తరిక్షా జ్జ్యాయాన్, అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః" అనుశ్రుతులు సర్వోత్కృష్టుఁ డని చెప్పుటవలన, ఆత్మ తానే యుత్తముఁడు, సత్తచేతను స్ఫూర్తిచేతను మహత్తముఁడు నిరతిశయవైభవుఁడు పరిచ్ఛేదశూన్యుఁ డని యర్థము. కావుననే సర్వమునందును బరిపూర్ణుఁ డగుటవలన, పురుషః = పురుషుఁడు; ఉత్తమత్వముతోఁ గూడినపురుషత్వము ఆత్మయందుఁ దక్క నితరత్ర లే దని సూచించుచున్నది తుశబ్దము. ఉత్తముఁడైన పురుషుఁడుమాత్రము, అన్యః=సంసారకారణరూపు లైన క్షరాక్షరు లను నిద్దఱుపురుషులకన్నను అన్యుఁడు, పరమమహత్తముఁడును చేతనుఁడును జ్ఞాతయును ప్రకాశకుఁడును ప్రకాశస్వరూపుఁడు నగుటచే నుత్కృష్టుఁ డగుటవలన నుత్తమపురుషుఁడు అసంసారియు ప్రత్యగాత్మయు, కావున నిట్టి లక్షణములు గలవాఁడు ఆ క్షరాక్షరపురుషులకంటె భిన్నుఁడే యగుచున్నాఁడు,

ఎట్లు స్థావరజంగమప్రకాశకుఁడును జ్ఞాతయు నగు సూర్యుఁడు ఆస్థావరజంగమముల కంటె భిన్నుఁడును తద్ధర్మకర్త్రాదు లంటనివాఁడు నగుచున్నాఁడో అట్లే " నే నజ్ఞుఁడను, నాయహంకారాదికము దుష్టము " అని తనచే ప్రకాశింపఁజేయఁదగిన యజ్ఞానతత్కార్యములకంటె జ్ఞాతయు తత్ప్రకాశకుఁడు నగునాత్మ భిన్నుఁడే యని యనుభవింపఁబడుచున్నాఁడు, అందువలన జ్ఞాతయు నతిసూక్ష్ముఁడు నసంగుఁడు నగుటచే క్షరాక్షరపురుషులకన్న భిన్నుఁడే యనియు తద్ధర్మకర్త్రాదు లంటనివాఁడనియు నని యెఱుంగవలయు నని యర్థము. ఓయీ! మహత్త్వము గలవాఁడును అతిసూక్ష్ముఁడు నైనను వాయువునకు స్వభిన్నము లగు దుష్టాదుష్టద్రవ్యములసంబంధముచేత దుష్టాదుష్టగంధలేపము కనఁబడుచున్నది, దానిచే వాయువు దుర్గంధియు సుగంధియు నగుచున్నాఁడు, అట్లు పురుషోత్తముఁ డైనయాత్మ క్షరాక్షరభిన్నుఁ డైనను తత్సంబంధమువలన వానికి తద్ధర్మకర్త్రాదిలేప మగు నందువేని కాదు. సావయవుఁ డగుటవలన వాయువునకు సర్వము సంభవించును, ఆత్మయో నిరవయవత్వాదిధర్మములచే క్షరాక్షరులకంటె పరముఁ డగుటవలన తద్ధర్మకర్త్రాదుల నంటఁ డని బోధించుచున్నాఁడు.—పరమాత్మా—"అన్యో ఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః" అని అన్నమయాదులును కూటస్థాంతములు నగుకోశము లాత్మ లని శ్రుతి చెప్పుటవలన ఆత్మశబ్దవాచ్యు లైన క్షరాక్షరులకంటె నిరవయవుఁ డతిసూక్ష్ముఁ డంతరుఁడు ప్రత్యగ్రూపుఁడు జ్ఞాత భాసకుఁడు వ్యాపకుఁ డసంగుఁ డగుటచే నిరతిశయుఁ డగుటవలన ప్రత్యగాత్మ ప్రకృతితత్కార్యములకు స్పృశింప నశక్యుఁ డగుటచే పరముఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, పరముఁ డైనయాత్మ; ఇతి ఉదాహృతః=అని "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్బుద్ధే రాత్మా మహాన్పరః॥ మహతః పరమవ్యక్త మవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషా న్న పరం కించి త్సా కాష్ఠా సా పరాగతిః, దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః। అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పరః, అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః। పాదో ఽస్య విశ్వా భూతాని। త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇత్యాది శ్రుతులచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన దని యర్థము. పరమత్వ చేతనత్వ జ్ఞాతృత్వ ప్రకాశకత్వాదిధర్మములచేత నుత్తముఁ డైనపురుషునకు సంసారతత్కారణరూపు లైన క్షరాక్షరులకంటె నన్యత్వమేది చెప్పఁబడినదో దానినే వెండియు విశేషణములచే స్పష్టీకరించుచున్నాఁ డుత్తరార్థముచేత. అందు క్షరాక్షరులకన్న ఆత్మ యన్యుఁడే యనుటను చెప్పుచున్నాఁడు.—అవ్యయః—సుషుప్తిసమాధులయం దాక్షరాక్షరులకు వ్యయము—నాశము కలుగుచున్నను ఆత్మ తాను నాశము నొందఁడు కావున నవ్యయుఁడు, హేతుగర్భం బీవిశేషణము, " ఆత్మ క్షరాక్షరపురుషులకంటె నన్యుఁడు,

అవ్యయుఁ డగుటవలన, ఏది తదన్యము కాదో అది యవ్యయము కాదు, బుద్ధ్యాదికమువలె." అను ననుమానమువలన సుషుప్తిసమాధులయందు క్షరాక్షరవ్యయసాక్షియై యున్నయాత్మకు వ్యయము లేమివలన నిత్యత్వమువలన క్షరాక్షరపురుషులకంటె నన్యత్వంబును ఉత్తమత్వంబును సిద్ధము. మఱియును. ఈశ్వరః=తనసన్నిధానమాత్రముచేత క్షరాక్షరులవ్యాపారములకు హేతు వగుటవలన ఈశ్వరుఁడు, హేతుగర్భితం బీవిశేషణము, ఆత్మ నారికంటె భిన్నుఁడు, వారిప్రవృత్తికి హేతువగుటవలన,రాజువలె; తనచేఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁదగిన ప్రధానాదులకంటె రాజున కెట్లు భిన్నత్వమును నుత్తమత్వంబును కలుగుచున్నదో అట్లాత్మకుఁ దనచేఁ బ్రవర్త్యులైన క్షరాక్షరులకంటె భిన్నత్వంబును నుత్తమత్వంబును సిద్ధము. మఱియును.యః=ఎవ్వఁడు; లోకత్రయమ్=లోక్యంతే—ఎఱుంగఁబడుచున్నవి కావున లోకము లనఁగా అభిమానిసహితములును నవస్థాసహితములు నగు సమష్టివ్యష్టిరూపములైన స్థూలసూక్ష్మకారణదేహములు, వానియొక్క త్రయము లోకత్రయము—స్థూలసూక్ష్మకారణములు అను మూఁడుశరీరములు, వాని; ఆవిశ్య = వెలుపలను లోపల నంతట వ్యాపించి; బిభర్తి = సత్తను స్ఫూర్తిని ఇచ్చుచు ధరించుచున్నాఁడో, "వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వ మీశః"అను శ్రుతివలన. "ఆత్మ తనచే ధార్యమైనలోకత్రయముకంటె భిన్నుఁడు ఆధార మగుటవలన, చిత్రాధారకుడ్యమువలె" అను ననుమానమువలన నాత్మకు క్షరాక్షరులకంటెభిన్నత్వమును ఉత్తమత్వమును సిద్ధము. లేక. లోక్యన్తే—చూడఁబడుచున్నవి కావున లోకము లనఁగా అభిమానిభోగ్యార్థసహితములైన జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులు, వానియొక్క త్రయము లోకత్రయము, దానిని; ఆవిశ్య = వ్యాపించి; బిభర్తి = ప్రకాశింపఁజేయు చున్నాఁడు, "జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యాది ప్రపఞ్చం యత్ప్రకాశతే" అను శ్రుతివలనను, "ఆత్మ స్వప్రకాశ్యమైన లోకత్రయముకంటె భిన్నుఁడు, ప్రకాశకుఁ డగుటవలన, సూర్యునివలె" అను ననుమానమువలనను, "ఎవ్వఁడను జాగ్రత్త ననుభవించితినో ఎవ్వఁడను స్వప్నముఁ జూచితినో ఎవ్వఁడను సుఖముగా నిద్రించితినో అతఁడే నేను" అను ప్రత్యభిజ్ఞ యుండుటవలనను, ప్రకాశకుఁ డగునాత్మ లోకత్రయభిన్నుఁ డనుటకు శ్రుతియు ననుమానంబును ప్రత్యక్షంబును బ్రమాణములు. ఆత్మకు లోకత్రయప్రకాశకత్వము సిద్ధించుటచే నిత్యత్వమును పరమమహత్త్వమును చేతనత్వమును ప్రకాశస్వరూపత్వమును అకర్తృత్వమును అభోక్తృత్వమును అవిక్రియత్వమును సిద్ధము. అవ్యయుఁడు నీశ్వరుఁడు భర్తయు నగుటచే క్షరాక్షరపురుషులయిద్దఱికన్నను మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁ డగుటవలన ఆత్మ పురుషోత్తముం డనుట సర్వప్రమాణసిద్ధ మని భావము.

మ. ఈ క్షరాక్షరులకంటె విలక్షణుఁడు క్షరాక్షరద్వయదోషము స్పృశిం పనివాఁడు నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుఁడు.—ఉత్తమః=మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడగు; పురుషస్తు=పురుషుఁడో; అన్యః=భిన్నుఁడే, జడరాసులైన క్షరాక్షరులకంటె అత్యంత విలక్షణుఁడు, రెండురాసులను ప్రకాశింపఁజేయునట్టి మూఁడవదైన చేతనరాశి యని యర్థము. పరమాత్మేత్యుదాహృతః=అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమ యానందమయము లను నవిద్యాకల్పితాత్మల నైదింటికన్నను పరముఁడు — ప్రకృష్టుఁడు, అకల్పితుఁడు బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా అని చెప్పఁబడిన యాత్మ, సర్వ భూతములకును ప్రత్యక్చేతనుఁడు, కావున పరమాత్మయని చెప్పఁబడెను వేదాంత ములయందు. యః = ఏపరమాత్మ; లోకత్రయమ్ = భూ ర్భువః స్వ ర్లోకముల మూఁటిని, సర్వజగంబు నని యర్థము; ఆవిశ్య = తన మాయాశక్తిచేత నధిష్ఠించి; బిభర్తి = సత్తాస్ఫూర్తుల నిచ్చుటచే ధరించుచున్నాఁడు పోషించుచున్నాఁడు గూడ. ఎట్టివాఁడు? అవ్యయః = సర్వవికారశూన్యుఁడు; ఈశ్వరః=సర్వమును నియమించు వాఁడు నారాయణుఁడు. అతఁ డుత్తమపురుషుఁడు పరమాత్మ యని చెప్పఁబడె నని యన్వయము, "స ఉత్తమః పురుషః" అను శ్రుతివలన.

శ్రీ. ఎవ్వనిఁ జెప్పుటకొఱ కీక్షరాక్షరులు చెప్పఁబడిరో వానిఁ జెప్పుచు న్నాఁడు.—ఈ క్షరాక్షరులకంటె, అన్యస్తు = విలక్షణుఁడైనవాఁడో; ఉత్తమః పురుషః. వైలక్షణ్యమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—పరమాత్మేతి=పరముఁడైన యాత్మ యని; ఉదాహృతః = శ్రుతులచేఁ జెప్పఁబడెను. ఆత్మ యగుటచే అచేతనుఁడైన క్షరునికంటె విలక్షణుఁడు, పరముఁ డగుటచే చేతనుఁడై భోక్త యగునక్షరునికంటె విలక్షణుఁ డని యర్థము. పరమాత్మత్వమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—యః = ఎవ్వఁడు; ఈశ్వరః = ఈశనశీలుఁడై; అవ్యయః = నిర్వికారుఁడే యగుచు; లోకత్రయమ్ = లోకత్రయమును సర్వమును; ఆవిశ్య; బిభర్తి = పాలించుచున్నాఁడో.

ప. ఇఁక వారికంటె విలక్షణుఁడైన పురుషోత్తమునిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— అన్యః = వారికంటె విలక్షణుఁడు; ఉత్తమః పురుషః. వాఁడే; పరమాత్మేతి; ఉదా హృతః = చెప్పఁబడెను. యః, ఆవిశ్య=అంతటను ప్రవేశించి; లోకత్రయం బిభర్తి, "తత్సృష్ట్వా త దే వానుప్రావిశత్" అను శ్రుతివలన; అవ్యయః=నిర్వికారుఁడు; ఈశ్వరః = నియామకుఁడు సూత్రాత్మ.

రా. ఉత్తముఁ డైన పురుషుఁడో, క్షరాక్షరశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడిన బద్ధముక్తపురుషు లిద్దఱికన్నను, అన్యః = భిన్నుఁడు; పరమాత్మే త్యుదాహృతః = పరమాత్ముఁ డని చెప్పఁబడెను సర్వశ్రుతులయందును. పరమాత్మ యని చెప్పుటవలననే యుత్తమపురుషుఁడు బద్ధముక్తపురుషులకంటె నర్థాంతరభూతుఁ డని తెలియ వచ్చుచున్నది. ఎట్లు? యః లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్తి = లోక్యతే — తెలియఁబడుచున్నది కావున లోకము, ఆలోకములమూఁడు లోకత్రయము, అచేతనమును తత్సంసృష్టుఁ డైన చేతనుఁడును ముక్తుఁడును అని ప్రమాణముచేఁ దెలియఁబడునట్టి యీమూఁటిని ఏయాత్మ యావేశించి భరించుచున్నాఁడో అతఁడు వ్యాప్యము భర్తవ్య మగు నాలోకత్రయముకంటె భిన్నుఁడు. ఇందువలనఁగూడ నతఁ డీలోకత్రయముకంటె భిన్నుఁడు. ఎందువలన ననఁగా నతఁడు, అవ్యయః ఈశ్వరః—అవ్యయస్వభావుఁడు వ్యయస్వభావ మైన యచేతనముకన్నను తత్సంబంధముచే తదనుసారి యైనచేతనునికన్నను అచిత్సంబంధయోగ్యతచేఁ బూర్వసంబంధి యగు ముక్తునికన్నను భిన్నుఁడే గదా! అట్లీలోకత్రయమున కీశ్వరుఁ డీశితవ్య మైన లోకత్రయమునకంటె భిన్నుఁడు.

మూ. *

యస్మాత్ క్షర మతీతో౽హ మక్షరా దపి చోత్తమః
అతో౽స్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః. ౧౮

భా. ఇంతవఱకు వ్యాఖ్యాతుఁ డగు నీశ్వరునిపురుషోత్తముఁ డనునీ నామము లోకవేదములయందుఁ బ్రసిద్ధము. ఆ నామమునకు నిర్వచన ప్రసిద్ధిచే నర్థవత్త్వముఁ దెలుపుచుఁ దాను నిరతిశయుఁ డని తెలుపుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—యస్మాత్ = ఎందువలన; అహమ్ = నేను; క్షరమ్ = అశ్వత్థాఖ్య మైన సంసారమాయావృక్షమును; అతీతః=అతిక్రమించినవాఁడనో; అక్షరాదపిచ=సంసారవృక్షమునకు బీజభూత మైన దానికన్నను; ఉత్తమః = మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁ డైనవాఁడనో, లేక, మిక్కిలి యూర్ధ్వుఁడనో; అతః = అందువలన, ఇట్లు క్షరాక్షరులకంటె నుత్తముఁడ నగుటవలన; లోకే = లోకమునందును; వేదేచ = వేదమునందును; పురుషోత్తమః = పురుషోత్తముఁ డని; ప్రథితః = ప్రఖ్యాతుఁ

* అధ్యాయసమాప్తి వఱకు భాష్యము లేదు.

డను; అస్మి=అగుచున్నాను. నేను పురుషోత్తముఁడని భక్తజనులెఱుంగుదురు, కవులును కావ్యాదులయందీనామమును నిబద్ధముఁ గావింతురు, పురుషోత్తముఁడను నీనామముచేత నన్ను లోకులు వ్యవహరింతురు.

నేను అశ్వత్థాఖ్యసంసారమాయావృక్షరూపుఁడగు క్షరపురుషునతిక్రమించినవాఁడనై ఆసంసారవృక్షమునకు బీజభూతమైన యజ్ఞానమే యగు నక్షరపురుషునికంటె నుత్కృష్టుఁడనై యున్నవాఁడను కావున లోకమునందును వేదమునందును నాకుఁ బురుషోత్తముఁడను పేరు ప్రసిద్ధమై యున్నదని తాత్పర్యము.

ఆ. లోకవేదములయందుఁ బురుషోత్తమనామము భగవంతునకుఁ బ్రసిద్ధమగుటచే అప్రపంచత్వము సిద్ధమని చెప్పుచున్నారు ఇంతవఱకు ఇత్యాదిగా. అశ్వకర్ణాదిశబ్దమువలె నీనామము రూఢమగుటవలన అర్థవిశేషము లేమివలన లౌకికేశ్వరునకువలె భగవంతునకుఁగూడ నీశ్వరత్వము సాతిశయమనఁగా కాదని చెప్పుచున్నారు ఆనామమునకు ఇత్యాదిగా.

హ. పురుషోత్తమనామము నిర్వచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—యస్మాత్; క్షరమ్ = క్షరపురుషుని; అతీతః = అతిక్రమించినవాఁడను; అక్షరాదపిచ=అక్షరపురుషునికన్నను; ఉత్కృష్టతముఁడను, సర్వపాప్మములవలన ఉదితుఁడ * నగుటవలన. అట్లు శ్రుతి "ఉదితినామ స ఏవ సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః" అని. అతః= ఈకారణమునవలన; ఈ లోకమునందును వేదమునందును పురుషోత్తముఁడని ప్రసిద్ధుఁడను. అందువలన నేను సర్వలోకప్రసిద్ధుఁడనని యర్థము.

శం అవ్యయత్వము ఈశ్వరత్వము భర్తృత్వము మొదలగుధర్మములచేతఁ బురుషోత్తమత్వము సిద్ధించువిధమునే విశదీకరించుచు "అట్టిది గదా నానామముయొక్కయర్థవత్త్వము వేదశాస్త్రప్రసిద్ధం" బని ప్రతిపాదించుద్వారమున తనయొక్కయవిక్రియత్వంబును అసంసారిత్వంబును సచ్చిదానందైకరసత్వంబును అద్వితీయత్వంబును సూచించుచున్నాఁడు.—యస్మాత్=ఎందువలన; నిత్యత్వజ్ఞాతృత్వాదిధర్మములచేత, క్షరమ్ = మహదాదిస్థూలాంతరూపుఁడును ఉత్పత్తిలయాదివికారములు గలవాఁడును కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిసంసారధర్మవిశిష్టుఁడు నగు కార్యలక్షణుఁడైనపురుషుని; అహమ్ = నేను; అతీతః=అతిక్రమించినవాఁడ నగుచున్నానో, నిత్యత్వాదిధర్మములచేత విలక్షణుఁడనగుటచే నుత్కృష్టుఁడ నగుటవలన క్షరపురుషునికంటె

* విముక్తుఁడను, లేక, ఊర్ధ్వగతుఁడను.

నుత్తముఁడ నగుచున్నానో యని యర్థము. అట్లు, ప్రకాశస్వరూపత్వము ప్రకాశకత్వము ఆధారత్వము మొదలగుధర్మములచేత మహత్తరుఁడ నగుటవలన, అక్షరాదపిచ = సంసారబీజ మైన యవ్యక్తముకన్నను; ఉత్తమః=ఉత్తముఁడ నగుచున్నానో. అతః = ఇందువలననే; లోకే = పురాణమునందును; వేదేచ = వేదములయందును; పురుషోత్తమః = ఉక్తలక్షణు లైన క్షరాక్షరపురుషులకంటె నిష్కలత్వ నిత్యత్వ నిర్గుణత్వ చేతనత్వాదిధర్మములచేత నుత్తముఁడ నగుటవలన పురుషోత్తముఁ డని, ఈ పురుషులతోను వీరిధర్మకర్మావస్థలతోను సంబంధము లేశమేనియు లేనివాఁడ నగుటవలన నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుఁడను కేవల సచ్చిదానందైకరసుఁడను పరమాత్మ నని; ప్రథితః=ప్రసిద్ధుఁడను, “మహతో ఽవ్యక్త ముత్తమమ్, అవ్యక్తా త్తు పరః పురుషః, పురుషా న్న పరం కించిత్, అయమాత్మా సన్మాత్రో నిత్యః శుద్ధో బుద్ధః సత్యో ముక్తో నిరఞ్జనో విభు రద్వయ ఆనన్దః పరః ప్రత్యగేకరసః, తేభ్యో విలక్షణః సాక్షీ చిన్మాత్రోఽహం సదాశివః” ఇత్యాది శ్రుతులచేతను, “కార్యకారణసంబన్ధరహితః కేవలః శివః” ఇత్యాది స్మృతులచేతను ప్రతిపాదింపఁబడినవాఁడ నని యర్థము. చిత్రము నతిక్రమించి గోడ యున్నది యనునపుడు యుక్తిచేతను సూక్ష్మబుద్ధిచేతను విచారింపఁగా గోడకంటె భిన్నముగా చిత్రముయొక్క స్వరూపము గనఁబడదు, గోడసత్తకంటె భిన్నముగా చిత్రమునకు వేఱుసత్త లేమివలన. అట్లు. క్షరాక్షరాఖ్యపురుషుల నతిక్రమించినవాఁడ నన్నపుడు “వికల్పో నహి వస్తు, మాయామాత్ర మిదం ద్వైతమ్, అసత్త్వా దన్యస్య” ఇత్యాదిశ్రుతులచేతను “ఇది యంతయు నసత్తు, మాయాకార్య మగుటవలన, ఇంద్రజాలమువలె.” “సర్వమును సన్మాత్రమె, సదనుగత మగుటవలన, మృత్తికానుగత ఘటమువలె” ఇత్యాదియుక్తులచేతను విచారింపఁగా పరమాత్మసత్తకంటె భిన్నముగా ఆక్షరాక్షరపురుషులకు వేఱుసత్త లేమివలనను “సర్వం హ్యేత ద్బ్రహ్మ” ఇత్యాది శ్రుతివాక్యబలమువలనను పురుషోత్తమాఖ్య మగు పరబ్రహ్మ మద్వితీయమే యగుచున్నది. అందువలన సర్వంబును బ్రహ్మమే యని యెఱుంగవలయు నని సిద్ధము.

మ. ఇప్పుడు యథావ్యాఖ్యాతుఁడు క్షరాక్షరవిలక్షణుఁ డైన యీశ్వరుని పురుషోత్తముఁ డను ప్రసిద్ధనామము నిర్వచించుటచేత యిట్టి పరమేశ్వరుఁడు నేనే యని తన్నుఁ దెలుపుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు, “బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠా ఽహమ్, త ద్ధామ పరమం మమ” అని మున్ను చెప్పిన తనమహిమ నిర్ధారించుకొఱకు.— యస్మాత్ = ఎందువలన; క్షరమ్ = కార్య మగుటచే వినాశి యైన మాయామయ

మగు నశ్వత్థాఖ్యసంసారవృక్షమును; అహమ్ = నేను పరమేశ్వరుఁడను; అతీతః = అతిక్రమించినవాఁడనో; అక్షరాదపిచ = మాయాఖ్య మైన యవ్యాకృతముకన్నను, " అక్షరా త్పరతః పరః " అను శ్రుతియందు పంచమ్యంతాక్షరపదముచేతఁ బ్రతిపాదిత మైన సంసారవృక్షబీజభూత మగు సర్వకారణముకన్నను; ఉత్తమః=మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడనో; అతః = పురుషోపాధులై యధ్యాసంబున పురుషపదమునే వ్యవహరింపఁబడునట్టి యీక్షరాక్షరులకన్న నుత్తముఁడ నగుటవలన; లోకే వేదేచ; పురుషోత్తమః = పురుషోత్తముఁ డని; ప్రథితః = ప్రఖ్యాతుఁడను; అస్మి = అగుచున్నాను. " స ఉత్తమః పురుషః " అని వేద ముదాహరింపఁబడియే యున్నది. లోకమునందును కవికావ్యాదులయందు " హరి ర్యథైక పురుషోత్తమః స్మృతః " ఇత్యాదికము ప్రసిద్ధము.

కారుణ్యంబున మానుషాకృతిఁ గృతు ల్గావించుచు న్గీడి కం
పారం దెల్పె నిజేశ్వరత్వము మహోదారుండు సచ్చిత్సుఖా
కారుం డాపురుషోత్తమోత్తమపదఖ్యాతుండు నారాయణుం
డారాపారము లేదు తన్మహిమకుం గ్వాంతంబునం దెన్నఁగన్.

కరణముల నోర్చి భోగము కడఁ దొలంచి
యోగి మొనరించుతు విమలాత్మ యోగు లేను
బరమపూరుషుని యనంతపార మమృత
సారమహిమంబు చవిగొంచుఁ జనుదు ముక్తి.

శ్రీ. తన యీపురుషోత్తమత్వము నామనిర్వచనముచేఁ దెలుపుచున్నాఁడు.—యస్మాత్; క్షరమ్ = జడవర్గమును; అతీతః=నే నతిక్రమించినవాఁడనో, నిత్యముక్తుఁడ నగుటవలన; అక్షరాత్ = చేతనవర్గముకన్నను; ఉత్తమః, నియంత నగుటవలన; అతః; లోకే వేదేచ; పురుషోత్తమః = పురుషోత్తముఁ డని; ప్రథితోస్మి = ప్రఖ్యాతుఁడ నగుచున్నాను. అట్లు శ్రుతి; " సవా అయమాత్మా సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వ స్యాధిపతిః సర్వ మిదం ప్రశాస్తి " ఇత్యాదికము.

ప * పురుషోత్తమః=దేహాభిమానిజీవునకుఁ బురుషుఁ డని సంజ్ఞ, వాని కంటె నుత్తముఁడను కావునఁ బురుషోత్తముఁడ నని, లోకమునందుఁ బ్రసిద్ధుఁడను.

---

* పదయోజన శ్రీధరీయముతో సమానము.

“నహి నిర్మూలా ప్రసిద్ధిః” — నిర్మూల మైనప్రసిద్ధి లేదు గదా అను న్యాయముచేత, “ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః” అని వేదమునందును ప్రసిద్ధుఁడను. అది యథర్వవేదమందును చెప్పఁబడినది. “ఇన్ద్రియేభ్యః పరం మనో మనసః సత్త్వ ముత్తమమ్ । సత్త్వా దపి మహానాత్మా మహతో ఽవ్యక్త ముత్తమమ్॥ అవ్యక్తా త్పరః పురుషో వ్యాపకో ఽలింగ ఏవచ । యం జ్ఞాత్వా ముచ్యతే జన్తు రమృతత్వంచ గచ్ఛతి” అని. స్పష్టార్థము.

రా. ఎందువలన ఈ చెప్పఁబడినస్వభావములచేత క్షరపురుషుని నే నతిక్రమించినవాఁడనో, అక్షరునికన్నను — ముక్తునికన్నను పై చెప్పినకారణములచేత మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడనో, అందువలన నేను లోకమందును వేదమందును పురుషోత్తముఁ డని ప్రసిద్ధుఁడ నైతిని. వేదార్థావలోకనమువలన లోకశబ్దముచేత నిట స్మృతి చెప్పఁబడుచున్నది. శ్రుతియందును స్మృతియందును అని యర్థము. అందు శ్రుతియందు “పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేనరూపే ణాభి నిష్పద్యతే, స ఉత్తమః పురుషః” ఇత్యాదియందు. స్మృతియందును “అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హ్యనాదిమధ్యాన్త మజస్య విష్ణోః” ఇత్యాదియందు.

యో మా మేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్
స సర్వవి ద్భజతి మాం సర్వభావేన భారత. ౧౯

భా. ఇఁక నిప్పుడు నిర్వచించినప్రకారమున త న్నెవఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో వాని కీఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.—యః = ఎవ్వఁడు; మామ్=నన్ను ఈశ్వరుని, యథోక్తవిశేషణుని; ఏవమ్=యథోక్తప్రకారంబున; పురుషోత్తమమ్=పురుషోత్తముని; అసమ్మూఢః=సమ్మోహవర్జితుఁడై; జానాతి = ఇతఁడే నే నని యెఱుంగుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; సర్వవిత్=సర్వాత్మతచే సర్వంబును ఎఱుంగుచున్నాఁడు కావున సర్వజ్ఞుఁడు; సర్వభావేన = సర్వాత్మచిత్తతచేత; మామ్=సర్వభూతస్థుఁ డగు నన్ను; భజతి = పొందుచున్నాఁడు. భారత = అర్జునుఁడా!

అర్జునా! ఏపురుషుఁడు మున్ను చెప్పిన సర్వాత్మత్వాదివిశేషణములతోఁ గూడిన యీశ్వరుని నన్ను ఇప్పుడు చెప్పిన క్షరాక్షరాతీతత్వముచేఁ బురుషోత్తముఁ డని ప్రసిద్ధుఁ డైనవానిని మోహము లేనివాఁడై యితఁడే నే నని యెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు సర్వాత్మబుద్ధి గలవాఁడై సర్వము నెఱింగినవాఁడు కావున

సర్వజ్ఞుఁ డగును, సర్వాత్ముఁడ నగు నాయందే నిలిచినచిత్తము గలవాఁడై సర్వభూతస్థుఁడ నగు నన్నే పొందుచున్నాఁడు.

ఆ. ఆత్మయొక్క యప్రపంచత్వమును జ్ఞానఫలము చెప్పుటచే స్తుతించుచున్నారు ఇఁకనిత్యాదిగా.—యథోక్తవిశేషణుని—సర్వాత్మత్వాదివిశేషణములతోఁ గూడినవాని నని యర్థము. యథోక్తప్రకారంబున—క్షరాక్షరాతీతత్వమున. సమ్మోహవర్జితుఁడై—సమ్మోహ మనఁగా దేహాదులయందు తాను తనది యనుబుద్ధి, దానిచేత విడువఁబడినవాఁడై యని యర్థము. భగవంతు నెఱింగినవాఁడే సర్వజ్ఞుఁడు, భగవంతుఁడే సర్వబుద్ధిచేత నెఱుంగఁదగినవాఁ డగుటవలన నని చెప్పుచున్నారు సః ఇత్యాదిగా. సర్వాత్మచిత్తతచే—సర్వాత్ముఁడ నగు నాయందే యాసక్తమైనచిత్తము గలవాఁ డగుటచేత నని యర్థము.

హ. ఇఁక నిప్పు డెవ్వఁడు పురుషోత్తముఁ డను పేరు గల పురుషు నెఱుంగుచున్నాఁడో వానిఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.—యః; మామ్—పరమేశ్వరుని; ఏవమ్; అసమ్మూఢః — నిశ్చితమైనబుద్ధి గలవాఁడై; పురుషోత్తమం జానాతి. నామ కర్మ స్వరూపబలవీర్యతేజములచేత నని యర్థము.

శం. ఇట్లు మాయాతత్కార్యములతోఁ సంబంధము లేనివాఁ డగుటచేఁ దాను నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావుఁ డని ప్రతిపాదించి ఇట్టివాని నన్నెవ్వఁ డెఱుంగుచున్నాఁడో అతఁడు ముక్తుఁ డగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—అనేకజన్మసహస్రములయందు శ్రద్ధాభక్తులతోఁ సత్కర్మములఁ బరమేశ్వరు నారాధించి తత్ప్రసాదమునకుఁ బాత్రభూతుఁడై దైవసంపద్విశిష్టుఁ డైన శుద్ధాత్ముఁడు, యః = ఏముముక్షువైన యధికారి; శమదమసన్న్యాసాదిసాధనసంపత్తితోఁ జేయఁబడిన శ్రవణాదులచేఁ గలిగినజ్ఞానముచేత, ఏవమ్ = పై చెప్పినలక్షణములు గలవాఁడను, నిత్యత్వైశ్వరత్వాదిధర్మములచే క్షరాక్షరవిలక్షణుఁడను; పురుషోత్తమమ్ = పురుషోత్తముఁడను సర్వసంసారధర్మనిర్ముక్తుఁడను సదానందైకరసుఁడను అద్వితీయుఁడ నగు; మామ్—పరమాత్మను; జానాతి=ఇతఁడే నే నని స్వస్వరూపంబున సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; సర్వవిత్ =సర్వమును బ్రహ్మమే యని యపరోక్షముగా సర్వమును బ్రహ్మమునుగా నెఱింగినవాఁడు కావున సర్వజ్ఞుఁడు; అందువలననే, అసమ్మూఢః = దేహేంద్రియాదులయందు నేను నాది యనుబుద్ధి గలవాఁడు సంమూఢుఁడు, తద్విలక్షణుఁడు అసమ్మూఢుఁడు, దేహాదులయం దహంభావమమభావములు

లేనివాఁడై; సర్వభావేన = నేనే ఇది యంతయు ననునది సర్వభావము దానిచేత, సర్వాత్మతచేత, సర్వాత్మభావప్రాప్తిచేత; మామ్; భజతి = పొందుచున్నాఁడు, ఈ దేహము పడినపిదపఁ బూర్ణాత్ముఁడై నిలుచుచున్నాఁ డని యర్థము. లేక, యః = ఏముముక్షువు; అసంమూఢః=విషయాశాపరవశుఁడు సమ్మూఢుఁడు, అట్లు కానివాఁ డసమ్మూఢుఁడు, ఎల్ల యేషణలనుండియు వ్యుత్థితుఁడై; మామ్ = ఇట్టి లక్షణములు గల నన్ను; పురుషోత్తమమ్; జానాతి = స్వస్వరూపమున నెఱుంగుచున్నాఁడో; స సర్వవిత్; సర్వభావేన = సర్వమును బ్రహ్మమే యని సర్వత్ర బ్రహ్మదృష్టిచేత; మామ్; భజతి = జ్ఞానమునకును తత్ఫలమునకును బ్రతిబంధము లేకుండుటకొఱకు న న్ననుసంధించుచున్నాఁడు. నిర్మానమోహత్వాదిసాధనసంపత్తితో సర్వభావమున నన్ను భజించుచున్నవాఁడై బ్రహ్మజ్ఞానంబునకును తన్నిష్ఠకును ఫల మైన యా య వ్యయపదమును పొందు నని మున్నే చెప్పఁబడిన దని యెఱుంగవలయును.

మ ఈ నామనిర్వచనము దెలియుటకు ఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—యః; మామ్—ఈశ్వరుని; ఏవమ్ = యథోక్తనామనిర్వచనముచేత; అసమ్మూఢః = ఈ కృష్ణుఁడును ఒకానొకమనుష్యుఁడే యను సమ్మోహము లేనివాఁడై; పురుషోత్తమమ్ = మున్ను చెప్పఁబడినయర్థము గల పురుషోత్తమునిఁగా; జానాతి=ఈశ్వరుఁడే యితఁ డని యెఱుంగుచున్నాఁడో; సః=అతఁడు; మామ్; భజతి=సేవించుచున్నాఁడు; సర్వవిత్ = నన్ను సర్వాత్మునిఁగా నెఱుంగుచున్నాఁడు కావున నతఁడే సర్వజ్ఞుఁడు; సర్వభావేన = ప్రేమలక్షణం బగు భక్తియోగముచేత. ఓభారతుఁడా! అందు వలన, "మాం చ యో உవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే । సగుణా న్సమతీ త్యైతా న్బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే" అని యేది చెప్పఁబడినదో అది యుప పన్నము. మఱియు "బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠా உహమ్" అని చెప్పినదియు నుప పన్నతరము.

క్షేమము గోరువారలు భజింపుఁడు చిత్సుఖధామముఁ ఘన
శ్యామను వేదసారము వ్రజప్రమదాకుచభారహారముఁ
భూమికి భారముఁ దలఁగ మూర్త్యవతారము మాటి కొందునా
శ్రీమహాముఁ బొర్రిఁ భజనసిద్ధులకుఁ భవవార్ధిపారముఁ. ౧౯

శ్రీ. ఇట్టి యీశ్వరు నెఱింగినవానికి ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.—యః; ఏవమ్ = చెప్పినవిధంబున; అసమ్మూఢః = నిశ్చిత మగుబుద్ధి గలవాఁడై; మాం

పురుషోత్తమం జానాతి=నన్ను పురుషోత్తమునిఁగా నెఱుంగుచున్నాఁడో; సః; సర్వభావేన = సర్వప్రకారముచేతను; మాం భజతి=నన్నే భజించుచున్నాఁడు. అందువలన, సర్వవిత్ = సర్వజ్ఞుఁ డగుచున్నాఁడు.

ప. *

రా. యః; ఏవమ్ = చెప్పినప్రకారంబున; పురుషోత్తమం మామ్; అసంమూఢో జానాతి—క్షరాక్షరపురుషులకంటె అవ్యయస్వభావుఁడ నగుటచేతను వ్యాపన భరణైశ్వర్యములు గలవాఁడ నగుటచేతను నన్ను విలక్షణునిఁగా నెఱుఁగుచున్నాఁడో; స సర్వవిత్ = అతఁడు మత్ప్రాప్తి కుపాయముగా దేని నెఱుఁగవలయునో దాని నెఱింగినవాఁడు; సర్వభావేన మాం భజతి = మత్ప్రాప్తి కుపాయములుగా భజనప్రకారము లేవి చెప్పఁబడినవో ఆసర్వభజనప్రకారములచేతను అతఁడు నన్ను భజించుచున్నాఁడు. సమస్తము లైన మద్విషయజ్ఞానములచే నా కే ప్రీతి కలుగునో మఱియు మద్విషయము లైన భజనములచే నా కేప్రీతి కలుగునో రెండువిధము లైన యాప్రీతియు నీజ్ఞానముచే నాకుఁ గలుగుచున్నది.

ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్ర మిద ముక్తం మయా௨నఘ ।
ఏత ద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యా త్కృతకృత్య శ్చ భారత. ౨౦

భా. ఈ యధ్యాయమునందు మోక్షఫలం బగు భగవత్తత్త్వజ్ఞానము ప్రతిపాదించి యిఁక నిప్పుడు దాని స్తుతించుచున్నాఁడు.—ఇతి= ఈ; గుహ్యతమమ్ = గోప్యతమ మైన, మిక్కిలి రహస్య మైన యనుట; శాస్త్రమ్=శాస్త్రము; గీతాగ్రంథము సమస్తమును శాస్త్ర మని చెప్పఁబడుచున్నది వాస్తవమే, అయినను ఈయధ్యాయమే యిట స్తుతికొఱకు శాస్త్ర మని చెప్పఁబడుచున్నది, ప్రకరణమువలన, సమస్త మైన గీతాశాస్త్రార్థమునుం గదా యిట సంక్షేపమునఁ జెప్పఁబడినది, ఇంతియ కాదు, సమస్తమైన వేదార్థముగూడ నిందుఁ బరిసమాప్తము, "యస్తం వేద స వేదవిత్, వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః" అనియుఁ బ్రతిపాదింపఁ బడినది; ఇదమ్ = ఇది; మయా = నాచేత; ఉక్తమ్ = చెప్పఁబడినది. అనఘ = పాపము లేనివాఁడా. ఏతత్ =ఈ శాస్త్రమును; నేను దెల్పిన విధమున, బుద్ధ్వా = ఎఱింగి; బుద్ధిమాన్ = జ్ఞానవంతుఁడు; స్యాత్ =

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

అగును, వేఱువిధమున కాఁడు. కృతకృత్యశ్చ = చేయఁబడిన చేయవలసినది గలవాఁడును అగును, ఉత్తమజన్మజాతుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁ డేది చేయవలయునో అది సర్వంబును భగవత్తత్త్వము నెఱింగినయెడలఁ జేయఁబడినది యగు నని యర్థము, వేఱువిధమున నెవ్వరికిని గర్తవ్యము పరిసమాప్తము కా దని యభిప్రాయము, "సర్వం కర్మాఽఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే" అని గదా చెప్పఁబడినది. "ఏతద్ధి జన్మసాఫల్యం బ్రాహ్మణస్య విశేషతః। ప్రాప్యైతత్కృతకృత్యో హి ద్విజో భవతి నాన్యథా" అని మానవవచనముగూడ. ఈ పరమార్థతత్త్వము నావలన విన్నవాఁడవు కావున కృతార్థుఁడవు నీవు, భారత=ఓ యర్జునుఁడా.

పాపరహితుఁడ వైన ఓయర్జునుఁడా! గీతాశాస్త్రార్థమును సర్వవేదార్థమును సంక్షేపించి పరమరహస్యమైన యీశాస్త్రమును నీకుఁ జెప్పితిని. నేను చెప్పిన ప్రకారము దీని నెఱింగినవాఁడు జ్ఞానవంతుఁడై కృతార్థుఁ డగును. వాని కిఁకఁ గర్తవ్యమేమియు లే దని తాత్పర్యము.

టీ. అధ్యాయార్థము ననువదించి యుపసంహారశ్లోకము దించుచున్నారు ఈ యధ్యాయమునందు ఇత్యాదిగా. సమస్తమైనగీతయందును శాస్త్రశబ్దము చెప్పవలసియుండఁగా ఈయధ్యాయము శాస్త్ర మని యెట్లు చెప్పవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు గీతాగ్రంథము ఇత్యాదిగా. స్తుతించుటకైనను ఈయధ్యాయమునందు శాస్త్రార్థము లేకయుండఁగా శాస్త్రశబ్దం బెట్లు ప్రయోగింపనగు ననఁగా నందులకుఁ జెప్పుచున్నారు సమస్తమైన ఇత్యాదిగా. గీతాశాస్త్రార్థము సమస్తంబును ఇట సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడినందువలన మాత్రమే కాదు దీనికి శాస్త్రశబ్దము, మతే మనఁగా వేదార్థమంతయు నిందు పరిసమాప్త మగుటవలనఁ గూడ దీనికి శాస్త్రశబ్దము యుక్త మని చెప్పుచున్నారు ఇంతియకాదు ఇత్యాదిగా. అందు గమకమును చెప్పుచున్నారు యస్త మిత్యాదిగా. భగవత్తత్త్వము దెలియుట చేతఁ గృతకృత్యుఁ డగు నన్నదాని నుపపాదించుచున్నారు ఉత్త మేత్యాదిగా. వేఱువిధమున కాఁ డన్నదాని వివరించుచున్నారు వేఱువిధమున నిత్యాదిగా. తత్త్వజ్ఞానము కలిగినను కర్మములు చేయవలసినవి యుండుటవలన కర్తవ్యసమాప్తి కా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సర్వ మిత్యాదిగా. తత్త్వజ్ఞానమువలనఁ గృతార్థుఁ డగు ననుటకు మనుస్మృతినిగూడఁ జెప్పుచున్నారు ఏత ద్ధీత్యాదిగా. భారత యని సంబోధించుటకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు ఈ పరమార్థతత్త్వ మిత్యాదిగా.

ఈయధ్యాయముచేత ఆత్మ దేహాద్యతిరిక్తుఁ డనియు చిద్రూపుఁ డనియు సర్వాత్ముఁ డనియు కార్యకారణవినిర్ముక్తుఁ డగుటచే ప్రపంచాతీతుఁ డనియు అతఁడే యఖండైకరసబ్రహ్మరూపుఁ డని యెఱుఁగుటవలన నశేషపురుషార్థపరిసమాప్తి యగు ననియు వర్ణింపఁబడినది.

హ. ఇతి; గుహ్యతమమ్; శాస్త్రమ్=శిక్షించునది యగుటవలనను రక్షించునది యగుటవలనను శాస్త్రము; ఉక్తమ్ = చెప్పఁబడినది. ఏతత్ = ఈశాస్త్రమును; బుద్ధ్వా; బుద్ధిమాన్ = బ్రహ్మవిదుఁడును; కృతకృత్యశ్చ = చేయఁబడినకర్తవ్యము గలవాఁడును; స్యాత్.

శ౦. అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వ మ్మని యారంభించి యుపదేశించిన గీతాశాస్త్రమునకు దీని నుపలక్షణము గావించి పంచదశాధ్యాయలక్షణ మైన యీశాస్త్ర మతిరహస్య మనియు దీనియర్థము నెఱింగి పురుషుఁడు కృతార్థుఁ డగు ననియుఁ బ్రతిపాదించుచు నీయధ్యాయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఇతి = ఈప్రకారమున; మయా = నాచేత; ఉక్తమ్ = చెప్పఁబడిన; ఇదం శాస్త్రమ్=ఈశాస్త్రము, నిర్విశేష మగు పరతత్త్వమును శాస్తి—బోధించుచున్నది కావున శాస్త్రము పంచదశాధ్యాయరూపము; గుహ్యతమమ్ = బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపర మగుటవలన నత్యంత గోప్యము, ఎవనికిఁ గాని దుష్టుఁడును ఆసురసంపద గలవాఁడు నగువానికిఁ జెప్పను వినిపింపను గూడనిది. ఎవ్వఁడు బ్రాహ్మణాద్యుత్తమవర్ణజాతుఁడు శుభాచారనిరతుఁడై సుశీలుఁడై సర్వైషణల విడిచి మోక్షైకకాముఁ డగుచున్నాఁడో అతఁడు, ఏతత్ = ఈ పంచదశాధ్యాయరూప మైన శాస్త్రమును, దీనియందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన యర్థమును; సద్గురువు ననుగ్రహమువలన, బుద్ధ్వా=చక్కఁగాఁ దెలిసి; బుద్ధిమాన్= బ్రహ్మమే నే ననుజ్ఞానమె యిట బుద్ధిశబ్దమున కర్థము, అది కలవాఁడు, బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నుఁడును తత్ఫలము నొందినవాఁడును; స్యాత్. కృతకృత్యశ్చ = కృతకృత్యుఁడును అగును, కృత్యము—శుద్ధాత్ము లగు బ్రాహ్మణాదులు చేయవలసిన యగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాంతమును ఔపాసనాదిశానబల్యంతమును మఱియు నితరము నగు శ్రౌతస్మార్తకర్మ మేది గలదో అది సర్వంబును, ఈ బ్రహ్మవిదునిచే కృతము—చేయఁబడినది యగును కావునఁ గృతకృత్యుఁడు, సర్వకర్మముల ననుష్ఠించినవాఁడును అగును; సర్వాత్మ యగు బ్రహ్మము నెఱింగిన పిదప విద్వాంసుఁడు సర్వవేదశాస్త్రపురాణేతిహాసాగమప్రసిద్ధ మైన సమస్తకర్మము నాచరించినవాఁ డగును, తజ్జన్యసుఖము సర్వంబు ననుభవించినవాఁ డగును, బ్రహ్మానందమునందు సర్వానందము

లంతర్భూతము లగుటవలన, "ఏత స్యైవానన్ద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" అను శ్రుతివలన. అందువలన బ్రహ్మవిదుఁడే కృతార్థుఁ డని సిద్ధము.

మ. ఇప్పు డధ్యాయార్థమును స్తుతించుచు నుపసంహరించుచున్నాఁడు.— ఇతి = ఈప్రకారంబున; గుహ్యతమమ్ = మిక్కిలి రహస్యము; సంపూర్ణ మైన శాస్త్రమే సంక్షేపంబున, ఇదమ్ — ఈ యధ్యాయమునందు; మయా; ఉక్తమ్; అనఘ = వ్యసనము లేనివాఁడా! ఏతద్బుద్ధ్వా; ఇతరుఁడుకూడ నెవ్వఁడైనను, బుద్ధిమాన్ = ఆత్మజ్ఞానవంతుఁడు; స్యాత్. కృతకృత్యశ్చ = ఎవ్వనిచేత సమస్త మైన కృత్యమును చేయఁబడినదో మఱి చేయవలసినకృత్య మెవ్వనికిని లేదో అట్టి కృతకృత్యుఁడును అగును; ఉత్తమజన్మజాతుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁ డేది చేయవలయునో అది యంతయును భగవత్తత్త్వము దెలిసినయెడ చేయఁబడిన దగును, వేఱువిధమున నెవ్వనికిని గర్తవ్యపరిసమాప్తి కానేరదని యభిప్రాయము. ఓ భారతుఁడా—నీవో మహాకుల ప్రసూతుఁడవు తానును వ్యసనరహితుఁడవు కావున కులగుణంబునను స్వగుణంబునను దీని నెఱింగి కృతకృత్యుఁడవు కాఁగల వని చెప్పవలయునా? అని యభిప్రాయము.

కరమున వేణువున్ మొలను గాంచనచేలము బింబమంజులా
ధరమును బూర్ణచంద్రలలితం బగుమోము ప్రఫుల్లపద్మసుం
దరనయనంబు లొప్పు జలదద్యుతి భాసిలు కృష్ణకన్న నొం
డుర వగు తత్త్వమొక్కటియు నుల్లమునందుఁ దలంప ధన్యతన్.

నిర్మలానందమగ్నమై నెమ్మనంబు
తనదుభావంబుఁ దనయంతఁ దాన విడుచు
నలగతాగతాయాసంబు దొలఁగి నరుఁడు
తగుఁ బరాపరాతీతతత్త్వంబు నొంది.

శైవు లైన గాణేశులు సౌరు లైన
శక్తిపూజకు లైన వైష్ణవులు నైన
యన్మయత్వంబు నొందుదు రంతమందు
నట్టి పరమశివుం డేన పట్టి చూడ.

ప్రమితిసిద్ధాంతితం బఁట పరఁగుదానిఁ
గృష్ణమహిమను సైరింప నెవ్వ రొల్ల

రట్టివారు విమూఢులు గట్టు లేని
నిరయసాగరముఁ దరింప నేర రింక.

శ్రీ. అధ్యాయార్థము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఇతి=ఇట్లు సంక్షేప ప్రకారంబున; గుహ్యతమమ్ = అతిరహస్యము; సంపూర్ణ మైనశాస్త్రమే నాచేతఁ జెప్పఁబడినది. ఇరువదిశ్లోకములయధ్యాయముమాత్రమే యిది యని దలంప నలదు. అనఘ = వ్యసనశూన్యుఁడా! కావున, ఏతత్ = నేను చెప్పిన యీశాస్త్రమును; బుద్ధ్వా; బుద్ధిమాన్ స్యాత్ = సమ్యగ్జ్ఞానము గలవాఁ డగును; కృతకృత్యశ్చ = కృతకృత్యుఁడును అగును, ఎవ్వఁడు గాని. భారత—నీవు కృత్యుఁడ వైతి వని చెప్ప నలయునా అని భావము.

పురుషోత్తమయోగం బనఁ
బరఁగెడు నధ్యాయమందుఁ బంచదశమునం
దర లే కుపదేశించెను
బరుండు భవతరుపు నఱకి పరముపదంబున్.

ప. ఇఁక నధ్యాయార్థము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—* అధ్యాయ తాత్పర్యము.—సంసారవృక్షమున కూర్ధ్వభాగంబున శిరస్సునందు బ్రహ్మము మూలమై యున్నది, క్రిందికి చేతులు పాదములు మొదలగుశాఖలు ప్రసరించి యున్నవి, దానికి గుణత్రయమే పల్లవములు, విషయములే యభివృద్ధి, వాసనలే పత్రములు, అట్టి ప్రపంచరూప మైన స్థూలవృక్షమును పురుషోత్తము నాశ్రయించి మూలము నెఱింగి యసంగశస్త్రముచేత ఛేదింపు మని కృష్ణుఁడు పంచదశాధ్యాయమునఁ బ్రతిపాదించెను.

రా. ఇట్లు నాయొక్క-పురుషోత్తమభావముఁ బ్రతిపాదించునదియు సర్వగుహ్యములలోను గుహ్యతమంబు నగు నీశాస్త్రము నీ వనఘుండ వగుటచే యోగ్యతముఁడ వని తెలిసి నాచే నీకు చెప్పఁబడినది. ఏతత్ బుద్ధ్వా; బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ — నన్నుఁ బొందఁ గోరువాఁడు సంపాదింపవలసిన బుద్ధి యేది గలదో అది యంతయు సంపాదిత మగును, మఱియు వాని కేది కర్తవ్యమో అది యంతయుఁ గృతం బగు నని యర్థము. ఈ శ్లోకముచే నిప్పుడు చెప్పఁబడిన పురుషోత్తమవిషయ

* పదయోజన శ్రీధరీయముతో సమానము.

జ్ఞానము శాస్త్రజన్యమే యీఫల మంతయుఁ గలిగించును గాని యది సాక్షాత్కార రూపము కా దని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే పురుషోత్తమయోగో నామ పంచదశో ఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్రగ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును యోగశాస్త్రంబును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబు నగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందుఁ బురుషోత్తమయోగం బనంబరఁగు పంచదశాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్ఖవాటోపనామ శ్రీరామవిద్వన్మణితనుజన్ము
సుందరరామశర్మ సంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన శ్రీమద్భగవద్గీ
తాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందుఁ
బంచదశాధ్యాయటీక.

పంచదశాధ్యాయావత్ కృత్స్నా గీతాన్ధ్రవివృతి రఖిలేయమ్
పరిపూర్తి మియా దచిరాత్ శ్రీమ ద్భగవ త్ప్రసాదేన.
ఘటయతు భాగవతీ మే దుర్ఘటఘటనాపటీయసీ కరుణా
సాధనవికలస్యా ఽపి చ గీతాపరమార్థచన్ద్రికాపూర్తిమ్.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ గణేశ శారదా గురుభ్యో నమః.

పరమార్థచంద్రికాసహిత

శ్రీ భగవద్గీత, షోడశాధ్యాయము.

వైరాగ్యైకవినాశ్యం భవవృక్షం విచ్ఛినత్తి యా కృపయా
పురుషోత్తమాప్తిహేతుం తాం విద్యా మిశ్రికాం వన్దే.
క్షర మక్షరం చ పురుషౌ భూత్వా ఽవిద్యాకృతః అతీతో ఽస్మి
ఆత్మా ఽహ మితి య ఊచే కృష్ణం వన్దే త మాత్మానమ్.

శ్రీభగవా నువాచ.—

అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః
దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవమ్.

శంకరభాష్యము.—

దైవియు నాసురియు రాక్షసియు నను ప్రాణులప్రకృతులు నవమాధ్యాయమున సూచింపఁబడినవి. వానివి స్తరమునఁ బ్రదర్శించుటకై అభయం సత్త్వసంశుద్ధి రిత్యాదిక మగు నధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు సంసారమోక్షముకొఱకు దైవప్రకృతియు సంసారనిబంధనముకొఱకు నాసురియు రాక్షసియుం గావున దైవప్రకృతి సంపాదనముకొఱకును ఇతరములు పరివర్జనముకొఱకును బ్రదర్శింపఁబడుచున్నవి. శ్రీభగవంతుఁ డి ట్లనియె.—అభయమ్ = భయము లేక యుండుట. సత్త్వసంశుద్ధిః = సత్త్వ మనఁగా అంతఃకరణము, దానియొక్క మిక్కిలి శుద్ధి, వ్యవహారములయందుఁ బరవంచనా మాయా ఽనృతాదుల వర్జించుట, శుద్ధభావమున వ్యవహరించుట యని యర్థము. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః = జ్ఞానము — శాస్త్రమువలనను ఆచార్యునివలనను ఆత్మాదిపదార్థముల నెఱుంగుట, ఎఱింగినవాని నింద్రియాదుల నుపసంహరించి యేకాగ్రతచేఁ దనకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియునట్లు చేసికొనుట యోగము,

ఆ జ్ఞానయోగములయందు వ్యవస్థితి—నిష్ఠ గలవాఁ డగుట. ఇది ప్రధాన మగు దైవసంపద, సాత్త్వికసంపద. ఎందైనను అధికృతుల కిట్టి ప్రకృతి యేది గలదో అం దది సాత్త్విక మని చెప్పఁబడుచున్నది. దానమ్ = యథాశక్తి అన్నాదుల నిచ్చుట. దమశ్చ=బాహ్యకరణముల నిగ్రహించుట. అంతఃకరణనిగ్రహమును శాంతిని వేఱుగాఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. యజ్ఞశ్చ = శ్రౌత మైన యగ్నిహోత్రాదికమును, స్మార్తమయిన దేవయజ్ఞాదికమును. స్వాధ్యాయః = ఋగ్వేదాదుల యధ్యయనము అదృష్టార్థము *. తపః=చెప్పఁబోవు శారీరాదితపస్సు. ఆర్జవమ్= ఎల్లపుడును ఋజుత్వము. ♦

ఆనందగిరికృత టీక.—

వ్యవహితాధ్యాయములతో సంబంధముఁ జెప్పుచు మీఁదియధ్యాయము దించుచున్నారు ద్వైవియు నిత్యాదిగా. "రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీమ్" ఇత్యాదిస్థలంబున నని శేషము. ప్రకృతుల విస్తరించి ప్రదర్శించుట దేనియందుపయోగించు నని యాశంకించి విభజించి యుపయోగముఁ జెప్పుచున్నారు సంసారేత్యాదిగా. కడచినయధ్యాయమందును "కర్మానుబన్ధీని, అధశ్చమూలా న్యనుసంతతాని" అనుచోటఁ గర్తవ్యంగ్యము లైన వాసనలు సంసారమున కవాంతరమూలము లని చెప్పఁబడినవి, మనుష్య దేహమునందుఁ బూర్వజన్మకృతకర్మానుసారంబునఁ బొడ తెంచుచుండు నావాసనలను సాత్త్వికాదిభేదములచే దైవ్యాదిప్రకృతిత్రయరూపమున విభజించి విస్తరింపఁ గోరినవాఁడై భగవంతుఁడు పలికె నని చెప్పుచున్నారు శ్రీభగవంతుఁడు ఇత్యాదిగా. భయము లేక యుండుట — శాస్త్రముచే నుపదేశింపఁబడిన యర్థమునందు సందేహము లేక నిష్ఠతో ననుష్ఠానము. పరవంచనము — పరులను వ్యాజముచే వశీకరించుట, మాయ — హృదయమున నొకవిధముగాను వెలుపల మఱియొకవిధముగాను వ్యవహరించుట, అనృతము — చూచినట్లు గాక వేఱువిధము చెప్పుట, ఆదిపదముచే విప్రలంభాదులు గ్రహింపఁబడుచున్నవి. చెప్పినయర్థమును సంక్షేపించి చెప్పుచున్నారు శు ద్ధేత్యాదిగా. ఇది—అభయము సత్త్వసంశుద్ధి జ్ఞానయోగవ్యవస్థితి అని మూఁడువిధములుగాఁ జెప్పఁబడి

* ఆచార్యునియొద్ద దృష్టార్థ మయిన యధ్యయనము కాదు, ప్రతిదినమును బ్రహ్మయజ్ఞరూప మైన యధ్యయన మనుట.

♦ నిష్కపటత.

నది యని యర్థము. ఆ సాత్త్వికప్రకృతినే ప్రకటించుచున్నారు ఎందైనను ఇత్యాదిగా. ఎందైనను—జ్ఞానమునందుఁ గాని కర్మమునందుఁ గాని. మహాభాగ్యులయత్యుత్తమ మగు దైవసంపద చెప్పఁబడినది, ఇప్పుడు యథాసంభవముగా సర్వజనుల సంపదను వ్యపదేశించుచున్నారు దాన మిత్యాదిగా. బాహ్యకరణముల నని విశేషించుటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నారు అంతఃకర ణేత్యాదిగా. దేవయజ్ఞాదికమనను—ఆదిశబ్దముచేఁ బితృయజ్ఞము భూతయజ్ఞము మనుష్యయజ్ఞము అను మూఁడు చెప్పఁబడినవి, బ్రహ్మయజ్ఞమును స్వాధ్యాయశబ్దముచే వేఱుగాఁ జెప్పుటవలన.

హనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.—

నవమాధ్యాయంబున దైవి యాసురి రాక్షసి యని ప్రాణులప్రకృతులు చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు వానినే విస్తరమునఁ బ్రతిపాదింప నీయధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది.—అభయమ్ = భయము లేకుండుట. సత్త్వసంశుద్ధిః = వంచన లేమి. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః=శాస్త్రాచార్యోపదేశముచే ఆత్మాదిపదార్థముల నెఱుంగుట జ్ఞానము, ఎఱింగినవానిని యోగానుష్ఠానముచే సాక్షాత్కరించుట యోగము, అజ్ఞానయోగములందు నిలుకడ. దానమ్ = యాచకులకుఁ దనద్రవ్యము నిచ్చుట. దమః = అంతఃకరణముయొక్కయుపరతి. యజ్ఞశ్చ = స్మార్తము లగు పంచమహాయజ్ఞములును శ్రౌతములగు నగ్నిష్టోమాదులును. స్వాధ్యాయః = వేదాభ్యాసము. తపః = కాయికము వాచికము మానసము అని త్రివిధ మయిన తపస్సును. ఆర్జవమ్ = వక్రత లేమి.

శంకరానందీయ గీతా తాత్పర్యబోధిని.—

సత్త్వాదిగుణత్రయము నతిక్రమించుటకై దేనియందు నిష్ఠ చేయవలయునో అట్టి నిర్విశేష మగు పరబ్రహ్మముయొక్కస్వరూపమును తజ్జ్ఞానప్రకారమును జ్ఞానమును తత్ఫల మగు విదేహకైవల్యంబును బ్రతిపాదించి ఇప్పుడు "యో మా మేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్" అనుటచే అసమ్మూఢునకే పురుషోత్తమస్వరూపజ్ఞానమునం దధికారము కలుగుటవలన, అధికారి యగు యోగి ముముక్షువు తన కసమ్మూఢత్వము సిద్ధించుటకై దైవసంపద సంపాదింపవలయును ఆసురసంపద వర్జింపవలయు నని యీ రెండుసంపదలస్వరూపముఁ బ్రదర్శించుకొఱకు షోడశాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు మొదట ఆ రెండుసంపదలయందును దైవసంపదయే మోక్షసాధన మగుటచే నుత్తమం బగుటవలనను

అదియే ముముక్షువున కుపాదేయ మగుటవలనను బ్రథమమున దైవసంపదను బ్రతిపాదించుటకై శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.—అభయమ్ = భయము లేమి, ఆధ్యాత్మికాద్యుపద్రవములు ప్రాప్తించినను మనస్సున భయపడ కుండుట, లేక, పరులకు భయముఁ బుట్టింప కుండుట, లేక, సర్వశాస్త్రముల నెఱుంగుటచే నిస్సంశయముగా సర్వకర్మముల ననుష్ఠించుట. సత్త్వసంశుద్ధిః = అంతఃకరణమునకు శుద్ధత, రాగద్వేషలోభమోహాఽసూయామత్సరాఽహంకారాదిదోషములు లేకుండుట. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః = జ్ఞానయోగము—శ్రవణమననాదికము, దానియందే మనస్సునకు విశేషించి యునికి, ఎల్లప్పుడును దానియందే యాసక్తుఁడై యుండుట. దానమ్ = యాచకులకు శ్రద్ధతో యథాశక్తి అన్నాదుల నిచ్చుట. దమశ్చ=దుర్వృత్తినుండి బాహ్యేంద్రియముల యుపరతి, లేక, మనస్సును దండించుట. చకారము సముచ్చయార్థకము. యజ్ఞశ్చ = శ్రౌత మగు దర్శపూర్ణమాసాగ్నిహోత్రసోమయాగాదికము, చకారమువలన స్మార్త మగు స్థాలీపాకాదికము గూడ గ్రహింపఁబడుచున్నది. స్వాధ్యాయః = బ్రహ్మయజ్ఞము, దేవయజ్ఞాదులకు నుపలక్షణము. తపః= దేవద్విజగురు ప్రాజ్ఞపూజనాదికము, శారీరము వాచికము మానసికము నని చెప్పఁబోవు త్రివిధతపస్సు. ఆర్జవమ్=మనోవాక్కాయకర్మములందు సర్వవిషయంబుల సదా యేకరూపముగా నుండుట.

మధుసూదనసరస్వతీరచిత గూఢార్థదీపిక.—

పూర్వాధ్యాయంబున "అధశ్చ మూలా న్యనుసన్తతాని కర్మానుబన్ధీని మనుష్యలోకే" అనుచోట మనుష్యదేహమునందుఁ బూర్వజన్మకర్మానుసారమున వ్యక్తము లగు వాసనలు సంసారమున కవాంతరమూలము లని చెప్పఁబడినవి. అవియే దైవి ఆసురి రాక్షసి యను ప్రాణులప్రకృతు లని నవమాధ్యాయమున సూచింపఁబడినవి. అందు వేదబోధితము లగు కర్మాత్మజ్ఞానోపాయముల ననుష్ఠించుటయందుఁ బ్రవృత్తికి హేతువైన సాత్త్విక మగు శుభవాసన దైవప్రకృతి యని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్లు వైదికనిషేధము నతిక్రమించి స్వాభావసిద్ధము లయిన రాగద్వేషముల ననుసరించి సర్వానర్థహేతువులందుఁ బ్రవర్తించుటకు హేతువు లైన రాజస తామసము లగు నశుభవాసనలు ఆసురరాక్షసప్రకృతు లనఁబడును. అందు విషయభోగప్రాధాన్యముచే రాగప్రాబల్యమువలన నాసురియనియు హింసాప్రాధాన్యముచే ద్వేషప్రాబల్యమువలన రాక్షసి యనియు వివేకము. ఇప్పుడో, శాస్త్రానుసారంబునఁ దద్విహితమునందుఁ బ్రవృత్తికి హేతుభూత మైన సాత్త్విక మగు శుభవాసన

దైవసంపద యనియు, శాస్త్రాతిక్రమంబునఁ దన్నిషిద్ధవిషయములందుఁ బ్రవృత్తికి హేతుభూతములయిన రాజసతామసము లగు నశుభవాసనలైన యాసురరాక్షససంపదల రెంటిని ఒక్కటిగాఁ జేసి యాసురసంపద యనియు, రెండురాసులుగా శుభాఽశుభవాసనాభేదమును "ద్వయాహ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాఽసురాశ్చ" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధమును, శుభవాసనల గ్రహించుకొనుటకును అశుభవాసనల విడుచుకొనుటకును బ్రతిపాదించుటకై షోడశాధ్యాయ మారంభింపఁబడుచున్నది. అందు మొదటి మూఁడుశ్లోకములచే గ్రాహ్యమగు దైవసంపదను శ్రీభగవంతుఁ డిట్లనియె.--

అభయమ్ = శాస్త్రోపదిష్ట మైన యర్థమునందు సందేహము లేక నియమమున ననుష్ఠించుట, లేక, ఏకాకినై సర్వపరిగ్రహముల విడిచి యెట్లు జీవింపఁగల నని భయము లేక యుండుట. సత్త్వసంశుద్ధిః=సత్త్వముయొక్క — అంతఃకరణముయొక్క శుద్ధి— నిర్మలత్వము, దానిసమ్యక్తి * అనఁగా భగవత్తత్త్వస్ఫురణయోగ్యత; లేక, పరవంచనము మాయ అనృతము ఇత్యాదులు లేక యుండుట, వ్యాజముచేఁ బరుని వశీకరించుట పరవంచనము, హృదయమున వేఱువిధ ముంచుకొని వెలుపల మఱియొకవిధముగా వ్యవహరించుట మాయ, అయథాదృష్టమును—చూచినందులకు విరుద్ధ మయినదాని చెప్పుట యనృతము. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః=శాస్త్రమువలన ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగుట జ్ఞానము, చిత్తైకాగ్రతచే నది స్వానుభవారూఢ మగుట యోగము, ఆ రెంటియందును వ్యవస్థితి — సదా వానియందే నిష్ఠ. ఇఁక, అభయమ్ = సర్వభూతములకును అభయదానసంకల్పమును బాలించుట ఇది యితరములయిన పరమహంసధర్మముల కుపలక్షణము; సత్త్వసంశుద్ధిః=శ్రవణాదిపరిపాకముచే అంతఃకరణమునకు అసంభావనావిపరీతభావనాదిమలములు లేక యుండుట; ఆత్మసాక్షాత్కారము జ్ఞానము, మనోనాశవాసనాక్షయములకై పురుషప్రయత్నము యోగము, వానిచే విశిష్టము — సంసారివిలక్షణ మయిన అవస్థితి — జీవన్ముక్తి జ్ఞానయోగవ్యవస్థితి. ఇట్లు వ్యాఖ్యానము చేయునెడ, ఫలభూతమే దైవసంపద యిది యని యెఱుంగునది. భగవద్భక్తి యున్నంగాని యంతఃకరణసంశుద్ధి సంభవింపదు కావున దానితో నదియును జెప్పఁబడినది యని గ్రహింపవలయును, "మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతి మాశ్రితాః । భజ న్త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాది మవ్యయమ్" అని నవమాధ్యాయమున దైవసంపదయందు భగవద్భక్తి చెప్పఁబడుటవలనఁగూడ. భగవద్భక్తి అతిశ్రేష్ఠ మగుటవలన నభయాదులతో

* మేలిమి.

సహాపఠితము గా దమ్యో నని యెఱుంగునది. మహాభాగ్యు లగు పరమహంసుల ఫలభూత మగు దైవసంపదను బ్రతిపాదించి వారికన్న న్యూను లగు గృహస్థాదుల సాధనభూత మగు దైవసంపదను జెప్పుచున్నాఁడు.—దానమ్ = తనవైన యన్నాదులను యథాశక్తి శాస్త్రోక్తప్రకారమున నిచ్చుట. దమః=బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము, ఋతుకాలమునందుఁ దక్కఁ దక్కినకాలమునందు మైథునాదికము విడుచుట. చకారముచే అనుక్తము లయిన నివృత్తిలక్షణధర్మములకు సముచ్చయము. యజ్ఞశ్చ= శ్రౌతము అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికము, స్మార్తము దేవయజ్ఞము పితృయజ్ఞము భూతయజ్ఞము మనుష్యయజ్ఞము అని చతుర్విధము, బ్రహ్మయజ్ఞమును స్వాధ్యాయపదముచే వేఱుగాఁ జెప్పుటవలన. చకారముచే అనుక్తము లైన ప్రవృత్తిలక్షణధర్ములకు సముచ్చయము. ఇవి మూఁడును గృహస్థునకు. స్వాధ్యాయః = బ్రహ్మయజ్ఞము, అదృష్టార్థము ఋగ్వేదాదులయధ్యయనము. యజ్ఞశబ్దముచేఁ బంచవిధమహాయజ్ఞగ్రహణము సంభవించినను అసాధారణ మయిన బ్రహ్మచారిధర్మ మని చెప్పుటకై వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినది. తపః = శారీరాదిత్రివిధతపస్సు సప్తదశాధ్యాయమునఁ జెప్పఁబోవునది, వానప్రస్థునియసాధారణ మయినధర్మము. ఇట్లు నాలుగాశ్రమముల యసాధారణధర్మములం జెప్పి నాలుగువర్ణముల యసాధారణధర్మములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆర్జవమ్ = అవక్రత, నమ్మి వినువారికిఁ దనకుఁ దెలిసినయర్థము దాఁప కుండుట.

శ్రీధరస్వామిప్రణీత మగుసుబోధిని.—

తలఁగి యాసురసంపద దైవ మైన
దానినే యాశ్రయించినమానవులకు
ముక్తి సిద్ధించు నని తెల్పుపొంటె నింక
సంపదలు చెప్పఁబడు షోడశంబునందు.

పూర్వాధ్యాయాంతమున "ఏత ద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ భారత" అని చెప్పఁబడినది. అందు, ఎవ్వఁ డీతత్త్వము నెఱుంగఁగలఁడు? ఎవ్వఁ డెఱుంగ లేఁడు? అని యాకాంక్ష కలుగఁగా, తత్త్వజ్ఞానమునం దధికారిని అనధికారిని వివేచించుటకై షోడశాధ్యాయారంభము. చేయవలసినయర్థము నిరూపించినం గదా యధికారి నెఱుంగ నగును. అది చెప్పఁబడినది భాట్టులచేత, "భారో యో యేన వోఢవ్య స్స ప్రాగా తోలితో యదా। తదా క స్తస్య వోఢేతి

శక్యం కర్తుం నిరూపణమ్ " * అని. అం దధికారివిశేషణ మైన దైవసంపదను జెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—అభయమ్ = భయము లేమి. సత్త్వము యొక్క — చిత్తముయొక్క—సంశుద్ధి — ప్రసన్నత. జ్ఞానయోగమునందు—ఆత్మజ్ఞానోపాయమునందు వ్యవస్థితి — పరినిష్ఠ. దానమ్ = తనకు భోజ్య మయిన యన్నాదికమును యథోచితముగా నిచ్చుట. దమః = బహిరింద్రియనిగ్రహము. యజ్ఞః అధికారముచొప్పున దర్శపూర్ణమాసాదికము. స్వాధ్యాయః = బ్రహ్మయజ్ఞాదికము, లేక జపయజ్ఞము. తపః = మీఁదియధ్యాయమునఁ జెప్పఁబోవు శారీరాదితపస్సు. ఆర్జవమ్ = అవక్రత.

పరమార్థప్రపన్నదైవజ్ఞసూర్యపండిత ప్రణీతము.—

పూర్వాధ్యాయాంతమున "ఏత ద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యా త్కృతకృత్యశ్చ భారత" అని చెప్పఁబడినది. అప్పుడు, ఎవ్వఁడు దీని నెఱింగి కృతకృత్యుఁడగును? ఎఱుంగఁజాలక సంసారి యగును? అనునర్థము వివేచించుటకై దేవాసుర సంపదలఁ బ్రతిపాదించుకొఱకు షోడశాధ్యాయప్రారంభము. అందు మొదటఁ దత్త్వజ్ఞానాధికారిని నిరూపించుటకై భగవంతుఁడు దైవి యగుసంపదను జెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—అభయమ్ = భయము లేకుండుట. సత్త్వసంశుద్ధిః = చిత్తముయొక్క ప్రసన్నత. జ్ఞానయోగమునందు — ఆత్మజ్ఞానమునందు వ్యవస్థితి — పరినిష్ఠ. దానమ్ = తనకు భోజ్య మయిన యన్నాదికమును యథోచితముగా పంచిపెట్టుట. దమః = బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము. యజ్ఞః=అధికారము చొప్పున దర్శపూర్ణమాసాదికము. స్వాధ్యాయః = బ్రహ్మయజ్ఞాదికము, లేక, జపయజ్ఞము. తపః = వక్ష్యమాణ మగు శారీరాదిత్రివిధతపస్సు. ఆర్జవమ్ = అవక్రత.

రామానుజభాష్యము.—

అతీత మగు నధ్యాయత్రయముచే వివిక్తులయు సంసృష్టులయుఁ బ్రకృతిపురుషులస్వరూపంబును, తత్సంసర్గవియోగములకుఁ గుణసంగమును తదభావంబును హేతువు లనియు, సర్వప్రకారంబున నున్న ♦ ప్రకృతిపురుషులు భగవద్విభూతు లనియు, విభూతిమంతుఁ డగు భగవంతుఁడు విభూతిభూతం బగు నచిద్వస్తువుకన్నను బద్ధముక్తోభయరూప మయిన చిద్వస్తువుకన్నను అవ్యయత్వవ్యాపనభరణస్వామ్య

* ఏభారము నెవ్వఁడు మోయవలయునో దాని వాఁడు మొదటఁ గదలించినయెడ దాని నెవఁడు మోయఁగలఁడో నిరూపింపవచ్చును.

♦ వివిక్తులుగాని సంసృష్టులుగాని.

ములచే అర్థాంతర * మనియుఁ బురుషోత్తముఁ డనియు భగవత్స్వరూపంబును వర్ణింపఁబడినవి. అనంతర మీా చెప్పినయర్థమునకు సమస్తంబునకు స్థైర్యముకొఱకు శాస్త్రవశ్యతను బ్రతిపాదించుటకై శాస్త్రవశ్య తద్విపరీతము లగు దైవాసురసర్గములవిభాగమును శ్రీభగవంతుఁ డి ట్లనియె.—ఇష్టానిష్టవియోగసంయోగరూపమగు దుఃఖమునకు హేతు వైనదానిఁ జూచుటవలనఁ గలుగుదుఃఖము భయము, తన్నివృత్తి అభయము. సత్త్వసంశుద్ధిః = సత్త్వమునకు — అంతఃకరణమునకు రజస్తమములస్పర్శ లేకుండుట. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః = ప్రకృతివియుక్త మగు నాత్మస్వరూపముయొక్కవివేకమునందు నిష్ఠ. దానమ్ = న్యాయార్జిత మగు ధనమును పాత్రమునం దర్పించుట. దమః=మనస్సునకు విషయాన్ముఖ్యనివృత్తి నభ్యసించుట. యజ్ఞః = ఫలాభిసంధిరహితముగా భగవదారాధనరూపము లైన మహాయజ్ఞాదుల ననుష్ఠించుట. స్వాధ్యాయః=విభూతిసహితుఁ డగు భగవంతునిస్వరూపమును తదారాధనప్రకారమును బ్రతిపాదించునది సమస్త మగు వేదం బని యనుసంధించుచు వేదాభ్యాసమునందు నిష్ఠ. తపః = భగవత్ప్రీణనకర్మమునందు యోగ్యతను గలిగించునట్టి కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణద్వాదశ్యుపవాసాదులఁ జేయుట. ఆర్జవమ్=పరుల యెడ మనోవాక్కాయవృత్తు లేకరూపముగా నుండుట.

మాధ్వభాష్యము.—

సాధనవిఘ్నహర్త్రే నమః. పురుషార్థసాధనవిరోధులను ఈ యధ్యాయముచేఁ దెలుపుచున్నాఁడు.—తపః = బ్రహ్మచర్యాదికము. "బ్రహ్మచర్యాదికం తపః" అని నిఘంటువు.

అహింసా సత్య మక్రోధ స్త్యాగ శ్శాన్తి రపైశునమ్
దయా భూతే ష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీ రచాపలమ్. ౨

భా. మఱియు.—అహింసా = హింసింపకుండుట, ప్రాణులఁ బీడింపకుండుట. సత్యమ్=అప్రియమును అనృతమును విడిచి జరిగినట్లు చెప్పుట. అక్రోధః = పరులచే నిందింపఁబడినపుడు గాని కొట్టఁబడినపుడు గాని సంభవించిన క్రోధము నడంచుట. త్యాగః=సన్న్యాసము, దానము పూర్వము చెప్పఁబడుటవలన. శాన్తిః=అంతఃకరణమును నిగ్రహించుట. అపైశునమ్=పిశునత లేమి, ఒకనికి మఱియొకనిఛిద్రములను దెలుపుట

* భిన్నుఁడు.

పైశునము, అది లేకుండుట యపైశునము *. భూతేషు=దుఃఖితులైన ప్రాణులయందు; దయా = కనికరము. అలోలుప్త్వమ్ = ఇంద్రియము లకు విషయసన్నిధియందు వికారము లేకుండుట. మార్దవమ్ = మెత్తఁదనము, క్రౌర్యము లేకుండుట. హ్రీః = లజ్జ. అచాపలమ్ = ప్రయోజనము లేనపుడు వాక్కు హస్తములు పాదములు మొదలగువాని వ్యాపారము లేక యుండుట.

ఆ. దైవసంపదతోఁ బుట్టినవాని విశేషణాంతరములఁ జూపుచున్నారు మఱియు నిత్యాదిగా. త్యాగశబ్దముచే దానము నేల చెప్పఁగూడ దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు దానము ఇత్యాదిగా. లజ్జ — అకార్యమునుండి నివర్తిల్లుటకు హేతువగు జుగుప్సవలనఁ గలుగు చిత్తవృత్తి.

హ. మఱియును.—అహింసా = ప్రాణులఁ బీడింపకుండుట. అక్రోధః= ప్రసక్తమయిన క్రోధమును విడుచుట. శాన్తిః=బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము. అపైశునమ్ = పరులరంధ్రములను బయలుపడనీయకుండుట. దయా = భూతములందు వీని రక్షింపవలయు నను తలంపు. అలోలుప్త్వమ్=ఇంద్రియములకు విషయసన్నిధి యందు వికారము లేక యుండుట. మార్దవమ్ = అక్రూరత. అచాపలమ్ = వ్యర్థ చేష్టల విడుచుట.

శం. మఱియును.—అహింసా = తీర్థములకై తప్ప ప్రాణుల హింసింపకుండుట. సత్యమ్ = యథార్థభాషణము. అక్రోధః = క్రోధము లేమి, కొట్టుట పీడించుట మొదలగు నపకారములు చేసినను ఆగ్రహము పుట్టకుండుట. త్యాగః= నిత్యమును జేయు శ్రౌతాదికర్మములఫలమును ఈశ్వరార్పణబుద్ధిచే విడుచుట. శాన్తిః = అంతఃకరణమునకు సర్వవిషయములనుండియు నుపరతి. అపైశునమ్ = పరోక్షమునఁ బరులమర్మముల వెల్లడింపకుండుట. దయా = దీను లయిన ప్రాణులందు ఆర్తులు అంధులు మొదలగువారియందుఁ గరుణ. అలోలుప్త్వమ్ = విషయసన్నిధియందు ఇంద్రియములకు వికారము లేకుండుట. మార్దవమ్ = చిత్తమునకు కాఠిన్యము లేమి, చల్లఁదనము. హ్రీః=లజ్జ, అకార్యాచరణమునందుఁ జిత్తమునకు సంకోచము, ప్రవర్తింపమికిఁ గారణము. అచాపలమ్ = మనస్సునకును ఇంద్రియములకును నిర్నిమిత్తవ్యాపారము లేకుండుట.

---

* కొండెములు చెప్పకుండుట.

మ. ప్రాణవృత్తికి ఛేదము హింస, దానికి హేతువు గాకుండుట అహింస. సత్యమ్ = అనర్థము కలిగింపని యథార్థవచనము. పరులు తిట్టినను కొట్టినను ప్రాప్తించిన క్రోధమును అప్పుడే యుపశమింపఁజేయుట అక్రోధము. దానము మున్ను చెప్పఁబడుటవలన త్యాగ మనఁగా సన్న్యాసము. దమము పూర్వము చెప్పఁబడినది కావున శాంతి యనఁగా అంతఃకరణోపశమము. పరునకుఁ జాటున మఱియొకనిదోషము వెల్లడించుట పైశునము, దానియభావము అపైశునము. దయా= దుఃఖితు లయిన ప్రాణులయందుఁ గనికరము. అలోలుప్త్వమ్ = అలోలుపత్వము— ఇంద్రియములకు విషయసన్నిధానమున వికారము లేకుండుట. మార్దవమ్=అక్రూరత, శిష్యాదులు వ్యర్థముగాఁ బూర్వపక్షము చేసినను అప్రియభాషణము చేయక బోధించుట. హ్రీః = అకార్యమునందుఁ బ్రవర్తింప నారంభించునపుడు దానికిఁ బ్రతిబంధక మైన లోకలజ్జ. అచాపలమ్ = ప్రయోజనము లేకున్నను వాక్పాణ్యాదులఁ జేష్టింపఁజేయుట చాపలము, దాని యభావము. ఆర్జవము మొదలుగా అచాపలమువఱకుఁ జెప్పినవి బ్రాహ్మణున కసాధారణధర్మములు.

శ్రీ. మఱియును.—అహింసా = పరులఁ బీడింపకుండుట. సత్యమ్ = ఎట్లు చూచినాఁడో అట్లు పలుకుట. అక్రోధః = కొట్టఁబడినను చిత్తమున క్షోభము పుట్టకుండుట. త్యాగః = ఔదార్యము. శాన్తిః = చిత్తోపరతి. పైశునమ్ = పరునకుఁ బరునిదోషముఁ దెలుపుట పైశునము, దాని వర్జించుట. దీను లయిన భూతములయందు దయ. అలోలుప్త్వమ్ = అలోలుపత్వము, అకారలోప మార్షము. మార్దవమ్ = మృదుత్వము, అక్రూరత. హ్రీః = అకార్యమునఁ బ్రవర్తించునపుడు లోకలజ్జ. అచాపలమ్ = వ్యర్థకార్యము లేకుండుట.

ప. అహింసా = పరపీడ చేయకుండుట. సత్యమ్ = యథార్థభాషణము. అక్రోధః = కొట్టినను చిత్తమున క్షోభము లేకుండుట. అది చెప్పఁబడినది "క్రుద్ధే స్మేరముఖావధారణ మథా విష్టే ప్రసాదక్రమో వ్యాక్రోశే వినయోక్తి రాత్తదురితోచ్ఛేదోత్సవ స్తాడనే" * అని. త్యాగః = ఔదార్యము. శాన్తిః = చిత్తోపరతి. అపైశునమ్ = పరుల దూఱకుండుట. దీను లయిన భూతములయెడ దయ.

* పరుఁడు కోపించినపుడు చిఱునవ్వుమొగము ధరించుట, అతఁడు కోపముచే దేహము మఱచినపుడు అతని నాశ్వాసించుట, అతఁడు తిట్టినపుడు వినయముతోఁ బలుకుట, కొట్టినయెడఁ దనపాపము తీఱె నని సంతోషించుట.

అలోలుప్త్వమ్ = అలోలుపత్వము, వర్ణలోపము ఛాందసము. మార్దవమ్=మృదుత్వము, అక్రూరత. హ్రీః = అకార్యప్రవృత్తియందు లోకలజ్జ. అచాపలమ్ = వ్యర్థకార్యము చేయ కుండుట, లేక, ఒక్కచోట నుండుట.

రా. అహింసా = పరపీడావర్జనము. సత్యమ్ = దృష్టార్థము తప్పనిదియు భూతములకు హితము నగు వాక్యము. అక్రోధః = పరులు తన్నుఁ బీడించుటచేఁ దత్ఫల మైన చిత్తవికారము లేకుండుట. త్యాగః=ఆత్మహితమునకు విరుద్ధ మయిన పరిగ్రహమును విడుచుట. శాన్తిః = ఇంద్రియములకు విషయాసక్తినిరోధము నభ్యసించుట. అపైశునమ్=పరుల కనర్థము కలిగించువచనముఁ బలుకకుండుట. దయా భూతేషు=సర్వభూతములయందును వానిదుఃఖమును సహింపమి. అలోలుప్త్వమ్= అలోలుపత్వము, లేక, అలోలుత్వమ్ అని పాఠము, విషయములయందు స్పృహ లేకయుండుట యని యర్థము. మార్దవమ్ = అకఠినత, సాధుజనులసంశ్లేషమునకు యోగ్యత యని యర్థము. హ్రీః=అకార్యము చేయుటయందు లజ్జ. అచాపలమ్= కోరఁదగిన విషయముయొక్కసన్నిధియందును అచంచలత.

మా. పైశున మనఁగా పరుల కుపద్రవము కలిగించుదోషములను రాజు మొదలగువారితోఁ జెప్పుట, "పరోపద్రవహేతూనాం దోషాణాం పైశునం వచః। రాజాదేస్తు మదా ద్భీతే రదృష్టి ర్దర్ప ఉచ్యతే" * అని నిఘంటువు. లౌల్య మనఁగా రాగము "రాగో లౌల్యం తథా రక్తిః" అని నిఘంటువు. అచాపలమ్= స్థైర్యము, "చపల శ్చఞ్చలో ఽస్థిరః" అని నిఘంటువు.

> తేజః క్షమా ధృతి శ్శౌచ మద్రోహో నాఽతిమానితా
> భవన్తి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారత. 3

భా. మఱియును.— తేజః=ప్రగల్భత, త్వక్కు ♦ నం దున్న కాంతి కాదు. క్షమా = పరులచేఁ దాను నిందింపఁబడినపుడు కాని కొట్టఁబడి నపుడు కాని లోపల వికారము పుట్టకుండుట, వికారము పుట్టినపుడు దాని నడంచుట యక్రోధ మని చెప్పఁబడినది, ఇట్లు క్షమకును అక్రోధ

---

* పరుల కుపద్రవమునకుఁ గారణము లయిన దోషముల రాజాదులకుఁ జెప్పుట పైశునము. మదమువలన భయము దెలియకుండుట దర్ప మనఁబడును. ఇందుచే ఆసురలక్షణ మయిన దర్పముగూడ వ్యాఖ్యాతము.

♦ దేహచర్మము.

మునకును విశేషము. ధృతిః=దేహేంద్రియములు లలయునప్పుడయ్యలఁ తను దొలఁగించు నంతఃకరణవృత్తివిశేషము, దేనిచేత నుత్తంభితములై ♦ యింద్రియములును దేహమును అలఁత నొందవో అది. శౌచమ్= పరిశుద్ధత, శౌచము రెండువిధములు, మృత్తికాజలములచేఁ జేయఁబడునది బాహ్యము, ఆభ్యంతరము మనోబుద్ధులనైర్మల్యము మాయాఁరాగాది కాలుష్యము లేకుండుట, ఇట్లు రెండువిధములశౌచమును. అద్రోహః= పరుల హింసించు నిచ్ఛ లేకుండుట, హింసింప కుండుట యహింస యని భేదము, నాతిమానితా = అత్యంతము మానము అతిమానము, అది గలవాఁ డతిమాని, వానిభావ మతిమానిత, అది లేకుండుట నాతిమానిత, తాను మిక్కిలి పూజ్యుఁ డనుభావన లేకుండుట యని యర్థము. భవన్తి = కలుగుచున్నవి, అభయము మొదలుగా నాతిమానితవఱకుఁ జెప్పినలక్షణములు; సంపదమ్ = ప్రకృతిని; ఎట్టిసంపదను? దైవీమ్ = దేవతల దైనదానిని, దేవతలయొక్కసంపదను; అభిజాతస్య = అభిలక్షించి * పుట్టినవానికి, దేవసంపదకుఁ దగినవానికి, కల్యాణము నొందఁబోవువాని కని యర్థము. భారత = ఓయర్జునా!

అర్జునా! భయము లేకుండుటయు, పరులతో వ్యవహారమునందు మనస్సు శుద్ధమై యుండుటయు, శాస్త్రాచార్యులవలన ఆత్మాదిపదార్థముల గ్రహించుటయందును గ్రహించినదాని స్పష్టముగా ననుభవమునకు వచ్చునట్లు చేసికొనుట యను యోగమునందును నిష్ఠయు, దానమును, బాహ్యేంద్రియముల నిగ్రహమును, శ్రౌతమగు నగ్నిహోత్రాదియజ్ఞమును దేవపితృభూతమనుష్యయజ్ఞములును, బ్రహ్మయజ్ఞమును, శారీరాదితపస్సును, ఎల్లప్పుడును నిష్కపటతయు, ప్రాణులఁ బీడింపకుండుటయు, సత్యప్రియభాషణమును, పరులు నిందించినను కొట్టినను క్రోధము నడంచుకొనుటయు, సన్న్యాసమును, అంతఃకరణనిగ్రహమును, కొండెములు చెప్పకుండుటయు, భూతములయందు దయయు, విషయము సన్నిహితమైనను వికారము నొందకుండుటయు, క్రౌర్యము లేమియు, అకార్యము చేయుటయందు లజ్జయును, ప్రయోజనము లేక దేహావయవములను జలింపజేయకయుండుటయు, ప్రగల్భతయు, పరులు నిందించినను కొట్టినను కోపవికారమే పొందకుండుటయు, అవశ్యకార్య

♦ నిలుపఁబడినవై.

* ఉద్దేశించి.

ములందు దేహేంద్రియముల కలఁత లేకుండునట్లు చేయు ధైర్యమును, బాహ్యాభ్యంతరశౌచమును, పరుల హింసించునిచ్ఛయే లేకుండుటయు, తాను బూజ్యుఁడను గర్వము లేకుండుటయు – ఈ లక్షణములు దైవసంపద నుద్దేశించి పుట్టిన వానికిఁ గలుగుచున్నవి యని తాత్పర్యము.

ఆ. దైవసంపద గలవాని కితరవిశేషణములుం గలవని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. ఇట తేజ స్సనఁగా దేహకాంతి కా దని చెప్పుచున్నారు త్వక్కునందు ఇత్యాదిగా. అధ్యాత్మప్రకరణ మగుటవలన నని శేషము. క్షమయు నక్రోధమును సమానార్థము లగుటచేఁ బునరుక్తి నాశంకించి పరిహరించుచున్నారు వికారము ఇత్యాదిగా. వానిరెంటికిని విశేష ముండుటవలన అపునరుక్తత సిద్ధించుచున్న దని చెప్పుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. వృత్తివిశేషమునే విశదీకరించుచున్నారు దేనిచేత నిత్యాదిగా. శౌచముయొక్క రెండువిధములనే ప్రకటించుచున్నారు మృత్తికేత్యాదిగా. నైర్మల్యమునే తెలుపుచున్నారు మా యేత్యాదిగా. చెప్పినదాని నుపసంహరించుచున్నారు ఇట్లు ఇత్యాదిగా. అతిమానిత్వాభావమునే స్పష్టీకరించుచున్నారు తాను ఇత్యాదిగా. ఎవ్వని కీవిశేషణము లని యాకాంక్ష కలుగఁగాఁ జెప్పుచున్నారు భవన్తి ఇత్యాదిగా. సాధకుఁడు మనుష్యదేహమునందే యుండి యెట్లు దైవసంపద నభిలక్షించి జాతుఁ డగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు దేవేత్యాదిగా.

హ. తేజః = ప్రతాపము. క్షమా = క్రోధకారణములు కలుగునపుడు చిత్తము వికారము నొందకుండుట. ధృతిః = క్షుత్పిపాసాదిసహనము. శౌచమ్ = మలశోధనము. అద్రోహః = పరుల హింసించునిచ్ఛ లేకుండుట. నాతిమానితా = తనకుఁ బూజ్యత కల దని తలంపకుండుట. ఈ యుభయాదులు, భవన్తి = కలుగుచున్నవి; సంపదమ్ = లాభమును, దైవీమ్ = దేవతలసంబంధి దైవి, దాని; అభిజాతస్య = అభిలక్షించి పుట్టినవానికి, దైవసంపద నొంది పుట్టినవాని కని యర్థము.

శం. తేజః = బుద్ధియొక్క సూక్ష్మత, లేక, అధిక మయిన ప్రకాశము. క్షమా = శాంతి, వికారము లేక ప్రాప్తోపద్రవమును సహించుట. ధృతిః = ధైర్యము, విక్షేపము కలిగినపుడు దేహేంద్రియమనోబుద్ధులను నిశ్చలములనుగాఁ జేయుశక్తి. శౌచమ్ = ఆంతరమును బాహ్యమును, అందు బాహ్యశౌచము మృజ్జలములచే దేహమలమును తొలఁగించుట, ఆంతరము సదసద్వివేకవిజ్ఞానముచేఁ జిత్తమునందలి దుర్వాసనామలములఁ దొలఁగించుట. అద్రోహః = ద్రోహ

మనఁగాఁ దన కపకారము చేసినవాని వధింపవలయు నను నిచ్ఛ, అది లేకుండుట. నాతిమానితా=తా నతిపూజ్యుఁ డను నభినివేశము అతిమానము, దానియభావము నాతిమానము, అది గలవాఁడు నాతిమాని, వానిభావము, తనకుఁ బ్రతిష్ఠ నపేక్షింప కుండుటయనుట. అభయము మొదలుగా నాతిమానితవఱకుఁ జెప్పిన యీ యిరువది యాఱుసాత్త్వికధర్మములు, దైవీంసంపదమ్–"తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్" అనుటవలన దీవ్యతే – నిర్మలత్వముచేఁ బ్రకాశించుచున్నది కావున దేవశబ్దమునకు సత్త్వగుణ మర్థము, దానిసంబంధి దైవి, సంప త్తనఁగా సమృద్ధి ఉత్కర్షము, అట్టి దైవి యగు సంపదను; అభిజాతస్య = పూర్వజన్మకృత పుణ్యాతిశయమువలన సత్త్వాతిశయమును అభి – అనుసరించి జాతస్య – పుట్టిన వానికి; లేక, దేవతలయొక్క–సంపదను దైవసంపదను. అభిజాతునకు – పరమపురుషార్థము నొందఁబోవు పుణ్యపురుషునకు; భవన్తి – సంభవించుచున్నవి యని యర్థము.

౩. తేజః=ప్రాగల్భ్యము, స్త్రీబాలకాదిమూఢులకు లోఁబడకుండుట. క్షమా = సామర్థ్య మున్నను తన్నుఁ బరిభవించినవానియెడఁ గ్రోధము నొందకుండుట. ధృతిః=దేహేంద్రియము లవసాదము * నొందినను వానిఁ బ్రోత్సాహపఱచు ప్రయత్నవిశేషము, దేనిచేఁ బ్రోత్సాహితములై కరణములును శరీరమును అవసాదము నొందవో అట్టిది. ఈ మూఁడును క్షత్త్రియునియసాధారణధర్మములు. శౌచమ్ = ఆభ్యంతరశుద్ధి, అర్థప్రయోగాదులందు మాయ అనృతము మొదలగునవి లేకుండుట; మృజ్జలాదిజనిత మగు బాహ్యశౌచమో యిట గ్రాహ్యము కాదు, అది శరీరశుద్ధిరూపమై బాహ్య మగుటచే నంతఃకరణవాసన కాకుండుటవలన, సాత్త్వికాదిభేదభిన్నము లగు నంతఃకరణవాసనలనే దైవ్యాసుర్యాదిసంపద్రూపములనుగా నిటఁ బ్రతిపాదించుట యిష్ట మగుటవలన; స్వాధ్యాయాదికమువలె నేరూపమున నేని వాసనారూపం బగునెడ నదియు గ్రాహ్యమే కావచ్చును. ద్రోహము–పరుని వధింపఁగోరి శస్త్రము గ్రహించుట మొదలగునవి, తదభావ మద్రోహము. ఈ రెండును వైశ్యున కసాధారణములు. అత్యర్థము మానిత–తనయందుఁ బూజ్యతాతిశయము కల దనుభావన, తదభావము నాతిమానిత, పూజ్యులయెడ నమ్రత. ఇది శూద్రునియసాధారణధర్మము. "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా ఽనాశకేన" ఇత్యాది శ్రుతిచే వివిదిషాసాధనము

* అలఁతను.

లుగా వినియుక్తము లైన యసాధారణములు సాధారణములు నగు వర్ణాశ్రమ ధర్మము లిట నుపలక్షితము లగుచున్నవి. ఈ ధర్మములు, భవన్తి=కలుగుచున్నవి; దైవీమ్ = శుద్ధసత్త్వమయ మగు; సంపదమ్=వాసనాసంతతిని శరీరారంభకాల మునఁ బుణ్యకర్మములచే నభివ్యక్త మయినదానిఁ; అభిలక్షించి జాతుం డగుపురుషు నకు, "తం విద్యాకర్మణీ సమారభేతే పూర్వప్రజ్ఞాచ, పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన" * ఇత్యాదిశ్రుతులవలన. ఓభారతా యని సంబోధించుచు శుద్ధవంశజాతుండ వగుటచేఁ బవిత్రుఁడవు నీవు ఇట్టి ధర్మములకు యోగ్యుఁడ వని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. మఱియును.—తేజః = ప్రగల్భత. క్షమా = పరిభవాదులు గలిగి నపుడు కోపము నడంచుట. ధృతిః = దుఃఖాదులచే శ్రాంత మగుచిత్తమును స్థిరీ కరించుట. శౌచమ్ = బాహ్యాంతరశుద్ధి. అద్రోహః = వధింప నిచ్ఛ లేకుండుట. అతిమానిత -- తా నతిపూజ్యుఁ డను నభిమానము, తదభావము నాతిమానిత. అభ యాదు లగు నీయిరువదియాఱులక్షణములు, దైవీం సంపద మభిజాతస్య భవన్తి = దేవయోగ్య మయిన సాత్త్వికసంపదను అభిలక్షించి – తదభిముఖుండై పుట్టిన వానికి భావికల్యాణుం డగు పురుషునకుఁ గలుగుచున్నవి యని యర్థము.

ప. అద్రోహః = ద్వేషము లేకుండుట. నాతిమానితా=తాను బూజ్యుం డను నభిమానము లే కుండుట. ఈ యభయాదు లిరువదియాఱులక్షణములు దైవ సంపద నభిలక్షించి జాతుం డగువానికి నిష్పన్నము లగుచున్నవి. ♦

రా. తేజః = దుర్జనులచే నభిభవింప శక్యము గాకుండుట. క్షమా=పరుల వలనఁ బీడ ననుభవించి వారియందు దానిచేఁ జిత్తవికారము నొందకుండుట. ధృతిః = గొప్పయాపదయందును దనకృత్యమును దాను జేయవలయు నను నిశ్చ యము. శౌచమ్ = బాహ్యాంతరకరణములకు శాస్త్రీయ మగు కర్మయోగ్యత. అద్రోహః=పరుల నిర్బంధింపకుండుట, వారియథేచ్ఛవృత్తిని నిరోధింప కుండుట. నాతిమానితా = అస్థానంబున గర్వము అతిమానిత్వము, అది లేకుండుట. ఈగుణ ములు, దైవీం సంపద మభిజాతస్య భవన్తి=దేవసంబంధిని దైవి, భగవదాజ్ఞానువర్తన స్వభావులు దేవశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నారు, వారిసంపద దైవసంపద, అది భగ

* అతని విద్యయును కర్మమును బూర్వప్రజ్ఞయును వెంబడించుచున్నవి, పుణ్యకర్మముచేఁ బుణ్యుఁ డగును, పాపకర్మముచేఁ బాపుఁ డగును.

♦ తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

వదాజ్ఞానువర్తనమే యగును, దాని అభిజాతస్య—అభిముఖీకరించికొని జాతుఁడైన వానికి — దాని నెఱవేర్చుటకుఁ బుట్టినవానికి, కలుగుచున్నవి యని యర్థము.

మా. క్షమయో క్రోధము లేమియొ కూడ అపకరించినవాని కపకరింప కుండుట "అక్రోధదోష కృచ్ఛ్రోత్రోః క్షమా నాశ స నిగద్యతే" అను నిఘంటువు వలన.

దమ్భో దర్పో ఽతిమానశ్చ క్రోధః పారుష్య మేవచ
అజ్ఞానం చా ఽభిజాతస్య పార్థ సంపద మాసురీమ్. ౪

భా. ఇంక నిప్పు డాసురసంపద చెప్పఁబడుచున్నది.—దమ్భః = ధర్మధ్వజిత్వము *. దర్పః = ధనమును బంధువులును గలవాఁ డగుట వలనఁ గలుగుమదము. అతిమానః — మున్ను చెప్పఁబడినది. క్రోధశ్చ= క్రోధమును. పారుష్యమేవచ = పరుషవచనముగూడ, ఎట్లనఁగా—గ్రుడ్డి వానిఁ గన్నులు గలవాఁ డని, విరూపుని రూపవంతుఁ డని, హీనకులజుని నుత్తమకులజుఁ డని — ఈవిధముగాఁ బలుకుట. అజ్ఞానంచ=అవివేకజ్ఞాన ముగూడ, మిథ్యాజ్ఞానము, కర్తవ్యా ఽకర్తవ్యములయందు విపరీతజ్ఞాన ము. పార్థ = అర్జునా! అభిజాతస్య=అభిలక్షించి పుట్టినవానికి. దేని నభిల క్షించిపుట్టినవాని కనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు. — ఆసురీమ్ = అసురుల దైన; సంపదమ్ = సంపదను, దాని నభిజాతునకు కని యర్థము.

అర్జునా! ఆసురసంపదతోఁ బుట్టినవానికి దంభము మదము అతిమానము క్రోధము పరుషవచనము అజ్ఞానము అనునివి కలుగుచున్న వని తాత్పర్యము.

ఆ. సంపాదించుటకై దైవసంపదను బ్రతిపాదించి వర్జించుటకై యా సురసంపదను జెప్పుచున్నారు ఇంక నిత్యాదిగా. మదము—పెద్దల నవమానించుటకు హేతువు. అతిమానము—తనయం దుత్కృష్టత నారోపించుకొనుట. క్రోధ మనఁగా కోపమను నామాంతరము కలది, తనకును బరునకును అపకారము చేయఁ బ్రవర్తిం చుటకు హేతువును నేత్రాదివికారములు చిహ్నములుగాఁ గలదియు నగునంతఃకరణ వృత్తివిశేషము. పరుషుఁ డనఁగా నిష్ఠురుఁడు, ప్రత్యక్షముగాఁ గఠినముగఁ బలుకు వాఁడు, వానిభావము పారుష్యము. దాని నుదాహరించుచున్నారు ఎట్లు ఇత్యాదిగా.

* కీర్తికొఱకు ధర్మము చేయుట.

ఆసురసంపద నభిజాతునకు దంభము మొదలుగా అజ్ఞానమువఱకుఁ జెప్పినవి, భవన్తి — కలుగుచున్నవి. భవన్తి యని పూర్వశ్లోకమునుండి యనువర్తించుచున్నది.

హ. దమ్భః = ధర్మధ్వజము. దర్పః = ధనాదులచేఁ గలుగు చిత్తమునం దలి గర్వము. అభిమానశ్చ * = తాను పూజ్యుఁ డను తలంపు. క్రోధః= కోపము. పారుష్యమ్ = క్రౌర్యము. అజ్ఞానమ్ = తెలివి లేమి. ఆసురీం సంపదమ్ = అసురుల దైన సంపదను.

శం. దైవసంపద నభిజాతున కభయాదులు మోక్షహేతువులగు సాత్త్విక గుణములు గలుగు నని ప్రతిపాదించి యాసురి యగు సంపద నభిజాతున కీగుణ ములు గలుగుచున్నవి యని చెప్పుచున్నాఁడు.—వేషభాషాచారాదులచేఁ దాను గొప్పవాఁ డనిపించుకొనుటకుఁ దానే తనకులశీలవిద్యాఽఽచారములగొప్పతన మును బ్రకటించుట దంభము. విద్యారూపకులధనకర్త్రాదులవలనఁ గలుగు చిత్తో ద్రేకము సత్పురుషావమానహేతువు దర్పము. తానే యుత్కృష్టుఁ డను బుద్ధి యభి మానము. పరుల కపకారము చేయించునదియు మహానర్థహేతువు నగు చిత్త క్షోభము క్రోధము. పరుషుఁడు నిష్ఠురభాషణము గలవాఁడు, వానిభావము పారు ష్యము. చకారము సముచ్చయార్థము. ఏవకారము స్వప్నమునందును సీనియందు మృదువచనము లే దని యితరవ్యవచ్ఛేదార్థము. అజ్ఞానమ్=సదసద్వివేకము లేమి. చకారమువలనఁ దత్కార్యమును. దంభము మొదలుగా నజ్ఞానమువఱకుఁ జెప్పిన యీరజస్తమోధర్మము లెఱుగును, ఆసురీంసంపదమ్=" రజోరాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణా సంగ సముద్భవమ్ । తమ స్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్ " అని చెప్పఁబడుటవలన ఘోర మగు కర్మమును జేయించుటకై పురుషుని అసూన్—ప్రాణ ములను ఇంద్రియములను రాతి — ఆకర్షించుచున్నది కావున అసురశబ్దమునకు రజో గుణమును దమోగుణమును అర్థము, తత్సంబంధిని ఆసురి, సంప త్తనఁగా సమృద్ధి ఉత్కర్షము, అట్టి యాసురి యగు సంపదను; అభిజాతస్య=పూర్వజన్మకృత పాపాతి శయమువలన రజస్తమోగుణాతిశయమును అభి — అనుసరించి పుట్టినవానికి; లేక, అసురులది అసురి, అట్టి యాసురి యగు సంపదను అభిజాతుఁ డైనవానికి, దురా త్ముఁడును ఘుం దనర్థము పొందఁబోవువాఁడు నగు పురుషునకు; భవన్తి — సంభ వించుచున్నవి యని యర్థము.

* ఈవ్యాఖ్యానమునందును శంకరానందీయ శ్రీధరీయ పరమార్థప్రపలయందును అభిమానశ్చ అని పాఠము.

మ ఆదేయముగా దైవసంపదను బ్రతిపాదించి హేయముగా నాసురసంపదను ఒకశ్లోకముచే సంక్షేపించి చెప్పుచున్నాఁడు.—దమ్భః=తాను ధార్మికుఁ డని ప్రకటించుట, అదియే ధర్మధ్వజిత్వము. దర్పః = ధనము బంధుసంపత్తి మొదలగు వానివలనఁ గలుగునదియు మహాత్ముల నవమానించుటకు హేతువునగు గర్వవిశేషము. అతిమానః=తనయం దత్యంతపూజ్యతాతిశయము నధ్యారోపించుకొనుట, "దేవాశ్చ వా అసురాశ్చో భయే ప్రాజాపత్యాః పస్పృధిరే తతో ఽసురా అతిమానే నైవ కస్మిన్ను వయం జుహుయామేతి స్వేష్వే వా ఽఽస్యేషు జుహ్వత శ్చేరు స్తే ఽతిమానే నైవ పరాబభూవు స్తస్మా న్నాతిమన్యేత పరాభవస్య హ్యేత న్ముఖం యదతిమానః" * అను శతపథశ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడినది. క్రోధః=తనకును బరునకును అపకారమునందుఁ బ్రవర్తించుటకు హేతు వగు నభిజ్వలనాత్మక మైన యంతఃకరణవృత్తివిశేషము. పారుష్యమ్ = ప్రత్యక్షమున నిష్ఠురముగాఁ బలుకు స్వభావము. చకార మనుక్తము లగు భావభూతము లైన చాపలాదిదోషముల సముచ్చయార్థము. అజ్ఞానమ్=కర్తవ్యాఽకర్తవ్యాదివిషయవివేకము లేమి. చకార మనుక్తములగు నభావభూతము లైన యధృత్యాదిదోషముల సముచ్చయార్థము. ఆసురీమ్= అసురులసంతోషమునకు హేతువై రజస్తమోమయ మగు; సంపదమ్=అశుభవాసనాసంతతిని, శరీరారంభకాలంబునఁ బాపకర్మములచే నభివ్యక్త మైనదాని; అభిలక్షించి జాతుఁ డైనవానికి కుత్సితపురుషునకు దంభము మొదలుగా నజ్ఞానమువఱకుఁ జెప్పినదోషములే కలుగుం గాని యభయాదిగుణములు కలుగ వని యర్థము. పార్థ అని సంబోధించుచు నీవు శుద్ధురా లగు తల్లి గలవాఁడ వగుటచే నీ కట్టిదోషములు లే వని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఆసురసంపదను చెప్పుచున్నాఁడు.—దమ్భః = ధర్మధ్వజిత్వము. దర్పః = ధనము విద్య మొదలగువానిచేఁ గలుగు చిత్తోత్సేకము. అభిమానము వివరింపఁబడినది. క్రోధము ప్రసిద్ధము. పారుష్యమ్ = నిష్ఠురత. అజ్ఞానమ్=అవివేకము. ఆసురీమ్ — ఇది యుపలక్షణము; అసురులయు రాక్షసులయు సంపద యేది గలదో దాని నభిలక్షించి జాతుఁ డగువాని కీదంభాదులు కలుగు నని యర్థము.

---

* దేవతలును అసురులును ఉభయులును బ్రాజాపత్యులు ఒండొరుమీఁద స్పర్ధ వహించిరి, అంత నసురు లతిమానముచేతనే దేనియందు మేము హోమము చేయుదు మని తమముఖములయందే హోమము చేయుచుఁ జరించిరి, వా రాయతిమానముచేతనే పరాభవము నొందిరి, అందువలనఁ దా నెక్కుడు వ యని తలంపఁగూడదు, అతిమాన మనునది యేది గలదో అదియే గదా పరాభవమునకు మూలము.

ప. ఇఁక నాసురసంపదను జెప్పుచున్నాఁడు.—అభిమానః = అహంభావము. క్రోధః = కోపాతిశయము. *

రా. దమ్భః = తాను ధార్మికుఁడని ప్రకటించుటకై ధర్మానుష్ఠానము. దర్పః = కృత్యాకృత్యములయవివేకమునకుఁ గారణమయిన విషయానుభవజన్యమగు హర్షము. అతిమానశ్చ = తనవిద్యకును గులమునకును అననురూపమయిన యభిమానము. క్రోధః=పరపీడకుఁ గారణమయిన చిత్తవికారము. పారుష్యమ్ = సాధువుల కుద్వేగము కలిగించుస్వభావము. అజ్ఞానమ్=పరావరతత్త్వముయొక్కయు కృత్యాకృత్యములయొక్కయు అవివేకము. ఈ స్వభావములు ఆసురసంపద నభిజాతునకుఁ గలుగుచున్నవి—అసురులు భగవదాజ్ఞ నతిక్రమించుస్వభావము గలవారు.

మూ. ♦

దైవీ సంపద్విమోక్షాయ నిబన్ధాయాఽఽసురీ మతా
మా శుచస్సంపదం దైవీమభిజాతోఽసి పాణ్డవ. ౫

భా. ఈ సంపదలకార్యము చెప్పఁబడుచున్నది.—దైవీసంపత్ = దైవసంపద యేది గలదో అది; విమోక్షాయ = సంసారబంధమునుండి మోక్షము కొఱకు. ఆసురీ=ఆసురసంపద; నిబన్ధాయ = నియతమైన బంధము నిబంధము, దానికొఱకు; మతా=తలంపఁబడినది. అట్లు రాక్షససంపదయు. తత్కార్యము నిట్లు చెప్పఁగా నర్జునుండు తా నేమి యాసురసంపద్యుక్తుఁడా మఱి దైవసంపద్యుక్తుఁడా యని యాలోచించు నని యాతని యంతర్గతమైనభావము నూహించి చెప్పుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు. — మా శుచః = శోకము నొందకుము. దైవీంసంపదమ్=దైవసంపదను; అభిజాతః=అభిలక్షించి పుట్టినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు, భావికల్యాణుఁడవు ‡ నీ వని యర్థము. పాణ్డవ = ఓపాండుపుత్త్రా!

అందు దైవసంపద సంసారబంధమునుండి మోక్షమునకు సాధన మగును. ఆసురసంపద సంసారబంధమునే బలపఱుచును. పాండుపుత్త్రా! శోకము నొందవలదు, నీవు దైవసంపద గలవాఁడ వని తాత్పర్యము.

* తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

♦ ఈ శ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

‡ కలుగఁబోవుకల్యాణము గలవాఁడవు.

ఆ. కార్యము—ఫలవిభాగము. ఆసురీ యనునది యుపలక్షణము, రాక్షసియు నట్టిదే యని యెఱుఁగవలయు నని చెప్పుచున్నారు అట్లు ఇత్యాదిగా. రెండుసంపదలకును ఫలవిభాగము నిట్లు చెప్పఁగా నర్జునునకుఁ గలిగినయభిప్రాయము నెఱింగి భగవంతునివచనం బిది యని చెప్పుచున్నారు తత్కార్యము నిత్యాదిగా. అందులకు సత్కులజత్వము హేతువుగాఁ జెప్పుచున్నారు పాణ్డవ అని.

హ. ఈ సంపదలఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—విమోక్షాయ=సంసారమునుండి మోక్షముకొఱకు. నిబన్ధాయ = అవిద్యాకామకర్మబంధముకొఱకు. మా శుచః=శోకము నొందకుము.

శం. రెండుసంపదలయుఁ గార్యముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—దైవీసంపత్ = అభయం సత్త్వసంశుద్ధి రిత్యాదికముచే ఏ దైవసంపద చెప్పఁబడినదో అది; విమోక్షాయ = సంసారబంధమునుండి ముక్తికొఱకు; అగుచున్నది. అందువలన దైవసంపద్యుక్తుఁడే యసంమూఢుఁడై జ్ఞానాధికారి యగుచున్నాఁడు, కాఁడు మఱి యాసురసంపద్యుక్తుఁ డని సూచించుటకై యాసురసంపద బంధకం బని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఆసురీ = దమ్భో దర్ప ఇత్యాదికముచే నేయాసురసంపద చెప్పఁబడుచున్నదో అది; నిబన్ధాయ=సంసారబంధముకొఱకే యగుచున్నదని; మతా=నాచే నిశ్చయింపఁబడినది, ఎప్పుడును మోక్షముకొఱకుఁ గా దని యర్థము. అప్పుడు నేను దైవసంపద గలవాఁడనో, లేక ఆసురసంపద గలవాఁడనో అని సందేహించుచున్నయర్జునుఁ గాంచి తత్సంశయముఁ బరిహరించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—పాణ్డవ ! నీవు, దైవసంపదనే యభిజాతుఁడ వగుచున్నావు, దైవసంపద్యుక్తుఁడవై సంసారమునుండి ముక్తుఁడవు కాఁగలవు. మాశుచః—నీ వీయర్థమునందుఁ జింతచేయకు మని యర్థము.

మ. ఈ సంపదల ఫలవిభాగము చెప్పఁబడుచున్నది.—ఏవర్ణమునకు ఏయాశ్రమమునకు ఏది ఫలాభిసంధిరహిత మగు సాత్త్వికకర్మము విహితమో అది యావర్ణము ఆయాశ్రమము గలదానికి దైవసంపద. అది సత్త్వశుద్ధి భగవద్భక్తి జ్ఞానయోగస్థితిపర్యంత మగుచు సంసారబంధనమునుండి విమోక్షాయ=కైవల్యముకొఱకగుచున్నది. అందువలన శ్రేయోర్థులు దానినే సంపాదింపవలయును. ఏది మఱి యెవ్వనికి శాస్త్రనిషిద్ధమును ఫలాభిసంధిపూర్వకమును సాహంకారము నగు రాజసము తామస మయిన కర్మము గలదో అది యంతయు వాని కాసురసంపద. కావున రాక్షసియును దానియం దంతర్భూతమే యగును. అది, నిబన్ధాయ=నియత మయిన

సంసారబంధముకొఱకు; మతా=సమ్మతము శాస్త్రములకును తదనుసారులకును. అందువలన శ్రేయోర్థులు దాని విడువవలసినదియే యని యర్థము. ఇట్లుండఁగా నే నేసంపదతోఁ గూడినవాఁడ నని సందేహించుచున్న యర్జును నాశ్వాసించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు.—మా శుచః = నే నాసురసంపదతోఁ గూడినవాఁడ నను శంకచే శోకమును – అనుతాపమును పొందకుము. దైవీంసంపదమ్ = దైవసంపదను; అభిజాతోఽసి=అభిలక్షించి పుట్టినవాఁడ వగుచున్నావు, పూర్వ మార్జింపఁబడిన కల్యాణము గలవాఁడవును ముందును గల్యాణముఁ బొందఁబోవువాఁడవు నగుచున్నావు నీవు. ఓపాండవా! పాండుపుత్త్రులయం దితరులయందును దైవసంపద ప్రసిద్ధము, నీ యందుఁ జెప్పవలయునా అని భావము.

శ్రీ. ఈ సంపదలకార్యమును దెలుపుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—దైవసంపద యేది గలదో దానితోఁ గూడినవాఁడు నేను జెప్పిన తత్త్వజ్ఞానమునం దధికారి, ఆసురసంపదతోఁ గూడినవాఁడో నిత్యమును సంసారియే యగు నని యర్థము. దీని నాలకించి ఏమి నే నిం దధికారి యగుదునో కానోయని సందేహముచే వ్యాకులచిత్తుం డగు నర్జును నాశ్వాసించుచున్నాఁడు.— ఓపాండవా ! మాశుచః = శోకము నొందకుము. ఎందువలన ననఁగా నీవు, దైవీంసంపద మభిజాతోఽసి.

ప. *

రా. దైవీ సంపత్ = మదాజ్ఞానువర్తనరూప మైనసంపద; విమోక్షాయ= బంధమునుండి ముక్తికొఱకు అగుచున్నది, క్రమంబున మత్ప్రాప్తికొఱ కగుచున్న దని యర్థము. ఆసురీ = మదాజ్ఞాతిక్రమణరూప మగుసంపద; నిబన్ధాయ = అధోగతిప్రాప్తికొఱ కగుచున్నది యని యర్థము. ఇది విని తనప్రకృతి నిశ్చితము కానందున నతిభీతుఁ డయిన యర్జునున కిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—శోకము నొందకుము. నీవో, దైవీం సంపద మభిజాతోఽసి. పాణ్డవ – ధార్మికాగ్రేసరుఁ డగు పాండుని తనయుఁడవు గదా నీ వని యభిప్రాయము.

మా. దైవీం సమ్పదమ్, అభిజాతః = కూర్చి పుట్టినవాఁడవు.

ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకే ఽస్మిన్ దైవ ఆసుర ఏవచ
దైవో విస్తరశః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే శృణు. ౬

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

భా. ద్వౌ = రెండు; భూతసర్గౌ = భూతములయొక్క—మనుష్యుల యొక్క సర్గములు — సృష్టులు, సృజింపఁబడుచున్నవి కావున సర్గము లనఁబడును, భూతములే సృజింపఁబడుచున్నవి దైవాసురసంపద్యుక్తములు రెండు భూతసర్గము లని చెప్పఁబడుచున్నది, "ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవా శ్చా ఽసురాశ్చ" * అను శ్రుతివలన; అస్మిఁల్లోకే — ఈ సంసారమునం దని యర్థము; సర్వభూతములకును ద్వైవిధత్వ ముపపన్న మగుటవలన. ఏవి యాభూతసర్గము లని చెప్పఁబడుచున్నవి? ప్రకృతములే, దైవః = దైవమనియు; ఆసురఏవచ = ఆసుర మనియు. చెప్పినవే వెండియు ననువదించుటకుఁ బ్రయోజనముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—దైవః = దైవ మగు భూతసర్గము; అభయం సత్త్వసంశుద్ధి రిత్యాదిగ్రంథముచే, విస్తరశః = విస్తరప్రకారములచేత; ప్రోక్తః= చెప్పఁబడినది. కాని యాసురము విస్తరించి ప్రతిపాదింపఁబడినది కాదు. కావున దానిఁ బరివర్జించుటకై, ఆసురమ్=ఆసుర మగు భూతసర్గమును; పార్థ = అర్జునా! మే = నాయొక్క, వచనమువలన విస్తరించి చెప్పఁబడుదానిని; శృణు = వినుము.

ఈ సంసారమునందు దైవ మనియు ఆసుర మనియు భూతసర్గము రెండు విధములై యున్నది. అందు దైవమును విస్తరించి నీకుఁ జెప్పితిని, ఇఁక ఆసురమును విస్తరించి చెప్పెద వినుము. అర్జునా! అని తాత్పర్యము.

ఆ. నిర్దయు లగు రాక్షసులసంపద మూఁడవది కలదు, దానినేల చెప్పలే దని యాశంకించి యాసురియం దంతర్భవించుటవలన నని చెప్పుచున్నారు ద్వౌ అని. భూతములు ద్వివిధము లనుటకుఁ బ్రమాణముగా నుద్గీథబ్రాహ్మణము నుదాహరించుచున్నారు ద్వయా హేత్యాదిగా. ఈ రెండుసంపదలు గలవారికన్నను భిన్నులుగూడ ప్రాణులు సంభవించుటవలన భూతములు రెండువిధములే యని యెట్లు చెప్పవచ్చు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు స ర్వేత్యాదిగా.

హ. సర్గ మనఁగా సృష్టి. దేవసంబంధి దైవము. అసురసంబంధి ఆసురము. దైవః = దైవసర్గము. విస్తరశః = విస్తరముచేత.

---

* ప్రజాపతివలనఁ బుట్టినవారు దేవత లనియు నసురు లనియు రెండువిధములై యున్నారు.

శం. ఓయీ! "రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః" అనియు "దైవీం ప్రకృతి మాశ్రితాః" అనియు "ప్రకృత్యా నియతా స్స్వయా" అనియుఁ బెక్కుప్రకృతులు చెప్పఁబడినవి, ఎట్లు వీని నిర్ణయము? అని యాశంక కలుగఁగా, "రాక్షసి యాసురియందే యంతర్భవించుచున్నది, దైవియు ఆసురియు నని ప్రకృతి రెండువిధములే యగును, ప్రకృత్యా నియతా స్స్వయా అని దైవియు నాసురియునే చెప్పఁబడుచున్నవి కాని తదతిరిక్తము కాదు" అని ప్రకృతులు రెండువిధములే యని నిదర్శించుచు నాసురప్రకృతినే విశేషించి ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు హేయాంశము తెలిసినయెడ నుపాదేయాంశము తద్విలక్షణముగా నెఱుంగ శక్య మగు నని సూచించుటకై.—అస్మిన్ లోకే = ఈ సంసారమండలమునందు; భూతసర్గౌ=భూతములయొక్క—ప్రాణులయొక్క—సర్గములు—సృష్టములు—సంసృష్టము లగుచున్నవి గంధము పుష్పమునుబోలె ప్రాణిచిత్తము ననుబంధించి యున్నవి కావున సర్గములనఁగా స్వభావములు, అట్టి సర్గములు—ప్రకృతులు; దైవః=దైవము; ఆసురఏవచ = ఆసురము నని; ద్వౌ=రెండే కలవు. తదతిరిక్తము లే దని యర్థము. ఆసర్గములలో అభయ మిత్యాదిగా, దైవః = దైవ మగు భూతసర్గము; విస్తరశః = విస్తరముచేత; ప్రోక్తః=చెప్పఁబడినది. కాని యాసురము చెప్పఁబడినది కాదు. దాని, ముముక్షువునకు హేయ మగుటచే నెఱుఁగవలసినదానిని, మే — నా చెప్పఁబోవుదాని; శృణు = వినుము.

మ. ఓయీ! రాక్షసప్రకృతి యాసురియం దంతర్భూత మగుఁగాక, శాస్త్రనిషిద్ధకర్మోన్ముఖతచే సమాన మగుటవలన. కామభోగప్రాధాన్యమును ప్రాణిహింసాప్రాధాన్యమును బట్టి యొకానొకచో భేదంబునను వ్యపదేశ ముపపన్నము. మానుషప్రకృతియో తృతీయము వేఱుగా నున్నది, "త్రయాః ప్రాజాపత్యాః ప్రజాపతౌ పితరి బ్రహ్మచర్య మూషు ర్దేవా మనుష్యా అసురాః" * అను శ్రుతివలన. కావున దానినిగూడ హేయకోటియందుఁ గాని యుపాదేయకోటియందుఁ గాని చెప్పవలయును. ఇందులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అస్మిన్ లోకే=సమస్త మైన యీ సంసారసర్గమునందు. ద్వౌ=రెండువిధములే; భూతసర్గౌ=మనుష్యసర్గములు కలవు. ఏవి యవి? దైవః, రాక్షసఏవచ. కాని రాక్షసముగాని మానుషముగాని యధికమైనసర్గము లే దని యర్థము. ఏమనుష్యుఁ డెప్పుడు శాస్త్రసంస్కారప్రాబల్యమున

* ప్రాజాపత్యులు మూఁడుతెగలవారు తండ్రి యగు ప్రజాపతియొద్ద బ్రహ్మచర్యము చరించిరి, దేవతలు మనుష్యులు అసురులు అని.

స్వభావసిద్ధము లగు రాగద్వేషములను జయించి ధర్మపరాయణుఁ డగుచున్నాఁడో అతఁ డప్పుడు దేవశబ్దవాచ్యుఁడు. ఎప్పుడు మఱి స్వభావసిద్ధరాగద్వేషప్రాబల్యముచే శాస్త్రసంస్కారముఁ గోలుపోయి యధర్మపరాయణుఁ డగుచున్నాఁడో అతఁ డప్పు డసురుఁడు. ఇట్లు ద్వివిధతయే యుపపన్నము. ధర్మాఽధర్మములు దక్క వే ఱయిన మూఁడవకోటి లేదు గదా. అట్లు శ్రుతి "ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవా శ్చాఽసురాశ్చ తతః కనీయసా ఏవ దేవా జ్యాయసా అసురాః" అని. దమదానదయావిధిపర మగు త్రయాః ప్రాజాపత్యా ఇత్యాదివాక్యమునందో దమదానదయారహితు లగు మనుష్యు లసురులే యగుచు నొకానొకసాధర్మ్యంబున దేవశబ్దమునను మనుష్యశబ్దమునను అసురశబ్దమునను ఉపచారమునఁ జెప్పఁబడుచున్నారు. కావున నాధిక్యమున కవకాశము లేదు. "ద" అను నొకయక్షరముచేతనే ప్రజాపతి దమరహితు లగు మనుష్యులకు దమోపదేశమును దానరహితులకు దానోపదేశమును దయారహితులకు దయోపదేశమును జేసెను. కాని విజాతీయు లగు దేవాసురమనుష్యు లట వివక్షితులు కారు, శాస్త్రము మనుష్యాధికార మగుటవలన. అట్లు అంతమున నుపసంహరించుచున్నది శ్రుతి "త దేత దేవైషా దైవీ వా గనువదతి స్తనయిత్ను ర్ద ద ద ఇతి దామ్యత దత్త దయధ్వ మితి తదేత త్త్రియం శిక్షే ద్దమం దానం దయా మితి" * అని. అందువలన రాక్షసమానుషప్రకృతు లాసురియందే యంతర్భవించుం గావున యుక్తము చెప్పఁబడినది ద్వౌ భూతసర్గౌ అని. అందు, దైవః=దైవ మగు భూతసర్గము; నాచే నీకు, విస్తరశః = విస్తరప్రకారములచేత; ప్రోక్తః=చెప్పఁబడినది, ద్వితీయాధ్యాయంబునందు స్థితప్రజ్ఞలక్షణమునను ద్వాదశమునందు భక్తలక్షణమునను త్రయోదశమునందు జ్ఞానలక్షణమునను జతుర్దశమునందు గుణాతీతలక్షణమునను ఇందును అభయ మిత్యాదిగ్రంథమునను. ఇప్పుడు, ఆసురమ్ = ఆసురభూతసర్గమును; మే=నా వాక్యముచే; విస్తరమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్న దాని నీవు, శృణు = విడుచుటకొఱకు వినుము, చక్కఁగా నెఱింగినం గదా వర్జింపశక్య మగును గావున. పార్థ అని సంబంధము సూచించుటచే నుపేక్షణీయుఁడవు కావు నీ వని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్రీ. ఆసురసంపద సర్వప్రయత్నంబున వర్జనీయము గావునఁ దదర్థమై యాసురసంపదను బ్రపంచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు.—ద్వౌ = రెండువిధములు;

---

* అట్టి దీనినే యీదైవవాక్కు గర్జించుచు ననువదించుచున్నది ద ద ద అని — దమము నొందుఁడు దానము చేయుఁడు దయ గలుగుఁడు అని. అందువలన ఈ మూఁటిని దమమును దానమును దయను నేర్వవలయును.

భూతములయొక్క—సర్గములు. మే—నావాక్యమువలన; శృణు. ఆసురరాక్షసప్రకృతుల నొక్కటిగాఁ జేసి రెండువిధము లని చెప్పఁబడినది. అందువలన " రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః " ఇత్యాదిగా నవమాధ్యాయమునఁ జెప్పిన ప్రకృతిత్రైవిధ్యముతో విరోధము లేదు. ఇతరము స్పష్టము.

ప. *

రా. అస్మిన్ లోకే = ఈ కర్మలోకమునందు; కర్మకరము లగు భూతముల యొక్క—సర్గములు ద్వివిధములు దైవమును ఆసురమును అని. సర్గ మనఁగా ఉత్పత్తి. ప్రాచీనపుణ్యపాపరూపకర్మవశమువలన భగవదాజ్ఞానువర్తనమునకు అనుకూలమునకును తద్విపరీతకరణమునకు అనుకూలమును ఉత్పత్తికాలమునందే విభాగమున భూతము లుత్పన్నము లగుచున్నవి యని యర్థము. అందు, దైవః = దైవసర్గము; విస్తరశః ప్రోక్తః—మదాజ్ఞానువర్తనశీలు రగు దేవశబ్దవాచ్యులయుత్పత్తి యేయాచారము నాచరించుట ప్రయోజనముగాఁ గలదో ఆయాచారము కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగరూపము, విస్తరశః ప్రోక్తః. అసురులసర్గంబును ఏయాచారము ప్రయోజనముగాఁ గలదో ఆయాచారమును, మే శృణు = నావలన వినుము.

మూ. ♦

ప్రవృత్తించ నివృత్తించ జనా న విదు రాసురాః
న శౌచం నాపి చాఽఽచారో న సత్యం తేషు విద్యతే. ౭

భా. అధ్యాయపరిసమాప్తివఱకు నాసురసంపదను ప్రాణివిశేషణముగాఁ ❡ ప్రదర్శించుచున్నాఁడు ప్రత్యక్షముగాఁ జేయుటచేతనే దీని వర్జింప శక్య మగు నని.—ప్రవృత్తించ = ప్రవర్తనమును, చేయవలసిన యేపురుషార్థసాధనమందుఁ బ్రవర్తింపవలయునో ఆప్రవృత్తిని; నివృత్తించ=తద్విపరీత మయిన నివర్తనమును, అనర్థహేతు వైనదేనినుండి నివర్తిల్లవలయునో అది నివృత్తి, దానిని; ఆసురాః = అసురసంపద గల; జనాః=జనులు; నవిదుః=ఎఱుంగరు. ప్రవృత్తినివృత్తులనే యెఱుంగ రనుట మాత్రమే కాదు, తేషు = ఆ యాసురులందు; శౌచమ్=శౌచము; స=

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

♦ ఈ శ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

❡ తద్విశిష్ట లయిన ప్రాణులఁ బ్రదర్శించుటచే ననుట.

లేదు. ఆచారోఽపిచ=ఆచారముగూడ; న=లేదు. సత్యమ్=సత్యము; నవిద్యతే=లేదు. శౌచరహితులు అనాచారులు మాయావులు అనృత వాదులును గదా యాసురులు.

పురుషార్థసాధనమునందు శాస్త్రవిహితప్రవృత్తిని గాని అనర్థహేతువు నుండి శాస్త్రనిషిద్ధ మయిన నివృత్తినిగాని యాసురు లెఱుంగరు. ఇంతేకాదు. వారియందు శౌచముగాని యాచారముగాని సత్యముగాని లే దని తాత్పర్యము.

ఆ. ఓయీ! అధ్యాయశేషముచే నాసురసంపదను బ్రదర్శించుట యుక్తము కాదు, అది త్యాజ్య మగుటచేఁ బంకప్రక్షాలనన్యాయమునకు * విషయ మగుటవలన అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ప్రత్యక్షముగా నిత్యాదిగా. వర్జింప వలసినయాసురసంపదను వివరించుచున్నారు ప్రవృత్తిం చేత్యాదిగా. ఆప్రవృత్తిని — శాస్త్రవిహిత మైనదానిని. దానిని—శాస్త్రనిషిద్ధ మయినకార్యము ననుట. నశౌచ మిత్యాదికమునకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు శౌ చేత్యాదిగా. శౌచ సత్యము లాచారమునం దంతర్భూతము లైనను బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయముచే ♦ వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినవి.

హ. ప్రవృత్తిమ్=కర్తవ్యానుష్ఠానమును. నవిదుః=ఎఱుంగరు. ఆసురాః= ఆసురసంపదను బొందినవారు. ఆచారః = శిష్టాచారము. సత్యమ్ = యథార్థ వచనము.

శం. ఆ యాసురసంపదనే ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు పండ్రెండుశ్లోకముల చేత. అందు మొదటిశ్లోకముచే వారిశీలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ప్రవృత్తించ = శాస్త్రదృష్టము కర్తవ్య మగు ధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తిని; నివృత్తించ=శాస్త్రదృష్ట మైన యనర్థమునకు హేతు వగు నధర్మమునుండి నివృత్తిని; ఆసురాః = ఆసురస్వభావులు రజస్తమోగుణప్రధాను లగు; జనాః = జనులు; న విదుః — ధర్మమును అధర్మమును ఎఱుంగ రని యర్థము. ఓయీ! "సత్యం వద, ధర్మం చర" ఇత్యాది శ్రుతి యుండఁగా నెల్లు వారు ధర్మాధర్మముల నెఱుంగరు? అనఁగా నందు వారి కప్రమాణబుద్ధిచే విశ్వాసము లే దని సూచించుటకై చెప్పుచున్నాఁడు. — కర్త

* అడుసులో నడుగుఁబెట్టి కడుగుకొనుటకన్నను అం దడుగుఁ బెట్టక యుండుట మేలు అను న్యాయమునకు.

♦ బ్రాహ్మణులును పరివ్రాజకులును — సన్న్యాసులును అని పరివ్రాజకులు బ్రాహ్మణులే యైనను విశేషవివక్షచే వేఱుగాఁ జెప్పఁబడునట్లు.

వ్యాకర్త న్యార్థజ్ఞానశూన్యు లగుటచే నిషిద్ధకర్మాసక్తు లగు, తేషు = వారియందు; శౌచమ్ — బాహ్యమును అభ్యంతరమును; న = లేదు. అట్లే, ఆచారోపి న=ఆచారమును లేదు. చకారమువలన దయయును లేదు. సత్యమ్ = యథార్థభాషణము నుగూడ. దయాసత్యశౌచాచారరహితు లాసురు లని యర్థము.

మ. వర్జనీయ మగు నాసురసంపదను ప్రాణివిశేషణముగా తానహం మ్మను నదివఱకుఁ గల పదిరెండుశ్లోకములచే వివరించుచున్నాఁడు.—ప్రవృత్తిమ్=ప్రవృత్తివిషయ మయిన ధర్మమును; చకారముచే తత్ప్రతిపాదక మగు విధివాక్యమును; ఇట్లు, నివృత్తిమ్ = నివృత్తివిషయ మగు నధర్మమును, చకారమువలనఁ దత్ప్రతిపాదక మగు నిషేధవాక్యమును; ఆసురస్వభావు లగు జనులు; నవిదుః = ఎఱుంగరు. అందువలన, తేషు = వారియందు; నశౌచమ్ = ద్వివిధ మగు శౌచము లేదు. నాప్యాచారః = మన్వాదులచేఁ జెప్పఁబడిన యాచారముగూడ లేదు. న సత్యంచ విద్యతే=ప్రియహిత యథార్థభాషణముగూడ లేదు. శౌచసత్యము లాచారమం దంతర్భవించినను బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయంబున నవి వేఱుగాఁ జెప్పఁబడినవి. శౌచరహితు లాచారశూన్యు లనృతవాదు లని ప్రసిద్ధులు గదా మాయావు లగునసురులు.

శ్రీ. అసురసంపదను విస్తరమున నిరూపించుచున్నాఁడు పదిరెండు శ్లోకములచేత.—ధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తిని అధర్మమునుండి నివృత్తిని ఆసుర స్వభావు లగు జను లెఱుంగరు. అందువలన శౌచమును ఆచారమును సత్యమును వారియందు ఉండనే యుండదు.

ప *

రా. ప్రవృత్తించ నివృత్తించ = అభ్యుదయసాధనంబును మోక్షసాధనంబు నగు వైదిక మైన ధర్మమును; అసురాః; నవిదుః = ఎఱుంగరు. శౌచమ్ = శాస్త్రసిద్ధ మగు వైదికకర్మయోగ్యత, అది బాహ్యమును ఆంతరమును; అసురుల యందు లేదు. నాపిచాచారః = ఆ బాహ్యాంతరశౌచ మేసంధ్యావందనాద్యాచారముచేఁ గలుగుచున్నదో ఆ యాచారముగూడ వారియందు లేదు. అట్లు చెప్పఁబడినది "సన్ధ్యాహీనో ఽశుచి ర్నిత్య మనర్హ స్సర్వకర్మసు" ♦ అని. అట్లు, సత్యం తేషు న విద్యతే = ఎఱింగినట్లు భూతహితరూపభాషణము వారియందు లేదు.

---

* శ్రీధరీయములో సమానము.

♦ సంధ్య చేయనివాఁడు ఎల్లప్పుడును అశుచియు సర్వకర్మములయందును అనర్హుఁడును.

మూ. *

అసత్య మప్రతిష్ఠం తే జగ దాహు రనీశ్వరమ్
అపరస్పరసంభూతం కి మన్య త్కామహైతుకమ్. ౮

భా. మఱియును.—తే = ఆయాసురజనులు; జగత్ = జగత్తు; అసత్యమ్ = ఎట్లు మన మనృతప్రాయులమో అట్లు ఈజగ త్తంతయు నసత్య మనియు; అప్రతిష్ఠమ్ = ప్రతిష్ఠ లేని దనియు, ఈ జగత్తునకు ధర్మాఽధర్మము లనుప్రతిష్ఠ లే దనియు; అనీశ్వరమ్ = ధర్మాధర్మసాపేక్షుఁడై శాసించునట్టి యీశ్వరుఁడు దీనికి లేఁడు కావున అనీశ్వర మనియు; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. మఱియును.—అపరస్పరసంభూతమ్ = కామప్రయుక్తు లయిన స్త్రీపురుషులపరస్పరసంయోగమువలనఁ బుట్టినది జగతు సర్వంబును. కామహైతుకమ్=కామహేతుకమే కామహైతుకము, కామమే హేతువుగాఁ గలది. అన్యత్ = వేఱుకారణము; కిమ్ = ఏది గలదు ? అదృష్ట మగు ధర్మాఽధర్మాదిక మేదియుఁ గారణాంతరము లేదు జగత్తునకు, ప్రాణులకామమే కారణము అని చెప్పుచున్నారు. లోకాయతిక ♦ మతం బిది.

ఆసురజనులు మన మెట్లు అసత్యప్రాయులమో అట్లు జగత్తును అసత్యమే యనియు దానికి ధర్మాఽధర్మములు ఆధారము కా వనియు ఆధర్మాధర్మములమూలమున శాసించునట్టి యీశ్వరుఁడే జగత్తునకు లేఁ డనియుఁ జెప్పుచున్నారు. మఱియు కామప్రయుక్తు లగు స్త్రీపురుషులయన్యోన్యసంయోగమువలన జగ త్తంతయుఁ బుట్టినది కావునఁ బ్రాణులకామమే జగత్తునకుఁ గారణము కాని ధర్మాధర్మాద్యదృష్టకారణము వే ఱేదియు లే దని చెప్పుచున్నా రని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆసురజనులకు మఱియు విశేషణములు కల వని చెప్పుచున్నారు మఱియును అని. శాస్త్రైకగమ్య మగు నదృష్టము నిమిత్తముగాఁ బ్రకృతికి నధిష్ఠాత యగు బ్రహ్మము జగమునకు లే దనునెడ నెట్లు జగదుత్పత్తి యని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు మఱియును ఇత్యాదిగా. కి మన్యత్ అను నాక్షేపమునకుఁ దాత్పర్యముఁ జెప్పుచున్నారు అదృష్టము ఇత్యాదిగా.

---

* ఈ శ్లోకమున కీభాష్యము లేదు.

♦ నాస్తిక.

హ. అసత్యమ్ = ధర్మాధర్మములు లేనిదానిఁగాను, అప్రతిష్ఠమ్ = దేనివలనను ప్రతిష్ఠ లేనిదానిఁగాను, అనీశ్వరమ్ = ఈశ్వరుఁడు.—స్వామి లేనిదానిఁగాను, స్త్రీపురుషులసంయోగము – మైథునము, దానిచేత సంభూతము అపరస్పరసంభూతము. కామహేతువే కామహైతుకము.

శం. వారి స్వభావానురూప మగు నిశ్చయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—దయాతపస్సత్యశౌచరహితు లగు, తే=ఆ యాసురజనులు; ఎట్లు తా మసత్యపరులో అట్లు, జగత్ = జగమును సర్వంబును; అసత్యమ్ ఆహుః = అసత్యమునుగాఁ జెప్పుచున్నారు, వేదములును వేదోక్తధర్మములును తత్ఫలము లయిన లోకములును సర్వంబును మిథ్యయే యని చెప్పుచున్నా రని యర్థము. ఓయీ! సుఖదుఃఖాదిభేదరూప మైన జగద్వైచిత్ర్యము కనఁబడుచున్నది, అందువలనఁ దత్కారణమును తత్ఫలభూతము లగు ధర్మాధర్మములును వేదమును లోకములును సర్వంబును సత్యమని నిశ్చయింప శక్య మగుచున్నది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అప్రతిష్ఠమ్ = దీనిచేతఁ బ్రతిష్ఠిత మగును గావునఁ బ్రతిష్ఠ యనఁగా కారణము, సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యహేతువు లయిన ధర్మాధర్మము లనుప్రతిష్ఠ దీనికి లే దని చెప్పుచున్నారు. జగద్వైచిత్ర్యము ధర్మాధర్మములవలనఁ గలుగునది కాదు, మ రేమనఁగా వస్తుస్వభావమువలననే సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యము గలుగుచున్న దని చెప్పుచున్నా రని యర్థము. అట్లు, అనీశ్వరమ్ = దేని కీశ్వరుఁ డుత్పత్తికారణము లేఁడో అది యనీశ్వరము, అట్టిదానిఁగా జగత్తును జెప్పుచున్నా రని యర్థము. ఓయీ! ఈశ్వరుఁడు జగదుత్పత్తికారణ మని యంగీకరింపనియెడ ప్రజాసర్గ మెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అపరస్పరసంభూతమ్=అపరమును పరమును అపరస్పరము—మిథునము, దానివలనఁ బుట్టినది అపరస్పరసంభూతము, స్త్రీపురుషులసంయోగమువలన జగత్తు సర్వంబును బుట్టిన దని చెప్పుచున్నా రని యర్థము. ఓయీ! వారలకును ప్రేరకునిఁగా నిమిత్తకారణము నీశ్వరు నంగీకరింపవలయు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—కామహైతుకమ్ = ప్రజాసర్గమునందుఁ గామమే హేతువు దేనికో అది కామహేతుకము, కామహేతుకమే కామహైతుకము, ప్రజాసృష్టియం దా స్త్రీపురుషుల ప్రేరణమునకు కామమే కారణము; కి మన్యత్ =కామముకన్నను వేఱుకారణ మేది కల దని చెప్పుచున్నారు. దృష్టమును విడిచి యదృష్ట మగు ధర్మాధర్మములుగాని యీశ్వరుఁడు గాని కారణ మని కల్పించుట యుక్తము కా దని చెప్పుచున్నా రని యర్థము.

అపరస్పరసంభూతం కిమన్యత్ — స్త్రీపురుషుల పరస్పరసంబంధముచేఁ బుట్టినదిగా నీమనుష్యపశ్వాదికము కనఁబడుచున్నది, ఇట్టిది కానిది యేది యితరము కనఁబడు చున్నది? ఏదియుఁ గనఁబడ దని యర్థము. అందువలన సమస్త మయిన యీ జగత్తు కామహేతుకము.

మా. జగత్తునకు సత్యమును బ్రతిష్ఠయు నీశ్వరుఁడును విష్ణువు, తద్విపరీత ముగాఁ జెప్పిరరు. "త స్యోపనిష త్సత్యస్య సత్యమ్, ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్" అని గదా శ్రుతి. "ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చా ఽమూర్తంచ స్థితం చ యచ్చ సచ్చ త్యచ్చేతి, తస్యోపనిష త్సత్యస్య సత్య మితి ఏష హ్యేవ వై తత్సాదయతి యామయతి చేతి" అని ప్రాచీనశాలాశ్రుతి. పరస్పర సంభవ మని గదా చెప్పఁబడినది. "అన్నా ద్భవన్తి భూతాని" ఇత్యాదిగా.

ఏతాం దృష్టి మవష్టభ్య నష్టాత్మానో ఽల్పబుద్ధయః
ప్రభవ న్త్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతో ఽహితాః. ౯

భా. ఏతామ్ = ఈ; దృష్టిమ్ = లోకాయతికదృష్టిని; అవష్టభ్య = ఆశ్రయించి; నష్టాత్మానః = నష్టమైన స్వభావము * గలవారును, భ్రష్ట మయిన పరలోకసాధనము గలవారును; అల్పబుద్ధయః = విషయముల యందే ప్రవర్తించునట్టి యల్పమయిన బుద్ధిగలవారును; ఉగ్రకర్మాణః= క్రూరమయిన కార్యము గలవారును, హింసాత్మకులును; జగతః=లోక మునకు; అహితాః = శత్రువులు నగువారు; క్షయాయ = లోకనాశము కొఱకు; ప్రభవన్తి = పుట్టుచున్నారు.

పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పిన నాస్తికమతము నవలంబించి పరలోకసాధనము నుండి భ్రష్టులై విషయములందే యుండుటవలన అల్ప మయినబుద్ధి గలవారై హింసయే స్వభావముగాఁ గలిగి లోకమునకు శత్రువులై లోకనాశముకొఱకు అసు రులు పుట్టుదు రని తాత్పర్యము.

ఆ. పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పినదృష్టి బ్రహ్మదృష్టివలె సమ్మతమే కాఁబోలు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏతా మిత్యాదిగా. నష్టస్వాభావత్వమునే స్పష్టీ

* స్వధర్మము.

కరించుచున్నారు భరి ష్టేత్యాదిగా. విషయబుద్ధికి అల్పత్వము దృష్టమాత్రమునందుఁ బ్రవర్తించుట. లోకమునకు — ప్రాణిజాతమునకు.

హ. ఏతాం దృష్టిమ్ = ఈ లోకాయతమతమును; అవష్టభ్య=ఆశ్రయించి; నష్టాత్మానః; అల్పబుద్ధయః=విషయములందు భోగ్యభోక్తృబుద్ధిమాత్రమే గలవారు; ప్రభవన్తి=పుట్టుచున్నారు; ఉగ్రకర్మాణః=వధము బాధము మొదలగు కర్మములందు నిరతులు; జగతః; క్షయాయ = నాశముకొఱకు; అహితాః = ఆపద చేయువారు; ప్రభవన్తి అని సంబంధము.

శం. ఇట్లు ప్రత్యక్షమే ప్రమాణముగా నవలంబించునట్టి యయ్యాసురుల నిశ్చయముఁ జెప్పి యా నిశ్చయముయొక్క కార్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.– ఏతాం దృష్టిమ్ = ఈ చెప్పిన లోకాయతికదృష్టిని; అవష్టభ్య = అవలంబించి; నష్టఆత్మానః= కామక్రోధలోభమోహాదిరూప మగు రజస్తమోగోషముచేత, నష్టము—తిరోహిత మగు ఆత్మ—వివేకబుద్ధి గలవారలు, నష్టాత్ములై; కావుననే, అల్పబుద్ధయః=అల్పము—తుచ్ఛ మగు విషయభోగమునందు బుద్ధి గలవారలు, లేక అల్పమునందు మల మాంసాస్థిమయ మగు దేహమునందు నేనను బుద్ధి గలవారలు అల్పబుద్ధులు, అట్టి వారలై; అందువలననే, ఉగ్రకర్మాణః=ఉగ్రము—క్రూరము శాస్త్రవిరుద్ధమును దేహ పోషణైకప్రయోజనమును హింసాప్రధానము నగు కర్మము గలవారలై; అందు వలననే అసురులు, అందువలననే, అహితాః = సాధుపులకు శత్రువులై; తాము, జగతఃక్షయాయ=జగత్తునకు స్థితిహేతువు లైన వేదతదుక్తధర్మములయొక్క నాశము కొఱకే; ప్రభవన్తి=సమర్థు లగుచున్నారు. కాని రక్షణముకొఱకుఁ గా రని యర్థము.

మ. ఈ దృష్టి శాస్త్రీయదృష్టివలె నిష్టమే యగునా యని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతామ్=మున్ను చెప్పిన; దృష్టిమ్ = లోకాయతికదృష్టిని; అవష్టభ్య = అవలంబించి; నష్టాత్మానః = పరలోకసాధనభ్రష్టులై; అల్పబుద్ధయః = దృష్ట భోగములందె ప్రవృత్త మగుబుద్ధి గలవారై; ఉగ్రకర్మాణః = హింసాప్రధానులు; అహితాః = శత్రువులు; జగతః = ప్రాణి[illegible]యొక్క; క్షయాయ; వ్యాఘ్రసర్పాది రూపమున; ప్రభవన్తి = పుట్టుచున్నా[illegible]వలన నీదృష్టి యత్యంతాధోగతికి హేతు వగుటచే శ్రేయోర్థులు సర్వప్ర[illegible] విడువవలయు నని యర్థము.

తృప్తి నొందించుట కశక్య మగుటవలన దుష్పూర మగు; కామమ్=కామము నొక దానినే; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, ధర్మమును గాదు; దమ్భమాన మదాన్వితాః = దంభము—వెలుపలికి ధార్మికత్వచిహ్నము, మానము—తానే యుత్కృష్టుఁ డను నభినివేశము, మదః — విద్యైశ్వర్యము మొదలగువానిచేఁ గలుగు చిత్తవికారము వివేకనాశహేతువు, వీనితోఁ గూడినవారలై; ఆసురులు, మోహాత్ = అసత్తునందు సద్బుద్ధి మోహము అవివేకము, దానివలన; అసద్గ్రాహాన్=అసత్తునే—అనర్థమునే గ్రహింపఁజేయుచున్నవి — సంభావింపఁజేయుచున్నవి కావున అసద్గ్రాహములు, అట్టి నిశ్చయములను వేదశాస్త్రవిరుద్ధములను; గృహీత్వా; అశుచివ్రతాః = అశుచులు — అమంగలకరములు నరకాద్యనర్థహేతువు లగు వ్రతములు—నియమములు గలవారలై; జగమునొక్క—నాశముకొఱకు, ప్రవర్తన్తే.

మ. వారు మఱి యెప్పు డొకానొకకర్మముచే మనుష్యయోనియందు జనియింతురో అప్పుడు.—కామమ్ = ఆయాదృష్ట విషయములందలి యభిలాషను; దుష్పూరమ్=పూరింప నశక్య మయినదాని; ఆశ్రిత్య; దంభముతోను—తాము అధార్మికు లైనను ధార్మికత్వఖ్యాపనముతోను, మానముతోను — అపూజ్యు లయినను పూజ్యత్వఖ్యాపనముతోను, మదముతోను — ఉత్కర్షము లేకున్నను దమయందుత్కర్షవిశేషము నారోపించుటతో సాధుతిరస్కారహేతువుతోను కూడినవారలై, అసద్గ్రాహాన్ = అశుభనిశ్చయములను, ఈ మంత్రముచే నీ దేవత నారాధించి స్త్రీజనాకర్షణము చేసెదము, ఈ మంత్రముచే నీ దేవత నారాధించి మహానిధులను సాధించెదము — ఇత్యాది దురాగ్రహరూపములను; మోహాత్ = అవివేకమువలన; గృహీత్వా; శాస్త్రమువలనఁ గాదు; అశుచివ్రతాః=శ్మశానాదిదేశము ఉచ్ఛిష్టత్వాద్యవస్థ మొదలయిన యశౌచముతోఁ గూడిన వామాగమాద్యుపదిష్టము లయిన వ్రతములు గలవారై; ప్రవర్తన్తే, దేనియందైనను అవైదికమును దృష్టఫలము నగు క్షుద్రదేవతారాధనాదికమునం దని శేషము. ఇట్టివారు, పతన్తి నరకే౽శుచౌ అని పదునాఱవశ్లోకమునం దన్వయము.

శ్రీ. మఱియును.—దుష్పూరమ్=పూరింప నలవికాని; కామమ్; ఆశ్రిత్య; దంభాదులతోఁ గూడినవారై క్షుద్రదేవతారాధనాదులందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. ఎట్లు? అసద్గ్రాహాన్ గృహీత్వా—ఈమంత్రముచే నీదేవత నారాధించి మహానిధుల సాధింతము ఇత్యాది దురాగ్రహములను మోహమాత్రముచే స్వీకరించి ప్రవ

ర్తించుచున్నారు; అశుచివ్రతాః=అశుచు లైన—మద్యమాంసాదివిషయము లయిన వ్రతములు గలవారలై.

ప. ఇతరులను గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—దుష్పూరమ్=దుఃఖముచేతను బూరింప శక్యము గాని; కామమ్=అభిలాషను; ఆశ్రిత్య=అంగీకరించి; దంభమానమదాదు లగు నుపాయములతోఁ గూడినవారై క్షుద్రదేవతారాధనాదులందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. ఏమి చేసి? అసద్గ్రాహాన్ గృహీత్వా = సత్తును—పరబ్రహ్మము నేవి గ్రహించునో అవి సద్గ్రాహములు, తదితరమును—స్వర్గాదిసుఖమును గ్రహించునవి యసద్గ్రాహములు, అసద్గ్రాహము లగు మంత్రము లేవి గలవో వాని గ్రహించి, ఈ మంత్రముచే సీ దేవత నారాధించెద నని సంకల్పించి. మఱియు నితరులు, అశుచివ్రతాః = మద్యమాంసాద్యాహారమే వ్రతముగా — నియమముగాఁ గలవారలై.

రా. దుష్పూరమ్ = పొంద నశక్యమైనవిషయము గల; కామమ్; ఆశ్రిత్య; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన; అసద్గ్రాహాన్ = అన్యాయగృహీతము లయిన పరిగ్రహములను; గృహీత్వా; అశుచివ్రతాః = శాస్త్రవిహితములు కాని వ్రతములు గలవారలై; దంభమానమదాన్వితులై, ప్రవర్తన్తే.

మా. దుష్పూరము గదా కామము. "పాతాల ఇవ దుష్పూరో మాం హి క్లేశయతే సదా" * అని మోక్షధర్మమునందు.

చిన్తా మపరిమేయాంచ ప్రలయాన్తా ముపాశ్రితాః
కామోపభోగపరమా ఏతావ దితి నిశ్చితాః. ౧౧

భా. మఱియును.—చిన్తాంచ = చింతను; అపరిమేయామ్ = ఇంత మాత్ర మని యేచింతకొలఁదిపెట్ట నలవికాదో అట్టి అపరిమేయ మయిన దానిని. ప్రలయాన్తామ్ = మరణమె యంతముగాఁగల దానిని; ఉపాశ్రితాః=ఆశ్రయించినవారై; కామోపభోగపరమాః = కామింపఁబడుచున్నవి కావునఁ గామము లనఁగా శబ్దాదివిషయములు, వానియుపభోగమే ముఖ్యముగాఁ గలవారు; కామోపభోగ మనునది యేది

* పాతాలముకరెఁ బూరింప శక్యము కాని కామము న న్నెల్లప్పుడును క్లేశము నొందించుచున్నది గదా!

గలదో అదియె పరమపురుషార్థము అని నిశ్చితాత్ములు; ఏతావదితి=ఇంత మాత్రమే యని; నిశ్చితాః = నిశ్చయించినవారు.

మఱియు వారు మరణమువఱకును గొలఁదిలేని చింత వహించి యుందురు, విషయోపభోగమే పరమపురుషార్థము, దానికన్నను వేఱుపురుషార్థము లే దని నిశ్చయించికొన్నవా రని తాత్పర్యము.

ఆ. వారినే మఱియొకవిధముగా విశేషించుచున్నారు మఱియును అని. చిన్తామ్=తనుయోగక్షేమముల యుపాయమును గుఱించి యాలోచించుటను. అపరిమేయము లైన విషయములు గలదికావున కొలఁదిపెట్ట నశక్య మయినదానిని. ఈ కామోపభోగమే సుఖమునకు ముఖ్యమయినస్థానము, ఇంతియె కాని పరలోకసుఖంబను నది కల్ల యని నిశ్చయించి యున్నా రని చెప్పుచున్నారు ఏతావ దితి ఇత్యాదిగా.

హ. అపరిమేయామ్ = పరిమితి లేని దగు; ప్రలయాన్తాం చిన్తా ముపాశ్రితాః — సదా చింతా పరు లని యర్థము; కామోపభోగపరమాః = విషయోపభోగమే ప్రధానముగాఁ గలవారు. ఏతావదితి నిశ్చితాః = శబ్దాదివిషయోపభోగమేది గలదో అంతమాత్రమే పురుషార్థ మని నిశ్చయించినవారు.

శం. మఱియును.—అపరిమేయామ్ = పరిమాణము చేయ నశక్య మైనదాని, ఇంతమాత్ర మని కొలఁది లేనిదాని నని యర్థము; ప్రలయాన్తామ్=కడపటిశ్వాసము అంతముగా—అవధిగాఁ గలదాని, మరణమే యవధిగాఁ గలదాని; చిన్తామ్= భోగ్యపదార్థముల స్వాస్థ్యాస్వాస్థ్యములను సిద్ధ్యసిద్ధులను గుఱించిన యాలోచనను; ఉపాశ్రితాః; కామోపభోగపరమాః = కామింపఁబడుచున్నవి కావున కామములనఁగా భోగ్యపదార్థములు, వానియొక్క యుపభోగమే పరమము — నిరతిశయ మయిన పురుషార్థము పురుషత్వసిద్ధికి ఫలము ఎవ్వరికో. వారు కామోపభోగపరములు; ఏతావదితినిశ్చితాః=పురుషుఁడు పుట్టి మరణాంతము చక్కఁగా విషయముల ననుభవించుచున్నాఁ డనునది యేది గలదో అంతమాత్రమే పురుషునిజన్మమునకు ఫలము, దేహపాతమే మోక్ష మగుటవలన లే దింతకన్న నధిక మైనఫల మను నిశ్చితము—సిద్ధాంతము ఎవరికో వారు ఏతావదితి నిశ్చితులు, అట్టివార లై. ఈహన్తే కామభోగార్థ మ్మని యుత్తరశ్లోకముతో నన్వయము.

మ. వారివే వెండియు విశేషణములు చెప్పుచున్నాఁడు.—చిన్తామ్ = తమ యోగక్షేమములయొక్క యుపాయములయాలోచనమును; అపరిమేయామ్ = కొలఁదిలేని విషయములు గలది యగుటవలన కొలఁదిపెట్ట నశక్య మయినదాని; ప్రలయాన్తామ్=మరణమే యంతముగాఁ గలదాని, యావజ్జీవ మనువర్తించుచుండు దాని నని యర్థము; అశుచివ్రతులై మాత్రమే ప్రవర్తించు వారు కారు చ. శ. మనఁగా ఇట్టి చింతనుగూడ ఉపాశ్రితులై యని సముచ్చయార్థము చకారము. ఎల్లప్పుడును అనంతచింతాపరు లైనను ఒకప్పుడును పారలౌకికచింతాయుక్తులు కారు మఱే మనఁగా, కామోపభోగపరమాః = కామింపఁబడుచున్నవి కావున కామము లనఁగా దృష్టము లగు శబ్దాదివిషయములు, వానియుపభోగమే పరమపురుషార్థము, కాదు ధర్మాదికము, ఎవ్వరికో అట్టివారలు. పారలౌకిక మగు నుత్తమసుఖము నేల కామింపరు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — ఏతావత్ = దృష్ట మైన సుఖమే గాని యితర మేదియు నీదేహము విడిచినపిదప ననుభవింపఁదగినసుఖము లేదు, ఏతద్దేహాతిరిక్తుఁ డగు భోక్త లేమివలన; అని: నిశ్చితాః = ఇట్టి నిశ్చయము గలవారలు. అట్లు బృహస్పతిప్రణీత మగు సూత్రము "చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుషః, కామ ఏవైకః పురుషార్థః" * అని.

శ్రీ. మఱియును.—ప్రలయము — మరణమే యంతముగాఁ గలదాని; అపరిమేయామ్ = కొలఁది కశక్య మయినదాని; చిన్తామ్ ఉపాశ్రితాః — నిత్యమును చింతాపరు లని యర్థము. కామోపభోగమే పరమముగాఁ గలవారు, ఏతావదితి— కామోపభోగమే పరమపురుషార్థము వేఱు లే దని; నిశ్చయము గలవారలై, అర్థసంచయా నీహన్తే అని మీఁదిశ్లోకముతో నన్వయము. అట్లు బార్హస్పత్యసూత్రములు "కామ ఏవైకః పురుషార్థః, చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుషః" అని.

ప. మఱియును.—ప్రలయమే—మరణమే పర్యవసానముగాఁ గలదాని, కొలఁది లేనిదాని, చిన్తాం=మనోరథసంతతిని; ఉపాశ్రితాః, కామము లనఁగా విషయములు, వానియుపభోగమే పరమము — ఆత్యంతిక మయిన పురుషార్థము ఎవరికో అట్టివారు, ఇంతమాత్రమే పురుషార్థ మని నిశ్చయము గలవారు. శ్రుతియును.— "స యావ దస్యై తేషా మేకైకం న ప్రాప్నో త్యకృత్స్న ఏవ తావ న్మన్యతే తస్యో దకృత్స్నతా" అని. భాష్యము.—తస్య—ఆ పురుషునకు; ఉత్ అనునది నిర్ధారణార్థ

* చైతన్యవిశిష్ట మగు దేహమే పురుషుఁడు, కామ మొక్కటే పురుషార్థము.

కము; అకృత్స్నతా=సమగ్రప్రాప్తిరహితత. ఎవ్వనికి? యః=ఎవఁడు, ఏతేషామ్=పూర్వోక్తవిషయములలో, యావత్=ఎంతవఱకు; ఏకైకమ్=ఒక్కొకవిషయమును; నప్రాప్నోతి – పొందఁడో, తావదపి – అంతవఱకును, సః – అతఁడు, అకృత్స్న ఏవ మన్యతే – నేను సంపూర్ణముగా సకలార్థములను పొందనివాఁడ ననియే తలంచుచున్నాఁడు.

రా. నేఁడో తేపో మరణము నొందువారు, చిన్తామ్; అపరిమేయామ్ = పరిచ్ఛేద్యము కానిదాని; ప్రలయాన్తామ్ = ప్రాకృతప్రలయకాలమునకు సాధ్యము లయిన విషయములు గలదానిని; ఉపాశ్రితాః; కామోపభోగపరమాః=కామోపభోగమే పరమపురుషార్థ మని తలంచినవారు; ఏతావదితి నిశ్చితాః=ఇంతకన్న నధికమయిన పురుషార్థము లే దని నిశ్చయము గలవారు,

మా. *

ఆశాపాశశతై ర్బద్ధాః కామక్రోధపరాయణాః

ఈహన్తే కామభోగార్థ మన్యాయేనా ఽర్థసంచయాన్. ౧౨

భా. ఆశాపాశశతైః = ఆశలే పాశములు, వానియొక్క నూఱులచే; బద్ధాః = కట్టఁబడినవారలై, అన్నివైపులను ఆకర్షింపఁబడుచున్నవారై; కామక్రోధపరాయణాః = కామక్రోధములే ముఖ్య మయిన అయనముగా – ఆశ్రయముగాఁ గలవారలై; కామభోగార్థమ్ = కామోపభోగముకొఱకు, కాదు ధర్మముకొఱకు; అన్యాయేన=అన్యాయముచేత; అర్థసంచయాన్ = అర్థముల చేర్పుటలను; ఈహన్తే = చేయుచున్నారు; అన్యాయేన – పరస్వాపహరణాదికముచేత నని యర్థము.

అనంతములైన యాశ లనుపాశములచేఁ గట్టఁబడినవారై యయ్యాశాపాశములచే నానావిధవిషయములవెంట నాకర్షింపఁబడుచుఁ గామక్రోధములనే ముఖ్యముగా నవలంబించి విషయోపభోగముకొఱకై పరధనాపహారము మొదలగు పాపకృత్యములచే నర్థములఁ జేర్చుచున్నా రని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆసురులనే వెండియు విశేషించుచున్నారు ఆశేత్యాదిగా. దేని సాధించుట కుపాయ మశక్యమో అట్టి యర్థమునందలి కోర్కులు, లేక, దేని సాధించుట

* ఇది మొదలు ౧౭ వ శ్లోకమువఱకు నీ భాష్యము లేదు.

కుపాయము తెలియదో అట్టి యర్థమునందలి కోర్కెలు ఆశ లనఁబడును. అవి పాశములవంటివి కావున పాశములు, వాని నూఱులచే బద్ధులైనయట్లు శ్రేయస్సు నుండి తొలఁగించి యీవైపున కావైపునకు నాకర్షింపఁబడువా రని చెప్పుచున్నారు ఆశలే ఇత్యాదిగా.

హ. పాశమువంటిది కావున పాశము, ఆశాపాశశతములచేత; బద్ధాః - ఆకర్షింపఁబడుచున్నవారలై; కామక్రోధములే పరమయిన అయనముగాఁ గల వారు, కామక్రోధవశులై యని యర్థము; ఈహన్తే=ఆర్జించుచున్నారు; కామోపభోగప్రయోజనముకొఱకు, అన్యాయేన=శాస్త్రవిహితము కాని యుపాయముచేత; అర్థసంచయాన్=ద్రవ్యరాసులను.

శం. మఱియును.—ఆశాపాశశతైః=ఆశలు—అప్రాప్తములైన విషయము లందలి యభిలాషలు, అవియె పాశములు--కట్టుత్రాళ్లు, వాని నూఱులచేత; బద్ధాః; కామక్రోధపరాయణాః; అట్టి యాసురులు, కామభోగార్థమ్=కామములయొక్క — విషయములయొక్క-భోగముకొఱకు, దానార్థ మేమో కాదు ధర్మార్థంబునుం గాదు, మఱి యనఁగా విషయానుభవముకొఱకే; అన్యాయేన=శాస్త్రవిరుద్ధమగు మార్గము చేత, కపటము వంచనము మొదలగు నుపాయముచేత; అర్థసంచయాన్; సంపాదింపవలసినవానిని, ఈహన్తే—చేయుచున్నా రని యర్థము.

మ. ఇట్టి యయ్యాసురులు.—ఆశ లనఁగా అశక్యమయిన యుపాయము గల యర్థములందుఁ గాని తెలియరాని యుపాయము గల యర్థములందుఁ గాని కోర్కెలు, అవియే పాశములవంటివి బంధనహేతువు లగుటవలనఁ బాశములు, వానియొక్క-శతములచేత—సమూహములచేత; బద్ధులవలె శ్రేయస్సునుండి తొలంగించి యిక్కడికి నక్కడికి నాకర్షించి నయింపఁబడుచున్న. వారలై; కామక్రోధములే పరమైన అయనము — ఆశ్రయముగాఁ గలవారు కామక్రోధపరాయణులు, స్త్రీలయం దభిలాషయుఁ బరుల కనిష్టము సేయు నభిలాషయు సదా కలిగియున్న వారలై యని యర్థము; ఈహన్తే = చేయఁ బూనుచున్నారు; కామభోగార్థము, ధర్మార్థమేమో కాదు; అన్యాయేన—పరధనాపహారాదికముచేత; అర్థసంచయాన్= ధనరాసులను. సంచయాన్ అని బహువచనముచేత ధనము ప్రాప్తించినను దానియందుఁ దృష్ణ విడువకుండుటవలన విషయప్రాప్తి వర్ధమాన తృష్ణారూప మగు లోభము తెలుపఁబడినది.

శ్రీ. అందువలననే మఱియు.—ఆశలే యను పాశములయొక్క-శతములచే; బద్ధాః—ఇక్కడికి నక్కడికి లాగఁబడుచున్నవారై, కామక్రోధములే ముఖ్యమగు అయనము – ఆశ్రయము గలవారై; కామభోగార్థము, అన్యాయేన—దొంగతనము మొదలగుదానిచేత, అర్థములయొక్క-సంచయములను—రాసులను, ఈహన్తే=కోరుచున్నారు.

వ. మఱియును.—ఆశలే యను పాశములు – బంధనరజ్జువులు, వానియొక్క-శతములచేత బద్ధులు, అది చెప్పఁబడినది. "ఆశానామ మనుష్యస్య కాచిదాశ్చర్య శృఙ్ఖలా। యయా బద్ధాః ప్రధావన్తి ముక్తా స్తిష్ఠన్తి పఙ్గువత్" * అని. అట్లు, కామక్రోధములే పర మగు అయనముగా – గతిగాఁ గలవారు; కామభోగార్థమ్=విషయభోగార్థము; అన్యాయేన—జూదము చౌర్యము మొదలగుదానిచే; అర్థసంచయాన్ = ద్రవ్యసంగ్రహములను; ఈహన్తే = అపేక్షించెదరు.

రా. ఆశాపాశశతైః = ఆశ లనుపాశముల నూఱులచేత; బద్ధాః; కామక్రోధపరాయణాః = కామక్రోధైకనిష్ఠులై; కామభోగార్థమ్; అన్యాయేన; అర్థసంచయములను గూర్చి ప్రవర్తించుచున్నారు.

ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిదం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్
ఇద మస్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్ధనమ్. ౧౩

భా. మఱియు నిట్టిది వారి యభిప్రాయము.—ఇదమ్=ఈద్రవ్యము; అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; లబ్ధమ్=పొందఁబడినది. ఇదమ్=దీనిని, ఇతరమును; మనోరథమ్=మనస్సునకు తుష్టి కలిగించుదానిని; ప్రాప్స్యే=పొందఁగలను. ఇదమ్=ఈ ధన మేమో; అస్తి=ఉన్నది. ఇదమ్=ఈ; ధన మపి = ధనముగూడ; మే=నాకు; పునః=ఇంకను; భవిష్యతి=కలుగును, పై సంవత్సరమునందు. అందుచే నేను ధనవంతుఁడను ప్రసిద్ధుఁడను కాఁగలను.

ఈ ద్రవ్యము నా కిప్పుడు లభించి యున్నది. ఇంక దీనినిగూడ కోరిక దీరఁ బొందఁగలను. నా కిపుఁ డింతధన మున్నది. ఇఁక మీఁదిసంవత్సరమున నింత

* మనుష్యునకు ఆశ యనునది ఆశ్చర్యకర మయిన సంకెల. ఎట్లనఁగా దానిచే బద్ధులై పరువిడుచున్నారు. ముక్తులై కుంటివారివలె కదల కుండెదరు.

చేరఁగలదు. అంత నేను మిక్కిలి ధనవంతుఁడ నగుదును. ఇట్లాసురులు తలంచుచుందు రని తాత్పర్యము.

ప్రే. వారియభిప్రాయముగూడ వివేకమునకు విరుద్ధ మని చెప్పుచున్నారు. మఱియు నిత్యాదిగా. ద్రవ్యము — గోవులు హిరణ్యము మొదలగునది. ఇతరమును—బుద్ధియందుఁ గోరఁబడుచున్నదై తిరుగుచున్న దాని ననుట.

హ. ఇదమ్=ఈ సువర్ణాదిద్రవ్యము; అద్య=నేఁడు; లబ్ధమ్=పొందఁబడినది. ఇమమ్ * మనోరథమ్; ప్రాప్స్యే = నేను పొందఁగలను. మనోరథ మనఁగా అభిమత విషయము. ఇదమ్—ఈ ధనము; అస్తి. ఈ ధనము కూడ నాకు రాఁగలదు.

శం. అన్యాయంబున నర్థసంపాదనపరు లగు నాసురులసంకల్పప్రకారముఁ జెప్పుచున్నాఁడు మూఁడుశ్లోకములచేత.—అర్థము స్పష్టము.

మ. ఇట్టి యయ్యాసురుల ధనతృష్ణానువృత్తిని వారిమనోరాజ్యము చెప్పుటచే వివరించుచున్నాఁడు.—ఇదమ్=ఈ ధనము; అద్య = ఇప్పుడు; ఈ యుపాయంబున; మయా=నాచే; లబ్ధమ్=పొందఁబడినది. ఇదమ్=దానికంటె నితరమును; మనోరథమ్=మనస్తుష్టికరమును; శీఘ్రమున నే, ప్రాప్స్యే=పొందఁగలను. ఇదమ్=మున్నే సంచితమైన యిది; నాగృహమున, అస్తి=కలదు. ఇద మపి=ఇది గూడ; ధనమ్=అధికమయిన ధనము; పునః=రెండియు, రాఁబోవుసంవత్సరమున; భవిష్యతి. ఇట్లు ధనతృష్ణాకులులై పతన్తి నరకే ఽశుచౌ అని యగ్రిమశ్లోకముతో నన్వయము.

శ్రీ. వారిమనోరాజ్యముఁ జెప్పుచు వారికి నరకప్రాప్తిని జెప్పుచున్నాఁడు నాలుగుశ్లోకములచేత.—మనోరథమ్=మనస్సునకుఁ బ్రియ మయినదానిని. శేషము స్పష్టము. తక్కిన మూఁడుశ్లోకములకును ఇట్లజ్ఞానవిమోహితులై పతన్తి నరకే ఽశుచౌ అని నాలవశ్లోకముతో నన్వయము.

ప. అన్యాయంబున నర్థము లభించినను మనోరాజ్యముమాత్రము చేయుచునే యుందు రని చెప్పుచున్నాఁడు నాలుగుశ్లోకములచేత.— •

రా. ఇదమ్ = ఈ క్షేత్రపుత్రాదికము సర్వంబును; మయా — నాసామర్థ్యముచేతనే; లబ్ధమ్. అదృష్టాదికముచే కాదు. ఇమం మనోరథమ్ = ఈ మనో

* కొందఱి వ్యాఖ్యానములందు ఇమమ్ అని పాఠము.

• తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

రథమును గూడ; ప్రాప్స్యే — నేనే పొందఁగలను, అదృష్టాదిసహితుఁడనై కాదు. ఇదమ్=ఈధనము, నాసామర్థ్యమున లబ్ధమైనది; మే=నాకు; అస్తి=కలదు. ఇదమపి ధనమ్=ఈ ధనము గూడ; పునః=మరల; నాకు నాసామర్థ్యముచే, భవిష్యతి.

అసౌ మయా హత శ్శత్రు ర్హనిష్యే చా ఽపరా నపి
ఈశ్వరో ఽహ మహం భోగీ సిద్ధో ఽహం బలవా న్సుఖీ. ౧౪

భా. అసౌ=ఇతఁడు, దేవదత్తుఁ డనువాఁడు; దుర్జయుఁ డగు, శత్రుః=శత్రువు; మయా=నాచేత; హతః=వధింపఁబడినాఁడు. అపరానపి=ఇతరులనుగూడ, అల్పులను; హనిష్యే=చంపెదను. ఏమి చేయఁగల రీపందలు? అన్నివిధంబులను లేఁడు నాకు సమానుఁడు. అహమ్=నేను; ఈశ్వరః=ప్రభుఁడను. అహమ్ = నేను; భోగీ = భోగశాలిని. సర్వవిధంబునను, అహమ్=నేను; సిద్ధః=సంపన్నుఁడను, కొడుకులచేతను మనుమలచేతను మునిమనుమలచేతను, మనుష్యమాత్రుఁడనా నేను? బలవాన్=బలము గలవాఁడను; సుఖీ = సుఖవంతుఁడను, నేనే. ఇతరులో భూమికి భారముగాఁ బుట్టినవారు.

నేను ప్రబలుఁ డగు నీశత్రువును వధించితిని. ఇంక నల్పుల నితరులను వధించెదను. ఇఁక నాకు సమానుఁడు లేఁడు. నేనే ప్రభుఁడను భోగశాలిని బుత్త్రపౌత్త్రాదిసంపన్నుఁడను, నేను సాధారణపుమనుష్యుఁడను గాను, నేనే లోకంబున బలవంతుఁడను, సుఖవంతుఁడను. ఇతరులు భూమికి భార మయినవారు. ఇట్లాసురులు తలంతు రని తాత్పర్యము.

ఆ. నేను తలఁచినదానికిఁ బ్రతిబంధము చేయు శత్రువుగూడ సంభవింపఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.—నీకంటెఁ దక్కువయినవారిని నీవు జయించినను నీతో సమానులైనవారి నీవు జయింపఁజాల వని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు.—అన్ని ఇత్యాదిగా. ఐశ్వర్య మధికముగా నున్నను నీకు భోగసామర్థ్య మెక్కడిది అని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు భోగశాలిని అని. సిద్ధత్వమునే స్పష్టీకరించుచున్నాఁడు కొడుకులచేతను ఇత్యాదిగా. సుఖవంతుఁడను — రోగరహితుఁడను.

హ. ఈశ్వరః అహమ్ = నేను సర్వప్రకారంబునను వరుఁడను. భోగీ = విషయభోగవంతుఁడను. సిద్ధః = సంపన్నుఁడను. బలవాన్ = బలసంపన్నుఁడను.

శం. ఈశ్వరః = విద్యాధనాదులచే సమర్థుఁడను. సిద్ధః = పుత్రపౌత్త్రిపశుధనధాన్యసంపన్నుఁడను, కృతకృత్యుఁడను. శేషము స్పష్టము.

మ. ఇట్లు లోభమును బ్రపంచించి తదభిప్రాయము చెప్పుటచేతనే వారి క్రోధమును బ్రపంచించుచున్నాఁడు.—అసౌ=ఈ, దేవదత్తుఁ డనువాఁడు; మయా; హతః; శత్రుః — అతిదుర్జయుఁ డైనవాఁడు. ఇఁక నిప్పుడు అనాయాసమున, హనిష్యే = చంపఁగలను; అపరా నపి=ఇతరు లగు శత్రువులనందఱను గూడ. ఎవ్వఁడును నాముందఱ జీవింపఁజాలఁ డని యపి శబ్దార్థము. చకారమువలన, వారి వధించుటమాత్రమె కాదు మఱే మనఁగా వారి భార్యాధనాధికమునుగూడ గ్రహింపఁగల నని యభిప్రాయము. నీ కింతసామర్థ్య మెక్కడిది? నీతో సమానులును నీకన్న నధికులు నగు శత్రువులు సంభవింపరా? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఈశ్వరోహమ్—నేను మనుష్యమాత్రుఁడఁ గాను, నాకు సమానుఁడును అధికుఁడును ఎవ్వఁ డుండఁగలఁడు? అల్పులు వీ రేమి చేయఁగలరు? అన్నివిధంబులను లేఁడు నాకు సమానుఁ డెవ్వఁడును అను నీ యభిప్రాయంబున నీశ్వరత్వమును వివరించుచున్నాఁడు.— ఎందువలన ననఁగా నేను, భోగీ = సమస్తము లయిన భోగోపకరణములతోను గూడినవాఁడను. సిద్ధోఽహమ్—పుత్త్రిపౌత్త్రాదిసహాయసంపన్నుఁడను నాయంతనే నేను. బలవాన్=తేజస్విని. సుఖీ—అన్నివిధముల రోగరహితుఁడను.

శ్రీ. మఱియును.—సిద్ధః = కృతకృత్యుఁడను. ఇతరము స్పష్టము.

ప. అసౌ = ఈ వర్తమానుఁ డగు; శత్రుః; మయా; హతః. అపరానపి = భవిష్యచ్ఛత్రువులను గూడ; హనిష్యే = వధింపఁగలను. సిద్ధః = కృతార్థుఁడను. అది చెప్పఁబడినది. "మృషామనోరథశ్రేణీ మాధుర్యాన్మోహితో దివా । రాత్రౌ స్వాప్నం సుఖం భుఞ్జన్నరో జయతి జీవితమ్" * అని.

రా. అసౌ శత్రుః = ఈ శత్రువు; మయా = బలవంతుఁడ నగు నాచేత; హతః. అపరానపి = ఇతరశత్రువులను గూడ; శూరుఁడను ధీరుఁడ నగు నేను, హనిష్యే = వధింపఁగలను. ఇట నీదుర్బలు లగు మందబుద్ధులచేఁ బరికల్పిత మగు నదృష్టపరికరం బేమి చేయఁగలదు? అందువలన, ఈశ్వరోఽహమ్=స్వతంత్రుఁడను

* మనుష్యుఁడు పగలు మిథ్యామనోరథములసమూహముచే మోహితుఁడై రాత్రి స్వప్నసుఖము ననుభవించుచు జీవితమును జయించుచున్నాఁడు.

నేను, ఇతరులకును నేనే నియంతను. అహం భోగీ = నాసామర్థ్యముచేతనే నేను భోగిని, అదృష్టాదులచేతఁ గాదు. సిద్ధోహమ్ = నాసామర్థ్యమువలననే నేను సిద్ధుఁడను, అదృష్టాదులవలన దేనివలనను గాదు. అట్లు, నాసామర్థ్యముచేతనే బలవంతుఁడను, నాసామర్థ్యముచేతనే సుఖిని.

ఆఢ్యో ఽభిజనవా నస్మి కో ఽన్యో ఽస్తి సదృశో మయా
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః. ౧౫

భా. ఆఢ్యః = ధనముచేత గొప్పవాఁడను; అభిజనవాన్ = సత్కులము గలవాఁడను, సప్తపురుషముగా శ్రోత్రియత్వాదులు గలవాఁడను. అస్మి = అగుచున్నాను. అందుచేతఁగూడ నాకు సమానుఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. అన్యః = ఇతరుఁడు; మయా = నాతో; సదృశః = సమానుఁడు; కః = ఎవ్వఁడు; అస్తి = కలఁడు? మఱియును. యక్ష్యే = యాగము చేతనుగూడ ఇతరుల జయించెదను. దాస్యే = ఇచ్చెదను, నటాదులకు. మోదిష్యే = అధిక మయిన హర్షమునుగూడ పొందెదను. ఇతి = ఈ విధముగా; అజ్ఞానవిమోహితాః = అజ్ఞానముచే వివిధముగా అవివేకభావము నొందినవారు వారు.

నేను ధనవంతుఁడను, సత్కులప్రసూతుఁడను, నాకు సాటి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు? యాగములఁ జేసి యందఱికన్న నధికుఁడ ననిపించుకొనెదను, నటవిటాదులకు దానము చేసెదను, ఆనందము నొందెదను — ఈవిధముగా నాసురుల జ్ఞానముచే నానావిధముగా మోహము నొంది తలంచుచుందు రని తాత్పర్యము.

ఆ. విద్యచేతను సదాచారముచేతను ధనముచేతను సత్కులముచేతను నాసాటి లేఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు ఆఢ్య ఇత్యాదిగా. అట్లయినను యజ్ఞదానములచేతను దత్ఫలముచేతను అధికుఁ డొకానొకఁ డుండు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నాఁడు మఱియును అని. వారి యీయభిప్రాయము సాధువు కా దని చెప్పుచున్నారు ఇ తీత్యాదిగా.

హ. అభిజనవాన్ = బంధుజనము గలవాఁడను. దాస్యామి = ఇచ్చెదను. గోభూహిరణ్యాదికమును యాచకులకు. మోదిష్యే=హర్షాతిశయము నొందెదను. ఇతి=ఇట్లు; అజ్ఞానవిమోహితాః=అవివేకముచే విమోహితు లగుచు

శ౦. మఱియును.—ఆఢ్యః = అధికధనము గలవాఁడను. అభిజనవాన్ = సత్కులము గలవాఁడను. యక్ష్యే = ప్రతిష్ఠార్థము ధనార్థము జీవనార్థము గాని యాగము చేసెదను. దాస్యామి = ఇచ్చెదను స్తుతించునట్టి నటవిటాదులకు, శ్రోత్రియులకును బంధువులకును గాదు. మోదిష్యే = దానభోగములసంతోషము నొందెదను. ఇతి = ఇట్లు; అజ్ఞానవిమోహితాః = అజ్ఞాన మనఁగా సదసద్వివేకము లేమి, దానిచే వివిధముగా మోహము నొందినవారు.

మ. ఓయీ! ధనమునఁ గాని కులమునఁ గాని నీకు సమానుఁ డుండి వచ్చును అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆఢ్యః=ధనవంతుఁడను; అభిజనవాన్ అస్మి = కులీనుఁడను గూడ నేనే యగుచున్నాను. కావున, కో ఽన్యో ఽస్తి సదృశో మయా—నాతో సమానుఁ డెవ్వఁడును లేఁ డని యర్థము. యాగముచేఁ గాని దానముచేఁ గాని సమానుఁ డుండు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — యక్ష్యే — యాగముచేఁ గూడ నితరుల జయించెదను. దాస్యామి=ధనము నిచ్చెదను స్తుతించువారికిని నటాదులకును, అందువలన, మోదిష్యే = హర్షము నొందెదను ఆటకత్తెలు మొదలగువారినిగూడి. ఇతి = ఇట్లు; అజ్ఞానముచే — అవివేకముచే వివిధ మయిన మోహమును—భ్రమపరంపరను పొందింపఁబడినవారలు.

శ్రీ. మఱియును.—ఆఢ్యః=ధనాదిసంపన్నుఁడను. అభిజనవాన్=కులీనుఁడను. యక్ష్యే — యాగము చేసి గూడ ఇతరదీక్షితులకంటె గొప్పప్రతిష్ఠఁ బొందెదను. దాస్యామి, నుతించువారికి. మోదిష్యే=హర్షము నొందెదను. ఇతి = ఇట్లు; అజ్ఞానముచే విమోహితులు — మిథ్యాభినివేశము నొందింపఁబడినవారు.

వ. మఱియును.—ఆఢ్యః = ధనసమృద్ధి గలవాఁడను. అభిజనవాన్ = కులీనుఁడను. మయా సదృశః కో ఽన్యో ఽస్తి — ఎవ్వఁడును లేఁ డని యర్థము. ఇఁక సామర్థ్యము లే కున్నను వ్యర్థమనోరథములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. — యక్ష్యే = యాగము చేసెదను. దాస్యామి=తులాభారాదిదానము చేసెదను. ఇట్లు లోకోత్తర కార్యములచేత, మోదిష్యే=సంతోషము నొందెదను. ఇట్లు అజ్ఞానముచే విమోహితులు — మిథ్యాభినివేశము నొందింపఁబడినవారు.

రా. నేను నావలననే ఆఢ్యుఁడ నైతిని. ఈ లోకమునందు నాతో సమానుఁడు మఱియొకఁ డెవ్వఁడు స్వసామర్థ్యముచేత సమస్తవిభవముల నొందినవాఁడు కలఁడు? నేను నాసామర్థ్యముచేతనే, యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్యే. ఇతి అజ్ఞాన

విమోహితాః—ఈశ్వరానుగ్రహము లేక తామే యాగదానాదికము చేయ సమర్థులని యజ్ఞానవిమోహితులై తలంచుచున్నారు.

అనేకచిత్తవిభ్రాన్తా మోహజాలసమావృతాః
ప్రసక్తాః కామభోగేషు పతన్తి నరకే ఽశుచౌ. ౧౬

భా. అనేకచిత్తవిభ్రాన్తాః=చెప్పినవిధములు గల యనేకము లయిన తలంపులచే నానావిధముగా భ్రాంతులై; మోహజాలసమావృతాః = మోహ మనఁగా అవివేకము అజ్ఞానము, అదియే ఆవరణాత్మక మగుట వలన వలవంటిది, దానిచేఁ జుట్టఁబడినవారలై; కామభోగేషు=విషయభోగము లందు; ప్రసక్తాః = ఆసక్తులై, వానియందే యున్నవారలై; అందుచే వృద్ధినొందినపాపము గలవార లగుచు, అశుచౌ = అపవిత్రమగు; నరకే = వైతరణ్యాదినరకమునందు; పతన్తి = పడుచున్నారు.

ఇట్లనేకము లైన దుష్టసంకల్పములు గలిగి నానావిధముగా భ్రాంతులై యజ్ఞాన మనువలకుఁ దగులుకొన్నవారై విషయభోగములయందే మిక్కిలి యాసక్తులై యాపాపముచే వారు తుదకు హేయ మగు వైతరణ్యాదినరకమునం బడుదురని తాత్పర్యము.

రా. చెప్పినవిధమున విపరీతబుద్ధిచేఁ గృత్యాకృత్యవివేకము లేనివారికేమగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు అనే కేత్యాదిగా.

హ. అనేకచిత్తవిభ్రాన్తాః — అనవస్థితులు *. జాలము—వల, దానివంటి మోహము మోహజాలము. పతన్తి=పడుచున్నారు.

శ్రీ. ఇట్లు కామసంకల్పములచే వివిధమోహము నొంది కామపరు లైన వారిప్రవృత్తికి ఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అనేకచిత్తవిభ్రాన్తాః = ఇది యిప్పుడు నాచేఁ బొందఁబడినది ఇత్యాదిరూపము లగు ననేకవిధము లైన చిత్తవికారములచే విభ్రాంతులు—వివిధముగా భ్రాంతులు; మోహజాలసమావృతాః=మోహ మనఁగా సదసద్వివేకాభావము, అదియే జాలము — వల మత్స్యములకువలె ఆవరణాత్మకమును నాశకరంబును, దానిచేఁ జక్కఁగా నావరింపఁబడినవారు — కప్పఁబడిన వివేకము గలవారు; అందువలననే; కామభోగేషు=విషయసేవనలయందే; ప్రసక్తాః =

* దేనియందును నిలుకడ లేనివారు.

ప్రకర్షమున సక్తులు — పరిసక్తులు, దేనియందును స్వధర్మమునందుఁ గాదు; అందువలననే, అశుచౌ = శ్లేష్మపూయమూత్రాదిరూప మగుటవలన అశుద్ధ మగు; నరకే = రౌరవాదినరకమునందు; పతన్తి.

మ. ఉక్తప్రకారము లగు ననేకము లయిన చిత్తములచేత.—ఆయాదుష్ట సంకల్పములచేత వివిధముగా భ్రాంతులు. ఎందువలన ననఁగా, మోహజాలసమావృతాః=మోహ మనఁగా హితాహితవస్తువుల వివేచించుసామర్థ్యము లేమి, అదియే జాలము — వల ఆవరణాత్మకమై బంధహేతు వగుటవలన, దానిచే చక్కఁగా ఆవృతులు—అన్నివైపులను జుట్టఁబడినవారు సూత్రమయ మగు జాలముచే మత్స్యముల వలె, పరవశీకృతు లని యర్థము. అందువలననే, తమ కనిష్టసాధనము లయినను, కామభోగేషు; ప్రసక్తాః—అన్నివిధములను వానియందే ఆసక్తులు; ప్రతిక్షణమును వృద్ధినొందుచున్న పాపము గలవారలై, అశుచౌ — విణ్మూత్రశ్లేష్మాదిపూర్ణ మగు; నరకే — వైతరణ్యాదికమునందు; పతన్తి = పడుచున్నారు.

శ్రీ. ఇట్టివారు దేనిఁ బొందుదురో దాని వినుము.—అనేకము లగు మనోరథములందుఁ బ్రవృత్త మగు చిత్తము అనేకచిత్తము, దానిచే విభ్రాంతులు—విక్షేపము నొందినవారు; ఆ మోహమయ మగు జాలముచేతనే సమావృతులు—సూత్రమయ మగు జాలముచే మత్స్యములుంబోలె బద్ధులు; ఇట్లు, కామభోగేషు; ప్రసక్తాః=అభినివేశము గలవారై; అశుచౌ=కశ్మల మగు; నరకే; పతన్తి.

ప. మఱియును.—అనేకము లగు వ్యర్థమనోరథములయందుఁ బ్రవృత్త మగు చిత్తము అనేకచిత్తము, దానిచే విశేషమున భ్రాంతులు. వారి కుద్ధార మెప్పుడును లే దని చెప్పుచున్నాఁడు.—మోహజాలసమావృతాః — ఎట్లు సూత్రమయ మగు వలలోఁ జిక్కిన మత్స్యములకు నిర్గమము సంభవింపదో అట్లు మోహజాలసమావృతులు. కామభోగేషు; ప్రసక్తాః = ప్రకర్షమున సక్తులు; అశుచౌ = కల్మషరూప మగు; నరకే; పతన్తి. ఇట నిది ప్రతిపాదిత మగుచున్నదిః—"తుల్యా వ్యవహృతి స్సర్వా స్వప్నజాగ్రదవస్థయోః। ఏకస్యా ఉపసరే ఉన్యస్య యు న్మిథ్యాత్వం ప్రతీయతే" * అని వైతథ్యోపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడినది. శ్రుతులచే స్వప్నవ్యవహారదృష్టాంతముచే జాగ్రద్వ్యవహారముగూడ మిథ్య యని దర్శిత

* స్వప్నమునందును జాగ్రదవస్థయందును వ్యవహారమంతయు సమానము. ఎందువలన ననఁగా, ఒకదానికాలమందు మఱియొకటి మిథ్య యని ప్రతీత మగుచున్నది.

మయ్యెను. ఇప్పు డది స్వరూపముననే మనోరథరూప మగుటచే మిథ్య యని భగవంతునిచే విస్తరించి ప్రకటిత మగుచున్నది. అందు మనోరథము రెండువిధములు, సంభావితము అసంభావితము అని. అందుఁ బ్రతిదినము చేయు నన్నపానాదివిషయభోగమునందలిమనోరథము సంభావితము, అదియు దైవాధీన మగుటవలనఁ బాక్షికము *. రాజ్యప్రాప్తి మొదలగు సకలభోగములచే మనోరంజనము అసంభావితము. ఇట్లిది మిథ్యాభూత మని యెఱింగియు మనోరథపరంపరను జేయుచున్నారు. వీరి కుద్ధార మెప్పుడును లే దని యర్థము. అట్లు చెప్పఁబడినది టిప్పణికలయందు "స్వాప్నం సుఖం దుఃఖ మసత్యమేవ తథాపి తస్యా ఽనుభవ స్తదానీమ్ । తథైవ శుక్తౌ రజతస్య మిథ్యా మనోరథో౽ర్థంతు వినా ఽనుభూతిమ్॥ ౧॥ సర్వత స్తనుభృతామఖిలో ఽపి స్యా న్మనోరథ మయో వ్యవహారః । యుక్తిత స్త్వనుభవా దనువేలం తన్మృషాత్వ ముదితం మునివర్యైః॥ ౨॥" ♦ అని. అట్లు విష్ణుపురాణమునందును సౌభర్యాఖ్యానంబున "మనోరథానాం న సమాప్తి రస్తి వర్షాయుతై ర ప్యథవాపి లక్షైః । పూర్ణేషు పూర్ణేషు పునర్నవానా ముత్పత్తయ స్సన్తి మనోరథానామ్॥ ౧॥ పద్భ్యాం గతా యౌవనతశ్చ జాతా దారైశ్చ సంయోగ మితాః ప్రసూతాః । దృష్టా స్సుతా స్త త్తనయ ప్రసూతిం ద్రష్టుం పున ర్వాఞ్ఛతి మే ఽన్తరాత్మా॥ ౨॥ య జ్జీవతో నైవ మనోరథానా మన్తో ఽస్తి విజ్ఞాత మిదం మయా ఽద్య । మనోరథాసక్తిపరస్య చిత్తం నజాయతే వై పరమార్థసఙ్గి॥ 3॥" ❙ అని.

౧౪. అదృష్టేశ్వరాదిసహకారము లేక తానే సర్వమును జేయ సమర్థుఁడని తలఁచి ఇట్లు చేయుదును అదియు చేయుదును ఇతరమునుం జేయుదును అని

---

* పక్షాంతరము ననుసరించి సంభావిత మని భేదముఁ జెప్పుచున్నాము గాని దానికిని మిథ్యాత్వము సమానము.

♦ స్వప్నమునందలి సుఖదుఃఖము లసత్యములే, అయినను అప్పుడు వానియనుభవము గలదు. అట్లే శుక్తియందు రజతముయొక్క యనుభవము కలదు. మనోరథవిషయమో యనుభవము లేకయే మిథ్య. ౧. అన్నివిషయములయందును దేహులవ్యవహారము సర్వంబును మనోరథమయ మగును. యుక్తివలనను అనుభవమువలనను అది మిథ్య యని మునివర్యులచేఁ జెప్పఁబడినది. ౨.

❙ వర్షములు పదివేలకుఁ గాని లక్షలకుఁ గాని మనోరథములకు సమాప్తి లేదు. నిండినవి నిండుచుండఁగా వెండియు నూతనమనోరథములు జనియించు చుండును. ౧. నా కొడుకులు దోఁగాడిరి. యౌవనము నొందిరి. భార్యలతోఁ గూడిరి. బిడ్డలఁ గనిరి. ఇట్లు కొడుకులఁ జూచితిని. ఇఁక వారి కొడుకులకుఁ గొడుకులఁ జూడఁ గోరుచున్నది నాయంతరాత్మ. ౨. జీవించి యుండువఱకు మనోరథముల కంతము లే దని నా కిప్పుడు తెలిసినది. మనోరథములయందుఁ దగిలి యున్నవానిచిత్తమెంతమాత్రమును పరమార్థమునం దాసక్తము కాదు.

యనేకచిత్తవిభ్రాంతులు, ఈ విధ మయిన మోహజాలముచే సమావృతులు, కామభోగములందుఁ బ్రకర్షంబున సక్తులు, నడుమ మృతులై, అశుచి యగు నరకమునందుఁ బడుచున్నారు.

ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః
యజన్తే నామయజ్ఞైస్తే దమ్భేనా ఽవిధిపూర్వకమ్. ౧౭

భా. ఆత్మసంభావితాః=సర్వగుణవిశిష్టుల మని తమచేతనే తాము పొగడుకొనఁబడువారు, సాధులచేఁ గాదు; స్తబ్ధాః = వినయము లేనివారు; ధనమానమదాన్వితాః = ధనముచేఁ గలిగిన మానముతోను మదముతోను గూడినవారు; తే = ఆ యాసురులు; నామయజ్ఞైః=నామమాత్రపుయజ్ఞములచేత; దమ్భేన=ధర్మధ్వజితచేత *; అవిధిపూర్వకమ్= విధియుక్తము కానట్లు, శాస్త్రమునందు విధింపఁబడిన యంగములను విధానక్రమమును విడిచి; యజన్తే = యజించుచున్నారు.

వారు తాము గుణవంతు లని తమ్ముఁ దామే పొగడుకొనుచుందురు, వినయము లేక గర్వించి యుందురు, ధనముచే మానమును మదమును గలవారు, దంభార్థము శాస్త్రోక్తవిధిని సరకుసేయక పేరునకు యజ్ఞములు చేసి తామును యజ్ఞములు చేసినవా రని యనిపించుకొందు రని తాత్పర్యము.

అ. వారికిని గొందఱకు యాగదానాదివైదికకర్మమునందుఁ బ్రవృత్తి యుండుటవలన వారు వైతరణ్యాదినరకమునఁ బడుదు రనుట యుక్తము కా దనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు ఆ త్మేత్యాదిగా.

హ. తమచేతనే సంభావితులు – పూజితులు. స్తబ్ధాః – గురువునకును దేవతకునుగూడ నమస్కరింపనివారు. ధననిమిత్త మయిన మానము ధనమానము, ధనమానముతోను మదముతోను గూడినవారు. నామయజ్ఞైః = పేరుమాత్రమే ప్రధానముగాఁ గల యజ్ఞములచేత; దమ్భేన = ధార్మికత్వఖ్యాపనముచేత; అవిధిపూర్వకమ్ – శాస్త్రీయవిధిని విడిచి; యజన్తే = యజించుచున్నారు.

* తాము యజ్ఞములు చేసితి మని పరులు తమ్ము స్తుతింపవలయు నను తలంపుచేత.

౧౦. ఓయీ! వారికిని బ్రాహ్మణు లగుటచే శ్రుతాధ్యయ నాధ్యాపనము లును వైదికకర్మానుష్ఠానంబును సంభవించుటవలన వైదికు లగువారి కీశుచి నరక పాతం బెట్లని యాశంకించి, "శ్రద్ధయా ఽగ్ని స్సమిధ్యతే, యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్య విదిత్వా ఽస్మిఀల్లోకే జుహోతి" * ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తలక్షణము లేమి వలన వారు విధిని విడిచి చేయు యజ్ఞాభాసములచే నీశ్వరుఁడు ప్రీతుండు కాఁ డనియు ఈశ్వరుఁడు గావించిన నియమము నుల్లంఘించుటయందుఁ బ్రసృత్తు లగుటవలన నయ్యాసురులకు నరకప్రాప్తియే సిద్ధ మనియుఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు రెండు శ్లోకములచేత.—ధనమానమదాన్వితాః = మానము—గర్వము, మదము—మత్తత, ధనాతిశయముచేఁ బుట్టిన వగు మానమదములతోఁ గూడినవారు; కావుననే, ఆత్మ సంభావితాః=తమచే తాము గౌరవింపఁబడువారు, ఎప్పుడును శిష్టులచేతఁ గాదు; కావుననే, స్తబ్ధాః = ఉద్ధతులు, నమ్రత లేనివారు; తే = ఆయాసురులు; నామ యజ్ఞైః=పేరునకు యజ్ఞములచేత; వైదిక మగు క్రియతోఁ గాని లక్షణముతోఁ గాని గూడిన వానిచేతఁ గాదు, మ తే మనఁగా ఆభాసయజ్ఞములచేత; అవిధిపూర్వకమ్— నియత మగు కాలమును మంత్రమును హోమమును ఋత్విజులును లేనట్లుగా; దమ్భేన—తాము గొప్ప లని ప్రసిద్ధికొఱకు, ఈశ్వరప్రీతికొఱకుఁ గాదు; యజన్తే.

౧౭. ఓయీ! వారిలోను గొందఱకు యాగదానాదివైదికకర్మమునందుఁ బ్రవృత్తి కనఁబడుటవలన నరకపతనము కలుగు ననుట యుక్తము కాదు. అనఁగా నట్లు తలంపవల దని చెప్పుచున్నాఁడు.—సర్వగుణవిశిష్టులము మే మని తమచేతనే తాము పూజ్యతను పొందింపఁబడువారు, కాని సాధువు లెవ్వరిచేతనుం గాదు; స్తబ్ధాః = నమ్రములు కానివారు; ఎందువలన ననఁగా, ధనమానమదాన్వితాః = ధన నిమిత్త మైన యేమానము గలదో తమయందుఁ బూజ్యతాతిశయాధ్యాసము, తన్ని మిత్త మయిన యేమదము గలదో యుత్తము లగు గుర్వాదులయందును అపూజ్య త్వాభిమానము, వానితోఁ గూడినవారు; తే=ఆ యాసురులు; నామయజ్ఞైః=నామ మాత్రము లగు యజ్ఞములచేత, తాత్త్వికములచేతఁ గాదు, లేక, దీక్షితులు సోమ యాజులు అను నామమాత్రము కలిగించు యజ్ఞములచేత; అవిధిపూర్వకమ్=విహి తము లయిన యంగములును కర్తవ్యక్రమమును లేనివానిచేత; దమ్భేన = ధర్మధ్వజి తతో, శ్రద్ధతోఁ గాదు; యజన్తే. అందువలనఁ దత్ఫలము నొందఁజాల రని యర్థము.

* శ్రద్ధతో అగ్ని జ్వలింపఁజేయఁబడుచున్నది, గార్గీ! ఎవ్వఁ డీ యక్షరము నెఱుంగక యీ లోకమునందు హోమముఁ జేయుచున్నాఁడో.

శ్రీ. యత్స్యే అనువారిమనోరథ మేది చెప్పఁబడినదో అది కేవలము దంభాహంకారాదిప్రధానమే కాని సాత్త్వికము కా దను నభిప్రాయముతోఁ జెప్పు చున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—తమచేతనే తాము పూజ్యతను బొందింపఁ బడినవారు, సాధువులచే నెవ్వరిచేతనుం గాదు; కావుననే, స్తబ్ధాః=నమ్రములు కాని వారు; ధనముచేఁ గలుగు మానమును మదమును ఏవి గలవో వానితోఁ గూడిన వా రగుచు; తే; నామమాత్రంబున యజ్ఞము లనఁబడునవి యేవి గలవో అవి నామ యజ్ఞములు, లేక, దీక్షితుఁడు సోమయాజి ఇత్యాది నామమాత్రప్రసిద్ధికిఁ జేయు యజ్ఞము లేవి గలవో అవి నామయజ్ఞములు, వానిచేత; యజన్తే. ఎట్లు? దమ్భేన, శ్రద్ధచేతఁ గాదు; అవిధిపూర్వకముగాఁ గూడ.

ప. తమచేతనే తాము, సంభావితులు — పొగడుకొనఁబడువారు, ఇతరు లెవ్వరిచేతనుం గాదు; అంతమాత్రముచేతనే, స్తబ్ధాః = నమ్రములు కానివారు; ధన మానములతోను మదముతోను — గర్వముతోను గూడినవా రగుచు; దమ్భేన యజ్ఞైః యజన్తే, పరమార్థబుద్ధిచేతఁ గాదు. అయినను యజ్ఞఫలమును బొందనే పొందుదు రనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అవిధిపూర్వకమ్—ద్రవ్యపాత్రాదులయశుద్ధి అవిధి, తత్పూర్వక మగు కర్మము ఫలవంతము కా దని యర్థము.

రా. ఆత్మసంభావితాః—తామే తమ్ము పూజించుకొనువా రని యర్థము. స్తబ్ధాః — తాము పరిపూర్ణు లని తలఁచి యేమియును జేయనివారు. ఎట్లు? ధన మానమదాన్వితాః=ధనముచేతను విద్యాసత్కులాభిమానముచేతను కలిగిన మద ముతోఁ గూడినవారు; నామయజ్ఞైః = నామప్రయోజనములు — సోమయాజి యను నామమాత్రమె ప్రయోజనముగాఁ గల వగు యజ్ఞములచేత; యజన్తే. అదియును, దంభ మనుకారణముచేత, సోమయాజి యను ఖ్యాతికొఱకు; అవిధిపూర్వకమ్ — యథాశాస్త్రము కాదు.

అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః
మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తో ఽభ్యసూయకాః. ౧౮

భా. అహంకారమ్ = అహంకరించుటను, ఉన్నవానిని లేనివానిని గుణములఁ దనయం దధ్యారోపించుకొని తద్విశిష్టుఁడను నే నని తలంచుట యేది గలదో అది యహంకారము అవిద్యాఖ్యము కష్టతమము, సర్వ

దోషములకును సర్వానర్థప్రవృత్తులకును మూలము, దానిని; అట్లు, బలమ్ = పరుల నభిభవించుటకు హేతువై కామరాగయుక్త మగు బలమును; దర్పమ్=దర్ప మనఁగా ఏది పుట్టినపుడు పురుషుఁడు ధర్మము నతిక్రమించునో అట్టి యంతఃకరణాశ్రయ మగు దోషవిశేషము, దానిని; కామమ్ = స్త్రీ మొదలగువానియందు కామమును; క్రోధంచ=అనిష్ట విషయములందు క్రోధమును, వీనిని ఇతరములను గూడ మహాదోషములను; సంశ్రితాః = పొందినవారు. మఱియు వారు, మామ్ = నన్ను ఈశ్వరుని; ఆత్మపరదేహేషు=తమదేహములందును బరదేహములందును; తద్బుద్ధి కర్మసాక్షియై యున్నవానిని నన్ను; ప్రద్విషన్తః = మిక్కిలి ద్వేషించుచున్నవారు, నన్ను ద్వేషించుట యనఁగా నాయాజ్ఞ నతిక్రమించుట, దానిని జేయుచున్నవారు; అభ్యసూయకాః = సన్మార్గవర్తుల యొక్క గుణములందు సహనము లేనివారు.

మఱియు నయ్యాసురులు అహంకారమును బలదర్పములను గామక్రోధములను ఆశ్రయించి తమదేహములందును బరదేహములందును తద్బుద్ధి కర్మసాక్షినై యున్న నాయందు నాయాజ్ఞ నతిక్రమించి ద్వేషము గలవారై సత్పురుషులగుణములయెడ నసూయ గలవారై యుందు రని తాత్పర్యము.

ఆ. ఆసురసంపద నభిలక్షించి పుట్టినవారు వైదికకర్మమునందుఁ బ్రవృత్తులైనను వారి కధర్మమే కలుగుం గాని పుణ్యము కలుగ దని చెప్పఁబడినది. ఇఁక బ్రహ్మజ్ఞానమునుండియో యాసురులు దూరముననే యుద్విగ్ను లగుదు రని చెప్పుచున్నారు అహంకార మిత్యాదిగా. అహంకారమునే విశదీకరించుచున్నారు ఉన్నవానిని ఇత్యాదిగా. అధ్యారోపితగుణవిశిష్టత విషయముగాఁ గలది యగుటవలన నహంకార మవిద్యామూల మగుటచే నవిద్య యని చెప్పుచున్నారు అవిద్యాఖ్య మని. వివేకులు దాని మహాయత్నముచే విడువవలయు నని సూచించుచున్నారు కష్టతమ మని. దానినే స్పష్టీకరించుచున్నారు సర్వేత్యాదిగా. బలమును — కార్యము చేయుసామర్థ్యమును, చెప్పిన విశేషణములు గలదానిని. అహంకారమే పెద్దలఁ దిరస్కరించువఱకుఁ బరిణమించినదై దర్ప మనఁబడును, దానిని వివరించుచున్నారు దర్ప మనఁగా నిత్యాదిగా. ఇతరములనుగూడ — మాత్సర్యాదులను. ఈ చెప్పిన విశేషణము మాత్రమే కాదు, మఱే మనఁగా కష్టతము మైనది మఱియొకవిశేషణముగూడ వారియందుఁ గల దని చెప్పుచున్నారు మఱియు నని. వారి

కీశ్వరునందు ద్వేష మున్నను ఎట్లు స్వదేహమునందును బరదేహములందును ఈశ్వరు నెడ వారికి ద్వేషం బనవచ్చును? దేహములందు భోక్త యున్నాఁడు గాని యీశ్వరుఁడు లేఁడు గదా యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు తద్బ్బుద్ధిత్యాదిగా. వారికీశ్వరునందున్న ద్వేషమునే ప్రకటించుచున్నారు నాయాజ్ఞ నిత్యాదిగా. ఈశ్వరుని యాజ్ఞ--శ్రుతిస్మృతిరూపము, దాని నతిక్రమించుట—దానియందుఁ జెప్పఁబడిన యర్థము నెఱుంగుటయందును అనుష్ఠించుటయందును బరాఙ్ముఖు లగుట.

హ. లేనివైనను గుణములఁ దమయం దధ్యారోపించికొని వానిచే మేము గుణవంతు లని తలంచుట అహంకారము, దాని; సంశ్రితాః; మామ్=నన్ను ఈశ్వరుని; ఆత్మ పరదేహేషు = తమయొక్కయు ఇతరులయొక్కయు దేహములందు, ఉన్నవానిని; ప్రద్విషన్తః=సహింపనివారు; అభ్యసూయకాః=ఆత్మ పరదేహములందున్న యీశ్వరునందును ఇతరునియందువలె గుణదోషములు దలంచువారు.

శం. మఱియును.—నేనే కులశీలసంపన్నుఁడను సర్వశాస్త్రపారగుఁడను సర్వజ్ఞుఁడను ధర్మిష్ఠుఁడను సర్వోత్తముండను అని దేనిచేఁ దన్నుత్కృష్టునిఁగాఁ దలంచుచున్నాఁడో అది యహంకారము, దాని; బలమ్—కామరాగజన్య మయిన దాని; దర్పమ్ = గర్వమును; కామం క్రోధంచ; చకారమువలన మోహ లోభ పారుష్యాది బుద్ధిదోషములను; సంశ్రితాః; ఆత్మ పరదేహేషు=తమదేహములందును బరులదేహములందును; మామ్ = నన్ను ప్రత్యగాత్మను; ప్రద్విషన్తః = నన్నంతర్యామినిగా నంగీకరింపక మిక్కిలి ద్వేషించువారలు, లేక, ఆత్మ నగు నేను దేహాది వ్యతిరిక్తుఁడ ననియు నిత్యుఁడ ననియు చైతన్యమాత్రుఁడను అకర్తను అభోక్తను అనియు నంగీకరింపక మిక్కిలి ద్వేషించువారలు; అందువలననే, అభ్యసూయకాః-- ఆత్మ దేహవ్యతిరిక్తుఁడును నిత్యుఁడును ఒక్కఁడును పూర్ణుఁడును అవిక్రియుఁడును అని చెప్పునట్టి సత్పురుషులగుణములయందు దోషారోపము చేయువారలు. ఇట్లాసురులు లోకమున బాధాచారు లయి యుందురు.

మ. దంభాహంకారాది ప్రధాన మగు యక్ష్యేదాస్యా మిత్యాదిసంకల్పముచేఁ బ్రవర్తించునట్టి యాసురులకు బహిరంగసాధన మగు యాగదానాదిక మైన కర్మముగూడ సిద్ధింపదు, ఇఁక నంతరంగసాధన మగు జ్ఞానవైరాగ్యభగవద్భజనాదికము వారికి మొదలే సిద్ధింప దని చెప్పవలయునా? అని చెప్పుచున్నాఁడు.—నేను అను నభిమానరూప మైన యహంకార మేది గలదో అది సర్వసాధారణము. ఆరోపితము లగు గుణములచేఁ దనయందు మహత్త్వము నభిమానించుట యను నహం

కారమును; బలమ్=ఇతరులఁ బరిభవించుటకు నిమిత్తమగు శరీరగతసామర్థ్యవిశేషమును; దర్పమ్=పరావమాననరూపమును గురువు రాజు మొదలైనవారి నతిక్రమించుటకు కారణంబు నగు చిత్తదోషవిశేషమును; కామమ్ = ఇష్టవిషయాభిలాషను; క్రోధమ్=అనిష్టవిషయద్వేషమును; చకారమువలన పరగుణముల సహింపమి యను మాత్సర్యమును, ఇట్టితరములైన మహాదోషములనుగూడ; సంశ్రితాః. ఇట్టి పతితులయ్యును నీయందలిభక్తిచేఁ బవిత్రులై నరకముఁ దప్పించుకొందురు అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—మామ్ = నన్ను ఈశ్వరుని భగవంతుని; ఆత్మపరదేహేషు=తమ యొక్కయు—ఆయాసురులయొక్కయు పరులయొక్కయు — వారి పుత్రభార్యాదుల యొక్కయు దేహములయందు ప్రేమాస్పదము లయిన వారియందు వారివారి బుద్ధికర్మములకు సాక్షినై యున్నవాని అతిప్రేమాస్పదునిఁగూడ; దుర్దైవపరిపాకము వలన, ప్రద్విషన్తః = ఈశ్వరుఁడ నగు నాయొక్క శాసనము శ్రుతిస్మృతిరూపము, దానియందుఁ జెప్పఁబడిన యర్థము ననుష్ఠించుటయందుఁ బరాఙ్ముఖతచే దాని నతిక్రమించుటయె నాయందుఁ బ్రద్వేషము, దానిఁ జేయుచున్నవారు; రాజాదుల యాజ్ఞ నుల్లంఘించుటయే గదా వారి ద్వేషించుట యని ప్రసిద్ధము లోకమునందు. ఓయీ! గుర్వాదు లేల వారికి నేర్పరు? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—అభ్యసూయకాః = వైదికమార్గస్థు లగు గుర్వాదుల కారుణ్యాదిగుణములందు మోసము మొదలగు దోషముల నారోపించువారు, అందువలన వారు సర్వసాధనశూన్యులై నరకమునందే పడుదు రని యర్థము. మా మాత్మపరదేహేషు అనుదానికి మఱియొక వ్యాఖ్యానము.—స్వదేహములందును పరదేహములందును చిదంశరూపమున నున్న నన్ను ద్వేషించుచు; యజన్తే—దంభయజ్ఞములయందు శ్రద్ధ లేకుండుటవలన దీక్షాదికముచేఁ దనకు వ్యర్థ మయిన పీడయే కలుగుచున్నది, అట్లు పశ్వాదులనుగూడ అవిధిచే హింసించుటవలనఁ జైతన్యద్రోహముమాత్రమే మిగులుచున్నది. ఇంకొక వ్యాఖ్యానము.—జీవునిచే ఆవేశింపఁబడనిదియు నాలీలావిగ్రహమును వాసుదేవాది నామములు గలదియు నగు నాదేహమునందు మనుష్యత్వాదిభ్రాంతివలన నన్ను ద్వేషించుచున్నవారు; అట్లు పరదేహములందును భక్తదేహములందు ప్రహ్లాదాది నామము లగువానియందు సదా ఆవిర్భూతుఁడ నగు నన్ను ద్వేషించుచున్నవార లని యోజన. చెప్పఁబడినది గదా నవమాధ్యాయమునందు "అవజానన్తి మాం మూఢా మానుషీం తను మాశ్రితమ్ । పరంభావ మజానన్తో మమ భూతమహేశ్వరమ్॥ మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః । రాక్షసీ మాసురీం

చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః" అని. "అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యన్తే మా మబుద్ధయః" అనియు మఱియొకచోట. అట్లు భజనీయునందు ద్వేషము గలుగుటవలన భక్తిచేఁ బరిశుద్ధత వారికి సంభవింప దని యర్థము.

శ్రీ. అవిధిపూర్వకత్వమునే ప్రపంచించుచున్నాఁడు.—అహంకారాదుల నాశ్రయించినవారై; ఆత్మపరదేహేషు=తమదేహములందును బరదేహములందును; చిదంశంబున నున్న నన్ను, ప్రద్విషన్తః; యజన్తే *. దంభయజ్ఞములందు శ్రద్ధ లేమివలన తనకు వ్యర్థముగాఁ బీడమాత్రమే కలుగును, అట్లు పశ్వాదులను గూడ అవిధియుక్తముగా హింసించుటచే చైతన్యద్రోహము మాత్రమే శేషించుచున్న దని ప్రద్విషన్తః అని చెప్పఁబడినది. అభ్యసూయకాః=సన్మార్గవర్తులగుణములందు దోషముల నారోపించువారు.

ప. దానినే ప్రపంచించుచున్నాఁడు.—అహంకారాదులను సంశ్రితులై; ఆత్మపరదేహేషు; చిదంశరూపంబున నున్న నన్ను ద్వేషించుచు అవిధిపూర్వకముగా యజించుచు వ్యర్థముగానే తమదేహమును క్లేశపఱుచుకొనుచున్నారు, పశ్వాదిహింసచేఁ బరదేహములను వ్యర్థముగానే క్లేశపఱుచుచున్నారు, రెండువిధములను నన్ను ద్వేషించుచు; అభ్యసూయకాః = సన్మార్గవర్తులగుణములందు దోషారోపము చేయువారు.

రా. మఱియు వారిట్టివారలై యజింతు రని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఇతరుల నపేక్షింపక నేనే సర్వంబును జేయుచున్నా నను నహంకారమును, సమస్తమును సాధించుటయందు నాబలమే చాలు నని బలంబును, కావున నాకు సమానుఁ డెవ్వఁడును లేఁ డని దర్పమును, ఇంతవాఁడ నగు నాకుఁ గామమాత్రంబున సర్వంబును సిద్ధింపఁగల దని కామంబును, నాకెవ్వ రనిష్టము చేయుదురో వారి నందఱ వధింతు నని క్రోధంబును, ఇట్లు వీనిని సంశ్రితులై స్వదేహములందును బరదేహములందును ఉన్నవాఁడను సర్వంబును జేయించువాఁడను బురుషోత్తముఁడ నగు నన్ను, అభ్యసూయకాః ప్రద్విషన్తః—కుయుక్తులచే నాస్థితియందు దోషములు చెప్పుచు నన్ను సహింపనివారై యహంకారాదుల నాశ్రయించి యాగాది సర్వకర్మములఁ జేయుచుందు రని యర్థము.

---

* అధ్యాహార్యము.

మా. మా మాత్మ పరదేహేషు ప్రద్విషన్తః—ఎవ్వనికిని విష్ణువు చేయించువాఁడు కాఁడు, అగునేని నాచేతను ఇప్పుడు చేయించుఁ గాక, ఇత్యాదిగా. "ఈశ్వరో యది సర్వస్య కారకః కారయాత మామ్ । అద్యేతి వాదినం బ్రూయాత్ సదా ఽధో యాస్యసి" * అని సామవేదంబున యాస్కశ్రుతి.

తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్
క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీ ష్వేవ యోనిషు. ౧౯

భా. తాన్ = అట్టివారి నందఱను సన్మార్గమునకు శత్రువులై సాధుద్వేషు లయినవారిని; ద్విషతః = నన్నును ద్వేషించువారిని; క్రూరాన్ = హింసాపరులను; నరాధమాన్ = నీచు లయిన మనుష్యులను, అధర్మదోషము గలవా రగుటవలన; అజస్రమ్ = ఎల్లప్పుడును; అశుభాన్ = అశుభకర్మముఁ జేయువారిని; అహమ్ = నేను; సంసారేషు = నరకసంసరణమార్గములందు; ఆసురీషు = క్రూరకర్మప్రాయము లయిన; యోనిష్వేవ = వ్యాఘ్రసింహాది యోనులందే; క్షిపామి=పడవేయుచున్నాను.

అట్లు సన్మార్గమునకు శత్రువులై సాధుద్వేషులై నన్నును ద్వేషించుచుఁ గ్రూరులై యధర్మపరులై యెల్లపుడు నశుభకర్మములనే చేయుచుండునట్టి నరాధములగు నయ్యాసురులను నేను ఘోరనరకములం బడవైచి యంతఁ గ్రూరకర్మములనే చేయు వ్యాఘ్రసింహాది యోనులందుఁ బుట్టింతు నని తాత్పర్యము.

శ్రీ. ఈ విశేషణములు గల యయ్యాసురుల గతి యేమి యనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు తా నిత్యాదిగా. భగవంతుని నైర్ఘృణ్యప్రసక్తిని దొలఁగించుచున్నారు అధ ర్మేత్యాదిగా.

హ. ఆసురీషు = సింహవ్యాఘ్రాదులయందు.

శం. మఱియును.—స్వదేహపరదేహములం దాత్మ నగు నన్ను, ద్విషతః= ద్వేషించువారును; కావుననే, క్రూరాన్=క్రూరకర్ములును, దయాసత్యశౌచాచారశూన్యులును; అశుభాన్ = అమంగళాచారనిరతులును; కావుననే, నరాధమాన్; తాన్ = అట్టి యాసురులను, ఈ చెప్పిన యాసురసంపదతోఁ గూడిన జనులను;

* ఈశ్వరుఁడు సర్వప్రాణులచేతను జేయించువాఁ డగునేని నాచే నిప్పుడు చేయించుఁగాక అని వాదించువానికిఁ జెప్పవలయును—నీవు సదా అధోగతి నొందువాఁడవు అని.

వారు చేయు కర్మములఁ బట్టి, సంసారేషు=సంసారమార్గములయందు; లేక, సంస్రియన్తే— భుజింపఁబడుచున్నవి కావున సంసారము లనఁగా జననమరణాదిభేదములు, అవి యనుభవింపవలసినపుడు వాని ననుభవించుటకై; ఆసురీషు యోనిష్వేవ = అతిక్రూరము లైన శునక సూకర సర్ప వ్యాఘ్రాదియోనులయందే; క్షిపామి = వేయుచున్నాను, తత్కర్మానురూప మయిన శునకాదియోనినే అజస్రము — మాటి మాటికిని పొందించుచున్నాను; అహమ్ = ఈశ్వరుఁడను నేను; నాయాజ్ఞ నతిక్రమించుజనుల నని యర్థము.

మ. వారును నీకృపచే నొకానొకప్పుడు తరింపఁగల రనఁగా తరింపఁజాల రని చెప్పుచున్నాఁడు.—తాన్ = ఆ సన్మార్గశత్రువులను; ద్విషతః = సాధువులను నన్నును ద్వేషించువారిని; క్రూరాన్ = హింసాపరులను; కావున, నరాధమాన్— మిక్కిలి నిందితులను; అజస్రమ్=ఎల్లప్పుడును; అశుభాన్= అశుభకర్మములఁ జేయు వారిని; అహమ్ = సర్వకర్మఫలదాత నగు నీశ్వరుఁడను నేను; సంసారేషు = నరక సంసరణమార్గములయందే; క్షిపామి = పడవేయుచున్నాను. నరకానుభవ మ్మయిన పిమ్మట, ఆసురీష్వేవ యోనిషు—అతిక్రూరము లయిన వ్యాఘ్రసర్పాదియోనులందే; తత్తత్కర్మవాసనానుసారంబున, క్షిపామి అని యనువర్తించుచున్నది. ఇట్టిద్రోహుల యందు లేదు నాకు నీశ్వరునకుఁ గృప యని యర్థము. అట్లు శ్రుతి.—"అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశోహ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వా" అని. కపూయచరణాః= నిందిత మైనకర్మము గలవారు; అభ్యాశోహ=శీఘ్రముగనే; కపూయాం యోనిమ్= నిందిత మైన యోనిని; ఆపద్యేరన్=పొందుదురు అని శ్రుతి కర్థము. అందువలననే పూర్వపూర్వకర్మానుసారి యగుటవలన ఈశ్వరునకు వైషమ్యము గాని నైర్ఘృణ్యము * గాని లేదు. అట్లు పరమర్షిప్రణీత మగు సూత్రము "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వా త్తథా హి దర్శయతి" †. ఇందుచే పాపకర్మములనే వారిచేఁ జేయించుచున్నాఁడు భగవంతుఁడు వారియందుఁ దద్బీజము లుండుటవలన, కారు ణికుఁ డైనను ఆబీజముల నశింపఁజేయఁడు వారియందుఁ దన్నాశక మగు పుణ్యోప చయము లేమివలన, పుణ్యోపచయమును జేయింపఁడు వార లందులకు యోగ్యులు

---

* నిర్దయత.

† బ్ర. సూ. ఈశ్వరునకు వైషమ్యనైర్ఘృణ్యములు లేవు. పూర్వకర్మము ననుసరించి చేయుట వలన. అట్లు తెలుపుచున్నది శ్రుతి.

కామివలన. ఈశ్వరుఁడు పాషాణములందు యవాంకురములఁ బుట్టింపఁడు కదా! ఈశ్వరుఁ డగుటవలన నయోగ్యమునకుఁగూడ యోగ్యతను గలిగింప శక్తుఁ డగునందు వేని, శక్తుఁడే యగును సత్యసంకల్పుఁ డగుటవలన సంకల్పించునేని; కాని సంకల్పింపఁడు, తన యాజ్ఞ నతిక్రమించువారును దనభక్తులకు ద్రోహులు నగు దురాత్ముల యందు అప్రసన్నుఁ డగుటవలన. అందువలననే శ్రుతి—"ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం య మున్నినీషతే। ఏష ఉ ఏవా ఽసాధు కర్మ కారయతి తం య మధో నినీషతే" *. అని ఎవ్వరియం దాజ్ఞాపాలనాదిక మగు ప్రసాదకారణము కలదో వారియందుఁ బ్రసన్నుఁ డగును. ఎవరియందు మఱి తద్వైపరీత్యము కలదో వారి యందుఁ బ్రసన్నుఁడు కాఁడు. కారణ మున్నయెడఁ గార్యము గలుగును. కారణము లేనియెడఁ గార్యము కలుగదు. ఇందు వైషమ్య మేమి కలదు? "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః" ♦ అను న్యాయమువలనఁగూడ. అధికముగాఁ బెనఁగులాడి యించుక వైషమ్యము మోపినను మహామాయుం డగుటవలన నది దోషము కాదు.

శ్రీ. వారి కెప్పుడును ఆసురస్వభావనివృత్తి కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—తాన్; అహమ్; ద్విషతః = నన్ను ద్వేషించువారలను; క్రూరాన్; సంసారేషు = జన్మమృత్యుమార్గములయందు; అందును, ఆసురీష్వేవ యోనిషు = అతిక్రూరము లైన వ్యాఘ్రాదియోనులందు; అజస్రమ్ = ఎల్లప్పుడును; క్షిపామి. ఆ పాపకర్ముల కట్టి ఫలము నిచ్చుచున్నా నని యర్థము.

ప. ❘

రా. ఎవరు న న్నిట్లు ద్వేషించుచున్నారో, తాన్ క్రూరాన్ నరాధమాన్ అశుభాన్; అహమ్; అజస్రమ్; సంసారేషు=జన్మజరామరణాదిరూపమునఁ బరివర్తమానము లగు పరంపరలయందు; అందును, ఆసురీష్వేవ యోనిషు; క్షిపామి — నాయం దానుకూల్యము నొందుటకు విరోధు లగు యోనులందే పడవేయుచున్నాను; వారికి ఆయాజన్మము నొందుట కనుగుణ మైన ప్రవృత్తికి హేతువు లయిన క్రూర బుద్ధులను నేనే కలిగించుచున్నా నని యర్థము.

* ఈ యీశ్వరుఁడే సాధుకర్మమును జేయించుచున్నాఁడు, తా నెవని నూర్ధ్వగతి నొందింపఁ గోరుచున్నాడో వానిచేత; ఇతఁడే అసాధుకర్మమును జేయించుచున్నాఁడు, తా నెవని అధోగతి నొందింపఁగోరుచున్నాఁడో వానిచేత.

♦ బ్ర. సూ. పుణ్యపాపములఁ జేయుటయందు జీవునికి స్వాతంత్ర్యము పరునివలననే, అట్లు శ్రుతివలన.

❘ శ్రీధరీయముతో సమానము.

మూ. *

ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని
మా మప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యా న్త్యధమాం గతిమ్. ౨౦

భా. ఆసురీమ్ = క్రూరకర్మప్రాయ మయిన; యోనిమ్=జన్మమును; ఆపన్నాః = పొందినవారై; జన్మనిజన్మని = ప్రతిజన్మమును; మూఢాః = అవివేకులై—ప్రతిజన్మమును తమోబహుళులంబు లగు యోనులందుఁ బుట్టుచు అధోగతి నొందుచు మూఢులై; మామ్ = నన్ను ఈశ్వరుని; అప్రాప్యైవ = పొందకయే; కౌన్తేయ = ఓయర్జునా! తతః = దాని కన్నను; అధమామ్ = మిక్కిలి నికృష్టమైన; గతిమ్=గతిని; యాన్తి= పొందుచున్నారు. మా మప్రాప్యైవ — నన్నుఁ బొందుటకు వారికిఁ గొంచెమైనను బ్రసక్తియే లేదు కావున నాచే శాసింపఁబడిన సాధు మార్గమును బొందకయే యని యర్థము.

అర్జునా! అట్లు వారు ప్రతిజన్మమును ఆసురయోనియందే పుట్టుచు మూఢులై నన్నుఁ బొందుటకు సాధనమైన సాధుమార్గమునుగూడ నాచేతనే శాసింపఁబడినదానిఁ బొందనేరక యంతకన్నను నికృష్ట మగు గతిని బొందుదు రని తాత్పర్యము.

ఆ. వారికిని క్రమంబున బహుజన్మములతుదను శ్రేయము కలుగవచ్చు ననఁగా కలుగనేర దని చెప్పుచున్నారు ఆసురీ మిత్యాదిగా. వారికీశ్వరప్రాప్తి కలుగు నను శంకయే లేనపుడు తన్నిషేధ మేల యని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు మా మప్రాప్యై వేత్యాదిగా. అసురసంపద యనర్థపరంపర కలిగించి సర్వపురుషార్థముల జెడఁగొట్టునది కావునఁ బురుషుఁడు తా నెంతవఱకు స్వతంత్రుఁడై యుండునో యెంత వఱకుఁ బారవశ్యము కలిగించునట్టి యోనిని జెందఁడో అంతలోపలనే యయ్యాసుర సంపదను బరిహరించుకొనవలయు నని సముదాయార్థము.

హ. ఆపన్నాః = పొందినవారై. మామ్—నన్ను సర్వజ్ఞుఁ డగు నీశ్వరుని. అధమాం గతిమ్ = నికృష్ట మయినగతిని, నరకము నని యర్థము.

శం. ఓయీ! శునకాదియోనులందుఁ బుట్టింపఁబడినను వారికి బహు జన్మములకుఁ బిదప మోక్షము సిద్ధించు ననఁగా, సిద్ధింపదు. "ఇమాని క్షుద్రా

* ఇది మొదల అధ్యాయాంతమువఱకు నీభాష్యము లేదు.

న్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి, జాయస్వ మ్రియస్వ" * అను శ్రుతులవనల వేదవిరుద్ధాచారనిరతులు పాపిష్ఠు లగు నయ్యాసురులకు మాటిమాటికి జన్మమరణములే గాని యెప్పుడును మత్ప్రాప్తి కలుగ దని చెప్పుచున్నాఁడు.—అనేకచిత్తవిభ్రాంతులు కామభోగప్రసక్తులు అశుచివ్రతులు మూఢు లగు నాయాసురులు తా మొనరించిన దోషములయతిశయమువలననే, జన్మని జన్మని = ప్రతిజన్మమును; ఆసురీం యోనిమ్ ఆపన్నాః = అసురయోనినే పొందినవారలై; మామ్ = నన్ను ఈశ్వరుని; అప్రాప్యైవ = పొందకయే; ఇట మామ్ అనఁగా ఈశ్వరప్రాప్తిసాధనము లక్షిత మగుచున్నది, మత్ప్రాప్తికి సాధన మైన మానవదేహమును పొందకయే; తతః = ఆ యాసురయోనికన్నను; అధమామ్=నికృష్ట మయిన, వృకశూకాదిరూప మైన, లేక, పిశాచరూప మయిన; గతిమ్=గమ్యతే—పొందఁబడుచున్నది కావున గతి యనఁగా దేహము, దానిని; యాన్తి = పొందుచున్నారు. ఆ శునకాది యోనులనే వెండియు నొందుదు రను నియమముగూడ లే దని యర్థము. "ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదురాసురాః" అని యారంభించి "తతో యాన్త్యధమాం గతిమ్" అనునదివఱకుఁ గల గ్రంథముచేత, "రజస్తమోదోషదూషితాంతరంగు లగు నాసురులసంపద యేది గలదో దానిఫలము మఱి మఱి యధఃపతనమే యగుం గాని యెప్పుడును అది గలవారికి శ్రేయఃప్రాప్తి యెందువలన కలుగదో అందువలన బుద్ధిమంతుఁడును సదసద్వివేకియు నగు పురుషుఁడు పురుషత్వసిద్ధి సఫలం బగుకొఱకు వివేకభ్రంశహేతు వగు దుర్యోనిప్రాప్తికి మున్నె యాసురసంపదకు లోనుగాక సదా సదసద్వివేకవైరాగ్యములతోఁ బరమపురుషార్థముకొఱకు యత్నింపవలయు" నని సూచిత మగుచున్నది. అందుచే ఆసురసంపద బంధముకొఱకే గాని యెప్పుడును మోక్షముకొఱకుఁ గా దని సిద్ధము.

మ. ఓయీ! వారికిని బహుజన్మములయంతమున శ్రేయఃప్రాప్తి కావచ్చు ననఁగా కా దని చెప్పుచున్నాఁడు.—ఎవ రొకానొకప్పుడు, ఆసురీం యోనిమాపన్నాః = అసురయోనిఁ బొందినారో వారు; జన్మని జన్మని = ప్రతిజన్మమును; మూఢాః = తమోబహులు లగుటచే నవివేకులై; తతః = దానికన్నను; అధమాం గతిమ్ = నికృష్టతమ మయినగతిని; యాన్తి = పొందుచున్నారు. మామప్రాప్య— వారికి మత్ప్రాప్తి కలుగునా యను నాశంకగూడ లేదు, కావున నాచే నుపదిష్టమయిన వేదమార్గము నొందక యని యర్థము. ఏవకారము తిర్యక్స్థావరాదుల

* ఈ క్షుద్రము లగు భూతములు మాటిమాటికి ఆవృత్తి నొందునవే యగును, పుట్టుము గిట్టుము.

యందు వేదమార్గప్రాప్తికి స్వరూపముచే నయోగ్యతను దెలుపుచున్నది. అందుచే నత్యంతతమోబహులులై వేదమార్గప్రాప్తికి స్వరూపముచే యోగ్యత లేనివార లగుచుఁ బూర్వపూర్వనికృష్టయోనికంటె నుత్తరోత్తరము అధమము నికృష్టతమ మగు యోనిని జెందుచున్నా రని యర్థము. కౌన్తేయ యని తనతో సంబంధముఁ జెప్పుటచే నీవు దీని దాఁటినవాఁడ వని సూచించుచున్నాఁడు. ఇ శ్లోకప్పు గాసుర యోనిం జెందినవారికి నుత్తరోత్తరము నికృష్టతరనికృష్టతమయోనిప్రాప్తియే కాని దానికిఁ బ్రతీకారము చేయు సామర్థ్యముగూడఁ గలుగదు, మిక్కిలి తమోబహులు లగుటవలన. అందువలన మనుష్యదేహలాభ మున్నపుడే పరమకష్టతమం బగు నాసురసంపదను బరిహరించుకొనుటకుఁ ద్వరపడి యథాశక్తి దైవసంపద ననుష్ఠింప వలయు శ్రేయోర్థులు. అట్లు చేయనియెడఁ దిర్యగాదిదేహములు కలిగిన పిదప సాధనానుష్ఠానమునం దయోగ్యులై యెప్పటికిని నిస్తారము నొందఁజాలరు. కావున మహాసంకటము సంభవించు నని సముదాయార్థము. అది చెప్పఁబడినది. "ఇహైవ నరకవ్యాధే శ్చికిత్సాం న కరోతి యః । గత్వా నిరౌషధం స్థానం స రుజః కిం కరిష్యతి" * అని.

శ్రీ. వారు మఱి.—మా మప్రాప్యైవ — ఏవకారముచే, మత్ప్రాప్తి నంక వారి కెక్కడిది? మత్ప్రా ప్త్యుపాయ మగు సన్మార్గమును గూడఁ బొందక యని యర్థము. దానికిన్నను, అధమాం గతిమ్ = క్రిమి కీటాదియోనిని గూడ; యాన్తి. శేషము స్పష్టము.

ప. ఇఁక నాసురయోనిసంస్కారవశమువలన వారు నీచనీచతర యోనులం బుట్టుచున్న లగుదు రని చెప్పుచున్నాఁడు —ఆసురీం యోనిమ్; ఆపన్నాః= పొందినవారు; జన్మనిజన్మని; మూఢాః=జ్ఞానలేశము గూడ లేనివా రగుదురు. తతో మా మప్రాప్యైవ అధమాం గతిం యాన్తి. శ్రుతియును ఈశావాస్యోపనిషత్తుల యందు "అసుర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసా వృతాః । తాం స్తే ప్రేత్యా ఽభిగచ్ఛన్తి యే కే చాఽఽత్మహనో జనాః" అని. భాష్యము.—ఏలోకములు, అసుర్యానామ—అసురులయంశభూతములో; తే—అవి, అన్ధేన తమసా—మిక్కిలి దట్ట మయిన యజ్ఞానముచే; వృతాః=కప్పఁబడినవి. యే—ఎవరు; ఆత్మహనః—ఆత్మఘాతు

---

* ఎవ్వఁ డీలోకమునందే నరకవ్యాధికిఁ జికిత్సఁ జేసికొనఁడో అతఁ డౌషధము లేని స్థానముఁ జేరి రోగమున కేమి చేయఁగలఁడు?

కులో పశ్వాదిహింసారతులో; తే=వారు; ప్రేత్య=దేహమును విడిచి; తాన్—ఆ లోకములను; అభిగచ్ఛన్తి=పొందుచున్నారు. అందుండి యిఁక నిస్తారము లేదని యర్థము.

రా. నాయం దానుకూల్యమునకు విరోధి యగు జన్మము నొందినవారై వెండియును జన్మము జన్మమునందును మూఢులై — మద్విపరీతజ్ఞానులై, మామప్రాప్యైవ — భగవంతుఁడు సర్వేశ్వరుఁడు వాసుదేవుఁ డున్నాఁ డనుజ్ఞానము నొందక; తతః=ఆ జన్మముకంటె; అధమమే యగు గతిని బొందుచున్నారు.

త్రివిధం నరక స్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః
కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేత త్త్రయం త్యజేత్. ౨౧

భా. సమస్త మయిన యాసురసంపదకును సంక్షేపం బిది చెప్పఁబడుచున్నది. త్రివిధమైన దేనియందనంత మగు నాసురసంపద్భేదమంతయు నంతర్భవించుచున్నదో, దేనిఁ బరిహరించుటచేతఁ బరిహృతంబు నగుచున్నదో, ఏది సమస్త మయిన యనర్థమునకును మూలమో అట్టిది చెప్పఁబడుచున్నది.—త్రివిధమ్ = మూఁడువిధములు గలది; నరకస్య= నరకముయొక్క; ప్రాప్తియందు, ఇదమ్ = ఇది; ద్వారమ్ = ద్వారము; ఆత్మనః = ఆత్మయొక్క; నాశనమ్ = నశింపఁజేయునది, ఏద్వారమును ప్రవేశించుచునే యాత్మ నశించునో ఒకానొకపురుషార్థమునకును యోగ్యుఁడు కాఁడో అట్టిది, కావునఁ జెప్పఁబడుచున్నది ద్వారము నాశనము ఆత్మ) అని. ఏది యది? కామః = కామము; క్రోధః = క్రోధము; తథా=అట్లు; లోభః=లోభము. తస్మాత్ =అందువలన; ఏతత్ = దీని; త్రయమ్ = మూఁటిని; త్యజేత్ = విడువవలయును. ఎందువలన నిది ద్వారమును ఆత్మనాశనమును అగుచున్నదో అందువలన నీకామాది త్రయమును విడువవలయును. త్యాగస్తుతి యిది.

మూఁడువిధములు గలది నరకమునకు ద్వారమును ఆత్మను నశింపఁ జేయునదియు, ఈ ద్వారముఁ జొచ్చినంతనె పురుషుఁ డేపురుషార్థమునకును యోగ్యుఁడు గాక చెడిపోవును. అవి యేవి యనఁగా కామక్రోధలోభములు. అందువలన నీ మూఁటిని విడువవలయు నని తాత్పర్యము.

ఆ. అనంతభేదములు గల యాసురసంపద పురుషాయుషముచే నేనియుఁ బరిహరింప శక్యము కా దని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు సమస్తము ఇత్యాదిగా.

సంక్షేపవచనమునకు ఫలముఁ జెప్పుచున్నారు త్రివిధము ఇత్యాదిగా. కామాది త్రయమునందు సమస్తమైన యాసురసంపద్భేద మంతర్భవించినను అది యెట్లు పరిహరింప నగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నారు దేని నిత్యాదిగా. కామాదిపరిహారముచే నాసురసంపద్భేదము పరిహృతం బైనను సర్వానర్థపరిహార మెట్లగు నని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఏది ఇత్యాదిగా. నిత్యుఁ డయిన యాత్మకు నాశ మెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు ఒకానొక ఇత్యాదిగా. త్రివిధంబును సామాన్యమునఁ బ్రదర్శిత మైన దాని నాకాంక్షాద్వారమున విశేషించి ప్రదర్శించుచున్నారు ఏది యది యని. తస్మాత్ అనుదాని వివరించుచున్నారు ఎందువలన నిత్యాదిగా. కామాదుల విడుచుటచే అనర్థవారణంబును శ్రేయఃప్రతిబంధనివృత్తియు నగు నని భావము.

హ. త్రివిధమ్=మూఁడువిధములు గలది. ద్వారమ్=మార్గము. ఆత్మనః; నాశనమ్ = నాశకారణము. ఏత త్త్రియమ్; త్యజేత్ =విడువవలయును.

శం. ఈ ప్రతిపాదించిన యాసుర సంపద సర్వంబును ఈ మూఁటియందే పర్యవసానము నొందుచున్నది. ఈ మూఁటిని విడిచినయెడఁ బ్రధానమల్లనిబర్హణ న్యాయంబున * నాసురసంపద సర్వంబును బరిత్యక్త మగును. అందువలన ముముక్షు వవశ్యం బీమూఁటిని ద్యజింపవలయును. వీని విడిచి స్వధర్మంబున శ్రేయస్సాధనము ననుష్ఠించుచుండు పురుషునకుఁ బురుషార్థము సిద్ధించు నని చెప్పుచున్నాఁడు రెండుశ్లోకములచేత.—నరత్వంబున నుత్కృష్టజన్మము గల నరులకు నిరతిశయ మైన అకము — దుఃఖము దేనియందుఁ గలదో అది నరకము, శకంధ్వాది యగుటచే నరక మని రూపము, శునక సూకరాది నీచయోని నరకశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి నరకమునకు, శునకాదినికృష్టయోనియొక్క ప్రాప్తికి; కామః; క్రోధః; లోభః; అని, త్రివిధమ్ = మూఁడేవిధములు గలది; ద్వారమ్ = ప్రవేశమార్గము, ఇట్టి ద్వారము మఱియొకటి లే దని యర్థము. కామాదులు నీచయోనిప్రాప్తికి ద్వార మగుఁ గాక, అందువలన మా కేమి హాని? అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆత్మనః నాశనమ్ = అనేకజన్మాంతరకృతసుకృతాతిశయమువలన మనుష్యత్వము పురుషత్వము బ్రాహ్మణత్వము వేదాద్యధ్యయనవత్త్వము అను మోక్షసాధాంతము నెక్కిన యాత్మకు — అధికారికి, ముముక్షు వైన తనకు, ఈ కామాది త్రయము పురుషార్థనాశక మగుచున్నది, ధర్మాధర్మములు కర్తవ్యాకర్తవ్యములు అనర్థానర్థములు బంధమోక్షములు — వీనియందలి వివేకవిజ్ఞానమును నశింపఁజేయు

* ప్రధానుఁడైన జెట్టి — వీరుఁడు జంపఁబడినయెడఁ దక్కినవా రందఱును హతు లెనట్లే.

చున్నవి యని యర్థము. కామాకులునకుఁ గాని క్రోధావిష్టునకుఁ గాని లోభగ్రహగ్రస్తునకుఁ గాని ధర్మాధర్మాదివివేకవిజ్ఞానము కలుగదు గదా! అది లేనప్పుడు పురుషుఁడు నశింపనే నశించును. మనుష్యత్వము మున్నగు నుత్కృష్టమోక్షసాధనముల సంపత్తిచే మోక్షసౌధాంతము నెక్కినవాఁడయ్యును బ్రమాదముచేఁ దాటిచెట్టెక్కినవానివలెఁ గామాదులచేఁ గ్రిందికిఁ ద్రోయఁబడినవాఁడై నిశ్శేషముగా నశించును. ఉన్నతస్థానమునుండి పడినవానికి స్వరూపనాశమే కాని యించుకేనియు శేషము నిలువదు గదా! అందువలననే చెప్పఁబడుచున్నది నాశన మాత్మనః అని. ఎందువలనఁ గామాదులప్రభావ మిట్టిదో, తస్మాత్ = అందువలన; వివేకసంపన్నుఁడగు ముముక్షువు వానిస్వభావము నెఱింగి తాను నశింప కుండుటకై చండాలునిఁ బోలెఁ గామమును కృష్ణసర్పమునుబోలెఁ గ్రోధమును మలమునుంబోలె లోభమును, ఏతత్త్రయమ్=ఈ మూఁటిని; దూరమున, త్యజేత్=విడువవలయును, వానికి లోనుగాక యుండవలయు నని యర్థము.

మ. ఓయీ! ఆసురసంపద యనంతభేదములు గలది, పురుషాయుషము చేతఁ గూడ నది పరిహరింప శక్యము కాదు. అని యాశంకించి దాని సంక్షేపించి చెప్పుచున్నాఁడు.—ఇదమ్=ఇది; త్రివిధమ్ = మూఁడువిధములు గలది; నరకస్య= నరకముయొక్క; ప్రాప్తియందు, ద్వారమ్ = సాధనము, సమస్తమైన యాసుర సంపదకును మూలభూతము; ఆత్మనః నాశనమ్=సర్వపురుషార్థములకును అనర్హునిఁ జేసి మిక్కిలి యధమమైన యోనిని బొందించునది. ఏది యది? అనఁగాఁ జెప్పు చున్నాఁడు.—కామః క్రోధః తథా లోభః — మున్ను వ్యాఖ్యాతము. ఎందువలన నీమూఁడే సర్వానర్థములకును మూలమో, తస్మాత్=అందువలన; ఏతత్త్రయం త్యజేత్. ఏతత్త్రయమును విడుచుటచేతనే ఆసురసంపద సర్వంబును విడువఁబడిన దగుచున్నది. వీని విడుచుట యనఁగా నివి పుట్టినపుడు వివేకముచేఁ దత్కార్యమును బ్రతిబంధించుట. అంతఁ గ్రమంబున నవి పుట్టకయే పోవు నని యెఱుంగునది.

శ్రీ. చెప్పిన యాసురదోషములలో సకలదోషమూలభూతమును దోషత్రయమును సర్వప్రయత్నంబున వర్జింపవలయు నని చెప్పుచున్నాఁడు.—కామః క్రోధః లోభః; ఇదమ్, త్రివిధం నరకస్య ద్వారమ్. కావుననే, ఆత్మనః; నాశనమ్— నీచయోనిని బొందించునది. తస్మాత్; ఏతత్త్రయమ్; సర్వప్రయత్నమున, త్యజేత్.

ప. ఇఁక నీ చెప్పిన యాసురదోషములయందు సకలదోషమూలభూతములగు మూఁడుదోషములను సర్వవిధంబులఁ బరిహరింపవలయు నని చెప్పు

చున్నాఁడు.—ఇదమ్ = ఈ చెప్పఁబోవునది; నరకస్య = నిరయప్రాప్తికి; ద్వారమ్; త్రివిధమ్. అది యేది? కామః క్రోధ స్తథా లోభః—అందు కామనచే విషయీకరింపఁబడుచున్నది కావున కామ మనఁగా అభిలాష, అది ప్రయత్నించినను బ్రాప్తింపనిచో క్రోధము, ప్రాప్తించిన దానిఁ బ్రాణముకన్నను అధికప్రయత్నముచే రక్షించుట లోభము. ఏతత్త్రియ మెట్టిది? ఆత్మనః నాశనమ్ — అధమయోనిని పొందించునది. తస్మాత్; సర్వప్రయత్నమున, ఏతత్త్రియం త్యజేత్.

రా. ఈ యాసురస్వభావమున కాత్మనాశమునకు మూలహేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఈ యాసురస్వభావరూప మగు నరకమునకు, ఏతత్ * త్రివిధం ద్వారమ్. అది, ఆత్మనః నాశనమ్. కామః క్రోధః లోభః. ఈ మూఁటిస్వరూపము పూర్వమే వ్యాఖ్యాతము. ద్వార మనఁగా మార్గము హేతు వని యర్థము. తస్మాదేతత్త్రియం త్యజేత్. తస్మాత్ — కామక్రోధలోభములు అతిఘోర మగు నరకమునకు హేతువు లగుటవలన ఈమూఁటిని దూరమునఁ బరిత్యజింపవలయును.

ఏతై ర్విముక్తః కౌన్తేయ తమోద్వారై స్త్రిభి ర్నరః
ఆచర త్యాత్మన శ్శ్రేయ స్తతో యాన్తి పరాం గతిమ్. ౨౨

భా. కౌన్తేయ = అర్జునా! ఏతైః = ఈ; తమోద్వారైః = తమస్సనకు నరకమునకు దుఃఖమోహాత్మక మైనదానికి ద్వారము లగు; త్రిభిః= కామాదులు మూఁటిచేత; విముక్తః = విడువఁబడిన; నరః = మనుష్యుఁడు; ఆచరతి = చేయుచున్నాఁడు. దేనిని? ఆత్మనః = తనకు; శ్రేయః = శ్రేయస్సును, వేనిచేఁ బ్రతిబద్ధుఁడై పూర్వము శ్రేయస్సును చేయ కుండెనో ఆకామాదులు తొలఁగుటవలనఁ జేయుచున్నాఁడు. తతః = ఆశ్రేయస్సు చేయుటవలన; పరాంగతిమ్=మోక్షమును గూడ; యాతి = పొందుచున్నాఁడు.

అర్జునా! దుఃఖమోహాత్మక మైన నరకమునకు ద్వారము లగు నీకామాదుల మూఁటిని విడిచినట్టి మనుష్యుఁడు తన కేది శ్రేయస్సో దాని నాచరించుచున్నాఁడు. అందువలన మోక్షమునుగూడ పొందుచున్నాఁ డని తాత్పర్యము.

---

* పిఠిపురమున "ఏతత్త్రివిధమ్" అని పాఠము.

ఆ. మోక్షమును గూడ – అసురసంపదను వర్జించి శ్రేయము నాచరించుచు మోక్షమును సమ్యగ్దర్శనద్వారమునఁ బొందుచున్నాఁ డనుట మాత్రమే కాదు, లౌకిక మగు సుఖమును గూడ పొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

హ. ఏతైః; తమోద్వారైః = నరకద్వారములచేత; విముక్తః; ఆచరతి = అనుష్ఠించుచున్నాఁడు, అనువర్తించుచున్నాఁడు.

శం. ఇట్లు కామాదు లధర్మప్రవృత్తికి హేతువు లగుటచే నరకద్వారము లనియు ముముక్షువు వాని విడువవలయు ననియుఁ బ్రతిపాదించి వాని విడిచినవాఁడు శ్రేయస్సాధననిష్ఠుఁడై శ్రేయస్సుఁ బ్రాపించు నని చెప్పుచున్నాఁడు —నరః = ముముక్షు వగు నధికారి, విద్వాంసుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడు మొదలగువాఁడు; తమోద్వారైః = నరకమునకు ద్వారభూతము లగు; ఏతైః త్రిభిః = ఈ కామక్రోధలోభములు మూఁటిచేత; విముక్తః=విశేషించి విడువఁబడినవాఁడై; ఆత్మనః=తనయొక్క; శ్రేయః=శ్రేయస్సాధనమును, తన యధికారమునకును దనయాశ్రమమునకును అనురూప మయినదాని, వైదిక మగు ధర్మమును గాని శ్రవణాదికమును గాని; ఆచరతి= ఎప్పుడు చక్కఁగా ననుష్ఠించుచున్నాఁడో; తతః=అప్పు డాయనుష్ఠానముచేత; చిత్తశుద్ధిద్వారమునఁ బుట్టిన యాత్మజ్ఞానముచే, పరాంగతిమ్=విదేహముక్తిని; యాతి – పొందుచున్నాఁ డని యర్థము.

మ. ఈ మూఁటిని విడుచువాని కేమి గలుగు ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.— ఏతైః = ఈ కామక్రోధలోభములచేత; త్రిభిః=మూఁటిచేత; తమోద్వారైః = నరకసాధనములచేత; విముక్తః = విడువఁబడినవాఁ డగు పురుషుఁడు; ఆత్మనః = తనకు; శ్రేయః = వేదబోధిత మైన హిత మేది గలదో దాని; ఆచరతి = చేయుచున్నాఁడు. పూర్వము కామాదిప్రతిబద్ధుఁడై గదా తనకు దేనిచేఁ బురుషార్థము సిద్ధించునో అట్టి శ్రేయము నాచరింపకుండెను, దేనిచే నరకపాతము గలుగునో అట్టి యశ్రేయము నాచరించెను, ఇప్పుడో తత్ప్రతిబంధరహితుఁడై యశ్రేయము నాచరింపఁడు, శ్రేయమునే యాచరించును. తతః = అందువలన; ఐహిక మగు సుఖము ననుభవించి సమ్యగ్దర్శనద్వారమున, పరాంగతిమ్=మోక్షమును; యాతి.

శ్రీ. తత్త్యాగమునం దధికఫలముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—తమోద్వారైః = తమస్సునకు – నరకమునకు ద్వారభూతము లగు; ఏతైః త్రిభిః = ఈ కామాదులు

మూఁటిచేత; విముక్తః నరః; ఆత్మనః; శ్రేయః = శ్రేయస్సాధన మగు తపోయోగ కర్మాదికమును; ఆచరతి. అందువలన మోక్షమును బొందుచున్నాఁడు.

ప. *

రా. ఏతైః=ఈ కామక్రోధలోభములచేత; తమోద్వారైః = మద్విపరీత జ్ఞానహేతువు లయిన వానిచేత; విముక్తః నరః; ఆత్మనః శ్రేయః ఆచరతి — మద్విషయజ్ఞానము నొంది మదానుకూల్యమునందుఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అందువలన నన్నే పరమగతిని బొందుచున్నాఁడు.

యశ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్. ౨౩

భా. ఆసురసంపదను వర్జించుటకును శ్రేయస్సు నాచరించుటకును ఈసమస్తమునకును శాస్త్రము కారణము. శాస్త్రప్రమాణమువలన రెంటను జేయ శక్య మగును. వేఱువిధమునఁ గాదు. అందువలన.—

యః = ఎవ్వఁడు; శాస్త్రవిధిమ్ = శాస్త్రముయొక్క విధానమును; ఇది కర్తవ్యము, ఇది కాదు, అను జ్ఞానమునకుఁ గారణమును విధినిషేధాఖ్యమును; ఉత్సృజ్య = విడిచి; కామకారతః = కామము చేయుటవలన, కామప్రయుక్తుఁడై; వర్తతే=వర్తించుచున్నాఁడో; సః=అతఁడు; సిద్ధిమ్= పురుషార్థయోగ్యతను; న అవాప్నోతి = పొందఁడు. సుఖమ్ = ఈ లోకమునందు సుఖమును గూడ; న = పొందఁడు. పరామ్ = ఉత్తమ మయిన; గతిమ్ = స్వర్గమును మోక్షమును గాని; న = పొందఁడు.

ఎవ్వఁడు ధర్మాధర్మములను బోధించునట్టి విధినిషేధరూప మయిన శాస్త్రము నుల్లంఘించి కామప్రయుక్తుఁడై వర్తించుచున్నాఁడో అతఁడు పురుషార్థమును బొందఁజాలఁడు. ఈ లోకమునందును సుఖము నొందనేరఁడు. ఇఁక నతనికి స్వర్గము గాని మోక్షము గాని కలుగనేర దని చెప్పెడి దేమి? అని తాత్పర్యము.

శ్రీ. ఆసురసంపద వర్జించుటకును శ్రేయస్సును జేయుటకును ఏమి సాధన మనఁగా దానిఁ జెప్పుచున్నారు ఆసు రేత్యాదిగా. అది సాధన మనుటను సాధించుచున్నారు శా స్త్రేత్యాదిగా. చెప్పిన యర్థము నవలంబించి మీఁది శ్లోకము నెత్తు

* శ్రీధరీయముతో సమానము.

చున్నారు అందువలన నని. శాసింపఁబడుచున్నది—బోధింపఁబడుచున్నది దీనిచే నపూర్వ మగు నర్థము కావున శాస్త్ర మనఁబడియె. అది విధినిషేధాత్మక మను నభిప్రాయమున వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచున్నారు ఇది ఇత్యాదిగా. కామకార మనఁగా కామకరణము, ఆకారణమువలన నను నభిప్రాయముచే శాస్త్రవిముఖుని ప్రవృత్తి కామాధీన మని చెప్పుచున్నారు కామప్రయుక్తుఁడై అని. కామాధీన మగు ప్రవృత్తి గలవాఁడై సదా పురుషార్థమునకయోగ్యుఁడైనవానికి సర్వపురుషార్థములును సిద్ధింప వని చెప్పుచున్నారు సుఖ మిత్యాదిగా.

హ. సిద్ధిమ్=పురుషార్థప్రాప్తియోగ్యతను. సుఖమ్ = స్వర్గమును. పరాం గతిమ్ = మోక్షమును.

శ౦. ఇట్లు దంభదర్పాతిమానాద్యాసురసంపద గలవారై వేదశాస్త్రవిధి నుల్లంఘించి తదుక్తధర్మాధర్మముల నరకుసేయక తత్ఫలప్రదాత యగు నీశ్వరు నాదరింపక యథేష్టముగాఁ గామోపభోగములందును బరస్వహరణాదులందును బ్రవృత్తు లగు పాపిష్ఠులకుఁ బునరారోహవర్జిత మగు నధఃపతనముఁ బ్రతిపాదించి తనయాజ్ఞ నుల్లంఘింపకుండుటకై వెండియును, ఎవ్వఁడివ్విధమునసే ప్రవర్తించునో ఆతండును అధోలోకమునే పొందును స్వప్నమునందేని ముక్తివార్త పొందనేరఁడని, చెప్పిన యర్థమునే దృఢీకరించుచున్నాఁడు.—యః = ఎవ్వఁడు, శ్రుతాధ్యయనసంపన్నుఁడగు నధికారి బ్రాహ్మణుఁడు మొదలగువాఁడు; విధియతే – దీనిచే నపూర్వార్థము బోధింపఁబడుచున్నది కావున విధి యనఁగా ఆజ్ఞ, "అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత, న కలఞ్జం భక్షయేత్" అని కర్తవ్యాకర్తవ్యార్థముల బోధించునట్టి శాస్త్రవిధిని, చోదనారూపమును నిషేధరూపమును; ఉత్సృజ్య = విచారింపక, శాస్త్రవిధి నుపేక్షించి యని యర్థము; కామకారతః=కామనచేత, యథేచ్ఛముగా; వర్తతే – శాస్త్రనియమము నుల్లంఘించి తన యిచ్చకు వచ్చినట్లు శ్రద్ధావిరహిత మయిన ధర్మానుష్ఠానము నెవఁడు చేయుచున్నాఁడో అని యర్థము. సః = కామాధీన మయిన ప్రవృత్తి గల యాపురుషుఁడు; సిద్ధిమ్=విధిని విడిచి చేయఁబడిన దగుట వలన ఆకర్మములచేఁ జిత్తశుద్ధిని; నావాప్నోతి=పొందఁడు, విధ్యుక్త మయిన కర్మమునకే ఫలం బవశ్యము కలుగు నను నియమమువలన. అందువలననే, సుఖమ్ = స్వర్గసుఖమును; న—పొందఁడు, కర్మములు ముక్తిసాధనములు కామివలన. పరాం గతిమ్=మోక్షమును గూడ; న—పొందఁడు. యథేచ్ఛముగా విధిని విడిచి కర్మము చేయువాఁడు స్వర్గాపవర్గముల రెంటను భ్రష్టుఁడగు నని యర్థము.

మ. అశ్రేయము నాచరింపకుండుటకును శ్రేయము నాచరించుటకును శాస్త్రమే నిమిత్తము, అవి రెండును శాస్త్రముచేతనే తెలియఁదగినవి యగుటవలన. అందువలన.—శిష్యతే—అపూర్వ మయినయర్థము బోధింపఁబడుచున్నది దీనిచేతఁ గావున శాస్త్ర మనఁగా వేదము తదుపజీవిస్మృతిపురాణాదులును, తత్సంబంధి యగువిధి—లిఙాదిశబ్దము, చేయవలయును జేయఁగూడదు అని ప్రవర్తనానివర్తనాత్మకము, కర్తవ్యాకర్తవ్యముల జ్ఞానమునకు హేతువు, విధి నిషేధాఖ్యము, అట్టి శాస్త్రవిధిని; విధినిషేధాతిరిక్తముగూడ బ్రహ్మప్రతిపాదక మగు శాస్త్రము కల దని సూచించుటకై విధిశబ్దము; ఉత్సృజ్య = అశ్రద్ధచేఁ బరిత్యజించి; కామకారతః = స్వేచ్ఛామాత్రమున; వర్తతే—విహితమును గూడ ఆచరింపఁడో నిషిద్ధమునుగూడ ఆచరించునో; సః=అతఁడు; సిద్ధిమ్=పురుషార్థప్రాప్తియోగ్యతను, అంతఃకరణశుద్ధిని; కర్మములఁ జేయుచున్నను, న అవాప్నోతి=పొందఁడు. న సుఖమ్=ఐహికసుఖమును గూడ పొందఁడు. న పరాంగతిమ్=ప్రకృష్ట మయినగతిని—స్వర్గమును గాని మోక్షమునుగాని పొందఁడు.

శ్రీ. కామాదిత్యాగమో స్వధర్మాచరణముచేతనే గాని సాధ్యము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.——శాస్త్రవిధిమ్=వేదవిహిత మగు ధర్మమును; ఉత్సృజ్య; యః; కామకారతః = యథేచ్ఛముగా; వర్తతే; సః; సిద్ధిమ్ = తత్త్వజ్ఞానమును; న అవాప్నోతి = పొందఁడు. న సుఖమ్=ఉపశమమును గాని పొందఁడు. న పరాంగతిమ్—ముక్తిని పొందఁడు.

ప. న సుఖమ్ = తత్త్వజ్ఞానముయొక్క—ఫల మైన యాత్మసుఖమును పొందఁడు. తత్ఫల మైన, పరాంగతిం న = మోక్షమును పొందఁడు. *

రా. శాస్త్రమునం దనాదర మీనరకమునకుఁ బ్రధానహేతు వని చెప్పుచున్నాఁడు.——శాస్త్ర మనఁగా వేదములు, విధి యనఁగా అనుశాసనము. వేదాఖ్య మగు నాయనుశాసనమును విడిచి; యః కామకారతః వర్తతే=ఎవ్వఁడు తనయిచ్ఛకు అనుగుణ మగు మార్గమున వర్తించునో. న స సిద్ధి మవాప్నోతి=అతఁ డాముష్మిక మయిన సిద్ధిని దేనినిగూడ పొందఁడు. న సుఖమ్ = కొంచెమేని సుఖమును పొందఁడు. న పరాంగతిమ్—ఇఁక పరమగతి నెట్లు పొందు నని యర్థము.

* తక్కినది శ్రీధరీయముతో సమానము.

తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తు మిహాఽర్హసి. ౨౪

భా. తస్మాత్=అందువలన; తే = నీకు; కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ = కర్తవ్యాఽకర్తవ్యముల నిశ్చయమునందు; శాస్త్రమ్ = శాస్త్రము; ప్రమాణమ్=జ్ఞానసాధనము. ఇందువలన; శాస్త్రవిధానఉక్తమ్=విధాన మనఁగా విధి, శాస్త్రముచేఁ జేయఁబడినవిధి శాస్త్రవిధానము, "చేయ వలయును చేయఁగూడదు" అను లక్షణము గలది, దానిచేఁ జెప్పఁ బడినదానిని; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; కర్మ = స్వకర్మ మేదో దాని; ఇహ= ఇక్కడ; కర్తుమ్ = చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు. ఇహ—ఇక్కడ అని కర్మభూమి ప్రదర్శింపఁబడినది.

అందువలన ధర్మమును అధర్మమును నిశ్చయమున నెఱుఁగుటకు నీకు శాస్త్రమే ప్రమాణము. శాస్త్రమునందు నీకు ధర్మముగా నేది విధింపఁబడినదో యెఱింగి నీవు దాని నీలోకమున ననుష్ఠింపు మని తాత్పర్యము.

ఆ. శాస్త్రప్రమాణము విడిచి చేయుకర్మము నిష్ఫల మని యేర్పడి నపుడు ఫలితముఁ జెప్పుచున్నారు తస్మాత్ ఇత్యాదిగా. కర్తవ్యాఽకర్తవ్యములు — ధర్మాఽధర్మములు. అందు శాస్త్రము ప్రమాణ మైనను నేను జేయవలసిన దేమి ? అని యాశంకించి చెప్పుచున్నారు ఇందువలన నిత్యాదిగా. ఇట్లీయధ్యాయముచేఁ బూర్వజన్మకృతకర్మవాసనానుసారంబున నభివ్యజ్యమాన మగు సాత్త్వికాదిప్రకృతి త్రయమును విభజించి దైవి యాసురి యను రెండుసంపదలను సంపాదించుటకొఱకును పరిహరించుటకొఱకును ఉపదేశించి పురుషార్థముఁ గోరుపురుషుఁడు కామ క్రోధలోభంబులఁ బరిత్యజించి శాస్త్రాధీనుండై తదుక్తకర్మము ననుష్ఠించు చుండ వలయు నని నిర్ధారితము.

హ. తస్మాత్ = అందువలన; తే = నీకు; శాస్త్రం ప్రమాణమ్; కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ=ఇది కార్యము ఇది యకార్యము అను వ్యవస్థయందు. శాస్త్ర విధానోక్తమ్ = విధాన మనఁగా విధి, శాస్త్రమే విధి, దానిచేఁ జెప్పఁబడినదాని; కర్మ = కార్యమును. ఇహ = ఈ సంసారమునందు; అర్హసి = తగుదువు.

శం. శాస్త్రవిధిచొప్పుననే కర్మములు కర్తవ్యము లని నిర్ధారించుచున ధ్యాయము నుపసంహరించుచున్నాఁడు.—ఎల్లప్పుడలన అశాస్త్రీయములు కామైక

మూలము లగు కర్మములకు ఫలము లేదని నిశ్చిత మయ్యెనో, తస్మాత్=అందువలన; తే=ముముక్షు వగు నీకు; కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ = కర్తవ్యాకర్తవ్యముల వ్యవస్థ యందు, దీని నిట్లితఁడు చేయవలయును దీనిఁ జేయఁగూడదు అని యనుష్ఠేయము యొక్కయు అననుష్ఠేయముయొక్కయు నిశ్చయమునందు; శాస్త్రమ్=శ్రుతిస్మృతి లక్షణమగు శాస్త్రమే; ప్రమాణమ్=అయాయర్థములఁ దెలుపునది, దేశ కాల మంత్ర తంత్ర దేవతాద్రవ్యములు మొదలగువానిజ్ఞానమునకును హేయద్రవ్యములజ్ఞానమున కును కారణ మని యర్థము. అందువలన, ఇహ=ఈ కర్మభూమియందు; కర్మాధికారి వగు నీవు దైవసంపద నవలంబించి కామాదిదోషములఁ బరిత్యజించి వేదాధ్యయన మును దదర్థజ్ఞానంబును పొందినవాఁడవై, శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ=శాస్త్రవిధిదృష్ట మగు కర్మమునే; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; నే నీకర్మము చేయవలయు నని శాస్త్రమువలన నెఱింగియే; నిద్దైనకర్మమును, కర్తు మర్హసి. వేఱువిధమునఁ జేయఁగూడదు, కర్మ ఫలవైగుణ్యము సంభవించుటవలన. ఇందుచే ముముక్షువు తనవర్ణాశ్రమోచిత మగు కర్మమును శాస్త్రముచే నెఱింగి యాచరింపవలయు నని సిద్ధము.

మ. ఎందువలన శాస్త్రవిముఖుఁడై కామాధీన మగు ప్రవృత్తి గలవాఁ డిహమునందును బరమునందును సర్వపురుషార్థములకును అనర్హుఁ డగునో, తస్మాత్ = అందువలన; తే = శ్రేయోర్థి వగు నీకు; కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ=ఏది కార్యము ఏది యకార్యము అను విషయమునందు; శాస్త్రమ్ = వేదమును తదుపజీవిస్మృతి పురాణాదికమును మాత్రమే; ప్రమాణమ్=బోధకము. ఇతరము నియూహా బుద్ధ వాక్యము మొదలగునది ప్రమాణము కా దని యభిప్రాయము. కావున, ఇహ = ఈ కర్మాధికారభూమియందు; శాస్త్రవిధానముచేత — చేయవలయును చేయఁ గూడదు అని ప్రవర్తనా నివర్తనారూప మగు వైదికలిఙాదిపదముచేత, ఉక్త మగు; కర్మ — విహితమును ప్రతిషిద్ధమును; జ్ఞాత్వా; నిషిద్ధమును వర్జించి క్షత్త్రియునకు విహిత మగు యుద్ధాదికర్మమును నీవు, కర్తు మర్హసి. సత్త్వశుద్ధిపర్యంత మని యర్థము. ఇట్లీయధ్యాయమునందు, ఆసురసంపద సర్వంబునకును మూలభూతములును అశ్రే యము లన్నిటికిని గారణములును శ్రేయము లన్నిటికిని బ్రతిబంధకములు నగు మహా దోషములను. కామక్రోధలోభములను విడిచి శ్రేయోర్థి యగువాఁడు శ్రద్ధతో శాస్త్రప్రమాణుండై దానియందుఁ జెప్పఁబడినయర్థము ననుష్ఠించుటయందుఁ దత్ప రుఁడు కావలయు నని సంపద్ద్వయవిభాగప్రదర్శనద్వారమున నిర్ధారితము.

శ్రీ. ఫలితముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇది కార్యము ఇది యకార్యము అను నీవ్యవస్థయందు, తే=నీకు; శాస్త్రమ్=శ్రుతిస్మృతిపురాణాదికమే; ప్రమాణమ్. అందువలన, శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ జ్ఞాత్వా, ఇహ=ఈ కర్మాధికారమునందు, ఉన్న నీవు నీయధికారమున కొప్పిన కర్మమును, కర్తు మర్హసి, సత్త్వశుద్ధి సమ్యగ్జ్ఞాన ముక్తులు తన్మూలము లగుటవలన నని యర్థము.

దైవదైతేయసంపత్ప్రదర్శనమున
లోకవినుతుండు దెలిపెను లోకమునకుఁ
దత్త్వవిజ్ఞానమునయందు సాత్త్వికుం డె
యధికృతుం డని షోడశాధ్యాయమందు.

ప. ఫలితార్థముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఇది కార్యము ఇది అకార్య మను వ్యవస్థయందు, తే=నీకు; శ్రుతిస్మృతిరూప మగు శాస్త్రమే ప్రమాణము. అందువలన, శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తు మిహ అర్హసి, తన్మూలక మగుటవలన సత్త్వశుద్ధిపూర్వకముగాఁ దత్త్వజ్ఞానము నీకు సిద్ధించు నని యర్థము. అధ్యాయతాత్పర్యము.—శమము దమము సమత క్షమ వైరాగ్యము అనులక్షణములు గల దైవసంపద ముక్తిని గలిగించును. కామము క్రోధము లోభము అభిమానము అనృతము కపటము అను లక్షణములు గల యాసురసంపద బంధమునకు హేతువు. అస్మదీయు లగు జనులకుఁ బ్రతిజన్మమును దైవసంపదయందే యుత్పత్తి యగును. అర్జునా! నీవు భయపడ వలదు. అని కృష్ణునిచే షోడశాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది.

రా. తస్మాత్; కార్యాఽకార్యవ్యవస్థితౌ=ఉపాదేయముయొక్కయు అనుపాదేయముయొక్కయు వ్యవస్థయందు; శాస్త్రమే నీకుఁ బ్రమాణము. ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణాదులచే నుపబృంహితము లగు వేదములు ఏపురుషోత్తమాఖ్య పరతత్త్వమును తత్ప్రీణనరూపము తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతము నగు నేకర్మమును బోధించుచున్నవో అట్టి శాస్త్రవిధానోక్త మగు తత్త్వమును కర్మమును, జ్ఞాత్వా= చక్కగా అన్యూనానతిరిక్తముగా నెఱింగి; నీవు, కర్తు మర్హసి—దానినే గ్రహింప వలయును.

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం
భీష్మపర్వణి శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం

యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

వ్యాసప్రోక్త మయిన శతసహస్రగ్రంథసమ్మితం బగు శ్రీమహాభారతం బను సంహితయందు భీష్మపర్వంబున శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును• యోగశాస్త్రంబును బ్రహ్మవిద్యాబోధకంబు నగు శ్రీమద్భగవద్గీత లను నుపనిషత్తులయందు దైవాసురసంపద్విభాగయోగం బనంబరఁగు షోడశాధ్యాయము ముగిసెను.

ఇది శ్రీమత్క్షవాటోపనామ శ్రీరామవిద్వన్మణితనుజస్య
సుందరరామశర్మ సంకలిత గీతార్థసర్వస్వరూప
పరమార్థచంద్రికాఖ్యాన శ్రీమద్భగవ
ద్గీతాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు
షోడశాధ్యాయటీక.

అధ్యాయషోడశక మివ కృత్స్నం గీతార్థ వివృతి రఖిలేయమ్
పరిపూర్తి మియా దచిరాత్ శ్రీమద్భగవత్ప్రసాదేన.

ఘటయతు భాగవతీ మే దుర్ఘటఘటనాపటీయసీ కరుణా
సాధనవికలస్యాఽపిచ గీతా పరమార్థచన్ద్రికాపూర్తిమ్.

సంకేతాక్షరవివరణము.

భా. శంకరభాష్యము.

ఆ. ఆనందగిరికృత శంకరభాష్యటీక.

హ. హనుమద్విరచిత పైశాచభాష్యము.

శం. శంకరానందీయ గీతా తాత్పర్యబోధిని.

మ. మధుసూదనసరస్వతీరచిత గూఢార్థదీపిక.

శ్రీ. శ్రీధరస్వామిప్రణీత సుబోధిని.

ప. పరమార్థప్రప, దైవజ్ఞసూర్యపండిత ప్రణీతము.

రా. రామానుజభాష్యము.

మా. మాధ్వభాష్యము.

